Németh Péter Mikola

SZEMÉLYESSÉG
A SZEMÉLYTELENSÉGBEN
(Budapest — Róma —Vác)

PÁRBESZÉLGETÉSEIM
KÖNYVE
(1992 — 2005)

NÉMETH PÉTER MIKOLA

SZeMéLYeSSéG
a
SzeMéLyTeLeNségBeN

Németh Péter Mikola

SZeMéLyeSSéG
A
SzeMéLyTeLeNSégBeN

(Budapest – Hvar – Párizs – Róma – Vác)

PÁRBESZÉLGETÉSEIM KÖNYVE
(1992 – 2005 – 2018)

Hungarovox Kiadó
Budapest, 2018

A borítót Fülep Sándor befejezetlen műtermi festményébe
a szerző életképével komponált fotója felhasználásával
Hoffmann Tamás Boldizsár tervezte

© Németh Péter Mikola, 2018

A kiadás megjelenését támogatta:

Fiesta Kortárs Művészeti Alapítvány
Ipoly Eurorégió – Határon Átnyúló Együttműködés
Madách Kör (Vác)

A Hungarovox Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

ISBN 978-615-5743-01-6

Hungarovox Bt. • 1137 Budapest, Radnóti Miklós u. 11.
Telefon: 06-1-340-0859 • 06-20-585-8212
www.hungarovox.hu info@hungarovox.hu
Felelős kiadó: Kaiser László
Felelős szerkesztő: Köpöczi Rózsa
Szöveggondozó, név- és helymutató: dr. Horváth M. Ferenc
Tördelőszerkesztő: Pereszlényi Helga

Nyomtatás: Kucsák Nyomda • Vác
Felelős vezető: Kucsák Gábor

Vác városa, az európai, püspöki urbs harmadik évezredének előterében téblábolunk, a valóság élén táncolunk, így az újra polgárosodás igazságkereső körútjait járva, tanulságként és tanúságképp ajánlhatja párbeszélgetései könyvét a szerző. De mindenekelőtt ajánlja szeretteinek: Elvált Édes Szüleinek 90. születése napjára; hűséges feleségének, szeretett testvéreinek és unokatestvéreinek, felnőtté lett gyermekeinek, fogadott lengyel unokáinak, közeli és távoli rokonainak, ismerőseinek, színjátszóinak és tanítványainak, volt kollégáinak, alkotó- kör- és kortársainak, testi-lelki jó barátainak, egyszóval leendő olvasóinak: (mikola)

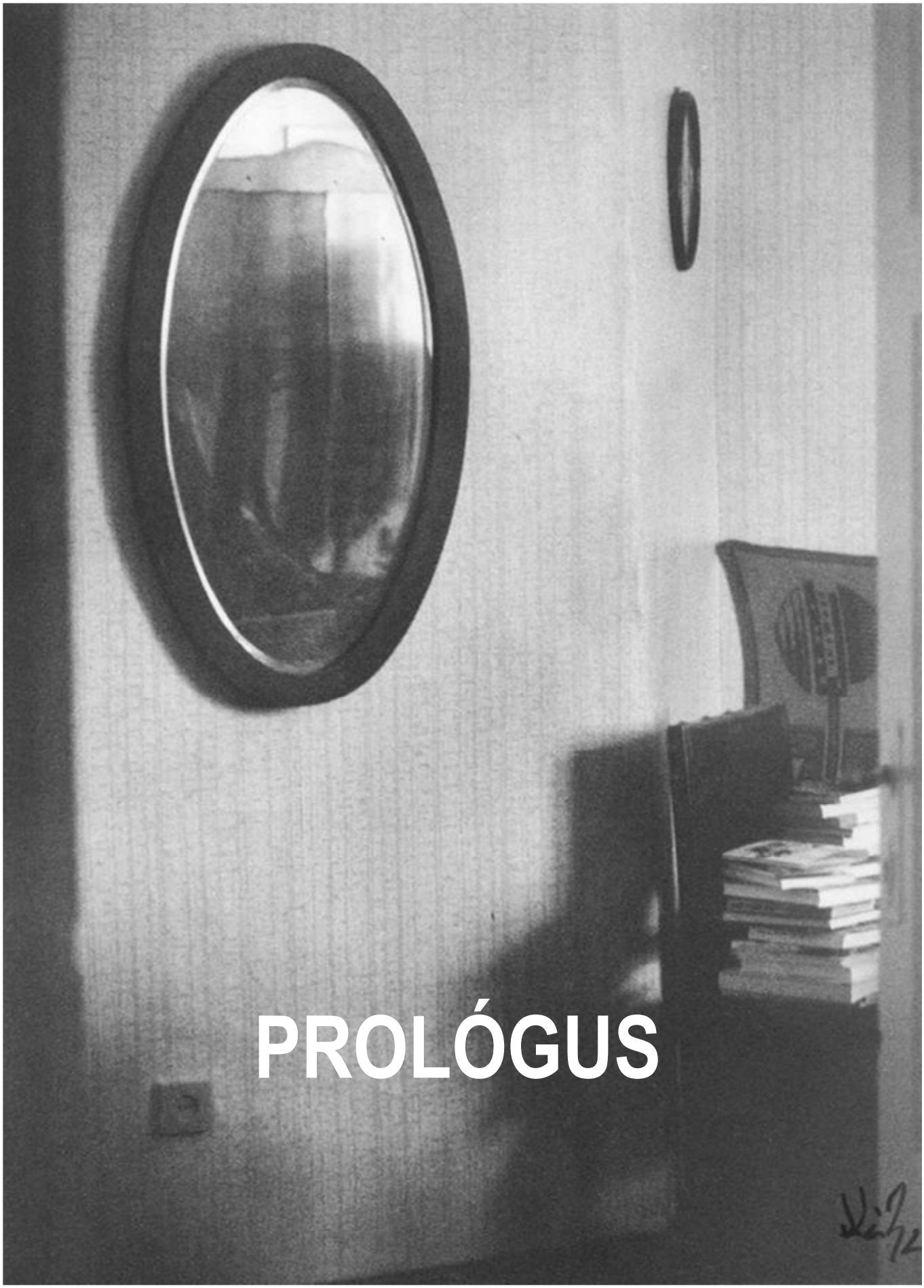
(…)

Arra figyelj, amire városod,
az örök város máig is figyel:
tornyaival, tetőivel,
élő és halott polgáraival.

Akkor talán még napjaidban
hírül adhatod azt, miről
hírt adnod itt egyedül érdemes.

Írnok,
akkor talán nem jártál itt hiába.

(Pilinszky János: *Intelem* – részlet)

PROLÓGUS

„VALÓSZÍNŰ VILÁG(OK)BAN” – VISSZASEJTESÍT

Szörényi László adventi dialógusa Németh Péter Mikolával

„Szeretni indultam,
azóta úton vagyok…”

(NPM: *XX. századi álommaradék* – részlet)

Szörényi László – *Kezdjük mindjárt felütéssel,* VisszaSejtesít *című, válogatott és új verseid kötete legelején. Az első, a 20*. századi álommaradék *című ciklusban, van jó néhány olyan költeményed, amelyben egészen a kisgyermek-emlékezetedre, úgy 56 éves korodra, vagy még korábbi időkre utalsz vissza, amelyek, ha elemezzük őket, akkor kiderül, hogy szorosan kötődnek költészeted későbbi fejlődéséhez. Ezeket az opusaidat hogyan, milyen szempontok szerint választottad ki a koraiak közül, s a kötetbe emelésükkel mire kívántad ráirányítani az olvasói figyelmet?*

Németh Péter Mikola – A választóvizek fontosak az emlékezetemben, mint ahogy, minden bizonnyal, minden emberében azok. Olyan ez, mint a királyvíz formális avagy szimbolikus „kémiai logikája”, merthogy az aranyat és a platinát nem oldja a salétrom és a sósav elegye, így a Mengyelejev-féle periódusos rendszer elemeinek sokaságát, közülük például az ezüstöt és a rezet is oldva, így marad meg szilárdan a valódi érték, az arany. Valahogy, ilyesféle folyamat mehet végbe a teremtésben, az alkotói gondolkozásban válogatáskor, a szerkesztésnél, a poétikai karátszámok megállapításakor is.

– Mikor döntötted el: „akárki meglássa…!” – én bizony költő leszek?

– Ezt eldönteni nem lehet. Ezt te is jól tudod. A költő születik, ahogy a régi latinok vallották, de úgy is lehet, hogy sorsa szerint azzá lesz. Ám a puszta elhatározásra, hogy mondjuk, mostantól verset írok majd, visszaemlékezni nem is olyan nehéz. Az a napsütötte pillanatkép még ma is üdén él bennem, mikor is Lotz Károly *Vihar a pusztán* című, riadt, toporzékoló lovakat ábrázoló, nagy méretű, romantikus olajvászna alatt a zongoránál kuporogva egy reményteljes adventi napon, mint Kő Pál szárnykészítője a kalitkában, klimpírozok és jegyzetelek: *Lovak vágtája szemedben, / Szívemben új ballada készül, / S az angyalarcú fák alatt…* – valami ilyesmiket írok. Persze a festményről időközben kiderült, mint agyondédelgetett rimaszombati, Németh Lajos nagyapai örökségről, hogy nem eredeti. Az anyai, jászberényi illetőségű Újszászi Szakállosi Bartal, nemesi és nemzetes örökségeink ellenben az idők során hitelesnek bizonyultak. A korabeli dokumentumok értelmében, 1722-ben, név szerint Bartal István és neje, Muhoray Katalin nevezetű felme-

nőink és három fiuk: György, István és Bálint – a harmadik fiú a mi ősapánk –, VI. Károly német király és német-római császártól kapták a nemesi kiváltságukat, aki III. Károly néven lépett a magyar királyi trónra. Mária Terézia apjáról van szó. Ezt a rangot feltehetően a 150 évig tartó török elleni vitézi helytállásukért, generációkon át kitartó honvédelmükért, honszeretetükért érdemelték ki a jászi Bartalok. A családi – Bartal de Jászberény – címerpajzson egy páncélba öltöztetett erős kar, ökölbe markolt kard hegyére szúrt török fő attribútumai legalább is erre engednek következtetni. Későbbi korokból hitelesnek mondható a hagyatékok között az a testes, fatőkés, mégis „nemes" hangzású gyakorló hangszer is, klaviatúrája fedelén Karl Kutschera in Wien felirattal, aminek a készítője 1864-ben, Párizsban aranydíjat nyert. Büszke is volt erre a különös örökségére az egész családunk. Ez a zongora, tetején a televízióval, mind a mai napig a patikai házunk nagyszobájának sarokdísze Vámosmikolán. Ezen az elnyűhetetlen, szép ívű, dióbarnára politúrozott, „korcsolyakulccsal" agyonhangolt hangszeren játszottak a felmenőim, többek között édesanyánk. Bár művész nem lett egyikük sem, de a lemenőimben, a gyerekeimben, Zsófa és Bali önfeledt játékosságában érzékelhető, hogy idővel akár még alkotó- és előadóművész is válhat belőlük. Ezen a patinás hangszeren gyakoroltam kisiskolás koromtól fogva, néha még most is. A lázas beatkorszak vége felé, a hetvenes évek elején, a zenekar-alapítások hőskorában, avval a romantikus szándékkal ütöttem-vertem a billentyűket kitartóan, hogy akár még népszerű muzsikus is lehet belőlem. Czövek Erna jól ismert ujjgyakorlatos kottáiból meg Bartók Béla Mikrokozmosz füzeteiből, J. S. Bach *Das Wohltemperierte Klavier*jeiből, a preludiumokat és fúgákat tartalmazó kottáiból játszottam akkoriban, és olykor-olykor kísérletet tettem egy-egy Németh Péter-es zenei etűd improvizatív megkomponálására is. Meg kell vallani, nem sok sikerrel. Mégis valamikor így, zongoragyakorlás közben születtek meg az első, életre „tévedt" egyszeriségem bizonyosságai, a verssoraim. *Ha költő vagy, eléd mennek a szavak, / neked csak lehajolnod kell megtanulni, / hogy méltán magadhoz emelhesd azokat.* Először egyszerűen csak annyit vettem észre magamon mint elkötelezett lélekfigyelő, hogy szövegírás közben összehasonlíthatatlanul jobban „bomlik", osztódik és forog, vibrál és asszociál az agyam, az idegrendszerem, jobban dolgozik a képzelő-, teremtőerőm, mint zenélés közben. Valószínű, hogy ez a belső tapasztalás, intuíció lehetett az, ami a versírás irányába terelgette a figyelmemet szinte akaratlanul is, angyali módon, szelíden.

– *Hány éves is voltál te akkor?*

– 1969–70-ben? Tinédzserségem lázas és „válságos" második felében jártam épp. Középiskolás voltam először Sárospatakon, majd Nagykanizsán, és végül Szobon. Ahogy szeretett osztályfőnököm, később atyai jó barátom, dr. Rusvay Tibor irodalmár, filológus, magyar–orosz szakos tanárom jellemezte némi malíciával az akkori élet-helyzetemet, amikor jóval később mosolyogva bemutatott a Vácott vendégeskedő Eötvös-kollegiumi szobatársainak: Domokos Mátyásnak, Fodor Bandinak és Lator Lászlónak, valahogy így: itt az én költővé lett Petár Mikola fiam – Kereszturyhoz is elküldtem verseivel annak idején a székesfővárosba, a Semmelweis utcába. Dezső házigöntösben, nyakkendősen, luciferi mosollyal fogadta őt, s azt találta mondani, hogy van ebben a fiúban valami, a költeményeiben még inkább –, aki mintha „csak" azért érkezett volna meg harmadévesen száműzve, vándorlélekként délről északra, a Dunakanyarba, a szobi „operett-gimibe",

hogy ott kihívja maga ellen a sorsot, s dalolva és vidáman megbuktathassák, hogy deviánssá nyilváníthassák a földhözragadt kollégáim, mert elviselhetetlennek érezték a fiú igazságérzetét, a forrófejűségéről már nem is beszélve. Ugye, ismerős ez a helyzet nektek is, kedves egykor volt iskolástársaim?

– De én most egy még korábbi időszakra gondoltam, egy olyan költeményed alapján, amit az 1960-as évekre dátumoztál.

– A *Köszöntő*re?

– Igen, arra.

– Máris idézem:

Cse
resz
nyés
ropogású
éjjelen
a
fa
tetejében
ébredek;
Szivárvány
ajkú
képzelet
tenyeremből
kéreget
Márikánknak
éveket.

Ennek a „fának" a gyökerei az emlékeimben valóban jóval mélyebbre nyúlnak, távolabbi történésekből táplálkoznak, mintsem gondolhatnánk. Az ihlető élmény egyrészt a Heves megyei Péterkéhez, az az Pétervásárához, másrészt még korábbi időkhöz, az ötvenes évek vége felé Mátrafüredhez köti az emlékezetemet. Akkor épp ott éltünk. Mert családunk élete „kalandos" történetéről azért azt jó tudni, hogy eszmélésem idején, mire választott szülőföldemen, az Ipoly-táji hazában, 1969 szeptemberétől, ha nehezen is, de lassacskán meghonosodtunk testvéreimmel: húgommal, Enikő Apollóniával és Zoltán Pál öcsémmel, addigra már – egyszer, ráérős perceimben számba vettem – minimum hétnyolc helyen laktunk. Ha beleszámolom szüleink kétszeri elválásával, majd családegyesítésével járó költözködéseinket is, akkor bizony tizenhat év alatt összesen kilenc, de az is lehet, hogy tíz helyen kezdtük újra az életünket. Ezek a gyakori hely-, idő- és „éghajlatváltozások" szenzibilis gyermeki idegrendszeremet meglehetősen megviselő esztendőknek számítottak. Főként asztmatikus érzékenységemre hatottak erőszakosan, olykor fulladásos rosszulléteket, halálfélelmet előidézve. Így sebzetten röppentek tova gyermekkorom és ifjúságom emlékezetéből a végtelennek tűnő nappali holdas éjszakák, s kora felnőttségemre végül is valahogy úgy „teljesedtek" ki, miként a vámosmikolai születésű Háy János, alias Horváth Janó, Zoltán öcsém pad- és iskolatársa, kebelbarátja „istendrámáinak":

*A Gézagyerek*nek és *A gyerek*nek szarkasztikusan tragikus, már-már abszurdon túli történései, melyek egy más dimenzióban, Európa mai színpadán mára egészen új értelmet nyertek. Hogy milyet, erről majd egyszer talán öregségünkre érdemes lesz elelmélkednünk Janóval, ha ő maga is úgy gondolja. Mindenesetre azóta, hogy jobb híján szülőföldemmé választottam Vámosmikolát, a világ, a „Mi világunk" abszurditása is csak nőttön-nő. De visszafelé olvasva családunk élete történetében, hiszen a szülők sorsa erősen befolyásolja a gyermekeikét, így ez sem véletlen, mint már az sem, ahogy a Csehszlovák Köztársaságban, az első republikában, 1928-ban, Rimaszombatban született édesapánkat szülőföldje, a Felföld elhagyására kényszerítették a második világháborút követő körülmények, politikai események. A rimaszombati Egyesült Protestáns Főgimnáziumból diáktársaival együtt átszökdösve a csehszlovák–magyar határon Sárospatakra, a Református Kollégiumba emigráltak ők. Maxicskát, apánkat a diáktársai becézték így, a kitartó és konok, nyakassággal, tartással megáldott gömöri palócot, ha bárhol valamilyen sérelem érte, márpedig többször több is érte, akkor, mint ifjúsága idején kollégiumi osztálytársaival, most családostul, szedte a sátorfáját és odébbállt, azzal a hittel és reménységgel, hogy magyar honban, ha új helyre érkezünk, akkor új életet kezdhet, kezdhetünk majd mindannyian. Persze, mindig minden maradt a régiben. A hiányérzet, a szorongás, a félelem, és időnként a rettegés is. Ma már tudni lehet, hogy nem is történhetett ez másként, hiszen jó apánkat, a tisztes falusi gyógyszerészt '56-os múltja miatt, akkoriban úgy mondták, hogy a priusza okán, az illetékes szervek állandó megfigyelés alatt tartották. És csak idő kérdése volt, hogy új lakhelyére az a dosszié is kövesse őt, aminek következményeivel, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárból általa kikért dokumentumaival, annak 360 oldalnyi fénymásolatával, épp most, a század- és ezredfordulón vagyunk kénytelenek szembesülni. S amelyben az ő „jóakarói", megfigyelői tovább írhatták egy, a fennálló rendszerben politikailag megbízhatatlannak nyilvánított falusi patikárius életének áldatlan történetét. Amikor apuka, megjárva a veszprémi fogdát, a tököli és kistarcsai internálótáborokat is egy kokárdát rejtegetve a csikkzsebében, ahogy ma is meséli, s végre, végleg ugyan még nem, de kiszabadulhatott a fogságból, akkor Balatonkeneséről Mátrafüredre költöztünk épp, az újrakezdés reménységével.

Egy jó illatú, mesebeli tűleveles, „négyszögletű kerek erdő" kellős közepén pelék, mókusok, rigók és szarkák, balkáni gerlék és komáromi bukógalambok, füle-vágott dobermankölykök és a felejthetetlen mérgű Taxi tacskó társaságában, egy társbérletes villában lett akkor az otthonunk. S amikor napközben a szüleink a közeli Gyöngyös városa valamelyik gyógyszertárában dolgoztak, akkor Enikő húgommal egy savószemű hajadon vigyázott ránk, olyan dadusféle, olykor meglehetősen furcsamód. Így történhetett meg az is, hogy ez a „jótét lélek", aki sajnos a családunkat is meglopta, egyik alkalommal „jószántából" magával cipelt engem „tiltott gyümölcsöt", cseresznyét szedni a határ közeli gyümölcsösbe. Ma is tisztán emlékszem a helyzetre, arra a májusi, fény pásztázta, virágos, gyermekláncfüvekkel, pipacsokkal és margarétákkal borította domboldalra, ahol félelemben lezuhantam a fáról. Ez volt az én igazi világra eszmélésem, földre érkezésem valós pillanata. Megtapasztalhattam, hogy milyen kemény is az anyaföld a Mátraaalján, ott, ahol egykoron *Vidrócki híres nyája* kolompolhatott. Történt ugyanis, hogy mielőtt még a hasunkat és a kosarunkat telis-tele szedhettük volna finom, ropogós, korán érett cse-

resznyével – a fa tetejében ücsörögtem *elmerülten szemezgetve az életem*, olyan biztonságban érezve ott magamat, mintha ringó bölcsőm oltalmára bízott volna a tavaszi szél –, meglátott azonban egy a messzi távolból közeledő és felém integető madárijesztő-szerű teremtmény. A csősz lehetett az minden bizonnyal, mert jól emlékszem a puffanásokra, mikor a sóspuskájával ránk ijesztett. Az én „őrangyalom" erre ijedelmében, hogy mentse, ami menthető – közben „égzengés, földrengés", eleredt az eső is –, meg sem várta, hogy lekászálódjak a sűrűn leveles oldalágról, a sabószemű lány cseresznyéstül, mindenestül lerázott a fa magasából. Ahogy a földre zuhantam, jobb karjával fölemelt, s erősen a hóna alá ölelt; a bal kezével a félig se rakott cseresznyés kosár fülét markolta meg, s így rohant velem a zuhogó esőben árkon-bokron át, lejtnek le, majd fel, a sárban bukdácsolva, többször is elcsúszva, jól meghempergetve asztmásan ziháló vézna, csontsovány kis testemet a mély ördögbarázdák között. Meg se állt velem így Mátrafüredig, a házunkig. Mire hazaértünk, amilyen gyorsan jött, olyan hirtelen elcsendesült a vihar is. Kisütött a nap, s egyszerre három, hét színskálájú szivárvány feszült fel a derült égre, a Mátra pipáló hegyvonulata fölé. A konyhaablak adott festői keretet ennek a hihetetlenül szép jelenségnek. Lábamat lóbálva a párkányról, erősen figyeltem azt a mennyei változást, ami a bennem bujkáló félelmet, szorongást, szinte észrevétlenül csenddé és nyugalommá oldotta. Azt hiszem, hogy ebből, az azóta is visszatérő, élmény szőtte álomból táplálkoznak a többször átírt *Köszöntő*m szavai: *Cseresnyés ropogású éjjelen, / a fa tetejében ébredek. / Szivárvány ajkú képzelet… etc.*

– Na, jó! De te a későbbi sorokban intuitíve összekapcsolod az előző gondolataidat a „szivárvány ajkú képzelet" által, azzal a fohásszal, amiben a Márikád életéért könyörögsz, ami a te költői imádságod.

– Igen, itt többféle idősíknak és valós élethelyzetnek az egymásra vetítéséről van szó, s többféle női, asszonyi léleknek, személynek a megidézéséről, akik gyermekemlékezetem óta, ha rájuk gondolok, melegséggel, biztonsággal és bizonyossággal töltik el az én lelkemet, mert egy életre szólóan fontosak voltak és maradtak ők számomra. S akiknek az életéért, olykor még ma is fohászkodom, verset írok, imádkozom.

– De ki az a te Márikád?

– Költői képzeletem első rétegében, ha kimondom ezt a nevet, akkor ma már mindenképp a jászi Csák Mária (Bartal Lajosné) nagyanyám áll, akit Manácskának becézett a család. És természetesen, Isten kegyelméből 80. életévén jóval túllépve is édesanyánk, aki a Hilda nevet kapta a keresztségben – Újszászi Szakállósi Bartal Lajos nagyapánk Németországban volt egy magángazdaságban tanonc, onnan hát a név –, merthogy ez a versem anyák napi köszöntőként született. Évtizedekkel később Balázs fiacskám óvodásan oly kedves-selypes sejtéssel mondogatta egy ideig, így évről évre felidéződött az emlékezetemben, ezért kerülhetett be a válogatott verseim közé. De eredendően a Márika, a Mámika alakja anyuska, a jászberényi illetőségű, anyai ágon Csák ómamám (született Juhász Marcella), tehát Mana nagymama édesanyja, és Márinanó (az ivádi születésű Ivády Péter Mária), a legszeretettebb pétervásárai házvezető asszonyunk volt, ők együttesen ihlették szürreális alakját Márikának.

– A Márika, akkor tehát, többek között a dédnagyanyád. Hány éves volt a te dédiked, s hány éves lehettél te, amikor ez az emlékkép megfogant?

– Én úgy négy-öt éves lehettem. Ómama pedig a nyolcvanas évei körül járt már akkoriban, ő volt a legidősebb családtag, akihez különös vonzalom fűzött. Hirtelen és váratlanul tűnt el az életemből, a mocsár-„illatú" Zagyva partjáról, a Szőlő utcai nádfedeles Csák-ház kertje végéből, a nyári konyha előtti lekvárfőző üst mellől, kezében az égig érő fakanállal, amivel, ha valami rossz fát tettünk a tűzre, mi, a legkisebb testvérek, akkor mosolyogva megfenyegetett bennünket, de tettlegesen sohasem bántott. Mély és tétova megrendülést éreztem halálakor, s ez az érzés azóta is velem van. Akkoriban nem igazán értettem, hogy mi is történhetett vele valójában. Csak megmagyarázhatatlanul, valamiféle hiányérzet, fájdalmas érzés kerített hatalmába, ha rágondoltam.

– Ezek szerint te már kisgyermek korodban érzékelted és tudtad is talán, hogy igenis könyörögni, imádkozni kell a szeretteinkért, a létünkért, a mindennapi kenyerünkért.

– Igen, elképzelhetően valami ilyesmi történhetett meg velem.

– Az, amiről eddig beszéltünk, a te hagyományos alapokon építkező költői utad első szakasza, a kezdetek kezdetén. De mi történik, mi történt azután? Az én olvasatomban, a későbbiekben úgy figyeled a saját életedet, a történelem folyását magad körül, mint ahogy azt a régi avantgárd, majd a neoavantgárd költői tették, teszik. Az avantgárd ugyanis egyfolytában figyelt a történelem változásaira, csak legföljebb felülírta azt, hogy nehezebb legyen kitalálni, mert képviselői úgy vélték, hogy az a poézis, amivel reagálniuk lehet a történésekre, a gyorsuló idő változásaira, szerintük már elavult. Ezért mindig és minden időben, valami egészen mást, valami meghökkentőt és újat kell kitalálnia annak, aki avantgárd költő kíván lenni. Ez jó, rendben is van. Ám az én dilemmám mégis abból adódik, hogy te megálmodtál, kitaláltál, létrehoztál valami egészen mást, ami engem, most is, és azóta is zavarba ejt, de ami eddig még így, ebben a formájában nem létezett a magyar irodalomtörténetben. Az, hogy Isten nevét az avantgárd nemcsak hogy hiába nem veszi, de a szájára is alig veszi. Az általad képviselt avantgárd azonban pont az ellenkezőjét teszi, Isten nevét evangéliumi ihletettséggel a szájára véve a „földi mennyek országába" emeli, elsődleges témájának tekinti, az isten-emberi sorsot teológiai és filozófiai értelemben is a költészet elemi részévé teszi. Ebben a vonatkozásában párhuzam vonható Németh Péter Mikola költészete és György Mátyás költészete között például, akinek az erdélyi menekültekről szóló verse, az egy tragikusan szép ívű avantgárd „sorsszimfónia". Ugyanakkor születik, mint Kosztolányi Dezső Omnibuszkocsis*a. Ez a novella minden ötvenes évekbéli antológiából kimarad mint Trianon után a szomszéd népek „egészséges" nacionalizmusát sértő írás. György Mátyást, aki valójában zsidó származású nagybérlőnek számított az akkori Bácskában, egy főúri birtokon, nem tudni, hogy kik és miért, de barbár módon agyonverték. Hogy a szerbek tették-e ezt vele, vagy a kommunisták verték halálra, egyáltalán, hogy kik voltak a költő gyilkosai, azt sajnos mind a mai napig nem tudhatjuk.*

Ha Kelet-Európában egy költő neve és születési éve után zárójeles kérdőjel áll, akkor arról az emberről általában nem lehet tudni, hogy mikor, hol és milyen körülmények között távozott az élők sorából. A vers, amit György Mátyás 1913-ban Kassák valamelyik kísérleti lapjában közölt – a Májusb*an, vagy a* Tettb*en –, arról szólt, hogy akkoriban Pesten a pályaudvarok: a Keleti és Nyugati között villamos közlekedett, ma már nem közlekedik ott villamos. És azon, szörnyű körülmények között, bűzben és mocsokban, borzalmas állapo-*

tú emberek összeroskadtan, elhagyatottan üldögélve utaznak. Ezek a földönfutóvá lett népek egyenesen Erdélyből menekültek, abból az országrészből, amelyet elözönlött a román. Ezt a borzalmas történést György Mátyás úgy dolgozta fel, ahogyan azt az „ortodox" kassákizmus megkívánta. A te versizlésed, kedves tanár úr, kassáki, amit én nem mindenben osztok egyébként, mert nem vagyok az avantgárd föltétlen híve. Ám nagyra becsülöm az olyan költőket, akik úgy gondolják, miként te magad is, hogy a magyar irodalmat ott érdemes folytatni, illetve megújítani, ahol annak folyamatossága a két világháború között, nemcsak a Kassák Lajosében, de mások lírájában is megszakadt. Jó néhányan gondolják egyébként úgy, hogy a továbbiakban nem szükséges okvetlenül a 19. század retorikájával, lírai eszközeivel élni, ugyanakkor feltétlenül fontos valamilyen éltető formában hírül adni, világgá üvölteni fájdalmainkat, a nemzet fájdalmát. Azt az érzést, ami Magyarország föl- és szétdarabolását, szétcincálását, megalázását és meggyalázását, sírba ásását… stb. – tudnék még ilyen „-át" végű szavakat mondani, de fájdalmamban inkább nem teszem – jelentette, jelenti. És akkor, itt van előttem Németh Péter Mikola Expediál(t) Európa *című konkrét-költészeti műve, amiben te magától értetődően képes vagy kifejezni azt, amiről, én itt most csak dadogok: egész nemzeti tragédiánkat, azt a könyörtelen drámai helyzetet, amivel a kollektív bűnösség elvét alkalmazva, a trianoni (1920. június 4.) majd a párizsi (1947. szeptember 15.) békeszerződésekkel, a két világháború kataklizmáját követően a Magyar Királyság a szó szoros értelmében beleveszett a kilátástalanságba. Elvesztette területe kétharmadát, lakosainak jóval több, mint a felét – a cirka 21 millióból több mint 13 milliót –, aminek következményeképp több rendben is határos lett önmagával. De tehetetlenségénél, tehetetlenségünknél fogva, ez az elemi nemzetközi jogokat sértő állapot annak ellenére is fenntartható, hogy a szerződést aláíró államok közül többeknél is lényeges változás következett be országa területét illetően, vagy már egész egyszerűen nem is létezik mint ország. Erre a változásra hívod fel te,* Expediál(t) Európa *című opusoddal a szunnyadó, elaléló, lankadó figyelmet oly módon is, hogy Arnold Dreyblatt amerikai taxisofőr elidegenítő zörejzenéjére ritmizálva, egyre gyorsuló ritmusban adod elő, figyelemfelkeltően, nagyon helyesen alkotásodat.*

– Szeretném remélni, hogy van értelme annak, amit csinálok, hogy ez a történelmi botrány, ez az igazságtalan helyzet, tekintettel arra, hogy családunkat is mélyen érinti, az egységesülni „vágyó" Európánkban nem tarthat a mi világunk végezetéig. Gerhard Rühm, amikor 1972-ben megírta *Európa* című versét, akkor *Németország még határos volt Németországgal, az NSZK az NDK-val,* ennek a ténynek önmagában is üzenetértéke volt és maradt. Az én repetitív válasz-költeményem első változatai az 1990-es évek elején akkor születnek, amikor a nagy birodalmi Szovjetunió, addig elképzelhetetlen módon, egyszerre csak máról holnapra alkotórészeire, a tagországaira esik szét. Így például *Oroszország határos lett Észtországgal, Lettországgal, Litvániával, Fehéroroszországgal, Ukrajnával, Grúziával, Azerbajdzsánnal, Kazahsztánnal* stb. Ki gondolhatta volna komolyan, akár csak néhány évvel korábban, hogy ez a „földcsuszamlás" még az életében bekövetkezhet. Most egy olyan konkrét-költészeti versfolyamról beszélgetünk, ami képzetem szerint az újraegységesülő Európánkban, a határok változásával, a schengeni határmegnyitásokkal (2007. dec. 21.), illetve a határok légiesítésével természeténél fogva, az írójától, tehát tőlem függetlenül is mobilizálja, tovább írja majd önnönmagát a ma még előre nem látható

országhatárok módosulásaival, a történelmi avagy történelmietlen valóságban. Ez egy perpetuum mobile, örökmozgó textus tehát. Ebben az összefüggésben, az ezredforduló cezúrája egy soha vissza nem térő alkalom volt arra, hogy egy kis kötetcsomagban ezt a versfolyamot a Magyarországgal jelenleg határos hét ország nyelvére lefordíttatva a tények szintjén úgy expediáljam, ahogy van. Vagyis, a Napút-füzetek 26-os számában, a Káva Téka sorozatban „kötetcsomagként" úgy továbbítsam Európát az európaiaknak, ahogy az van, jelenleg regisztrálható, ennek megfelelően: *„magyarország határos szlovéniával, horvátországgal, szerbiával, / ausztriával, szlovákiával, ukrajnával és romániával"* és mindazonáltal önmagával. A változások várhatóan úgy fognak bekövetkezni, ahogy az legutóbb 2008. február 17-én is történt, amikor kikiáltották Koszovó függetlenedését Szerbiától. Csak épp Magyarország határossága áll fenn továbbra is Magyarországgal. Ez abszurd! Ezért az akciótervem hosszabb távon az, hogy a világban élő, túlontúl szenzibilis performer költőtársaimmal lefordíttassam az *Expedilál(t) Európa* szövegét az európai kontinens összes lehetséges apa- és anyanyelvére. Így válhat elképzeléseim szerint minden európai nemzet számára világossá és egyre érthetőbbé magyarságunkban való megaláztatásunk ténye, 90 éve tartó vezeklésünk. Az igazságtalan nagyhatalmi politikai döntések következményeként amputált nemzettestrészek fantomfájásának oka, amit Európa egysége érdekében előbb vagy utóbb a világnak orvosolnia kell.

– Az lenne most a kézenfekvő és hasznos, ha a kortársak naprakészen rendeznék végre közös dolgaikat, ha léteznek még egyáltalán közös dolgaink, és békejobbot nyújtva egymásnak úgy gondolkoznának, ahogy azt Németh Péter Mikola teszi. Hogy te a költészeteddel, ami természetesen avantgárd, Magyarhon sírba ásása elleni tiltakozásodat képes vagy kifejezni olyan eszközökkel is, amelyek tisztán és világosan verbális vagy vizuális, nyelvi és képi választékossággal arról beszélnek, hogy ebben az Európában, ebben a hazában, ahol jelenleg még egzisztálunk, évtizedek óta valami nagyon nincsen rendjén, valami nagyon nagy baj van. De hogy lényegében a folyamatok mélyén mi történik, azt nem igazán látjuk, s korábban se lehetett igazán tudni. Ellenben azt ma már igenis tudjuk, hogy azok, akiket ez komolyabban, összefüggéseiben érdekelt, azok a valakik gyorsan találkozhattak néhány dél-felső-magyarországi gyűjtőhelyen, internálótáborokban, mondjuk Sajóbábonyban, ahol az én apám öt évet töltött el hasztalan. És ahol őt, sorstársaival együtt, rendhagyó módon, arra oktatták, hogy mi is az az államszocializmus. Sok ilyen „szellemi műhely" volt annak idején. Édesapám, mire kijárta ezeket az „iskolákat", s végre hazaengedték, „tökéletesen" antiszocialistává vált. A történtekből csak arra következtethetünk, hogy „kiváló mesterei" voltak. Meg arra, hogy semmi kétség, itt azóta is olyan szintű létromlásnak vagyunk a tanúi, ami ma már tudottan visszafordíthatatlan következményekkel jár, ez a valós helyzet.

Ennek a megállíthatatlan erkölcsi bomlásnak adsz te, erőteljes tiltakozásképp hangot például Utóélet *című montázsolt képversedben, amelyet egész egyszerűen egy összeollózott* Magyar Nemzet*-es újságcikkből alkotsz meg a váci Fehérek templomából „kivermelt", majd később a Magyar Természettudományi Múzeumban kiállított, a továbbiakban múmia-projektként európai, majd amerikai körútra szállított váci polgárok kegyeletsértő sorsa láttán, hallatán. A jelenkori barbárság ellen tiltakozol. Ami „különlegessé" teszi a te költői gesztusodat, mondhatnám úgy is, hogy egyedivé, az az, hogy a barbarizmust meg-*

honosító avantgárd módszereivel és eszközeivel lépsz fel, és tiltakozol a legújabb kori barbarizmussal szemben. 250 éve végső nyugalmukra helyezett polgártársaid védelmére kelsz, visszájára fordítva a történteket, mondván, maga a „Magyar természettudomány az, ami kétszázötven éve halott".

– Nyilvánvalóan a fájdalmas kegyeletsértés elleni tiltakozásomon túl, itt, tágabb értelemben arra is fel szeretném hívni a közvélemény figyelmét, hogy a *Teremtőtől* és a *Megváltótól* elszakadt tudomány téves utakon jár akkor, amikor mindenhatóságát akarja elhitetni velünk. Valójában azt a hazugságot, hogy tudományos módszerekkel előbb vagy utóbb minden földi, emberi problémánkra képesek leszünk megoldást találni, mert azok kikísérletezhetőek, descartes-i logikával, észérvekkel előbb vagy utóbb racionálisan megmagyarázhatóak lesznek. Mint ahogy mondjuk az újabb tbc elleni orvosságokat is képes volt a gyógyszerészeti kémia oly módon előállítani, hogy megtalálta a 18. században tuberkulózisban elhunytak, most épp *Memento mori!* / *Emlékezz a halálra* felkiáltással kiállított váci családok földi maradványaiban azt az immunanyagot, amire alapozva a gyógyszert, és a betegség gyógymódját ki lehet majd ismételten kísérletezni. Persze nehogy azt gondolja bárki is, hogy én tudományellenes volnék; olyannyira nem vagyok az, hogy teljesen természetes folyamatnak tartom a tudományos nyelvek beemelését az avantgárd irodalomba. De talán azért is érint engem ez a kérdéskör olyan érzékenyen, amennyire, mert az én szüleim mindketten gyógyszerészek, sőt a keresztapám és az ő felesége is az volt.

Ők mind a négyen a „méregkeverői", a „szerácsi" hivatásuknak rendelték alá az életüket a legnehezebb időkben is. Édesanyám, kilencvenhez közel, még ma is, ha teheti, nyolc órában, a saját patikájában dolgozik, és az unokája, Eszter Kata unokahúgom a segítője, épp a közelmúltban doktorált, végzett gyógyszerészként mint a családi hivatás egyedüli továbbvivője, reményeim szerint jó örököse is. Családi agapéinkon, vasárnapi szeretetebédjeinket követő maratoni beszélgetéseinkben is „csak" azt óhajtom valahogy megértetni vérrokonaimmal, hogy a világ-egész meglátásom szerint nem úgy működik, ahogy ők azt megtanulták az egyetemeiken, ahogy ők azt hirdetik és elképzelik. Vagyis hogy elsősorban nem a természettudományok racionális ok-okozati összefüggései mentén folyik az életünk, hiszen ma már mindannyian láthatjuk, megtapasztalhattuk, hogy a tudományos gondolkozás a 20. században képtelen volt olyan szinten humanizálni a világot, ahogy az elvárható lett volna. De ha könyörtelenül igazságosak kívánunk lenni, akkor egyelőre, jelenlegi állapotában, nem is lesz arra képes. Hogy miért? Egyrészt azért nem, mert a gazdaság mindenhatóságát szembeállítani a világ humanizálhatóságával egész egyszerűen nagyon nagy tévedés. A gazdaságnak, a pénznek mindenekelőtt a világ humanizálhatóságát kell szolgálnia minden időkben. Másrészt azért sem, mert amit ma tudományosságnak vélnek, az láthatóan megerősítése annak, hogy a világ nem más, mint személytelen intézményesített gépezet, vagyis élőlények bizonyos egységes funkcióra hivatott szerveinek összessége, ez a globalizáció egyik alapelve. Ahogy Rózsa Bandi váciságunkban szeretett barátunk poéta doctusi ihletettséggel írta második, nagy hatású kötete címeként, agyér-elzáródása, „eszmerengése" előtt cirka tizenöt évvel: Barátaim, nem értem, hogy miért is áltatjuk egymást, ez itt, a mi időnk: a *Senki ideje.* Ezt a kijelentését a nyolcvanas években magam is kétkedve fogadtam. S bár ne neki lett volna igaza!

Ezért, ma már úgy látom, be kellene látnia az emberiségnek végre, hogy a gravitáció sem csupán nehézkedés, tehetetlenségi nyomaték, ahogyan azt a természettudományos gondolkozás évszázadok óta hirdeti, hanem a dolgok ellenállásából, a középpont felé való törekvéséből, ugyanakkor az isteni taszításból és vonzásból álló, meglehetősen bonyolult és összetett mozdulat, folyamat. És természetesen az egész filozófiai gondolkodásunk kerülhetne új megvilágításba, ahogy néhai dr. habil. Bohár András ekszpanzista alkotótársam *Antropológiai és etikai vázlatai*ban képzelgett erről, Martin Buber dialógusfilozófiáját elemezve. Ugyanis, ha belátjuk egyszer, hogy nem rendelkezhetünk a másik létező létezése felett, s ha mindig csak olyan viszonylatokba lépünk, amik valamilyen módon tartalmazzák a személyességet és kölcsönösséget, akkor válhat valósággá a buberi logika és igény, amiről *VisszaSejtesít* című versemben is említést teszek Bíró Dániel elemzése, képlete értelmében, idézem:

Ő-Az, Én-Te, Mi-Az
ÉN-Te
Én-TE

– ami láthatóan jelzi, hogy Buber a nyitottságot helyezi gondolkodása centrumába, a világ szívébe, legyen szó egy másik lényről, a természetről vagy *a legfőbb szellemi valóságról*. De ez a felvetés, Hamvas Béla a „szent tudásról" írt eszmélődéseivel is összefüggésbe hozva, külön tanulmányt érdemel. Most csak azt a megállapítást tehetem intuitív alapon, röviden, hogy az emberiség, lelke mélyén olyan ellentmondások, válságok örvényében él a feltételezhető aranykor lejárta óta, ami Hamvas szerint az időszámítás előtti hatodik századra tehető, ami megjelenik ugyan a mindenkori társadalmak felszínén, az emberi értelem és érzelem hullámhosszán is, ám annak gyökerei olyan egzisztenciális mélypontokról eredeztethetőek, amelyeket egész egyszerűen elfednek a mindennapi lét hordalékai. Egy szemétkupac alatt tenyészik ma a valóság. Ha ez nem így lenne, akkor például nem történhetett volna meg az, ami mondjuk a közelmúltban, Vác városában a 20. század utolsó évtizedében megeshetett úgy, hogy alig akadt néhány jó érzésű honfitársam, aki a történtek okán protestált volna. Még mindig a váci „múmia-projektről" beszélek. És akkor a Fehérek templomában történtek után még nem is tettem említést arról a szörnyűségről, ami mindezek nyomán a közelmúltban bekövetkezhetett: a szó szoros értelmében lebuldózerezték a váci középvárosi temetőt is, ahol a város történelmi személyiségeinek sírjai voltak, köztük Landerer Lajosé, Tragor Ignácé. Hogy hagyták, hogy engedtük!? Ez azt is jelzi, hogy klasszikus értelemben ma Vác városában, a püspöki városban, a közakarat nem polgári. Akkor meg milyen? Ezt is csak találgathatjuk. A legnagyobb baj az, ahogy dr. Rusvay Tibor múlt század végi *Váci polgárok* című helytörténeti esszékötetében kifejtette, hogy a mai polgár csak érvényesülni akar, de mindenáron, és arra sem képes már, hogy fölismerje üdvözülése tárgyát, s annak lényegét. De legfőképp azt nem látja be, hogy az üdvösséghez nem elégséges vallásosnak lenni, a jót a mindennapi cselekedeteiben is meg kellene valósítania. Csakhogy nem valósítja meg. Ez azonban nem hagyható szó nélkül, erről nem lehet nem írni, beszélni, hiszen a probléma elhallgatása még inkább romlást hoz, olyat, ami végzetes lehet. Mindezzel azt óhajtom

érzékeltetni a költészet nyelvén, magyarul, hogy társadalmunk erkölcsi világképében, értékvilágában, tartásában, ez esetben a múltjához, a halottjaihoz való viszonyában, valami kegyeletsértően nincsen rendjén.

– *És ugyanerről beszélsz a* Kálvária *című színes, szöveges fotomontázsodon is, amelynek úgyszintén egy újsághírből kiemelt szövegével, két váci suhanc barbarizmusa ellen emeled fel a szavad, akik számodra teljesen érhetetlen okokból és módon kalapáccsal darabokra zúzzák az 1727-ben felszentelt Krisztus keresztútját, majd' 268 évig sértetlenül hirdető stációk domborműveit. Hát ki érti ezt!?*

– Mi sem értettük az akkor történteket. Maklári Józseffel, a Vox Humana néhai karnagyával körültekintően hosszú előkészületek után úgy képzeltük, hogy *FEKETE-VASÁRNAPI REQUIEM EGY KÁLVÁRIÁÉRT* címmel, 1994 fekete vasárnapján, testvéröcsém, Németh Zoltán Pál a kálvária romlását és bomlását évről évre dokumentáló fotóira alapozva, egy énekes-verses akcióval egybekötött kiállítás-performanszot hirdetünk meg. Azt reméltük, hogy felhívjuk majd a város, a világ közvéleményének figyelmét arra, hogy ez a szakrális hely: a szent sírral, a remetelakkal és a stációkkal omlásnak indult, az elhagyatott barokk épületegyüttes a Jávorszky Ödön Kórház szomszédságában a végnapjait éli, vagyis sürgetően gyors műemlékvédelemre van szüksége. Ehelyett olyan váratlan drámai esemény történt, ami, meg kell vallani, hogy mindannyiunk lelkiismeretét megviselte. Hiszen pont az ellenkezőjét értük el rendezvényünkkel, mint amire számítottunk. Eredetileg arra alapoztuk akciónkat, hogy a *Feketevasárnap misztériuma* – a római katolikus liturgia szerint, húsvét előtt 14 nappal fehér lepellel terítik le a templomok feszületeit, csak azért, hogy a *Passió* képzeletben való újraélését a hívő lelkekre bízzák – a feketevasárnapi kiállítás-performanszunkkal is érvényesíthető. Mi, Zoltán Pál öcsémmel, ezüstfóliába csomagoltuk a kálvária megcsonkított corpusát, s úgy képzeltük, hogy akciónk, s annak misztériuma meghozza majd a kellő lélektani hatását. Néhány eltorzult lélekből ellenben valami egészen embertelen reakciót váltott ki a mi jószolgálati akciónk. Miként már említetted is, néhány suhanc, napokkal később kalapáccsal állt elő a „mindegy-szürke cementporos" városból, s darabokra zúzta a stációk még épségben maradt domborműveit. Ahogy utólag bevallották a fiúk, csak úgy, „unalomból" tették. Bárhogyan is történt, így évek távolából a botrány ellenére is enyhe vigaszként hat az, hogy nem sokkal később a Váci Püspökség civilek támogatásával egy alapítványt hozott létre a kálvária megmentésére, s néhány év múlva már arról lehetett olvasni a helyi hírharsonákban, hogy újra felszentelték a teljesen helyreállított váci barokk kálvária stációit. A kórház járóbetegei ismét szívesen imádkoznak a szent sírnál, s a remetelakba pedig, a kor fintora, családjával együtt beköltöztették az úgynevezett „trabantos remetét". Ez történt.

– *S mindezek után te a* Fiesta *című képverseden, végső stációként, ahol már a kálváriánkat is a földdel tették egyenlővé, a koponyák helye horizontjára, a kopasz domb hajlata fölé írod:*

HÉTKÖZNAPJAINKNAK keresztet ácsolunk,
aztán körbetáncoljuk
szenvedélyes vad izzásban
a vakok fehér botjaikat összetörve építenek máglyát:
– együtt várjuk, hogy kivilágosodjék

– reményt adó várakozásunk öt sorát. Mi, akik részvéttel vagyunk országunk és nemzetünk iránt, mi mindahányan együtt várjuk a feltámadást, a megvilágosodást, magyarságunkban az újjászületést. És ez így is van rendjén. Csakhogy mi valószínű világ(ok)ban *élünk és éltünk. Megalázni és kifosztani minden örökségéből egy nemzetet, ez korábban Európában elképzelhetetlen volt. Minálunk ezt is sikerült elérni, aminek „ára van"! Amit ma átélünk, az ennek a „sikertörténetnek" a végjátéka. Persze vannak még költők néhányan, a többség szemében ők a „reszlik = felesleges maradékok", mint amilyen te is vagy, akik ezt nem fogadják el, és lelkiismeretük szerint cselekszenek, mert képtelenek belesimulni abba a globalizálódó életképbe, ami itt deformálódik körülöttünk, s amibe, meg kell vallani, hogy a napi politika szintjén szinte észrevétlenül mindahányunkat belekényszerítenek. Azok a kevesek, akik ezt másképp képzelik, úgy gondolkoznak, ahogyan Németh Péter Mikola, mert abban bíznak, hogy hosszabb távon ez talán mégse így lesz. Ez, ami ma van, vég nélkül mégse folytatható. És hogy ez a tendencia még most is a visszájára fordítható. A te szavaiddal legyen mondva: „visszasejtesíthető". Ezért hát, a keresztény jelképeknek, így például a váci barokk kálvária szoborcsoportjainak, a Gombás-patak kőszentes hídja oszlásnak indult barokk szobrainak, attól a pillanattól kezdve, ahogy beemeled őket a* Csend-élet *című versedbe: – Nepomukit a Jánosok közül, Péter Pált szeretetben, Gyógyító Kamillusz katonát, Borbálát, a tornyoknak védnökét és a jóságos Júdás Taddeust –, igenis, egyszerre csak égbe kiáltón „sokkoló" közük lesz az élő jelenhez.*

– Fontos, hogy ezt te is így látod. Ezt változatlanul úgy képzelem, azóta is, ahogy Sáros László építész gondolatát a vers mottójául választottam, 1982–85-ből: *A napi lét emlékké válása / Nem ok, hogy fontosabbá legyen más okon.* És, ahogy arról reformkori hevülettel Katona Tamás történész barátunk beszélt a nyolcvanas évek második felében, az 1849. április 10-i győztes váci csata évfordulóin a Honvéd emlékműnél, amíg a helyi „hatalmasságok" hagyták őt beszélni.

– Ha továbblapozom válogatott és új verseid könyvét, akkor több-több olyan hangvételű írást találok benne, ami borúlátó, meglehetősen panaszos, drámai hangvételű, s egyúttal ironikus és ecetesen önironikus, olykor abszurdan érezhetően az. Itt van például mindjárt a „Borból lettél, borrá leszel" mottójával indító Hetedik nap végén *című ezó-puszi meséd – ez a te műfaji besorolásod – a részeg Úristenről. Ezt a gyönyörű manierista mítoszszerűséget, közlésed szerint, éveken át Lautréamont* Maldoror énekei *ihletére írod, amiről meg kell jegyeznem, hogy ennél szebb és igazabb vallomást az ember istenszerűsége, az emberiség sorsszerűsége mellett az utóbbi idők magyar irodalmában még nem olvastam. Mert miről és hogyan is képzelegsz te itt valójában?*

– Egész egyszerűen arról, hogy az Isten és ember viszonya, azaz a személyes én-te viszonyának lényege – Hamvasnál olvastam, és elfogadom – az Isten-azonosság, továb-

bá az alázat tudata, az önmegtagadás erejének felismerése az életünkben. Ez az állítás arról beszél, hogy térben és időben kívánatos lenne mindenkor felismernünk azt, hogy az Istennel az embernek minden fia a legembertelenebb körülmények között is azonos. Vagyis, hogy mindig és mindenkor csakis *egyetlen azonosság* létezik. Isten valósága és a lélek valósága ebben a formájában, Egy. Pilinszky szavaival megerősítve ezt az állítást, *ebben a földi létben: Egyek vagyunk, de menthetetlenül*. Szent Pál mondja, hogy amíg alkotásaiból fel lehet ismerni az alkotót, addig talán helyén vannak a dolgok, ez elsősorban az emberre vonatkozik mint Isten alkotására. Ez azt nyomatékosítja, hogy semmilyen élethelyzetben sem engedhetjük meg tehát magunknak, hogy ne ismerjük fel az emberben az Istent, az Istenben az embert. Ez az *egyetlen azonosság* gondolata a keresztény hagyomány lényegi megállapítása, mégis a vallás dogmarendszerében mintha elfogadhatatlannak tűnne. Ugyanakkor ebből talán felismerhetővé válik az, hogy a kereszténység hagyományos értelemben nem vallás, hanem, ahogy Hamvas állítja, a normális létben való magatartásról szóló tanítás. Többek között erről értekezem az *In illo tempore* című kisesszémben is.

– Na, várjunk csak! Nem is olyan egyszerű ez az egész. Térjünk vissza a manierista mesédhez, s kezdjük újraolvasni, mindjárt a legvégén. Idézem ezt a bibliai szöveget: „Mikor pedig elvégezé Isten a hetednapon az Ő munkáját, melyet alkotott vala, megszűnék a hetedik napon minden munkájától, amelyet alkotott vala. És megáldá Isten a hetedik napot, és megszentelé azt; mivelhogy azon szűnt vala meg minden munkájától, melyet teremtve szerzett vala Isten." (Ter 2, 2–3). Az Atyaisten úgy szerepel a te mesédben, mint aki az általa teremtett állatokkal vált volna egylényegűvé, mint egy részeg, mocskos, bűzös alak, aki megnézte a televíziók égi-földi csatornáinak összes lehetséges műsorát, miközben elszenderült persze, s hovatovább, a látottaktól ráadásul elvesztette az eszméletét is. Ezt a kivételes helyzetet, állapotot használják ki a teremtményei, akik egytől egyig számonkérik tőle – a vándormadarak, a fehér fejű szirti sas, a béka, a szamár és a többiek –, hogy miért is olyannak teremtette őket, amilyennek.

– Igen, a kilátástalanság hevében senki sem érzi jól magát úgy és ott, ahol és ahogy éppen van. Láthatóan én sem, és valószínű, hogy te sem.

– Ez kortünet. Ebben a filozofikus szövegben valóban ez az egyik nagyon fontos felismerésed. A másik az, hogy a döglött oroszlánba nem tanácsos úton, útfélen, csak úgy belerugdosni, mert az bizony-bizony ideig-óráig még magához térhet, akár fel is tápászkodhat. Ezt az utóbbi 810 évben megtapasztalhattuk, s mindannyian a saját bőrünkön meg is érezhettük. Ezért hát a farkas és a róka polémiájából az is kiderül, hogy a jelenleg hatalmon lévők micsoda praktikákkal, miféle erkölcstelen módszerekkel mentik saját bőrüket, irhájukat, s tartják meg hatalmi pozícióikat. A harmadik, talán még az előző kettőnél is lényegesebb felismerésed az, ahogy a „Szabad madarak keselyű képében" nekilátnak az Úristen élveboncolásához, szétcincálásához, mert ők felsőbbrendűen felhatalmazottaknak érzik ám magukat arra, hogy bármikor, bármiféle nemtelen cselekedetet csak úgy büntetlenül, következmények nélkül végrehajtsanak. Még szerencse, hogy a mocskolódásokra egyszeriben felriad ám az Atyaisten, s ettől a pillanattól kezdve, ijedtében, minden teremtményének nagy hirtelen megváltozik a teremtésről alkotott véleménye és a Teremtőjéhez való viszonya: az addig átkozódók egyszerre csak dicshimnuszokba kezdenek.

Jól ismertjük ezt az átváltozást, ezt a mimikrit a közelmúlt történéseiből, amikor a proletariátus azt énekelte önfeledten: „a múltat végképp eltörölni", majd amikor a proletár utódok vadkapitalistákká vedlenek, akkor ők továbbra is ugyanazt, az Internacionálét éneklik. Éneklik!? Üvöltik. Na de ki érti ezt?

– Bizonyára van, aki érti. De miért is kellene a közös múltunkat végképp eltörölni? Édes hazánkat, amely a jelenvalóságunk színtere, jövőnk bölcsője, múltunk hamvvedre, csakis részvéttel szerethetjük, ahogy azt Pilinszky testálta ránk a 20. században. Az élő hagyományt, a népit is, a nemzetit is sokkal inkább megőrizni szükséges. És tovább kell tudnunk adni is, semmint hagyni, hogy a feledés homályába merüljön. Hacsak nem akarjuk együgyűen azt, hogy marionettbábokként végképp kiszolgáltatottakká legyünk ebben a szuperújért ácsingózó, globalizálódó világrengetegben, a természetes világtól teljesen elrugaszkodó és elidegenítő vadkapitalista helyzetben. Hagyomány az csak *Egy* van, tanítja Hamvas. Weöres Sándor pedig, aki Hamvas Bélát mesterének tekintette, *A teljesség felé* című kis verses esszékötetében ugyanezt a gondolatot hite szerint meg is erősíti: *Egyetlen ismeret van, a többi csak toldás: Alattad a föld, / fölötted az ég, / benned a létra*. Ezen a bennünk ágaskodó *létrán*, amit gondolhatunk *Jákob lajtorjájának* is, az odaátba vezető fényes út gyönyörű metaforájaként, a lent és fönt között, imáinktól vezérelve, szárnyas angyalaink közlekedhetnek. Ennek a létrának időközben, az elmúlt több mint 2000 év alatt, bizony meglehetősen megváltozott a „statikája", a helyzete, mert elvesztette a transzcendensbe ágyazott metafizikai talapzatát, és egész egyszerűen az oldalára dőlt. Ezt az állapotot ma már nem lehet csak úgy figyelmen kívül hagyni. Ez a „lajtorja" valójában akkor volna a helyén, ha most is felérne a felhőkön túl a Napig, mert így a *Világ Világossága* személyesen válna láthatóvá, hiszen a mennyország létrája tetején a Fiú Isten trónol, mint ahogy korai ikonokon is látható. Ha tehát úgy létezhet mibennünk ez a „létra", ahogy léteznie kellene, vagyis a tapasztalás határain túli alapokon, akkor még egészen biztosan újra képesekké válhatnánk arra, hogy mihamarabb a teremtés csodájának törvényei szerint éljünk. S arra is, hogy ismételten elhiggyük: egykoron valóban kozmikus lények voltunk, és együtt lüktettünk a csillagokkal. De ez manapság szinte lehetetlennek tűnik, mert a Teremtő és teremtettjei közötti viszony a harmadik évezredre alapjaiban átértékelődött, összefüggésében is megváltozott, és bizonyos vonatkozásaiban eldeformálódott; ennek az érthetetlen változásnak ok és okozati, az emberi lélek Istennel való kapcsolatának, egységének összefüggései foglalkoztatnak engem a *Hetedik nap végén* című tanmesémben is. Többek között az, visszatérve Hamvashoz, amiről ő a *Scientia sacrá*jában értekezik, Zohárra hivatkozva, hogy az első ember *képe és hasonlatossága volt mindannak, ami fent, és ami lent van. Egysége mindannak, ami él. Az ember volt a világ középpontja, és abban a pillanatban, amikor láthatóvá vált, lett láthatóvá a világ.* Egy olyan korunkbeli társadalomban, ahol a gazdaság mindenhatóságát durván és brutálisan képesek voltak a „világ nagyjai" szembe állítani a világ humanizálhatóságával, ott a világrend annyira értékvesztetté válik, olyan „szent káosz" alakul ki, mint ez a mostani. Egész egyszerűen az emberi elveszik, láthatatlanná válik benne. S ami még ennél is rosszabb, hogy ez az állapot az eljövendő távlatait illetően is teljesen elbizonytalanít, mert minden fontosabbá lesz az embernél. Ezért a „status absolutust", a normális emberi alapállást kell realizálnunk, de sürgősen. A hátralévő életünkben ez most a legfontosabb feladat. Hogy

mi a normális, azt most csak hosszasan volnék képes kifejteni. Ám az a tény, hogy a keresztény Európa mindent átlényegítő evangéliumi gondolatát kiiktatták az európai preambulumból, egészen biztos, hogy nemcsak politikai, de kultúrtörténeti összefüggéseiben is abnormális. Akkor hát, természetesen adódik a kérdés, mégis miben lehet a jövőnket illetően bizodalmunk? Bízni egyelőre csak abban bízhatunk, hogy *El nem veszett, csak megromlott / mi bennünk Istennel rokon*. Vagyis hát, ebben a lassú körénk feketedésben a nyugati kultúra általános válságával szembesülve, a kilátástalanság hevében is, amely a platonizmus világkorszakának végéről „fecseg", mindig van még reménységünk arra, hogy valaha, valamikor, itt, ebben az árnyékvilágban együtt ülhessük meg, Pilinszky János testámentuma értelmében is: *A mélypont ünnepély*ét.

– Én ebben nem vagyok olyan biztos. Nézd, tanár úr, Hamvast sokra tartom, de az az egyik averzióm vele szemben, például ha Jókaira, Aranyra, Mikszáthra és a többi klasszikusunkra vonatkozó megállapításaira gondolok, hogy a részletkérdésekben általában nincsen igaza, összefüggésében, egészében azonban mintha mégis mindenben igaza lenne. Számomra Hamvas Béla egyelőre filológiai szempontból használhatatlan, így Az öt géniusz*ra vonatkozó megállapításaival sem tudok igazából mit kezdeni. Azt elfogadom természetesen, hogy minden emberre lényeges hatással van az a kultúrkör, amelybe beleszületik. De egy idő után, természetesen, minden ember, így az író is felnőtt lesz, kinövi a saját bölcsőjét, kiemelkedik a saját gyermekkorából. S egy idő után mindenki találkozik a saját kultúrköre, nyelvterülete Sárkányával, amellyel aztán meg kell vívnia a maga kétes kimenetelű harcát, csatáját, esetenként a háborúját. A mi életünk, a te jelenlegi életed leggonoszabb Sárkánya, amit ma le kell tudnunk győzni, az a szocializmus utóélete. Egész egyszerűen nem akar végleg kimúlni. Pedig legalább hétszer leszúrtuk már. Szent György, ki tudja, hányadszor döfte bele a dárdáját, de ez a rém még mindig csak vonaglik, még mindig csak döglődik, és végképp nem akarja kilehelni a páráját. Ez ma a „hétfejű magyar valóság". Aki pedig magyarul beszél és gondolkozik, ráadásul magyar költészetet művel, miként te is, annak ezzel a szörnnyel szinte kötelezően szembesülnie kell.*

– Nem is tehet másként. De azért azt hadd jegyezzem meg, kedves professzor uram, olykor az az érzésem, mintha másfelé görgetnéd a beszélgetésünk fonalát, mint amerre az én költeményeim lélektől lélekig az egymáshoz vezető útjainkat egyengetik. Talán a kelleténél is erőteljesebben a politikumra fókuszálsz. Pedig az én verseim, úgy képzelem *– képzeli, hát szertelen…!* –, sohasem voltak az érvényesülésem tárgyai. Abban az értelemben semmiképp sem, ahogyan más képességeimet valóban, tudatosan az egzisztálásom szolgálatába állítottam. Sokkal inkább azt kívántam, s azt szerettem volna mindig is, ha az üdvözülésem „tárgya", az oltalmam, a menedékem, „mentsváram" lenne és maradna a versírás. Azokat a „míves fohászaimat", lírai performanszaimat, az imádságaimat szolgálná, amelyek üdvösségre visznek, ha szabad ilyet mondanom. Bár valószínű, hogy végső soron azt nem a költő dönti el, hogy mivé is lesznek a versei, s hogy ő maga mivé, kivé lehet, lesz a poézisei által. És abba sincs beleszólása, úgy lehet, bár szeretné, ha lenne, amíg itt van ezen a földön, hogy művei milyen formában írják tovább önnönmagukat a lelkekben, a fejekben, a jelenkor történelmében, ha képesek tovább írni magukat egyáltalán.

Lehet, hogy nevetségesen korszerűtlen mindaz, amiről s ahogyan én most itt veled polemizálok. De meg kell vallanom, hogy sohasem kívántam modern és korszerű lenni az írásaimban, úgy, ahogy mondjuk, azt a mai posztmodern iskolák megkívánják. Ám életigenlő, különösen egyéni és avantgárd, annál inkább óhajtottam lenni. Kassáki értelemben úgy, ahogy ő maga írja *Reggeli úton* című korai versében: *mint Krisztus-ember állott egykoron / Olajfák hegyén, hol szent beszédét mondta.* Vagyis hogy jézusivá lenni, nem is lehet más óhaja, dolga ebben az eredendő bűntől terhelt földi létben a költőnek. Ami pedig Pilinszky reám testált „koppanását" illeti, a költészet paradoxonát *ARC POETICA Hommage à Pilinszky* című versemben kívántam megfogalmazni. Így hangzik:

Már semmit sem tudok.
Csak ragyogni. Tündökölni
A kirakatok előtti napsütésben.
Melegedni és fölengedni
Legvégül, akár az üdvözültek.

Elnézni – mielőtt a teljes
Feledést kiérdemelném.

Amikor Rózsa Bandi felajánlja – 1984–85-ben, egy sikertelen váci antológiakísérletünket követően, amelynek *dr. Rusvay Tiborhoz és a tanítványokhoz kötelező áthallásokkal* írt, megfelezett verscímem, a *Főbenjárók* lett volna a címe –, hogy vigaszképp megszerkeszti az első önálló kötetemet, meglehetősen ambivalens érzések kerítettek hatalmukba.

A *Főbe(n)járó üzenet* megjelenése előtt ő maga mondta, biztatott: nézd, én tudom, hogy te most a „Fiesta" Színháza mellett kötelezted el magad, hiszen Dani fiam is a társulatod tagja, de te költő is vagy, nem csak dramaturg és rendező. A verseid vállalhatóan megértek a közlésre. Így történhetett meg az, hogy a szegedi *Tiszatáj*ban mint *a feloldhatatlan ellentmondások költőjét, aki mégis a megoldhatóan kibékítő ellentétekre épít,* Rózsa Endre bemutatott. Ez volt az első igazi megjelenésem a honi irodalmi életben, bár jóval korábban máshol, más folyóirat, többek között 1982-ben, a békéscsabai illetőségű Új Aurora is közölt már tőlem verseket. Mindezek után Czine Mihály professzor és Majtényi Zoltán irodalmár lektori véleménye alapjánm, 1986-ban láthatott napvilágot, külön cenzori jóváhagyással a Göncöl Csillagászati és Planetológiai Társaság gondozásában az első kis verseskönyvem. A történtek nyomán, talán az lett volna tőlem az elvárható, ha már költővé avattak, hogy mégtöbbet írjak, mint addig. De pont az ellenkezője történt meg velem, valahogy egyre kevesebbet forgattam a pennámat, egyre szófukarabb lettem, s még annál is kevesebbszer publikáltam. Majd húsz esztendőnek kellett eltelnie ahhoz, hogy lélekben úgy érezzem, eljött a második könyvem megjelenésének az ideje. Így 2006-ban, Pilinszky János születése 85. és halála 25. évében a Napkút Kiadónál *MYSTERIUM CARNALE Hommage à Pilinszky* címmel látott napvilágot ez a kötet. Amit köszönök ezúton is, hogy elsőként mutattál be Kilián István professzorral egyetemben a Magyar Írószövetségünkben. És akkor most, két évvel később, itt van előttünk a testvéröcsém, Németh

Zoltán Pál fotóival és Csorba Simon László grafikáival, borítótervével a válogatott és új verseim kötete, a *VisszaSejtesít,* amiért csak hálás lehetek mindazoknak, akik Rózsa Endre korai halála után tovább biztattak, bíztak bennem, akik, eddigi lírai meditációim ismeretében elvárták tőlem ezt az új könyvet is.

– *Visszatérve egy pillanatra a politikáról tett kitételedre, én eddig a politikáról kizárólag és hangsúlyozottan úgy beszéltem, mint a költészetet, az irodalmi gondolat szabadságát hátráltató napi tényezőről. Mindazt, amit elmondtál indulásodról, indíttatásodról, magadról, megbecsüléssel konstatálom. De engem jobban érdekel, mondjuk, hogy mégis, mire gondoltál akkor, amikor a Visszasejtesít fogalma megszületett a fejedben, milyen asszociációs térben, milyen összefüggésekben talált verses formát ez a meglehetősen ismeretlen és sajátosan egyedi fogalom.*

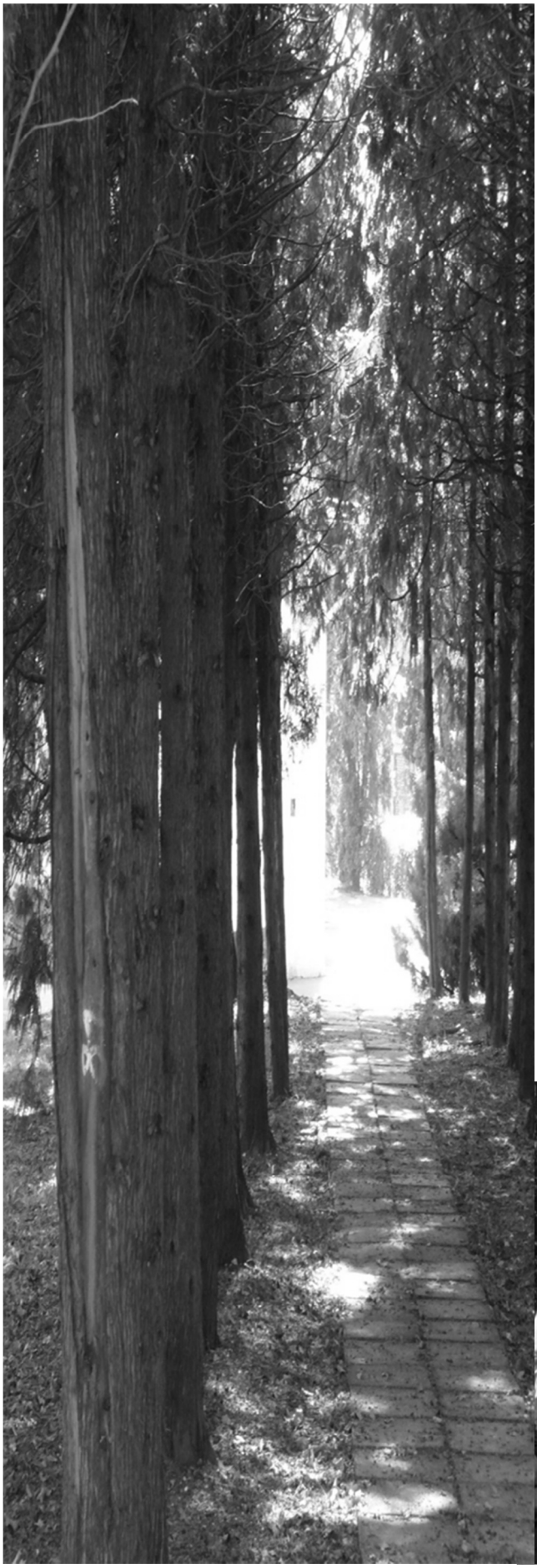
– Valami olyasmi járt akkor az eszemben, amit először a *Parancsolat* című versemben írtam le*,* úgy 1985 táján: *hogy visszasejtesedjen, / hogy visszasejtesíthesd, / mi benned mennyei*. Vagyis a velünk született eredeti, isteni egy egész élet árán a teljesség igényével visszakívánkozik az Egész-ségbe, a Teljességbe, az Egybe. Ez a visszatérést megcélzó visszasejtesedési folyamat, maga a költészet, az első reggeli és az utolsó vacsora üzenete, mise, úrfelmutatás és önfelmutatás, áldozás és áldozat is egyben. Áldozat!? – miket beszélek. Igen, az, *Mert van itt valamiféle szomjúság* – Pilinszkyt idézve ismét –, *amit még senki meg nem itatott. Nyomorúság, aminek törzse mind irtóztatóbban zihál. Övé lesz itt minden hatalom és dicsőség.* Valahol, valamikor utat tévesztett ez az emberiség, ezt tudjuk, látjuk, érezzük. Így mi magunk is eltévedtünk, tévelygünk, most is. Ám azt, hogy miért, egyelőre nem értjük. Csak sejtéseink vannak felőle. De ami még ennél is roszszabb, az az, hogy egész egyszerűen nem akarunk tudomást venni tévedéseinkről. Érzékeljük, hogy egyre nehezebb utakon járunk, tehát minél előbb meg kellene állnunk, körül kellene néznünk, és vissza kellene jutni abba az ősállapotba, amelyben az Atyaisten megteremthette ezt a világot. Hogy csak egy kétségbevonhatatlan példát hozzak most elő, gondoljuk meg, akár csak rövid távon is, hogy Usain St. Leo Bolt, a jamaicai sprinter, férfi síkfutásban az idén egytized másodperccel megdöntötte 100 méteren a berlini atlétikai világbajnokságon a saját világcsúcsát. Futamideje ezúttal 9,58 másodperc volt. Ez az ember a saját világcsúcsán időben és térben nem javíthat a végletekig. Önmagát meg mégse körözheti le, hacsak át nem lép egy másik dimenzióba. Ez a példa is arra figyelmeztet mindahányunkat, hogy még a reális időn belül megálljt kell parancsolnunk a mennyiségi mutatóknak, ennek az esztelen globális pörgésnek, amiben élni kényszerülünk, és sokkal inkább az emberi minőségre, a világ humanizálhatóságára kell összpontosítanunk. Ami egyúttal azt is jelenti, hogy időről időre meg kell tudnunk állni, és figyelmesen körül kell néznünk, és legfőképp mosolyogni kell újra megtanulnunk, itt, ebben a drámaian apatikus magyar valóságban. És ez nem a politikum kérdésköre elsősorban, hanem egész egyszerűen morális alapokon az emberi belátásé, hiszen nem célunk, hanem sokkal inkább dolgunk van itt, ezen a Földön, még ezekben a valószínű világokban is. Aki tehát az élet tisztaságára vágyik, azt óhajtja, akarja, annak vissza kell tudni mentenie kora profán társadalmából eredendő szakrális önnönmagát az égiekbe, amire születésétől fogva szemétkupacot pakoltak a földiek. Ez a *VisszaSejtesít* parancsolatának harmadik évezredre szóló üzenete. Mert akárhogyan is lesz, *Leonardo* című versemmel legyen mondva:

Szent Jánosod ujján az a sejtés,
Mesterem !? – Ó, jaj!
Van itt valami: azóta ismeretlen.

(Megjelent 2009-ben a Pannon Tükör című folyóiratban, majd 2017-ben a SzegediLap című kulturális és művészeti portálon - átirat.)

Együtt az ivadékok a Németh–Bartal–Csák családból, 1958-ban, a *Haza a magasban* illyési intelme értelmében is, a Mátra magasában. Édesanyánkkal: -- Bartal Hilda dr. / Németh Lászlóné a vállamat megérintve-átölel -- a fotó bal szélén állunk, a templomlépcső alsó fokán. Egy-két lépcsőfokkal fölöttünk Csák Mana, a jászberényi Bartal nagyanymama tornyosul, emlékezetes krémszínű retiküljét a kezében lógatva. Mellette apai nagymamánk töpörödik: Németh Lajosné, a felföldi gömöri palóc, a rimaszombati törékeny, batyis, költői lélek, leánykori neve szerint: Péter Apollónia, vagyis Póli néni. A két nagyszülő között Enikő húgom repdes angyal-mód, s kíváncsian kinéz a fotóból. Ez a lelkiállapota a mai felnőttkori melankóliájához képest, szinte hihetetlenül derűsnek tűnik. S velem szemközt, akire úgy nézek, mint egy apostoli küldetését teljesítő isten-emberre, Ő az én szertett Nagyapám. A fotó jobb oldalán áll, vállára huszárosan terített zakóban. Újszászi Szakállosi Bartal Lajos, a nemes és nemzetes férfiú, aki itt még nincsen egészen 60, ám az ’50-es évek már láthatóan megviselték tartását. Mátrafüredhez, az akkori lakhelyünkhöz közeli Mátraszentimre-Galyatetőn édesapánk, dr. Németh László gyógyszerészi precizitással készítette az itt látható, történelminek mutatkozó családi csoportképet, az 1941 szeptemberében felszentelt Magyarok Nagyasszonya temploma előtt. Ez a fekete-fehér fotó valóságosan és jelképesen is képes elmesélni korabeli életünk történéseinek egy bizonyos fejezetét, hiszen a templom harangján ez olvasható: „Ezt Szmrecsányi Lajos egri érsek ajándékozta, amikor hős honvédjeink a Donnál a vörös áradat ellen harcoltak.” Anyai nagymamánk, Csák Mária öccse, Csák László joghallgató, ahogy Jászberényben a Csák-háznál mesélték, s mesélik ma is, főhadnagyi rangban, fiatalon veszett oda a Don-kanyarnál. A földi maradványairól, ma sem tud bizonyosat egyikünk sem. Ezen pedig a távlatos jövőre nézve a családi lelki békénk is állhat vagy bukhat, azt hiszem. Mégpedig azon, megtaláljuk-e Laci bácsikánk földi maradványait valaha, valahol nagy Oroszországban, mert ez a bizonytalanság lelkiismeretünk szerint se maradhat függőben az időknek végezetéig. Ugyanakkor a templomban egy emléktábla emlékeztet arra, mint örökkéva(l)ló üzenet, hogy Kodály Zoltán ezen a templomi orgonán komponálta a *Missa brevis, in tempora belli / Csendes mise háborús időkben* című opusát. Ez már önmagában is arra kötelez bennünket, hogy ne feledkezzünk el és meg földi kötelezettségeinkről.

SPIRÁL

(Eszmélkedések)

A Spirálnak se eleje, se vége, „szánalmas tudatlanság az egész”, a mai tudomány állása szerint. És mégis, az életünk során felhalmozott töredékes gondolatainknak, kísérleteinknek, vízióinknak, mellékes jegyzeteinknek, munkáink hordalékának, az írásaink után maradt foszlányoknak, hulladékoknak, idézetekkel teleírt spirálfüzeteink lapjainak idővel megnő az értéke. Hogy miért? Az idő tenné, avagy a tartalom? Nem tudni. De ez még akkor is így van, ha Ég és Föld között, ebben a köztes állapotban, amiben élni kényszerülünk, a történteknek se a vége, se a kezdete nem regisztrálható. Mégis úgy reméljük, újraolvasva, betűzve és elemezve a leírtakat, hogy miként a DNS spirálszerkezete, ez a szubjektív adatbázis is lehetővé teszi gesztusaink, életjeleink, gondolataink „stabil” tárolását, majd idővel megkettőzését – a DNS alakja kettős spirál – a benne lévő tartalmak szintézisét. S így, ha lehetséges, az utókornak való átadását is, amiben a DNS szerkezete, a tartalom állandó átmérőjű. Ám a spirál, térben és időben fokról fokra változik.

(A fotón Árpás Károly, Hubay Miklós társaságában Alsósztregován, 2005-ben, az Ipoly szabadegyetemi Madách Tanulmányi Napokon.)

A HŐSÖK NÉLKÜL*től*, *AZ* ELNÉMULÁS*ig*

In memoriam Hubay Miklós
(1918–2011)

„Aztán mi végre az egész teremtés?”

(„Mennybemenetel”)

Zarándoklás ez, minden ősz kezdetén megtesszük, a kettévágott – a történelmi Neogradiensis, a Palócföld girbegurba tájain *– Nógrád megyében, hogy előbb – még magyar részen – a csesztvei udvarház körüli pusztuló park csendjében tűnődjünk el a Teremtés bizarr kalandján és a vele járó sete-suta világtörténelmen. Mert talán épp egy ilyen kidőlő fára leülve – a krími hársról van szó – tűnődött el Madách Imre is azon, hogy hogyan lehet egyetlen képletben kifejezni ezt a végtelen térben és időben terjengő „izét”, amit történelemnek nevez az emberiség.*

Aztán folyatjuk a zarándokutat tovább, még a megyehatáron belül, de már az országhatáron túl, Alsó-Sztregovára – ma Dolná Strehovának nevezik a falut ugyanott, a Felföldön, az Ipoly-táji hazában, de már a Szlovák Köztársaságban –, ahol a várkastély gyűjteményében láthatjuk egy magyar író családi képmásait. Az ivadékokat és az ősöket. (A feliratok megértéséhez nélkülözhetetlen a zsebszótár használata.)

De most – a Beneš-dekrétumok újraéledése idején? – nem engedik be a Magyarországról érkezőket, akik itt ez évben is megtartanák előadásaikat szűk körben, csak úgy egymásnak Alsó-Sztregova szülöttjéről. (…) Átballagtunk – kisded zarándok csoport – a falu másik végébe, a katolikus templomhoz. S ez lett az előadóterem. Itt talán jobban is kiéleződött a létkérdések transzcendenciája.

S valóban, így történt ez az Ipoly Eurorégió Szabadegyetem Madách Tanulmányi Napjain 2004–2008 között. A váci Madách Kör rendezésében, a Madách Irodalmi Társaság tagjai, valamint magyarországi és szlovákiai középiskolások, főiskolások és egyetemisták évről évre hittel érkeztek az „északi géniuszba”, Madách szülőföldjére, hogy lelkiekben erősítsék a szellemiekben egységesülni vágyó Európánkat, és azzal a reménységgel, hogy a klasszikusoknak nem árthat már semmiféle politikai fondorlat, még a szlovákiai nyelvtörvény sem. Tévedtek, tévedtünk volna? Nagy baj volna, ha igen. Ám bárhogy is legyen, a magyar–magyar, a szlovák–magyar határokon átnyúló emberi kapcsolatok továbbépülnek, ahogyan Hubay Miklós is sejtetni engedi az itt idézettek értelmében, a Napkút Kiadónál 2010-ben megjelent *„Aztán mi végre az egész teremtés” – Jegyzetek az Úr és Madách Imre műveinek margójára* című vallomásos könyvében. A XIX. Madách Szimpóziumon, most rá emlékezünk.

Szemben velem, otthon, a József Attila utcai szobám falán – mesélte Hubay Miklós 2007 januárjában az Írók Boltjában Mysterium Carnale / Hommage à Pilinszky című kö-

tetbemutatóm felvezetőjében –*, az egyik nagy magyar grafikusnak, a ma már klasszikusnak számító Kéri Imrének egy fametszete függ.* Ha valaki átléphette egyszer is a Hubay-szentély küszöbét, meggyőződhetett róla, hogy az előbb említett grafika Michelangelónak a Sixtus-kápolna mennyezeti freskóján, *A Nap, a Hold és a növények teremtése* című részén látható figurájával állítható párhuzamba. Ott az Istennek csak a feneke látszik, ahogy egy hatalmas köpenyben átsuhan a levegőégen, s kifelé repül a képből, a fenekét mutatva felénk, mint akinek elege van a világból, amit Ő maga teremtett, elege van az emberből, akit saját orcájára formált. Ezzel a michelangelói látomással szembesült tudatosan, nap mint nap, kilencvenen túl is, Hubay Miklós, a drámaíró. Mert ő jól tudta – amióta valóban elhittük Nietzschének azt a közhellyé lett kijelentését, hogy *...az Isten meghalt;* Babitsnak modern próféciáját, hogy *Az emberek elhagyták Istent, / Most Isten hagyja el a világot;* Pilinszkynek jelenkorunkra hatványán igaz állítását, hogy *…ez az a föld, amit Isten elhagyott* –, azóta senki sem kerülheti meg ezt a kérdést, valamennyiünknek valamilyen formában, újra és újra át kell gondolnunk a fent idézett megállapításokat. Jelen pillanatban ennek legfőbb akadálya, hogy mindennapjainkban eljutottunk arra a mélypontra, ahol már gyakran a tényeket sem vagyunk képesek megkülönböztetni a valóságtól, hovatovább, a virtuális valóság egyre inkább összekeveredik a realitással. Vajon miért lett ez így, mi lehet ennek az oka? Valószínűsíthetően Rilkének az a felismerése adhat választ erre az életre szóló kérdésre, ami egész földi létünk ellentmondásosságára képes rávilágítani, s amire úgyszintén Pilinszky hívta fel a figyelmünket, hogy *Rettenetes, hogy a tényektől sose ismerhetjük meg a valóságot!* Igen. Pilinszky János erről a könyörtelen igazságról tovább elmélkedve megállapítja azt is, hogy *a tények, emberi világunk tényei mindenkori részei a valóságnak, de sohasem azonosak egészen vele. A tények az emberéi. A valóság Istené. Földeríthetjük a tényeket, s igyekezhetünk egyeztetni azokat a valósággal – ez minden.* Ez minden!? – kérdezek rá kétségek között vergődve, miközben újabb kérdéseket hívok elő tudatom mélyrétegeiből menekvésként a drámaíróval folytatott dialógusban. Akkor mire való a színház? A színház csak játék? És az élet csak valóság? *Nem* – állítja határozottan Hubay Miklós a *Napló nélkülem* jegyzeteiben –, *a színház mindkettő: játék és valóság is – csak máshol és másképpen*. *Ha a színházat csak játéknak vagy csak megjelenítésnek tekintem* – írja a továbbiakban –, *legfőbb erejétől fosztom meg. Mert egy drámaíró nemcsak az életében, de a művében, a színpadon is bűnbe eshet és megtérhet. A színház morális intézmény. Az új színháznak el kell felednie, nem azt, hogy játék, hanem azt, hogy elmeszülemény, fikció. Amikor a függöny fölmegy, „itt és most", valóságosan megtörténik valami, semmivel se kevesebb súllyal, mint amikor az életünkben kétségbeesésbe kergetünk, vagy épp megvigasztalunk valakit. Az egyetlen különbség az, hogy a színház „mesterséges" síkján a valóság másképp történik meg, mint egyebütt.* De mégis, hogyan? Talán olyasformán, ahogy *Az ember tragédiájá*ban, ahol már az első szín második megszólalásában azt halljuk az Úr hangján Madáchtól, hogy *Be van fejezve a nagy mű, igen, / A gép forog, az alkotó pihen*. Á, dehogy van befejezve, kiált fel határozottan Hubay, a dramaturg. Isten itt nagyot tévedett, hiszen az egész *Tragédia* arról szól majd, hogy valami hiba történt, homok, kavics került a gépezetbe. Ettől az újra meg újra felforrósodik, begerjed… Ráadásul mindezek után a Teremtő eltűnik a történelmi színekből, ahogy időnként úgy érezni, mintha eltűnne a mi életünkből is.

Úgy érzékelni tehát, hogy a harmadik évezred küszöbén átbukdácsolva, a 21. század előterében téblábolva, ugyanez a dilemma, Isten létének és nemlétének mindent átlényegítő kérdése ismét felerősödik. Lucifernek már az első színben feltett provokatív kérdése így válik újra aktuálissá, így talál el ismét bennünket: *Aztán mi végre az egész teremtés?* Ádám se tudja, de a Mindenható se képes egyértelmű isten-emberi választ adni erre a gyötrő kérdésre, állapítja meg Hubay. Mindettől függetlenül vagy mindezzel együtt, Ádám útját minden nemzedéknek újra és ismét végig kell járnia. Nincsen változtatásra mód, minden időkre szóló parancsolat ez. De mindazonáltal, mégis, mi legyen ennek a planétának a sorsa, a jövője, ahol sorsunk szerint a Teremtő szabta Úton, a születéstől a halálig „kötelező gyakorlatként" végig kell haladnunk? Ha Isten nem képes választ adni erre a sarkalatos kérdésre, úgy valóban nincs értelme a földi létnek, így a teremtésnek se sok. És mégis, ennek ellenére, *Szegény Ádám* – sajnálkozik Hubay –, *ő fogja majd kiizzadni és kiverekedni, korszakról korszakra, a teremtés művének értelmét.* A magányos Ádám. De magányos maga a Mindenható is. Most válik rejtőzködő Istenné. Nem is fogjuk Őt többé látni a történelem folyamán. Beteljesedett *Isten büntetése*. Ez a kifejezés színére és visszájára is forgatható. (A büntetést elszenvedő Istent is jelenti, és a minket büntetőt is.) Így is, úgy is megvan az értelme *Az ember tragédiájá*ban. Figyeljük csak, milyen szöveget ad Madách Ádám szájába:

Érzem, hogy Isten amint elhagyott,
Üres kézzel taszítván a magányba,
Elhagytam én is.

Ez a világban való kivetettségünk, teljes elmagányosodásunk kulcsmondata. Hubay Miklós olvasatában: *Nemcsak Isten bünteti Ádámot kiűzetvén őt a Paradicsomból – Ádám is az Istent. Mondhatni egymást taszítják a magányba.*

Ó, jaj, mi lesz veled, árvaságra jutott emberiség!?

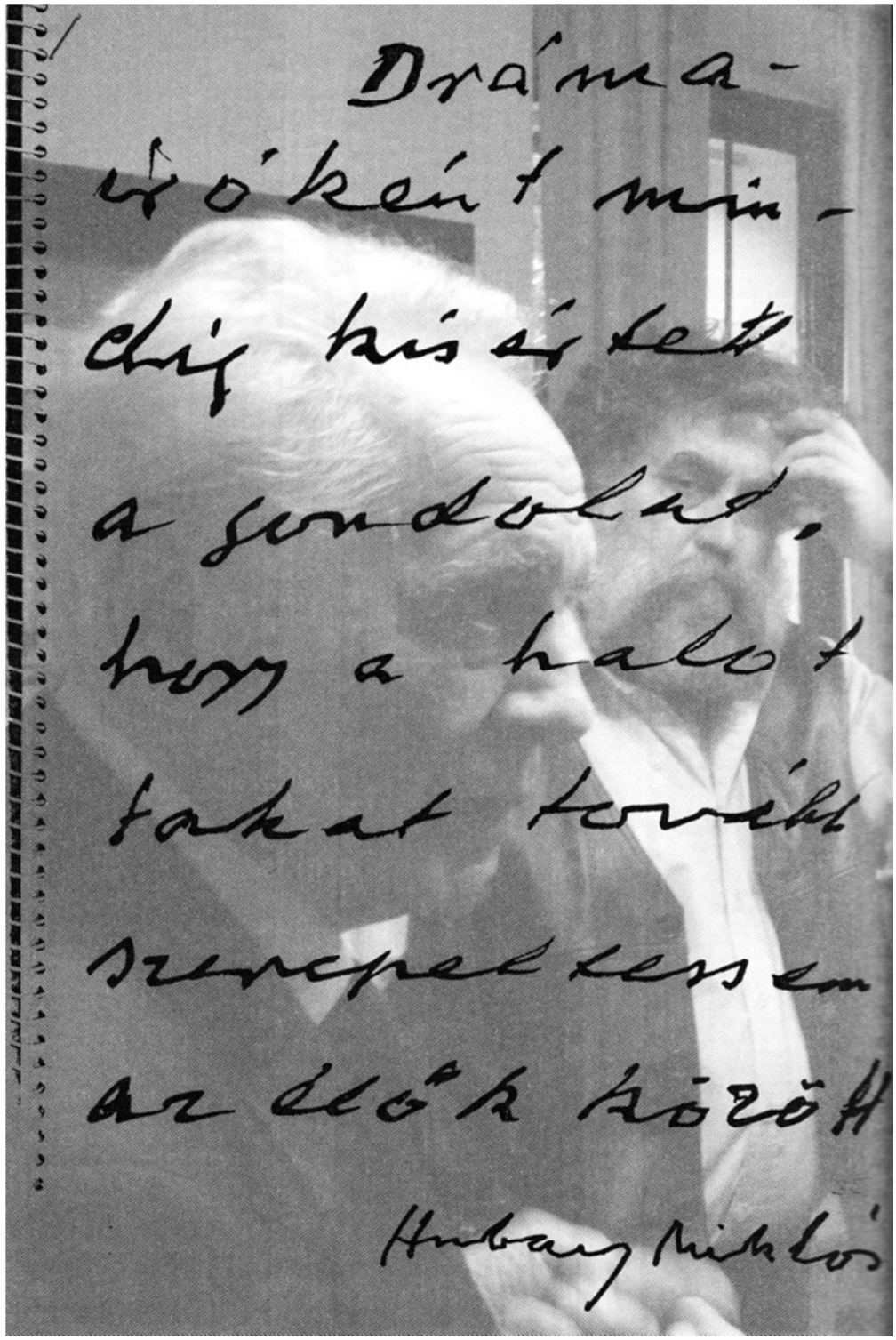
(„Hősök nélkül")

Mi lesz velünk hősök nélkül? Hubay Miklós 1940-ben, azonos című drámájában, erre a lelkeken átviharzó és elhatalmasodó nemzeti sorskérdésre keresi a választ, s akkor a mohácsi csatavesztés és a Buda eleste utáni időket idézi, azt a korszakot, amikor az ország tragikus módon hosszabb időre elveszti függetlenségét. De miért pont azt, a magyar történelemnek miért nem valamelyik dicsőséges hőskorszakát eleveníti meg tanú- és tanulságként? Minden bizonnyal azért nem, mert szinte testközelből érzékeli Nagyvárad szülöttjeként Ady intelmét: – *Nekünk Mohács kell!* – az ő üzenetének végzetre hangolt aktualitását: *Ne legyen egy félpercnyi békességünk, / Mert akkor végünk, végünk.* Ugyanolyan szorongatóak voltak a körülmények már akkor is, mint manapság. A kérdés továbbra is az maradt, hogy az ország mindenkori vezetői képesek lesznek-e a kialakult drámai helyzetben a tragédiát személyes tragédiaként vállalni, megélni, vagy megszöknek a hamis tudatba és árulásba? A nemzethalál gondolata, *az elfogyni, mint a gyertyaszál* félelme

azóta is, és most is kísért. Ugyanígy van ez a kortársak: Németh László, Márai Sándor, Sarkadi Imre, Illyés Gyula drámáiban is, s a rá következő nemzedékek már egy elesésre méltó csatateret se találnak maguknak, ami a „senki földjén", a „senki idején" heroikus küzdelmeik színtere lehetne. Arany János kétségbeesett bölcseletéig jutnak el ők mindahányan, ahogy Hubay is megírja: a rosszat tovább rontani – *No, lássuk, Úristen, mire megyünk ketten*. Ebből a majd félezredes életérzésből, tapasztalásból, tragikus hagyományból tör elő, fel a magasba, a csillagos égre Madách Imre – vélekedik a drámaíró. Az emberiség lét-nemlét kérdésének megragadásában kétségtelen, hogy egy olyan egyedülálló drámai koncepcióval, amiben megadatik, hogy eljusson a leg-lényegig, megfogalmazva a legfontosabb létkérdéseket, amelyeket minden élőlény végigél itt, ezen a Földön: a verőköltő bodobácstól, a tudós baglyon át Shakespeare Vilmosig. Az egyik sarkalatos madáchi kérdés így hangzik: *Miért, miért e percnyi öntudat, hogy lássuk a nemlét borzalmait?* Igen, földi halandóságunkkal kell szembesülnünk mindenekelőtt, avval a felismeréssel, hogy ittlétünk, születésünk pillanatától feltartóztathatatlanul vezet a megsemmisülés felé, a nemlétbe, a semmibe. Ez a felismerés életünknek olyan paradoxona az utódok szempontjából is, amelybe csoda, hogy már a felismerés pillanatában bele nem pusztulunk. S ez az az ellentmondás, ami csakis a hit által, üdvözülésünk reménységével kezelhető. De hogyan, milyen formában, ha a tudományok racionalizmusa felszámolta Isten fogalmát? És vajon mi okból? Hiszen így az emberbe oltott haláltudat még inkább félelmessé, fel- és megoldhatatlan gonddá válik a lélek hullámhosszán. Ha nincsen odaát, transzcendencia, akkor, Madách szavával, a „végetlenbe" plántált jövőkép is megsemmisül. De mi van helyette? Csak a jelen van! De miért is? Ádám erre így válaszol: *Segítség, Lucifer! El innen, el, / Vezess jövőmbül a jelenbe vissza, / Ne lássam többé áldáz sorsomat...* A jelen múlásában élünk ma is, se múltunk, se jövőképünk. Miért nem vesszük hát észre végzetünk? Vagy egész egyszerűen önvédő reflexként az ész csele érvényesül itt is? Ha nincsen jövő, és csak jelen van, akkor halál sincsen? Pillanatnyilag azt hihetnők, hogy ez így még igaz is. Ám az élet biológiai törvényei szerint, a végkifejletet tekintve nincs menekvés, ezért „egészséges" haláltudat nélkül teljes életet élni, képtelenség. De mi van a tudat mélyén, a tudatunk rejtett bugyraiban? Mitévők lehetünk ma, ha az *Isten halálával a spirituális harmónia helyébe a spirituális rettegés lépett,* megsemmisítve aranykori álmainkat? Valószínű, hogy nem tehetünk másként, mint hogy emlékezünk, a drámaíró ajánlása szerint, a halottainkat tovább szerepeltetjük az élők sorában.

(„Az álomfejtő álma")

Madách nagy leleménye volt – írja Hubay Miklós –*, hogy* álomlátásként *dramatizálva egybeállított egy a priori fikciójú* („Ádám látta") *képsort a történelemről. S hogy ez a művészetben – így, csak így – el is hihető.* Ettől a pillanattól a drámaköltőn nincs miért, és nem is lehet számon kérni a tények szintjén a történelmi hűséget, valóságot, mert különben sincs lehetőség arra, hogy a tapasztalatoktól függetlenül, vagy azt megelőzően, bárki is hitelesen rekonstruálhassa az emberiség történelmét. Egyébként meg csak azt fogjuk fel, ami már realizálódott, megtörtént velünk, megvalósult, ezt már Hegeltől is megtanulhattuk.

Dráma-
ék ó'kén t min-
chj kis sí tett
a sondolad,
hogy a halot
takat tovább
szerepelhessen
az élők közöH
Hubay Miklós

Hubay ilyetén *Freud: az álomfejtő álma* című drámájában az első világháború kitörésének érthetetlen körülményeit vizsgálja, elemzi. Valójában, azt a megmagyarázhatatlan talányt szeretné megfejteni, hogy a „boldog békeidőkben" mi késztethette az európai embert arra, hogy szinte dalolva háborúba kezdjen. A szerző tétovaságát mi sem jellemzi jobban, mint hogy darabja címét több rendben is megváltoztatta, így *Álomfejtés; Analízis; Mintha már megtörtént volna; Különös nyáreste volt; Utolsó császárkeringő avagy Ausztria a világvége laboratóriuma* címeken jelentette meg Európa színpadain is előszeretettel játszott opusát. Ez utóbbi címadás korszakolja leginkább a tartalmi lényeget, hiszen az Osztrák–Magyar Monarchiában játszódik a darab, akkor, amikor a pszichoanalízis megalapítója, az ideg- és elmegyógyász Sigmund Freud (1856–1939), az álomfejtő, és a magyar királyi fenség, I. Ferenc József (1830–1916) osztrák császár, „egy doktor senki, s egy apostoli valaki" hírében, egy légtérben, kibékíthetetlen ellentétben élnek a korabeli császárvárosban. Időnként együtt kávézgatnak – ez persze fikció – a király barátnéjánál, Schratt Katalinnál Bécsben. Konfliktusuk ok és okozati összefüggéseit nem elsősorban a társadalomban betöltött szerepkörük, pozíciójuk motiválja, hanem sokkal inkább a jellembeli különbségek, a homlokegyenest ellentétes személyiségük, életszemléletük, életvitelük, illetve a korszellem. Továbbá egymásnak feszülésük abból az időszámítás előtti 6. századi tapasztalásból eredeztethető, ami a 20. századra teljesen elhalványuló hérakleitoszi felismerésből vezethető le, hogy *mi, emberek álmainkban különbözünk a leginkább egymástól*. Ugyanakkor, mint tudni lehet, a pszichoanalízis egy olyan orvosi módszer, „via regia, azaz királyi út, amely a tudatalattihoz vezet", s amelynek segítségével az individuum működése bizonyos vonatkozásaiban jól elemezhető, racionálisan értékelhető. Freud kutatásai szerint az Ego (én) – „az éber állapot és a hatékony tevékenység szíve" – a Szuper-ego (felettes-én) és az Ösztön-én között „liftezik", s amikor az Ösztön-én túl nagy konfliktusba keveredik a Felettes-énnel, akkor az Én és a Felettes-én eltávolítják az Ösztön-ént, olyasformán, hogy annak tartalmát a lélek tudattalanjába gyömöszölik. Ezt az elfojtó folyamatot nevezi Freud *Cenzúrá*nak. S ezek az elfojtott tartalmak rejtetten hatnak aztán idegrendszerünkre. A tudós elme megállapításai a művészi, alkotói tevékenységre vonatkoztatva lényegi következtetéseket tartalmaznak, tekintettel arra is, hogy a kreativitás forrását minden esetben az elfojtott érzelmek nemesítésével, szublimációjával magyarázza. Freud iskolája gondolkodásában nem volt ugyan képes megváltoztatni Európát, hiszen „Ausztria a világvége laboratóriuma" volt és maradt a 20. században – ezt Hubay Miklós is megtapasztalhatta a második világháború idején –, ám a valóságról alkotott világképet árnyalta, azon a szinten mindenképp, hogy ebben a globális *Karneválban*, ami azóta körénk keveredett, s amelyben élni kényszerülünk, legalább hellyel-közzel képesek legyünk különbséget tenni: *Arc, Maszk* és *Álarc* között.

(„Római karnevál")

Karneváli állapotok uralkodnak ma a világban. A „kettősségben-lét szindrómája" elhatalmasodott a lelkeken. De mit jelent ez? *Dupla sorsunk lett, egy macbethi és egy hamleti, illetve egy Don Quijote-i és egy Sancho Panza-i, vagyis egy hivatalos/nyilvános és egy*

privát „szélmalom-történet", ez vált Európában „természetessé". S ez arra figyelmeztet mindannyiunkat, hogy a harmadik évezred küszöbén átbukdácsolva a „tökéletes személy", a „tökéletes szabadság" ideája még inkább viszonylagossá vált, és a tökéletességre való törekvés önmagában is egyre elhalványulni látszik a korábbi évszázadainkhoz képest. De mit is értsünk ma tökéletesen, ráadásul a szabadságvágyaink – *...a szabadság: az emberiség fejlődésének Abszolút Nulla Foka* – összefüggésében mit ? És egyáltalán, ki lehet ma közülünk „tökéletes személy", személyiség, akkor, amikor az „európai személyesség" már a kezdetek kezdetén „tudathasadásos" kettősséget teremtett, nem tudva, hogy Maszkot vagy Álarcot visel-e? Az Álarc és Maszk ősi jelképek, rituális kellékek, amíg a helyükön voltak, vannak, nincs is velük semmi baj. Jézus, az Emberfia, Isten maszkját viseli földi létében, a Veronikon is ennek bizonyossága, olvasom a minap a Vigiliában. S valóban, a baj akkor kezdődött, amikor Arcunkon, a megismételhetetlenen, bemocskoltuk Teremtőnk képmását. Amikor Arc, Maszk és Álarc funkciójukban összekeveredtek. Pedig egyik a másikával föl nem cserélhető, hiszen a Maszk az olyan Arclenyomat, amely a személy felismerhetőségét az örökkévalóságba emeli. Ilyen Ady, Babits, Pilinszky, Szabó Lőrinc, Németh László és Szentkuthy Miklós, vagy épp Liszt és Beethoven, Nietzsche és Hegel halotti maszkja. A Maszk tehát szakralizál. Az Álarc ugyanakkor: a karneváli, a farsangi, a maskarázó egy olyan, az emberi Arc elé helyezett műtárgy, amely nem föltétlenül emberre emlékeztető, dezantropomorfizál tehát, s amely az illető személy alakoskodását, eltakarását, felismerhetetlenségét szolgálja, így tehát profanizál. A kettő ilyen értelemben annak ellenére, hogy vannak közös vonásaik, lényegileg különbözik egymástól, a közgondolkodásban funkciójuk mégis összekeveredik. A 20. század emberének a külvilággal való egyre kilátástalanabb és zavarodottabb kapcsolata szinte már csak mitikus alapokon, a csodavárással kezelhető. Hubay Miklós *Római karnevál – Katarzis két felvonásban, prológussal és közjátékkal* című drámája is erről beszél. *A darabot* Itáliában többször is színre vitték. Genovában például a híres Aldo Trionfo rendezte meg. De én most szívem szerint a váci előadás körülményeit idézném, hiszen ott élek, ott láttam a bemutatót az 1980-as évek elején. Huszárik Zoltán kezdte el, az *A piacere* című film rendezője, majd betegsége miatt végül is Ruszt József rendezte meg, Ruttkai Évával a főszerepben Vácott a *Római karnevál*t. A dráma magyarországi fogadtatása több volt, mint rendhagyó, arról a tragikus sorsú színésznőről, Lánczy Margitról szólt, akinek akkorra már az Arca is a feledés homályába merült, de akinek Widmar, a *Tragédia* olasz fordítója, mint „A legszebb Évának" ajánlotta fordítását. Magyarországon a hetvenes években szinte minden sztár, amikor már eljött annak az ideje, hogy a rivaldafényből a háttérbe vonuljon, szerepkört váltson – ezt magától a szerzőtől tudom –, önként kérte színigazgatójától a *Római karnevál* női főszerepét. Így tett Mezey Mária, Dayka Margit, Tolnay Klári és Ruttkai Éva is – mondanom se kell: egyikük sem kapta meg az öregedő, az elmúlással szembesülő színésznő hősi szerepét. Ám Ruttkai nem nyugodott. Őt a „színészkirály" korai, tragikus halála miatt érzett fájdalma, Latinovits Zoltán iránt érzett sírig tartó szerelme – *Sírj vagy nevess, zokogó víz Balatonszemes* (idézet Nagy Gáspár verséből) – hatására talán, elfogta valamiféle profetikus asszonyi hevület. Akkoriban a legnépszerűbbnek ismert színésznő ki-kiszökött a budapesti nagy kőszínházak zárt világából, s ott volt szinte minden pinceszínházi premieren, mint aki lázasan az ideális társu-

latát, a szeretet-közösségét, az otthonát keresi… Éva kész tervvel érkezett hozzám... – így emlékezett vissza a bemutatót megelőző történésekre Hubay. Előre megegyezett a váci Madách Imre Művelődési Központ akkori igazgatójával, Végh Károllyal, hogy a város befogadó színházában fogja eljátszani a főszerepet, és csodák csodája, halálos betegsége ellenére el is játszotta. Igen, a *Római karnevál* már önmagában is azt sugallja, arról beszél, hogy megtörténhet mindenkivel a csoda, az, amit az ókori krónikák is följegyeztek, hogy a karneválok idején a Via del Corsón versenyfutást rendeztek a nyomorékoknak, a féllábúaknak, a bénáknak, sántáknak, csonkáknak-bonkáknak, és mert ők az életükért futottak, elszántságukban időnként legyőzték az olimpikonokat, a profi atlétákat is. Hubay Miklós írja minderről a váci előadás felvezetőjében, hogy, amikor először meghallotta a történetet, úgy érezte, az mindenképpen drámába kívánkozik. S mindennél jobban kifejezi ez a karneváli helyzet és hangulat az akkori, a hetvenes évekbeli szocialista országokban elhatalmasodó abszurd létállapotokat. Valójában azt, hogy „odafent" az „elit" köreiben egyre kevésbé hisznek már a forradalmi eszmékben, de működik a bürokrácia, és működik a protokoll. És paradox módon – csodaszerűen – mégis fellobog az eszme – „egyeszme, aranyeszme, rögeszme" – a pályáról leszorítottak világában. Ők futottak versenyt a római Corsón is, ők voltak a szocializmus sztahanovistái, „hősei", és most ők adják bele utolsó leheletükig mindenüket abba a színpadi próbába mint egyetlen lehetőségbe, amiből meg lehet, hogy sohasem lesz előadás. És így van ez most is. Ha mások már nem is, ám ők, a társadalomból kiszorítottak, a hajléktalanok, a jogfosztott „tisztátalanok" még mindig hisznek. Egyes-egyedül lassan már csak ők hisznek a fordulatban, a gyökeres változásokban. Esélyük van az esélytelenségben! Az analógia az antik drámák történetéből való, ezt maga Hubay Miklós többször is megvallja, hiszen elleste a *kontamináció* technikáját a klasszikusoktól. Ami azt jelenti, hogy az igazi drámai helyzet csakis ott és akkor születhet meg, ha két, vagy több élmény metszi egymást. Továbbá Madáchtól megtanulhatta, hogy A *színpadon az Idő és Tér nem szab határokat. Mindkettő átjárható. Együtt lehetnek ugyanazon a színpadon a világtörténelem főszereplői a Big Bang pillanatától a Föld kihűltéig*. S így is van ez Hubay legtöbb művében, köztük az *Egy magyar nyár,* az *Egyik Európa,* a *Nero játszik*, az *Antipygmalion,* a *Tüzet viszek*, *a Párkák, avagy: Isten szeme mindent lát,* a *Te Imre, itt valami ketyeg,* a *Zsenik iskolája (27 rövid dráma)*, a *Színház a Cethal hátán*, az *Ők tudják, mi a szerelem*, a *Késdobálók*, a *Mennyből egy angyal*, *Hova lett a Rózsa lelke?*, a *Pünkösd*, *A bál után,* az *Elnémulás* címűekben, és más műveiben.

(„Néró, a legszebb fiú")

1968 – a francia diáklázadások, a prágai tavasz, a terrorizmus első nagy hullámai Itáliában – új fejezetet nyitott Európa történetében, miközben Magyarországon az '56 utáni megtorlások, a diktatúra konszolidációjának, az új gazdasági mechanizmus kezdetének és ellehetetlenítésének időszakát éljük. A zsarnok megszilárdítva hatalmát közöttünk él, folytatja „kisded játékait", amiről az időközben felnövekvő nemzedékek érdemben szinte semmit sem tudnak, vagy ha igen, akkor sem az igazságot.

Hubay Miklós *Kegyelmes Néró isten, avagy a császár jól érzi magát* című drámáját, miként ő maga nyilatkozta, tanítványa, Márkus László „hisztérikus, kaján és kéjenckedő, fölényesen ironikus, effeminált, agresszív, magamutogató, mindig ambivalens" játékára komponálta, többéves kényszerű hallgatás után, felkérésre, 1968-ban. A nérói személyiség nyolc etűdjét *Nero játszik* címmel a *hatalom és a színjátszás témájára* mutatták be a Madách Színházban, Kerényi Imre rendezésében, Almási Évával Poppea, Tolnay Klárival Agrippina szerepében. Nero, a „szürrealista császár", „a véres költő" története jól ismert Kosztolányi Dezső regényéből, akit anyja, Agrippina is megátkoz, tudva, hogy „Ő szülte az átok-sarját", azt a fiút, aki szülőanyja gyilkosává lesz. De hogy a császár embertelenségében, beteges anyagyűlöletében még arra is képes lett volna, hogy élő varangyos békát nyeljen csak azért, hogy testiekben „átélhesse" az anyaság gyönyörűségét, ezt már csak kevesek tudhatták róla. Mint ahogy Néró császár és Szent Pál „apokrif találkozásáról" is csak kevesen tudhattak, hiszen az nem szerepelt az Evangéliumokban. A *Nerone e morto* színháztörténeti eseménynek számító bemutatója nevet szerzett szerzőjének Itáliában, a torinói Teatro Stabile társulata játékával, majd Rómában, a Teatro Argentinában történt vendégjátékával. A *Nero* a későbbiekben az európai színházi fesztiválok „iskoladrámájává" lett. Így mutatták be Arezzóban, Olaszország nagyobb városaiban, és '93-ban eljutott a darab a franciaországi Avignonba is.

2005 augusztusában, a Ferragosto idején, amikor családommal Szőnyi Zsuzsa római vendégszeretetét élvezhettük, nem először, a „Triznya-kocsma" teraszán lóbálva lábunkat az esti langymelegben, valahogy a színházakról folytatott diskurzusunkban szóba kerültek Hubay olaszországi bemutatói is. Hiszen Miklós annak idején, ahhoz képest, hogy útlevelet csak kevesen kaphattak Magyarországról Nyugatra, s akkor is csak rövid, meghatározott időre, ő viszonylag sűrűn járt Itáliában, s így gyakran megfordult a Római Magyar Akadémia hallgatóival együtt az Aventinuson, a Via Annia Faustina 19. legfelső emeleti lakásában, a híres és nevezetes „Triznya-kocsmában" is. A Triznya házaspár, Mátyás és Zsuzsa Miklóssal való kapcsolata úgy alakult, hogy volt nekik egy kedves tudós ismerősük, a Michelangelo Múzeum igazgatója személyében, Charles de Tolnay professzor. Triznyáék gyakran ellátogattak hozzá Firenzébe, vagy éppen ő utazott át Rómába, hogy magyarul elmélkedhessen valakikkel a világ folyásáról. Szőnyi Zsuzsa mesélte, hogy Tolnay egy olyan személyiség volt, aki különösen szerette a társasági életet, szeretett hosszasan elbeszélgetni, szeretett elmélyedni gondolataiban, a történelmi múltban, a magyar és a világirodalomban, a művészetekben. Egyszer, egy ilyen maratoni beszélgetés alkalmával, Hubay Miklós nevét is megemlítette, akinek műveit, köztük az ikertestvér Ferenczyekről írt vallomásait, Noémiről írt monográfiáját, valamint a fentiekben említett *Hősök nélkül; Nero játszik* című drámáit már korábbról ismerte, s jó véleménnyel volt a könyvekről. S ezért is kérdezett rá Triznyáéknál, hogy szerintük a firenzei egyetem megüresedett magyar tanszékére meg lehetne-e hívni vendégtanárnak Hubayt? Erre Mátyás és Zsuzsa derűsen válaszolták: – miért ne!? Hiszen Hubay Miklós nemcsak kiváló magyar író, de jól beszéli az olasz nyelvet, remek társaságbeli ember, s még annál is tehetségesebb előadó, akit Szőnyi István háború utáni genfi tanulmányútjának köszönhetően, amit Hubay a magyar szellemi elitnek szervezett, ők már régóta ismernek. Azt persze, hogy van-e egyetemi előmenetele, nem tudták megmondani, de Olaszországban az egyetemi

hierarchia sohasem volt olyan szigorú, mint épp akkoriban Magyarországon. Így történhetett meg az, hogy nem sokkal később örömmel hallották, meséli Szőnyi Zsuzsa, hogy Hubay Miklós katedrát kapott Firenzében. A „Professore" szeretett ott élni, és hál' istennek, őt is megszerették olasz kollégái. Megbecsülés és tisztelet övezte pedagógiai munkásságát, személyét, 1997-ben Róma város díjával, 2005-ben az Olasz Szolidaritás Csillagrendjével tüntették ki. És ami a legfontosabb, imádták a tanítványai, akik olykor, saját bevallásuk szerint, többet tudtak Hubay professzor előadásainak köszönhetően a magyar klasszikus költőkről, írókról, így Janus Pannoniusról, Balassiról, Berzsenyiről, Vörösmartyról, Petőfiről, Aranyról, Madáchról, Komjáthyról, Adyról, Babitsról, Kosztolányiról, Kassákról, József Attiláról, Pilinszky Jánosról, Weöres Sándorról és folytathatnánk még a sort, akiknek életművét fejből idézte Hubay, mint az itáliai klasszikusokról. Ő maga mesélte, hogy amikor megkérdezte firenzei tanítványait, hogy melyik verset tartják a legszebb magyar költeménynek, akkor kórusban válaszolták, hogy az *Anyám tyúkjá*t, amiről talán még ő sem tudta, hogy Petőfi ezt a versét épp Vácott átutazóban költötte, szüleinél, 1848 februárjában tett látogatásakor, mint ama *tyúkanyó, kend* a kiscsibéit. Ám a költő mindenségen átvirágzó szabadságszeretete mintha itt, a Duna-tájon már nem éreztetné oly lelkesültséggel hatását a felnövekvő nemzedékek lelkében, mint az Appenninek dombjai között az Arno folyó völgyében, pedig még emléktábla is tudatosítja a vers keletkezésének színhelyét. Hubay Miklós 1974-től tizenöt esztendőn át tanult és tanított a művészetek nagy mecénásainak hírében álló Mediciek, Botticelli és Michelangelo, Dante és Petrarca, és persze a máglyára küldött Savonarola városában, nem mindennapi módon. És hogy mégis hogyan? Arról Csillaghy András filológussal és nyelv-pszichológussal írt, *Két kuruc beszélget* című közös könyvükből értesülhettünk, amely 2009-ben, a Napkút Kiadó gondozásában jelent meg. Hubay meséli Csillaghynak, hogy ellentétben olasz professzor kollégáival, akik Dante *Divina Commediá*ját is úgy tanították, hogy minden pillanatban belenéztek a kötetbe, ő memoriterként, sorról sorra táblára írta a kiválasztott magyar verset, úgy, hogy nyersfordításban – annyira már a kezdet kezdetén is bírta a nyelvet – minden szónak megadta az olasz megfelelőjét. Maga az a tény, hogy Hubay Miklós betéve tudta az előadott költeményeket, az hitelesítette a lelkekben és a fejekben az elhangzottak értelmét, tartalmi súlyát, belső logikáját, asszociációs hátterét, zenéjét. Így a diákok sajátos módon megnyíltak, felszabadultak előadásain, hiszen úgy érezték, mintha épp ott és akkor születne meg egy-egy műremek. S így a szemináriumok végén a hallgatóság hatványán érezhette a motivációt, azt, hogy egy olyan poézissel találkozott, amit lehetősége szerint meg kell tanulnia. Ez a tapasztalás nemcsak abból adódott, hogy a tanítványok megértették a vers mondanivalóját, hanem hogy megsejtették a mélyebb asszociációs összefüggéseket, a rejtett szövegbeli kapcsolatokat is. Valójában arra az egészséges szellemi világra csodálkoztak rá, ami egy-egy költemény mélyrétegeiből a felszínre kerülhetett, egy számukra teljesen ismeretlen nyelv, a magyar nyelv gazdag világából. Európai kultúrmisszió volt ez Hubay Miklós részéről a magyar irodalom szolgálatában, amit felejthetetlenül termékenynek, örömtelinek értékelt drámapedagógusként ő maga is, ezért tartom fontosnak végezetül felidézni a Napút című folyóirat kortárs drámairodalmat tematizáló, *Színre szín* című, 2010-es számából, élete utolsó éveinek vallomásos összegzését. Íme: *…én se mulaszthatom el, „hogy búcsúzáskor kalapot ne emeljek a fiatalok*

előtt" – írja. S ugyanott maliciózusan állapítja meg – idézem: *Valóban: láttam, végiglelkesedtem, végigszenvedtem a 20. században nagyszerű magyar drámaírók nemzedékeinek együttes jelenlétét és legjobb szándékainak elpangását.* Ma már kimondható, hogy megsemmisülését! *Akik még élünk e nagyra hivatott nemzedékből, emelt fővel állíthatjuk, hogy nem egy olyan drámát gondoltunk el, amely versenyezhetett (volna) a Nagyvilágban olvasható külföldi szenzációkkal.*

Majd később így folytatja: …*személyesen ismertem a Nemzeti Színháznak azokat az igazgatóit, akik számára halálosan fontos volt, amit ez a plejád (az az iskola) teremteni tudott – egy új aranykort… Még jártam Hevesi Sándor emeletes könyvtárszobájában, a neki dedikált Bernard Show-arcképek között. A zöldfülű senkinek, nekem, premiert rendezett Németh Antal. Az ezerarcú Major Tamástól kaptam felmondólevelet, s utána új darabomnak nagyszerű rendezését (ez volt a* Színház a cethal hátán*). Ebben a megvalósult aranykori évtizedben a nagy prózaíró, Márai Sándor is drámaírásra adta a fejét. És a legnagyobb költő: Weöres Sándor is. A magam sorsán mérve, húszéves koromban úgy érezhettem, hogy a nemzeti színházi kispadon ülve, a művészbejáróánál reám várnak azok a félistenek: Csortos Gyula, Tőkés Anna, Bajor Gizi, Szörényi, Jávor Pál, Maklári… és ma pedig, az ötvenedik dráma megírása után, a tizedik X-et taposva, nincs Pesten színház, amelybe bemerészkedhetnék a művész-bejárón. Kiöregedtem? Meglehet. Ám az is lehet, hogy ez az egész civilizáció öregedett ki, valamilyen falanszter utáni állapotra… Így aztán, ha valamikor, most volna igazán szükség a dolgok lényegéig ható drámaírói pillantásra.* Erre az ihletett pillantásra várva, az *eszkimó-szín* témájára született – a „lidérces messze fény", a „legelviselhetetlenebb idegenség" világa ez, ahol az sem segíthet, hogy Istennek nézik Ádámot az eszkimók –, *A bál után* címmel Hubay Miklós utolsó egyfelvonásos variációinak egyike. Ami *túl a világtörténelem utolsó katasztrófáján, túl a természeti környezet pusztulásán, egy túlszaporodási hullámon is túl, a kihalásról, a teljes megsemmisülés idejéről beszél,* Madách mottójára építve: *Ez óra / Csodálatos átvizsgálása ám / A gazda nélkül készült számvetésnek. A*z utolsó földi emberpár, A Nő és A Férfi dialógusában a végső számvetés így hangzik: *Az emberiség egyszer úgy is elpusztul – mondtam magamban. Ha most pusztul el, legalább látom a világtörténelem legnagyobb eseményét… Világvége. Megszólalnak a harsonák… De ki gondolta volna, hogy ilyen lesz? Ilyen semmilyen. Csak mint egy gyermektelen házaspár élete,* amiben A Nő nem mondhatja ki, bármennyire kilátástalan és tragikus is az élethelyzet, azt a reményt keltő és jövőt igenlő mondatát, hogy: *Anyának érzem, oh Ádám magam*. Igen, Hubay, a drámaíró legfontosabb felismeréseinek egyike a *Tragédia* összefüggésében, hogy *Madách áttörte az Idő falát, s amelyben megközelítette a 20. század utolsó harmadának három nagy szorongató élményét: a falansztert, az űrutazást és az élettelen földgolyót. Egy az emberiség. Ennek valóságát csak most kezdjük igazában felfogni*… Csak nehogy későn vegyük észre: egyetlen emberiség van és volt. Megismételhetetlenül.

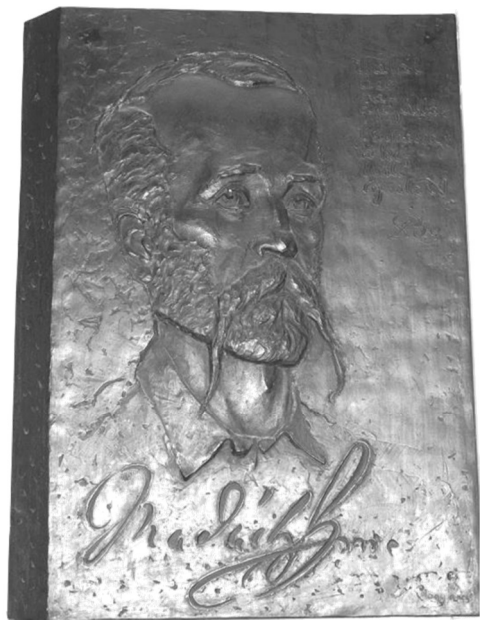
(„Elnémulás")

Hubay Miklós Kossuth- és József Attila-díjas drámaíró, műfordító, esszéista, a magyar kultúra nemzetközi elismertségű, nagy alakja, a Magyar PEN Club tiszteletbeli elnöke, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia alapító tagja, életének 94. évében, 2011. május 7-én elhunyt. Amikor a gyászhírt olvastam, abban a tavaszi lassú körém feketedésben, szorongva – „Mindig a másik ember hal meg, nem te!" – az *Elnémulás* című drámájából Madách: *Csak az vég! – csak azt tudnám feledni!* – Babits: *Ha meghalok, az Isten behunyja egy szemét.* – *g*raffitiként a börtöndíszlet, a siralomház falán felvillanó sorai jutottak az eszembe. A háromszereplős dráma – *A Renegát, Aleluja* és *Patrick* – egy kihaló kultúrának, egy még élő nyelv in extremisének a megjelenítése, ami a *herderi jóslat* szerint, akár a magyar is lehetne. Vagy épp az az észak-olaszországi friuli nyelv, amely Pier Paolo Pasolini költői nyelve, a magyar történelemben az első világháborús véres csaták, Isonzó és Doberdó színtere, ahol a Monarchia katonájaként több ezer magyar huszár, tüzér és gyalogos vesztette életét, s ahol földrajzilag pontosan San Vito városában a darab ősbemutatója az alig ötvenezer lelket számláló ladinok nyelvén valósult meg, és csak évekkel később mutatták be Debrecenben, a Csokonai Színházban. Az ezredforduló nyitányaként az *Elnémulás*t többek között az teszi drámaian aktuálissá, hogy Magyarország csökkenő lélekszámának szorongató jeleit igazolva – Babitsét, Németh Lászlóét, Illyését, Fekete Gyuláét –, a statisztikai mutató valóságosan is a 10 millió alá süllyedt. Ez pedig a demográfia számszerű törvényei szerint cezúra a nemzet létezésében, 2050-re várhatóan 7 millióan leszünk. A kritikus lélekszám határa alá zsugorodó nációk, mint ahogy a színmű drámairói alapötletét adó nyugat-szibériai szamojéd népek is, akik többek között az úgynevezett kamasz nyelvet beszélték, előbb vagy utóbb, de eltűnnek a történelem süllyesztőjében, akiknek helyén, s ez már a történelem fintora, épp távoli nyelvrokonaink, a finnugor hanti-manysi népek honosodnak meg, mára pedig már ők kerültek végveszélybe. Ez volna hát a történelem természetes folyása? Domokos Pál Péter, Lükő Gábor, Jean-Luc Moreau, Schmidt Éva s más elkötelezett etnográfus és lingvista szerint természetesen nem, hiszen egy nyelvben az emberiség lángelméjének megismételhetetlen isteni csodája, kultúrája van jelen, amelynek megőrzése kötelezően humánus cselekedet. Miként azt, Hubayval majdnem egy időben az odaátba, az elíziumi mezőkre távozó Juvan Sesztalov (1937–2011) vogul (manysi) sámánköltő tette, aki hihetetlen módon, az 1930-ban létre-mentett vogul írásbeliséggel élve – *Torum jisz teli, / Korsz jisz telí – / Ton laven… (Isten kora eljő, / Kozmosz kora eljő – Majd akkor beszélj…)* –, a manysi népköltészetből forrásoztatva megteremtette az alig tízezer lelket számláló nemzete identitását tápláló vogul irodalmat. „Az irodalom mégiscsak irodalom lesz, míg ember és kultúra lesz" – ebben is Adynak van igaza, mint annyi minden másban – állítja erre hitelt érdemlően Hubay Miklós, akinek *Elnémulás*a zárásaként egy lokalizálhatatlan, a mindenséget átlényegítő Hang a Szentírás *(Márk 13, 2–37.)* Evangéliumából idéz, íme: *Látod ezeket a nagy épületeket? Nem marad kő kövön, amely le nem romboltatik. Mikor pedig hallani fogtok háborúkról és háborúk híreiről, meg ne rémüljetek, mert meg kell lenniük; de ez még nem a vég… Mert nemzet nemzet ellen és ország ország ellen támad; és lesznek földindulások mindenfelé; és lesznek éhségek és háborúságok. … Halálra*

fogja pedig adni testvér testvérét, atya gyermekét; és magzatok támadnak szülők ellen, és megöletik őket. (…) A háztetőn levő pedig le ne szálljon a házba, se be ne menjen, hogy házából valamit kivegyen; (…) Mert azok a napok olyan nyomorúságosak lesznek, amilyenek a világ kezdete óta, amelyt Isten teremtett, mind ez ideig nem voltak, és nem is lesznek. … Bizony mondom néktek, hogy el nem múlik ez a nemzetség, amíg meg nem lesznek mindezek. (…) Az ég és a föld elmúlnak, de az én igéim soha el nem múlnak…

Ám azt a napot vagy órát senki sem tudja – így folytatódik az evangélium –, sem az ég angyalai, sem a Fiú, hanem egyedül az Atyaisten. Az „Isten tenyerén ülünk" hát azóta is, lábainkkal kalimpálva a tátongó mélység felett. Mióta is? Születésünk pillanatától, amiről – mármint a teremtettségünkről – hajlamosak vagyunk idő előtt elfeledni, hogy az az újszülött, aki egykoron voltunk, aki világra vergődött „vérben és mocsokban", az „az életet a halálra ráadásul kapja", hiszen „a teremtés teleologikus kimenetele is a semmi felé mutat. Abszurd." Ezt már Madách is jól tudta. „Aztán mi végre az egész teremtés?" luciferi kérdésfeltevése is ezt erősíti. Ha ez így van, akkor miért nem abszurd drámát írt Madách Imre? Albert Camus a kortárs F. M. Dosztojevszkij életművére vonatkozóan teszi fel ugyanezt a kérdést, olvasom Pilinszky János *Ars poetica helyett* című esszéjében. Egészen pontosan azt, hogy F. M. D. felismeri ugyan a világ abszurditását, mégsem ír abszurd regényeket, hanem a hit világába menekül. Igen, ez igaz. Csakhogy a világ abszurditásán túl – és épp a menekvés irányában, világosít fel a továbbiakban Pilinszky – van egy még következetesebb, ha úgy tetszik, még abszurdabb lépés, s ez a világ képtelenségének vállalása. Ezért is ad Madách drámai költeménye újra és megint alkalmat arra, hogy létünk életre tévedt egyszeriségének egészét végiggondolhassuk. Hadd mondjam így – kéri a színházban elmélyülő Hubay Miklós –, hogy *végiggondoljuk a dramaturgia módszereivel. (...) S ezt az alkalmat kár kihagyni. Szembesítsük tehát Madách világkoncepcióját jelen töprengéseinkkel a történelem értelméről és/vagy értelmetlenségéről, az emberiség mindent túlélő tehetségéről és/vagy önpusztításáról, valamint a teremtés sikeréről és/vagy kudarcáról.* S ezt fontos is, hogy időről időre megtegye a kutató elme.

(XIX. Madách Szimpózium – Szeged, Somogyi Könyvtár, 2011. november 15. –, az elhangzott előadás átirata. Megjelent a SzegediLap című kulturális és művészeti portálon, rövidített változata a Tempevölgy című folyóiratban)

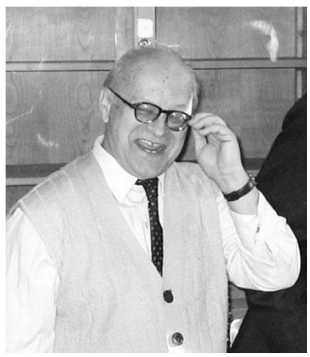

Nagy János Madách portréja „halálűző ragyogásban” és a Magyar Millennium alkalmával állított emléktábla a váci Madách Imre Művelődési Központ bejáratánál

MADÁCH, A LÍRIKUS

Beszélgetés Kerényi Ferenc (1944–2008) színház- és irodalomtörténésszel, Szabó Andrással, a Forrás Kör előadóművészével a váci Madách Rádió névadója, a drámaköltő születése 175. évfordulóján

Németh Péter Mikola – *Ebben az évben ünnepeltük Madách Imre (1823–1864), rádiónk névadója születésének 175. évfordulóját, többek között ezért is adja mai beszélgetésünk témáját Madách életművének egy kevésbé ismert korai fejezete, a drámaköltő lírája.*

Madách Imrét halhatatlanságában „középiskolás fokon" jobbára úgy ismeri a mai diákság, mint azt a költőt, aki megírta egyetlenegy, egyetemes, színpadra szánt művét, Az ember tragédiáját*. A* Mózes; A civilizátor*, a* Csák végnapjai*, a* Mária királynő*, a* Férfi és nő *című műveiről és más írásairól már jóval kevesebbet hallani, tudni. A* Lantvirágok *című kötetén kívül megjelent verseiről már nem is beszélve. De mi lehet ennek az oka? Egyrészt talán az, hogy kevés olyan magyar szakos gimnáziumi tanár van, volt a közelmúltban – emlékezzünk csak vissza, kedves hallgatóink, középiskolás éveinkre –, aki Madáchról mint az ihletett lírikusról tartott volna, akár csak rendhagyó irodalomórákat is. Pedig jó lett volna tudatosítani a felnövekvő nemzedékekben, hogy több mint húszesztendős benső filozófiai készülődés, lírikusi építkezés, lázas költői munka, versírás és „versfarigcsálás" előzte meg az emberiség költeményének megírását. A teremtő lélekben évtizedeken át készülődött annak lehetősége, hogy megszülethessen a halhatatlanság műve. Madách életének erről a kezdeti, nagyon lényeges korszakáról, a készülődés idejéről beszélgetünk mai műsorunk vendégeivel: Kerényi Ferenc színház- és irodalomtörténésszel, valamint Szabó András előadóművésszel, a Forrás Kör tagjával.*

Kedves Barátaim, ezúttal együttesen fogunk elgondolkozni arról, hogy Madách Imre miként vált költővé. Született költő volt-e, a szó klasszikus értelmében? Poéta doctusnak számított-e a saját korában? Vagy kár erről így gondolkozni? Egész egyszerűen hagyjuk meg őt drámaírónak, annak a halhatatlan drámaköltőnek, akit a közvélemény általánosságban egyműves alkotóként ismer?

Kerényi Ferenc – Én azt hiszem, hogy a 20. század végén szembe kell néznünk azzal a kérdéssel, ami régen, az Úriasszonyok Lapjában karácsony táján körkérdésként hangzott el: hogyha ön, asszonyom, egy lakatlan szigetre vetődne, akkor mit vinne magá-

val? Melyik könyvet, és mi egyebet? Számunkra, az ezredfordulón, ez a kérdés úgy vetődik fel, hogy mi lesz, amit a harmadik évezredbe, a 21. századba szándékunk szerint magunkkal viszünk. Vannak olyan tárgyi emlékeink, amelyek igazoltan, pecsétes papírral, dokumentálhatóan a világörökség részét képezik. De felvetődik az a kérdés, és ez a mi számunkra legalább annyira izgalmas, mint a nagy nemzetek számára, hogy egy kis nép irodalmából mi az, ami, ha nem is pecsétes papírokkal, ám szellemi határátlépésre készülve, az európai közkincsnek és a világirodalomnak a része lesz. Nos, ahogy Bartók Béla zenéje egyértelmű, hogy velünk jön a 21. századba, a régi magyar irodalomból két név merülhet fel így: az egyik Petőfi Sándoré, a másik Madách Imréé. Miután mindkét klasszikus életműve a művelt világ számára többnyire jó szintű fordítások segítségével elérhető, olvasható, így nyilvánvaló, hogy ők ketten a világirodalom részei maradnak.

Az, amit bevezetődben említettél, azért is fontos kérdés, mert ebben már nekünk, magyaroknak is felelősségünk van. Vagyis, ha mi minden segítséget meg nem adunk a világnak a fordításokhoz, a más nyelveken való megjelenéshez, akkor nem várhatjuk el senkitől sem, hogy a magyar klasszikusainkat valóban megismerje. Tehát, ha nem nevelünk értő irodalmárokat az egyetemeinken, nem bontjuk ki a művekben lévő esztétikai szépséget, eszmetartalmat, és nem a világirodalmi értékeinkkel kérünk belépőjegyet Európába, akkor most nagyot hibázunk. Ilyen értelemben ma valóban jóval nagyobb a tanárok, az irodalomtörténészek, sőt a művelt olvasók felelőssége is, mintsem gondolhatnánk.

– Hogy csak két klasszikusunknak volna biztos világirodalmi belépője Európába? Ahogy ezt hallja, kétségbeesik az ember, és kétségbeesve rákérdez: na de hát mi lesz Janus Pannonius, Balassi, Vörösmarty, Arany János, Vajda, Komjáthy verseivel? És mi lesz a nagy nyugatosok: Ady Endre, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád életművével? Jókairól, Móriczról, Nagy Lajosról már nem is beszélve. És mi történik majd József Attila, Pilinszky János, Nagy László, Weöres Sándor, folytathatnám még a névfelsorolást, és mások verseivel. Velük valójában mi lesz?

– Értük meg kell harcolnia az utókornak. Itt a különbség az, hogy Petőfi és Madách már bekerültek a világirodalomi köztudatba, tehát az ő esetükben minőségében más a feladatunk. Benne kell tudnunk tartani őket, mert ahogy az irodalom időszalagja nyúlik, érthetően egy-egy kisebb nemzet irodalmára, egy-egy korszakra és egy-egy alkotóra kevesebb idő jut. Ezt jól láthatjuk az újabbnál újabb iskolai tantervekben is. Ez ellen nincs mit tenni. Ez egy objektív tény. Ez egy szükségszerűség. Tehát őket bent kell tartani, de mindenáron, a világirodalmi közgondolkodásban. A többi magyar költőért meg hadakozni kell. Őket meg kell ismertetni a világgal, be kell vezetni a nevüket először is Európában. Le kell fordíttatni a műveiket. Madách művei már ott vannak, abban a folyamatban, nagy sorozatban, amibe az európai művelődéstörténet Dantét, Goethét, Madáchot, Lessinget, Byront, Miltont, Victor Hugót és Ibsent besorolta. Ezt az emberiség történetében lényeges sorozatot a Peer Gynttel zárja. Tehát ő mint magyar drámaköltő egyértelműen benne van ebben a fősodorban, a nagy emberiségtörténetek folyamában. Ő még véletlenül se Goethe-epigon, ahogy ma is hallani olykor. Hanem igenis ennek a világirodalmi folyamatnak a teljes jogú tagja.

További felvetéseidre választ keresve, más kérdés az egyműves szerző fogalma. Hogy mit is jelent ez? Mi, magyarok hajlamosak vagyunk, úgy, ahogy a bevezetődben

mondtad, abszolutizálni. Van egy Katona Józsefünk a *Bánk bán* című drámájával, van egy Madách Imrénk *Az ember tragédiájá*val, vannak egyverses költőink, akiktől már csak egy-két verset tudunk, vagy csak egy szállóigét, vagy egész egyszerűen csak egy verscímet. Ebbe valóban nem lehet belenyugodni. De ezennel a kérdésünk most az, hogy vajon Madách Imre minek tekintette önmagát? Ma már, azt hiszem, hogy itt az a pontos kifejezés, ha fellengzősen egy picit, vagy épp romantikusan, de Madáchot drámaköltőnek tekintjük. Tehát nem drámaírónak, a szó kiváló dramaturgja értelmében. Ilyen volt például Szigligeti Ede, aki halálpontosan tudta, hogy a színházi közönségnek mire van szüksége. Naprakészen szállította a darabjait. Ha műsorpolitikai ínség volt, akkor négy-öt nap alatt megírt egy játszható vígjátékot. Ebben az értelemben tehát nem drámaíró Madách, hanem drámaköltő. Mert jó tudatosítani, hogy *Az ember tragédiája* szellemi épületébe évtizedeken át hordta a szellemi muníciót, az építőanyagot, a téglákat. Nyakasan megküzdött a megfogalmazás nehézségeivel. És ebben a végső fázisban éppen az volt a szerencséje, hogy Arany János állt mellette. De ez a hosszan tartó, elszánt küzdelem azt is jelentette, hogy az egész madáchi életmű beleépült a *Tragédiá*ba. A lírájából pedig ezt az életművet, *Az ember tragédiájá*hoz vezető utat ki tudjuk kövezni, ki tudjuk rakni, ami a világhírnév felé vezetett. Az idei Madách-szavalóverseny kiváló alkalmat adott arra, hogy ne csak a *Tragédiá*t, s annak verses segédanyagait, szellemi jegyzeteit tekintsük át alaposabban, hanem a drámaköltő lírájában is elmélyedjünk. Úgy, miként a kor nagy magyar gondolkodóinak problémáiban. Madách Imre, a költő gondjaiban, olyan értelemben, hogy ő nem volt alanyi költő a szónak abban az értelmében, miként Csokonai Vitéz Mihály, vagy épp Petőfi Sándor, akiknek természetes anyanyelvük volt a vers. Petőfi a legmostohább körülmények között, hózivatarban gyalogolva képes volt fejben verset írni, utána hosszú gyaloglás után megérkezett valahová, egy melegebb helyiségbe, és máris le tudta írni a kész verset javítás nélkül. De hát Madách nem ezek közé a költők közé tartozott. Ő valóban tudós költő volt. Pontos volt a kifejezése, az arányérzéke, az árnyaltsága. Iszonyú mennyiségű az az érzelmi és ismeretanyag, amit a verseiben lavinaként görgetett, mindenféle megfogalmazási nehézségeivel együtt. Persze ez nem jelenti azt, hogy nincsenek Madáchnak olyan opusai, amelyek jegyzet nélkül is élvezhetőek. Most javaslom, hogy máris tegyünk egy próbát, mert ha már a két magyar világirodalmi nagyságról beszéltünk eddig, akkor figyeljünk oda arra, hogy Madách a másik idei ünnepeltünkről, Petőfiről, röviddel Fehéregyháza után, milyen halálpontos, világirodalmi szempontból is helytálló jellemzést ad.

– *Jó, akkor hallgassuk meg Madách Imre* Petőfi sírján *című versét, Szabó András előadásában:*

Nem mondja kisded síri jel:
E zugban porlik tested el.
És jól van az, mert így a sír,
Amelyen egy hon népe sír
S körülragyogja szellemed,
Egész e honnak keble lett.

*

Te a szabadságot megüdvözölted
Még bölcsejében, az viszont neked
Utolsó búcsúzásaként megírta
Ágyúdörgésekkel – sírversedet.

– Igen, igen. És ugyanakkor még napjainkban is kétségek vannak afelől, hogy hol és mikor is halt meg Petőfi. A segesvári csatában Fehéregyházánál, vagy épp a szibériai Barguzinban? Ki tudná megmondani? De azt hiszem, ez csak a tények szintjén fontos, a lényeg az, hogy a mítosz, a legenda tovább él, Petőfi versei valóságosan is tovább írják önmagukat a lelkekben, a történelem lapjain. Ez a leglényegesebb igazság.

Visszatérve eredeti gondolatfonalunkhoz, Madách lírájához, akkor tehát mennyire volt borúlátó a drámaköltő saját és nemzete sorsa tekintetében? Mennyire hitt a világ, a mi világunk megváltoztathatóságában, humanizálhatóságában? Ha néhány versére gondolok, mondjuk épp A halál költészetére, *vagy az* Önmegtagadás, *az* Ősszel, *a* Hová lett most a rút idő *címűekre, az* Egy őrült naplójá*ból kiemelt részletekre, a* Hit és tudás*ra, Az* aradi sírra *címűre, a* Síri dalra *például, akkor meg kell vallani, hogy bizony meglehetősen borúlátó költői lélek vallomásairól van itt szó. Vajon Nógrádból, Alsósztregováról és Csesztvéről, az isten háta mögötti palóc valóságból nézvést, az akkori kor embere 1848–49-et követően, egy vesztes forradalom és szabadságharc után, börtönviselten, elváltan hogyan is láttathatta volna másként a világot, mint ahogy saját sorsa szerint megtapasztalta. Az élettörténetéből is nyilvánvalóan adódik a kérdés, hogy Madách Imre lelkialkata szerint volt pesszimista ember, vagy egész egyszerűen a kor szelleme volt eleve dekadens?*

– Én azt hiszem, hogy a romantika korának költői általában Európában is, már sokszor és sok mindenben csalódtak. Csalódtak egyszer a felvilágosodás naiv neveléselméleteiben. A jó mellett érvelve tehát abban, hogy az emberek racionálisan, észérvekkel meggyőzhetőek. A következő generációt jóra tanítva, az már magától értetődően az ésszerűt, a jót és hasznosat fogja mívelni. Később kiderült, hogy a francia forradalom eszméiből mi lett, kiderült többek között az is, hogy a szabadelvűség, a klasszikus liberalizmus a ’48-as forradalmakba torkollott. Kiderült, hogy az 1848–49-es európai forradalmak a Petőfi által megénekelt világszabadságot nem hozhatják meg. És akkor mindehhez hozzáadódik még a magyar probléma, a szabadságharcot túlélők felelőssége. Én inkább úgy fogalmaznék, hogy Madách egyszerre Ádám és egyszerre Lucifer. És nem véletlen, hogy a 20. században éppen az egyik legnagyobb drámaköltőnk, Örkény István volt az, aki ezt a szintetikus látásmódot saját maga számára is írói mintának tekintette a madáchi életműből. Madách egyszerre Ádám, a naiv, a lelkesedő, a nyitott ember, a minden újért rajongó lélek. És ezáltal a szabadságra vágyó, kitárulkozó szereplő, aki óriási támadási felületeket hagy magán, iszonyúan sebezhetővé válik. S ugyanakkor a másik, a már többször csalódott cinikusabb, a hideg ésszel az érzelmet magától elhárítani igyekvő luciferi magatartást is képviseli. Tehát Madách világlátásában ez a kettősség tagadhatatlanul létezik. Ez nyilvánvaló, hogy alkati sajátság is, de nem lehet azt mondani, hogy egyértelműen pesszimis-

ta, mert benne van az újrakezdés akarata és lehetősége is. Az 1849 utáni emberi-költői magatartásra bár azt lehetne mondani, hogy utolsó ilyen lehetőség volt a magyarság történetében, mi már tudjuk, hogy erre az újrakezdési képességre, erre nagyon is szükségünk volt és van. Ebből a szempontból Madách generációja azért is értékes korosztály, mert az ő értelmiségi magatartásukban, így a drámaköltőében is benne van a történtek elemzésének az igénye, az erővonalak meghosszabbításának az akarata a jövőre nézve. *Az ember tragédiájá*ban a Madách korához viszonyított jövőbeli képek, ezek nekünk mára már a jelen színei, és benne van az önkritika képessége is. Tehát mi, magyarok mindig hajlamosak voltunk arra, hogy a vereségekért, a bukásainkért bűnbakot keressünk és találjunk is. „Ideális" bűnbak a világosi fegyverletétel okán például Görgey Artúr. Az egész Görgey-kérdés ma újra felhorgadt megint.

– *Talán épp most tisztul Kosáry Domokos és Katona Tamás történészi kutatásainak, munkáinak köszönhetően.*

– Most végre letisztulóban van. De az egyéni sorsokban is tovább élt és él ez a bűnbakképző effektus. Petőfi sorsáért hagyományosan Szendrey Júliát és Egressy Gábort „illett" felelőssé tenni, hogy ők küldték szinte az erdélyi halálba. És még hivatkozhatnék másokra is. De ez a fajta önszemlélődő, önkritikus, öntépelődő és önmarcangoló hazaszeretet, emberi magatartás, ez ott van Madách lelke mélyén, és ott van valóban Arany Jánosében is. Nagyon is jellemző, hogy a pesszimista kortársak egy része is már eleve túl borúlátónak tartotta Madáchot költeményei olvastán. Arany Jánost pedig gondosan lebeszélték, hogy ilyen műveket írjon. Ott van példának okáért *A nagyidai cigányok*, Aranynak a szabadságharc után rögtön írott költői reflexiója, amire Toldy Ferenc, az akkori irodalomtörténet-írás pápája azt mondta, hogy Arany inkább magyar Homérosz legyen, és magyar Odüsszeiákat írjon, mintsem ilyen pesszimista műveket. Tehát nálunk a nemzeti önismeretben az önkritikus alapállás egy meglehetősen gyenge, vékony vonalat képez, de ha a legnagyobbjainkat megnézzük, akkor az önmarcangoló, önkritikus szemlélet folytatódik a 20. században Adyval és másokkal. Akkor éppen ez az, ami újszerű, modern. Véleményem szerint a 21. századot jellemzően, ez a modern értelmiségi magatartás tovább él majd. Most javaslom, hogy hallgassunk meg ismét egy verset, a *Költő és szabadság* című, ami az eddig elmondott, 1849 utáni, bizonyos értelemben általánosítható, bukás utáni hangulatnak a szintetikus látásmódját tartalmazza. Persze a történelmi körülmények változnak, de itt kapunk választ arra a kérdésre, hogy a küzdéseszme, amit Madách *Az ember tragédiájá*ban az ember alapvető kritériumának nevez, tehát a küzdést magát. Az újrakezdés, az újraindulás, a felkelés, a küszködés képességének megtartása az embernek nagyon fontos lételeme.

Költő és szabadság

Nap a szabadság, nincs nélküle élet
És nincs öröm, hová nem néz be,
Arany zománcot von a pórgunyhóra,
Meg a magas kastélyfedélre.

És hold a költő, mely, ha az éj eljő,
Még egy sugárt hoz el magával,
Zálog gyanánt, hogy a nap még nem halt meg,
Hogy eljő még a véres hajnal.

– Ez a reformkori hevülettel megírt vers a szabadságról, amiről annyiféléket gondolunk ma is, mert relatív volt és maradt a szabadság, a mi 20. századi szabadságunk is, amiről Utassy József például azt írta: „A szabadság az emberiség abszolút nulla foka." Erről valószínű, hogy a költők eldiskurálnak még egy jó ideig a „Jöjj el szabadság, te szülj nekem rendet" József Attila-i óhajával. Én azonban találtam Madáchnál olyan verseket, amelyekből már-már baudelaire-i hangokat vélek kihallani. Hogyan is írta Ady?: „Jönni szokott időnként egy piktor, ki újat lát. Megfesti. Megtanítja önöket új *színekre. És evvel megtanította önöket látni. Baudelaire hangulatait Baudelaire előtt biztosan, határozottan nem érezték az emberek. De jött ő. Megérezte ő. Verseiben beszámolt róluk, s megtanított minket új hangulatokra." Ezek a mondatok Madách verseire is igazak. A* Hit és tudás *című opusának most csak egyetlenegy versszakát idézve – „Elporlad a természet románca / Rothadt bűz váltá fel a szerelmet, / Csak halált lelék a rózsaajkon, / S a virágszál csak halált lehellett." –, a rothadás és romlás dekadens előérzetének leírásában, itt olvasható az a baudelaire-i sor, ami némi megszorítással* A romlás virágai *kötet életérzésére vonatkoztatható. De itt van egy másik részlet,* A szív és ész *című versének egyetlen sora: „Az ember sorsa, hogy romlás legyen csak..." Tehát igenis Madách Imre megelőlegez valamit már eleve a 20. századi életérzéseinkből. Nyilvánvaló, ahogyan már mondtad is, ő ott lesz a 21. század világirodalmában. De hát ettől ő még továbbra is ama dekadens európai áramlatok képviselője marad, amit nevezhetünk mi akár magyar, vagy épp e világi fátumnak is. Ám ez nem változtat a lényegen, azon az örökös luciferi kérdésen, hogy „Aztán mi végre az egész teremtés?"*

– Itt tulajdonképpen egy nagyon alapvető történetfilozófiai kérdés rejlik a háttérben, és ennek a kétféle megközelítésnek már a reformkorban is megvolt a nyoma, a belső harca. És nem véletlen, hogy a legnagyobb magyar művekben s a legnagyobb magyar drámai költeményekben, európai emberiség-költeményekben van ennek nyoma. Az egyik az a lehetőség, hogy az emberiség nem halad előre, csak körben jár. Ezek a korszakok híres körforgás-elméletei, amelyek már a reneszánsz óta kísértik az emberiséget, de a francia történetíró iskola a 19. században újra felfedezi őket. Hadd utaljak itt egy szintén klasszikus és romantikus fejezetre, Vörösmarty *Csongor és Tündé*jében *Az Éj monológjá*ra, amelyik ugyanezt a körforgást tükrözi. Megkérjük Szabó András, olvassa fel ezt a színműből jól ismert részletet.

Az Éj monológja

Sötét és semmi voltak: én valék,
Kietlen, csendes, lény nem lakta Éj,
És a világot szültem gyermekül.
Mindenható sugárral a világ

Fölkelt ölemből; megrázkódtatá
A semmiségnek pusztaságait,
S ezer fejekkel a nagy szörnyeteg,
A Mind, előállt. Hold és csillagok,
A menny csodái lőnek bujdosók
Kimérhetetlen léghatárokon.
Megszűnt a régi alvó nyúgalom:
A test megindúlt, tett az új erő,
S tettekkel és mozgással gazdagon
Megnépesűlt a puszta tér s idő,
Föld és a tenger küzdve osztozának
Az eltolt légnek ősi birtokán;
Megszünteté a tenger habjait,
S melyet haraggal ostromolt imént,
Most felmosolyga mélyiből az ég;
S mint egy menyasszony, szépen és vidáman
Virágruhába öltözött a föld.
A por mozogni kezdett és az állat,
S királyi fejjel a lelkes porond,
Az ember lőn, és folytatá faját,
A jámbort, csalfát, gyilkost és dicsőt. –
Sötét és semmi vannak: én vagyok,
A fény elől bujdokló gyászos Éj. –
A féreg, a pillanat búboréka,
Elvész; idő sincs mérve lételének.
Madárt a szárny, a körmök állatot
Nem váltanak meg, kérges büszke fát
Letesznek századoknak súlyai.
Az ember feljő, lelke fényfolyam,
A nagy mindenség benne tűkrözik.
Megmondhatatlan kéjjel föltekint,
Merőn megbámúl földet és eget;
De ifjusága gyorsan elmulik,
Erőtlen aggott egy-két nyár után,
S már nincs, mint nem volt, mint a légy fia.
Kiirthatatlan vággyal, amig él,
Túr és tünődik, tudni, tenni tör;
Halandó kézzel halhatatlanúl
Vél munkálkodni, és mikor kidőlt is,
Még a hiúság műve van porán,
Még kőhegyek ragyognak sírjain,
Ezer jelekkel tarkán s fényesen
Az ész az erőnek rakván oszlopot.

De hol lesz a kő, jel, s az oszlopok,
Ha nem lesz föld, s a tenger eltünik.
Fáradtan ösvényikből a napok
Egymásba hullva, összeomlanak;
A Mind enyész, és végső romjain
A szép világ borongva hamvad el;
És hol kezdve volt, ott vége lesz:
Sötét és semmi lesznek: én leszek,
Kietlen, csendes, lény nem lakta Éj.

– Mindehhez a világérzéshez kapcsolódott egy másik gondolkodást formáló lényegi elem, ez volt a haladásnak, az előrelépésnek, a világszellem fejlődésének az a hegeliánus tana, amit a Madách–Petőfi-nemzedék magáénak vallott, ami ’48-nak az egyik legszilárdabb eszmei alapja volt. Na már most, ennek szinte természetes velejárója volt, hogy egy olyan sokk után, ami 1848–49 után bekövetkezett, az elbizonytalanította a felnövekvő nemzedékeket. Gondoljuk el, hogy a szabadságharc, a világszabadság bukása mekkora sokk volt. Olyan volt ez, mint apáink, nagyapáink nemzedékének Trianon. A vesztes második világháború az apák nemzedékének olyan volt, mint ’56 a mai középkorúak generációjának. Egy ilyen sokkhatás után mindent újra mérlegre kell tenni. És így felerősödik az a kétség is, hogy egész egyszerűen nincs tovább. Na már most ezzel összefüggésben, itt egy nagyon érdekes dolog történik. A magyar költészetnek talán legértékesebb vonulatáról beszélgetünk most. És akkor még nem is említettük Kölcsey Ferenc Vanitatum vanitas, minden hiábavaló gondolatfolyamát. Az tud nagyon kétségbeesni, aki valamire feltette az életét. Mert aki nem tette le valami mellett meggyőződéssel a voksát, nem döntött valami mellett határozottan, az nem tud igazán kétségbeesni. Á, ez se sikerült, bosszankodik, rálegyint, aztán megy tovább, és próbál valami mást. Ám az, aki lelkiismerete szerint, határozottan feltette az életét valamire, és a magyar irodalomnak ez az értékes vonulata valóban elkötelezte magát a világszabadság mellett, mindegy hogy mikor: a 19. avagy a 20. században, az a valaki tud igazán keserű és csalódott lenni. És mivel költő, tehát önkifejező ember, művész, ezt meg is fogalmazza. Az a csodálatos ezekben az életművekben, hogy így is, meg úgy is olvashatóak. Tehát képesek vagyunk jövőbeli biztatást kiolvasni belőlük. De mondjuk borús hangulatunkban a saját legrosszabb előérzeteinket is megtaláljuk bennük. Ezért beszéltem az előbb szintetikus látásmódról. És ez valóban csak a legnagyobbak sajátja.

– *Igen. Valójában így lehet, hogy minden lelki alapállás és olvasat kérdése.*

– Ezért fontos az, amiről a bevezetőben beszéltünk. Hogy ne tudjuk le egyszer s mindenkorra klasszikusainkat a középiskolai kötelező olvasmányokkal, hanem igenis, amikor ilyen, vagy ki tudja, épp milyen hangulatban vagyunk, akkor vegyük a fáradságot, menjünk oda a könyvespolchoz, s vegyük le műveiket, s akkor mindennapjaink hangulataira hagyatkozva olvassuk őket újra, mert akkor ők nem válnak elfelejtett, halott szerzőkké, és akkor talán időről időre segítenek is nekünk. Nagyon gyakran kapom azt a kérdést a Madách-művek előadása kapcsán, vagy épp Madáchról beszélgetve, hogy hogyan lehetséges az, hogy a drámaköltő a jövőt ennyire világosan előre látta. Ez ugyebár, a *semminek* a kiváltsága. Nem, szó sincs erről. Hanem arról van szó, hogy meg lehet hosszabbítani

bizonyos erővonalakat az emberiség fejlődésében. Madách ezeket hosszabbította meg a jövőbe nézve, és ezek metszéspontjában helyezte el a falanszter emberét, az űrjelenet emberét és az eszkimó szín emberét. És mivel jól helyezte el őket, ezért aktuális napjainkban ma is. Ezért Madách jövőképéből a mi jelenünk kiolvasható, már csak azért is, mert ugyanezekkel a gondokkal szembesülünk. Ha lefordítom a tragédia nyelvezetét a mai nyelvezetre, akkor azt látni: a röghöz, a földhöz kötöttség, az emberiség és a föld erőforrásainak kimerülése a napi gondjaink közé tartoznak, továbbá a technikai társadalom egyenlősítő vonásai, az űretika kérdése ma egyre erősebb. Mai nyelven szólva, ezek a megoldatlan gondjaink most váltak csak igazán problémává. Madách ezeket előre jelezte, megoldani viszont nekünk kell. Ebben segítenek a klasszikusaink, így Madách is.

– És van itt még a számtalan problémahalmazban több, de egy valóságosan is lényegi kérdés mindenképp, az a kozmikus álmaink közül való, s így szól: vajon létezik-e rajtunk kívül is civilizáció a világmindenségben? Békétlenségünkben olyan békés társadalomról álmodunk, melynek tagjaival érdemes volna minél előbb működő kapcsolatot teremtenünk, mert az talán úgy hatna ránk, mint annak idején Einstein relativitáselmélete, némiképp megváltoztatná a gondolkodásunkat, a világképünket, rendezné az egymáshoz való emberi viszonyainkat, az egész földi létünket.

– Így van. Ám itt hajlamosak vagyunk a bezárkózásra, tehát hogy hagyományosan kis népnek, vesztes népnek nyilvánítjuk magunkat, ezzel mintegy ki is rekesztjük magunkat, de másokat is kirekesztünk a kozmikus egészből. Hadd mondjak el ezzel kapcsolatban egy nagyon érdekes felvetést arra vonatkozóan, hogy itt nekünk mégis milyen kultúrkörökben kellene gondolkodni. A legszélesebb kultúrkör az univerzum, amit az előbb említettél. Néhány évvel ezelőtt történt, hogy a *Tragédia* összefüggésében, az eszkimó szín témájában a Színművészeti Akadémia, ahol tanítok, szervezett egy nemzetközi színművészetis diáktalálkozót, s ott mindegyik csapat megrendezte – mutatott be persze saját darabokat is – az eszkimó színt. Fölöttébb érdekesre sikerült az amerikaiak bemutatója. Ezek a fiatalok nem Európából elszármazottak voltak már, hanem született amerikaiak. Ezek azt mondták, kérem szépen, az eszkimó nem ilyen. Mi ismerünk úgynevezett „nyershús-evő", jupik és inuit nyelvjárású eszkimókat, de azok nem ilyenek. És különben is, miért épp az eszkimó? Ez, kérem, megkülönböztetés, diszkrimináció. Akkor elmondtuk az Amerikából érkező színművész-hallgatóknak, hogy Voltaire óta az eszkimó a francia és az európai kultúrában az amorfot, az alaktalant jelenti, már legalább kétszáz éve. De Madáchot ebben akkor sem értették. A másik kérdésük az volt, miért mondjuk azt, hogy *Az ember tragédiájá*ban csúcspont, s az újabb kori európai történelemben a tetőpont a francia forradalom? Miért pont az? Ők ezt nem így látják. Tehát akkor döbbentünk rá, éppen Madách ürügyén, hogy mennyire bezárkózott a mi kultúránk szemlélete. Nagyon sok ilyen találkozásra van szükségünk, nagyon sokra, hogy képesek legyünk nagyobb kultúrkörökben gondolkodni, el tudjuk fogadni, be tudjuk fogadni azokat, mert így jutunk el valóban a kozmikus kérdésekig. És ez lehet a 20. századi művelt ember kiváltsága. Nem kell most már ideológiákra, útmutatókra, segédeszközökre hagyatkoznunk. Ez a korszak hál' istennek lezárult, és emiatt nagyobb lesz az egyén, az értelmiségi, a humanista ember felelőssége is, azt hiszem.

– Nyilvánvalóan, ahogyan Bartók Béla is eljuthatott még életében mint zeneteremtő lélek a kozmikus egészbe, beszélgetésünk elején említettük is, hogy ő egész biztosan átjut majd a 20. századi „Rubiconon”, miként reményeink szerint Madách Imre is az emberiségtörténet drámaköltői között foglal majd végérvényesen helyet a harmadik évezredben. Most zárásként hallgassunk bele Bartók öttételes művének, a Concerto *címűnek egyik részletébe, és zenei aláfestésként hallgatva, idézzük fel Szabó András tolmácsolásában epilógusként Madách utolsó verseinek egyikét, címe:*

Útravaló verseimmel

Sokat, sokat értem már életemben,
Tömérdek bút küldött reám az ég,
De hála Isten! a sors éjjelében
Ragyogó csillagom is volt elég.

Érinte elválás, halálnak árnya,
Majd újra édes emlék ringatott,
S feláldozó rokon szívet talála
Kietlenben a bús elhagyott.

Hittem, kétkedtem, vágytam és lemondtam,
Mosolygtam, sírtam, multon és jövőn,
Tündérek játsztak vélem napsugárban,
Kisértetekkel jártam sírmezőn.

– Örök igazság volt és maradt, sorsunkat utólag egyiken se változtathatjuk meg.

(Elhangzott a Madách Televízió Új Uránia című műsorában 1998. január 21-én.)

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA
mai olvasata az emberi sors és sorstalanság, valamint a géniuszok összefüggésében

Érsekvadkerti eszmélkedés a XXII. Madách Szimpóziumon, Madách Imre halálának 150. évfordulóján

Madách: De La Motte Károlyné sírfelirata

Ember sorsa: hogy romlás legyen csak
Minden szépnek, jónak lényege, –
A virág meghalni nyitja kelyhét,
Déli napnak az éj előjele.

(Madách: *Szív és ész* – részlet)

…Madách. Az emberiség lét-nemlét kérdésének megragadásában kétségtelen, hogy egyedülálló drámai koncepcióval ő jutott el a leglényegig. Művének elemzése Arany János óta szakadatlan tart. A Napút XXII. évf. 4. számában Németh Péter Mikola folytatja egyre újabb távlatokat nyitó eszmélkedéseit Az ember tragédiájá*ról.*

(Hubay Miklós)

A magam részéről a *Tragédia* és *Az öt géniusz*[1] világában, illetve a világban lehetséges *nyolc géniusz* összefüggésében, lélekben azóta is Hubay Miklóssal (1918–2011) folytatom megkezdett eszmélkedésemet, ahogy azt elviekben elterveztük, akinek *Elnémulás* című drámájában zárásként egy, a mindenséget átlényegítő Hang a Szentírás evangéliumát idézi, s azt mondja: *Látod ezeket a nagy épületeket? Nem marad kő kövön, amely le nem romboltatik. Mikor pedig hallani fogtok háborúkról és háborúk híreiről, meg ne rémüljetek, mert meg kell lenniük; de ez még nem a vég. (…) Mert nemzet nemzet ellen és ország ország ellen támad; és lesznek földindulások mindenfelé; és lesznek éhségek és háborúságok. (…) Halálra fogja pedig adni testvér testvérét, atya gyermekét; és magzatok támadnak szülők ellen, és megöletik őket. (…) A háztetőn levő pedig le ne szálljon a házba, se be ne menjen, hogy házából valamit kivegyen; (…) Mert azok a napok olyan nyomorúságosak lesznek, amilyenek a világ kezdete óta, amelyet Isten teremtett, mind ez ideig nem voltak, és nem is lesznek. (…) Bizony mondom néktek, hogy el nem múlik ez a*

[1] Hamvas Béla: *Az öt géniusz – A bor filozófiája*; Szombathely, Életünk Könyvek, 1988.

nemzetség, amíg meg nem lesznek mindezek. (…) Az ég és a föld elmúlnak, de az én igéim soha el nem múlnak…[2] Ám azt a napot vagy órát senki sem tudja – így folytatódik az evangélium –, sem az ég angyalai, sem a Fiú, hanem egyedül az Atyaisten. Az „Isten tenyerén ülünk" azóta is, így van ez, lábainkkal kalimpálva a tátongó mélység felett. Mióta is? Születésünk pillanatától, amiről, mármint a teremtettségünkről hajlamosak vagyunk idő előtt el- és megfelejtkezni, hogy az az újszülött, aki egykoron voltunk, aki világra vergődött „vérben és mocsokban", az, „az életet a halálra ráadásul kapja", hiszen „a teremtés teleologikus kimenetele is a semmi felé mutat. Abszurd." Ezt már Madách is jól tudta. „Aztán mi végre az egész teremtés?" luciferi kérdésfeltevése is ezt erősíti. Ha ez így van, akkor miért nem abszurd drámát írt Madách? Albert Camus a kortárs F. M. Dosztojevszkij életművére vonatkoztatva teszi fel ugyanezt a kérdést, olvasom Pilinszky János *Ars poetica helyett*[3] című kisesszéjében. Egészen pontosan azt, hogy F. M. D. felismeri ugyan a világ abszurditását, mégsem ír abszurd regényeket, drámákat, hanem a hit világába menekül. Igen, ez igaz. Csakhogy a világ abszurditásán túl – és épp a menekvés irányában, világosít fel a továbbiakban Pilinszky – van egy még következetesebb, ha úgy tetszik, még abszurdabb lépés, s ez a világ képtelenségének vállalása. Ezért is ad Madách drámai költeménye újra és megint alkalmat arra, hogy létünk életre tévedt egyszeriségének egészét végiggondolhassuk. Hadd mondjam így – ezt kéri a színházban elmélyülő drámaíró, Hubay Miklós is –, hogy *végiggondoljuk a dramaturgia módszereivel. (…) S ezt az alkalmat kár kihagyni. Szembesítsük tehát Madách világkoncepcióját jelen töprengéseinkkel a történelem értelméről és/vagy értelmetlenségéről, az emberiség mindent túlélő tehetségéről és/vagy önpusztításáról, valamint a teremtés sikeréről és/vagy kudarcáról.* S ezt fontos is, hogy időről időre megtegyük kutató elmével. Ha én rendezném *Az ember tragédiáját,* játszik a gondolattal Hubay, akkor Jézus Krisztust is a *Tragédia* élő szereplőjévé tenném, s úgy lehet, ezzel a lépésemmel Madách is egyetértene, csak azért, hogy végkifejletként a szentháromságos Isten nevében maga a Fiú Isten szólíthassa fel a keresztségben bűneitől megváltott Ádámot a folytatásra: „Küzdj...!" De mire elég ma ez a felszólítás? Elég-e még a történelem folytatásához, vagy a jóslatok szerint történelmietlenné válik maga a valóság is? Most még nem tudni. Azt ellenben egyre inkább érzékelni, hogy a mindennapi lét abszurditása nőttön-nő. Ádám a szikla meredélyén áll, s lábainál a „mélység éjszakája tátong", ő az abszurd ember megtestesítője abszurd helyzetben – *az öngyilkosok hatalmával bámulom / a rég nem látott tengert,* írtam 1982-ben *Azon a nyári reggelen* című versem végkifejleteként –, aki Lucifer sugallatára öngyilkosságra készül, s ha megteszi, azzal mint első ember az emberiség jövőjére mond áment, én pedig az azóta megszületett gyermekeimre. Ebben a drámai helyzetben a „bízva bízzál!" óhaja, képtelenség. Hacsak a credo quia absurdum (hiszem, mert képtelenség) által nem válik értelmezhetővé. Láttunk már olyan *Tragédia*-forgatókönyvet, előadást, Paál István szolnoki (1980) rendezésében, amelyből az utolsó mondatot kihúzta a dramaturg, arra gondolva, hogy aki olvasta a drámaköltemény, az úgyis ismeri, képes lesz megidézni a záróakkordot. Így állhat össze alanyi szinten „a keserű valóság és az utópisztikus vég kettőssége" a lelkekben,

[2] (Márk 13, 2–37.)

[3] Pilinszky János: *Kráter*, Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó 1976. 114. p.

ezzel lobbantva fel a belülről kimondható igazság katarzisának tisztítótüzét. A *Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!* isteni intelmének valójában a credo ut intelligam (hiszem, hogy megértsem) vonatkozásában van igazán értelme, így a mindennapjaink összefüggéseiben annak, hogy Arany János nyomán valóban tovább folytatva az eszmélkedést, válaszokat keressünk Madách Hubay Miklós által ránk testált lét-kérdéseire:

– Miért, miért e percnyi öntudat,
  Hogy lássuk a nemlét borzalmait?;

– Mit állsz, tátongó mélység, lábaimnál?;

– Megy-é előbbre majdan fajzatom...?;

– Mi lesz első hőséből a keresztnek?;

– A nő, méregből s mézből összeszűrve.
  Mégis miért vonz?;

– Aztán mi végre az egész teremtés?"

Az ember tragédiája első színe második megszólalásában azt olvashatjuk Madáchtól, halljuk is az Úr hangján, hogy *Be van fejezve a nagy mű, igen. / A gép forog, az alkotó pihen*. Mintha a Teremtés a lehető legnagyobb rendben megtörtént volna, és a hetedik napra befejezettnek is tekinthető. Á! Dehogy van befejezve, többek között erről gondolkozom *A hetedik nap végén* című, Lautréamont Maldoror énekei ihletére írt „állatmesémben", de ugyanerre reflektál határozottan Hubay Miklós is, a drámaíró és dramaturg. Mert Isten itt nagyon nagyot tévedett, hiszen az egész *Tragédia* arról szól majd, hogy valami hiba történt a teremtésben, homok került a gépezetbe. Ettől az újra meg újra felforrósodik, begerjed… Nem tökéletes tehát a teremtett világ. Ráadásul mindezek után a Teremtő eltűnik a történelmi színekből. De mitévő lesz aközben, amíg a világtörténelem kereke recsegve-ropogva bár, de körbejár? – kérdez rá jogosan Hubay. Majd így válaszol: – *Pascal szerint: elbújik; Szkhárosi Horvát szerint: elalszik, így nem lát; Nietzsche szerint: meghal; Vörösmarty szerint: megőszül; Kosztolányi szerint: álmatlanul ül aranyágon. A Biblia szerint: a Mindenható bánkódik, megbánja, hogy embert teremtett.* De mégis, miért? Meglehet, azért, mert Ádám, mikor a bűnt elkövette, nem érzett semmiféle megrázkódtatást, bűnbánatot. A *bűn és bűnhődés* erkölcsi parancsa számára ismeretlen, mert meggyőződése szerint, ő nem bűnt követett el, hanem természetes emberi módon lázadt az isteni tiltás ellen. Ahogy az első emberpár a *Tudás fájának* gyümölcsét megízlelte, a *Halhatatlanság fája* közelébe se férkőzhetett, mert az Arkangyal útjukat állta, s tüzes pallosával kitessékelte őket a Paradicsomból. Madách szerint, ez sem egészen így történt, hiszen Ádámot így beszélteti: *El innen, hölgyem, bárhová, el, el! / Idegen már ez a hely.* Vagyis Ádám és Éva önszántukból hagyják el a Paradicsomot, ha valaki tartóztatná őket, akkor se maradnának. Itt válik érzékelhetővé, olvashatjuk Pilinszkynél, hogy *a modern világ többek közt két rendkívül fontos dolog jelentését mosta el bennünk. Az egyik a bűné, a másik a vezeklésé.* Valójában ugyanerről, pontosabban a „bűn és bűnhődés", a „bűn és

vezeklés", a „bűn és bűnbocsánat" ok és okozati összefüggéseiről elmélkedik Hubay Miklós, vele együtt most én itt, aki azt írta *Jegyzetek az Úr és Madách Imre műveinek margójára,*[4] idézem: *A bűnbeeséssel és a kiűzetéssel mintha a színét veszítette volna minden… Szürke lett a föld. Értelmetlen. A teremtett világ, amely nemrégen még az Erő, az Értelem és a Jóság fényében ragyogott. Persze működik azért tovább, csak éppen azt nem lehet tudni, hogy minek. Kérdés az, nem volna-e jobb leállni az egésszel. Mert minél nagyobb szabású az univerzum, s minél olajozottabban funkcionál, s minél tökéletesebbnek látszanak törvényei – voltaképpen annál szembeszökőbb a botrány, hogy mire való ez a felhajtás?* Ma úgy érzékelni tehát, hogy a harmadik évezred küszöbén átbukdácsolva, a huszonegyedik század narthexében téblábolva, ugyanez a drámai dilemma még inkább felerősödik, elhatalmasodik rajtunk. Lucifer provokatív kérdése így talál totálisan célba, így talál el újra meg újra bennünket: *Aztán mi végre az egész teremtés?* Ádám se tudja, de a Mindenható se képes egyértelmű isten-emberi választ adni erre a gyötrő kérdésre, állapítja meg Hubay. Mindettől függetlenül, vagy mindezzel együtt, Ádám útját minden nemzedéknek újra és ismét végig kell járnia, ezt Horváth Károlytól tanulhattuk meg. Kerényi Ferenctől pedig a 20. század hajlékában azt, hogy nincsen változtatásra mód, minden időkre szóló parancsolat ez. De mindazonáltal, mégis, mi legyen ennek a Planétának a sorsa, a jövője, ahol sorsunk szerint a Teremtő szabta úton végig kell tudnunk haladni? S a „Trapéz és korlát"-on a születéstől a halálig, az életünket „kötelező gyakorlatként" be kell tudnunk mutatni, meg kell tudnunk valósítani. Ha Isten nem képes választ adni erre az életre szóló költői kérdésre, úgy valóban nincs értelme a földi létnek, így a teremtésnek se sok. És mégis, ennek ellenére, *Szegény Ádám* – sajnálkozik Hubay –, *ő fogja majd kiizzadni és kiverekedni, korszakról korszakra, a teremtés művének értelmét.* A magányos Ádám. De magányos maga a Mindenható is. Most válik rejtőzködő Istenné. Nem is fogjuk Őt többé látni a történelem folyamán. Beteljesedett *Isten büntetése*. Ez a kifejezés színére és visszájára is forgatható. (A büntetést elszenvedő Istent is jelenti, és a minket büntetőt is.) Így is, úgy is megvan az értelme *Az ember tragédiájá*ban. Figyeljük csak, milyen szöveget ad Madách Ádám szájába:

> Érzem, hogy Isten amint elhagyott,
> Üres kézzel taszítván a magányba,
> Elhagytam én is.

Ez a világba való kivetettségünk, teljes elmagányosodásunk kulcsmondata. Hubay Miklós olvasatában: *Nem csak Isten bünteti Ádámot kiűzetvén őt a Paradicsomból – Ádám is az Istent. Mondhatni egymást taszítják a magányba*. A legfontosabb létkérdés tehát a harmadik évezredre is ugyanaz maradt, amire Hamvas Béla már a múlt század elején rákérdez, valójában arra, hogy a keresztény alapállás a világban visszaállítható-e? Van-e még remény arra, hogy rendeződjön végre Isten és ember, ember és Isten viszonya? S ha igen, akkor „Vissza-Sejtesíthető"-e még az áhított mennyei állapot? *Parancsolat*[5] című

[4] Hubay Miklós: *„Aztán mivégre az egész teremtés?",* Budapest, Napkút Kiadó, 2010.
[5] Németh Péter Mikola: *Főbe(n)járó üzenet*, Vác, Göncöl és Planetológiai Társaság, 1986. 19.p.

versemben ezért így fohászkodom: *Legyen meg a Te akaratod / a kilakoltatott lélekben. // Legyen meg a te akaratod / a kilakoltatott fejekben is. / Azonképpen házkutatást tartass, / úgymond önkéntes revíziót, / hogy visszasejtesedjen; / hogy visszasejtesíthesd / mi benned mennyei – – // azonképpen itt a Földön is, / életre „tévedt" egyszeriséged. (1985)*

Igen, az *életre „tévedt" egyszeriség*ünk kikerülhetetlen kérdése továbbra is az, hogy a bűnbeesést követően *VisszaHáramoltatható*-e még a paradicsomi, az eredendő emberi tisztaság, ártatlanság, ami egykoron a távoli felmenőinké lehetett? Meg kell vallani, ahogy így körülnézek a világban és magunk között, pillanatnyilag kevés esélyt látok rá. Mert gondoljuk csak meg, hogy a keresztény Európa gondolata miért és hogyan is maradhatott ki az európai preambulumból? De egyáltalán kinek, kiknek állhatott az érdekében, hogy kimaradjon? Hiszen az nem lehet „csak" a vallásosság kérdése, sokkal inkább a kultúráé, a hellén-latin-judeo-keresztény kultúráé mindenekelőtt, amibe mindahányan, mi is beleszülettünk. Abban az Európában, történelmi avagy történelmietlen valóságban pedig, amelyben élni kényszerültünk, a két világháborútól terhelt 20. században megsemmisült, eltékozolt hitbéli meggyőződésünk és reménységünk, az emberi bizalom visszaállítására sohasem volt még úgy és annyira szükségünk, mint éppen ma, a harmadik évezred első évtizedeiben toporzékolva. Gondolom, ezt mindannyian érzékeljük. De miért lett ez így? Mert már *Az irodalom is gyanúba keveredett,* olvashatjuk Földényi F. László Kertész Imre-szótárában.[6] De hogyan is értsük ezt? Úgy, hogy Kertész az irodalmat a sorshoz viszonyította, ezzel kettéválasztotta azt: olyan irodalomra, amely a sors által sújtott ember megnyilvánulása (mondhatjuk úgy is, sorstalan), és olyanra, amelyik azt óhajtja bizonyítani, hogy az embernek mint a kollektivizmustól, a köztől nem szorongatott, autonóm lénynek igenis van lehetősége, hogy térben és időben ki- és megválassza a saját sorsát. Ez persze, Kertész Imre élettapasztalata szerint, a 20. században elő nem fordulhatott, vagy ha igen, akkor is csak egészen kivételes esetekben. Ám ennek a dilemmának lényegi eleme, és annak fordítottja már Madáchnál felvetődik. Miként is mondja Ádám az egyiptomi színben? Idézem: *Fülembe cseng még: milljók egy miatt. / E millióknak kell érvényt szereznem. / Szabad államban – másutt nem lehet. / Enyésszen az egyén, ha él a köz, / Mely egyesekből nagy egészt csinál.*

Egyén és köz? Individualizmus és kollektivizmus? Sors és *Sorstalanság*? Ezek a kérdések évezredek szándékával velünk voltak és maradtak megoldatlanul. Erről beszél Robert Musil, például *A tulajdonságok nélküli ember*[7] írója 1938-ban jegyzett Naplójában, rávilágítva arra, hogy *az antiszemitizmus nem individuális, hanem kollektív, kollektivisztikus reakció…* De milyen is az az emberi sors? Hogyan lesz az életünk sorsossá? Sokkal inkább a tragédiáink, a drámáink által, semmint a boldogulásunkban? És mégis miként és miért válhat sorstalanná a földi létünk, ha azzá válik? Élettapasztalatunk szerint a sorsunk önmagában előre nem látható, viszonylagos, formátlan, mégis célirányos mozgás, folyamatos játszma, ami a születésünktől a halálunkig tart. S azt is tudni véljük,

---

6 Földényi F. László: *Az irodalom gyanúba keveredett*, Budapest, Magvető Kiadó, 2007.

7 Robert Musil: *A tulajdonságok nélküli ember* (Der Mann ohne Eigenschaften) I. kötet (1931), II. kötet I. rész (1933).

hogy ez a folyamat bármikor megszakadhat. Ádám Fáraóként, Miltiadészként, Tankrédként, Keplerként, s más szerepeiben is sorsokat álmodik magának Lucifer „jóvoltából", s legvégül mindegyikből kiábrándul, mindegyikbe belebukik. Ám csalódásai ellenére megtapasztalja azt is, hogy az örökös háborúsághoz, konfliktusokhoz, az élet-halál küzdelmekbe vezető lépései nagyon is alkalmasak arra, hogy az életet sorssá alakítsák, átlényegítsék. Vagy mégsem!? Ez a kétely napjainkra egyre felerősödni látszik, a szkepszis tovább él. És itt lép be a 20. századi gondolatvilágunkba Theodor W. Adorno elhatalmasodó mondata: Auschwitz után verset írni képtelenség, egészen pontosan, verset írni barbárság. Adornónak a negatív dialektika összefüggésében, a maga filozófiájában még igazat is adhatunk. Ám az sem lehet véletlen, hogy a későbbiekben ő maga, ha jól emlékszem, akkor már 1963-ban felülírja kijelentését. Kertész Imre az irodalmi Nobel-díj átvételekor 2002-ben azonban, stockholmi beszédében, némiképp módosítva ugyan, de megismétli ugyanezt a megállapítást, idézem: *Ha Auschwitzról írunk, tudnunk kell, hogy Auschwitz – egy bizonyos értelemben legalábbis – felfüggesztette az irodalmat. Auschwitzról csak fekete regényt lehet írni, tisztesség ne essék szólván: folytatásos regényt, amely Auschwitzban kezdődik, és mind a mai napig tart.* De hát ami Auschwitzban történt, az olyan drámai tapasztalás az életünkben, aminek kifejezésére nem áll rendelkezésünkre se nyelv, se szó, se forgatókönyv, olvashatjuk a tragikus felismerést kortársunknál, néhai Borbély Szilárdnál – tegyük hozzá, ha csak a metafizikus költészetben nem –, aki nyilvánvaló, hogy az adornoi lelki traumára a negatív dialektika összefüggésében „épít". Azaz, jogot követel Auschwitz égő áldozatainak az egyéni önkifejezésre. Ehhez hozzátartozik az, hogy a modern művészet a „nem-azonosságban", az egyediben gondolkodás logikájában tükröződik. De, ez az egyéni jogosultság csakis a holokauszt áldozatait illeti meg, és még véletlenül sem a túlélőket, Adorno szerint. Ilyen értelemben írhatja a költő, Pilinszky János, de a filozófus is, Heller Ágnes például, hogy az Auschwitzban történtekről való vélekedés minden formáját, a beszéd és írás képességét egyedül a halottak birtokolhatják. Vagyis az a botrány, ami megtörténhetett nem akar véget érni, s az csakis a transzcendensben értelmezhető, ha egyáltalán az értelmetlen halál értelmezhető. Ugyanakkor a túlélők közül többek is, mondjuk, Primo Levi, vagy épp Kertész Imre, mint túlélő, ebben az összefüggésben sem adta föl a megszólalás méltóságának igényét, talán azért sem, hogy új értelemet adhasson a 20. század kataklizmájában kiüresített, valóban értelmüket vesztett szavaknak, fogalmainknak, mert vitathatatlanul látnivaló a 21. században is, hogy egészen más, ami Auschwitz előtt történt, s ami, azóta történik. Cezúra ez a judeokereszténység kultúrájában. Az európai ember legnagyobb traumája Auschwitz a kereszt óta – állítja Kertész Imre.

Ez úgy értendő, hogy ami a crux gemmatán, vagyis a dicsőséges kereszten, s ami Auschwitzban térben és időben megtörtént, az lényegét tekintve egy és ugyanaz? Ezek szerint Auschwitzban megváltódott volna az emberiség? A lelkem mélyén tiltakozom az összehasonlítás ellen! Bár meglehet, hogy hiába teszem, mert ebben az abszurd helyzetben, mindaz, ami a *Sorstalanság* kapcsán most eszmélődésem mélyrétegeiből vulkánszerűen a felszínre tör, az Pilinszkynek *A jóvátehetetlen realitásáról* vallott gondolata, mely szerint egyszer talán a költészet által mégiscsak megszülethet a jóvátétel. Ezek szerint Auschwitz után „csak" verset lehet írni? A kérdés költői, amit Kertész Imre is elfogad, s azt

mondja a *Pour le mérite* érdemrend átvételekor, erről ő maga ír a 2014-ben megjelent *A végső kocsma* című könyvében, egyetértve Pilinszkyvel, hogy a jóvátétel a katarzis által realizálható. Persze szerinte, a költészet és a katarzis ebben az esetben egy és ugyanaz. És valóban, itt most Pilinszky János Schaár Erzsébetnek dedikált *Auschwitz*[8] című verse jut az eszembe nem először. Ez a nyolcsoros közelebb hozza egymáshoz a történelmi avagy a történelmietlen valóságot. A vers így hangzik:

Négy-öt esztendős lehetek,
s az én koromban a világ,
vagy – ha úgy tetszik – a valóság,
egyszóval mindaz, ami van,
két esztendő vagy nyolcvan év,
mázsás cipő, több tonnás kiskabát,
és főként, ami hátra van még,
pontosan öt-hat éves.

Az idő relatív. Ezt a maga korában Madách is jól tudta, hiszen *Az ember tragédiájá*ban megteremti a jövő mítoszát, ha úgy tetszik, akkor a mi jelenünk legendáját – így látta ezt Hubay Miklós is –, úgy, hogy a drámaköltő egy anyaggá szövi költészetében a mítoszt és a történelmet. Természeténél fogva az álomszerű mítosz mellé a nem mitikus, történelmi színeket is álomba mártja. Ami a *Tragédiá*ban a mítoszok rétegéből való, azt a drámaköltő megőrzi mítoszként. Meg se kísérli, hogy a történeti tények közé sorolja, hogy beállítsa a ráció tényekre alapozó fényébe, ahol a mitikus világmagyarázatok elvesztenék értelmüket, gyermeteg mesékké válnának.

A tizenegy történeti szín során *Az ember tragédiájá*ban egyszer sem bukkan elő Isten. Ezt a nagyon lényeges felismerést is Hubay világosította meg előttem. A bűnbeesés után, mintha megszűnt volna a Teremtő. Rejtőzködő Isten lett belőle. Akiről Madáchnak egyik európai kortársa, Friedrich Nietzsche (1844–1900) már idejekorán azt állította, hogy halott, csak még nem jutott el az emberek tudatáig. És ha mégsem így volt és van? Akkor mégis milyen az az Isten, aki az embert a saját orcájára teremtette? S milyen az az ember, aki maga hasonmására Istent teremtett? És mégis mi alapján döntötte el bárki is az auschwitzi szelektálás szempontjait, miként? – kérdez rá végső fokon Kertész Imre. S valóban, a kérdés azóta is megkerülhetetlen, mert meg kell értenünk végre egymás szenvedéstörténetét ahhoz, hogy megbékélhessünk egymással, miként azt Johann Baptist Metz *Memoria passionis* című könyvében üzeni mindahányunknak: kereszténynek, zsidóknak, a buddhizmus, a hinduizmus, az iszlám, a kínai unverzalizmus követőinek, és mindenféle más felekezetűeknek. A *memoria passionis*ban, ahogy azt J. B. Metz gondolja, ennek a krisztológiai fogalomnak a határait a szisztematikus teológián belül kitágítva, lehetőségünk lesz majd arra, hogy a harmadik évezredben *a bibliai és az egyházi hagyományok Istenről őrzött emlékezete valóban megnyíljon az emberiség szenvedéstörténetére, vagyis arra az egyetlen „nagybeszélgetésre”… arra az egyetlen nagy narratívára,*

[8] Pilinszky János: *Auschwitz*, *Összes Versei*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 144. o.

amely még megmaradt a felvilágosodás vallás- és ideológiakritikája, a marxizmus és Nietzsche, illetve a történelmet töredékekre forgácsoló posztmodern szellem után: a világ az emberek tényleges szenvedéstörténeteként olvasható.

A harmadik évezred egyetemes teológiájának igénye a compassió együttérzésének, vagyis a másik ember szenvedésében való részesedés, az együtt szenvedés szümpátiájának óhaja, hogy az emberiség így, együtt szenvedve remélhessen a történelem okozta kataklizmáira, tragédiáira gyógyírt, s így a holokauszt fájdalmasan égő s minduntalan feltépett sebeire is.

(Compassió)

Pilinszky-palimpszeszt(usz)

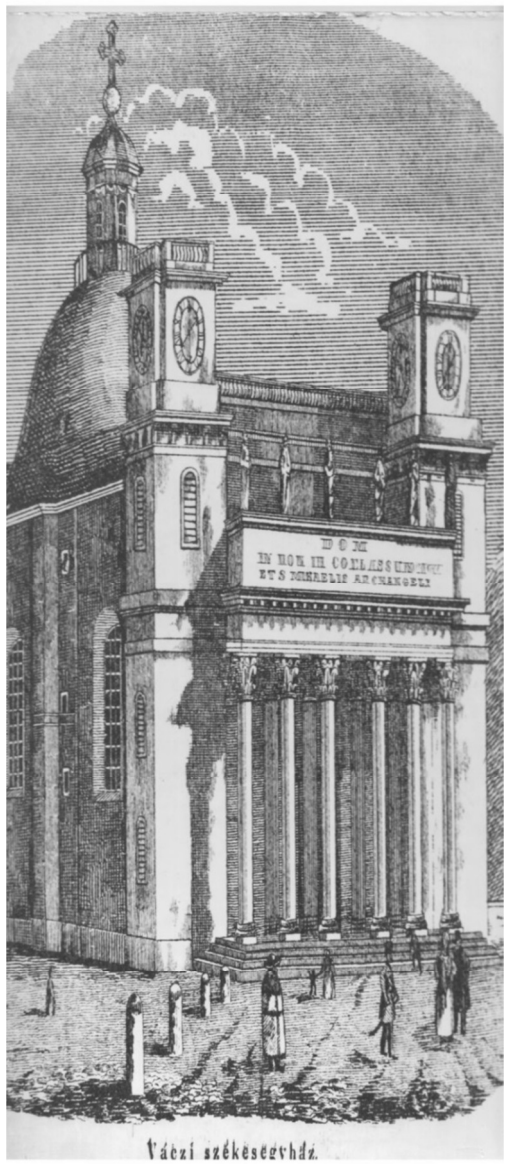
A Madách-feliratos sírkő megmentőinek
társaságában, Szécsényben.
Ma a sírkő Balassagyarmaton,
a Megyeházán látható

Milyen lesz az a *„VisszaSejtesít”*,
amiről csak hasonlatok beszélnek,
olyanfélék, mint oltár, szentély,
kézfogás, megtérés, áldozás, ölelés;
fűben, fák alatt megterített asztal,
ahol nincsen első és utolsó vendég.
Végül is milyen lesz, milyen lesz
az a nyitott szárnyú emelkedő
ikaroszi zuhanás„*VisszaHáramlás”*
a világ közös fészkébe, a temenosz
lángoló szívébe? – Nem tudom,
és mégis, hogyha valamit ismerek,
hát ezt igen, e forró folyosót,
a nyílegyenes labirintust, melyben
mind tömöttebb és mind tömöttebb
és egyre szabadabb a tény, hogy repülünk.

(Megjelent a XXII. Madách Szimpózium Kecskemét, 2014. április 11.; Érsekvadkert–Csesztve–Alsósztregova 2014. október 3–4.; Madách Könyvtár Új folyama 89. számában, 94–104.)

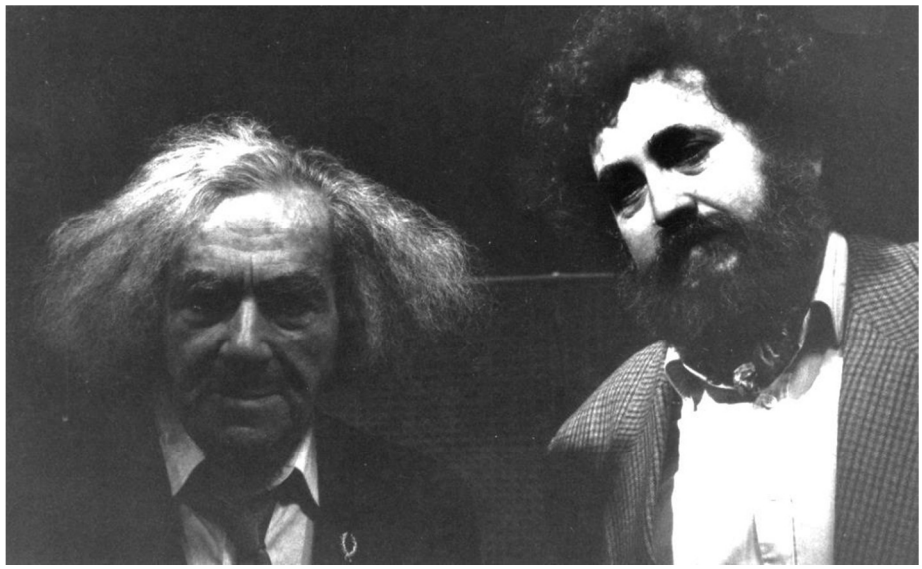
ÚJ URÁNIA

(Madách-televíziós beszélgetések)

A Madách Televízió stúdiója ezúttal egy élő művészeti és társadalmi folyóirattal jelentkezik: *Új Uránia* címmel. Talán kevesen tudják, hogy 1794-ben Ambró Ferenc Ignác nyomdájában, Vácott készült, és itt is jelent meg az az *Uránia* elnevezésű szépirodalmi folyóirat, melynek archív lapjait láthatják most a képernyőn. Az Urániát Kármán József főszerkesztette. Kármán Losoncon született, szentimentális regénye, a *Fanni hagyományai* nevén vált ismertté. Szerkesztőtársai voltak Sédius Lajos egyetemi tanár, Pajor Gáspár orvosnövendék. A folyóirat tartalomjegyzékében olyan témakörökről olvashatunk, melyek ma is aktuálisak lehetnek. *A hazaszeretet*, *A nemzet csinosodása*, a *Magyar művelődést sürgető program, a Vallás szeretetre méltó volta*. A 99 évvel később életre hívott *Új Uránia,* elődje szellemi jogutódjaként, a szerkesztő szándéka szerint egy olyan televíziós folyóirattá kíván válni, amely a *„gond és gondolat”* jegyében havi rendszerességgel teremt nyilvánosságot olyan stúdióbeszélgetésekhez, melyek az irodalom, a képző- és zeneművészet, a társadalomtudományok széles skáláján mozognak. Annak reményében ajánlom szíves figyelmükbe az *Új Uráni*át, hogy érdekes és tanulságos perceket tölthetünk majd el együtt gondolkodva helyi, nemzeti, európai és egyetemes létünkről.

ÖRÖKMOZGÓ ÉS ÁLLÓ ÉLETKÉPEK KONTRASZTTAL

Vác, Madách Televízió stúdiója, 1995. március 30. – Fotó: Fekete István

Párbeszélgetés Faludy Györggyel, a poéta sacerrel a váci Madách Körben és az Új Urániában

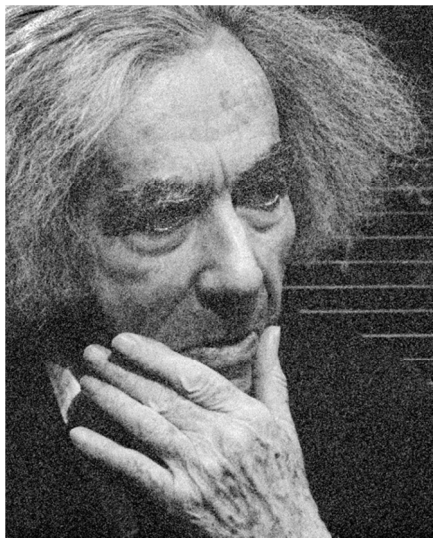
Németh Péter Mikola – *Egy olyan költővel beszélgethetünk ezen az estén, aki vallomásos ember hírében áll, s ráadásul azt sem titkolja, miért is tenné, hogy majdnem egyidős a 20. századdal. Egy olyan „világcsavargóval", aki pokolbéli víg napjaiban, majd azok után is életre szólóan azt vallja, történjen bármi, a „hazádat csak részvéttel szeretheted", ezért aztán több évtizedes, kényszerből vállalt száműzettetés, önkéntes emigráció után a rendszerváltoztatás viharában, önelhatározásból reménykedőn hazatért, úgy tudni, hogy ezúttal véglegesen. Francois Villon és Faludy György egy napon és egy lapon? Igen. Az irodalmi köztudatban így él ma is ez a legújabb kori mítosz, legenda, ezért azt hiszem, jó szolgálatot tesz most nekünk, ha felütéssel kezdődik a ma esti beszélgetés. Idézzünk meg hát egy Villon-verset Faludy György átköltésében, a címe:* Az akasztófavirágok balladája. *Íme:*

Embertestvér, ki erre jársz a nyáron,
a dombtetőn, barát vagy idegen,
ne gúnyolódj e három jómadáron,
kik itt lengünk e sárga zsinegen:

bőrünket, nézd, a víz lemosta régen,
nyelvünk megzöldült, mint a rézgaras,
és így forgunk a korhadó kötélen,
pökhendi táncban, mint a szélkakas;
hasunk, melybe bort tömtünk s kalácsot,
mint vén ribancmell,ráncos sárga folt,
s szívünk, mely a Názáreti ácsot
sosem dicsérte, már sárba folyt.
Ne röhögd ki gyalázatunkat, vándor,
s ne csak mibennünk lelj bűnt és hibát,
s ha majd a meggymagot kiköpted szádból,
úgy mondj értünk egy Áve Máriát:
– hogy a gonosz Hold szarván el ne essen,
s az égig jusson e három zsivány.
S ruháik foltján többé ne nevessen
a grófkisasszony és az úrilány –
de kérd reánk az Úr kegyelmét,
hogy a bitóról hófehéren
megoldja Villon árva lelkét
Krisztus nevében.
Ámen, ámen.

Úgy legyen! Szeretettel köszöntöm Faludy Györgyöt, a poéta sacert, Vácott. (Átadom a csokor sárga zoknit a Mesternek.) Van egy olyan érzésem, hogy lassan már csak a kortárs költők hallgatják meg és olvassák el egymás verseit, még akkor is, ha egyszerre szentnek és átkozottnak is neveztetnek. S az is meglehet, hogy időről időre csak azért keresik egymás társaságát, olykor egymás iránt érzett kibékíthetetlen szeretetükkel szembesülve: Tokajban az írótáborokban, Csobánkán a Szivárvány találkozókon, Hévízen a Csokonai Napokon, Vácott a Madách Körben és az Ekszpanziókon, merthogy „fogyó életük növekvő lázában" megértést szomjúhoznak és remélnek reménytelenségükben is mindahányan, egymástól, egymásban, de minduntalan.

Theodor W. Adorno szinte már közhellyé vált, negatív dialektikát érlelő állítása, hogy Auschwitz után nem lehet verset írni. Némelyeket, köztük téged is, kedves Gyurka, a 20. század parttalan sodrában, mintha pont az ellenkezőjéről győzött volna meg az élet. Vagyis arról, s konokul, mintha hinnéd is, hogy mindarra az emberiség ellen elkövetett kegyetlenségre, botrányra, ami ott és akkor történt, talán a művészetek adhatnak gyógyírt legvégül. Mindebből szerintem az is következik, hogy Auschwitz után csak verset lehet írni. Megjegyzem, ha Adorno esztétikaelméletét komolyan vesszük, hogy mondjuk egy ilyen mondaton „a nem-azonosságban való gondolkodás" tétele sejlik át, amit az általa képviselt negatív dialektika is célba vesz, akkor ugyanarról beszélünk mindahányan. Így van-e ez?

Fotó: Fekete István

Faludy György – Így van! De nem szabad azt mondanunk, hogy az baj, mert megállapításunk a „hisz” igével jár együtt. Valahogyan úgy vagyok vele, hogy én nem is tudok mást tenni. Szóval, hogy mondjam: nem hit kell hozzá, merthogy hit kellene ellene, ha szabad így mondanom. Hogyha hinném, hogy lehetne mást is tennem, mint verset írni, akkor számomra egyedül és kizárólag nemcsak a versírás létezne. Verset írni a 20. században talán könnyebb is, mint a múltban volt, ennek a kornak a témái sokkal tágabbak, szélesebbek, hasonlítsd össze Petrarcával vagy Catullusszal. Mindenekelőtt azzal a pszichológiai tudással, amit a század elején kaptunk, és azon kívül, avval a ténnyel, hogy belülről magunkból is többet tudunk, mint a múltban. Ha meg akarnád kérdezni, hogy miként „csinálok” verset, akkor nagyon nehezen tudnék rá válaszolni, összeviszsza válogatok a témák között. Feljegyzem őket, és amikor meg akarom írni, akkor nem megy. Ám egy belső hang felszólítására bármikor kikelek az ágyamból és megírom azt a verset, ötven perc vagy két óra vagy négy óra alatt. Szóval, amikor erre mód van. De a módot nem én adom, nem én szabom meg. Ugyanakkor az az érzésem, hogy a megírásnál a segítséget egy hang adja, ami belülről jön, de az nem én vagyok. S ha nézem a papírom, és rossz sorokat látok, azokat írtam én magam. Látom és érzem, hogy a karommal hogyan írom a rosszabbnál rosszabb mondatokat. A jó sorok pedig egyszer csak hirtelen rám néznek a fehér papírról. Szóval, olyan érzésem van, hogy azokat nem én írom meg, hanem valahogy, ki tudja, hogyan, de odakerülnek.

– Ha úgy gondolkozunk az emberi tudás titokzatosságáról és lényegéről, ahogy azt Goethe tette, vagyis hogy a tudás velünk születik, az a kezdetektől bennünk van, s márpedig tanulni is csak azért kell, hogy a velünk született tudás egyszer csak formát találjon, hogy tudásunkat létre menthessük. Valójában a tudás tehát nem megszerezhető, nem megtanulható, mint ahogy a versírás sem az. Így azt hiszem, érthető, hogy miről is beszélsz.

– Más csinálja, vagy a belső hang teszi, vagy a belső hang ad nekem szabadságot, hogy írjak. Lehetőséget, ha szabad így mondanom, ez egy nagyon komplex és problematikus folyamat.

– A vers születéséhez mindenesetre kell valamiféle misztikus intuitív ihletettség, az szinte egészen biztos. Mégis egyre inkább elvitatjuk a költészet emelkedettségének szükségességét, főleg a „Ratkó-korosztály”, jómagam „arctalan nemzedéke” teszi ezt, nap mint nap. A posztmodern vers akkor jó, állítja a korombeliek többsége, ha nincs benne klasszikus értelemben költészet, mert ihlet, mint olyan, amúgy sincsen.

– Baj még az is, hogy a gyakorlat, a praxis nem számít. Szóval nem tudom, mert nem lehet megtanulni a versírást. Minden versnél azt érzem, hogy most írom az elsőt.

– Az az érzésem, hogy a leggyönyörűbb az egészben ez a meg-megújuló ártatlan gyermeki tudatlanság. Ugyanakkor annál félelmetesebb dolgot el nem képzelhet a teremtő lélek, mint mikor azzal kell szembesülnie, hogy meghalhat benne a költő, a költészet, és hogy soha többet nem lesz képes verset írni. Döbbenetes probléma ez. Pilinszky Jánosnál, választott mesteremnél olvastam először erről a megrázó eshetőségről. Ő, aki született költő, nagyon jól érzékelhető drámaisággal megírta, hogy mikor és miként nézett farkasszemet ezzel a problémával.

– Az életben ezt én is éreztem már, Recsken, amikor azt gondoltam, hogy vége van, akkor több verset írtam. Nem sokkal többet, de azért kétszer annyit, mint korábban. Egy olyan helyzetben, ahol sokkal nehezebb volt írni, mint általában, mert egy barakkban, ahol kétszáz ember volt összezsúfolva, és halálfáradtan és éhesen és álmatlan, hogy úgy mondjam, állandóan verve, korbácsolva, szóval ott nem volt könnyű versközelbe kerülni, mégis több ezer sort írtam, mert attól féltem, hogy meghalok, és nem lesz többé módom verset írni.

– Ha jól tudom, ezeket a verseket nem papírra, hanem fejben írtad.

– Fejben írtam.

– Sőt rabtársaidnak meg is tanítottál bizonyos sorokat, hogy nehogy a feledés homályába merüljenek, elvesszenek azok a „halálűző ragyogásban" született versemlékek.

– Egész sorokat, van, aki ezerkétszáz sort tanult meg, sokan, húszan, harmincan tudták majdnem az egész verskötetet, úgyhogy aztán, amikor 1962-ben Londonban megjelent, akkor kaptam az olyan leveleket, sokaktól, mindenekelőtt régi barátomtól, Dálnoki Miklós Béla, a miniszterelnök fiától, hogy Gyurka, te nem tudod a saját verseidet. Az hogy lehet? S akkor egyes sorokat kijavítva közölt velem, amelyekre ő pontosabban, helyesebben emlékezett, mint én. Szóval, ilyen szempontból roppant nagy segítségemre voltak később a rabtársaim memoriterei. De amiről az imént beszéltünk, a versternésről, most az utóbbi két és fél hónap alatt megközelítőleg írhattam vagy száz verset. S az ember, ha sokat ír, akkor az úgy van, hogy először egy hétig ír egy vagy két vagy három verset, legfeljebb. És azután ír négy verset, és azután ír tízet egy héten, és ír tizennégyet egy héten. Szóval száz verset megírtam egy hónap alatt.

– Ez maratoni teljesítmény. Pedig a versírás, talán másoknak hihetetlennek tűnik, de óriási energiákat vesz igénybe.

– Óriási energiát igényel. Ezért fáradtnak is éreztem magamat. Mindjárt utána persze arról elmélkedtem, hogy túl szigorúan csináltam, mert csak ültem az íróasztalomnál délután 3 órától hajnal 4–5 óráig, és írtam, „csak" írtam. Úgyszólván fel sem keltem, miközben valaki hozott nekem inni- és ennivalót is.

– Végül miért is csinálja az emberfia, ha költő? A verseket nem lehet megfizetni, de legfőképp megvásárolni nem lehet, vallják a költők. „A költészet az igazi szépség: lemondás a teljesség kedvéért", ez a költészet valódi dicsősége, pontosabban az, hogy senki, soha abból még meg nem gazdagodhatott, írja valahol Pilinszky János. És persze a költészet szépségétől semmi sem áll olyan távol, mint a luxus, a talmi tündöklése.

– Ép elmével, érdekésszel átgondolva persze őrültség, hogy egyáltalán csinálom. És hogy mégis, miért? Talán az idő ellen, a kor ellen, az időért és a korért. Ellenemre, csak azért is verselek, azt hiszem. Azonkívül játékosan teszem a dolgom azért is, mert magya-

rul élvezet verset költeni, magyarul könnyű verset teremteni, magyarul lehet csak igazán verset írni, sok nyelven nem lehet jó verset formálni, és nehéz is. Sok nyelvből hiányzik az eszköz hozzá. Persze ez a megállapítás így túl individuálisan hangzik, mert hát nekünk a saját nyelvünk ugyan remeknek tűnik, de a franciáknak esetleg, ha magyarul hallják a verset, nekik egy szörnyű idegen nyelvnek tetszik a magyar. Nekik barbár nyelv a miénk.

– *Minden bizonnyal ezért is írtad az* Óda a magyar nyelvhez *című opusodat, amelyben magáról a magyar nyelvről, és a magyar nyelv lírai és nyelvtörténeti távlatairól, szépségéről, lehetőségeiről elmélkedsz. Villantsuk most fel a vers második, harmadik és két utolsó versszakát, hogy érzékelhetővé váljon, miről is beszélünk.*

(…)

Magyar nyelv! Vándorutakon kísérőm,
sértett gőgömben értőm és kísértőm,
kínok közt, gondjaimtól részegen
örökzöld földem és egész egem,
bőröm, bérem, bírám, borom, míg bírom
és soraimmal sorsom túl a síron,
kurjongó kedv, komisz közöny, konok gyász:
mennyei poggyász.

Magyar szó! Ajkamon s gégém lazán
vont hangszerén lázam, házam, hazám,
almom-álmom, lovacskám, csengős szánom,
és dal a számon, mit kérnek majd számon:–
nincs vasvértem, páncélom, mellvasom,
de Berzsenyivel zeng a mellkasom
s nem győz le ellenség, rangomra törvén,
sem haditörvény.

(…)

Parasztok nyelve, nem urak latinja,
nem grófok rangja, de jobbágyok kínja,
magyar nyelv! Fergetegben álló fácska,
hajlongasz szélcibáltan, megalázva –
s ki fog-e törzsöd lombbal hajtani?
Te vagy jelenünk és a hajdani
arcunkat rejtő Veronika-kendő
és a jövendő.

Magyar nyelv! Sarjadsz és egy vagy velünk
és forró, mint forrongó szellemünk.
Nem teljesült vágy, de égő ígéret,
közös jövő és felzengő ítélet,
nem hűs palackok tiszta óbora,
nem billentyűre járó zongora,
de erjedő must, könnyeinkben úszó
tárogatószó.

– Kéri Pál barátom ’39-ben azt mondta Párizsban: Gyurka, neked jó a nyelvezeted, ilyen nagyszerű nyelven, miért nem írsz verset magáról a magyar nyelvről? Egyáltalán nem írt erről a hálás témáról a maiak közül senki sem. Petőfi Sándornak viszont van erről egy rossz verse. Ez az egyetlen, amivel eddig a magyar költészet, a magyar nyelv dicséretéhez, hogy úgy mondjam, nyíltan hozzájárult valaki is. Szóval nem igazán dicsőítették elődjeink a saját nyelvüket. Arany János versei ugyan már önmagukban is a magyar nyelv dicséretét jelentik, csak éppúgy nem mondják ki a lényeget, hogy miről is van szó a nyelv egyedisége kapcsán, mint ahogy Petőfi Sándor se mondja ki. Szóval, írd meg ezt a témát, és nagy sikered lesz vele, majd meglátod. Így szólt az intelem. Nem sokkal később meg is írtam. S az úgy történt, hogy a szállodaszobából kikergettem a vendégeket, és úgy írtam, hogy közben a német ágyúk Párizs felől érkező dörgését hallgattam. Ilyen háborús körülmények között született meg az *Óda*. El is küldtem a szociáldemokrata újságnak. Ha jól emlékszem, öt versszakot cenzúráztak ki belőle. Ez volt az első változata a versnek.

– *Márpedig úgy tudni, hogy te a szociáldemokratákkal nagyon jó viszonyban álltál akkoriban, többek között személyesen ismerted Kéthly Annát, és volt egy korszak az életedben, amikor harcos szocdemesnek számítottál, annak vallottad magad.*

– Igen, amikor hazajöttem. Egyik pártba se szerettem volna belépni, ez az igazság, ha már erről beszélünk. De amikor lakást kerestünk, megtudtam, hogy lakást a hajléktalan csak akkor kaphat, ha belép az akkor létező négy párt valamelyikébe. Mindegy, hogy a parasztpártba, a kisgazdapártba, a szociáldemokratába avagy a kommunistába, de be kell lépni valamelyik pártba, ahhoz, hogy lakást kapjon az, aki fedelet keres a feje fölé.

– *A költői igazságérzetedet nem sértette ez a hozzáállás?*

– Először is, a derék emberek közül a szociáldemokrata pártból ismertem a legtöbbet. Kéthly Annát, de a többieket is, az öreg Reisinger Feri bácsit, a meggyilkolt Mónus Illést, szóval, sok embert ismertem, és tudtam, hogy jóravaló emberek. Tudtam, hogy vannak derék emberek más pártokban is, de talán a politikájuktól messzebb álltam, most persze a kommunistákról nem beszélek, ahol rögtön felajánlották nekem egy újjáépített villa lakrészét, hogy ha kommunista leszek titkon, akkor beköltözhetek, titkon. Szóval, ez világos volt már akkor is, hogy velük nem lehet alkudni. A kisgazdapártiak meg barátságos régimódi urak voltak, a parasztpártban pedig sok jeles író akadt, akiknek nagy részével, akkor még nem értettem egyet. Például Illyés Gyulával, akivel csak a későbbiekben barátkoztam meg igazán. Illyés hosszú ideig nem kedvelt, mert József Attila barátjaként el- és megvetett engem.

– Ha már ennyire a politika hadszíntereire tévedtünk, engedd meg, hogy rákérdezzek. Ugye, te '89-ben érkeztél végleg haza? És van egy olyan szonetted, amelyben az 1989–90 utáni évek és a török idők között, a középkor és a legújabb kor politikai eseményei között valamiféle elvi párhuzamot állítasz fel.

– Igen.

– Valóban komolyan gondolod, hihetők az ilyen analógiák?

– A párhuzam ebben az, hogy ugyanolyan komoly nehézségek előtt áll az ország most, mint a középkorban, a török időkben. Egyébként meg hamarosan nagyon nagy erővel ismét hódít az iszlám, Európát akarja megint. És ahelyett, hogy a nehézségeket közös erővel megkísérelnénk a vállunkra venni, inkább pártoskodunk, harcolunk és veszekszünk egymással, miként Ferdinánd hívei és János király hívei harcoltak egymás ellen, anno, és így még romosabbá tették a török által amúgy is romhalmazzá lőtt országot. És azután tovább folytatták az egymás elleni villongásokat, testvérháborúkat, mint tudjuk, egészen János Zsigmond haláláig, sőt Bocskai Istvánon, Bethlen Gáboron és Rákóczi Györgyön át, továbbra is.

– Igen, ahogy a szonettben is írod, csak hogy röviden idézzek belőle:

Szolimán győzött, Budát is bevetette,
kardcsapás nélkül, szétküldte az oszmánt,
a Dunántúlra, ölni. – Megégettette
Mátyás állatkertjéből az oroszlánt.

Nem kívánom tovább idézni most ezt a túlontúl beszédes verset, de meglepő ez a fajta kegyetlen analógia. Ennyire tragikusnak látod a jelenlegi helyzetet, vagy az akkori történelmi folyamatok voltak annyira kilátástalanok, mint a mostaniak? Még pontosabban kérdezem: 1995-ből nézve látsz valamiféle távoli derengést a horizonton?

– Nem látok! A baj éppen az, hogy korábban azt érzékeltem, hogy távolabb egy kicsit derűsebb volt minden, mint az akkori jelenben, mert akkor az ország nagy része még abban reménykedett, hogy a Nyugat jelentős segítő kezet fog nyújtani. Ahogyan reménykedett a magyarság 1526 után is. A Nyugat Mohács után semmiféle segítséget nem nyújtott, lényegében a német és a török, mint ahogyan III. Frigyes császár már száz évvel korábban megtette, megegyezett, hogy ő az országnak egyik felét, a török a másik felét foglalja el. S közben kicsit úgy tesznek, mintha… egy kicsit csetepatéznak. De arra komoly szándékot a német akkor sem mutatott, hogy Magyarországot visszahódítsa a töröktől, egészen 1683-ig, amikor Bécs ostromára került sor, és akkor, amikor a bécsiek a töröktől közvetlen veszélyben érezték magukat. Szóval akkor, amikor 150 év után először vették Bécset ostrom alá.

– A kései utódoknak minduntalan az a kérdésük, hogy vajon miféle történelmi összefüggések okozzák ezeket a kataklizmákat. Valami magyarázható oka csak van! Te, aki majdnem egyidős vagy a 20. századdal, sokat láttál, sokat tapasztaltál, sok mindent megéltél, találsz-e erre valamiféle magyarázatot, esetleg gyógymódot? A magyar áfium ellen volt-e, van-e orvosság?

– Én nehezen találok magyarázatot. Mindig is arra törekedtem, hogy megkíséreljem rábeszélni a békességességre, a barátságosságra, a megértésre az egymással szemben álló feleket, lelkeket, köztük a különböző szekértáborok, pártok képviselőit is. Persze meg kell vallanom, hogy nem sok sikerrel. Többnyire eredménytelenül. Mégis megpróbáltam szeretteim egóját, önző személyi voltát itt-ott megnyesegetni, hogy önteltségükben ne becsüljék többre magukat, mint akik. Hatvan vagy hetven év alatt, ez ügyben nem értem el úgyszólván semmiféle eredményt. Ami eredmény mégis kimutatható, az igen csekély, azt is külföldön, az odakinti világban értem el, a második emigrációban, ahol tudtam, bizonyos mértékig tudtunk valamit tenni az országért, már csak azért is, mert a kinti kapcsolatink segítettek. Ismertük személy szerint Arnold Toybee-t, Sartre-ot, Camus-t, T. S. Eliotot, Audent, Howard Fastot, Salvador de Madariagát, Russelt, Koestlert, szóval a világirodalomnak Romain Rolland-nal és Thomas Mann-nal kezdődő nemzedékét, akik minden humanitárius ügyért morális frontot képeztek, kiálltak a magyarság szabadságszeretetéért is. Ők voltak azok, akik jóval többet tudtak tenni nálunk, és az itthoni szenvedéseken is képesek voltak némiképp enyhíteni, mert volt szavuk a világban. S képesek voltak ott is meggyőzni befolyásos európai köröket az 1956-os szabadságharc és forradalom igazáról, ahol az már számunkra kilátástalannak látszott.

– Politika és költészet. Irodalom és politika. Érzésed szerint a világban, és benned milyen kapcsolatban állnak egymással? Netán valamiféle elválaszthatatlan szimbiózisban élnek a tudatunk mélyén? Vagy pedig, éppen ellenkezőleg, ez esetben valami egészen másról van szó?

– Éppen ellenkezőleg, én az életpályám első tizenöt vagy húsz évében, amióta verseket írok, sok minden és mindenki ellen fölszólaltam. Sztálin és Hitler ellen, mind a kettő ellen, minden helyzetben, ha tehettem. Most visszaolvasva munkáimat, azért örömmel konstatálom, hogy a verseimnek maximum 5 százaléka foglalkozik politikával. Úgy értem, az akkori, szó nélkül nem hagyható, korabeli politikával. Aktuálpolitikával is legfeljebb 5 százaléka. És azok az írásaim is lényegében a sztálinizmus, a nácizmus és a kommunizmus ellen szóltak. De tudom azt is, hogy ez az arány idővel megváltozik. Nézd, itt, ezt a két könyvet: Arthur Koestler könyvét, a *Sötétség délben*t, és George Orwell könyvét, az *1984*-et. Ami annak idején Koestler könyvét illette, az egyik első magyarországi olvasója lehettem, mert írója elküldött nekem egy dedikált példányt. Egy jó barátnőm által Orwell könyvét is mindjárt az elsők között kézbe vehettem. Elolvastam tehát frissiben mindkettőt, és azt gondoltam akkor magamban, hogy nézd, Arthur, ez egy valódi történet, egy valódi helyzet. A kommunista agitátor összeütközését és bukását mutatja be, még mielőtt eredményeket érne el a sztálini rendszerben. S milyen nagyszerűen, milyen igazul írja meg ezt a történetet ez az író ember, anélkül hogy valaha szovjet börtönt látott volna. És ezek után elolvastam George Orwell könyvét. S azt gondoltam, hogy ez gyengébb, mert ez nem a valóságot írja le, hanem egy képzelt jelenséget vet fel, a három világrész harcát egymással, továbbá a kapitalizmusét és a kommunizmusét. Mind a kettő egyformán ismerősen ronda.

– És mindkettőt láthatatlan központi agyak irányítják, hogy Orwellnél maradjunk. A legvéresebb század központi agyát, a huszadik századét, úgy hívják, hogy Moxom 20. Legalábbis a Fiesta Színházban, 1989-ben, az általam rendezett, Tor Åge Bringsvaerd A Tortás Ember naplója *és George Orwell* 1984 *című művéből írt,* Ne hagyjátok cserben a

Tortás Embert *című abszurd egyfelvonásos forgatókönyvében Bőzsöny Ferenc rádióbemondó hangján „Ő" az, aki mindent hall, mindent lát és mindent befolyásol. Ez a láthatatlan irányító szerv „cselt vet eléd és beléd". Így nemcsak befolyásolja, de irányítja is a lelkiismeretedet, az életedet, időnként félelmetes szorongást okozva letérít a helyes útról. Így pechedre az idegrendszeredbe plántált főcenzor öncenzorrá válik, s így időnként hazug, hamis műveket, verseket is írattat veled. Hogy is van ez, Gyurka?*

– Erre akarok rátérni. Mióta Arthur Koestler meghalt, s most, hogy a szovjet kommunizmus összeomlott, romokban „áll", hirtelen úgy tűnik, hogy Koestler munkája egy nagyon korszerű, jól megírt riportkönyv lett mindösszesen. Orwell ellenben valami olyat írt meg, ami nincs, ami nem volt, nem is lesz. És mégis képes volt az egész társadalom belső struktúráját felemelve, átvilágítva megmutatni a leglényeget. S azt is, ami mögötte volt és van. Koestler is ezt szerette volna, de ő mindössze egy esetet írt meg történelmi perspektívába ágyazottan, mint ahogy valaki, mondjuk, a 13. században egy bányász életét dokumentálta volna. Ilyen könyv az Arthur Koestleré. Mihelyt az idő, a társadalmi közeg változik, az érdeklődés úgy kezd lassan kihűlni körülötte. Orwell könyve iránt azonban azóta sem szűnik az érdeklődés, az ma is felforrósítja a képzeletünket, mert a fantázia szüleménye, olyan, mint a Gulliver.

– Arthur Koestlerről azért ejtsünk még néhány szót, mert ő az a kolléga, aki általatok, általad, az emigrációban élők által néhány forradalmár író életét mentette meg Magyarországon, 1956 után, a kádári éra legkegyetlenebb időszakában, még jóval a konszolidációs évek előtt. De mégis hogyan történt mindez? Hiszen itt, 1956 októberét követően, az ellenforradalommá hazudott forradalom után, a megtorlás éveiben életeket megmenteni szinte lehetetlen volt. Magyarországon '59-ben, sőt még '60 után is akasztottak, kivégeztek forradalmárokat, ártatlan, kiskorú gyerekembereket is.

– Az, hogy valakikért, ebben az összefüggésben Arthur Koestler mit tett, bizonyos értelemben számomra még ma is rejtély. Ő lényegében egy igen jeles újságíró volt, újságírónak jobb volt, mint írónak. Ezt az is bizonyossá teszi, hogy jóval többet tudott elérni az újságírói munkájával, mint az írói munkásságával. Íróként is nagyon híres volt persze, és sokfelé ágazott az érdeklődése, a kapcsolatrendszere. Ugyanakkor, bizonyos dolgok mellett rögeszmeszerűen megragadt. Tudom azt például, hogy kedvelt ugyan engem, de igazán mégsem szeretett. Egyszer megkérdeztem tőle, hogy miért nem? Tudod, mit mondott!? Hogy nem voltál soha kommunista, és ezért nem tudlak feltétel nélkül elfogadni. Mert szerinte minden rendes ember avval kezdi az életét, hogy először kommunista, és aztán természetesen csalódik legvégül, de ez így természetes.

– Akkor ő, Arthur Koestler volt az, aki hithű kommunistaként leveleket írt magyarországi elvtársainak. Így írhatta azokat a bizonyos koestleri felmentő leveleket is, amelyek hatására halálos ítéleteket életfogytiglaniakra változtattak meg hatalmi ukázra a bíróságok? De név szerint, kiket mentett meg az akasztófától? És mégis, miről szólhattak azok az elvtársi levelek, amelyek mindenképp jó politikai érzékre vallanak?

– Ezt nem tudom pontosan. Azt tudom, hogy amikor engem a magyarok megtámadtak a korabeli angol lapokban, akkor ő nagyon határozottan odaállt mellém, s nagyon élesen kiállt mellettem. Nem kértem őt soha semmilyen kiállásra. De egyszer, amikor a társaságban valakinek azt mondtam, hogy Koestler az én lírámat nem igazán kedveli, mert tőlem

semmit sem fordított, erre a megjegyzésemre Arthur azonnal megküldte dedikálva – sajnos most nincs nálam az angol nyelvű verskönyvem, akkor most megmutathatnám, fel is olvashatnék belőle – azt a fordításkötetét, amelyben két versemet is megjelentetette. Köszönöm neki, utólag is elnézést kérve tájékozatlanságomért.

– S nem Arthur Koestler volt az a valaki, aki a nyugat-európai kommunista írók közül közvetlen kapcsolatban állt Hruscsovval?

– Nem. Hruscsovval nem is lehetett kapcsolata, mert hiszen nagyon ellenséges volt vele. De ő tudta, hogy mit kell tennie, hogyan kell engedményeket kiszorítania az elvtársaiból, mert nagyon okos volt, szóval az a tanács, amit egy nehéz helyzetben lévő embernek ő adhatott, az akkor nagyon, de nagyon sokat ért. Sokszor életmentő volt.

– Tudomásom szerint Kádár Jánoshoz érkezett az a bizonyos, '56-osakat felmentő levél is, vagy postai sürgöny.

– Kádár Jánosnak Koestler Bertrand Russellel íratott egy életmentő táviratot, amivel, mint később kiderült, 1958-at írtunk akkor, megmentette két halálraítéltnek: Gáli József drámaírónak és Obersovszky Gyula újságírónak az életét. A táviratban az állt, hogy amennyiben nem teljesítik a közismert matematikus, logikatudós és filozófus kérését, úgy jelezni fogja Hruscsov elvtársnak, hogy Kádárra való tekintettel, a továbbiakban semmiféle közös konspirációban nem hajlandó részt venni, még a béketanácsban sem. Szóval, ő tudta, mit kell ellenük tenni, a kommunisták ellen. S ezzel egy időben az angol összeköttetései is óriásiak voltak. Egyszer akkor voltam nála Cs. Szabó László, Ignotus, a két György, Mikes és Pálóczi Horváth társaságában, amikor épp Déry Tibor ügye volt porondon. „Telefonálni kell neki…!" – mondta ezt reggel háromkor Arthur. Kérdezem: „Kinek"? Azt mondja: „A Munkáspárt vezérének. „Reggel háromkor nem lehet egy embert csak úgy felhívni." Azt feleli erre Arthur: „Miért ne lehetne? Emberéletről van szó!" S máris ment a telefonhoz és tárcsázott. A telefonnál a titkár jelentkezett, s az mondja, hogy sajnálja, de a keresett személy alszik. Koestler erre ellentmondást nem tűrve: „Akkor keltse fel!" Felkeltették a Munkáspárt vezérét, s az máris jött a telefonhoz. Koestler tovább beszélt határozottan: „Uram, azért ébresztettem fel, mert egy ember életéről van szó, Déry Tibor magyar íróéról." Hát így! Így változott a világ akkor, hogy a Munkáspárt vezérét egy ismert újságíró felhívja hajnalok hajnalán, kiugrasztja az ágyból, és természetesen még bocsánatot sem kell kérnie, mert emberi életek megmentéséről van szó, Kelet-Közép-Európában.

– Ebben a történetben a mára nézve is van valami örvendetesen ígéretes, már ami a politikát és a politikusok világhoz való viszonyát illeti.

– Milyen derék magyar ember ez a Déry Tibor. Berlinből ismerem őt. És milyen rossz író, vélekedett Koestler, amikor először meghallotta, hogy milyen nehéz helyzetbe jutott politikai meggyőződése miatt az ismerőse, és hogy ráadásul közben életveszélyesen meg is betegedett.

– Déry Tibor itt ült a váci fegyházban, ezt, gondolom, te is tudod.

– Ezt mindenki tudta. Déryt ki kell mentenünk a leghírhedtebb európai börtönök egyikéből, a váciból, mert egy kitűnő író, segítenünk kell rajta, mondta Arthur Koestler nem sokkal később, némiképp megváltoztatva Déry írói kvalitásáról alkotott véleményét. S közben mentségképp azt találta ki, s telefonon máris elmondta a tervét a Munkáspárt vezérének, azt, hogy ha a vezér holnapután Moszkvába utazik, úgy föltétlen tegye szóvá

a Déry-ügyet Hruscsovnál. Amire, ha Hruscsov úgy reagálna: „Mi közöm nekem Magyarország belügyeihez?" – az csak jó lenne, mert így akként hatna a dolog, hogy egyiküknek sincsen közvetlen politikai köze a történtekhez. S akkor mint jó barátját rábeszélheti Nyikita Szergejevicset arra, hogy járjon közben Kádáréknál, s engedjék szabadon Déry Tibort, még nem késő. „Jó, fogok neki szólni!" – ígérte meg a Munkáspárt vezére.

– Egy hét múlva, Déry kint volt a börtönből. Ez, gondolom, csodának számított akkoriban egy olyan ember esetében, akit kilenc évre ítéltek. S akit akkor, 1960-ban, hogy hogyan és miért, azt persze itthon senki sem tudhatta, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa határozata értelmében háromévi próbaidőre felfüggesztettek. Mindezt azért tudom csak ilyen pontosan, mert D. T. úr börtönévei *címmel közöltük* Katedrális *című irodalmi, művészeti és bölcseleti folyóiratunk 1991-ben megjelent első számában Markovits Ferenc dokumentumjátékát, amelyben Déry Tibor és édesanyja, valamint Déryné és Luca, a házvezetőnő levelezése szerepelt. S amiből az a titok vált világossá, hogy a Mama egész életében mit sem tudott arról, hogy a fia börtönben csücsült. A menye írta a fia helyett a „börtönleveleket", amikben ilyesmiket olvashattunk, idézem: „Drága Mamus! Mi itt a hegyen hamarosan készen leszünk a filmforgatással, és valószínűleg egy hétre Genovába utazunk, hogy megkezdjük a földközi-tengeri hajóutat, és megcsináljuk a szükséges tengerparti felvételeket. Őrülten boldog vagyok! Képzeld csak el a Földközi-tengert nyáron! És mindezt a legnagyobb kényelemben, egy első osztályú óceánjárón! Az út végeztével valószínűleg Marseille-ben, Barcelonában szállunk partra, ahonnan Párizsba megyünk."*

A fiú meg arról nem tudott, hogy közben meghalt az édesanyja, mert helyette a feleség írta meg a válaszleveleket.

– Tudta!

– Az nem lehet. Az, hogy az édesanyja meghalt, míg ő „filmet forgatott", vagyis a börtönben ült, a felesége titkolta el Déry Tibor elől, hosszú ideig nem volt mersze közölni férjével anyósa halálhírét. Déry tudomásom szerint abban a hiszemben szabadult, hogy a Mamus él. Ahogy erről nyilatkozott, az is ezt a feltevést erősíti, idézem: „Abban a pillanatban, ahogy kiléptem a váci fegyház kapuján, és beültem egy taxiba a feleségem mellé, már megbocsátottam mindazoknak, akik véleményem szerint börtönbe juttattak és ott őriztek. Túláradó életöröm volt bennem, azt hittem, most már az enyém a világ."

De már megint elkalandoztunk, és ismét a politika hadszíntereire tévedtünk, pedig olyan jó lenne végre már vegytisztán és világosan a költészetről beszélgetnünk.

– Én is azt szeretném.

– Kétszáz szonett. Ismételten szonetteket írsz. Készül az újabb köteted. Én arra kérnélek szeretettel, hogy olvass fel egyet-kettőt, hármat közülük.

– Inkább kettőt. Ha nagyon tetszik neked, akkor olvasok többet is. Az egyik szonettnek a címe a 263. lapon:

45 éve

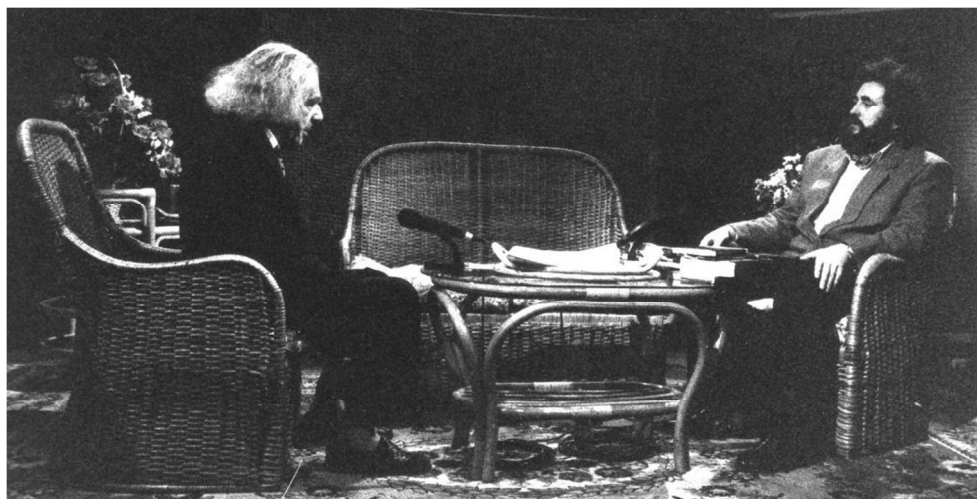
A három jámbor hindu puha *szófá*-n
csücsült ebédnél, míg a szolgálólány
behozta a *csáppátti*-val a főételt,
miközben ők nagy tervükről beszéltek.

Ekkor légy szállt a gazda poharába
és fuldoklott. „Jaj", szólt amaz, „te drága!"
Kanalával sietve kiemelte
a rovarkát és kivitte a kertbe.

A heves napfénybe tartotta és várt,
míg a légy szárnya megszáradt, és felszállt.
Boldog mosollyal még utánanézett,

aztán visszaült bent két vendégéhez
és terveztek, míg megoldást találtak,
mint ölik meg Mahatma Gandhit másnap.

Ez volt az egyik. *(Továbblapoz.)*

A felvételt Fekete István készítette a váci Madách Stúdióban

– Látom, már elkészült a kötet szerkezete is.
– Igen. Ahol a jobbak vagy a tűrhetőbbek lesznek benne, az már elkészült.

Elmentél harminc éve

Elmentél 30 éve és még mindig szeretlek.
Emlékszel csókjaimra már halott ajkadon?
Nyolc gyereket akartunk, de végül csupán egy lett.
Az emigránsok léte nyomor és siralom.

Szerelmünk sziklakő volt, nem virágág, mely fonnyad.
Nem változott, nem gyengült tizenöt év alatt.
Pedig a párzást durva marcangolásnak mondtad
és gyűlölted. Ezért csak ritkán zavartalak.

De egyszer, haldoklásod előtt alig egy héttel
oly vadul öleltél karod közé az éjjel,
hogy megpróbáltam. Csupa rákseb volt már a tested.

„Nem értem. Túlvilági gyönyörűség", lihegted,
és rögtön elaludtál. Feltérdeltem az ágyra.
Többször volt így – sírtam. Először s utoljára.

– Kétségbeejtően gyönyörűek ezek a sorok. Most hallgatni, elmerengeni volna jó a hallottakon. Ám mégis folytatnunk kell a beszélgetésünket arról, hogy van neked egy köteted, amelynek a címe Erotikus versek*. A szerelemről, életről, halálról szól ez a kötet. Emlékszel még a részleteire?*

– Emlékszem rá, szinte minden megvan ebben a nagy kötetben. A kiadóm gyűjtötte nekem külön össze, s nyomatta ki őket, azt hiszem, születésnapomra.

– Erotikus versek. A világlíra ötven gyöngyszeme*. Faludy György műfordításai. Magyar Világ Kiadó. S ha megtalálom az évszámot…?*

– Azt hiszem, '90-et írtunk akkor.

– Igen. Magyar Világ Kiadó, 1990. Ebben a kötetedben azt állítod, és verseidben máshol is gyakran kifejezésre juttatod, hogy annak a kornak, amelynek mi a gyermekei vagyunk, a leáldozóban lévő 20. századnak az ezredvég hajlékában, meglehetősen izzadságszaga van, s az egyik megbocsáthatatlan bűne, hogy nincs egészséges vetülete. Hogy kell ezt érteni? Mondjuk úgy, hogy ha képesek volnánk a halálról úgy gondolkozni, ahogyan magáról az életről tesszük, akkor megvolna az esélyünk arra, hogy örök életűvé legyünk. Komolyan gondolod ezt?

– Igen.

– Ilyen helyzetben, mégis mit javasolsz, pontosabban, mit üzensz a 21. század emberarcú lényeinek?

– Hogy is lehetne üzenni. Mindenki, aki a messzi jövőnek üzen, abba a tévedésbe esik, hogy olyasvalamit üzen, ami egészen biztos, hogy nem lesz időszerű, mondjuk húsz év múlva vagy harminc év múlva. Mindenesetre én azt hittem, amikor hazajöttem, nem hittem, de reméltem, hogy a szovjet összeomlásával egy nyugodtabb és békésebb, bol-

dogabb élet vár ránk. Nem így történt. Az, ami most jön, akik csinálják – mondta Ernst Renaud –, azoknak is idegen, hát még nekem, aki nem csinálom, én milyen messze vagyok tőle. Nem tudni, hogy mi jön. Teljesen másra készülünk, mást várunk mindig. Én attól félek, hogy az erkölcsi züllés és összeomlás mellett, egy atomháború, egy roppant túlnépesedés, a bacilusok elgazdagodása és gyilkossága, a természet pusztulása miatt éhínség jön, és töröm a fejemet, hogy az emberiség ezt hogyan tudja kivédeni. Most még nem látom az utat.

– *Máskor is voltak már ilyen szétesõ korszakok.*

– Ennyire, mint ma, nem voltak.

– *Gondoljunk csak Romulus Augustulus vagy az utolsó római császár válságoktól terhes korára, vagy a virágzó, majd idővel összeomló görög városállamokra, a szétesõ Athénre.*

– Ennyire azért nem voltak kilátástalanok azok az idők.

– *Én nem tudom, hogy mondjuk Szókratész kora mennyire volt morálisan jobb állapotban, mint ez a mostani.*

– Nézd, ő azt hitte, s Rómában Hadrianus császár kivételével bizonyos mértékig mindenki azt tartotta, hogy a birodalom örök. Ma már biztosan tudjuk, hogy a nagy birodalmak összeomlanak.

– *Igen, ezek a tények. De valóságosan erkölcseiben, morális alapállása tekintetében, hány olyan igaz ember maradt, aki elé, ha kiteszik a méregpoharat, mert mondjuk az emberiség ellen bűnt követett el, akkor azt fenékig ki is issza?*

– Ebből a szempontból most még mindig jobban állunk, mint mondjuk az ötvenes években.

– *Ez gyenge vigasz, azt hiszem.*

– Mégis több derék, több tisztességes ember van ma, ha körülnézek, látom és tapasztalom. Több jóravaló ember van most, mint régen, hidd el, hogy sokkal több. Csak az a baj, hogy átütő ereje nincs annak, amit tesznek. Na mindegy, ez már másfelé visz. Valójában meg kell mondanunk, nem tudjuk, hogy holnap mi lesz, csak reménykedünk. Remélünk egy szebb és jobb jövőt. Én ezzel fejezném be a mai elmélkedést.

– *Én pedig Villon szellemét újra megidézve azzal, hogy*

Mindent tudok hát, drága herceg.
Tudom, mi sápadt s mi ragyog,
Tudom, hogy a férgek megesznek,
Csak azt nem tudom, ki vagyok.

– Köszönöm szépen nektek ezt a kellemes váci estét és délutánt.

(A költővel 1995. március 30-án, a váci Madách Körben tett látogatása alakalmával a Madách Televízió Új Uránia című irodalmi, művészeti, bölcseleti képes folyóirata harmadik évfolyamának első számában készült beszélgetés szerkesztett átiratát közöljük itt teljes terjedelemben, amelynek rövidített változata megjelent 2006-ban a NAPÚT *című folyóirat, eredeti nevén: Leimdörfer György Bernát Józsefet, George Faludyt búcsúztató számában.)*

Családommal Faludy György temetésén Budapesten, a Fiumei úti sírkertben, háttérben ismert politikusok gyászolják a költőt, köztük áll Orbán Viktor is, akkor épp ellenzékben. Faludyban még láthatóan egyek voltunk, itt, ezen a földön, politikai hovatartozás nélkül is, de „menthetetlenül”

Faludy György sírjánál – Fotó: Köpöczi Rózsa

„RENDHAGYÓ IGÉK ÉS IGÁK...”

Költői terefere a Kanadából hazalátogató anti-vátesz Vitéz Györggyel, az *Arkánum* című avantgárd folyóirat egyik alapító szerkesztőjével

Németh Péter Mikola – *Vitéz György nemes hobbijának tekinti a versírást.* Az ájtatos manó imája *című gyűjteményes kötete fülszövegében, ami az* Életünk Könyvek, A nyugati magyar irodalom gyöngyszemei *sorozatában jelent meg 1991-ben, ő maga így vall költészete lényegéről: „Avantgardistaként tartanak számon – s többször megdorgáltak, hogy nem veszem komolyan az irodalmat és a költészet szerepét. Ez igaz. Számomra a költészet nemes hobbi, szerepben nem feszengek, s a nemzetet úgy igyekszem szolgálni, hogy elmondom neki, lehet másról és másként írni, mint amit a Szokás és a Szabály elvár, elfogad. Rendhagyó igék – zárójelben jegyzem meg, játékosan: igák –, rendhagyó főnevek, rendhagyó gondolatok. Velük akarom megélni, ami még hátravan.” Mindebből számomra az olvasható ki, hogy Vitéz György anti-vátesznek tartja magát, olyan poétalelkű embernek, aki egészséges szkepszissel, humorral fűszerezett derűvel, és evvel együtt tárgy- és tényszerűen is, szemléli a világot. Mindenekelőtt, engedd meg, hogy rákérdezzek, miért a névváltoztatás? Azután meg, költészetedre térve kérdezem, hogy ha valaki ironikusan, önironikusan gondolkozik, az manapság természetes, de a te költői szarkazmusod meglátásom szerint nem a kor divatja szerinti, jóval drámaibb és derűsebb is annál.*

Vitéz György – Az első kérdésedre automatikusan így válaszolhatok, mert többször többen megkérdezték már tőlem, hogy miért változtattam vezetéknevet. Amikor 1957 elején Kanadába érkeztem, felvettem a kapcsolatot egy régi munkaszolgálatos barátommal, Tunyogi Csapó Gáborral, aki Kocsis Gábor néven működött a Nemzetőrnél, annak idején. Ő visszaírt nekem, s azt kérdezte: akarsz nálunk közölni? Én először semmit se tudtam semmiről.

Persze valamikor küldtem neki valami kéziratot, ami addigra már feledésem homályába merült. Ő azt mondta, tökéletes naivitással, ha közölni akarunk téged, akkor nekünk valamilyen fedőnév kell. „Találj ki valami fedőnevet”, mondtam. És ő, mint később megtudhattam, azt találta ki, hogy Vitéz. Így rajtam ragadt ez a Vitéz. Rövid név, mit mondhat-

nék róla. Azon kívül, hogy Csokonai Vitéz Mihály is Vitéz. Ezt követően minden írásomat, bárhová is küldtem kéziratot, az *Új Látóhatár*hoz, az *Irodalmi Újság*hoz, később a *Magyar Műhely*hez, mindig Vitéz névvel szignáltam. És hát, ez azóta így is maradt.

– Az irodalmi életben valóban csak így ismernek, a kis Vitéz. Persze, olykor te magad is használod még az eredeti családi vezetéknevedet, ahogy egyik kötetedet dedikáltad nekem, az is arról tanúskodik, még 1994-ben, Csobánkán, megismerkedésünk hajnalán, ahol szobatársak voltunk a Szivárvány szeptemberi találkozóján, ezt írtad, idézem: Németh Péter Mikolának szeretettel, egy másik Németh. Aláírás: Vitéz Gyuri.

– Nem én, ők teszik hozzá, a szerkesztők, hogy Vitéz (Németh) György.

– Tudod-e, hogy mire vezethető vissza a Németh vezetéknevünk eredete? Hallomásból, nagyapáinktól jómagam is csak annyit tudhatok mendemondaként, hogy ez a német, vagyis nem magyarul beszélőt, talán a Nemecet, a Németet jelenti. A felmenőink feltehetően nem „Verecke híres útján" érkeztek meg ide, erre a földre, a Kárpát-hazába, hanem másfelől. Talán nyugat felől, de az is lehet, hogy déli vagy északi irányból.

– Én ezt nem tudom. Azt ellenben igen, hogy ezek a Némethek zalaiak voltak – ahonnan én is származom –, zalaszentgrótiak. Épp a napokban jártunk ott Tunyogi Csapó Gabival, nem láttam őt 1982 óta, és most együtt utazhattunk le a déli határra, Zalába, megnézni Zalaszentgrótot. A település természetesen rendkívül sokat változott. A családunk ott élt valamikor, legalább négyszáz éven át. Valamelyik ősöm valamilyen végvári vitéz lehetett, illetve volt, akit annak idején a Habsburgok ilyen-olyan vitézi címekkel fizettek ki. Mert pénzük nemigen volt arra, hogy szolgálataikért megfizessék ezeket a jó és hűséges vitézeteket. Adományoztak hát nekik minden mást, nemesi címeket, meg ki tudja, hogy még mi egyebet, csak éppen pénzt nem adtak nekik a megélhetéshez. Ennek a családnak a vezetékneve az volt, hogy Noszlopy. Természetesen Noszlop sohasem volt a miénk, és tudtommal másféle birtokunk se volt, csak vitéz címünk. Ez a mi kis családunknak a történelmi háttere.

– Életed történetének stációi meglehetősen „kontrasztosan" alakultak, azt olvastam valahol, hogy 1951-ben kitelepítettek, mégpedig családostul. Később kétkezi munkás lettél. Ezek után, 1956-ban meg Kanadába „disszidáltál", s azóta Montrealban élsz. Ezekre a történésekre sorjáznak most a kérdéseim, ha megengeded. Az ötvenes évek első éveiben hová telepítettek ki benneteket? Milyen munkás voltál, mivel foglalkoztál? 1956-ban miért kellett elhagynod az országot?

– 1951-ben Okányba telepítettek ki. Ez Békésben van, nagyközség, több ezer lakosú falu. Irodalmi vidék. Három kilométerre van Vésztőtől, Sinka István, *a fekete bojtár* falujától; tíz kilométerre Kötegyántól, Erdélyi Józsefétől. És Biharugrán élt Szabó Pál. Ott nekünk mezőgazdasági munkát kellett végeznünk. Sajnos '53-ban, alighogy vége lett a kitelepítésnek, amit a nagypapám miatt szenvedtünk el, aki nyugalmazott ezredes volt. Igaz, hogy akkorra már meghalt szegény, de mi, pechünkre, az özvegye lakásában éltünk, és emiatt telepítettek ki bennünket. Szóval '53-ban, alighogy a kitelepítésnek vége lett, Nagy Imre miniszterelnöksége idején, behívtak a katonaság építő alakulatához. Ez volt az úgynevezett kommunista munkaszolgálat. És ez két évig tartott. Szóval, ez történt a háttérben. A honvédségnél mindenféléket építettünk, falaztunk, tiszti lakások átalakításán dolgoztunk. Tápiószecsőn és Császáron például légvédelmi laktanyák belső tereit, raktárait,

és már nem is emlékszem, hogy mi mindent építettünk fel és át. Egyik alkalommal még terepasztalt is építtettek velünk, ami rendkívül megdöbbentő és emlékezetes élmény maradt számomra. Már csak azért is, mert mi, akik politikailag teljesen megbízhatatlan személyeknek számítottunk az „elöljáróink" számára, mi építettük a homokozóban a magyar és szovjet vezérkari tiszteknek azt a terepasztalt, amely egy lehetséges atomháború mozzanatait rekonstruálta. Egészen megdöbbentő volt ez az eset. Utána meg egy évig a pamutkikészítőknél dolgoztam mint textilmunkás. És akkor aztán, egyszer csak, jött a forradalom. Ez a menekülésemet jelentette.

– *Ennek az ötvenes évekbeli, úgymond „munkásságodnak", ha jól emlékszem, egyszer már meséltél nekem erről, vannak váci vonatkozásai is.*

– Vannak! Ez nagyon érdekes. Még a kitelepítés előtt, 1950 augusztusában itt, Vácott dolgoztam, azon a területen, ahol később valami hatalmas cementgyár épült.

– *A DCM, a híres és hírhedett Dunai Cementművek.*

– Én voltam az egyik kitűző! Úgy nézz rám! Akkoriban paradicsomföld piroslott azon a helyen. S a háttérben a Naszály hegyvonulata zöldellt még egészben és természetesen. Később megdöbbenve értesültem a történtekről, hogy a cementgyártás miatt a hegy jó részét lebontották, elhordták. Alatta egy hatalmas ipari létesítményt építettek nagy kéményekkel, ami azután sokban hozzájárult a légszennyezéshez, az egykori gyönyörű Dunaparti barokk város tönkretételéhez.

– *Sajnos igen, így történt. A* Csend-élet *című versemben írok is minderről:*

Ébrenlétek zátonya:
Gerince tört Naszály,
Hegyes-torony;
aszfaltba gyúrt betonhullák,
Gombás patak,
panel-kripták;
macskák, kutyák
a cementes autók normaáldozatai
mind…

S ugyanakkor mindent belepett a mindegy-szürke cementpor, még a lelkeket is, mint a guanó. Ez mára már némiképp a múlté, a három füstölgő kéményt lerobbantották, és szűrőket, filtereket építettek be a rendszerbe, a DCM mind a mai napig megállíthatatlanul működik, a hegyet lassan teljesen elhordják a fejünk fölül.

– Vettem észre. Ez nem az első alkalom, hogy erre járok, már a hetvenes években szomorúan láttam a sebzett Naszályt, amikor az egyik Magyar Műhely-es találkozóról Bécsből, egy dunai szárnyashajón hazafelé száguldottam. És akkor eléggé jól érzékeltem, hogy a konkrét és a metaforikus jelenségek nagyon gyakran egybeolvadnak.

– *Petőfi is megverselte a Nagyszál zöldellő hegyoldalát. Mégpedig úgy, hogy ő még Budáról nézvést írt erről a csodálatos flórájú hegyvonulatról.*

– Elképzelhető, hogy a levegő akkor még tiszta lehetett.

– Igen. De visszatérve 1956-ra, mikor is úgy döntöttél, hogy máshol fogsz élni, felültél a repülőre és Kanadában landoltál. Ezt versben is megírtad. Montrealban telepedtél le, ott végezted el az iskoláidat is.

– Az egyetemet. Én még itthon leérettségiztem, magánúton, s az volt a tervem, mielőtt kimentem volna, hogy az egyetem német–magyar szakára iratkozom majd be. Erre lett is volna lehetőségem, mert mikor meglátogattam Turóczi-Trostler professzort, s megmutattam neki Heine-fordításaimat, ő azzal biztatott, hogy „jöjjön vissza, fiam, majd meglátjuk, mit tehetünk magáért". De közbejött ám a forradalom, s ahogy körülnéztem magam körül, úgy éreztem, hogy itt számomra zöld fű nemigen teremhet, ezért aztán, szégyen vagy sem, elhagytam szeretett hazámat. Természetesen fiatalon van az emberben kalandvágy is, és szeretne világot látni. S jól tudtam azt is, hogy azokra a csodás helyekre, ahová elvágyódtam, a saját magam költségén soha az életben nem leszek majd képes eljutni. Tudtam azt is, hogy az '56-os menekülteket a Nyugat tárt karokkal várja és befogadja. Így is lett. Eljutottam Kanadába. Ott végeztem el az egyetemi tanulmányaimat. Végül pedig azon az egyetemen, ahol az első fokozatomat megszereztem, ott lettem aztán tanársegéd.

– Miért pont a pszichológia tudományát választottad?

– Ha hányaveti módon akarok válaszolni, akkor csak annyit mondhatok, hogy azért, mert én orvos szerettem volna lenni, de arra se időm, se pénzem nem volt. De az emberek viselkedése mindig is érdekelt. És csak később jöttem rá, hogy ez egy szakma, amit meg lehet tanulni. És egy szerencsés véletlen is közrejátszott a választásomban, az, hogy 1961-ben a kanadai állam elhatározta, hogy felfuttatja a szellemi, a lelki egészségügyet, s ezért a kezdő fiataloknak, a hallgatóságnak egyre több ösztöndíjat teremtettek. Megpályáztam, s kaptam egy ilyen ösztöndíjat, és így elvégeztem a pszichológiát.

– Nem tudjuk megkerülni a kérdést. Végül is Kanadából, Montrealból nézve, hogy néz ki ma Európa, s az egyesülni látszó Európai Unióban Magyarország? Még pontosabban rákérdezek: hogyan néz ki ez a világ, a „mi világunk"? Mint lélektannal foglalkozó alkotónak, mi a megérzésed arról, hogy képesek leszünk-e egy véres történelmi század következményeivel együtt humanizálni a 21. századot, vagy a gazdaság mindenhatóságát hirdető globális világ áldozataivá leszünk mindannyian, szinte észrevétlenül?

– Ez olyanféle kérdés, amit híres embereknek szoktak feltenni, komoly nagy gondolkodóknak. Ezért én nem is mernék valamiféle általánosan drámai vagy igazán mély választ adni, mert nem is vagyok benne biztos, hogy egyáltalán lehetséges ilyen válasz. Azt azonban definiálnunk kellene, hogy mit vélsz te humanizmusnak, mert ne felejtsük el, hogy a legvéresebb diktatúrák vezetői is állandóan humanitásról fecsegtek, arról, hogy ők a humanizmus képviselői. Tehát azt, hogy mit jelent egy emberibb, humánusabb világ, mind irodalmi és pszichológiai szempontból, mind filozofikusan és költőien megközelíthetjük, értelmezhetjük, ez igaz, de valószínű, hogy különböző következtetésekre, összefüggésekre jutunk általuk.

– Én mindenképpen a klasszikus reneszánsz értelmezést veszem alapul.

– Rendben! A magam részéről azt mondom, hogy én szerencsésnek tarthatom magamat, hogy egy olyan fantasztikus korban éltem, *oly korban éltem én e földön*, mondom Radnótival, miközben az ellenkezőjéről beszélek, hogy számomra, s egy csomó barátom

számára végül is jól sült el ez a mi 20. századunk. Nagyon sokak számára, ahogy panaszolják is, sajnos nem így történt. Ennek egyik oka, hogy olyan változások mentek végbe a világban, a történelmi események úgy felgyorsultak, mintha exponenciális gyorsulás lenne. Ilyen körülmények között valóban nagyon nehéz bármit is mondani, jósolni. Mert a valószínűségi számítások egyenletei mind lineárisak, és nem lehet lineáris egyenletekkel, úgynevezett jósló egyenletekkel dolgozni. Ki gondolta volna, akár csak tíz évvel ezelőtt, hogy olyan önálló országok csapatainak nevét olvashatjuk az újságokban a kosárlabda- meg a kézilabda-eredmények kapcsán, mint Moldováé, Izlandé, vagy épp Észtországé, Lettországé. Egy ideig ezek az államok a térképen se léteztek! Ez azért valamit jelent! De visszatérve Európára. Amit eddig láttam, az inkább optimizmusra adna okot, mintsem pesszimizmusra.

– Mégis, mintha napjainkra egészen másféle, meglehetősen ambivalens érzések uralkodnának el rajtunk. Létezik egy pesszimista áramlat a kilátástalanság hevében, ami eddig meg nem tapasztalható létromlással jár. Ady „Minden Egész eltörött, / Minden láng csak részekben lobban" életérzése hatalmasodik el rajtunk, de mára már a „Minden Egészet..." is porrá zúzatta velünk a 20. századi történelem. Ez a negáció jelenleg csak még inkább eluralkodik a kapitalizálódó magyar társadalmon. Gondoljuk csak át az európai történelmet, a 19. század vége telve volt reménységgel, prosperált a Monarchia gazdasága, a millenniumi ünnepségeket 1896-ban bizakodón, látszólag optimista hangulatban ülte meg a nemzet, s mit ad Isten, 1914-ben meg kitör az első világháború.

– Igen, sajnos. Akkor volt csak igazán: gyürkőzz, János, rohanj, János!

– Most pedig a millecentenáriumra lélekben úgy készülünk, hogy szeretnénk már, végre-valahára megülni, ahogy Pilinszky János hagyta ránk: „A mélypont ünnepélyét".

– Ha az ember a történelmet figyelmesen olvassa, észreveheti, hogy mindennapi dolgaink a világban a kezdetek kezdete óta rosszul mennek. Mindig is voltak emberek, akiknek természetesen jól ment, de a történetírók: Hérodotosztól Tacituson, a reneszánsz és a tizennyolcadik századi gondolkodókon át, saját koruk legborzalmasabb történéseiről számoltak be. Akik mélyen, éberen benne éltek saját korukban, azok a valakik, nagyon gyakran igen pesszimistává váltak életük végére. Olvasd csak Erasmust! Állandóan, mindig is voltak a történelemben lelkeket csavaró változások, drámai és tragikus helyzetek. Persze voltak 30-40-50 évek, itt-ott-amott a világ folyásában, amelyek viszonylag békében teltek el. Most, ahogy mondod is, ez az intervallum egyre inkább zsugorodik. Az első és a második világháború között csak 20 év telt el viszonylagos békességben – és ebben az esetben csak Magyarországról beszélek. Most a 2000. év küszöbén, mindenki nagyon fél. De ne felejtsd el, hogy 1000-ben az emberek azt hitték, hogy végérvényesen megsemmisül a földi létük. Szilveszter pápa bullájában is szó van arról, hogy mindenki készüljön a világvégére. Vannak emberek ma is Amerikában, akik azt hirdetik – szektások –, hogy hamarosan itt a világvége. Én nem is tudom, lehet, hogy misztikusan szemtelen a megjegyzésem, de azt hiszem, hogy a világnak állandóan vége van, és a világ állandóan újra kezdődik.

– Az első köteted címe Amerikai történet*, a könyv 1975-ben jelent meg a párizsi Magyar Műhely gondozásában. Miért pont „ámerikai" ez a történet? Miért nem magyar történetet írtál?*

– Ez egy magyar tanú amerikai története, ha jól olvasod a könyvet. Ez az én hangom, arról írok, hogy mik történtek meg velem Amerikában. Ez a valaki egy magyar ember, de ez a mű nem magyar táj magyar ecsettel, hanem amerikai táj, amerikai ecsettel. Az egész kötet erről beszél. És ebben a könyvben számos olyan fejezet van, amit te is láthattál már a kanadai tájakról filmeken, a televízióban, a New York és Montreal közötti utakról, vagy arról, amikor Syracusába igyekeztem. Ez így meg is jelent, valami honi antológiában, a nyolcvanas évek elején. Elsőként az *Amerikai történet*et írtam meg tehát. A magyar történetet, azt megírták mások, meg írják azóta is.

– Egy magyar ember képzelete képes belakni azokat az óriási távlatokat, az indián kultúra, a mamutfenyvesek világát, amiket egy olyan, számára ismeretlen óriás kontinens kínál, mint épp az észak-amerikai?

– Nem beszélhetek más magyar emberek nevében, de ez a magyar ember, aki én „valék", körülnézett, s belakta, belátta egész Kanadát, szerintem. Lehet, hogy ez nagyképű megjegyzés volt részemről, de én úgy érzékelem, és úgy is éreztük, mi mindannyian, s most többes számban, az amerikai iskola nevében beszélek: Bakucz Jóska, Baránszky Laci, András Sándor, Kemenes Géfin Laci és a magam nevében, hogy egységében láttuk és láttattuk a mi világunkat. Úgy gondoltuk, hogy mi eléggé hitelesen írtunk. Az persze más kérdés, hogy itthon milyen a befogadóképesség, milyen befogadó közönsége volt és van a mi írásainknak.

– 1981-ben hallunk először rólad a Vándorének *című antológiában.*

– Amelyhez egyébként szinte lehetetlen volt itthon hozzájutni. Ez egy propagandaoperáció volt Aczél Györgyék részéről, hogy megmutassák, közeledés van közöttünk, létezik hídépítés a hazai és nyugati magyar irodalom között. Ugyanakkor ennek a kiadványnak, amit Magyarországon jelentettek meg hivatalosan, a legtöbb példánya külföldre került, Nyugatra. Itthon, a legtöbb könyvtárban meg se találtad. Ráadásul, én csak nagyon kevés olyan emberrel találkoztam, aki olvasta is ezt a verseskönyvet.

– Ha jól emlékszem, akkor ebben az antológiában jelent meg Bartók New Yorkban *című opusod. Ez a versed elhíresült műnek számított akkoriban Illyés* Bartók*ja, Szilágyi Domokos* Bartók Amerikában *című opusa mellett. És sokkal inkább ismerik ma is, és valahogy sokkal inkább tovább él a köztudatban is, mint más poéziseid.*

– Ez azért eléggé megrendítő számomra. Hiszen ezt a versemet 1960-ban írtam, nem sokkal azután, hogy életemben először jártam New Yorkban. És akkor elmentem a nagy New York-i közkönyvtárba, és ott megnéztem a Bartók-szekciót. S a megírtak voltak az impulzusaim. Egyébként ez volt az a versem, amelyet 1981-ben, készült akkor egy Bartók-antológia, és az utolsó pillanatban valaki, „a hang" kiemelte a kötetből.

– Igen, a versednek az a mottója: teli táskával kell elmennem! – valami ilyesmi. Ebből az áthallásból egy picit úgy érzékelni, mintha te is teli táskával mentél volna el innen, annak idején, 1956-ban.

– Nem, én „csak" féltem. A mottó a félelmemről beszél, arról, hogy végül, meglehet, ugyanaz fog történni velem is. Én ott kint, Kanadában telíthettem meg a táskámat. Nem volt teli táskám, amikor elmentem, nem is lehetett, hiszen 23 éves voltam. Különös módon akkor Csoóri Sanyi biztatott. '56 nyarán elmentem az *Új Hang*hoz, és ott bemutattam kéziratait a szerkesztőségben. Jöjjön majd vissza – mondta valaki. A forradalom ideje

volt, még lövöldöztek, amikor Csoórival találkoztam. Ő akkor a Gülbaba utcában lakott. Felmentem hozzá, s megmutattam neki néhányat az írásaimból, s beszéltem neki a terveimről is. Azt mondta: „Tudja, mit, menjen el, persze írjon. Ha úgy érzi, ne tétovázzon, menjen csak el, mert az segíthet az írásban is. És az meg egészen biztos, hogy többet fog látni a világból, mint ami most egyáltalán elképzelhető. S ami még ennél is fontosabb: szabadabb lesz!" Ezt mondta a Sanyi, akkor.

– *A második köteted 1979-ben jelenik meg* Missa Agnostica *címmel, ez a Te szarkasztikus lírai önéletrajzod. A harmadik köteted 1982-ben* Jel beszéd *címmel lát nyomdafestéket. Mindhárom könyved a párizsi Magyar Műhely kiadásában került forgalomba. Beszélj légy szíves az óceán választóvizét is vitézül átívelő Magyar Műhely-es szellemi körhöz fűződő kapcsolatodról. Tudni lehet, hogy az utóbbi évtizedekben három szerkesztő – Bujdosó Alpár, Nagy Pál, Papp Tibor – neve fémjelzi a* Magyar Műhely *folyóiratot és kiadót. Korábban több is jelezte, hogy csak újabb három nevet említsünk: Parancs Jánosét, Pátkai Ervinét és Márton Lászlóét. Ugyanakkor fontos kiemelnünk, hogy a* Magyar Műhely *évtizedekig annak a magyar nyelvű nyugat-európai orgánumnak számított mindannyiunk számára, ahol mindazok az avantgárd szellemiségű szerzők megszólalhattak, publikálhattak, akik valamiért a három „T" összefüggésében se juthattak szóhoz Magyarországon. Weöres Sándorra, Szentkuthy és Erdély Miklósra, Szentjóby Tamásra gondolok például, akik egész egyszerűen politikai okok miatt voltak indexen hosszú ideig az átkosban, a kádári érában.*

– A *Magyar Műhely*nek az avantgárd irodalomban, az összművészetekben betöltött szerepét számosan megírták már, ha nem is úgy, ahogyan kellene, ám látszólag könnyedén írták meg. Mert nem mindenki számára volt nyilvánvaló, hogy Papp Tibor, Nagy Pali és Bujdosó Alpár, akivel egy iskolába jártam egyébként, rendkívül nehéz manőverezésekkel, girbegurba diplomáciai utakon érték el azt például, hogy meg tudjanak hívni Párizsba olyan tehetséges magyar írókat, művészeket, akik akkor még ismeretleneknek számítottak a művészeti életben, vagy egész egyszerűen csak fiatalok és kezdők voltak, mint például Esterházy Péter, Oravecz Imre, Hegyi Lóránd és mások. De még jóval előtte, a hatvanas években, kiadták például Kassák Lajos, Füst Milán műveit a Magyar Műhely-esek, majd Weöres Sándor *Tűzkút* című, korszakosnak számító verseskötetét jelentették meg. Weöres *Tűzkút*jának kiadása körül például egészen fantasztikus, krimibe illő események kerekedtek. Olyan rítusokon, olyan cirkuszon kellett keresztülvergődnie Weöres Sándornak, hogy az ma már hihetetlennek és nevetségesnek tűnik. A költőnek meg kellett ugyanis tagadnia saját művét, legalábbis abban az értelemben, hogy ő bizony mit sem tud verseskönyve párizsi megjelenéséről; azt vallotta az illetékeseknek, hogy kalózkiadás történt. Persze Weöres hogyne tudott volna versei Magyar Műhely-es megjelenéséről, hiszen ő maga vitte ki a kéziratot Párizsba, s adta át a szerkesztőknek. De, akkor, csakis ezzel a hazugsággal kerülhette el a szilenciumot, a hazai politikai botrányt, s így kerülhetett aztán a *Tűzkút,* némi késéssel ugyan, ám megérdemelten, a magyar olvasóközönség elé. A későbbiekben a Magyar Műhely szerkesztői figyelme egyre inkább a francia avantgárd irányába tolódott el, a „triumvirátust" a franciák kezdték el egyre mélyebben érdekelni, ami nem véletlen, hiszen francia közegben éltek. És megkísérelték ez alapján többékevésbé sikerrel magyarra is lefordítani a kortárs francia irodalom legjavát. Ezzel egy

időben ránk, akik a tengerentúlon éltünk, egyre inkább a „beatnemzedék” kezdett el hatni. Őket olvastuk előszeretettel. Amikor valaki annyira más kultúrközegbe kerül, mint mi is, akkor két dolgot tehet, vagy védekezik ellene, és megmarad magyarnak, olyannak, amilyen volt. (De ez azt jelenti, hogy az ember megáll 1956-nál, hiszen mi nem nagyon tudtuk, hogy mi folyik Magyarországon. Most már tudjuk.) Vagy azt mondja magában az illető, mint ahogyan én is, hogy talán azzal segíthetnék magyarságomon, ha megírom azt, amiben élek, hogy otthon is megismerjék az új világot, amit valószínűleg másképp nem ismerhetnének meg a vasfüggöny mögött élő honfitársaim. Minthogyha az ember a nemzetének a füle, a szeme, a tapintó ujja lenne. A mást, az újat felfedezni és bemutatni, hogy egyszer ez fordítva is működhessen, hogy egyszer valaha, hitelt érdemlő hírt tudjunk hozni a „szép új világba” magyarságunkból, magunkról is.

– Gondolom, nem véletlenül fordítottál előszeretettel Allen Ginsberg és Sylvia Plath műveiből. Ginsbergnek az a mondata, hogy „Láttam nemzedékem legkiválóbb szellemeit az őrülettől szétroncsoltan, éhezve, hisztérikus pucéran (...) angyalképű hipsztereket, akik ős-mennyei vággyal tapadnának az égi gépezet csillagos dinamójához”, úgy 1972 táján érkezett meg az én korosztályomhoz, akkor érettségiztünk, az Európa Könyvkiadó jóvoltából. A „beatnemzedék” nagy hatással volt ránk, a Ratkó-korosztály nemzedékére. A Vallomások a beat-nemzedékről *című kötetet bibliaként olvastuk. S ha jól emlékszem, akkor 1980-ban járt Budapesten először Allen a Magyar Pen Klub meghívására.*

– Azt az *Üvöltés*t Orbán Ottó fordította. De én is lefordítottam, 1959-ben.

– És hát a Nagyáruház Kaliforniában *(válogatott versek) 1973-ban; s ugyancsak Budapesten az Európa Kiadónál az 1984-ben megjelent* A leples bitang *(válogatott versek) számított még meghatározó olvasmányélményünknek. Tehát valahogy az 1950-es évek elején, a 20. század derekán születettek irodalmát erőteljesen befolyásolta a „beatnemzedék” tengeren túlról viharként érkező üzenete, ez tagadhatatlan. Eörsi István fordításai, Földes László (Hobó) megzenésített versei ma is élénken élnek az emlékezetünkben. Tudnivaló az is, hogy Allen Ginsberg, Jack Kerouac opusai valóban továbbírták önmagukat az európai történelemben is, annak ellenére, vagy talán épp azért, mert sokáig tiltották, a cenzúra elzárta előlünk a „beatnemzedék” írásait, és azt a fajta emberi magatartást, szeretetelvet, szabadságszintet, amit Kerouac és Ginsberg képviseltek, a korszellem nem hagyta Magyarországon érvényesülni. Elgondolkoztál már azon, hogy vajon a te verseid miként fogják majd továbbírni önnönmagukat a történelemben, avagy a történelmietlen valóságban, nélküled?*

– A temetésemről már elgondolkoztam versben is. Van kedved meghallgatni?

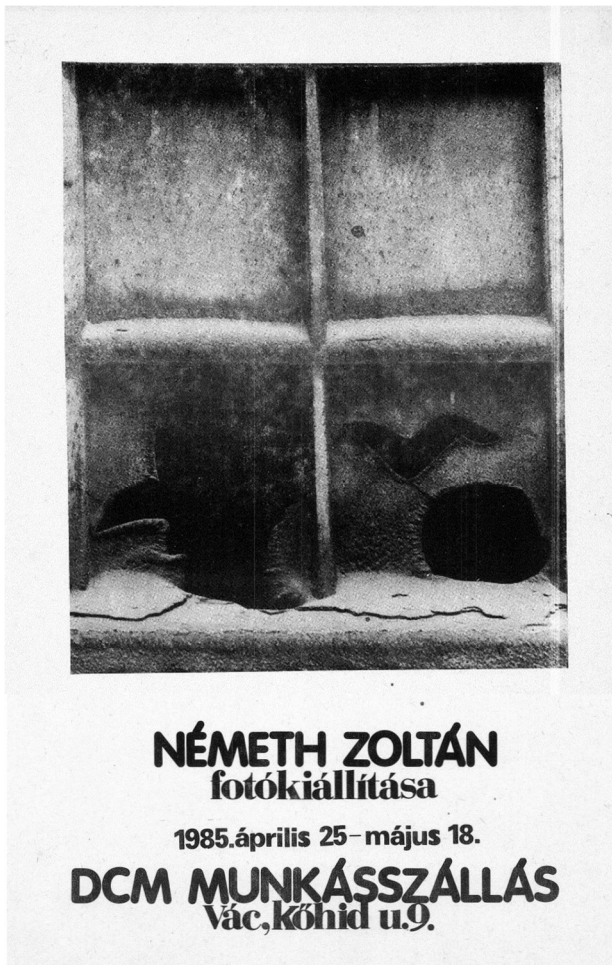
– Zárásként, miért ne!?

Sinfonia da requiem
III. Harmadosztályú temetés

Az ember szépen elrendezgeti
maga-magát a meggyfa koporsóban
majd fölpattan a bakra s odacsördít:
csótáros-pompás gyászhuszárezredes –

viszik-ragadják Házsongárd Farkasrét
pegazusai az örök vadászmezők felé
ahol a szorgos hős megássa sírját
takarodót fúj sortüzet lő
ministráns és rezesbanda
nagyérdemű gyászoló közönség –
elhantolja (elhantálja?) elkántálja
porhüvelyét. A szertartás végeztével
beáll saját fejfájának.

(A váci Madách Rádió „Vigyázat, humanisták" című műsorában, 1996-ban elhangzott beszélgetés átirata. Megjelent a NAPÚT *– Irodalom, művészet, környezet – című folyóirat Ekszpanzió (6) tematikájú számában, XV. évfolyam 6. szám. 121–128.)*

„ELVÁGVA A VILÁGTÓL” – MÉGIS BENNE…

Örvös Lajos költő, író, szerkesztővel,
Albert Camus fordítójával,
a 20. század retúrjegyével zsebünkben
az élet abszurditásairól beszélgetünk

Németh Péter Mikola – *A mai, élő irodalmi, művészeti és társadalmi folyóiratunk vendége Örvös Lajos költő, író, műfordító, lap- és olvasószerkesztő. Nevét a szélesebb olvasóközönség elsősorban mint a francia nyelv kiváló ismerőjét és fordítóját ismerheti. Az* Új magyar irodalmi lexikon*ban közzétett életrajzából dióhéjban idézve, többek között megtudhatjuk róla, hogy Ungváron született 1923. július 28-án. 1941-től a* Kelet Népe *szerkesztőségében Móricz Zsigmond munkatársaként dolgozott, majd 1943-tól a* Híd *című folyóirat, 1944-től a* Dél-magyarország*, 1946–49 között a* Szabad Szó *munkatársa volt. 1951-től a* Nők Lapja *olvasószerkesztője, 1955–56-ban az* Irodalmi Újság *elbeszélés rovatának vezetője, szerkesztője. 1957-ben francia szakos tanári oklevelet szerez, 1959-től a Tankönyvkiadónál dolgozik, 1981-től a* Revue de Hongrie *francia nyelvű szerkesztője, 1964–66 között francia tanári pályára lép, s még jóval előtte, 1947–48-ban, majd 1961–62-ben ösztöndíjasként Franciaországban él.*

Ez a tény életre szólóan meghatározta további életpályád alakulását, ha jól érzékelem, életed történetében visszafelé olvasva, kedves uram, Örvös Lajos…

*Szeretettel köszöntelek Vácott abból az alkalomból mindenekelőtt, hogy 1998-ban, nem is olyan régen, cirka fél éve jelent meg egy újabb francia nyelvű fordításod a FIKSZ Kiadó gondozásában, Albert Camus: O*stromállapot *és* Az Igazak *című színműveinek magyar nyelvű változata. Albert Camus-t a* Sziszüphosz mítosza*, a* Félreértés*, a* Caligula*,* A pestis*, a* Közöny *és* A bukás *című művei alapján ismerhetjük, hogy miként és hogyan, erre a kérdéskörre majd beszélgetésünk során még kitérünk.*

Most kezdődjön beszélgetésünk irodalmi pályád első, ifjonti korszakának felidézésével, amikor is köztudomásúan született költőként indultál, verseket írtál, a dalszerű hangulati líra művelőjeként tartott számon a korabeli irodalomkritika. Mégis, nagyon keveset, szinte semmit sem tudni erről a kezdeti korszakodról.

Örvös Lajos – Először is hadd szóljak néhány szót születésemről. Édesanyám egy kárpátaljai kis faluból származik, Perecsényből, apám pedig debreceni, így születtem meg én Ungváron, az akkori Csehszlovákiában, Kárpátalján, ahol nem sokat időztünk, de azért később, szívem szerint is, visszajártam az anyai nagyszülőkhöz…

– Azt tudod-e, hogy beszélgetésünk színhelyétől nem is olyan messze, a Börzsönyalján, a trianoni bárddal kettészelt Felföldön is létezik egy Perőcsény nevezetű falucska? Tisztán kálomisták lakják, ahogy a kisváciak tartják: hites népség.

– Az én Perecsényem ma Ukrajnához tartozik.

– Ez meg az Ipoly-táji hazához. (Elnézést a kitérőért, az egybetűs különbség első hallásra nem földrajzi, sokkal inkább nyelvi, alaktani eltérésnek hatott.) Akkor tehát, szülőföldedről nézvést, az elmondásod szerinti Ungvár–Debrecen–Perecsény művelődéstörténeti, családi háromszögből, hogyan kerülhettél testközelbe a francia irodalomhoz?

– A francia irodalomhoz úgy kerültem közel, hogy Móricz Zsigmond *Kelet Népe* című folyóiratánál dolgoztam, oda kerültem fiatalon, így oda vittem verseket, bár akkor már az inkább népi ihletésű lapokban gyakran megjelentem. Olyanokban, mint például a *Kis Újság*. Az akkori Független Kisgazdapárt napilapjának volt egy hetenként visszatérő falusi melléklete, amelyben, így utólag látni, hogy a legtöbbet szereplő költő voltam. Ilyen és ehhez hasonló helyeken írtam, meg a katolikus sajtóban, a Szent István Társulat lapjában, vagy az *Élet* című folyóiratban, amit Thurzó Gábor szerkesztett, és Pilinszky János volt az ő fiatal munkatársa. Meg aztán, a *Vigiliá*ba írtam, verset is.

– Abban az időben, amikor a Vigiliát Sík Sándor főszerkesztette?

– Igen. Sík szerkesztette 1943-ban… Pilinszky Jancsi jegyezte meg akkoriban, amikor egy verset mutattam neki: „Te Lajos, ezt már csak a Vigilia közölheti le.*”* Mert az a vers arról szólt, ahogy megy, vonul át a kakastollas csendőrség egy kietlen, elhagyatott vidéken, körülötte néma csend, egyvalami, illetve valaki azonban nem hallgat, a tücsök. A vers utolsó két sora így szól:

Tücsök vagyok, a láb zenésze,
cirip-cirip, csak én sikongatok.

Valóban, ezt a versemet akkor már csak a katolikus *Vigilia,* Sík Sándor merte vállalni, a folyóirat megjelenésének utolsó hónapjában jelent meg ott egy prózai írásom, ami után a hatóságok végképp betiltották a folyóiratot mint olyan lapot, amelyik nem felelt meg az akkori cenzori elvárásoknak.

– A te prózai írásod miatt tiltották be a Vigiliát, vagy...?

– Pilinszky Jancsi úgy mondta, hogy az én írásaim is hozzájárultak, mások írásaival együtt a Vigilia betiltásához.

– Milyen hangvételű írások voltak azok, emlékszel még?

– Például olyanok, mint az imént említett, *Tücsök*ről szóló vers. Az, hogy hogyan vonul, baktat át a csendőrség a falvakon, a tanyákon rettegésben tartva az ott élőket, és hogy a néma, félelmetes, torokszorító csöndben a tücsök egyszer csak megszólal, elkezd énekelni: c*irip-cirip, csak én sikongatok…* Miért sikongat? Erre a költői kérdésre választ adni akkor, főbenjáró bűnnek számíthatott. Ez a versem 1944 elején az utolsó számban

vagy az utolsó előttiben jelent meg. De hogy egy másik példát említsek. Én akkoriban mindössze egyetlen szót tudtam oroszul, most sem tudok négy-öt szónál többet, mert nem tanultam meg a nyelvet: „gyévocska”, amiről azt hallottam, hogy „kislányt” jelent. És Sík Sándor az utolsó számban még ezzel a címmel közölt tőlem írást, amiben persze semmi direkt politikai üzenet nem volt, de azért 1944-ben orosz szót, orosz címet adni egy írásnak: *Gyévocska*, akkor ahhoz már bátorság kellett.

– *Született költő vagy, a már idézett* Új magyar irodalmi lexikon*ban legalábbis így szerepel a neved. Elsőként költőnek, másodsorban írónak, műfordítónak, harmadsorban pedig szerkesztőnek titulálnak benne. Ugyanakkor, ha jól tudom, eddig még nem jelent meg verseskönyved. Vagy tévednék?*

– De, jelent meg! A korai időszakomban megjelent egy kis kötetem, valamikor 1946-ban? Azt hiszem, mégsem ’46-ban, inkább ’41-ben.

– *Mi volt a címe? Mert a lexikonban nem szerepel.*

– *Csillagok alatt.*

– *Ki adta ki, arra emlékszel?*

– Talán valamelyik vidéki nyomda nyomta. Azután meg, egy nagyon nehéz esztendőben, 1944-ben jelent meg tizenhárom verssel egy szép kiadású kis versfüzetem. *Tücsök* volt a címe, a kassai Szent Teréz Nyomdában nyomták. A kiadó igazgatónője, Esterházy grófnő, aki állandó kapcsolatban állt bizonyos nyugati körökkel, nemkívánatos személy volt akkoriban a hazában, ezért, amikor a német csapatok bevonultak Kassára, a Szent Teréz Nyomdát felgyújtották, és ott égett az én kis kötetem is, amelyiknek – habár 1944-ben jelent meg – minden darabja ma is vállalható, mert az én lírám nem volt direkt politikai ihletésű, ma sem az.

– *Akkor az ott mind elégett? Ez szörnyű lehetett.*

– Elégett sajnos. De azért a Széchényi Könyvtárban megtalálható a *Tücsök*.

– *A* Tücsök *néhány példánya, gondolom.*

– Igen, mert a kötelező példány oda még eljutott. A többit, mint említettem, Esterházy grófnő politikai meggyőződése miatt égették el a németek. Hadd tegyem hozzá, hogy ugyanakkor látott volna napvilágot Ambrózy Ágoston verskötete (*Állatkert,* versek, Kassa, 1944)*,* s ugyanakkor Újváry Sándoré is (*Pillanat*, versek, Kassa, 1944), akivel a *HíD* című folyóiratnál ismerkedtünk össze. Csak azért említem, mert van valami, a korra nagyon is jellemző vonás abban, ahogy megismerkedtünk. Mert én a *HíD*hoz úgy kerültem…

– *Hogyan is, és mikor is?*

– Az 1943-ban történt. Úgy, hogy József Jolánt, József Attila testvérét operálni kellett, arra jól emlékszem, a Bakáts téri kórházban. Korábban őt látogattam meg ott, de nem tudtam, hogy az a rákkórház. Kiderült, hogy Újváryt is oda utalták be hosszabb időre, és ezért, az ő kérésére a *HíD*ban, ami egy képes irodalmi, művészeti és társadalmi hetilap volt, én fogom majd a szerkesztői üzeneteket gondozni, s a verses kéziratokra válaszolni meg a képeket tördelni. Mondom, én nem tudok képeket tördelni, mert a *Kelet Népé*nél ilyenre nem volt szükség. De erre ő ellentmondást nem tűrve, szelíden azt mondta, hogy nem baj, ha nem tudsz tördelni, gyere be hozzám a kórházba egy rajztáblával és egy rajzlappal, és majd megmutatom, hogyan kell. Egyik nap rászántam magam s meglátogattam a betegágyánál, és ő készséggel, nagy türelemmel a rajzlapon megmutatta, berajzol-

ta, hogy milyen formában kell elvégezni a műveletet. Így tanultam meg, s tudom azóta is a képtördelés technikáját.

– Vajon miért ragaszkodott annyira hozzád, friss ismeretségetek ellenére is, Újváry Sándor?

– Azért gondolt rám oly határozottan, mint később megtudhattam, mert félt, nagyon féltette a folyóiratot attól, hogy egy helyettest kérnek a helyére, s egy nem éppen megbízható személyt delegálnak majd helyettesnek, egy olyan valakit, aki nem volna kívánatos, ha hallaná a szerkesztőségi beszélgetéseket, ha tudna az ottani belső ügyekről. Engem viszont Móricz Zsigmond által ismert meg, s így nem volt velem szemben bizalmatlan, a *Kelet Népe* szellemiségét pedig elfogadta.

– Később, gondolom, Újváry Sándor meggyógyult.

– Igen, s együtt dolgoztunk, továbbra is, mígnem aztán Sándor emigrációba, Ausztriába, majd Németországba kényszerült, ahol később, Münchenben Griff néven egy kis kiadót, meg hozzá könyvüzletet alapított. Halász Péter és Márai Sándor műveit adta ki sorra. Vele történt meg az, amit, most elbeszélve már *a történelmek humanizmusa* megnevezéssel illethetünk. Történelmünk humanizmusa!? Nagy szavak ezek, annak tűnhetnek így kimondva, amitől persze fél az ember. De az akkor történtekből, amit most, ha megengedsz, szeretnék felidézni, hogy megértsd, hogy megértsék mások is, szó sem lehet nagyzolásról.

Soós László író barátom (a *Fehér Pázsit* című regény szerzője, 1983) élete történetéről van szó, aki a háború alatt vezérkari főhadnagy volt, nagybátyja pedig Horthy Miklós hadügyminisztere. Akinek a háború alatt a Franklin Társulatnál jelentek meg a könyvei. Lászlót ez idő alatt három ízben tartóztatták le emberi magatartása, helytállása miatt. Utoljára a nyilas számvevőszék fogatta le. Ezért ezt később mint „enyhítő körülményt" beszámítva, csak három évet kapott a népi demokráciában, 1949-ben. Pedig ez az ember, állíthatom, igazi hős volt, megmentette a pápai repülőteret a németektől, s megmentette Újváry Sándor életét is. Egyszer, amikor már a háborút így vagy úgy, de mindketten túléltük, megkérdeztem tőle: mégis, hogyan csináltad? S akkor ő úgy beszélte el a vele történteket, hogy fogta magát és elment a Városligeti fasorra, egy ott lévő katonai cellába volt bezárva Újváry Sándor. És ő ott katonásan bejelentkezett: Soós főhadnagy jelentkezem – mondta határozottan –, a vezérkartól jöttem, el kell vinnem kihallgatásra Újváryt. A parancsot máris teljesítették az őrök, felhozták a fogdából a rabot: katonasapka volt rajta és egy fehér karszalag. Rákérdeztem eltűnődve, miért volt az a fehér karszalag rajta? Azért, válaszolta László, mert az édesanyja zsidó volt, a törvénytelen édesapja pedig, gróf Banga, római katolikus magyar gróf. Uramisten! Micsoda világ, mondom erre föl. Kétségbeejtő! Ám ebben az abszurd világban, szinte hihetetlen, de csodák is történtek: hiszen voltak, akik minden borzalom ellenére túlélték az életveszélyes helyzeteket, s voltak, akik legvégül megmenekültek. Soós Laci kihozta Újváryt a fogságból, egyenesen a vezérkarhoz vitte, ahonnan aztán, nem kis segítséggel, hamarosan kikerült Németországba. Ott is telepedett le. Évekkel később, miután Soós kijött a börtönből, egy idő után útlevelet is kapott, elhatározta, hogy meglátogatja Újváry Sándort és feleségét, aki egy osztrák katolikus nő volt. S ez alkalommal, miközben Sándor, Laci tiszteletére a kávét főzte – tudniillik Újváry nem akárkinek szolgált fel ám kávét –, László az asszonnyal beszélgetett, s kér-

dezgette erről-arról, hogy miként élnek, egyáltalán, hogy tudnak megélni? Van ez a kis kiadó meg az üzlet, meg a Sándor nyugdíja, mondta tájékoztatásképp az Újváry-feleség. Milyen nyugdíjat kap, Sándor – kérdezett rá Laci –, Münchenben? Újváryné rámutatott egy falon függő, bekeretezett oklevélszerűségre vagy kitüntetésre, amelyen az volt olvasható, hogy Újváry Sándor az Egyesült Államok Nemzetközi Akadémiájának díszdoktora. Hát igen, ilyen nagy tisztesség érte és megbecsülés övezte Újváry Sándort a háború alatt tanúsított humánus magatartásáért, emberségéért még a számkivetettségben is. Ez azóta is jóérzéssel tölt el, hiszen ő is megbecsült annak idején engem is, a szerkesztősége munkatársait is.

– Embernek maradni minden körülmények között, az embertelenségben is, csak nagyon keveseknek adatik meg. Az igaz életűeknek, minden bizonnyal. Nagy adománya ez sorsuk szerint azoknak, akik a 20. század borzalmaiban megélhették ezt a kivételes isteni kegyelmet.

És most, ha kérhetem, térjünk vissza a műveidhez, azok mélyrétegeiben esszenciálisan ott kell hogy bolyongjon, a mai kor embere számára is kitapinthatóan, jól értelmezhetően a múlt. A háború után, 1947-ben jelenik meg A szegénység dicsérete *című verseskötöted.*

– Ez az utolsó népi kiadónál, a Misztótfalusinál jelent meg, Sinka István írt róla emlékezetes kritikát, tudniillik Móricz után ő vett engem pártfogásába.

– Valójában mit jelentett ez?

– Levest, főzeléket és egy pohár bort időnként ő fizetett nekem, amivel korábban Móricz látott el. Így segítették ők az életemet, s azt hiszem, hogy jól ismertek engem: Móricz Zsigmond mindenképp, és Sinka István is. Sinka Illyés Gyula folyóiratában, a *Válasz*ban írt egy emlékezetes kritikát a *A szegénység dicséretéről*.

– Mégis mit írt róla?

– Nem szeretném idézni a dicsérő szavakat, csak annyit, hogy jelentkeztek többen vidékről, egyvalaki közülük nagyon tehetségesnek mutatkozott.

– Ez a valaki, Örvös Lajos volt?

– Igen. Sinka első perctől kezdve biztatott.

– A következő Örvös-mű: A forró föld küldötte *című regényed 1952-ben, majd a* Furulya *című verseskönyved 1954-ben jelent meg, ugye*?

– Az egy nagyon vékony kis kötet volt. Utána harmincnégy év szünet következett.

– Elvágva a világtól*. Ez volt a következő elbeszélésköteted címe, 1988-ban, ha jól tudom.*

– *Külvárosi lelkek* volt a tervezett címe.

– Ez jó és beszédes cím lett volna, nekem legalábbis tetszik: Külvárosi lelkek*. Bár olyan áthallásosan József Attila-inak érezhető a* Külvárosi éj *után.*

– Igen, de végül is *Elvágva a világtól* maradt a megjelenő kötetcím. Pedig a másik sem volt rossznak mondható.

– Te játszottál gondolatban a címadással?

– Már milyen alapon? Talán javasolták. Tény az, hogy hallgattam a jó szóra. De a könyveim megjelenése közti időszakban írói pályámon sorsom fonalán is döntő események történtek. Így például 1944-től a *Délmagyarország*, majd ’46–49-ben a *Szabad Szó*

munkatársa, 1951-től a *Nők Lapja* olvasószerkesztője voltam. S 1955–56-ban pedig az *Irodalmi Újsághoz*, az Írószövetség hivatalos hetilapjához kerültem. Hogy hogyan kerültem ezekbe a szerkesztőségekbe? Ezeknek is külön történetük van, de mindent nem lehet elmesélni. Meg talán nem is érdemes, ma már. Még azt mondhatja valaki, régi dolgok. Régi dolog volt az is, hogy egyik alkalommal riportozni utaztunk kocsival vidékre, a *Nők Lapja* autójával. Útközben azt mondja nekem a főszerkesztőnő, hogy most bekopogtatsz az egyik parasztgazdához beszélgetni, és megírod, amit kell. El lehet képzelni, hogy az a parasztgazda egy 12–13 holdas kulák gazda volt, és mellékesen sváb ember. Bemégy, és kész – mondta a főszerkesztő parancsolón –, oszt megebédeltek jól, így fogod leleplezni azt a szipolyozó sváb kulákot. Megdöbbentem: mit fogok én csinálni!? Nem is ismerem azt a valakit. Megegyem az ebédjét, koccintsak vele egy jó pohár borral, vagy két pohárral, s utána pedig leplezzem le!? Én ilyet nem vagyok képes megtenni. Egyáltalán, kit és mit is kell nekem lelepleznem!? És akkor megszólalt az én mentőangyalom, a mai feleségem, aki egy talpraesett Somogy megyei lány volt: Ha annyira akarod, írd meg te magad, és leplezd le te magad azt az embert, mondta ellentmondást nem tűrő hangon. Hát akkoriban nem volt olyan könnyű ilyesmit csak úgy visszakézből kimondani. De a nők, tudjuk, hogy általában bátrabbak, mint a férfiak. És akkor azt válaszolta a főszerkesztőnő: Na jó, rendben van, három hetet adok, hogy találj magadnak más munkahelyet. Ha nem, akkor én mondok fel, ki leszel téve az állásodból. Ezt elmeséltem bánatomban Sarkadinak, akivel 1945–46-ban a *Szabad Szó*nál dolgoztam együtt, hozzám ott is a falu témája tartozott, én akkor is a magyar vidéket jártam.

– *A legendás felhőjáró Sarkadi Imréről beszélsz, ugye? Ő volt az, aki szinte előszeretettel kereste az életveszélyes helyzeteket, mert ha igaz a történet, akkor Kondor Béla budapesti emeleti lakásának erkélyén, a párkányon sétálva zuhant le a mélybe. Az* Oszlopos Simeon *és az* Elveszett paradicsom*, az* Ödipusz megvakul*, a* Pokolraszállás, A próféta *szerzőjéről, a* Paraszt Lear király*ról van szó, ugye?*

– Igen, Sarkadiról, a drámaíróról. Ő volt az, aki beszélt az *Irodalmi Újság*nál Molnár Miklóssal, az egyik szerkesztővel, aki később évtizedeken át Genfben volt egyetemi tanár. Idős ember ma már. S mit ad isten, egy hét múlva már az *Irodalmi Újság* szépirodalmi rovatának vezetője voltam. Ők nem hagytak el a bajban, és így azonnal bejelenthettem, hogy igen, el fogom hagyni a *Nők Lapja* olvasószerkesztői státuszát. Nagy erkölcsi elégtétel volt az akkor számomra. Hiszen hogyan leplezhettem volna le én lelkiismeretem szerint bárkit is? Meg különben, sokkal bátortalanabb ember voltam én, szerencsémre talán, semhogy egy ártatlan embert képes lettem volna a bajba vinni, tönkretenni. Ez nem volt összeegyeztethető az én írói alapállásommal.

– *Még szerencse. Ám úgy érzékelem, hogy mindaz, ami sorsod szerint nem történt meg veled, az nem bátorság avagy bátortalanság kérdése volt, hanem sokkal inkább emberséged, erkölcsi alapállásod kérdése. Most így eljutottunk írói pályádon a könyveid, a fordításaid születésének időszakába, miközben, ahogy mondod is, lélekben legbelül folyamatosan, egy egész életre szólóan naplót írtál. Egy olyan naplót, ami kinyomtatva csak most láthatna napvilágot, mert miként azt megvallottad, most van igazán merszed ahhoz, hogy kíméletlen őszinteséggel közzétedd mindazt, amit korábban a félelem megakadályozott.*

– Igen, pedig a nagy igazság az, hogy lelkialkatom szerint se a szörnyűségekről, a borzalmakról írtam én ezt a *Léleknaplót*, ám mégis olyan dolgokról, amikben a kor látlelete nagyon is benne van. Ebben a *Léleknaplóban* beszélem el azokat az eseményeket, amelyek az életemben meglehetősen meghatározták a sorsomat. Az egyik naplóbeli elbeszélés az első feleségemről szól. Ő egy színes bőrű francia nő volt, aki Párizs közepén született, a diáknegyed szívében. A novella címe: *Marcelle karácsonya a Duna mellett*. Ez jó néhány esztendővel ezelőtt a *Vigilia* karácsonyi számában jelent meg. Most pedig a Nemzetközi PEN Club tavasszal megjelenő számának az első novellája lesz, francia nyelven.

– *És említsük meg azt is, hogy* Léleknaplód *egyik részlete épp az* Új Ember *mostani számában jelent meg.*

– A tegnapi napon, vagyis a szerdai napon jelent meg az *Új Ember*ben *Marcelle, egy sál a múlt* című elbeszélésem. Megírom benne, hogy szinte röstellem, amikor annyi szörnyűségről hallani és olvasni 20. századi múltunk elemzésekor, amit lélekben előbb vagy utóbb, de fel kell majd dolgoznunk, akkor én meg ilyen aprónak tűnő eseményekről írok ebben a visszaemlékezésemben. A mi életünkben is apró, jelentéktelen lett volna minden bizonnyal az a rideg, szomorú karácsonyi történet, amit papírra vetettem, ha nem lett volna olyan erőteljesen jellemző arra az időszakra, amiben épp akkor dideregtünk, az ötvenes évekre. Az első feleségem, Marcelle nem volt kettős állampolgár szerencséjére, megtartotta a francia állampolgárságát, így bármikor meglátogathatta idős édesanyját, Párizsban. Szenteste éjfél után két perccel indult a vonata, az Arbe Orient Expressz. Kikísértem őt a Keleti pályaudvarra. Félelmes csend uralta akkor az utcákat, a pályaudvar csarnokát. A szerelvény teljesen üresnek mutatkozott, csak a mozdonyvezető ült rajta, az is talán kényszerből. De hát a szellemek nem képesek vonatot vezetni, hát nem igaz? Az összes utas: a kalauz és a kis Marcelle voltak. Egyszer csak, olyan álnyugalommal, ismerős puha kalapos férfiak érkeztek sétálva a peronra. Kettő közülük felszállt a vonatra s belépett a vagonba, talán tudták, hogy ki az az egyetlen személy, aki az országot elhagyhatja, elhagyja. Rögtön felém fordultak: Maga utazik? Nem, válaszoltam zavarodottan. Akkor szálljon le, de rögtön! Nem tudok, mondom. Miért nem tud? Mert a feleségem kicsi és nem éri fel a poggyásztartót, fel kell tennem a csomagját. Tegye fel gyorsan, és szálljon le! Marcelle francia nyelven kérdezi, hogy mit mesélnek ezek? Le kell szállnom rögtön. Rám csodálkozik. Azt mondja: hogyan!? És ki fogja feltenni a csomagomat? Ők…!? (Marcelle-ről tudni kell, hogy ez a kicsike kis asszony négy esztendőn át nem akármilyen tagja volt ám a francia ellenállásnak, függetlenül attól, hogy politikával nem foglalkozott, de félelmesen nyugodt szíve volt. Jellemzi életünket, hogy halála előtt tíz vagy tizenkét nappal a kórházban, Párizs X. kerületében, egy általam ott megismert, a franciákra nem éppen jellemző, mégis meglepő barátságossággal viselkedő sorstársáról, tizennégy évi házasságunk után megjegyezte: ő tudta, hogy a háború alatt sok honfitársamat segítettem, és hogy a francia hadiüzemeket jeleztem az angol, amerikai légierőnek, hogy bombázzák szét, mielőtt még a német csapatok, a megszálló német csapatok kezére kerülnek. Ma is előttem vannak búcsúzásaink, a végső búcsú megvilágosító percei, órái a templomban, majd pedig a párizsi érsekséghez tartozó Maison Balanin kápolnájában tartott gyászmisék. A miséző barát, a gyászmise előtt meglepő módon kiprédikálta, hogy ezt a szentmisét Madame Örvös Lajosné, született Marcelle Savinien emlékére ajánlja fel,

az ő jó szívéért – ez a francia ellenállásra vonatkozott –, és az ő sírig tartó hűségéért, ami pedig arra a kitartó és hajthatatlan, törékeny kis francia nőre vonatkozott, aki mindvégig, Magyarországon is megtartotta egyedüli, francia állampolgárságát. Ez volt ő. Egy ilyen személy volt. De így aztán én sohasem juthattam ki vele együtt Párizsba, az idős édesanyját meglátogatni. (Az akkori törvények értelmében ketten nem utazhattak.)

De visszatérve emlékezetes karácsonyunkhoz, akkor ott félelmemben leszálltam a vonatról. És úgy, a vonatablakon át néztük egymást hosszasan, egy bizonyos mosollyal. Kitapinthatóan emlékszem rá, a zsebemben összesodorva négy szál cigaretta volt, kettőt elszívtam a vonatablak alatt, kettőt pedig már odahaza. Két füstbe ment abszurd volt ez is, „csikkéletünkre" sodort szorongás. Ez motoszkált a fejemben, ahogy hazafelé lépkedtem az üres pesti utcán, magam mögött lopakodó léptek kopogását hallgatva. Lehet, hogy csak egy ártatlan ember kísérte lépteim, de az is lehet, hogy valaki követett. Hogy melyik volt a kettő közül, azt ma sem tudom, csak arra emlékszem, hogy legbelül remegtem, mert rettenetesen féltem.

– Az embernek ezekről a tudata mélyéről ismerősen világra vergődő félelmeiről az élet elidegenülésének tipikus példája jut az eszébe. Félsz akkor is, amikor nincs rá konkrét okod, mert az élet csupa életveszély. És ez az életérzés hatalmasodott el a 20. század emberén.

Albert Camus volt az az író, filozofikus alkatú esszéista, aki képes volt szembesülni azzal a ténnyel, hogy az elidegenülésnek nincsen ellenszere. A halál állandósult gondolatával élő, az élet hiábavalóságát megfogalmazó ember életfilozófiája ez. Talán nem véletlenül választottad az ő műveit, most épp az Ostromállapot *és* Az igazak *című színműveit fordításod tárgyául. És személy szerint is őt, mert itt legyünk kegyetlenül őszinték, s ne csúsztassunk, ahhoz, hogy valaki valakinek a művét lefordítsa, valóságosan is az idegrendszerébe kell bújnia, testileg, lelkileg eggyé kell válnia vele. Elmondtad már, hogy Móricz Zsigmondnak köszönheted, hogy végül is a francia nyelvet választottad, hogy beiratkoztál egy olyan iskolába, ahol megtanultad ezt a nagyon szépen hangzó nyelvet. Majd később, ahogy az elején már erről az önéletrajzodban is vallottál, párizsi ösztöndíjat kaptál, s lényegében ezzel indult el, valóságosan is, a te fordítói pályád.*

– Azt lehetne erre mondani, hogy nyilván közel hozott Albert Camus-höz az a tény, hogy az ő és az én 20. századbeli pályámnak is az egyik meghatározó jegye, „élménye" az a szorongás volt és maradt, amit már gyerekkorától kezdve éreznie kellett az embernek.

– Márpedig mi végzetesen a 20. század gyermekei vagyunk.

– Amikor tanítója, Louis Germain felfedezi a kisfiúban a tehetséget és benevezteti a gimnáziumok és kollégiumok ösztöndíjas pályázatára, Camus kádár nagybácsikája fenyegetően kijelenti, hogy golyót röpít a fejébe annak, aki elvonja unokaöccsét a tisztes munkától, s aki latint sulykol az agyába. Mert a tisztes élet azzal kezdődik, hogy a gyerek először is munkába áll. A kis Albert kerülő utakon jár reggelenként a gimnáziumba, ahol idővel rá kell döbbennie szegénységére, amiről mit sem tudott a belcourt-i szegény negyed elemi iskolájában, ahol minden gyerek csóró volt. Ezt a szorongást már a gyermekkora, meg később a házassága miatt is hatványán érezte. Ez a nagyfokú szorongás, nincs miért szépítenem a dolgokat, bennem is bennem volt.

– A kilátástalanság félelmetesen szorongató életérzése.

– Akkor enyhült némiképp a kilátástalanság, a bezártságból adódó szorongásom, amikor már lehetett utazni, amikor már mehettem. Azok közé a szerencsés „kivételezettek" közé tartoztam Magyarországon, aki már a francia–magyar kulturális egyezmény megkötése előtt elsőként juthatott a francia kormány párizsi egyetemi ösztöndíjához. A következő évben azonban, mondhatom, hogy szerencsétlenségemre, megkötötték a két ország közötti kulturális egyezményt, attól a pillanattól kezdve természetesen Magyarország joga lett volna meghosszabbítani az ösztöndíjamat. Persze egy olyan szerencsétlenül ábrándos léleknek, mint amilyen én voltam, s akit első alkalommal a franciák hívtak meg, s aki ráadásul még haza is jött, annak szó sem lehetett ösztöndíja meghosszabbításáról. És akkor történt meg a „csoda", hogy a Paris Academy nagylelkűen visszahívott, hogy kötelezően folytassam a tanulmányaimat. A franciák azt honorálták, hogy az iskolás éveim során a francia nyelvvel és irodalommal foglalkoztam mindenekelőtt, és nem a külföldiekkel. Párizs akkor egy tekintélyes szellemi központnak számított Európában, a világban is, mint ahogyan már utaltál rá. Egy iskolában kerestem meg a kiegészítő keresetemet. Odahaza sajnos nem dolgozhattam iskolában.

– Tanítottál is Párizsban?

– Az egyetlen tudományom a francia nyelv volt, máshoz nem értettem, és így az egyetemen dolgoztam évekig. Aztán '56 után vártam itthon is, hogy kérvényemre, valamelyik nagyközségben vagy valahol Budapest külvárosában taníthatok és tanulhatok. De nem, minduntalan elutasítottak. Cseres Tibor mondta egyszer az Írószövetségben, akinek őszintén elmeséltem, hogy micsoda méltatlanság történik velem, nem hagynak tanítani, hát persze hogy nem engednek össze a magyar ifjúsággal, félnek, hogy megfertőzöd őket a humanista eszméiddel. Valóban, legfeljebb „csak" azzal tudtam volna megfertőzni őket, humanista gondolatokkal, mert politikával én akkor sem foglalkoztam. Legnagyobb sajnálatomra, azokkal a magyar ifjakkal nem hagytak érintkezni, akik nevében, 1942-ben, Móricz Zsigmond temetésén, az én versem hangzott el, s ahol Németh László, Veres Péter mondták a gyászbeszédet.

– Mi ennek a versnek a címe?

– Móricz Zsigmondhoz. Egy hét múlva a *Szabad Szó* hetilapja közölte úgy, olyasféle kommenttel, hogy elhangzott Móricz Zsigmond temetésén, az egész magyar ifjúság nevében. És ezzel a magyar ifjúsággal nem engedtek engem kapcsolatot teremteni, ki tudja, hogy igazából miért nem.

– Megvoltak nyilván a vélt és valós politikai okai, még akkor is, ha úgy érzékelted, hogy te nem politizálsz. Meglátásom szerint, abban az időben a legkisebb lépés is politikai lépésnek számított. Épp ezért mindabból, amit eddig elmondtál, néhány tanulságos gondolatot ki kellene emelnünk. Először is szeretett feleséged hazaszeretetét. A franciák határozott, karakteres nemzeti érzését. A francia himnusz és a trikolór is azt sugallják, azt jelképezik, hogy itt Európában igenis merjünk és akarjunk nemzetben gondolkozni. Miközben bennünket, magyarokat, épp ők, a franciák a nacionalizmus vádjával illettek a 20. században. És sok esetben, bizonyos helyzetekben, ellenünkre voltak, többek között azt olvasták a fejünkre, hogy irredenták vagyunk. Egyáltalán van-e ilyen, lehet-e nemzetben

gondolkozva túlnemzetieskedni az életet? És tapasztalataid szerint: van-e ilyesformán azonosság a francia és a magyar lelkek között?

– Az az érzésem, hogy feltétlenül van. Nem azokra gondolok, akik akár Franciaországban, akár itt Magyarországon a nemzeti ünnepeinken kitűzik a kokárdát, vagy hangzatos szólamokat mondanak, tehát inkább külsőségeiben élik meg a nemzeti ünnepeinket, hanem azokra, akik a szó legnemesebb értelmében képesek népben és nemzetben gondolkozni. S nem is azokra gondolok, akik meggyőződésüket minden harmadik mondatukban hangoztatják, hanem azokra, akik mindennapi cselekedeteikben, a szívükben és a szellemükben tisztán nemzeti érzésűek. Eltekintve természetesen a magyar és francia hazafiaskodóktól. Franciaországban is vannak, akiket valóban, gyakran nacionalizmussal vádolnak, sok ilyen ember él ott is. Nincs mit szépíteni a dolgon. De azt azért nem szabad összetéveszteni a tiszta erkölcsű, őszintén, a lelkük mélyéig nemzeti érzelmű állampolgárokkal.

– Tisztánlátásunkhoz a magyar–francia kapcsolatok tekintetében hozzátartozik ez is, amit több évtizedes franciaországi benyomásaidból, tapasztalataidból most megosztottál velünk. De térjünk vissza ismét ahhoz az emberhez, aki 1913-ban Algériában született, aki spanyol–francia származású Nobel-díjas regényíró, esszéista volt, s aki, az akkori idők forgalma szerint nem éppen jellemző módon, 1960-ban autóbaleset áldozata lett. Ő volt az ötvenes évek európai szeizmográfja. Azok közé a kevesek közé tartozott, akik elsőkként üdvözölték az 1956-os magyarországi eseményeket, s kétséget kizáróan forradalomnak nevezték az akkor történteket. Ez a fegyvertény, a világgal, a Nyugattal feleselve, bizony bátor kiállásnak számított abban az időben.

Albert Camus-ről beszélünk ismételten, akit a világ irodalmi közvéleménye, s így a magyar is, az egzisztencialisták között tart számon mint tipikusan egzisztencialista gondolkodót. Holott saját magáról vallja: ő nem egzisztencialista, legalábbis abban az értelemben semmiképpen sem az, ahogy azt Jaspersről, Kierkegaard-ról vagy épp Jean Paul Sartre-ról elmondhatjuk, vagy Simon de Beauvoirról és folytathatnánk még itt a sort, Bergyajevtől napjainkig, mert mindezek a filozofikus gondolkodású írók egy meghatározott filozófiai körhöz tartoztak a 20. században, amit úgy hívnak, hogy egzisztencializmus. Említetted már, hogy a francia nyelvet kiválóan megtanultad, szereted is, műveled is, de azt azért még nem igazán fejtetted ki, hogy miért éppen Albert Camus életművének bizonyos darabjait választottad fordításaid tárgyául. Beszélgetésünk korábbi szakaszában már volt egy párhuzamos csatolásod: a félelem és szorongás mindent átlényegítő belső érzéséről. de azt hiszem, hogy van még másféle érintkezési pont is. Többek között az, hogy Albert Camus ízig-vérig humanista ember volt, mint ahogy te is annak vallod magad. Ebben a beszélgetésünkben ezt fontos kimondanunk. És azt is fontos kimondanunk, hogy Camus egy olyan író volt, aki alkatilag képes volt regényes formába önteni a kor lappangó világérzését, az élet egyre növekvő abszurditását.

– Szóval, azt lehet mondani az abszurddal kapcsolatban, s ezt jegyezzük meg jól, hogy nem ugyanaz, mint az egzisztencialista filozófusok abszurdja, mert Camus-nél ez nem egy filozófia volt, hanem életérzés. Az abszurd ugyanakkor az egzisztencializmus irányzatának egyik vezérszava. S ezért gondolták nálunk meg a külföldi, nyugati irodalomtörténészek is úgy, hogy Camus egzisztencialista. Nála az abszurd az alapéletérzést je-

lentette. Magát az emberi létet érezte képtelenségnek, abszurdnak. Nevezetesen azt, hogy megszületünk, felcseperedünk, tanulunk, dolgozunk, boldogok akarunk lenni, de minden áron, s mindeközben sorsunk szerint elfogyunk, megsemmisülünk, mert meg kell halnunk, nincs más választásunk ezen a glóbuszon. Ez maga a létező abszurditás. Ő az abszurd jelenségeket a világ egészében érzékeltette, és ez az, ami műveiben erősen tükröződik.

– *Ahogy a Sziszüphosz-mítoszban például.*

– Ez az egyik dolog. A másik, hogy morális alapon valóban kijelentette ő: nem filozófus, hanem gondolkodó. Vagyis, úgy ír és elmélkedik, mint az általában gondolkodók.

– *Miközben filozófiát végzett, tehát nagyon fontos, hogy egy filosz, egy filozófiai végzettségű, diplomája ugyan nem volt, mondja ki ezt önmagáról.*

– Valóban nem kapta meg a diplomáját. De filozófiai pályára készült. Filozófiatanár szeretett volna lenni, de aztán látta, érezte, közölte is, hogy ő nem filozófus alkat, hanem egész egyszerűen „csak" gondolkodó. Méghozzá olyan gondolkodó, aki többeknek nem tetszett. Mert ő, hogy is mondjam, a tiszta erkölcs alapján állt, és nem szegődött, nem csapódott be semmilyen zászló alá, ezért aztán egész életében jobbról is, balról is kritikák érték, támadták. Mert minden párt azt szerette volna, ha az ő kokárdáját tűzi a gomblyukába. De ő az elveihez tartotta magát, egyetlen párthoz sem tartozott igazából, hanem az emberi igazságért, a tényleges demokráciáért szállt harcba a szellem hullámhosszán. Az igazságtalanságot és méltatlanságot akarta megszüntetni, vagy legalábbis enyhíteni, ezért küzdött. A nagy ellentéte Jean Paul Sartre-ral és körével például az volt, hogy Sartreék elfogadták azt a marxista nézetet, hogy a szovjetunióbeli jogtalanságokat, rémségeket a történelmi helyzet indokolja. Camus szerint pedig ártatlan emberek millióinak megsemmisítését, vagy akár csak egyetlenegyét is, semmiféle történelmi helyzet nem igazolhatja. Tehát ő humánusan gondolkodott, nem ideológiai alapon, nem politikai alapon, hanem józan ésszel.

– *Vagyis, hogy naprakészek legyünk, semmi sem indokolhatja azt, hogy most éppenséggel a NATO hadereje Szerbiát és Koszovót bombázza, amiből így vagy úgy, de mint NATO-tag Magyarország is kiveszi a részét.*

– Sajnos így van. Mindamellett egy olyan helyzet állt elő, amikor egy nemzet összetartása miatt százakat és ezreket tesznek földönfutóvá és ölnek meg. Ez is, mindkét fél oldaláról nézve embertelen – az, aki bombáz, s az, akit bombáznak, a világ abszurditását éli át. Azt a képtelenséget, ami előállhat bármikor a földön.

– *Tudom, hogy túlontúl naiv a kérdés, mégis megkérdezem: érzésed szerint a világnak ez az ellentmondásossága feloldható-e valamilyen formában? Egyáltalán a következő évszázadban van-e reményünk arra, hogy ez a világ olyan mértékben válhat humanizálhatóvá, hogy az abszurditása halványulhat némiképp?*

– Sajnos erre nem sok esély van. Épp ezért nem veszítheti el soha Albert Camus életműve aktualitását, mert egy bizonyos abszurditás mindig jellemezni fogja az életünket, az életet: fizikailag is, szellemileg is, és jellemezni fogja az egész világot. De törekedni lehet és törekedni kell arra, hogy az abszurditás ne öltsön borzalmas, embertelenül elviselhetetlen méreteket. Ahogy Pilinszky Jancsi egy újságíró, irodalomtörténész nőnek nyilatkozta egyszer, aki naivul megkérdezte tőle, hogyan lehet az, hogy negyven évvel a

háború után még mindig a német koncentrációs táborokról ír verseket? És erre ő azt válaszolta szelíden: azért, mert azóta is igen időszerűnek tartom ezt a problémát, hiszen nagyon vigyáznunk kell arra, nehogy az egész világ egyetlen koncentrációs táborrá váljon. Ezért kell küzdenünk, és ezért kell – nincs más út – reménykedni, de nemcsak reménykedni, hanem megharcolni a magunkét, hogy ne következhessen be a végzetes tragédia. És kíséreljük meg, ha lehet, megmaradni embernek.

– A félelmetes az, hogy a globalizálódó világ esélyeiben a koncentrációs táborrá váló glóbusz rémképe is előrevetítődik mint lehetséges negatívum, mint a legújabb kori szorongást tápláló kényszerképzetek egyike, mert sajnos ez is benne van a pozitív jelenségekkel együttesen működő világ-egészben.

– Ez is benne van. Ezért kell nagyon, ha lehet, egyénileg és nem egyénileg küzdeni az ellen, hogy az abszurditást ne hagyjuk végképp elhatalmasodni, eluralkodni a fejünk fölött, mert az az emberiség végét jelentené. Ebbe azonban nem lehet, s nem is szabad józan ésszel beletörődnünk. Mint ahogy ’56-ban sem törődtünk bele. Erről gondolkoztam *Tél őrmester* című versemben 1956 decemberében, valahogy így:

Kocsmában a kesernyés borba
mérget fúj a jeges lehelet,
angyalok inge kigombolva:
pirosan kandikáló mellek.

Már elfordulnék, el, riadtan,
az álom szürke rejtekébe,
talán elbújtat, öntudatlan,
a magas emeletek mélye.

Behúzódnék titkos magamba,
zöld szeme fényét is elfújnám,
pihenni a világtól, bamba
forgással a nemlét nagyujján.

– Nem is törődhetünk bele mindaddig, amíg, mint égre emelt mutatóujj, vannak, akik figyelmeztessenek bennünket, vannak, akik olykor közép-kelet-európai depresszióinkban és melankóliánkban veszteglő lelkiismeretünket felrázzák. Az olyan emberek, mint amilyen az Örvös Lajos által magyar nyelven életre hívott Albert Camus lehetett, aki, s most magától a műfordítótól idézünk: „…bármilyen műfajban is szólal meg, nem tud nem aktuális lenni, annyira betölti egy igazságosabb, morálisabb, humanista világ igénye gondolatait és életművét.”

(A Madách Rádió „Vigyázat, humanisták” című irodalmi, művészeti és bölcseleti műsorában 1999. március 27-én elhangzott beszélgetés átirata.)

„BELSŐ CSENDÜNK ÉS HARMÓNIÁNK MEGVÁLTÁSA FELÉ…”

Vallomásos beszélgetés Illyés Kinga színművésznővel Márai Sándor *San Gennaro vére* című egyfelvonásosa váci előadásának estéjén

Németh Péter Mikola – *Váci előadásod után mondod, hogy négy indokod van. Tehát, több okod is van arra, érzésem szerint a személyesnél is mélyebb indokod, hogy miért pont ezt a művet, Márai Sándor* San Gennaro vére *(A nő monológja) című monodrámáját választottad, és hogy miért éppen most, pont ebben az időben, a századvégen, az ezredvég hajlékában, 1997-ben?*

Illyés Kinga – Van egyszer egy kevésbé jelentős része a választásnak, amiért ez az előadás megszületett. Egy ötlet volt, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem idei, április végi németországi találkozójára született, amelynek témája: Magyarság és Európa, az emigráció és a magyarság lett. Kézenfekvőnek számított, hogy a *San Gennaro vér*ét jó lenne közönség elé állítani. Persze én nem is gondoltam arra, hogy egy ilyen alkalomra előadást készítsek, és nem is ez volt számomra a lényeges. Hanem az volt a meghatározó, hogy olyan tapasztalatokon mentem át, életem egy olyan fordulatot vett az elmúlt évben, az elmúlt két évben, hogy a választott Márai-szövegnek szinte minden sora az elevenembe talált. És úgy éreztem, hogy sűríti és kikristályosítja azt, amiben én vergődöm, vergődtem, sok éven keresztül. Meg talán azért is, mert mindenkinek végig kellene járnia a maga poklát, és mindenkinek meg kellene keresnie élete miértjeire a hiteles, őszinte válaszokat. Azt állítom, hogy mindannyiunknak szüksége van arra, csak nem mindenki ismeri fel időben, hogy belső utakra induljon. Az egy nagyon fontos felismerés, hogy időről időre szükségünk van a csendre: belsőnk csöndjére, a külvilág csöndjére.

Épp az imént beszéltünk arról, amikor még nem kapcsoltuk be a mikrofont, hogy az ember behunyja a szemét, és egy pillanatig megpróbálja elképzelni, hogy az éterben milyen iszonyatos hangzavar van. Elborzasztó! Túl sok a beszéd. Túl sok a gépzaj. Túl sok a kép. Túl sok minden értelmetlenül, kívülről áramlik felénk. Le kellene ülni, lehunyni a szemünket, és egy kicsit elmélyülten a belső csendünkre koncentrálni. A Márai-műnek az a kérdése a névtelen főszereplő által, akiről a nő vall másfél órán keresztül, s akinek rögeszméjévé vált a megváltás gondolata, hogy mi a megváltás. Persze kétezer éve, több ezer éve mindenféle elképzelés született már erről. Márai mégis felteszi, megismétli ugyanazt a kérdést, hogy akkor tehát mi a megváltás? Ez a sok zaj és az a sok mellébeszélés semmiképpen sem az, eltakarja a megváltás jeleit. S azt sem hiszem, hogy a mostani élethelyzetünkben sem remélhetjük megváltásunkat. Bár az is nevetséges, hogy én mondok ilyeneket, aki pontosan a szavakból él, de valahogy eljutottam oda az elmúlt évben, években, hogy talán a szavaknál is többet mond a csend. Ez nem valami elidegenedés a részemről…

– Igen, szükségünk van a beszédes csöndekre. Úgy vélem, hogy életem költői gyakorlatából érzem is, talán pontosan értem is, amit mondasz. Mégis, arra kérlek, hogy pontosítsuk gondolatainkat! Tehát amikor az ember befelé figyel, amikor az ember imádkozik, vagy például szemközt ül s belenéz abba a kozmikus tükörbe, amiben a Mindenséget véli fölfedezni, olykor látja is, tehát, hogy sorsa szerint milyen az a metaforikus kép: „sima", „görbe", „homorú", „foncsorozott" stb. (?), hogy milyen formátumú, alakú, milyen minőségű, az bizony sohasem mindegy, mint ahogyan az sem mindegy, hogy tegező viszonyban vagyunk-e azzal a „hanggal", akivel örökös dialógusban élünk.

– Én nem is azt mondanám, hogy az ember önmagával nézzen szembe, tükröt tartva maga elé, és hogy Istennel beszélgessen ebben a csendben. Szerényebben fogalmaznék: talán elég lenne lelkiismeretünk hangját kihallani ebből a nagy zajból. De ez, ma, az emberek nagy többsége számára, szinte lehetetlen…

Nem „divat" a lelkiismeretről beszélni… Márai egyik kulcsmondata így hangzik: „Lelkiismeret nélkül, az emberiség kénytelen elpusztítani önmagát és a világot, mert nincs semmiféle erkölcsi parancs, mely visszatartaná a pusztulástól."

– Úgy lehet, hogy lelkiségünk távlatos romlásáról van itt szó, mert most, bár nem szívesen teszem, kénytelen vagyok megerősíteni állításodat, valóban egy olyan korban élünk, amikor már a kezdetek kezdetén, gyermek- és ifjúkorunkban, az iskolákban, sok helyütt a családokban is, valamiért megromlanak a dolgok. A kor természetrajzához természetellenesen hozzátartozik, hogy a szenzibilis, érzékeny lélek úgy „védekezzen", hogy lelkiismerete vagy deformálódik, vagy egész egyszerűen megsemmisül, elsorvad, érzéketlenné, lelkiismeretlenné válik. Mert a haszonelvű társadalmak szempontjából – márpedig, melyik társadalom ne volna haszonelvű!? – nem az a legfontosabb, hogy lelkiekben megismerhessük legmélyebb, szívbéli önmagunk: álmainkat, vágyainkat, hogy bizonyságot szerezzünk „életre tévedt egyszeriségünk" teljességének fontosságáról, hanem hogy minél előbb termelőerővé váljunk. Így volt ez a szocializmusban, s így maradt ez sajnos a rendszerváltoztató demokráciákban is, szinte Európa-szerte. S így van ez Magyarországon, s így van ez Romániában, Erdélyországban is. Korunk egységesülni látszó Európája úgymond a „minden oldalúan fejlett embertípus rögeszméjét", a jól irányítható, s még inkább a jól, abnormálisan sokat fogyasztó közkatonákat követeli, a hasznot hozó gombafejeket, az arctalan, tulajdonságok nélküli tömegembereket.

– Hogyha az ember saját magát nem ismeri igazán mélyen, akkor miért is tenné lelkiismeretesen a dolgát a világban? Ebből iszonyatos szakadékok származnak az emberek között, illetve, hogy ne használjak nagy szavakat, de mégis ki kell mondani: magyarok és magyarok, testvérek és testvérek között, sokszor a hozzánk legközelebb állók között.

– Az ezredvég hajlékának közép-európai létállapotához ez is hozzátartozik, vagyis az, hogy individuális bajainkkal felfakadtunk, mint egy gennycsomó, s azóta is, a teljes gyógyulást remélve öntisztulunk. Így tudom képletesen jellemezni a mostani helyzetet.

Márai Sándor a világ európai és amerikai mindenségét és önmagát is mélyen ismerő író volt, olykor kegyetlen diagnoszta, s kíméletlen önmagával szemben is. Úgy halt meg, talán kevesen tudják, hogy 90. életéve óceánon túli elhagyatottságában, felesége és fogadott fiuk hirtelen halála következtében érzett fájdalmában, védtelen magányában főbe lőtte magát San Diegó-i otthonában. Sorsába kódoltatott ez az úgynevezett eurofóbia,

Illyés Kinga portréja, amit még ő maga postázott Marosvásárhelyről
beszélgetésünk korrektúrájával együtt

minden bizonnyal nagyon sokat tudhatott minderről. Vallomásos írásaiból, naplóiból az egyértelműen ki is derül, hogy milyen rossz véleménnyel volt a 20. század Európájáról, saját hazájáról. A kor lelkiállapotát nihilistának minősítette. A teljes gyógyulásra a háború után nem látott esélyt, '56-ban mégis részvéttel reménykedett. Életfilozófiájának megvoltak a túlontúl határozott „egy eszméi, rögeszméi, aranyeszméi". Vagyis, ha egyszer nemet mondott valamire, vagy hátat fordított valakinek, arra végérvényesen mondott nemet, annak örökre fordított hátat. Ez a könyörtelen magatartás manapság példaértékűnek nevezhető-e? Erre a sziklaszilárdnak ható gerinces, hajlíthatatlan és hajthatatlan alapállásra, emberi tartásra vajon ma is igent mondanának korunk legújabb kori „hősei", „lovagjai", moralistái?

– Mikor egy olyan íróóriásról van szó, mint Márai Sándor, nagyon nehéz megkérdőjelezni azt, hogy mi az, amit helyesen tett, és mi az, amit nem tett helyesen. Mert, azt lehet mondani, hogy ő éppen azért lett az, aki, mert minden, amit tett, szükségszerűen hozzátartozott ahhoz, hogy azzá váljon, olyan nagy íróvá és olyan mély gondolkodóvá, amilyenné vált. Azzal a magatartással, amit az imént említettél, hogy mindennek hátat fordítani, és szakítani egy országgal azért, mert ott olyan rendszer van, amivel nem értünk egyet, az elmúlt 20-25 évben nagyon sokszor vitatkoztam. Nekem állandó kapcsolatom volt az emigrációban élő magyarsággal, hiszen 25 év alatt a világon mindenüvé eljutottam, ezért szerencsés vagyok. Az első pillanattól, 1970-től, amikor először találkoztam New Yorkban az amerikai magyar közönséggel, az valami döbbenetes, drámai hatással volt rám. Egy egész napot sírtam a New York-i előadás után, mert az az érzés, felismerés, hogy végzetesen és megismételhetetlenül egyek vagyunk, megrázó volt. Nem lehet elfelejteni soha azt az élményt, ahogyan az emberek előadás után megindultak felénk, megnyíltak előttünk, tisztán és őszintén kitárulkoztak nekünk, akármilyen előadásunk volt, verset mondtunk, népdalokat, operettet, magyar nótát énekeltünk, egyszerűen „csak" tisztán magyar szó hangzott el a színpadon, nem volt semmi különös, különösnek mondható válogatás. Petőfi-, Radnóti-, Arany János-versek, élő klasszikusok voltak, amit ott elmondtunk. Ezek után az előadások után mégis kitárulkozott a közönségünk.

(Csak zárójelben jegyzem meg, hogy mi voltunk az elsők a háború után, akik pionírokként, erdélyi magyar színészekként egy háromtagú csoporttal eljutottunk Amerikába. És ha jól tudom, előttünk, remélem, nem tévedek, csak cigányzenekarok játszottak ott, kabaré- és magyarnóta-estek voltak, ilyen, s ehhez hasonló műfajú előadások. Korábban Európából, otthonról nézve, nagyon lebecsülték az amerikai magyar közönséget. Akkor ott azt kérdeztem magamtól és másoktól is, de miért, milyen alapon? Mindegy, ezt megválaszolni azóta sem az én dolgom, és az elmúlt húsz évben sok minden megváltozott.)

– Előítéletek? Azok is. Általános rosszmájúság? Az is. Sajnos ez honfitársaink bizonyos köreiben jellemző, ma sincs másként. Lefitymálni, lenézni a határainkon kívül élő magyar közönséget, a kisebbségi sorsban élők anyanyelvi kultúráját. De miért? Milyen jogon, milyen alapon? Mit tudhatnak azok, akik ezt teszik, a szegénység kultúrát megőrző erejéről? Ez egy szinte megmagyarázhatatlan, tipikusan 20. századbéli bűnös kortünet. Ilyet tenni, így viselkedni csak azoknak állhat érdekében, akik ezt a zsugorodó, élete növekvő lázában napról napra fogyatkozó kis nemzetet még szétszórattatásában sem kíván-

ják összefogni, akik az „Ötágú síp" hangjára, szólamaira önös érdekektől vezérelve már réges-régen süketekké, érzéketlenekké váltak.

– Így is lehet. De mégis térjünk vissza az elején elmondott gondolataimhoz, hogy felidézhessem, mikor és hogyan is volt az a nagy döbbenetem és élményem a New York-i előadás után. Amikor ezek az emberek magukhoz öleltek, és azt mondták, hogy „ti hazamentek". Elcsuklott a hangjuk, elsírtuk magunkat, ezt nem lehetett elfelejteni, soha nem lehet elfelejteni. A másik nagy élményem pedig a színpadra felém áradó csend volt. Én ott értettem meg igazán a New York-i előadáson, hogy a színpad szónak micsoda jelentősége van. Ott értettem meg az anyanyelvemnek a súlyát, a színpadi szónak az értékét, ott tudtam felmérni életemben először. Olyan messze az otthonomtól és a hazámtól, Erdélytől, ahol éltem. Ez egy olyan élmény volt számomra, hogy a következő években bármit kiválasztottam megtanulásra, egy szöveget, verset, valahol mindig ott éreztem magam előtt közönségként az összes magyart, akik szerte a világban élnek, akikhez aztán szerencsés módon el is jutottam, szinte mindenhová, Új-Zélandtól Kanadáig, New Orleanstól Stockholmig, és Londonba is… Ezt most nem dicsekvésképpen mondom, hanem azért, hogy megmagyarázzam, számomra az volt a szempont, hogy magam mögött érezhessem az otthoni közönséget, az otthoni közönség igényét, mintegy hátországot. A válogatáskor mindig az volt előttem, hogy mindenhol értsék, érezzék, amit mondok, és mindenütt egyként szolgálhassam a magyar közönséget: otthon Erdélyben, a nyugat-európai országokban és bárhol a világon. Tehát nekem az volt az álmom, hogy legalább percekre egyesítsem ezt a nemzetet. Misztikus dolog, nem érdemes ezzel különösebben foglalkozni, csak megkérdeztél, ezért elmondtam azt, hogy számomra milyen mélyen és milyen sokat jelentett az, hogy közönségként magam elé képzelhettem az emigrációs magyarságot. Megértettem azt, hogy élni csak otthon tudok, a Maros mentén vagy Marosvásárhelyen, ott, abban a kis erdélyi medencében. Nem Vásárhelyhez ragaszkodom kimondottan, hanem ahhoz a világhoz, ahhoz a földhöz, azokhoz a hegyekhez, azokhoz az erdőkhöz, azokhoz a falvakhoz. Most, 25 év elteltével, biztonsággal elmondhatom azt, hogy a világon mindenütt otthon voltam, minden pódiumon, ahol magyarok ültek a nézőtéren, és mindenhol magyarok ültek, mert én csak magyarul szóltam.

– *A* San Gennaro véré*ben van egy mondat, valahogy így hangzik: Európa már rég nem az, aminek egykoron reméltem, aminek egykoron gondoltam és megálmodtam. Épp ezért nekem el kell hagynom Európát. Tehát mindaz, amiről eddig beszéltünk, ezzel az egy mondattal megsemmisíthető*, *hitelét veszítheti.*

– Mert végül is nem mondtam el azt, nem jutottam el odáig, amit Márai gondolkodásáról mondani akartam, most megteszem. Sokat vitatkoztam az emigrációban élő magyar barátaimmal arról, amit ő mondott. Nekik többnyire ugyanaz volt a véleményük, mint Márai Sándornak, sőt olyannal is találkoztam, aki szó szerint ugyanazt vallotta, vagyis: *Márpedig, amíg kommunisták vannak hatalmon Magyarországon, addig mi be nem tesszük a lábunkat… Márpedig, amíg az oroszok Magyarország földjén vannak, addig mi be nem tesszük a lábunkat…* Azt mondtam erre, hogy ez az ország nem az övék. Ebben az országban voltak törökök, voltak Habsburgok, voltak oroszok, de ez az ország mindig a magyar népé maradt. Miért gondoljátok, hogy azt csak úgy ki lehet sajátítani 150 évre, 50

évre vagy 70 évre? Ezt nem szabad elfogadni. Ilyenek voltak az én vitáim. Talán Máraival is vitatkoztam volna, ha alkalmam lett volna rá.

– Márai kapcsán, választásod ok és okozati összefüggéseire visszatérve, miként azt beszélgetésünk legelején megvallottad, a tények szintjén volt valami véletlenszerűen aktuális, ugyanakkor valóságosan a személyesben mégis eleve elrendeltetett, hogy Illyés Kingának a San Gennaro vér*ét kell a mostani időkben színpadra állítania. Mindaz, amit a mai színpadi jelenlétedből megérezhettem, az bennem közel áll az úrnapi ünnep csodájához, a „mélypont ünnepélye" csodájához, ahonnan már csak felfelé van: „föl, föl a magasba…!" Miért mondom ezt? Azért, mert eljutott hozzánk az a kétségbeejtően szorongató hír – Marosvásárhely nincs is olyan közel, majdnem 500 km, ha jól számolok –, hogy gyógyíthatatlan beteg vagy. De, hogy mi köze van mindennek ahhoz, hogy pont ezt a darabot választottad, az Úrnapját? Érzésem szerint, tágan asszociálva az, hogy az Úrnapját a római katolikus anyaszentegyházban azóta ünnepeljük, amióta megtörténhetett az a csoda, hogy egy pap, aki nem hitt abban, hogy az oltáriszentség átlényegülhet, Krisztus testévé válhat, egyszer csak Úrfelmutatáskor azt érzi, hogy a hófehér ostya a kezében vérezni kezd. Látja, s érzi is, ahogy a lassan alvadó vér, mint lávafolyam, forrósággal önti el két ujjbögyét. Megtörténik a csoda. Én a mai váci színpadi jelenlétedet valamiképp ezzel a valóságos csodával tudnám igazán jellemezni.*

– Amikor tavaly áprilisban megtudtam, hogy beteg vagyok, az orvos közléséből nem volt sok kétségem, hogy talán pár hónapom van hátra, így is érthettem, nem állította ezt senki, de így is érthettem. Hirtelen, biztosan sok daganatos beteg átéli, hogy eltávolodik az egész világ, borzasztó messzeségbe kerül minden, minden, ami körülötte van. Ez olyan, mintha a nap mint nap melletted csörömpölő villamosnak nem lenne hangja többet, mert olyan rettentő távol kerül tőled minden. Föltevődik a kérdés: hogy az ember elhatározza vagy nem határozza el magát a kezelésre? Az emberben legbelül egészen más dolgok történnek. Szembe kell nézni azzal, hogy van még egy kicsi időm. És ezt a kicsi időt nem szabad akármire használni. Egy adott pillanatban eljutottam oda, hogy nem volt már lényeges, hogy életben maradok vagy meghalok. És ez nem a közöny érzéketlensége volt. Kevés időm van, tehát elkezdtem rendezgetni magamban a dolgokat, és akkor már nem volt lényeges az, hogy meggyógyulok vagy nem gyógyulok meg. Ez teljesen eltörpült. Aztán csodák kezdtek történni körülöttem, tényleg annyi jó dolog történt tavaly június óta, hogy ha még babonásabb lennék, mint amilyen vagyok, akkor azt mondanám, hogy ezt talán nem is szabad hangosan kimondani, mert hátha akkor eltűnik a varázsa. Nem elvont dolgok, amikről beszélek. Nagyon sok jó történt a családomban, a két gyerekemmel való viszonyomban, mint egy kisebb földrengés, úgy megrázott minket ez a betegség, és annak a lehetősége, hogy rövid idő alatt elválunk egymástól, és mindez összekovácsolt minket. A két gyermekemet egymással, és engem hozzájuk és őket hozzám. Ennek én nagyon örültem, mert 19-20 éves gyermekeknél előfordulhat, hogy anya és gyermek között úgy megromlik a kapcsolat, hogy többet nem lehet helyreállítani. Én köszönöm ezt a betegséget. Életem legértékesebb éveit tudhatom magam mögött, tisztábban, világosabban látom az összefüggéseket, melyek az egyes lépéseimet, döntéseimet meghatározták.

Csodával határos módon kaptam erőt a színpadi munkához a kezelések elején. Csodával határos módon jöttek emberek és események, melyek segítettek a betegségtudat legyőzésében. Márai két hőse a *San Gennaro vér*ében, egy nápolyi templomban válik a csoda részesévé: *Bennük történt valami az ellenkezésen, a gyanakváson, a babonán túl… valami valóságos… hogy nem csak az van, ami ellenőrizhető, az is van, ami nem bizonyítható… Van még lehetőség… elég hinni…* De csak a nőt érinti meg a csoda, a férfi az öngyilkosságot választja mint egyetlen lehetséges, kivezető utat az emigrációból.

Lehet, hogy a nézők, a hallgatók közül valaki megdöbben ezen, és azt mondja, na, ne (!?), ezt most már hagyjuk abba, túlzás. Igazán mondom, hogy nem túlzás. Nekem ez kellett, értsd meg, úgy látszik, tanulnom kellett. Nem mondom, hogy csak ez az egy út van, mert meggyőződésem, hogy ahány ember van, annyiféle út létezik. Rengeteg út lehetséges önmagunk megváltása felé, belső csendünk megtalálásáért, lelkiismeretünk meghallása felé. De én csak arról tudok beszélni, amit átéltem. Kérdeztél engem, és muszáj volt őszintén válaszolnom.

Látjátok feleim, szem'tekkel, mik vagyunk.
Por és hamu vagyunk.

(Márai Sándor: *Halotti beszéd*)

(A váci Madách Rádió „Vigyázat, humanisták" című műsorában 1997-ben elhangzott beszélgetés szerkesztett változata, amely megjelent a Napút *és a* Látó *című folyóiratokban Illyés Kinga búcsúztatójaként.)*

A TÁVOZÓRÓL ÉS A MEGTARTÓRÓL − DR. RUSVAY TIBOR

„Az önnön mélységei fölé hajoló szellem megrendült számadásai”

a gyermekgyilkosok esélyével,
útszéli Krisztusunk levágott fejével
hónom alatt
zászlótlan lobogással
a Jánusz-arcú félhomályban,
fel- s elvonultunk immár
harmadkakasszóra fegyverragyogással:
– kifosztani érettetek a csendet.

Főbe(n)járó üzenet 1984-ből, Németh Péter Mikolától
Rusvay Tiborhoz és a Tanítványoknak kötelező áthallásokkal

Németh Péter Mikola – *Sosem volt könnyű arra vállalkozni, hogy akit tanító-mesterének képzel az ember, azzal, akár csak egy-egy pillanatra is, a „Gond és Gondolat” jegyében mélyre szálljon. Nagyon nehéz kérdezni így, s talán még nehezebb a kamerák mögött állni, hiszen ez a beszélgetés 20. századi búcsúztatóként, így a „Mester és a Tanítványai” között valóságosan is úgy történik, hogy a kamera mögött operatőrként (Szegedi János) az egyik tanítvány áll, s kérdezőként – jó vagy rossz médiumként, az majd végkifejletként válik világossá – a másik tanítvány az íróasztalnál ül, Rusvay tanár úr szobájában. Abban a lakásban, amely könyvekkel és titokzatos jegyzetekkel zsúfolásig telve, és amelynek a küszöbét, ha emlékezetem nem csal, akkor zöldfülű kisdiákként, harmadévesek lehettünk, amikor, lázasan egy lengyelországi tanulmányi kirándulásra készülve, először átléphettük. Már akkor is rácsodálkozva természetesen az ott látottakra, s titkon arra is gondolva, hogy persze, hát van honnan a végekre, a zebegényi Óperencián is túlra, Szobra szállítanod mindazt a szellemi muníciót, amivel ott és akkor a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején, az általad ingerszegénynek nevezett, operett-gimnáziumnak minősített környezetben megajándékoztál, ma már tudni lehet, „megáldottál” bennünket. Mi, azóta többször is kísérletet tettünk az együttgondolkozásra. Az első Madách rádiós beszélgetésünk végkövetkeztetése az lett, mikor is a humanizmusról, a világ humanizálhatóságáról folyt a társalgásunk, 1996 februárjában a „Vigyázat, humanisták”-ban, idézlek: „hogy a humanizmus mint magatartás, ma egy abszolút illuzórikusnak tűnő valami, és hát az is, mert a humanista ember nem egy légüres térben él, hanem nemzetben, politikailag jól körülhatárolt környezetben. Ez a környezet pedig durva és kegyetlen a humanista ember számára.” Ma is ugyanígy érzed?*

Dr. Rusvay Tibor: – Igen, ma is ugyanígy érzem.

– És miért? Ez nem egy konok, pesszimista világkép, emberi alapállás, amit a „nyolcvan felé, hazafelé" okán látsz és érzékelsz így? Ezzel ellentétben mások, mondjuk Maklári József tanár úr, optimistán fogalmaztak. Ő azt állította például, hogy igenis a művészetek által van reményünk arra, hogy a következő évezredet humanizálhassuk, hogy a következő évszázad, a 21., az humánusabb legyen, mint a 20. század volt.

– Igen. Te Maklári Jóskára hivatkoztál, aki az én legjobb barátom. Természetesen az ő álláspontja az ő álláspontja, de a művészetből kiindulni, mint alaptendenciából, és mint megváltoztató, azt előidéző erőből: ilyen nincs! Tudomásul kell venni, hogy mi egy adott társadalomban élünk, ennek a társadalomnak megvannak ma már az új keretei, de nincsenek meg a törvényei, nincs meg a morálja. Szükségképpen, humanista életérzés lehet ugyan egyes emberekben, mint Jóska barátomban is, de a kollektívumban ez nem érzékelhető.

– Ennek történelmi okai vannak, vagy egész egyszerűen csak pillanatnyi emberiek, lelkiek? Felnőtt egy generáció, többek között a te nemzedéked, ez még egy nagy generációnak számíthatott.

– Nincsen generáció! Bár generációváltás lenne, de még az sincs, mert felnőtt ugyan egy nemzedék, amely, hangsúlyozom, egy olyan társadalmi keretben él, amely adott, és amelyet úgy formál, deformál, ahogyan ő akar. De hát, nap mint nap halljuk, látjuk, olvassuk, hogy mi az az elképzelés – bocsánat, nincs elképzelés! –, hogy mi az a „tett", amit véghezvisznek egyesek. Mert ha lenne elképzelés, akkor az már beleférne a humanista keretekbe, márpedig a humanizmus életérzése hosszú távra szóló életérzés. Az az adott keret, amire te utalsz, hogy generáció, az pedig egy ideiglenes, átmeneti állapot. Ahol szükségképpen eltűnik a humanizmus.

– Többször is megfogalmazódott már, hogy a magyar történelem a középkor óta balsikerek sorozata. Többször újrafogalmaztuk már Ady intelmét: „Nekünk mindig Mohács kell!" Az ő máig érvényes üzenetének végzetre hangolt aktualitását: „Ne legyen egy félpercnyi békességünk, / Mert akkor végünk, végünk", mert mi, magyarok csak a tragédiáinkból vagyunk képesek tanulni. Ez a borúlátás azután ismét felerősödik a trianoni békediktátumot, majd a bécsi döntést követően, és '56 után. És ez a kísértetiesen szorongató életérzés mind a mai napig itt van velünk, a rendszerváltoztatás viharában is.

– Igen. A történelem, természetesen, az más. A történelmünk az olyan összefoglaló jelentőségű, amit nem tudunk meghatározni, de nem igaz, hogy csupa kudarc. Kudarcok is voltak, vannak a történelmünkben. A legnagyobb tragédiánk, a Habsburgok okozta tragédia, amely alól sajnos nem voltunk képesek időben kiszabadulni, s még most sem tudunk egészen. A monarchista körökben, a legitimisták körében ma is él a nosztalgia. De mi után epednek ezek az emberek? A nyugalom, a béke után. Vajon ez az új nemzedék a nyugalom, a béke után vágyakozik? Nem! Új úton jár. Vegyük már tudomásul, hogy a magyar történelem tele van dicsőséges lapokkal, lehet ugyan, hogy ezek a dicsőséges lapok csak kísérletek voltak. A legnagyobb próbálkozásnak a Széchenyi-féle kísérlet számított. Ugyanúgy a legnagyobb próbálkozások közül való volt a Tisza István-i, a bethleni kísérlet is, hogy aztán csődöt mondjon minden. A szovjet csapatok, illetve az orosz szupremácia következtében, a pánszlávizmus, az ortodoxia, amely együttesen keveredett abban a szörnyűségben, amit a 20. századi történelem teremtett.

– Történelmi tudattal élni. Egyáltalán, népben, nemzetben gondolkozni. Ez fontos alapeleme, indíttatása lehetett még annak a nemzedéknek, hogy megint korosztályokról beszéljünk, akikkel te magad is együtt indultál, az 1920-as évek második felében születettekkel, az úgynevezett Eötvös-kollégistákkal, akik, ha jól tudom, mindenekelőtt Németh László, Keresztury Dezső pedagógiai, írói, emberi alapállását tartották követhetőnek, példaértékűnek.

A kérdésem az tehát, hogy népben-nemzetben gondolkodni ma hogyan lehet, lehet-e egyáltalán?

– A helyzet a következő: az Eötvös-kollégisták között elenyésző számban voltak Németh László-pártiak, Keresztury-pártiak. Ennek Keresztury is az okozója volt, aki a helyzetből következően olyan embereket vett fel a kollégiumba, akik már eleve más elkötelezettségűek voltak. Nem akarom sorolni a neveket, sok van. Akik megmaradtak, azok sem Németh Lászlót, sem Keresztury Dezsőt nem majmolták, azok urbanisták voltak, művelt emberek. Ami pedig a népben-nemzetben gondolkodókat illeti? Veres Péter-i mondás: már eleve végigfut a hátamon a hideg, hogy épp Veres Péter mondja, akinek a szerepe, az életútja a legkirívóbban mutatja, mennyire eltávolodott a magyar népi gondolattól ez az ember, s mennyire Erdei Ferenc politikai uszályába került. Népben gondolkodni? Nemzetben gondolkodni? Ezek elavult fogalmak. Miért? Mert a nép nem reagál, mert a nemzet, a nemzet az megosztott. Népben-nemzetben regnálni csak egy olyan náció képes, amely nem egy ilyen konglomerátum, egyveleg, mint a mai magyar, hanem Egységes Egész. Erre Európában nem tudok jobb példát mondani, mint a dánokat, a norvégokat, és részben a lengyeleket és a szerbeket.

– A nemzetfogalom miként alakul, s egyáltalán egységes nemzetről beszélhetünk-e már a középkor kezdete óta? Az egységes magyar nemzet mikortól s miként születik meg? A nemzet fogalmán ma mit értsünk, mit érthetünk?

– A Szűcs-féle nemzetmagyarázat, ugye, tipikus marxista magyarázat, amelyet akár negligálhatunk is, bár rendkívül okos ember szájából hangzik el minden mondata, ugyanakkor elfogadhatatlan egészében véve. A magyarság mint nemzet, már a középkorban létezett, hiszen meg kell csak nézni a török kori Nagykőröst, de általában az alföldi három város: Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét társadalmát. Vác nevét azért nem említem, mert Vácott a nemzettudatot egy rendkívül kis csoport érdekképviselte. De ez a csoport akkor nem nemzetben gondolkodik, mert ez már a polgárosuló, a 1900-as évek elejének feltörekvő polgársága, amely elsősorban boldogulni akar, s ezért eltörli a nemzet fogalmát. Nemzetfogalom ott, ahol jobbágyság van, már eleve nincsen. Van egy bizonyos nemesi összefonódás, éppen a korabeli váci püspökség pontosan megmutatja, hogy Migazzi miként látja ezt a kérdést. Kiesik a tudatból a nemzeti. De nemzet az van, létezik. Evidens, újra és újra megújuló nemzetről kell beszélni, még akkor is, ha iszonyatos fájdalmak közepette született is meg ez az új nemzet.

– Azt állítod tehát, hogy a középkori nemzettudatban a Werbőczy-féle törvények és egyebek alapján, valahol a nemesség által, vagyis egy felülről építkező nemzetgondolat van jelen, és ez nem szivárog le a jobbágyságig. Én ezt nem így látom, mert gondoljuk csak át, hogy a nemzettudatba példának okáért hogyan kerül be a hun és magyar rokonság mítosza, legendája, ami valahol legfelül, a nemesség agyában fogalmazódik meg

elsőként, s mégis, szinte észrevétlenül, gyönyörűen csermelycseppekben leszivárog a legalsóbb szintekre, a jobbágyok tudatába is.

– Ezek a mítoszok, ezek a költők agyában születtek meg.

– De ma is élő mítoszok. És az állam mint olyan?

– A középkori nemzetállam, az végeredményben Horvátországból, Szlavóniából, Magyarországból állt, elsősorban a Habsburg-Magyarországból, de a valódi, amelyre később építeni lehetett, az a tiszántúli református magyar értelmiségi által képviselt országrész volt.

– Akkor tehát a középkorban az állam a nemzetnek jól körülhatárolható keretet adott, ez a lényege, amit mondasz. Itt nem fontos még az, hogy ki milyen nyelven beszél, magyarul-e, vagy éppen szláv vagy germán nyelveken. Ez majd csak később differenciálódik.

– De akkor is Habsburg-uralom alatt.

– Ez mégis csak jóval később differenciálódik, úgy gondolom, a 19. és a 20. században, amikor már megerősödik az az elvárás, hogy mi magyarok vagyunk, magyarul beszélünk, egy nációt képezünk. S ilyesformán alkotjuk a nemzetet, azaz a nyelvében élő egységes, egy és oszthatatlan közösséget.

– Megközelítőleg így van, de a 20. századra már nem vonatkozik, mert ott különböző-en túlhajtott népiesség, túlhajtott urbanitás a jellemző. Vicsorgó, egymásnak ellentmondó viták a kettő között, holott valójában azt sem tudják, mi az, hogy urbánus. Mind a kettő a magyar népi valósághoz tartozik, az más kérdés, hogy ha már a Németh László szemüvegén át nézzük, hogy nem a fajtáról, hanem a *„Sej, honnan jöttél!?”* eszméről van szó. Tehát, konkrét példát mondok: egy Bauer vagy egy Demszky sohasem lesz képes képviselni a magyar nemzeti gondolatot. Miért?

– Ez már napi politika, és…

– Azért, mert baloldaliak? Nem. Egyszerűen „be vannak oltva a magyarság ellen”. Mindazt, amit tesznek, rutinból teszik, és a boldogulásuk érdekében mindenre képesek.

– Egy kicsit térjünk még vissza az urbánus és népi fogalomkörhöz. A nyolcvanas években mindannyian, vagy legalábbis többen úgy gondoltuk, hogy ezt a vitát urbánusok és népiesek között nem lehet már újragerjeszteni, s az írótársadalomban sem képezhetők újra az egymásnak feszülő szekértáborok. Ezt nem lehet már előhalászni. Többek között ezért sem lehet újra népi-urbánus vita, gondoltuk. És mit ad isten, mégis, a feledés homályából ismét felszínre kerül, mégpedig a legrosszabb változatban, politikai hadszíntéren ez a kibékíthetetlennek tűnő ellentét.

– Is!

– Is?

– Meg a művészetekben is a felszínre kerül. Más a *Tiszatáj* arca, meg más a *Holmi*é, pedig mindkettő irodalmi folyóirat. De a legnagyobb marhaság lenne az urbánusok közé sorolni mondjuk Márai Sándort, akit mindkét folyóirat előszeretettel közöl. Ő nem urbánus. Ő egész egyszerűen magyar író.

– Mégis, ki ma az urbánus, és ki ma a népi?

– Csak az irodalom útján lehet meghatározni, a frankfurti könyvvásár kapcsán, mondjuk, mert az pontosan mutatja, hogy az egész egy rettenetes nagy színjáték. Egy számomra teljesen ismeretlen írónak hat könyvből álló kiállítás-komplexuma mellé felsorakoz-

tatni Kertész Imre, Esterházy Péter, Nádas Péter, Konrád György könyveit? Ezek közül az írók közül, egyedül Esterházy Péter az, akinél arról beszélhetünk, hogy harminc évvel ezelőtt formabontó stílust kísérelt meg meghonosítani a magyar irodalomban. Ugyanakkor az egy teljesen abszurd dolog, hogy a másik vonalon, az úgynevezett népin, beteszik a könyvvásár mai, kortárs szerzői közé Sinkát, Móriczot, Németh Lászlót. De ők miért népiek? Ők tisztán és világosan a magyar kultúra 20. századi képviselői. A magyar író az, akinek köze van a mélymagyarságunkhoz, ahogy Németh László fogalmaz. Az magyar író!

– Tehát az urbánus-népi vitát a következő nemzedékek kényszerűen ugyan, de tovább folytatják? Különbséget pedig irodalom és irodalom között, ha jól értem, csak úgy tehetünk, ha megállapítjuk, hogy ki az, aki magyarul magyarként gondolkozik és ír?

– A politikában is így van ez. Vannak, akik kijelentik, hogy ők nemzetiségük, meggyőződésük, hitük és vallásuk szerint zsidó emberek. Nagyon tiszteletreméltó álláspont, de akkor ők ne kíséreljék meg túlreprezentáltan képviselni Magyarországot bárminemű formában külföldön, a világban, ez belátás kérdése. Hanem mondják meg őszintén, legyen szó irodalomról, a művészetek bármely ágáról, hogy ehhez és ehhez a nációhoz tartozva költőként, íróként, zenészként, képzőművészként: „Vagyok, aki vagyok." Ezt és ezt a nemzetet képviselem. De hát ők mint világpolgárok voltak jelen a könyvvásáron is. Jó, rendben van, de akkor meg képviseljék a világpolgárokat. Világpolgár lehetett volna Sinka István is, a fekete bojtár, ha pénze lett volna. Vagy ha valakik egy kicsit is megsegítik őt. De hát nem voltak segítői, Püski Sándorékat leszámítva. Kassák Lajost hová teszed? Kassákot, mondd meg nekem, hová sorolod !? Urbánus? Népi? Nem! Egyik sem! Ő Kassák Lajos…

– …az avantgárd költő és képzőművész Érsekújvárból, akinek feje fölött elrepült a nikkelszamovár.

– Kassák Lajos magyar író. Hogy stílusirányzat vonatkozásában melyik avantgárd izmust választotta, az az ő szuverén dolga. Mint ahogy Gulyás Pálé is az volt, aki debrecenikként Németh László hatására egy idő után népi ihletettségű verseket kezdett el írni, majd a későbbi költői korszakában a népi mítosz világába menekült. Ugyanúgy lehetséges, hogy Nádas Péter vagy Konrád György mindketten képesek alászállni az ő tudatalattijuk mélységes mélységeibe, a saját világuk, hatezer éves kultúrájuk mélyeire, és onnan hozni fel, létrementeni érzelmi, szellemi muníciókat, de ehhez ám stílus is kell, ehhez írói készség is kell. A stílus az persze megvan! De mégis, emberileg, erkölcsileg az elfogadhatatlan, hogy a magyar kiadóinkon keresztül egy átláthatatlan gazdasági, pénzügyi szövevényre, manipulációra épüljön Nyugat-Európában az irodalmi életünk jövője, ez abszurdum. Harlemben vagy épp Hollandiában nézem, s két könyvkereskedés kirakatának díszhelyén is ott látom Konrád György műveit. Bécsben, Kölnben a kirakatokban ugyanazok a szerzők vannak kitéve, s ugyanazok a művek. De miért csak azok?

– Legyünk bár urbánusok vagy népiek, magyarok, jászok, kunok, palócok, szlovákok, németek, zsidók, cigányok, vagy épp más nációhoz tartozók, valahol szabadon szeretnénk otthon lenni ebben a világban, azt hiszem, ez az életünk leghőbb óhaja, vágya. Sokszor idézted már Jacques Maritaint, az ateistából lett katolikus tomista teológust, filozófust, s az ő égre kiáltó óhaját, hogy jó volna már, ha a következő nemzedékek a szeretet

hatalmát nem tévesztenék össze minduntalan a hatalom szeretetével. Márpedig egy olyan korban élünk, amikor a hatalom szeretetét sokan, de nagyon sokan tudatosan összekeverik a szeretet hatalmával, és így is élnek „boldogul". Vallják is, hogy ez az út helyes.

– Nem véletlen, hogy Németh László egymás mellé állította Jacques Maritain *Primo Spirituelle,* tehát a *Lelki elsőbbség* című munkáját Sztálin *A leninizmus kérdései* című művével. A kettő pontosan üti egymást. Maritaint ugyanis olykor nagyon félreértelmezzük. Ő elsősorban katolikus, és mindazonáltal francia. És Maritain azt mutatta meg, hogy ez a katolicizmus nemzettől, államtól független: egyetemes szabadságot jelent. Csakhogy az a helyzet, és ezt Németh László a csodával határos módon felismeri, hogy a Jacques Maritain-féle írókat jobban lelkesíti a vallás, az egyház, mint maga a kereszténység. Maga a keresztyénség!? Na, itt vagyunk most, ennél a sarkalatos pontnál. A szabadság, a szabadság és katolicizmus, a szabadság és protestantizmus kérdéskörénél. Mint polgár boldogulni kívánunk, mint lelkek üdvözülni, ezt a kettőt tökéletesen képesek vagyunk vizsgálni, hogy a két folyamat miként fut egymás mellett, hogyan kapcsolódik egymásba. Most azonban nem lehetett elvégezni ezt a vizsgálatot. Nem lehet azóta sem, mert egy olyan korszakban éltünk, amikor nem volt szabad kifejezni ezt a gondolatot. A polgár boldogulni akar, akkor tehát a teste-lelke az államé, ez volt a jelszó. A polgár üdvözölni kíván, akkor pedig mindenestül az egyházé. Ez nem megosztottság, és nem alá-fölé rendelés, hanem az egyház feltétlen elismerése. Ez ellen aztán lehet berzenkedni is akár, ahogy Németh László tette, vagy ahogy a protestánsok, vagy ahogy a katolikus írók tették. De végül is be kell látni, hogy a szabadságot ugyanaz élteti, mint a vallásosságot, mint az egyházat: a hit. Igen, a szabadság is hit kérdése. Nekem a legnehezebb időkben is megvolt a magam szabadsága, mert igenis hittem valamiben. Így kapcsolódik össze a kettő: a szabadság és a hit kérdésköre.

– Tehát a szabadság lehetősége bennünk van, ezzel, ugye, ezt kívántad kifejezni. Maritain, mint már említettem, tudomásom szerint materialista volt ifjú korában, s azután meg mindenféle francia, bergsoni meg angolszász filozófiai iskolák, teológiai irányzatok hatására megtér, és felfedezi maga számára garonne-i parasztként életre szólóan a katolicizmust. Milyen érdekes, hogy a megtért bárány mennyire világosan képes meglátni a nagy összefüggéseket, hiszen Jacques Maritain számára megadatott, hogy megújítsa a 20. századi teológiai gondolkodást.

– Mert megtért. Mert hite van, azért. De egyébként, visszatérve az előbbiekhez, az urbánusok-népiek, mindkettő megragadt nézeteiben a húszas, harmincas éveknél. És csak annyiban volt változás, hogy egyiknél érzelem nélkülivé vált az irodalom, a másiknál eluralkodott az érzelem, azután meg az értelem akart győzedelmeskedni egyiken is, másikon is. Csakhogy a kis szerencsétlen író azt mondta, hogy ne tovább, majd én megmutatom, csinálok valami egészen mást. A festő nem a tárgyra gondol, amikor fest, hanem színekben, formákban gondolkozik. A mai költő is színekben, formákban gondolkodik. Az ember, a közember sehogyan sem! Képtelen üdvözülni például, mert nem tudja, hogy miként lehet. Boldogulni sem tud mint polgár, mert bizonyos okok miatt teljesen magára maradt, s elhagyta a hite, a meggyőződése is.

– Mik azok a bizonyos ok és okozati összefüggések, amik miatt nem képes üdvözülni, boldogulni a közember? Mi az, ami megköti, mi az, ami nem engedi szabadulni? Mi az, ami a benső szabadsága kibontakozását gátolja?

– Gyökere van minden létezőnek. Ezt a gyökeret nem lehet csak úgy növeszteni, elsajátíthatóvá tenni, megtanulni. Nem lehet átültetni, átvenni, mert az „csak" úgy önmagáért nem létezik bennünk. S vagy benne van az emberben, vagy nincs benne. Legfeljebb kiirtani, azt sikerülhet. Negyven év „munkájával" majdnem tökéletesen, úgy 90–94 %-ban kiirtották ezt a gyökeret, ezt a szabadságvágyat. Az ember furcsa lény, egy idő után nem kíván szabad lenni, megkapja a kenyerét, parizerét, sajtját, s elég neki. Nem kíván többet. Nem akar szabad lenni sem. Aki szabad szeretne lenni, többre vágyik, arra meg rákoppintanak.

– Tehát, te azt mondod mégis, hogy ott legbelül mindig szabad voltál.

– Szerettem volna az lenni.

– Volt belső tartásod, ez is a hit kérdésén alapszik.

– Sokszor megingott.

– Evvel együtt, több-több jellemző élethelyzetedből következtetve, én mint tanítványod arra a megállapításra jutottam, és most ezt a felismerésemet szeretném megosztani veled, hogy van benned, a személyiségedben valami állandóan és izgatóan vibráló, mulandóságra hangolt szomjúság, elégedetlenség, szinte minden és mindenki iránt. Ami abban nyilvánul meg, egy kicsit Adyt is citálva, hogy neked sohasem jó az, ami éppenséggel van és megadatik, mindig másvalami kell, mint ami most van, miközben tudom, hogy te inkább Babits erasmusi életfilozófiáját vallod magadénak. Van tehát az egész emberi lényedben valamiféle tudat alatti, vagy talán nagyon is tudatos nyugtalan törekvés arra, hogy „boldog anarchista" légy, és ez az életérzés mintha a mai beszélgetésünkben is követne.

– Jól láttad a dolgaimat, amennyiben érdekel valakit is, hogy az voltam akkor, és most meg ez vagyok. De itt meg kell különböztetni azt, hogy Eötvös-kollégiumi éveimben azért tartottak anarchistának, mert nem fogadtam el a közvetítő hatalmat Isten és közöttem, ez az egyház részéről volt így. A párt részéről pedig eleve szemben álltam a materializmussal, mert érzelmet, még több érzelmet szerettem volna. A tudást érzelemmel átadni. Minek az érdekében? Egy olyan nemzedék nevelése érdekében, amelynek ugyanilyen tudata lesz, nevezzük anarchistának, mint az enyém, és akkor elérhetjük azt a célt, hogy belülről szabadok leszünk. Ami későbbi anarchizmusom számlájára írandó, az egyáltalán nem anarchizmus, az fogcsikorgató ellenállás. Ami most esetleg anarchistának tűnik bennem, az pedig egyszerűen a mérhetetlenül felgyülemlett aljasság, összefonódás elleni alapvető, természetes tiltakozásom.

– Amit most elmondtál mint erkölcsi, filozófiai alapállás, az közel áll ahhoz a Schmitt Jenő Henrik, Nagy Sándor által kifejtett gnosztikus teóriához, miszerint két bálványt kell mindenképpen megsemmisítenünk, és ezek a bálványok mind az intézményesített erőszakszervezetek szolgái. Ők ebben az esetben az államról és az egyházról beszélnek.

– Semmi közöm ahhoz, amiről ők beszélnek. Hogy én innen emeljek ki bárkit is, vagy hogy az irányulna a polgári intézményrendszer ellen, amit képviselek? Magándolgaimban ellenben az emberi aljasságot egyetlen esetben sem tudom elviselni. Dühöngök, a szobámban fel-alá járkálok és átkozódom. Hogy egy olyan korszakban élek, amikor a sze-

mem előtt történnek azok a szörnyűségek, amik történnek. És nincsenek, akik szembeállhatnának vele, nem teszik. Nem teszik, mert, mint már mondtam, a polgár boldogulni akar, de mindenáron. És arról pedig szó sincs, hogy üdvözülni lenne képes.

– De akkor meg, a te anarchizmusod az „krisztusi anarchizmus", ha szabad ezt mondanom. S akkor itt azt kellene megvilágosítanunk, hogy mi az az általam már korábban felemlített „boldog anarchizmus". Aki a mindenkori egyháza közösségével szemben ellentétes teológiai tanokat, eszméket hirdet, azt a valakit a köz eleve anarchistának nyilvánítja, miközben régi idők eretnekeit, hírnökeit idővel a szelektív emlékezet észrevétlenül képes akár szentté avatni, piedesztálra emelni, megerősítve korábban elvetett tanait, hittételeit. Azt hiszem, ez a gnoszticizmus igazi paradoxona. És hiába tudjuk, hogy ez így van, mégis minden, minduntalan kezdődik elölről.

– Hű, itt az egyháznak de nagyon nagy szerepet szánsz! Az egyház szinte osztja a szerepeket, és megmondja, hogy ki az anarchista, ki nem?

– Voltak idők, amikor megmondta.

– Erről szó sincs. Az egész mai történet másról szól, de megmutatja a felbomlás végzetes jeleit az irodalom, a festészet, a zene. A zenei világban ugyanaz megy végbe, mint a frankfurti könyvvásáron, ugyanazok viszik a prímet. S az ember szinte megretten, hogy kimaradnak óriási tehetségek. Szőllősy András például, s a legnagyobb kortárs magyar zeneszerzők, s helyettük itt vannak ezek a külföldön, hogy neveket most ne említsünk, nagy reménységgel dolgozó magyarjaink. Van egy versem, amely pontosan mutatja, hogy hol tartunk. Meghallgatod?

– Nem is tudtam, hogy verseket is írsz.

– Nem én. Az én költészetem, az tyúklábakon jár. De jellemző, hogy Sibelius ürügyén szegény Toldit emlegetik, kiebrudalván a magyar irodalomból. Ugyanakkor egy olyan stílust teremtve, ami teljesen idegen és érthetetlen. Ebből a Sibelius-tanulmányból idézek: *Az eltérő egyéni preferenciák természetes velejárói minden ember útkeresésének… Ekkor a tudattalanban olyan felismerés történik, ami az integrálatlanság miatt blokkolja a tudatos megismerést. A fel nem dolgozott komplexusoktól, előítéletektől, indulatoktól tanácsos megszabadulni, szegény Toldi esete is ezt mutatja*.

– Kitől idéztél?

– Kérlek szépen, Zay Balázs Sibelius-tanulmányából, ami a *Holmi* legújabb számában jelent meg. De még érdekesebb ugyanitt a Tandori-írás. Hogy hol tart ma a vers!? Idézem: *A ma élő két madarunk és / a két kártyabajnokságunkon kívül / külön fontos dolgom az életemben nincs. / Persze a szabadság, az egészség…* Oké, ez vers. De ez!? *Egyszerre gondolok egy sovány költőtársamra, / meg egy dél-angliai lópályára. /…/ Állítólag a Berkely Gyuri is azért tagadta annyira, / hogy volna anyag, mert egy Anyagéló nevű csajba volt reménytelen szerelmes…* Tényleg, ez szubjektív idealizmus. Tessék! Tehát itt tartunk, ilyen az életünk?

– Rusvay Tibor kemény, kritikus lélek és lágy szív. Ez jut most ezek után eszembe róla.

– Nem tudom, ezt te tudod jobban. A lágy szívet nem nagyon vállalom, akik ismernek, azok tudják, hogy nem vagyok valami lágy szívű. Hanem megértő vagyok.

– Pedig pedagógusként az voltál: jó és lágy szívű.

– Nem voltam pedagógus soha. Nincs pedagógia. Ellenben a pedagógia eszköz.

– *Akkor mi van?*

– Abban a pillanatban, amikor a tanár a személyiségét kikapcsolják, megáll az élet, mert önmagában csak az írás, az előadás, a mindennapos dolgozatok nem érnének semmit sem. A pedagógiához mint eszköztárhoz hozzátartozik ez is, az is. Az érzelem is, és természes tudás is. De a leglényegesebb, hogy a közlendőt, a megtanulandót a közlő, a tanár úgy adja elő és át, hogy a tanítvány a befogadó, egész habitusát, emberi lényét figyelembe veszi, érzékeli. Tehát nem elvonatkoztat cédulázgatva a tudásanyagot, hanem érzelmileg kellő empátiával azonosul a tanítványával. Ez is eszköztár végeredményben. Én legfeljebb nem buktattam, azt mondtam, hogy gyere, majd átvesszük ismét a leckét, és kijavítjuk azt a rossz jegyet. De buktatás csak a végső esetben történik. Itt van például egy eset, érettségi találkozó volt Vácott vagy Nagymaroson, és a kórház főorvosa feláll, és azt mondja, hogy „Rusvay tanár úr minden 'jósága' ellenére főorvos lettem. Pedig mindenből megbuktattak." Minden tárgyból megbuktattuk a Gimnáziumban. Még a fiatal piaristáktól alighogy átvettük, akkor. „Büszke vagyok rá, hogy orvos lettem" – mondta ez a tanítvány. Lelked rajta, válaszoltam neki. Mit mondhatok. Tévedtünk! Magániskolában leérettségizett, a papa is orvos volt. Ezeket számba kell venni, ezek a kivételes esetek. De ott van az a kis perőcsényi, vámosmikolai, kemencei lányka, aki mikor bejött a nagy szoknyájában, vagy az a szokolyai kislány, üdítő volt. De már akkor látszott, hogy a másik fél, az iskolatársaik, a tanáraik elzárkóztak előlük. Pedig már az iskolában meg kellett kezdeni az azonosságra, az együvé tartozásra nevelést, amit legtöbbször sikerült is megvalósítanom, hála a jó istennek, az említett egy eset kivételével. Így hát több törekvésem is hol sikeres, hol meg balsikeres volt, mert a pedagógus élete fiaskó. Ma azért nincsen pedagógia, de még eszköztárában sem létezik, mert nincsenek pedagógusok. Hanem sokkal inkább úgynevezett mesteremberek vannak, akik kiadják a penzumot, a papírt, írd fiam, lányom a dolgozatot. Ha megírtad, beszedem, leosztályozom, ennyi. Nem tudják a kollégák, hogy mi van az életek, a lelkek mögött, hogy én, a felföldről érkező, négy órakor kelek hajnalban, átszállok buszról, az egyik vonatról a másikra. Mire beérek az iskolába, telve vagyok gonddal, mert délután már segítenem kell otthon a ház körül, a háztájiban. Tehát érezni kell, átérezni! A mások, a másik ember sorsába való beleérzés a legfontosabb. S a harmadik, ami független mindettől, s ami nem a nevelés álorcáját vette fel, az a népben-nemzetben való gondolkodás. Ez, mint mondtuk az elején, kiveszett. Maga a gyermek tájékozatlan saját népe történetében, a történelemben, hát még az irodalmában, hát még a művészetében, a festészetében, a zenéjében etc.

– *S önmaga tárgyában még inkább. A középiskolák legfőbb dolga mégiscsak az önismeretre nevelés. De te végeredményben életed példájával jártál elöl, hihetetlen empátiakészséggel. Azért is teszem most szóvá, hogy annak idején azt fejtegetted, s talán te is másképpen gondoltad később, hogy Zebegénynél Kóspallag irányából folyik egy patak, ami a fölött van, az Európa, ami az alatt, az már a Balkán. Meg is sértődtünk jó néhányan, akik a Felvidék irányából érkeztünk a felső-járási döcögő buszokon naponta Szobra, hogy mit is értesz te ezalatt. Azt, hogy mi műveletlenebbek és butábbak lennénk a Dunakanyarból vonattal érkezőknél?*

– Ez nem feltétlenül pejoratív. Mert van ugye a népmesékből jól ismert „Óperenciás-tengeren is túl" gondolata, vagyis hogy Ober Enns, tehát az Enns folyón túl. Ez a folyócska választ el bennünket végeredményben kultúrtörténeti szempontból Európától. Én tehát ezt a területet még jobban feltagoltam, önkényeskedtem, és persze hibáztam. Nekem később kellett rájönnöm arra, hogy mindaz, amit az úgynevezett Európa jelent és takar, az egy polgári mentalitás. A balkáni életforma, az egy paraszti mentalitás. Már eleve lehetetlen az, hogy én a balkanizmust ne fogadjam el, amikor magam is parasztcsaládból származom, és közelről ismerem a jász parasztok életét, lelkiállapotát, mozgásterét, amely persze mára már megváltozott.

– Itt a szegénység hagyományos kultúrát, értéket, mentalitást és szokásjogot megőrző erejére gondolsz?

– Vannak országok, ahol nem szegények, de óriási és erős a hagyomány. Hollandiában. Érdemes végigjárni a holland vidéket. Valami fantasztikus, hogy mennyire őrzik a holland történeti valóságot. A Habsburgok elleni gyűlöletet. Végeredményben együtt lázadtunk fel a kalapos király ellen. A Habsburg Birodalom nekik köszönheti a végét, és azt, hogy a Németalföldön és Magyarországon egy időben mozgott a föld. Tehát nem a szegénységről van itt szó, hanem arról, hogy amikor egy nemzet lelkiismerete nem tiszta, akkor az, semmibe veszi a múltját.

– Köztudottan és közismerten a Szobi Általános Iskola és Gimnáziumban tanítottál éveken át. Száműzetés volt ez számodra a „javából". Nekünk pedig kegyelem. A sors kegyeltjeinek érezhettük magunkat, hiszen többen is olyan nevelőink voltak veled egyetemben: Bánkuti Ferenc, Bohony Nándor, Kávássy Sándor dr., Molnár István tanár urak, akik valóban olyan szellemben tanítottatok bennünket, hogy azt vallottátok: igen, gyerekek, történt, ami történt '56-ban, s az, azt követő évtizedekben, de nem szabad feladni, és legfőképp nem lehet meghátrálni. Igenis jó lelkiismerettel, ennek a trianoni bárddal agyonszabdalt, háborúk vesztesének kikiáltott, az utolsó csatlóssá, kollektív bűnössé nyilvánított kis nemzetnek meg kell tartania az ideáit, az identitását. A nemzetet újra egyesítve a magyarságnak meg kell őriznie a mitikus álmait, a legendáit, a nyelvét, a művészetét, a tudományát a tudását. A felnövekvő nemzedékeknek pedig mindent tudniuk kell a valóságos történelmi múltról, az apák és nagyapák tetteiről, harcáról, csatáiról, háborúiról ahhoz, hogy emelt fővel léphessék át az ezredvég küszöbét, és tovább építhessék a Hazát a magasban, amit csakis részvéttel szerethet igazán az ember, amíg él és remél, itt, ezen a földön.

– Igen. Itt csak egyetlenegy dolog hibádzik, mondhatnánk némi szarkazmussal. Most épp a mítoszok szétrombolása folyik, láthatóan a művészetekben is.

– Ez szerinted jó vagy rossz?

– Attól függ, milyen mítoszról van szó. A magyar mitológia tökéletes. A finn mitológia még inkább az. Az észt is tökéletes. Úgyhogy nekünk ehhez kell tartanunk magunkat. Néhányan vagyunk, utolsó mohikánok, akik még ezen munkálkodunk.

– Mai beszélgetésünk befejezéseként kérlek, hogy olvasd fel azt a verset, vagy annak egy részletét, amit Rába Györgytől választottál, gondolom, nem véletlenül.

– Rába György a legjobb magyar költőnk. Most természetesen egyre gyakrabban hallani, olvasni is a nevét.

– Ez még, amit most a kezedben tartasz, látom, egy neked dedikált példány.

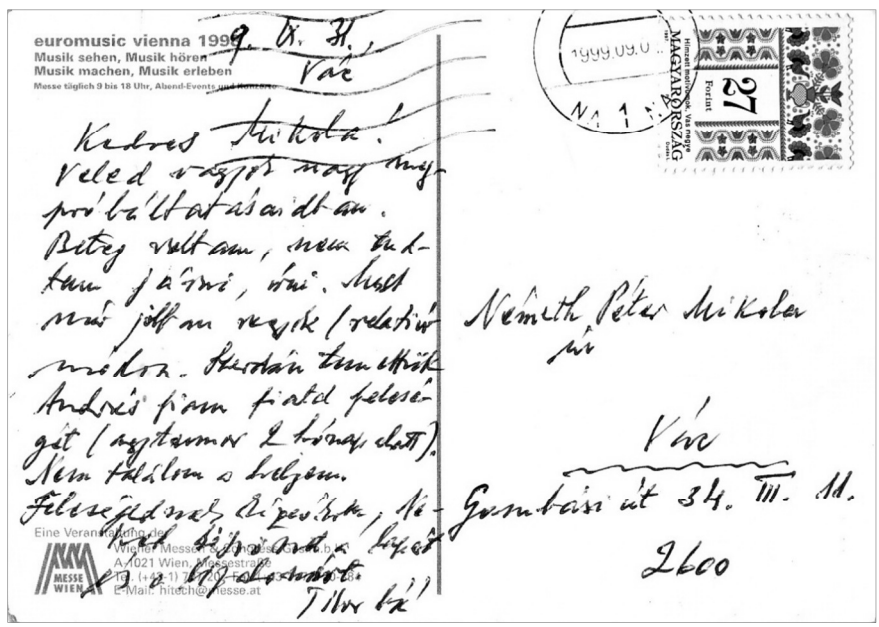
– Mindegyik az. Egyre-másra jelennek meg kötetei, versei. Sokan elhallgatják, „természetesen”, pedig Lator László meg ő, messze kiemelkedően a magyar irodalomban, az első helyen vannak. De tessék meghallgatni. 1948-ban írta ezt a verset az én Rába barátom, amikor meglátogatott Tatabányán, amikor ott tanítottam. Beteg lett, s kórházba került.

Homályos kertek csősze,
légy a gazdám,
taníts meg élni,
halálfélelem.

Könyörtelen csontú
ujjaddal kopogj rám,
béresedre.

A virág sír ma,
hogy fán gyümölcs libeg.
Tárva a csűr, a magtár,
az aratás készül a
földeken.

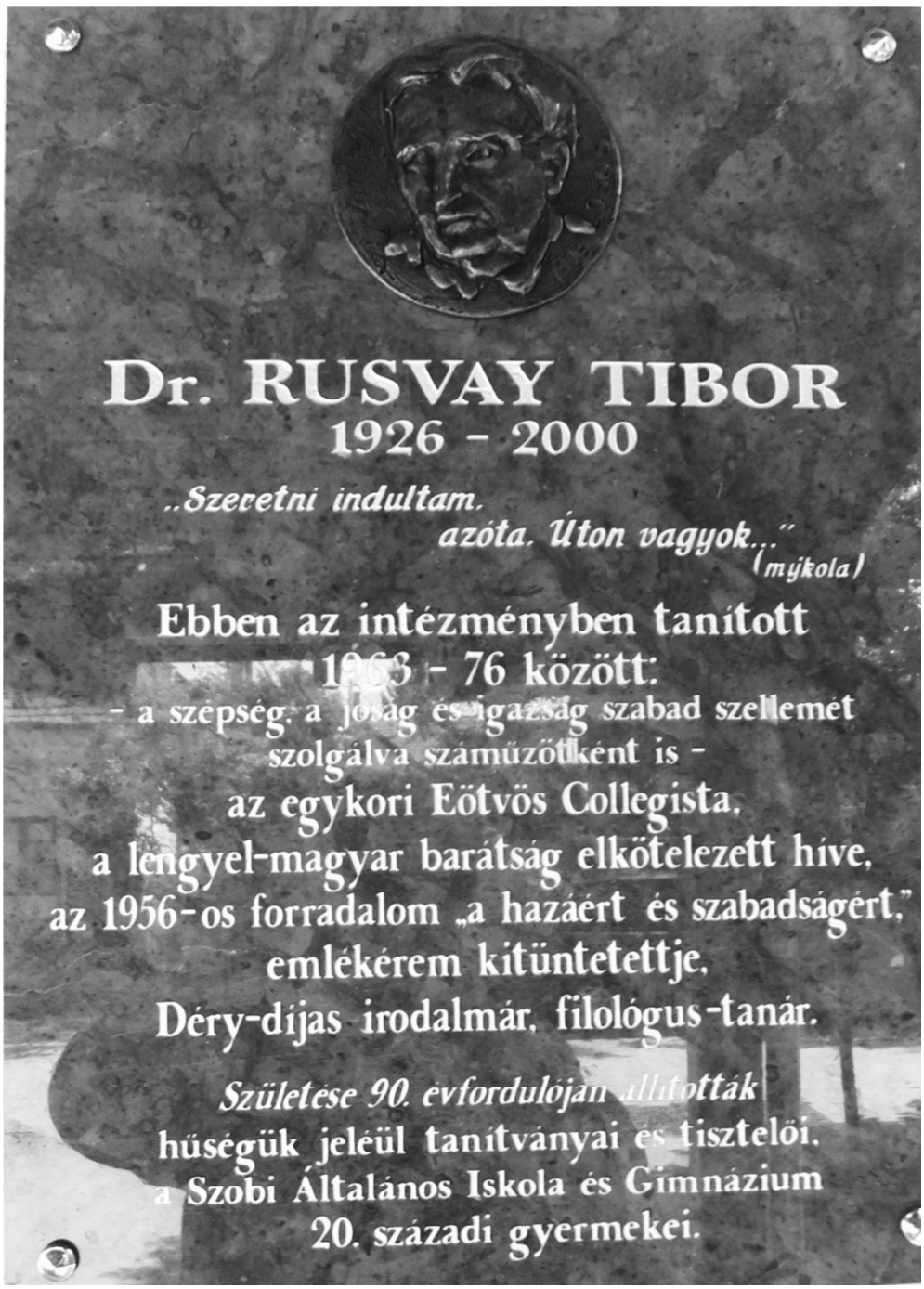
(A Madách Televízió Új Uránia című kulturális magazinjában 1999-ben elhangzott beszélgetés átirata)

Rusvay tanár úr hozzám címzett utolsó levelezőlapjainak egyike

A Németh-testvéri: – Zoltán Pál és Péter Mikola – nagyszombati kiállítás-performanszunkat, Bujtás József Requiem aternam című, verseimre komponált nagyzenekari műve részleteinek kíséretében, Uribe énekével, Ipolyságon (Sahy) dr. Rusvay Tibor nyitotta meg: a líra és a fotográfia műfajának kapcsolatát elemezve testvérségünk okán is. A fotómontázs *VisszaSejtesít* című kötetetből való. Fotók: Vásárhelyi Zoltán – Köpöczi Rózsa

2016. augusztus 25-én, a Fekete István íróról elnevezett
szobi általános iskola falán állított emléktábla

„AZ EMBER ITT KEVÉS A SZERETETRE”

A felvétel 1998-ban, Vácott a Görög templom kiállítótermében készült
az Expanzió X. alkalmával „A remete” tematika megnyitóján

Adventi beszélgetés Pilinszky János költészetéről gyóntatójával, Jelenits István piarista szerzetes-tanárral, irodalomtörténésszel

Németh Péter Mikola – *Régóta készülődik bennem ez a beszélgetés. S talán, találkozásunk különös kegyelme, hogy pont itt, Vácott ezen a napfényes kora délelőttön, épp az adventi időben, a harmadik évezred küszöbén szólhatunk egy olyan emberről, élete művéről, aki az emberiségtörténet talán legvéresebb századának kivételes szülöttje, s aki sejtjeiben tudta, hatványán érzékelte magánélete és a történelem botrányköveinek nevezett koncentrációs táborok összefüggésében a mindennapi lét tragédiáját, drámáját. Pilinszky János szinte mindenében, lelkében és testében is azonosulni tudott kora legtitokzatosabb rezdüléseivel, történéseivel. Drámai lény volt, mint mondják. S akire gyermekkoromból, ahogy szorongva, talán a poéta készülődhetett bennem, valahogy úgy emlékszem vissza, mintha mindig nagyon messziről, szinte a sír mélyéről, odaátról szólt volna hozzám, megadón. Halott klasszikusnak véltem, már akkor. A sors iróniája, hogy belátva tévedésemet, ezek után bármennyire is szerettem volna még az életében megismerkedni vele, 1981. június 4-én már csak a temetésére érhettem oda, a Farkasréti temetőbe. Ráadásul, szégyenszemre, az utolsó útjáról is lekéstem, többen is elkéstünk akkor. A búcsúbeszédekre valószínű, hogy ezért sem emlékszem. Csak azt tudom, hogy egy törökszegfű-csokrot szorongattam a kezemben, amikor a tömegben, a frissen ásott sírgödör szélén állva, azzal szemközt, az út másik oldalán megpillantottam Németh László fekete márványba burkolt aranybetűs sírkövét. Elmerengve az író és a költő egykori, meg-*

lehetősen ambivalensnek tudott baráti kapcsolatán – a csokrot közben a Pilinszky János (1921–1981) feliratú egyen-kereszt tövére szúrtam –, az dobbant emlékezetembe, hogy te jó isten, hiszen mindkettőjüket szeretett magyartanáraimnak köszönhetem. Sárospatakon Ruszkay Andrásnak, Szobon Rusvay Tibornak. Ők voltak azok, akik először Németh Emberi színjátékát, Galileiét, Széchenyijét, Égető Eszterét, A két Bolyait*, majd Pilinszky Trapéz és korlát, Harmadnapon, a* Nagyvárosi ikonok *és a* Szálkák *című köteteit a kezembe adták. Arra is élesen emlékszem, hogy akkor még, zöldfülűn, az a bizonyos, „értelmetlennek" ható* Négysoros *volt az első olyan vers, ami mélyen megérintett, ma már tudom, hogy nem véletlenül.*

Alvó szegek a jéghideg homokban.
Plakátmagányban ázó éjjelek.
Égve hagytad a folyosón a villanyt.
Ma ontják véremet.

Reggel, a hajnali órákban, ahogy beszélgetésünkre készültem, ki tudja, hányadszor, de memoriterként ismét felmondtam magamnak néhány Pilinszky-verset. S újra fellapoztam a Szög és olaj *című esszékötetet, amelynek szövegét Jelenits István gondozta, s a szerkesztés szempontjairól útmutatót is írt.*

Megjelenése óta, ha jól emlékszem, az 1982-ben volt, szinte már rongyosra olvastam, ezt az Édesanyámtól karácsonyi ajándékba kapott kék fedelű könyvecskét, amelynek borítóján bal tenyérrel oly szemérmesen eltakarja mosolygó arcának egyik felét a költő. Azóta is egyre több mához szóló üzenetet találok ebben a félszáz oldalnyi könyvben, amely, a költő az Új Ember*ben 1958–81 között hetente megjelenő esszéit tartalmazza, más írásokkal együtt. Így találtam rá aktuálisan arra a tanulságosan beszédes szövegre is, amit az adventről ír. Így hangzik: „Ádvent: a várakozás megszentelése. Rokona annak a gyönyörű gondolatnak, hogy meg kell tanulnunk vágyakozni az után, ami a miénk. Gyermekkorunkban éltünk így. Vágyakoztunk arra, ami biztosan megjött. Télen az első hóesésre." (Nyilván itt az a tágan asszociálható „száműzött tenger, isten hallgatása" metafizikusan is példaértékű mondata sejlik fel, azonnal.) „s várakozásunk ettől semmivel sem volt kisebb, erőtlenebb. Ellenkezőleg. Nincs nagyobb kaland, mint hazaérkezni, mint hazatalálni, beteljesíteni és felfedezni,azt, ami a miénk. S nincs gyengébb és jogosabb birtoklás sem, mint szeretnünk azt, akit szeretünk és aki szeret minket."*

Azt hiszem, ezek a sorok képletesen és valóságosan is elindítják azt a benső emocionális folyamatot és azt a várakozást, amiben már most is benne vagyunk. Meggyújtottuk az első gyertyát. Várjuk a második adventi vasárnapot, majd a hófehér karácsonyi ünnepeket.

Jelenits István – Igen, valóban gyönyörű, ahogy az egyházunk ünnepel. Az ember is, mióta ember a hétköznapok és ünnepek között különbséget tesz. A hétköznap mindenkor arra kényszerít bennünket, hogy az életünk felszínén tájékozódjunk, és hogy odaszögezzük figyelmünket a közvetlenül előttünk álló feladatokra. Az ünnep pedig azt tárja fel, amit a mélységek, magasságok jelentenek, és amik értelmet adnak a hétköznapoknak is. Ez az egyház életében Jézus történetéhez kapcsolódik. A karácsony a születéshez, és a

rákészülődés pedig valóban az adventi időhöz. Pilinszky János csakugyan, nemcsak kegyes tanácsként mondta el az olvasónak a várakozásról vallott érzéseit, hanem mély személyes tapasztalatként írt erről. Ahogyan a gyermek várakozik, és ahogyan a felnőtt is gyermekké lesz a várakozásban. Egyébként véletlenül tudom, mert én Pilinszky kézirati hagyatékával foglalkoztam, hogy még felnőtt korában is, minden karácsonykor levelet írt az Édesanyjának, úgy, mint gyermekkorában, hogy karácsonyra mit szeretne ajándékba kapni. Ezeket a bensőséges leveleket meg lehetett találni a kéziratos hagyatékában.

– *Megtudhatunk-e többet? Miről írt még ezekben a levelekben?*

– Például arról, hogy a kötetem megjelenjék karácsonyra. Vagy hogy ezzel, vagy azzal a valakivel levélváltásom és találkozásom remélhetőleg a megbékülést hozza majd. Minden karácsonytól várt valamit, valamilyen konkrét ajándékot, egyszerűen nem egy anyagiakban kifejezhető értéket, hanem az élet valamilyen elveszettnek vélt vagy elhomályosult titkának a felfénylése vagy a tisztázódása volt az ő óhaja.

– *Az idei, decemberi váci Madách-műsorfüzetünkre Dürer* A királyok imádása *című grafikája alá, Pilinszky János* A karácsony margójára *című esszéjéből egy rövid, ám bölcseleti szempontból annál súlyosabb részt választottunk. Idézetképp, felolvasom: „Mária és József alakja a bölcsőben fekvő gyermekkel, a család, minden család örök bensőséges képe. Ugyanakkor azonban, szinte észrevétlen fordulattal, isteni költészettel: az örök szüzesség képe is. A család, a termékenység jegyei mögött itt az ember másik magasrendű életformájának, a természetfölötti élet előképének, a szüzességnek is a legbensőségesebb »hármasában« gyönyörködhetünk. Külön-külön és együtt: Jézus, Mária és József alakjában, a szentcsalád, a karácsonyi barlang szeplőtelen látványa, egyszerre kimeríthetetlen szemléltető kincse minden családnak, s vezércsillaga minden egyes – társas vagy végképp magányos – emberi életnek. Csodálatos egyetemességet rejt magában, s oly észrevétlenül egyszerű »fogalmazásban«, amire egyedül a természetfeletti képes. Mint család: áldást osztó képe az emberiségnek, ugyanakkor – a szüzesség isteni mélységű fölfedésével – az örök, egyszeri ember megszentelése, annak kodifikálása, hogy az egyes ember a történelemnek nemcsak láncszeme, hanem egyúttal felülmúlhatatlan végcélja, Isten szeretetének legfőbb tárgya is. Természetes és természetfeletti eme csodálatos egyensúlyában csakis így lehet jelen* már most és már itt *az a hatalmas feszültség, mely drámájával az egész univerzum sorsát kimérte, s melybe* már most, már itt *belefér a kereszt éjszakája, a bal és jobb lator, Veronika kendője és Júdás árulása, az egész emberi történelem, s azon túl az egész teremtett világ »türelmetlen várakozása«.*

– Igen. Nagyon szép gondolata volt még, egy korábbi prózai írásában írta meg, hogy a karácsonyi kép azt mutatja meg, hogy Jézus, amikor megtestesült, nemcsak emberré lett, hanem ugyanakkor az egész mindenséggel találkozott. Hiszen a csillagok ragyognak a feje fölött, a barlangban a föld mélye nyílik meg. A szalmán a növényvilág a természet, a szamár az állatoknak a hódolatát hozza, a szegény pásztorok a koldusokét, a királyok, a bölcsek az értelmiségét vagy a gazdagokét. És az angyalok is ott vannak. Tehát az egész teremtett világ együtt van ebben a képben, ahogyan ő mondaná, hasonlíthatatlan intim szituációban, ahol a gyermeki lelkek az Istent imádják.

– A karácsony margójára *című esszé záró gondolatai is valami hasonlóról beszélnek, idézem: „Az egyszerű képet (pásztorok, királyok és ökrök foglalatában) ihletett kézzel és*

kiapadhatatlan odaadással nem hiába idézték fel templomok falán a századok. E kép, mely természetfeletti »elkötelezettségével« mindent fölülmúló történést ígér – így érkezik ma is közénk, az éjszakában megeredő hóesés intimitásával." Az evangéliumi szegénység intimitásával, teszem hozzá én, még a hózivatarban is. A szegénység örök értéket megőrző erejével. Mert ez az a helyzet, amiben a szegénység mintha végérvényesen felértékelődne.

– Igen. Ez biztos, hogy így van.

– Azért is hangsúlyozom a szegénységet, mert Pilinszky János életvitelére, egész költészetére igaz az a fajta aszkézis, ami többek között, abból az emberi alapállásából eredhet, hogy a költészet dicsősége az, hogy abból még senki emberfia meg nem gazdagodhatott. Ő írja ezt, A költészet dicsérete *című esszéjében, majd ugyanott így folytatja: „A verseket nem lehet megfizetni, vallják a költők. (…) A közénk született Isten bölcsőjénél minden bizonnyal ott volt a költészet is. Úgy is, mint a szegénység, és úgy is, mint a teremtett világ oszthatatlan jelenléte, véghetetlen szépsége, megvásárolhatatlan fényessége." A mi világunk tehát nem attól lesz boldogabb és gazdagabb, hogy mindennek erejével gazdasági és pénzügyi szempontból robbanásszerűen fejlődik.*

– Megvan, legalábbis a kockázata a pénzben való gyarapodásnak. S biztos, hogy a pokla annak, hogyha az egész életet a pénz utáni vagy a gazdasági gyarapodás utáni vágy tölti be. Amit az evangélium is mondott, hogy könnyebb egy tevének átjutnia a tű fokán, mint a gazdagnak bejutnia a mennyek országába. S ezt valóban, Pilinszky úgy élte meg, hogy ez a mennyország nemcsak a túlvilági életre vonatkozik, hanem az evilágira, a paradicsomi helyzetképre is. Amit, akár önként keresett, akár sorsként vállalt, azt a jó szívvel elfogadott szegénység teszi hozzáférhetővé. Biztos, hogy ennek a költői alapállásnak a kiváltságosságát látta, és élte is. Az is érdekes azután, ahogyan ezt ő továbbviszi, hogy a költészeten belül nemcsak anyagi szegénységet látott kötelezőnek, hanem egy személy szerintit is. S azt hitvallásának tartotta. És még a költői eszközök vonatkozásában is a szegénységet kereste. Gondoljunk csak arra, hogy a Nyugat első, második, tulajdonképpen a harmadik nemzedéke után jelentkezett, és azok a nagyok egyszerre éltek akkor. Babits is élt még, amikor ő megszületett, és Weöres Sándor is. Mi mindent tanult Babitstól? Szabó Lőrinctől? Tóth Árpádtól? S milyen pazar, pénzben ki nem fejezhető, de költői eszközökben megmutatkozó gazdagsága jelentkezett akkor még a rímnek, ritmusnak. A költői képeknek mennyire játékos és ugyanakkor komor lehetőségeivel, és komoly gazdagságával éltek a nyugatosok. Ezzel szemben Pilinszky Jánost költészetében valóban egy bizonyos aszketikus szűkszavúság, szegénység jellemez. Ő maga mindig is egyféle nyelvi szegénységről beszélt. Nem biztos, hogy ez az igazi szegénység, ezért árnyalatokban fogalmazott, nagyon finom eszközökhöz fordult. Tehát, úgy volt szegény, mint ahogyan, bizonyos szempontok alapján, Kassák Lajos. Mikor megszólalt, sajátos lemondásként hatott minden szava, mintha ismerte volna az eszközöket, s mégse akart volna élni velük. Úgy tett, mint az a muzsikus, akinek zenekara van ugyan, de csak egyetlenegy hangszeren kívánja megszólaltatni zeneművét. Valami ilyesféle jellemezte Pilinszkyt.

– Tudunk arról, vagy legalábbis olvasni róla, hogy Bébitől, a szeretett néma nagynénitől tanulta meg János az anyai beszédet, az anyanyelvét. Nyilvánvaló, hogy életének ez

az egyik olyan paradoxona, amit úgy kell értenünk, hogy ez részéről egy nagyon is elvonatkoztatott megállapítás. Vagyis hogy az ő versbeszéde misztikus intuíciójával, visszafogottságában, „egyszerűségében", lecsupaszított tisztaságában inkább a némák jelbeszédéhez, az imádságaink metanyelvéhez áll közelebb, mint a mindennapi beszélt nyelvhez, az anya- vagy apanyelvhez. Azt hiszem, hogy ebben az esetben is a tények szintjén megállapítható s a realitások elíziumi mezején át a valóság régióiba eljuttatható felismerések vezérlő elvéről van itt szó, ami sok esetben felbukkan a költő gondolkodásának homlokterében, mert életre szólóan nem tudta elfogadni például azt, hogy sokak a valóságot hajlamosak összetéveszteni a tényekkel, holott a kettő nem egy s ugyanaz. Gyakran idézte Rilke szállóigévé lett mondatát: „Rettenetes, hogy a tényektől sose ismerjük meg a valóságot!", ugyanakkor ő általa is tisztában volt azzal, hogy a „végső szó joga (a valóság nyelvén) nem a miénk". Erről így vall például A valóságról című esszéjében: „Az imádság ott kezdődik, ahol a tények véget érnek. Ahogy a művész munkája is. Amikor Van Gogh megfest egy virágzó fát vagy bármi mást, vásznán és alkotó ihletében azt a paradicsomi állapotot kívánja visszahódítani, amikor a tények még makulátlan realitások voltak. Az „ő fái" attól szépek és valóságosak, mivel a paradicsom földjébe gyökereznek, az ágaikban a teremtés ereje nyilvánul meg. Az ember valóságszomját a kihűlt tények sose elégítik ki. A tények a valóságnak a küszöbe, megmerevült fölszíne csupán. A valóság, ami felé mi vágyakozunk, épp a fölszín mögé van befalazva." Mit gondolhatunk ma minderről? Gondolhatjuk-e másképp, akkor, amikor úgy látni, hogy az ezredfordulóra szinte mindent lerántottunk a tények küszöbére, s ott a legszebb reményeink és értékeink is diribdarabokra törtek már?

– Biztos, hogy itt a magyar helyzet különösen nehéz, mert hiszen évtizedek teltek el úgy, hogy „rossz" szegénységben éltünk. Egy kispolgári életvitelben inkább, mint abban az igazi szegénységben, amiről eddig beszéltünk. Ennek, a kispolgári életnek a hirtelen veszélyeztetettségét, kitágulását hozta meg részben az elmúlt néhány év. Amikor a szerzésnek a mohósága, vagy a megszerzett javak védelmének a határtalan ingerei hatalmasodtak el sok-sok emberen. S ez talán nem is vehető minden esetben rossznéven, mert a világ változása, egy ország helyzetének a hirtelen tört átalakulása hozta ezt az állapotot. Ugyanakkor sajnálatos, hogy így még inkább az jellemzi az életünket, hogy csakugyan a tényeknek a halmaza, a garmadája kápráztatja el és foglalkoztatja a polgárokat, s készteti őket olyan riadt cselekvésre, vagy épp kapkodó mozgásra, amilyet napjainkban tapasztalunk. És ezért tűnnek el azok a nélkülözhetetlen, mélyebb emberi vonzalmak, kinek-kinek az életéből, melyek összetarthatnák közösségeinket, családjainkat. Van Pilinszkynek egy másik gyakran idézett képe is minderről, szívesen beszél az atyai házról, ahol az életünknek a fészke van, és ahová haza kell találnunk egyszer mindannyiunknak.

Ugye, ez a hazatalálás a lényeg most. Én reménykedem abban, hogy Magyarország is, az egész nemzet tehát, az első meglepetések, és megrázkódtatások után észre fogja venni, hogy itt mégis miről van szó. Már most érzékelhető, hogy veszélyes a helyzet, mert hiszen ezt az első mámort a fogyasztói társadalom a reklámjaival igyekszik fenntartani, de mindenáron, akkor is, amikor az már magától lecsengene. Mondjuk úgy, ahogyan nyugaton is tanúi vagyunk annak, hogy a szexualitásnak, vagy az erőszakosságnak a mítoszait tudatosan igyekeznek ébren tartani, vagy épp fokozni, csak azért, mert az üzlet. És az

önmagát gerjeszti, hogy a saját útján még tovább jusson, egészen a képtelenségig. Én azért hiszem azt, hogy ebből az állapotból előbb-utóbb magára eszmél a mi társadalmunk, és észre fogja venni, hogy ez üresjárat, így nem mehet tovább. Ennek jeleit, ma már megtapasztalhatjuk az emberek érdeklődésében, a fiatalok között. Tanúi lehetünk a pozitív folyamatoknak is, a baj azonban valóban az, hogy gyanakvással is telve van a világ, amennyiben megengedi, hogy a tények szintjén általtassák, s az orránál fogva vezessék. Amikor a mélyebb igény felébred benne, akkor, ideig-óráig gyanakvóbb lesz. S akkor nem nagyon meri rábízni magát a vezetőire. Pedig, érzésem szerint, ilyen vezető lesz Pilinszky János is. Lelki vezető, természetesen.

– Mindazonáltal összefüggéseiben úgy érzékelni, hogy félelmetes, de még ennél is mélyebbek a mindennapi bajok gyökerei. Ha jól emlékszem, akkor Maklári József a Vox Humana karnagyának a váci piaristáknál tartott gyászmiséjén papként, példabeszédében a társadalmi alapokat kérdőjelezte meg kedves tanár úr. Többek között arról téve említést, hogy korunk elhúzódó válságának okai a kultúra és a civilizáció értékei összekeveredésének ok és okozati összefüggéseihez vezethetők vissza, mindenekelőtt. Ez lehetne most beszélgetésünk további vezérfonala, vagyis az a kérdés, hogy civilizáció és kultúra milyen viszonyban állnak ma egymással? Mindennapjaink társadalmában meglehet, már elindult fölfelé egy természetes építkezési, letisztulási, vagy inkább gyógyulási folyamat, aminek talán már a vége felé járunk, vagyis hát, reményeink szerint ez már a „mélypont ünnepélye", hogy Pilinszkyt idézzük.

– Én remélem, hogy annyiban természetes ez a letisztulás, amennyiben a civilizáció életfelszíni bőségének a rohamát képesek leszünk kezelni. Ez általában lökésekben köszönt ránk, nem egy követhető ritmusban fejlődik. És éppen ezért nehéz vele lépést tartani. Úgy jön, mint egy nyári virágzás. Egyszerre csak virágba borulnak a fák, egyik napról a másikra, megváltozik körülöttünk a világ. A nyári virágzás az persze mindenestől jó, de ez nem mindenestől pozitív folyamat, hanem egy olyan szédületet hozó állapot, amiben az ember nem feltétlenül igazodik el időben. Nincs abban a helyzetben, hogy magára mértéket tudjon parancsolni. Egész egyszerűen megrészegedik benne. S azután sajnos, csak megkésve bír magára eszmélni. S legtöbbször nem egyszerűen a visszafelé vezető utat kell, hogy keresse ilyenkor a benne lévő, hanem mégis, azon túl kell, hogy lásson, és még azon is túl, ami most épp körülötte van. Messzebbre tekinteni, mélyebben elgondolkodni, ez most a fontos. Én azt hiszem, hogy ennek a mélyebb gondolkodásnak a küszöbére jutott ma ez a társadalom, ez a mi generációnk, vagy talán az utánunk következők is.

Gondoljunk csak arra, hogy ezek a hírközlő eszközök, hogy mi mindent, mekkora információ özönt zúdítanak ránk. Amiben itt élünk, az is egy óriási meglepetésként szakadt ránk. És még én, egy televíziótlan korban voltam gyerek.

– Milyen jó! A rádiós generációk képzelő ereje, képzelete, mesélő kedve összehasonlíthatatlanul más is, talán jobb is, mint a televíziózás korszakában felnőtt korosztályoké.

– Én sem bánom, de egy emberöltő alatt lehet látni, nemcsak a televíziók sokasodtak, és nemcsak a csatorna lett több szám szerint, hanem mindenféle más hírközlő lehetőségek, eszközök is életre keltek. És ezek között az adók között el lehet veszni, mégpedig jókedvűen lehet elveszni, úgy, hogy észre sem veszi az illető, hogy vesztett, csak éppen

áldozata lett egy forgatagnak, amelyik könyörtelenül magával sodorja, mint Ophéliát a virágvízözön, amibe végül is belefulladt. De tulajdonképpen azt hiszem, hogy lassanként eljutunk oda, amit már mondogatnak is, hogy ezeket az eszközöket használnunk kell tudni, meg kell tanulnunk kikapcsolni a televíziót, hogy egymással is egyre gyakrabban szót érthessünk.

– S meg kell tanulni személyre szabottan az információk között szelektálni, mert az a nagy kérdés, hogy a jövőben erre mennyire leszünk képesek. Tehát, hogy mindabból az információhalmazból, ami nap mint nap éri az idegrendszerünket, abból ki-ki mit tart meg magának.

De visszatérve Pilinszky Jánoshoz. Higgyük, azt mondta beszélgetésünk legelején kedves tanár úr, hogy ő talán jó lelki vezetőnk lesz a harmadik évezredben. Vagy már az is, csak még a közvéleményben nem tudatosult. Ha pedig ez az örömteli hír valóság, akkor fontos tudnia mindenkinek, hogy Pilinszky János, mint érző-idegdúc, miként gondolkozott önmaga költői létéről, hívő emberségéről. Megvallotta többször is: „költő vagyok és katolikus". Nem azt mondta tehát, hogy katolikus költő vagyok. A sorrend, ebben az esetben, bizony koránt sem másodlagos, az egyetemesség elsődlegességére gondolva meg egyáltalán nem az.

– Volt Pilinszkynek egy másik felelete is erre a kérdésre. Mikor megkérdezték tőle, hogy katolikus költőnek vallja-e magát, volt, amikor azt válaszolta, hogy nagyon szeretnék az lenni. S azt hiszem, hogy bizonyos értelemben ez pontosabb. Persze mindegyiket félre lehet érteni. Nem, nem vált benne ketté a hívő lélek és a költő. Tehát, ha valaki úgy értelmezi, hogy katolikus és költő, akkor azt úgy érti, hogy a dolog kettévált. Létének egyik tartománya az, hogy vasárnap templomba jár, hétfőn kedden meg verset ír. Nem, ez nem ezt jelenti, hanem azt, hogy a katolikussága az nem egy program, aminek a költészetét alárendeli, hogy, mondjuk, megverselje, vagy az emberek között propagálja valamilyen nemes értelmű költői módszerrel. Hanem a katolikussága, amely vívódó és küzdelmes hit, hűség volt gyerekkora hitéhez, és Istenhez, az kérem szépen, az, nagyon mélyen átitatta az egész személyiségét, meghatározta az egész költészetét. De ez nem az ő dolga, hogy lemérje. És nem is program, hanem adottság. Ugyanúgy adottság Pilinszky számára a katolikussága, mint ahogyan az a tény, hogy magyar nyelven írt, és az anyanyelvét vállalta természetesen. Éppúgy vállalta mindazt, ami a katolikus mivoltából következett. És éppen ezért ez egy alázatos és nem egy programszerű harsány nem-tudom-miféle-dolog, amit most el akar adni, vagy másra akar rákényszeríteni, vagy rátukmálni, hanem egy óriási evidencia, amelyik ilyesféleképpen van jelen a költészetében. S én ezt nagyonnagyon lényegesnek látom, minden ízében áthatja, ott is, ahol a kétségeiről szól és beszél.

– Ez a gondolatsor azért is fontos, amit most megosztott velem, velünk, mint piarista szerzetes, mert nyilván nem véletlen, hogy az a hívő, mélyen vallásos ember, aki Pilinszky János volt, épp Jelenits Istvánt választotta lelki vezetőjéül, hiszen gyóntató papja volt.

– Akkor meg is riadok mindjárt, mert…!

– …mert, így még mélyebb, bensőségesebb titkok tudója lehet, még árnyaltabbaké, mint mondjuk irodalomtörténészként, vagy egyszerűen csak olvasóként.

– A gyóntatót a titoktartás kötelezi, nemcsak akkor, amikor a gyónó él, hanem mindörökre. Úgyhogy, azért én most, nem a gyóntató szerepéből szeretnék szólni, hanem, mint versei értelmezője. Meggyőződésem, ha valaki a katolikus gondolkodás ismeretével, és nagyon nyitott lélekkel közeledik Pilinszky János verseihez, akkor pusztán a műveiből is ugyanazt olvashatja ki, mint a gyónásaiból. Tehát nem kell egy máshonnan való tudás.

– A versírás már önmagában is gyónásnak számít. De, ahogy egy-egy vers értelmezése tekintetében is lehetnek homlok egyenest eltérő megoldások, úgy ez a létező különbözőség másféle szellemi, érzelmi megnyilvánulásainkra is igaz lehet. Nem okvetetlenkedni akarok, de azért jó volna megtudni, hogy mi a véleménye az irodalomtörténésznek Kuklay Antal A kráter peremén *című könyvéről, amelyben a szeretetéről, pedagógiájáról messze földön ismert körömi plébános szinte a tények szintjén, rendhagyó módon elemzi Pilinszky János költészetét.*

– Azt én egy kicsit fenntartással szemlélem, mert azt gondolom, hogy túlságosan is rejtjelezett üzeneteket keres a Pilinszky versekben. Akár azért, mert a rendszer nem engedte, vagy minthogyha, bármi más okból, nem tudni, hogy miből, de a költő nem akarta volna direkt módon kimondani azt sem, ami kimondható. Így akkor mondandóját egész egyszerűen belekódolta a műveibe. És ugyanakkor túlságosan allegorikusan fog fel bizonyos Pilinszky verseket, amiket nem tartok szerencsésnek. Nem a versek tényleges világából adódik ez a fajta, értelmezés. Tehát ő rögtön, ha mondjuk, a hármas számról van szó, akkor a Szentháromságra gondol. Vagy rögtön a nyitott sírra, ha a fények és árnyak megjelennek Krisztus sírjánál. Ezek azt hiszem, hogy nem igazi kódok, ezeket nem tartom valódi kulcsoknak.

– Valóban ellentmondásosnak hat ez a fajta megközelítés, főként, ha arra gondolok, hogy, ahelyett, hogy a lehető legtágabb asszociációs térben elemeznénk egy-egy verset, jó descartesi logikával, „racionálisan" lerántjuk azt a tények szintjére, bezárva ezzel a tágabb értelmezés lehetőségét.

Ha már a Négysorost *az elején felemlítettük, akkor érdemes számba vennünk, hogy ennek az opusnak hányféle értelmezésbeli megoldása van. Az egyik jól ismert értelmezése az egyszerűen az, hogy „mind a négy sor értelmetlen", mert a megnevezett tárgyaknak, abban az összefüggésben, amelyről a költemény beszél, sehol és semmiben nincs értelmezhető funkciójuk. Mit is keresnek a szegek a homokban? S mi az értelmük, szerepük a plakátoknak egy eső áztatta magányos éjszakában? Miért ég egy olyan házban a villany, ahol nincsen senki? Hova tovább, maga a vérontás értelmetlen, erre fut ki maga a vers. Ez persze rendben is volna, az első asszociálható hámréteg tekintetében. Ám, amikor megtudjuk, hogy a költőt, abban az időben, amikor a vers születik, épp elhagyta a felesége. Elmondása szerint hosszabb távolléte után, mit sem sejtve hazatért, az üres, bútorozatlan lakás, a folyosón égve hagyott villany látványa az elhagyatottságnak, a kitaszítottságnak, a magánynak, az árvaságnak egy olyan szintű drámai érzését keltették benne, amelynek szorításában megszületett, ez a páratlan, elképzelhetően az egész 20. századot átfogóan jellemző* Négysoros*, minden idők négysorosa.*

Ebben a vershelyzetben, nyilván, valami olyasmi van egyidejűleg jelen, valamiknek, látszólag össze nem illő tárgyaknak az egymáshoz rendeléséről van itt szó, úgy, ahogy az

addig nem létezett, s ahogy az soha többé meg nem ismétlődhet. S ez nem más, mint az a világhiány, ami formát talál, épp ott és akkor egy négysoros versben, ami egy kort, egy egész századot jellemez és minősít.

– Igen, nagyon érdekes nála, hogy sok verse konkrét emlékekre épül, szinte azt mondhatnám, hogy majdnem mindegyik, amiről tudunk. De nem biztos, hogy ezeknek az élettani feltárása, igazán hozzájárul a vers megfejtéséhez. És az sem biztos, hogy ezeket a verseket így kell megfejteni.

Azt például, hogy a Vénkisasszony kicsoda? Vagy, hogy a fiatal Pilinszky börtöntöltelékek között töltötte a gyerekkorát? Ezt nem biztos, hogy szükséges tudnunk ahhoz, hogy mondjuk a Vénkisasszonyról szóló verset, azzal a lélekkel olvassuk, amivel a költő titkait képesek leszünk szóra bírni. Nem azok a titkok, hogy honnan vette a habarcsot, a saját emlékeinek milyen rétegeiből. Vagy, hogy egy-egy lírai művénél mire alapozta a konkrét képi kiindulást. Nem ezek az életrajzi vonatkozások, nem ezeknek a felfejtése viszik közelebb az olvasót, a versmondót a műhöz. Biztos azonban, hogy az ellenőrzésnek ez a módszere nem rossz, meg nem is baj, hogyha ezt valaki tudja. De ha nem tudja, akkor átengedi magát a versnek, és nem mint megfejtésre váró rejtvényt, hanem mint egy titokra utaló jelet értelmezi. Ha valaki Kuklay Antal olvasatát követi, úgy nem gondolom, hogy közelebb jut Pilinszky költői valóságához.

– *A* Szög és olaj *utószavában, a szerkesztés szempontjairól, melyet Jelenits István szerkesztőként határozhatott meg, a következőket olvasom: „Ne feledkezzük meg arról, amikor Pilinszky János prózai írásait a kezünkbe vesszük, hogy egy lírikus műveit olvassuk. Erre elsősorban nem a nyelv költői szépsége, pontossága emlékeztet, hanem ami annál még fontosabb, az írások lírai hitele. Nem mintha a 'lírikus' folyton önmagát boncolgatná, vagy mindenáron egyénieskedni akarna. Pilinszky úgy személyes, mint Bach, akit oly csodálattal és együttérzéssel emleget írásaiban."*

Ez alapján az az érzése az olvasónak, mintha mind mai napig kritikai, irodalomtörténeti viták folynának arról, hogy vajon hol a helye Pilinszky esszéinek, vallomásos prózájának, publicisztikai írásainak az életmű egészében.

– Én nagyon is meg vagyok győződve arról, hogy ezek az írások egyenlő értékűek a verseivel. Ám a költő barátai között voltak olyanok, akik az egész kereszténységgel nem nagyon tudtak mit kezdeni. Ők ezért úgy látták, hogy ez egy amolyan házi feladat. Pilinszky az *Új Ember*től kap pénzt, ott kapott állást, státuszt, így természetesen eleget kell tennie annak, hogy időről időre cikkeket, írásokat szállít a munkáltatójának. S mivel derék ember, ezt sem akarja akármilyen szinten megoldani, igyekszik jól csinálni. De hát sokkal igazabb és sokkal személyesebb lírai hitelű írások ezek, mintsem hogy bárki mellékes műveknek tekinthetné az *Új Ember*ben megjelenteket. S éppen a verseknek és a prózai írásoknak a nyelvi kapcsolata, tematikai összefonódása mutatja, hogy egy-egy versnek például így lehet megtalálni az előzményét. Máskor egy lírai műnek lesz a folytatása egy-egy prózai darab.

Nem egyszerűen utánérzés a Pilinszky-próza, hanem gyönyörű kifejtése vagy második tétele annak a költeménynek, ami az alapot képezi. Ezeket az összefüggéseket én nagyon fontosnak tartom, és azt hiszem, hogy a Pilinszky filológiának ezeket érdemes lesz

feltárnia és bejárnia egyszer, mert ezek, valóban közelebb segítenek a mű igazi akusztikájának meghallásához, felfogásához.

– *A mai találkozásunkra készülve megbeszéltük, hogy az adventi időre való tekintettel, versekkel fogjuk zárni beszélgetésünket, arról persze nem volt szó, hogy milyen versekkel.*

– Igen. A kései Pilinszkytől egy nagyon egyszerű kis verset olvasnék fel. Ez megint olyan terület, ahol azok a barátok, akik az első korszakot fedezték fel maguknak, azok sokszor úgy érzik, hogy a kései versek, csak morzsák a korábbi Pilinszky asztaláról. Én egyre inkább úgy érzem, hogy ez a második Pilinszky még szabadabban adja azt, ami költészetének igazi lényege. Van egy ilyen verse, ezt gondoltam most befejezésül elmondom.

Az ember itt

Az ember itt kevés a szeretetre.
Elég, ha hálás legbelül.
ezért-azért; egy szóval mindenért.

Valójában két szót, mit ismerek,
bűn és imádság két szavát.
Az egyik hozzám tartozik.
A másik elhelyezhetetlen.

Pilinszky János, Németh László sírja egymással szemben, az út két oldalán, Budapesten, a Farkasréti temetőben

PILINSZKY JÁNOS

Ama kései

Németh Lászlónak

Ama kései, tékozló remény;
az utolsó, már nem a földet lakja,
mint viharokra emelt nyárderű,
felköltözik a halálos magasba.

– Pilinszky János halála óta, minden olyan költői estre, ekszpanzióra, baráti találkozóra, ahol az ő végtelen szabadságot teremtő véd-szelleme jelenvalóvá lehet, meghívót küldök Budapestre, a Hajós utca 1-be. A leveleim közül retúr, a címzett ismeretlen feliratttal, eddig még egyetlenegy sem érkezett vissza. Ez úgy hiszem, jó jel, s, azóta is, olykor, ha már „minden-minden elhagyott", s ha az ő verseit olvashatom, akkor még mindig van merszem reménykedni az örökkéval(l)óságban.

NÉMETH PÉTER MIKOLA

(helyzetjelentés)

Címzett: Bp., Hajós utca 1.

Kedves Mester !
Harmadnap múltán
engedelmére jelentem
hogy lenn és fenn
hogy fent és lent
hogy Ők ott ketten
N é m e t h és P i l i n sz k y
Budapesten
az Útnak két oldalán
egymással szemben
egymásra szegzetten
egymást átvérző
játékos őrületben

Ők ott ketten –
per omnia
saecula
saeculorum
– in aeternum
Ámen!

(Farkasrét, 1981. június 4.)

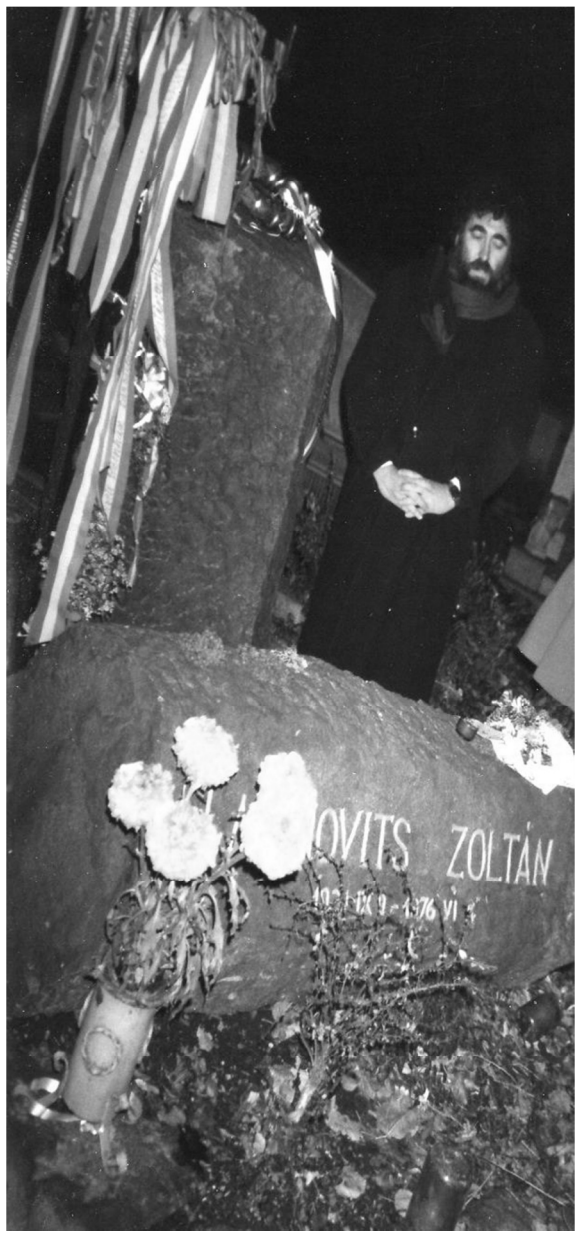
(A váci Madách Televízió Új Uránia című művészeti, bölcseleti műsorában, 1998 adventjén elhangzott beszélgetés szerkesztett változata. Megjelent az AGRIA c. folyóirat 2012. – VI. évfolyam – tavaszi számában, 66–77 p.)

Az Expanzió X. – Nemzetközi Kortárs Művészeti Találkozó alkalmával Vácz Boldog Remetének, 1998-ban, „A remete” hívógondolatára az ellopott és Tamás Pál iparművész által bearanyozva újrafaragott pásztorbotját Jelenits István piarista szerzetes-tanár adta vissza ünnepélyesen.

„VIGYÁZAT, HUMANISTÁK”

(Madách-rádiós diskurzosok)

mint a kiejtett szó

mint a kiejtett szó
semmisülünk meg
a nyelv az érintés
szobrává válik
(míg kezeidet nézed
az igéket s a főneveket
tanulmányozod)

az egyszerű beszédbe
belehalnak a tárgyak
kiesünk a saját szájunkon
keresztül a csendbe
hullunk a szavakba
a szavakba bele

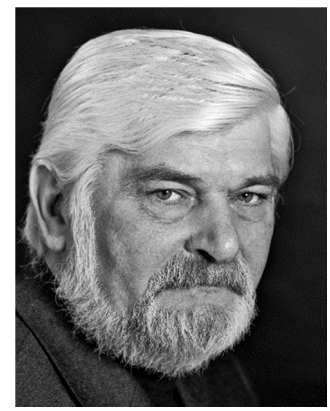
(Háy János:
Vigyázat, humanisták
című kötetéből)

Vándor ki erre jársz
sírj vagy nevess
zokogó víz
Balatonszemes
fái görcsben a tóra hajolnak
hatalmas nagy fia holtán
ki voltál
LATINOVITS ZOLTÁN
Pünkösdi lángnyelv
júniusi szélben
lecsap a habokra
parányi vakokra
boldog vagonokra.
Napfogyatkozás
egy júniusi éjben.

(Nagy Gáspár: *Sírfelirat*)

„MINDENT REFORMÁLNI AKARUNK, CSAK MAGUNKAT NEM”

Diskurzus az ezredvég hajlékában,
Vácott, dr. Gyarmati György történésszel,
a Pécsi Tudományegyetem Modernkori
Történeti Tanszéke docensével,
valamint telefonon,
Maklári József főiskolai tanárral,
Liszt-díjas karnaggyal

Németh Péter Mikola – *A Madách Rádió mai, vasárnap délelőtti műsorának vendége dr. Gyarmati György történész. Kezdésként lapozzuk fel gyorsan az Értelmező szavak szótárát és nézzük meg, mit jelent ez a fogalom: humanizmus. Olvasom: a XIV–XVI. század között a reneszánsszal kapcsolatos – a világiasság, a személyes szabadság és tudomány jogát hirdető – irodalmi és társadalmi mozgalom. Mégis, milyen is lehet ma az a humánus lélek? Természetesen emberséges, készséges, jóindulatú, olvasom ugyanott. Manapság is gyakran és előszeretettel használjuk a fogalmat, például a humanitárius segély összefüggésében, ami arra enged következtetni, hogy ma is léteznek emberbaráti cselekedetek. Ugyanakkor van a fogalomnak egy másik alakja is, ami a humanista emberre vonatkozik. Ebben az összefüggésben a humanizmust képviselő tudós, író, a humanizmust hirdető ember kerül gondolkodásunk homlokterébe, aki az emberiesség híve. A történésztől, az egyetemi oktatótól, úgy lehet, nem véletlenül kérdezi meg a beszélgetőtárs, hogy a 20. század embere számára, mit képviselnek, mit jelentenek ezek a fogalmak: humanista, humánus?*

Gyarmati György – Legalább ugyanannyit jelentenek, s legalább ugyanannyi értelme van, mint amennyiről Németh Péter Mikola most az Értelmező Szavak Kézi szótárából számot adhatott nekünk. Illetve, azt hiszem, hogy két markáns mondatot lehetne megkülönböztetnünk. Az egyik az általad is említett *humanitárius* fogalma. A humanitárius, tehát emberszerető, ezt teljességgel lefordítva a 20. század nyelvére, különböző segélyakciók, szeretetszolgálatok jutnak az eszünkbe. Ez természetesen több mindennel összefügg. Összefügg például a 19–20. századi civilizáció megsokszorozódásával, tömegesedésével, és az azzal kapcsolatos generális elszegényedéssel. Úgy érzékelhető tehát, hogy a humanista embernek manapság egyfajta karitatív szolgálat áll tevékenysége középpontjában. Ez megkülönböztethető, egészen másfajta attitűd, mint amit évszázadokon át képviselt a humanitás. És amit másodjára te magad is említettél, természetesen az úgyneve-

zett magas kultúrához tartozó irodalmi, művészeti irányzatok filantróp voltáról kell beszélnünk, amelyek a posztmodern politikában egyfajta védekező pozícióba kényszerülnek. És ennek a társadalmi folyamatnak, menetrendszerűen a világ átalakulásába való reflexiója az érdekes. Tehát a 20. századvégi politikai gondolkodásunkban, az ezredvégi emberiségről való diskurzusunkban, humanistáknak leginkább az ún. paradigmaváltást, vagyis a nulladimenziós fejlődést képviselő gondolkodókat tarthatjuk. Nyugaton ez a szellemiség már markáns irányzatként létezik. Nálunk, most még csak beszűrődő törekvésként értelmezhető, ami azt jelenti, hogy *az emberiségnek volt egy korszaka, ha akarjuk, akkor épp a humanizmus volt az a reneszánsz kezdetéig, amikor az emberiség mintegy beágyazódott a természetbe*. Ezt, az időszakot történelmileg a középkor végével szokás lezárni. Ezek után jött az a második nagy korszak, amikor az emberiség meghódította, gyarmatosította, birtokba vette, kisajátította és egyúttal gyengítette a természetet, mert rombolta is a maga környezetét, a maga világát. Vagyis az első volt az „Á" paradigma, a második a „B", míg a harmadik a „C" paradigma. Ez utóbbi az, amelyik az ún. *nulladimenziós* fejlődést szorgalmazza. Így vannak, akik azt mondják: *„Hé, emberek, saját érdekünkben álljunk meg már végre a teljesítményközpontú, a Földet kizsákmányoló fejlődési stratégiákkal, mechanizmusokkal, mert ezzel előbb, vagy utóbb önmagunkat is romba döntjük, tönkretesszük".* Ezzel azt is mondják a humanisták, hogy ne csak mennyiségileg fejlődjünk, hanem sokkal inkább egyfajta minőségi belső átalakulással álljunk ki a természetért, önmagunkért, és parancsoljunk megálljt Földünk kizsákmányolásának. Ma ők azok a humanisták tehát, akik világpolitikai értelemben komolyan gondolják az ember és a természet egyensúlyának fenntarthatóságát, s azt meggyőződéssel hirdetik, és a jövőre nézve következetesen megvalósítandónak tartják.

– Menthetetlenül globalizálódó világunkban a fenntartható fejlődés elkötelezettjei ők, úgy is mondhatnánk. De vajon elegendő-e ez a boldoguláshoz? A világon annyi boldogtalan ember talán még sohasem élt, mint épp a mi századunkban a két világháború alatt és között, majd azt követően. A „Vigyázat, humanisták" műsorát se véletlenül vezeti fel az a vonatos szignál, amit az imént is hallhattunk. Elindul a gőzös valahol Európában, füstöl, szikrát hány, egyre sebesebben zakatol a síneken, fütyül, majd Balatonszemes tájékán hirtelen fékezni próbál, csikorognak, szikráznak a kerekek is, de a mozdony a tehetetlenségi nyomatékánál fogva megállni már képtelen, valakit megint halálra gázol. Nagy Gáspár ezért írhatta Latinovits sírkövére: „Vándor, / ki erre jársz, /sírj vagy nevess / zokogó víz / Balatonszemes", mert bizony századunk humanistáinak vesztőhelyévé vált ez a gyönyörű Balaton-parti Pannontáj, Balatonszárszó és Balatonszemes vidéke. Hogy miért is? Azért, mert nem történhetett az véletlenül, hogy a 20. században három géniuszunk is az „öngyilkosok hatalmával" ugyanott távozott a földi létből. 1937 telén József Attila tisztázatlan körülmények között a szárszói állomáson került a vagonok kerekei alá, s lett öngyilkos; 1973 tavaszán B. Nagy László a kor egyik zseniális filmkritikusa és dramaturgja vetett véget az életének, ugyanott, Szárszón vetette vonat elé magát, akiről a felnövekvő nemzedékek már alig tudnak valamit; 1976. június 4-én a színészkirály, Latinovits Zoltán rohant a vonattal szembe Balatonszemesnél, s lelte szörnyű halálát. Szóval kegyetlen egybeesések, jelek ezek a hadak útján a humanizálhatatlannak tűnő Hunniánkban.

– Elég nehéz, mégis érdekfeszítő volt felvetésedet így végighallgatni. Ugyanakkor napjainkban divatos média-kifejezéssel, kódolható üzenetként erre azt is mondhatnám, hogy korunk humanistáinak sajnos az a sorsuk, hogy öngyilkosok lesznek. Ez természetesen így nem igaz! Ellenben az igaz, hogy a humanista gondolkodók menetrendszerűen konfrontálódtak, összeütköztek koruk totalitárius, erőszakos társadalmával. És ne felejtsük azt sem, hogy a 20. század Európájában, így Magyarországon is, olyan törekvésektől, ideológiáktól voltak terheltek társadalmaink, amelyek következtében embertelenekké váltak, s a világháborúkkal világirtásba torkolló irányzatokká lettek. Ami ennél még nagyobb baj volt, hogy ezek az ideológiák államrendszerekké szerveződtek. Így ezek határozták meg Kelet- és Közép-Európában majdnem az egész századot. Ha „csak" három humanista vetette volna magát vonat alá, akkor mi még egészen jól bírtuk a mindennapi ütközéseket, az ellenállást. De Magyarország rajtuk túlmenően is „csúcstartó" a regionális öngyilkossági statisztikában.

– Hogy miként is lehetett valójában, azt csak feltételezhetjük, mert a történelmi tényekről itt az ezredfordulón, meg kell vallani, hogy mi még mindig nagyon keveset tudhatunk. És, hogy mennyien adták fel 20 és 30 között, vagy későbbi konfrontációikban az életüket, s „menekültek" a halálba, annak ok és okozati összefüggéseiről érdemben szinte még semmit sem tudunk.

– Valóban, nagyon sok jobb sorsra érdemes ember, az elviselhetetlenségig feszített idegi és közállapotok áldozatává lett, sajnos olyan kiválóságok is, akikről alig tudunk valamit. Azt mondtad az imént, hogy B. Nagy Lászlóra már alig emlékszik valaki, pedig hát ő valóban humanista volt, írásai olvasatából ez ma is nagyon jól érzékelhető. De legalább ennyire nem ismert egy 19. századvégi közgazdász humanista, Széchenyit követő generációjának egyik tagja, akit Láng Lajosnak hívtak. Eredetileg terménykereskedő volt és igazi humanista. Az utóbbi években, nem is olyan régen a Magyar Közgazdasági Gondolkodás klasszikusai sorozatban sikerült kiadni munkáit. Láng Lajosnak létezik egy korszakos, ma is érvényes könyve, címe: *Társadalmi deficit*. Egészen modern szónak tűnik itt a deficit fogalma, holott ez a könyv 1876-ban látott elsőször napvilágot, közvetlenül a '73-as, USA-ban kirobbanó gazdasági, illetve bankválságot követően, az akkori fellendülő magyar polgárosodás folyamatában. Láng Lajos ezt a könyvét úgy kezdi, saját kortársait, saját értelmiségi reformkori kortársait figyelmeztetve, idézem: *Mindent reformálni akarunk, csak magunkat nem.*

De ebben az összefüggésben, persze azt is látnunk kell, hogy szenzibilis idegrendszerű alkotókról, nagyon érzékeny intellektusú emberekről beszélünk. A humanista embertípus, vagy ha úgy tetszik, ezek a vívódó, kínlódó, meghasonló és öngyötrő értelmiségi magatartású lelkek, akikről te magad is beszéltél, ezek mind a mai napig közöttünk élnek. Még ha nem is az „öngyilkosok hatalmával", ahogy az imént megállapítottad, de azt azért meg kell mondani, hogy napjaink társadalmi átalakulásaitól a humanisták egyféle megkeseredettséget éreznek, kiábrándultságra hangoltak, meglehetősen szkeptikusok a jövőnket illetően.

– Mégis, az eljövendőt latolgatva, a közelebbit és a távolabbit: mi lesz velünk? Az első vonatunk már elrobogott, talán a második is, és a harmadik épp úton van Budapest és Vác között. És ha minden igaz, a telefonvonalban köszönthetjük Maklári József tanár urat, a váci Vox Humana karnagyát.

Maklári József – Jó reggelt kívánok!

– Szép vasárnapot kívánunk, tanár úr! Minden bizonnyal hallgatta Gyarmati Györggyel folytatott eddigi beszélgetésünket. Mit tudna hozzáfűzni a zenetanár, a karnagy, az elkötelezett pedagógus a mindennapi humanizmus fogalmához?

– Egyáltalán, mindaz, ami az emberről szól, mindaz, ami rólunk szól, az a jelenkori humanizmus fogalomkörébe tartozik. És nem az a manapság rikoltó összevisszaság, amivel a médiumokból elárasztják az embert, az egész világot. Milyen megnyugtató, ahogy bekapcsoltam Mikola megszólalása előtt negyed órával a Madách Rádiót és azóta, folyamatosan olyan dolgokról hallok, amitől egész egyszerűen úgy érezem, mintha Vácott kinyitottam volna az ablakot, és mintha friss, ózondús, tavaszi levegő áradt volna be a szobámba. Ez egy örvendetes hír, örvendetes esemény. Ha a Madách Rádió ilyen lesz, akkor ez csodálatos.

– Köszönjük. Ezt jó hallani az éteren át, kedves tanár úr, mert megerősít bennünket. Hiszen nagyon fontos az, hogy a rádió indulása körül kialakult helyi politikai közelharcainkban, már a kezdetek kezdetén a kísérleti adásaink kívülről is megerősítést kapjanak, hogy munkatársaimmal együtt meggyőződhessünk arról, hogy igyekezetünk, valóban közszolgálat, tehát igény van rá, és nem hiábavaló. De folytassuk ott a gondolatsort, ahol abbahagytuk, az esélylatolgatással. Vajon reménykedhetünk-e a jelenkori polgárosodással a humanizmus újjászületésben?

– Reménykedni, azt lehet. De egyáltalán, ha a reményünk se maradhatott volna az elmúlt évtizedekben, akkor a Vox humana sem működhetne a mai formájában. Hiszen mi, ha most a saját kis területünkre gondolok: éneklünk, s valami olyasmiről beszélünk, gondolkozunk nap, mint nap, amiről nyugodtan mondhatom, teljes egészében a humanizmus jegyében áll. Aminek nemzeti értékeinket nézve mentő elköteleződése van. Minden energiánkkal ezt próbáljuk átmenteni a következő évezredbe. Hogy mit is valójában? Pontosan azt, ami hiányzik, amit Kodály és Bartók is örökségül hagyott nekünk. Van egy nagyon nagy gondom, persze több is van, de ezt az egyet hadd mondjam el most. Valahogy meg kellene oldani, hogy a humanista gondolkodásmód a lehető legszélesebb körben eljuthasson az emberekhez. Hogy ne csak abban merüljön ki az életünk, hogy a hétköznapok gondjaival, bajaival foglalkozunk. Hogy ne csak az üzletekben találkozzunk. Ne csak azzal törődjünk, hogy vajon rendben van-e minden a munkahelyünkön, hogy megkapjuk-e mindazt, amire per pillanat szükségünk van a létfenntartáshoz. És mindezen keresztül ne csak az elkeseredettség lássék az arcunkon, hanem az öröm, a jókedv is, hogy ezen túl képesek legyünk megtalálni azt, ami az emberségünket, a boldogságunkat szolgálja, ami valódi emberi érték. Ez jelenti számomra jelen pillanatban a humanizmust mint praktikumot.

– Mi magunk is hangsúlyozottan arra törekszünk ebben az agyon-negált világban, hogy a Madách Rádió hullámhosszán, amennyire csak lehetséges, a napsütötte életszemléletet, a pozitív gondolkodást erősítsük. De ez ma nagyon nehéz, akkor, amikor folyamatosan, minősíthetetlen és szelektálhatatlan mennyiségű információval bombázzák szünet nélkül az emberek idegrendszerét. Az információs „szent káoszban" végső fokon miként is dönthetné el a hallgatóság, hogy mi az, ami pozitív üzenetnek számít, és mi az, ami negatívnak?

– Egyszerűen. Úgy lehetne azt jól meghatározni, hogy pozitívnek nevezhető minden, ami *szép*. Valahogyan a *szép* fogalmát kellene jobban bevezetnünk a hétköznapi életbe.

– Ez így gyönyörű. A valódi szépség belülről fakad, mondják a legnagyobb bölcselőink. Arisztotelésznél olvashatjuk, hogy szép az, ami jó lévén, kellemes. De mondjuk a Simone Weil-i meghatározásnál szebbet még nem hallottam. Idézem: „A szépség: visszafénylő rendje valaminek, ami már realizálhatatlan és túl van a renden. Zene. Hangok rendje, ami a csendet utánozza." És be kell látni, hogy a kanti meghatározás se érdektelen. Idézem: „Szép az, ami érdek nélkül tetszik."

– Igen, de most akkor a zenére visszafordítva a *szép* fogalmát, hadd meséljek el egy történetet, egészen röviden. Múltkorában beszélgettem egy fiatal, ún. modern zenét író zeneszerzővel. Mondom neki: amit te írtál, mert szerette volna, ha elénekeljük a művét, az a zene nagyon nehéz. Nem tudom, hogy a kórussal meg tudnánk-e valósítani. De a nagyobb baj az, szerintem, hogy nem is szép. Erre azt mondja nekem a szerző, hogy miért kell, hogy szép legyen? És akkor jöttem rá arra, hogy mi két külön világban élünk, mert lehet, hogy a *szép* fogalma megváltozott. És ha ez így van, akkor ma nem pontosan az a *szép* a zenében, ami *szép* volt a 19. században. De valahogy mégis úgy érzem, hogy a szépség klasszikus fogalmának meg kellene maradnia mostanra is. Ezt tartom a humanista gondolkodás legfontosabb kritériumának.

– Ebben meg is egyezhetünk, kedves tanár úr, bár jómagam az avantgárd szépség elkötelezettje vagyok, ha létezik ilyen a modernitásban, és ha szabad ilyet mondanom. Ugyanakkor szerintem a szépség, az mindenképpen az örökkéval(l)óság egyik, talán kilúgozhatatlan fogalma. Vagy meglehet, hogy tévednék? De Gyarmati Györgynek az elhangzottakhoz lenne még hozzáfűznivalója.

Gyarmati György – Először is, szervusz, professzor úr! Másodszor, csak meg szeretném erősíteni, azt, amit az imént mondtál, hogy ne csak boltokban találkozzunk vásárlás, rohanás közben. És jól érzékeled, hogy sajnos valóban megkeseredettek lettünk, vagyunk. Ám, ha a szépség apropóján Vácott, mondjuk a *Vox Humana* koncertjeit nézzük, akkor azt tapasztalom, hogy sohasem találtam fél házzal a hangversenyeiteket, azok mindig is teltházasak. Az ember bármikor beesett a zeneiskolába, akárcsak a diákhangversenyekre is, ott mindig telve volt a koncertterem. Hogyha a zenei szakközépiskolások például egy kis ünnepi, karácsonyi koncertet rendeztek a saját köreiknek az általuk kedvelt Esti Kornélban, akkor oda aznap este nem lehetett bejutni, mert annyian voltak, pedig „csak" zenéltek. Ők tizenévesek, és megtalálják egymást, nem csak a boltokban vásárlás közben. Ám ez, mondjuk ki bátran, a médiumok számára nem hír. De attól még az ilyen pozitív emberi kapcsolatok léteznek, egy közép-kelet-európai kisváros társadalmában is, olyanban, mint amilyen a miénk.

Maklári József – Örülök, hogy te így látod. De én sajnos tapasztalatból olyasmit is elárulhatok, ami nem mutat ennyire pozitív és megnyugtató képet. Ma, a *Vox Humana* hangversenyein valóban telt házak vannak, de ezt a teltházat megszervezni egyre nehezebb. Valahogy az emberek zárkózottabbak lettek az utóbbi időkben, és kedvetlenebbek is. Ezt kellene minekünk hihetetlen optimizmussal, akarással és kitárulkozással feltörnünk. Azt a közönyt, azt a fásultságot és fáradtságot, ami érezhetően eluralkodott a lelkeken, azt kellene nekünk időről időre ünneplőbe öltöztetni, és ez nem kis feladat.

– Bizony, ezek a mostani idők az ezredvég hajlékában embert próbálóak. A rendszerváltoztatgatás ideje ez, a megoldatlan és megoldandó feladatok az elbizonytalanító élethelyzetekben erősen próbára teszik a lelkeket. Úgy érzékelni, hogy három lépésből még jó, ha egyet előre lépünk, azt is bizonytalanul, de kettőt biztos, hogy hátra. Ám mindezzel együtt mégis lelkesedünk a változásokért, és örvendezhetünk is, most épp annak, hogy a polgárosodás dolgában ezennel, anélkül, hogy összebeszéltünk volna, egyetértünk. S közös nevezőre jutottunk abban is, hogy kételyeink ellenére a művészetek segítségével humanizálnunk kell a magunk lokális világát is. Köszönjük Maklári Józsefnek igazán szép és tanulságos gondolatait. A viszontlátásra, a viszonthallásra kedves tanár úr! Reményeink szerint legközelebb is találunk majd egy olyan alkalmat, amikor folytathatjuk beszélgetésünket.

– Az nagyszerű lenne. Ebben a gondolatban maradjunk. Köszöntöm én is a most induló Madách Rádiót és hallgatóit.

– Gyarmati Györggyel, akkor most tovább szálazzuk diskurzusunk fonalát. Elhangzott kívánalmaink között többször is szerepelt a polgárosodni, de minden áron, óhaja, amiből manapság alig érzékelni valamit. No de hát, mégis, hogyan polgárosodjunk? Az érett európai középkor humanizmusának polgárai összességükben legalább háromféle, sajátos lelki alkatú embertípus együttesének örökösei. Ebben az értelemben mindenekelőtt lovagnak kívánatos lennünk, azután pedig idővel bölcsekké kell válnunk, és persze időközben mindazonáltal az önálló döntés és gondolkodás képességével kívánatos rendelkeznünk, olyan érző és racionális lénnyé kell válnunk, miként azt anno Francesco Petrarca[1] meghirdette, akik képesek a saját sorsukat a kezükben tartva a városukért tenni, teljes jogú polgárokként létezni.

Gyarmati György – Bölcsek kortársakként általában nem lehetünk. Ne felejtsük el, a haza bölcse, a halála előtti években – tudjuk, Deák Ferencről van szó – milyen megkeseredetten hagyta oda a politikát. De a polgárosodás és a humanizmus kapcsán te, Németh Péter Mikola, már többször is megemlítetted az újjászületés, a reneszánsz fogalmát, az indulását, a kezdését. Hát, kérem szépen, a kezdés idejéről van szó most is, mint egykoron Lorenzo di Piero de' Medici, detto Lorenzo il Magnifico[2] a „dicsőséges", a „fényességes" idejében, Firenzében. Mi volt ő eredetileg? Államférfi, egy rendes bankár családnak a sarja. Azután vizsgáljuk csak meg egy kicsit az irodalmi közelmúltat. Szabó Lőrincnek, Illyés Gyulának, Fenyő Miksának[3] a két világháború között mi volt a polgári foglalkozása, Mikola?

– Ők is gazdasági és adminisztrációs ügyvitellel foglalkoztak, ahelyett, hogy a hivatásuknak, a költészetnek, az írásnak élhettek volna.

– Igen. Adminisztrációs ügyekkel, mert ez a világ rendje, valamiből egzisztenciát kellett teremteniük. De például Fenyő Miksáról jól tudjuk, hogy a Gyáriparosok Országos Szö-

[1] Francesco Petrarca (1304–1374) akit a humanizmus alapítójának tartunk, az embert az önálló döntés és gondolkodás képességével rendelkező racionális és érző lénynek tekintette.

[2] Lorenzo di Piero Medici, az il Magnifico (Firenze, 1449. január 1.– Careggi, 1492. április 9.) firenzei államférfi, a művészetek és a tudomány patrónusa, a Medici-család legkiemelkedőbb alakja.

[3] Fenyő Miksa (1877–1972) író, a *Nyugat* című folyóirat alapítója.

vetségének ügyvezető titkára volt. Szabó Lőrinc, Illyés Gyula meg, a két kiváló költő, banktisztviselők voltak.

– *Elég gyakran el is panaszolták, hogy írásból megélni nem lehet, és, hogy csak úgy képesek eltartani családjukat, ha valami tisztességes polgári vállalkozásba kezdenek.*

– Pontosan. De, akiket ma is nagyra becsülünk. Egy Csécsy Imrét,[4] egy Szabó Zoltánt,[5] egy Mándy Iványt,[6] meg lehet nézni, hogy ők milyen körülmények között indultak a két világháború között. A mindenféle hazugnak elkeresztelt *Est Lapok* konszern irodalmi rovatában, amelyet a Kornfeld és Chorin Banktársaság, mint az egyik legnagyobb magyarországi bank- és ipari tőkésérdekeltség tartott fenn, de úgy ám, hogy minden kötelezettség nélkül megkapta az *Est* irodalmi rovatának főszerkesztője a havi apanázsát. És, mondani sem kell, hogy senki bele nem szólt a szerkesztésbe, abba, hogy kiket jelentet meg. És azok, akiket manapság már klasszikusként, netalántán iskolai tankönyvekből ismerünk, azok egy jelentős része itt indul, itt szerez nevet. Magyarul, szó sincs arról, hogy a polgárosodás, „csúnya" szóval: a tőkésedés és a humanizmus kizárnák egymást. A történet jelenleg is leginkább arról szól, hogy azért kellene ennek megerősödnie, mert egy idő után a tehetős polgár, a grandőr is megszülethetne.

– *Grandőr!?*

– Igen. Vagy kozmopolita, az egyetemes emberi haladás iránt elkötelezett polgár. A maga idejében il Magnifico is, mai szóval élve, félelmetes kozmopolita volt. És közben felépítette Firenzét. Ha ellátogatunk Itáliába, ma is a város csodájára járunk. Ez azt jelenti számomra, hogy nem okszerű, hogy a vagyon és a humanizmus kizárják egymást, hanem, ha valakinek megvolt a képessége és tehetsége, akkor a *szép* ideáját szolgálta. Erről Esterházy „Fényes" Miklós[7] életútja jut az eszembe. De ne feledjük el azt sem, hogy gróf Széchenyi István, az arisztokrata, megszabadul feudális birtokának kétharmadától, majd tíz év leforgása alatt a maradék egyharmadon polgári gazdálkodással megötszörözi jövedelmét. Ezt követően pedig elkezdett nagy elánnal építeni, aminek köszönhetően ma is a legnagyobb magyarnak tartjuk őt. Csak épp azt felejtjük el, hogy a bécsi udvarban ez az első magyar a legnagyobb polgár volt. És humanizmusával korszakos kultúrát teremtett. A végkifejletet ismerjük. Sajnos igen, József Attilához, B. Nagy Lászlóhoz, Latinovits Zoltánhoz hasonlóan a *legnagyobb magyar* is öngyilkossággal végezte.

– *Ő is, a Híd-ember!? De miért, az Isten szerelmére!? Kérdezzük, azóta is.*

(A Madách Rádió „Vigyázat, humanisták" című műsorában, 1995 márciusában elhangzott beszélgetés szerkesztett változata.)

---

[4] Csécsy Imre (1893–1961) polgári radikális szellemű író-politikus.

[5] Szabó Zoltán (1912–1984) író, a szociográfiai irodalom klasszikusa.

[6] Mándy Iván (1918–1995) Kossuth-díjas magyar író, novellista és regényíró.

[7] Esterházy (I.) Miklós József herceg (1714–1790) (melléknevén a „pompakedvelő" vagy a „fényes") az Esterházy-család fraknói ágából született magyar főrend, császári-királyi tábornok, a fertődi kastély építtetője.

A LOVAG, A BÖLCS ÉS A POLGÁR

Elmélkedések
ideákról és a valóságról
dr. Pellei Ilonával,
a Semmelweis Orvostudományi Egyetem
(SOTE) filozófiatanárával

Németh Péter Mikola – *Vendégünk a „Vigyázat, humanisták" műsorfolyamában dr. Pellei Ilona, a Semmelweis Orvostudományi Egyetem filozófus-tanára. A mai vasárnapon tovább kívánjuk görgetni a humanizmusról, a humanitás kérdésköréről szóló elmélkedésünket. E témában az első megszólaló dr. Gyarmati György történész volt, akivel felidéztük az értelmező szavak szótárára hagyatkozva a humanitás, a humanista, a humánus cselekedetek fogalmát, hogy humanista az a 14–16. századi tudós és író, aki az emberiesség híve, emberbaráti szeretetből cselekvő valaki. A humanizmus fogalmát pedig a reneszánsszal, az újjászületéssel hozhatjuk kapcsolatba, merthogy a középkor feltörekvő polgárságának a reneszánszban az egyik alapvető célja volt az emberközpontú világnézet megvalósítása, azaz egyik ideája volt humanistává válni. Mit jelent hát ez a mai ember számára, Pellei Ilona szerint.*

Dr. Pellei Ilona – Azt gondolom, hogy az egyik legnehezebb kérdés az, hogy a humanizmus mint reálisan létező eszme a mindennapi valóságban hogyan jelenik meg. Kaphat-e, kap-e teret egyáltalán? Mennyire időszerű ma? Kiment-e a divatból, mint kultúrtörténeti tényező? Hiszen annyi más divat foglalta el az elmúlt századokban az emberek gondolkodását. Az emberi cselekvésnek annyi más idea adott programot. Hol van a helye az életünkben? Egyáltalán van-e valamilyen létjogosultsága a jövőre nézve a humanizmusnak? Természetesen van, hiszen most is itt ülünk a Madách Rádió mikrofonjai előtt és erről elmélkedünk. A meghívottak, most éppen én, aki e témában megfogalmazhatja benyomásait, jó, ha meggyőződéssel vallom, hogy a humanizmusnak, a humanitásnak igenis van létjogosultsága a jövőnkre nézve, nem mehet ki csak úgy egyszerűen a divatból. És különben is minden korban, így a miénkben is az örök emberi lehetőségeket kell életben tartanunk, felmutatnunk. Természetesen sajátos, új tartalmakkal.

– *Mik ezek a sajátos és új tartalmak?*

– Én nagyon óvatosan óhajtok fogalmazni a humanizmus tárgykörében, mert úgy látom, hogy a humanizmus ma alapvetően őrző-védő funkciót kell, hogy ellásson. Ugyanis,

azokban a világok közötti terekben, intermundiumokban, ahol a gyakorlati tülekedés folyik valóságosan, ott épp erre van szükség. Persze a csendes visszavonultság és elmélyülés terepein, gondolkodó emberek léteznek ma is. Ők azok, akiknek volt olyan szerencsés életútjuk, hogy képesek voltak magukban összegyűjteni legalább egy részét annak, amit az emberiség értékként felhalmozott, megkísérlik megőrizni, tovább adni, átsugározni magukból másokra ezt az örökséget. Hogy ez mennyire sikerül, azt majd az utókor dönti el, és ad róla visszajelzést. De kell, hogy legyenek ilyen őrültek, akik felteszik továbbra is az életüket arra, hogy humanizálják a világot.

– Idézőjelben mondod az őrülteket ugye, Dosztojevszkij után szabadon?

– Természetesen. Azokra gondolok, akik akár a totális korszerűtlenség vádját derűvel eltűrve, elviselve, továbbra is őrzik, mert nagyon fontosnak tartják az emberi lét enciklopédikus tudását, fontosnak vélik a szellemi örökség megtartását, annak a megközelítőleg hatezer évnek felbecsülhetetlen értékeit, ami az emberiségnek öntudatot és méltóságot adott, s adhatna mind a mai napig.

– Valamiféle ellentmondást érzékelek itt, mégpedig azért, mert napjainkban gyakran beszélünk a napi politika szintjén többnyire, talán túl sokat is, hogy milyen fontos lenne, ha igazi, klasszikus értelemben vett polgárokká válhatnánk: én is, te is. Látszólag egyként valljuk, hogy a polgárosodásnak egyik alapeszménye volt a humanizmus. Akkor hogyan történhet meg az, hogy ez az idea mégis zsugorodik, elveszni látszik?

– Én úgy érzékelem, hogy az alattvalóból polgárrá válás folyamata, amit a mindenapjainkban élünk most meg, nagyon nehéz, sok-sok görccsel és görcsoldással, rettenetes nehézségekkel járó folyamat. Úgy látni, hogy a polgár fogalmát nem határoztuk meg egyértelműen és tisztán. Ha a világ humanizálhatóságát „csak” politikai eszmeként értelmezzük, vagyis ha a polgári létet egyféle összefüggésben értelmezzük, mégpedig abban, hogy polgár az, aki képes teljes emberi mivoltában, személyességével, élete alkotóerejével jelenvalóvá lenni, és részt venni kora társadalmi folyamataiban, alakítani, formálni azt a világot, amibe bele született. A polgár akkor fogja igazán megtalálni önmagát, a helyét a világban, ha ez megvalósulhat.

– De mégis milyen lehet ma a reneszánsz személyiség? Vagy milyen is volt az egykori idea? Többször is kísérletet tettem már arra, hogy ezt megfogalmazzam. Meg kell vallanom, hogy nem sok sikerrel. Ellenben arra jutottam, hogy a reneszánsz személyiség olyan ember, aki egyszerre megérteni és megváltoztatni akarja a környezetét, a világot. És ha művész, akkor mindezzel együtt jelet szeretne hagyni a világban a létezéséről, vállalva akár bukást is. Tehát az én képzetemben a polgári személyiség, az a maga módján humanista bölcs, az a reformált hitű és szemléletű egyén, aki többek között az „egyszerűség” eszméjét vallja magáénak, és elkötelezetten hisz az eleve elrendeltetésben, a predesztinációban. Vagy tévednék?

– Ez így egy kicsit össze van mixelve: többféle idő, többféle kor és többféle eszme emberképéből. De visszatérve a reneszánsz ember személyiségjegyeihez, mert most itt azt keressük, hogy egyáltalán emberi számításaink szerint létezik-e még valamilyen lehetőség arra, hogy azt a kivételes emberi teljességet, amit a 15–16. század történelme felmutatott számunkra kiemelkedő személyiségeinek életéből, azt képesek leszünk-e újra megvalósítani, hogy erre van-e még erőnk, lehetőségünk. Nem tudni. A reneszánsz sze-

mélyiséget is az utókor fogalmazta meg. Nem lehetünk például biztosak abban, hogy Leonardo da Vinci, vagy Michelangelo Buonarroti reneszánsz személyiségnek definiálta volna magát, hogy egyikük is rendelkezett volna reneszánsz identitással. Hogy mi az életüket, zseniális teljesítményüket utólag csodálkozva, némi irigységgel szemléljük, vágyakozva az után a csodálatos időszak után, amit ők és nemzedékük megélhetett. Én azt hiszem, hogy a reneszánsz polihisztorai, nagy alkotói valamilyen sorslottó folytán ajándékba kapták készségüket, képességeiket, tehetségüket, amit aztán a megélt kor őbennük tapasztalati úton összesűrített, kiérlelt. De ennek a tudásnak jó része szerintem nem volt tudatos.

– *Egészen biztos vagy te ebben? Merthogy lehet valami igazság meglátásodban, azt nem vitatnám, de…*

– De igen, a korszellem hívta életre ezeket a képességeket, ez a meglátásom. Voltak emberek, akik ezekre a kihívásokra képesek voltak megadni az autentikus válaszokat. Így egy-egy korszak zsenijének, tehetségének mindig rettenetesen nagy volt a felelőssége. Abban például, ha épp korszakos igényeket, feladatokat, új világérzéseket sodort a kreatív lelkek felé a megélt idő, akkor azok meg tudták-e adni a megfelelő válaszokat, vagyis kivajúdni, kiküzdeni magukból a megismételhetetlenül egyszeri művet. Úgy például, ahogy Mozart tette, aki szinte centripetális erővel röpítette ki lelkéből az egyetemes zenetörténetet meghatározó zseniális zenedarabokat. Kérdés az, hogy meghívja-e saját kora a teremteni vágyó lelket valamiféle különleges feladatra, kivételes alkotásra és ad-e hozzá alkotóerőt, ihletet. Ilyen formán a reneszánsz személyiségéről én úgy gondolom, hogy az a későközépkor csodálatos produkciója volt, meg tudta teremteni magának a polgárt. A 21. századra vonatkoztatva a kérdés az, hogy lesz-e annyira hívő és követelődző az egyénnel szemben, hogy az a sokféle emberi képesség, készség helyzetbe jöhessen ismét, hogy azután újabbnál újabb produktumok jöhessenek létre. Sajnos, meg kell, hogy mondjam, én ebben kicsit szkeptikus vagyok.

Ami pedig a reformált személyiséget illeti, ami a protestáns emberképben, etikában fogalmazódik meg igazán, az a puritán, a munkájában rendkívül igényes, testi-lelki vonatkozásában önmagára kemény kötelezettségeket kényszerítő egyén ideáját állítja gondolkodása középpontba. Ez már más kor és más eszmény, nem a reneszánsz személyiség. A humanizmus gondolatában van egy nélkülözhetetlen mellékmondat, az, hogy a humanista eszmében az emberszeretet mellett mindig ott áll a bölcseleti kritika is. Ez természeténél fogva nem mindenesetben kívánatos egy adott kor számára. Bizonyos értelemben korlátozhatja a művészi alkotóerőt, szabadságot. Csak úgy érvényesülhet, ha képviselője kellőképpen bölcs ahhoz, hogy teret és medret szabjon törekvéseinek, ugyanakkor lehetőséget adjon az együttműködéshez. A bölcseletben megjelenő kritikát, ami mindig pozitív, a görög klasszikusok még ismerték, vagyis olyan kritikáról volt szó, amelyik jó és javító szándékkal kívánta a jelen hibáit ostorozni. Ezt természetesen egyetlen kor hatalmi szférájának se tetszett. Ezért aztán a bölcseleti kritikát minden időben megkísérelték visszaszorítani. Így van ez ma is. De e nélkül a kritika nélkül, be kell látni, hogy egyszerűen nem érvényes, amit mondunk, amit cselekszünk. Tehát a humanizmusban mindig is létezett egészséges kritikai szellem. Így azt hiszem, hogy a mai modern humanizmusban azok, akik őrzik, óvják minden nehézség ellenére a humánus értékeinket, és megkísérlik kisugá-

rozni, tovább adni azokat, valami pótolhatatlant tesznek, valahogy kielégítik hiányérzetünket saját korunkkal szemben. Segítenek megoldást találni a társadalmi konfliktusokra, működési zavarokra. Tehát a kritika, azt hiszem, hogy nagyon fontos eleme, mozzanata volt a klasszikus humanista gondolkodásnak. És szükséges, hogy az maradjon a mi korunkban is.

– Igen, az egészséges kritika és az egészséges önkritika, ez olykor mindennél fontosabb a személyesben. Ám ha megkísérlünk párhuzamot építeni saját korunk és a reneszánsz között, akkor úgy lehet, hogy a helyzet abban analóg, hogy mi is az újjászületésre, a megtisztulásra áhítozunk itt a századfordulón. A reneszánsz ideája pedig az újjászületés. Másrészt megállapíthatjuk azt is, hogy az a kor meglehetősen sok mindent rejtett el a szemünk elől, így ismereteink homályosak és felszínesek róla. Márpedig a reneszánsz kor emberének autonómiája, a római kor jellemének érvényessége mint személyiségjegy ma is érték lehet. Vagy rosszul látom? Több éven át tanítottam, filozófiát is, s akkor jöttem rá arra, hogy iskoláink gyermekeinkből valamiféle láthatatlan központi akarat hatására minél előbb termelő erőt kívánnak kreálni, ahelyett, hogy elsősorban önismeretre nevelnénk őket. De akkor így, hogyan lesznek az új kor új embereiből autonóm egyéniségek, személyiségek, polgárok?

– Igen. Én úgy gondolom, mint gyakorló pedagógusoknak végleg el is kellene felejtenünk, hogy a tanítványainkból termelőerőt képezzünk. Ma már úgy látom, hogy sokkal inkább kreatív, alkotó embereket szeretnénk nevelni az iskolákban. Amennyit ehhez egyáltalán a középiskolainkban, a főiskoláinkon és egyetemeinken folyó nevelés hozzátehet. Azért az, hogy valakiből, egyáltalán kiből lesz igazán alkotó személyiség, az sokban múlik azokon a genetikai, családi, társadalmi tényezőkön, amik az oktatáson és nevelésen kívül állnak. Ellenben az bizonyos, hogy önismeretre van szükség ahhoz, hogy valaki megtalálja a tehetsége szerinti helyét, a maga területét. Felismerje magában azokat a képességeket, amelyek szükségesek, hogy a vállalt életfeladatait valóban el tudja végezni, meg tudja valósítani. Ez a mai kor valóban piedesztálra állítja az autonóm személyiséget. Az autonóm, eredetileg annyit jelent, mint öntörvényű, tehát arról az embertípusról van szó, aki képes önmagának törvényt adni, törvényt szabni, aki nem megy a másik ember után kritikátlanul, gondolattalanul, hanem mindig megméri, felméri azokat az eshetőségeket, amelyeket sorsa szerint elébe állít az élet.

– Nem törvényt, hanem öntörvényt követő. Individuum tehát.

– Attól még, hogy öntörvényű valaki, lehet tisztes, törvénykövető állampolgár természetesen, ha azt a törvényt, azt a külső törvényt önmaga is belátáson alapuló, hosszú vizsgálódás eredményeképpen magáévá teszi. Tehát az öntörvényűség nem azt jelenti, hogy az illető személy a fennálló törvényekkel, szabályokkal szembe megy, mindenáron valamiféle abszolút nonkonform megoldást keres. Hanem azt, amiről József Attila olyan szépen és okosan ír a *Levegőt!* című versében:

Az én vezérem bensőmből vezérel!
Emberek, nem vadak –
elmék vagyunk! Szívünk, míg vágyat érlel,
nem kartoték-adat.
Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet,
jó szóval oktasd, játszani is engedd
szép, komoly fiadat!

Vagyis ez alapján az „én" az belülről jövő meggyőződése értelmében vezérli saját magát. Táplálkozhat természetesen a külső világ felkínált értékeiből is. Sőt, itt kell megjegyeznem, hogy igen jelentős részben onnan táplálkozik.

– *Tehát az öntörvényű ember, szubjektív módon asszimilálja az adott kor törvényeit?*

– A pedagógia interiorizációnak, a szociális tanulás legmagasabb szintjének szokta nevezni ezt a folyamatot, amikor tehát valakinek meggyőződésévé válik a törvény, akkor lelke szerint is befogadja azt, beépíti a személyesbe, mert meggyőződött arról, hogy a törvény diktálta elemek valóban igazak, helyesek, és számára elfogadhatóak. Ennek alapján az egyén így választ a kor felkínált értékei közül. S azokból egy bizonyos részt magába emel, s abból építi fel a maga személyiségét. Ennek együtt kell járnia azzal is, hogy az ilyen építkezésnek tudatos folyamatként kívánatos bekövetkeznie. Állandó öntanulmányozásra van tehát szükség. Fontos, hogy az egyén ismerje önmagát, hogy megértse saját magát. Hogy képes legyen felmérni azt, hogy mire való egyáltalán az a törvény, amit személye befogad. Szerintem a legtöbb gond abból ered, hogy az emberek többsége nem a saját képességeinek felmérése alapján kísérel meg bekapcsolódni a társadalom szociális hálózati rendszerébe, termelő tevékenységébe, hanem bizonyos kordivatok vonzásában dönt élete sorsdöntő kérdéseiről. Így csak később derülhet ki esetleg, hogy totálisan alkalmatlan valaki arra a pályára, amit épp kiválasztott magának, holott más irányban csodálatos képességei vannak. Minden értelmes, egészséges emberben léteznie kell olyan erőnek, olyan alkotói képességnek, ami ténylegesen alkalmassá teszi a társadalom szempontjából is az értékes munka elvégzésére, legyen az szellemi, vagy épp fizikai munka. De ha az egyén nem arra figyel, hogy mi az ő talentuma, mire van tehetsége, hogy a lelke mélyén, mi rejlik, hanem arra, hogy éppen a korszellem felületesen milyenféle emberi tevékenységet favorizál, akkor könnyen csapdába eshet. Ezek azok a társadalmi csapdák, amelyekről Hankiss Elemér is ír, s amelyek kellő figyelemmel, éberséggel kikerülhetőek. De ha valaki úgy gondolja, hogy neki mindenáron meg kell felelnie az azoknak az elvárásoknak is, melyek tőle idegenek, akkor könnyen csapdába eshet. Ezért észrevehetően bizonyos szakmában túltermelés van, míg más szakmákban nincsen elég ember, mert a kordivatok döntik el a tendenciákat. Én úgy képzelem, hogy az a polgáreszmény, amiről itt is beszéltünk, feltétlen megköveteli azt, hogy a felnövekvő ifjúságot sok-sok szellemi és fizikai feladat elé állítsuk, s így próbáljuk meg önismeretre nevelni. Hogy ez az önismeret valóban a realitásokra épüljön. Hogy aztán később az illető olyan helyet találhasson magának a mai világban, ahol értelmesen, értékesen és megelégedetten tudja majd képességeit, tehetségét hasznosítani, kamatoztatni. S ne azzal szembesüljenek a tanítványaink tömeges méretekben, mint ma, hogy belekezdenek ebbe-abba,

aztán ez sem megy, az sem megy nekik, s csupa rossz tapasztalattal, kudarchalmazokkal indulnak neki az életnek. Így persze sokakból lesz kiábrándult ifjú. Korán csődöt valló, fásult lelkű ember, aki az egész világgal szemben erős, negatív, ellenséges érzéssel viseltetik. De akkor ugye, nem a világban van a hiba? Ezt persze nehéz bárkinek is belátnia. Tehát arról van itt szó, hogy az egyén maga már eleve rosszul startolt, rossz úton indult el. Később már nagyon nehéz a tévutak korrekciója. Ezt valamilyen módon figyelembe kellene venni az iskolarendszernek. Hogy mire gondolok? Például arra, hogy milyen próbákon át, milyen feladatokon keresztül juttassuk el a fiataljainkat az önismerethez. S mindezek után természetesen a személyes építkezés nem fejeződhet be a pályaválasztással, az iskolás évekkel, mert az egy teljes életre szóló program kell, hogy legyen, permanens tanulás. A fő kérdés: kik is vagyunk mi emberek, hogy kerültünk ide, erre a földre? Ez a világ legnehezebb kérdése. Választ adni arra: ki vagyok én? Milyen embernek születtem? A delphoi jósda homlokzatára például Krisztus előtt 1500 körül egy bölcs azt a felhívást írta: *Ember, ismerd meg önmagad, és minden kérdésedre választ, minden problémádra megoldást találsz. Kérdéseidre választ nem önmagadon kívül kell keresned, hanem önmagadban. Ha önmagad megismered, az egész Univerzumot megismered, mert annak a mintájára jöttél létre.* Ezt a bölcseleti feladatot, mind a mai napig képtelenek vagyunk maradéktalanul megvalósítani, jól megoldani, mert magunkat megismerni nem is olyan egyszerű, talán legnehezebb feladatok egyike az életünknek. A halálunk előtt az utolsó percekben, ha szerencsénk van, úgy mondják, az in extremisben talán kapunk önmagunkról egy összképet, arról, hogy kik is vagyunk, voltunk valójában ezen az árnyékvilágon. Mindazonáltal mégis úgy tapasztalni, hogy egész életünket bizonytalanságban kell eltölteni, még akkor is, ha időben és térben újabbnál újabb tudományos felfedezések segítenek nekünk az ismeretek értelmezésében. A saját személyiségünk időnként nagyon meglephet bennünket, előjöhetnek rejtett adottságaink, amikre nem is gondoltunk eddig. Fontos evidenciában tartani, hogy egészen a halálunkig tart az emberi személyiség kiteljesedése, fejlődése. Épp ezért minden életkor kínál lehetőségeket a produktivitásra. Az élet folyamatos átalakulását, fejlődését sohasem szabad feladni, nem jelenhetjük ki, hogy „nekem már minden lehetőségem megvalósult, ami eddig bennem megvolt", ez maga a halál. Ezt nem lehet elfogadni, ez a mi kölcsönös felelősségünk egymás iránt, ez a mi társadalmi szerződésünk. Lényeges humanisztikus eszmény, hogy az ember nemcsak önmagáért, a környezetéért, hanem minden más emberért, az egész emberiségért felelősséggel tartozik. Figyeljünk kellő éberséggel, nyitottsággal a világra, egymásra. Viseljünk felelősséget egymás iránt. Úgy közelítsünk embertársainkhoz, hogy segítsük kisebb-nagyobb közösségeinket abban, hogy a sajátos életkorokra jellemző produktivitást folyamatosan megőrizhessék a benne élő emberek, akár 70-en, vagy épp 80-on túl is. Boldog az a kor, ezt megtanulhattuk már a klasszikusainktól, a görögöktől, a rómaiaktól, amelyik a nagy öregjeit megbecsüli, képes tiszteletben tartani őket, s le tud ülni a bölcsek lábához, hogy meghallgassa őket. Képes profitálni mindabból a felgyülemlett és nélkülözhetetlen emberi élettapasztalatból, tudásból, ami nélkül a felnövekvő nemzedékek szegényebbek volnának, s meglehet, hogy elveszetten állnának a maguk világában is. Ez valahogy, ma kiment a divatból, én ezt hihetetlenül hiányolom.

– Meglehet, hogy ez nem csupán divat kérdése, hanem pontosan az egymásra torlódó, önismeret nélkül felnőtt korosztályok teremtettek olyan helyzetet – sajnos mi magunk is hozzájuk tartozunk –, amikor a hagyományok, a helyi tudás, a helyi tapasztalatok értéke megkérdőjeleződött, a tudományos és bölcseleti gondolkodás sem volt képes betölteni elvárható szerepét, főként ideológiai okok miatt nem. Elvégre mi is az ELTE-BTK filozófia tanári szakán végeztünk. És aztán mi történt velünk? A rendszerváltoztatás okán „szent káosz" uralkodott el a fejünk fölött. A nagy kérdés tehát továbbra is az, hogy a természetes polgárosodás folyamata elindul-e ismét Magyarországon, úgy, ahogy a második világháború után, 1948 táján elindult. Még fontosabb kérdés, hogy a morális öntisztulásnak lesz-e létalapja, megszülethetnek-e mondjuk a legújabb kori bölcsek és lovagok? A plutharkoszi római jellem világra vergődhet-e még? A reneszánsz korabeli személyiségjegyeknek lehet-e még létjogosultságuk az életünkben?

– Amikor a görögből rómaivá lett Plutharkhosz ezt a személyiségjegyet óhajként megfogalmazta időszámításunk után a második században, akkor már a „római jellem" inkább illúziónak számított. A valamikori nagy idők, nagy személyiségeire volt jellemző ez a Római Birodalomban. Nekem valahogyan úgy tűnik a történelemből, hogy a szépséges ideák, embereszmények, azok többnyire utólag, nosztalgikus formában látnak napvilágot, fogalmazódnak meg. A valaha voltak utólag különösképpen felértékelődnek. Így történhet meg az, hogy kései korok aztán a saját koruk kritikáját csomagolták ezekbe az eszményekbe.

– A családok történelemben, az életünkben betöltött szerepéről, mint társadalmi alapsejtről még nem beszéltünk.

– Igen a család felétlenül a legfontosabb terepe mindennapi létünknek, a legvégzetszerűbb egysége az életünknek. Ezt Shakespeare több színművében is zseniálisan megírta, többek között a Rómeó és Júliában, a Hamletben, A viharban, hogy ismét a reneszánszról beszéljünk. De, hogy milyen kilátások elé néz a mai család ebben a változó korban, ez jövőnk egyik legnagyobb talánya. A család, az otthonról hozott műveltség, az iskolák, a neveltetés valóban a leglényegibb alapjait képezik a felnőtté válásnak. Ezért is volna nagyon jó, ha az iskoláinkban sok-sok sugárzó elme, nagy tudású, kiváló humanista elme tanítana. De ebben, mint annyi minden másban, a kelleténél mintha apályosabb volna jelenkorunk. Bár az is lehet, hogy ez részemről, megint „csak" a szokásos nosztalgia. Az például, hogy valamikor Németh László-i képességű írók tanítottak középiskoláinkban, ma alig lehet elképzelni. Hová lettek azok a polihisztorikus tudású tanáraink, akikre a halálukig emlékeznek a diákjaik? Csak azzal nyugtatgathatjuk magunkat, hogy talán nincs is annyira rossz helyzetben az oktatásunk, nincs is akkora nagy baj. Pedig ki kell mondani, hogy a válság jeleit mutatja az intézményrendszer. Ennek ellenére mégis optimista vagyok, abban bízom csendesen, hogy még vannak csodálatos tanárszemélyiségek, akik a nehézségek terhe alatt képesek lesznek ellensúlyozni, ellentételezni azt a mélypontot, amire jutottunk, és hogy az iskoláink a nehéz anyagiak ellenére is működőképesek maradnak. Persze lehet, hogy ez idealizmus részemről. A nehézségeket mindenkor túl kellett élni, nincsen rá jobb recept.

Ami pedig a morális állapotainkat illeti, úgy érzem, ott még nagyobb a baj. Jellem! Ma mit is kívánhatunk a jellemtől, mikor korunk kihívásai sokkal inkább a hajlékonyságot, az

alkalmazkodni tudást kívánják meg az embertől, nem a sziklaszilárd és határozott, önazonosságot. Köss kompromisszumot, ez ma a hívógondolat. Lehet, hogy a korszellemnek ebből a szempontból igaza van, hiszen egy globalizálódó, jóval bonyolultabb világban élünk, mint mondjuk éltek a rómaiak. Sokkal nehezebb megőrizni belbecsünket, identitásunkat, önmagunkat a különböző rossz be- és ráhatásoktól, eltévelyedésektől, eltorzulásoktól, mint korábban. Tehát valószínű, hogy ez a korszak, a realitásokat mérlegelve, a túlélés szolgálatában felkészíti polgárait arra, hogy koruk társadalmával időben kössék meg személyes egyezségeiket. De ez talán még nem jellemhiba. Az persze lényeges, hogy az egyezség milyen mértékű, mert addig, amíg belefér egy egészséges, a külső világhoz igazodni vágyó ember életébe az alkalmazkodás, s nem okoz frusztrációt, addig nagyon nagy baj nem lehet. De hogy hol van az a határ, mikortól ez már súlyos jellemhibának számít, mert az egyén szembefordult önmagával, ezt megállapítani meglehetősen nehéz. Ám itt megint csak a helyes önismeretre hivatkozhatunk, hiszen a mások megítélésében nagyon otthonosan mozgunk, ám a sajátunkban olykor sehogyan sem. Így én azt tanítom, hogy sokkal inkább kellő önkritikával és önirónia kell létezni ezen a világon, mint mások megítélésével foglalkozni. A megértés és a megbocsátás gyakorlatában, bölcseleti tudományában kell előrelépni, mert ha önmagunkkal szemben igényesek vagyunk, akkor a világ ellenmondásaival együtt, várhatóan egészen tűrhetően alakul majd.

– Ebben mélyen egyetérthetünk. Összefoglalva az eddig elmondottakat: az önismeretről, a jellemről beszélgettünk, a személyesség és a személytelenség dimenzióiról még nem. Kíséreljük most meg dióhéjban kifejteni a személyiség kialakulásának dimenziói kapcsán, hogy a 21. századi ember lelkében a polgári lét, mint idea ma miként realizálható, hogyan kerülhet ismét előtérbe?

– Ez nem „csak” a dimenziók problémája, azt hiszem. Bár abban az értelemben igen, hogy igazából ez még egy ki nem dolgozott eszmerendszer. Végig kell gondolni, hogy mik azok az alapvető attitűdök, irányultságok az emberi személyiség építkezésében, amelyeknek a kibontása nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az ember képes legyen megbirkózni mindazokkal a kihívásokkal, amelyek a globalizálódó világból érik. Hogy miért van erre szükség? Azért, hogy az egyén a kihívásokra képes legyen a leghitelesebb, a legmegfelelőbb, a leghelyesebb válaszokat megadni. A kihívásokhoz való pozitív viszonyával, illetve autentikus válaszaival képes legyen a teljes személyiségét valamilyen módon kibontani, megvalósítani. Én úgy látom, végiggondolva eddigi beszélgetésünket, hogy a kultúrtörténetben megfogalmazott eszményekben három olyan alapdimenzióját ismerhetjük meg az emberi személyiségnek, melyek minden korban nélkülözhetetlenek a teljesség eléréséhez. Az egyik ilyen alap a Bölcs dimenziója. Ez az, amelyik az értelemnek, a világnak értelmet adó emberi követelményeknek tesz eleget. Ez a személyiségtípus arra hivatott, hogy megismerje, megértse, struktúrába rendezze, szellemileg uralja azt a világot, amiben létezik. A másik alap az már egy mély, morális tartalmú dimenzió: Lovag. Én legalábbis így nevezem. A Lovag az a személyiségtípus, amelyiknek alapvető képessége az altruizmus, vagyis az önzetlenség, a másokért való cselekvés. E-nélkül egész egyszerűen nem tudunk létezni. Mi magunk sem, és az embertársaink sem. Nekünk éppúgy szükségünk van a mások altruizmusára, mint ahogyan a teljes emberi személyiségnek nélkülözhetetlen mozzanata, hogy igen is képesek vagyunk áldozatot hozni másokért, egymásért. Az

áldozat, az önfeláldozás értékké, gazdagító tényezővé is válhat, nem csak verességgé az életben. Ez nem csak a hőskor jellemzője, ez hozzátartozik a keresztény Európa gondolatköréhez is.

A harmadik dimenzió valójában a Polgár. A Polgár életre szóló feladata, hogy a Bölcs és a Lovag sugalmazásainak eredményeképpen a lehető legökonomikusabban, vagyis a lehető leggazdaságosabban használja fel a saját predesztinált életenergiáit. Képesnek kell mutatkoznia arra, hogy az itt és most jelentkező kihívásokra gyakorlati megoldásokat találjon. A legemberibb, legértékesebb, legtiszteletreméltóbb módon realizálja mindazt, amire elhivatottságot érez, amit sorsa szerint feladatként kap. Ez a háromdimenziójú személyiségjegy, szinte minden életkorban, külön-külön és egymással összefüggésben is megsegíthet bennünket. Így lehet esélyünk arra, hogy korunk kihívásaira eséllyel válaszoljunk. Ám a legfontosabb kérdés mégiscsak az, hogy miként valósítható meg az a polgáriidea, ami évszázadok óta követ bennünket. A lehetséges válaszok egyike: testben és lélekben maradjunk egészségesek, hitelességre és teljességre törekedve tartsuk meg emberi méltóságunkat.

(1995-ben, a Madách Rádió „Vigyázat, humanisták" című műsorában elhangzottak átirata.)

Ipoly-parti idill a múlt század hajlékában Vámosmikolánál (a Németh család,
az azóta az örök vadászmezőkre költözött Riki kutyával, dr. Pellei Ilona társaságában)

„ÉS MINDENNEK VOLT ÉS VAN ELŐZMÉNYE” − AZ EVOLÚCIÓTÓL A KEMOTON ELMÉLETIG

Délelőtti beszélgetés Gánti Tibor biológus professzorral

„…most, egy olyan időszakot élünk, amikor az evolúció egy nagyon gyors, hirtelen katasztrófaszerű fordulatot vesz…”

Németh Péter Mikola – *Az ezredvég szorításában már több alakalommal is kísérletet tettünk arra, hogy újra értelmezzük a humanizmus, az emberi humánum fogalmát, fogalomrendszerét. Tesszük ezt egy olyan század fordulóján, amely a legembertelenebb, a legvéresebb és a legkegyetlenebb századok egyike volt, két világháborújával, koncentrációs táboraival, munkatáboraival, politikai börtöneivel, s az azt követő létromlással. Három interjúalanyunkkal egy valamiben szinte természetszerűen közös nevezőre jutottunk, abban ugyanis, hogy a 20. század záró akkordjaként, a következő évszázad szolgálatára sürgetően és halaszthatatlanul humanizálnunk kell az életünket. Humanizálnunk kell a fogalom klasszikus értelmében is. Köztudott, hogy a 14–16. században a reneszánsz elemi része ez a fogalom, ami az irodalmi és társadalmi mozgalmakhoz kapcsolódva a világiasságot, a személyes szabadságot és a tudomány jogát hirdette meg. Az ember szabadságát, az ember méltóságát hirdető világszemlélet, illetve az ezen alapuló magatartás a humanizmus. Mindazonáltal mit jelent az, hogy humanitás? Természetesen emberiességet és humanisztikus műveltséget jelent.*

Idézzük most fel, hogy miként vélekedtek a humanizálás lehetőségeiről előző beszélgető társaink. Dr. Gyarmati György történészként azt állította, hogy igazi kozmopolitákká, világpolgárokká kell válnunk, csak akkor van esélyünk arra, hogy humanizáljuk a körülöttünk lévő világot. És mit mondott dr. Pellei Ilona a Semmelweis Tudományegyetem filozófus tanára? Ő három emberi alaptípust, személyiségjegyet nevezett meg, amelynek egységében látja a humanizálás lehetőségét. Ez a három típus: a bölcs, a lovag és a polgár. Az volna az ideális, ha ez a három személyiségjegy egyszerre, egymást kiegészítve volna jelen bennünk. Dr. Rusvay Tibor nyelvész-irodalmár, középiskolai tanár pedig egyenesen azt állította, hogy a humanizmus mint erény és mint magatartás, ma illuzórikusnak tűnik.

Az is, mert mint mondta, a humanista ember nem légüres térben él, hanem szervezettben, politikailag jól körülhatárolt környezetben, de ez a mai környezet durva és kegyetlen, a humanista hang eltűnik benne. Az első kérdésem természetesen az Gánti Tiborhoz, a biológus szaktekintélyhez, hogy ebben az érezhetően pesszimista társadalomban, amelyben itt és most, az ezredvég szorításában élni kényszerülünk, mégis mit remél, miként humanizálható ez a világ, a Mi világunk? Humanizálható-e egyáltalán?

Gánti Tibor – Jó estét kívánok! *(Szerk. megjegyzés: a szórakozott professzor gyönyörű esete, reggel 9 órakor kezdődött beszélgetésünk.)* Nem nagyon hiszek abban, hogy túlságosan humanizálható lenne. Természetesen mint természettudós nemcsak a társadalmi, hanem a természeti környezetet is nézem, azt a valós keretet, amiben mozgunk, és amiben tevékenységünket végezzük. Mindenekelőtt azt szeretném alapállásként érzékeltetni, hogy az egész történelmünk, amely írásban a rendelkezésünkre áll, és mintegy négyezer éves rettentő nagy távlatot fog át, az evolúció történetéhez képest, egy pillanat csupán. Mert a földi élet négymilliárd éves és az emberi történelem, ennek mindössze egy milliomod része. Mi emberek szeretjük azt hinni, hogy ezt a bizonyos földi történelmet, ezt az egy milliomodrészt, ezt mi irányítjuk és alakítjuk, és hogy nekünk értelmes, gondolkodó lényeknek, ebben milyen óriási szerepünk van. Van is, de csak bizonyos korlátozott formában, mert az evolúció általános törvényei, azok az emberre éppúgy igazak, mint általában a többi élőlényre, csak legfeljebb a lépték az nagyobb és nem egy, hanem sok emberöltő alatt történnek meg azok a bizonyos folyamatok, amelyekből kitűnik, hogy bizony evolúció játszódik le itt is, kivéve a mostani időszakot. A magam részéről tehát meg vagyok győződve arról, hogy most egy olyan időszakot élünk, amikor az evolúció egy nagyon gyors, hirtelen katasztrófaszerű fordulatot vesz. Nem hiszem, hogy túlságosan örülnünk kellene ennek, s mindannak, ami ezek után történik.

– Va…ló…ban? Az ember csak dadog és kétségbeesik hirtelen. Mit értsünk azon, hogy katasztrófaszerű fordulatok lesznek!? Mi várható holnap, holnapután, azután? És egyáltalán…?

– Néhány katasztrófaszerű fordulatot felmutatott már az élet. Az evolúció fő vonala, mindig is úgy nézett ki, hogy az élet mindenféle találmányokat dolgozott ki magából, soksok találmányt. (Szó szerint tessék érteni a találmányt, csak azok éppenséggel, nincsenek bejegyezve a Szabadalmi Hivatal Nagykönyvébe.) Itt az elektromosság ilyen-olyan hasznosításától kezdve, mondjuk a propelleren át a repülésig és egyebekig. Ezeket mind kitalálja. Nemcsak a ma élővilága, hanem még az az élővilág, amely olyan egyszerű volt, hogy csak mikroszkóppal lehetett volna látni és érzékelni. Nagyon sokféle találmányt eszelt ki ez az élővilág, és ezekből már eddig is megszámlálhatatlan mennyiségű változatot hozott létre. S ezekből a variációkból mint elemekből egyszer csak a szerveződésnek egy magasabb szintjén, lehetőség nyílt egészen új típusú rendszereket teremtenie. Így jöttek létre a baktérium nagyságú sejtek sokféleségéből és sokaságából, például azok a típusú sejtek, amelyeket azóta is, csak így egyszerűen és közönségesen sejteknek ismerünk, és úgy mondjuk, hogy van sejtmagja, meg *mitokondriuma*, meg *protoplasztja*, meg ilyen olyan sejtalkatrésze. De a kettő között három-négy nagyságrendnyi differencia is van tömegben vagy bonyolultságban.

– Ez a folyamat bizonyos értelemben hasonlít a paradigmaváltáshoz, melyet mint fogalmat különféle kultúrák, a civilizáció és a hagyományos kultúra elemeinek egymásra hatása okán bekövetkezett változások összefüggésében használjuk előszeretettel, holott közismert, hogy egy természettudós, nevezett Thomas Kuhn híres könyve révén vált szinte univerzálissá a természet- és bölcseleti tudományokban, paradigmaváltásról beszélni. De mit is jelent ez valójában? Nem is olyan régen „Paradigmaváltás a kereszténységben" címmel – Hát még ott is!? – a Vigiliában olvasom, idézem: „Kuhn a paradigma szón olyan gondolatrendszert ért, amelybe a különböző részletmegismerések beilleszkednek, és egy szerves egészet képeznek. Az ilyen paradigma olyan, mint egy mértani ábra: van középpontja és van perifériája, a hozzá tartozó minden elemnek megvan a maga helye, és minden elem értelmét az egésszel való viszonya határozza meg. Kuhn szerint a természettudományok történetében ilyen paradigmák uralkodtak évszázadokig. Lassacskán azonban felgyűltek olyan új felismerések, amelyek nehezen illeszkednek bele a régi paradigmába. Így feszültség keletkezik. A hagyományos paradigma azonban olyan erős, hogy bele nem illő elemeket is saját viszonyrendszerébe kényszeríti, vagy nem vesz róla tudomást. Egyszerre azonban megszületik egy gyökeresen új meglátás, amelynek következtében összeomlik a régi és kialakul az új. A régi paradigma elemei azonban nem tűnnek el, hanem új értelmet nyernek. Sok minden megmarad, de mégis minden megújul. Azonban az új paradigma sem meríti ki a valóság megismerésének minden lehetőségét, az idő előre haladtával újra felhalmozódnak az azt megkérdőjelező meglátások, és egy szép napon megszületik egy újabb paradigma. (…) Ilyen formán paradigmaváltást jelentett a geocentrikus ptolemaioszi világképből a kopernikuszi világképbe való átmenet, majd a statikus világkép felváltása dinamikusra, az evolúciós világképre". Ebben az összefüggésben óhatatlanul felvetődik az a kérdés, hogy akkor tehát mit is érthetünk azon a végeérhetetlen paradigmaváltásos folyamaton, amelyet evolúciónak nevezünk? Pontosabban fogalmazva, az evolúció olyan paradigmaváltások sorozata, amely a magasabb rendű szervezeteknek alacsonyabb rendűekből való kifejlődését, fokozatos átalakulását jelenti, ha jól gondolom.

– Éppen erről beszéltünk egyébként, mert az a folyamat, hogy azokból a nagyon egyszerű sejtekből ilyen bonyolult sejtek lettek, ez tartott kétmilliárd évig. Tehát az egész történetnek a feléig. És éppen itt a kétmilliárd évnél valami nagyon érdekes történt. Nevezetesen az, hogy bizonyos sejtek „*feltalálták*", hogy a fényt nemcsak úgy lehet hasznosítani, ahogy azt korábban tették, hanem úgy is, hogy a vizet bontják oxigénre és a maradék hidrogént, azt használják a belső kémiai, biológiai folyamataik szolgálatára. És az oxigént szabadon bocsátották. Így kezdtek el szaporodni ezek az élőlények, aminek a következménye az lett, hogy megnőtt a légkörben ez a rettenetes mérgező gáz, az oxigén, és úgy nézett ki, hogy az oxigén kiirtja a teljes földi élővilágot, mert az oxigénből peroxidok keletkeznek, és azok elroncsolnak minden szerves anyagot.

– Ez hihetetlen. Eddig úgy tudtam, mert így tanították az iskolában, hogy az élet alapvető éltető eleme az oxigén. Oxigén nélküle nem létezik élet.

– Így is van ma. Pontosabban, nem egészen. De ma számunkra, az élővilág egy bizonyos részének az oxigén valóban nélkülözhetetlen. Ugyanakkor jó tudni, hogy az oxigén az ember számára is halálos méregnek számít és számított. Csakhogy az élővilág elkez-

dett mindenféle védekező mechanizmusokat feltalálni, kifejlesztett olyan enzimeket, amelyek az oxigén nevezetű mérget hatástalanítják, bennünk is meglehetősen sok ilyen enzim van. Tehát sok-sok olyan berendezés működik a szervezetünkben, amelyik az oxigénből származó mérgezést képes kivédeni, ez a feladata. Mert az történt ugyanis, hogy légkörünkben egyszer csak elkezdett felszaporodni az oxigén, s elérte a maihoz hasonlítható nagyságrendjét. Azoknak az élőlényeknek, amelyek addigra kifejlődtek, kétféle választásuk volt, vagy valamilyen méregtelenítő berendezést alkottak, vagy visszavonulnak olyan helyekre, ahová az oxigén nem hatolhatott be, például a mocsarak mélyére. Ezt követte azután egy újabb találmány, amikor már nagyobb mennyiségű oxigén volt a légkörben, akkor valamelyik sejt rájött arra, hogy az oxigént fel is lehet használni, méghozzá energiatermelésre. És rájött a sejt arra is, hogy ezen az alapon, mintegy húszszor több energiát lehet termelni, mint a régi módszerrel. Ez lett a légzés. Ma ezt ismerjük légzésnek, és ez tette lehetővé, hogy azokból a pici sejtekből sokkal-sokkal nagyobb, de még mindig csak mikroszkopikus méretű, összetett, légzésre alkalmas sejtek fejlődjenek ki. Ekkor jelentek meg az úgynevezett eukariota sejtek, azok az élőlények, amelyekről már említettem, hogy sejtmagjuk van. Megjelenésüktől kezdődően, mintegy másfélmilliárd éven keresztül uralták a Földet. Ez idő alatt annyiféle tulajdonságú, új típusú sejt lett, hogy végül azok is összeálltak, s elkezdtek egyre nagyobb rendszereket építeni. Így alakultak ki a soksejtűek bő fél milliárd évvel ezelőtt. Mindezek után megjelentek a növények, az állatok, az egyéb soksejtű rendszerek. Azok között is viszonylag hamar kialakultak a legjobb típusok, azután idővel ezekből is sok-sok újféle sejt keletkezett, és akkor ezek között is elkezdődött a kooperáció. Itt, ezen a ponton jelentek meg a társadalmak. Még nem az emberi társadalmak. Néhány százmillió évvel ezelőtt már rovartársadalmak éltek. Ezekben már a soksejtűek jelentik egy társadalom alkotó elemét.

– Amelyek jól szervezettek, és szinte az óramű pontosságával élik az életüket.

– Amelyek jól szervezettek. De nemcsak a rovartársadalmak jelentenek ilyen jól működő szerveződést, hanem a csordák, a falkák, a rajok is… Vagyis mindazon közösségek, ahol nagy tömegben vannak jelen az egyedek. És az egyedeknek együttműködése révén alakul ki valami olyasféle, ami önállóan képes tevékenykedni, mintha egy külön élőlény lenne. Itt lép közbe az ember. Mert az ember, úgyszintén elkezdte megalkotni a maga társadalmait, és így két valamit feltalált, ami korábban nem volt az élővilágban jelen: az egyik a pénz. Tulajdonképpen nem tudom, hogy honnan ered, mikortól létezik, de azt gondolom, hogy ez talán a leges-leges-leges kirívóbb találmány az evolúció történetében. Mert hisz az valami olyasmi, ami valójában nincs is, mert hiszen az semmi, egy papírdarab, vagy még az sem. Egy számjegy csupán. Tehát a pénz valami egészen új elvonatkoztatás. A másik a tudomány. És itt most elsősorban a természettudományokra gondolok. Valójában ez a két emberi találmány együttesen indította el azt az óriási fejlődést, azt a technikai evolúciót, amin keresztül az ember elérkezett kora civilizációjához, társadalmához.

– Értsem ezt úgy, hogy a földi létnek három nagy kiszögelési pontja van: a természeti, a társadalmi és e kettőt állandóan a saját orcájára formálni és deformálni kívánó emberi?

Eddig az evolúció természetéről fejtetted ki a véleményed: az anyag evolúciójáról, az elemi részekről, nevezetesen a biológiai fejlődéstanról, tehát az élőlények evolúciójáról,

másrészt a tudomány evolúciójáról, a pénz evolúciójáról. S közben szinte észrevétlenül eljutottunk ahhoz a hármas kiszögellési ponthoz, amely a természet, a társadalom és az ember viszonyát rajzolja meg láthatóan. A továbbiakban a lényegi kérdés az, hogy miként is néz ki az ember, a természet és a társadalom viszonyrendszere itt és most, az ezredfordulón?

– Minden a természet volt, és az is marad. A társadalom, egész egyszerűen közeg az ember számára. Bizonyos vonatkozásában persze közeg a természet is, amely az élet, a társadalom alapfeltételeit, az alapadottságokat határozza meg. Ilyen formán közeg a természet és a társadalom is, de ez utóbbit már maga az ember alakítja különböző lehetősége: ismeretei, tudása függvényeként. Az, hogy milyen a természet, az biológiai értelemben adott. Tehát állandóan hat az élővilág is a természetre és az élőlények is hatnak egymásra. Mégis, mindennapjainkban olyan folyamatok indultak be, amelyek jellegükben alapvetően eltérnek az eddig történtektől. Nevezetesen arról van szó, hogy az élőlények, eddig csak a saját közvetlen hatókörnyezetükben tudták befolyásolni a természetet. Gondoljunk arra a munkára, ahogy az ember megszervezte a mezőgazdaságot. De korábban hol volt képes mezőgazdaságot működtetni, földet művelni az ember? Ott, ahová reggel ki tudott gyalogolni, vagy ki tudott lovagolni, és ahonnan vissza is tudott jutni otthonába.

– Térben és időben természetesen.

– Térben és időben kötött volt és korlátozott volt. Most az embernek a tudomány és a pénz összefonódása révén olyan eszközöket sikerült kifejlesztenie, amelyek segítségével globálisan képes a világ folyamatait – most még csak természeti folyamatról beszélünk – befolyásolni. És ez már egy minőségi változást jelent. Mert most tulajdonképpen már nem a környezetet, a szó szorosabb értelmében vett környezetet szennyezzük vagy tesszük tönkre, hanem a természetet, az egész világot, az egész természet felületét roncsoljuk, pedig jelen pillanatban nincsen helyette egy másik világ számunkra.

– Vagy nem tudunk róla, hogy hol és milyen formában van, ha van egyáltalán.

– Majd a végén, ha lesz még időnk, akkor erre a vonalra is visszatérünk. Mindenekelőtt azonban azt kell megállapítani, hogy jelenkori társadalmunkban kísértetiesen hasonlóan omló és bomló, ugyanakkor furcsa, kitapinthatatlan változásokhoz érkeztünk el. Ugye a legkülönbözőbb társadalmi szerveződéseket ismerjük: a törzsektől a királyságokig, a birodalmaktól a demokráciákig.

És azt is látjuk, hogy ezek a társadalmi alakulatok arra törekedtek mindig és mindenkor, ha a főbb tendenciáikat nagyvonalakban nézzük, hogy minél nagyobbak és nagyobbak legyenek. Ugyanakkor az eddigi társadalmi rendszerek kiterjedésének mégis megvoltak a maguk természetes határaik. Ez, történelmi időtávlatban gondolkozva, az elmúlt négyezer esztendőben nagyságrendileg valahogy akkora volt, mint a Római Birodalom, vagy az Egyiptomi Birodalom, vagy a Kínai Birodalom például. De miért akkora volt, amekkora? Azért, mert ahhoz, hogy egy társadalom belső rendszere működőképes legyen, ahhoz az kell, hogy a rendszer életét biztosító hatások, ellenhatások, a működést visszajelző információk időben és térben megfelelően képesek legyenek mozogni a rendszer különböző részei között. Konkrét példák, mire gondolok? Itt volt a rómaiak a határvonala, a limes, a Duna.

– Innen nézve, a Duna másik oldalán.

– Igen, a Duna másik oldala. A rómaiak kiépítették itt az úgynevezett bolhavárakat, melyeknek segítségével, tűzjelekkel nagyon gyorsan tudtak információt továbbítani: *Vigyázat! Jönnek a barbárok, támadnak. Segítséget kérünk.* És a többi. Ha ez a vészjelzés, üzenet, mondjuk három nap alatt ér Rómába, és ugyanannyi napig jön vissza, akkor már baj van, az már késő, mert mire valamelyik felmentő légió megérkezne, az alatt az idő alatt az ellenség mindenkit megsemmisít. Hasonló eset áll fönn mondjuk a hadianyag utánpótlása, hadianyag-szállítás időben történő kérdéskörében is. Mindebből világosan látható, hogy bizonyos nagyságnál nagyobb kiterjedésű birodalmakat létrehozni ilyen és ehhez hasonló objektív okok miatt nem sok értelme van, mert fenntartani hosszabb ideig nem lehet.

– Bár sokan megkísérelték. Nagy Sándor. Napóleon. Hitler. S vajon ki lesz a következő?

– Bár többen is megkísérelték. Ez valóban így van. És különböző egységeket is létrehoztak, mert rendszerint kisebb tartományokra bontották az egészen nagy rendszerüket, amelyek kisebb-nagyobb önállósággal bírtak, és így működtek is. És hát ideig-óráig fenntartottak olyan társadalmakat is, amelyeket elvileg nem lehetett volna. Mégis sikerült néhány évig, évtizedig, vagy évszázadig, egy-két emberöltőig etc., de ezek történelmi idővel mérve csak pillanatok.

– Ennek megvannak esetleg a biológiai törvényszerűségei is?

– Igen, megvan a rendszerszemléleti törvényszerűsége, mert ez minden rendszerre igaz, nem csak a társadalmi rendszerre, ez igaz az órára, meg a televízióra is, meg mindenre, ami működik, hogy ott visszacsatolásoknak kell léteznie ahhoz, hogy a megfelelő korrigálási manipulációk létrejöhessenek, és a rendszer úgy működjék, ahogy működnie kell. De nem úgy, hogy felrobban, vagy összeomlik. Tehát ez kivétel nélkül minden működő rendszerre igaz. És a társadalom is egy működő rendszer. Ezek tulajdonképpen rendszerelméleti szabályok, vagy törvényszerűségek, amelyek ezekre a folyamatokra is igazak. Azért is alakultak ki annak idején a nemzet nagyságú államok, direkt nem nemzetállamokat mondok, mert azért hasonló, másféle formációk is voltak, de ezek a néhány napnyi járóföldet magukba foglaló kis államok, ezeket lehetett stabilan fenntartani, mert ezek voltak rendszerelméleti szempontból a stabilizálhatóak. Ma valami fantasztikus dolgot művel a technika. Először is az egész Földünket elkezdték sűrűn behálózni mindenféle csatornák, csővezetékek, olyanok ezek, mint az érhálózat. Amiben úgy áramlik az anyag és az energia, mint ahogy az ereinkben a vér. S mindez természetesen ugyanazért történik, energiát meg anyagot szállít. Ugyanakkor mindenféle elektromos vezetékek hálózzák be a világot, most már lassan az egész Földet. Közben tengerek alatt is kiépült az információs hálózat. Körülbelül 20-30 évvel ezelőtt eljutottunk oda (Akkor még azt mondtam, mert akkor az számított a modern példának, hogy a tokiói olimpián, ha berúgtak egy gólt, azt a magyar tévénéző előbb megtudta, mint az a valaki, aki ott a stadion pénztárában ült, aki nem nézte épp a tévét, de aki helyből hallotta, hogy felüvölt a szurkolótábor: Gól! Miért is? Mert a hang az 330 m/sec-os sebességgel terjed, a fény pedig 300 ezer km/perccel), tehát hamarabb volt itt a jel, mint ott 100 méteres távolságban. Ez volt az az idő, amikor információs szempontból ezt a határt átléptük, és mára ez valami fantasztikus méreteket öltött. Gondoljunk most a számítógépes világhálózatokra, amin keresztül ma

már szinte beláthatatlan, hogy micsoda információs lehetőségek nyílnak meg, és hogy ez hová fog vezetni, mert ez is az evolúció egyik törvényszerűsége, hogy minden olyan lehetőséget ki- és betölt, ami számára megnyílik, lehetővé válik. Tehát ha megnyílik annak lehetősége, hogy repülő madarak keletkezzenek, akkor létre is hozza az evolúció a repülő madarakat. Vagy például, ha a kitinváz biológiailag kialakult, akkor a rovaroknak a vázát meg lehet alkotni, ki lehet találni, hogy miként lehet kitint szintetizálni, és azt fel lehet használni repülésre, páncélnak, és így tovább. A technikában is így van, ha valamire megjelenik a lehetőség evolúciós szempontból, akkor azt a technikai evolúció, vagy az emberi társadalmi evolúció ki fogja tölteni, független attól, hogy az ember akarja, vagy nem akarja.

– Nem akartam elhinni, hogy az evolúció ennyire erőszakos folyamat. Ezek szerint tévedtem volna?

− Az evolúció, én azt hiszem, hogy egy iszonyatosan véres folyamat, mert nagyságrendekkel nagyobb azoknak a fajoknak a száma, amelyek kipusztultak, azoknál, amelyek túléltek. Csak legfeljebb az evolúció nem mindig jelent mondjuk effektív fizikai küzdelmet, hanem például azt jelenti, hogy az egyik eleszi a másik elől a táplálékot, és akkor így pusztul ki az adott faj, vagy egyszerűen csak a területet veszít az egyik élőlény azáltal, hogy a másik kiszorítja. Szóval az evolúció az egy nagyon kemény és nagyon véres folyamat.

– Eddig tehát az anyag evolúciójáról, az élővilág evolúciójáról, a társadalom evolúciójáról és a technika evolúciójáról beszélgettünk. A nagy kérdés az, hogy mi lesz ennek az evolúciónak a további következménye, esetleg végkifejlete?

– A most elmondottak alapján talán már felvázolható, hogy miért mondtam azt, hogy az evolúció most egy nagyon-nagyon kritikus szakaszhoz érkezett, mert az ember, amikor végigjárja a társadalmi evolúció különböző fázisait, akkor nem tesz mást, mint kitölti azokat a lehetőségeket, amelyeket számára a természet eleve nyújtott, és valójában nem sok érdeme van abban, hogy ezek létrejöttek. Most már az elmondottak szerint olyan technikai lehetőségek vannak, amelyek megteremtik a lehetőséget, hogy az egész világ egyetlen dinamikus működésű rendszerré álljon össze. Ha úgy tetszik, azt mondhatom, hogy egyetlen szuperélőlénnyé, ahogyan mi sejtekből állunk össze, néhány milliárd sejtből, és minden sejt megteszi a magáét, hiszen a sejtjeink között ott vannak az érhálózatok, az ideghálózatok; ott van a posta, mert a hormon molekulák azok postázva vannak, sőt borítékolva vannak, címezve vannak. És így tovább…

– Nincs is addig baj, amíg a sejtek közössége működik. A baj ott kezdődik, amikor a sejtek köztársasága összeomlik.

– Az állatok kapcsán elmondható, hogy sejteknek nincsen köztársaságuk, az állatoknál diktatúra van, nagyon kemény diktatúra. Méghozzá létezik arisztokrácia, amelyik diktál az összes többinek, nagyon határozottan, és ezt az arisztokráciát úgy nevezik, hogy agysejtek. Az dirigál. Van demokrácia is, a növényeknél. A növényeknél ott a sejteknek demokratikus közösségei működnek.

– Szabadon asszimilálnak, disszimilálnak.

– Szabadon asszimilálnak, disszimilálnak, ott nincsen agy. Éppen ezért a sejteknél nem lehet azt megtenni, amit egy állatnál, mert ha az állatot fejbe lövik, abban a pillanat-

ban elpusztul, de a sejtjei élve maradnak. A növényt így nem tudom elpusztítani, a növényt csak úgy tudom elpusztítani, ha minden sejtjét elpusztítom.

– *Lassan és kíméletlenül a gyökerét rágva, ahogy mondjuk egy lótetű teszi.*

– Lassan, kíméletlenül a gyökerét rágva, vagy gyorsan tűzzel, méreggel lehet a növényeket elpusztítani. De ez csak kitérő. A lényeg az, hogy az emberiség egy állati jellegű, állati típusú rendszerbe fog rövidesen, mármint evolúciós szempontból rövidesen, de emberi szempontból is nagyon rövid idő alatt összeszerveződni. Úgy gondolom tehát, hogy egy-két évszázadon belül összeáll, amit jelenleg nem tudok másnak nevezni, mint „*emberiség- élőlénynek*".

– *Humanizálható élőlényről beszélhetünk, hogy a tárgynál maradjunk.*

– Pont ez az, azért nem hiszek a humanizmus jövőjében, mert a humanizmusban mélyen benne lakozik az egyén.

– *Az én?*

– Annak szabad akarata, annak az elképzelése, annak az önálló aktivitása. Egy ilyen állati típusú rendszerben parancsuralom van, ott mindenki teszi, gyakorolja a maga dolgát, és csak azt. Mert ha nem azt csinálja, akkor jönnek a különböző zavarok, amiket betegségnek nevezünk, és az emberiség most efelé halad, nem egy növényi típusú rendszer felé. Az állatoknak mind van központi idegrendszere. Most maradjunk a magasabb rendű állatoknál, ahol központi idegrendszer van, amelyik dirigál, amelyik megmondja, hogy mikor mit tegyen az a rendszer. A növényeknél ilyen nincs. Akkor, amikor kiépítjük az elektronikus világhálózatot, akkor tulajdonképpen egy ilyen rendszert építünk ki. Tehát megteremtjük az egész világ vezérlésének feltételeit. Ha pedig azok megvannak, akkor azt meg is csináljuk, és akkor bizony az egyén, meg emberi jogok etc., feledésbe merülnek, mint ahogyan az is, hogy ilyen-olyan nemzetiségű voltam, hacsak az nem fog már eleve valamilyen munkabeosztást jelenteni. Belőlem lesz a máj, mit tudom, a románokból lesz a lép, a szlovákokból lesz a hasnyálmirigy stb.

– *Ezzel a biológus azt mondja, hogy a technika, a robotok, azok képesek lesznek legyőzni a mi humanizálhatónak képzelt társadalmunkat? Ezek szerint felejtsük el mindazt, amiért a klasszikusok óta az eljövendőről ábrándozunk, tegyük le a lantot, nincs tovább?*

– Sajnos úgy néz ki, hogy ebbe az irányba haladunk vészes sebességgel. Ez nem egy szimpatikus irány. De van még egy nagyobb vész. Ez jelenti az evolúció végét, tudniillik evolúció csak ott van, ahol sok egyed van, és az egyedek között folyik a versengés, a létért való küzdelem. Ha létrejön az egész világot behálózó „Egy darab" élőlény, akkor ebből egy darab lesz. Nem kettő. Nem tíz, mint a nemzetekből, vagy több száz náció, vagy ilyen-olyan társadalom, és azok megvívhatták a maguk harcát és háborúit, ebből csak egyetlenegy lesz. Ott pedig, nincs evolúció. Az az Egy egyed menthetetlenül pusztulásra van ítélve. Most nemcsak azért, mert környezetet szennyez, meg elhasznál. Hanem önmagából abból a tényből, hogy egy darab van belőle, és nem lehet belőle másik, mert nincs hova reprodukálja magát, ez maga a halálos ítélet.

– *Ebből röviden és dióhéjban azt állapíthatjuk meg, hogy az evolúció bármennyire is tragikusnak tűnő végkifejletet rejteget magában, még mindig jobb, ha létező folyamat, mintsem maga semmisüljön meg. Mai beszélgetésünkben végigvettük a törzsfejlődés folyamatainak szinte minden lehetséges változatát. Az anyag evolúciójáról, az élővilág*

evolúciójáról, a társadalom és technika evolúciójáról elmélkedtünk, és hát a pénz evolúciójáról is szó esett, most azt hiszem, hogy azon kell igazán elgondolkoznunk, mi történik akkor, ha nincsen evolúció? Mi van akkor, ha továbbiakban is az evolúciós folyamatok életben maradnak, milyen kilátásaink vannak a jövőre nézve, a Földön kívül, és itt a földi létben?

– Itt a glóbuszon nem sok történik, „csak" annyi, hogy ha egy egységes rendszerré áll össze az egész emberiség, akkor vagy kiirtja saját magát, vagy okosabb lesz, és nem irtja ki saját magát, de akkor is menthetetlen lesz, el fog pusztulni, mert önmagában „egy" rendszer, mint már mondtam is, nem evolúcióképes, és hosszabb távon nem maradhat fenn. Hogy van-e megoldás!? Megoldás természetesen van. Ki kell lépni a világűrbe! Meggyőződésem szerint nagyon sok olyan égitest van a világmindenségben, amelyik alkalmas arra, hogy ott emberi településeket hozzanak létre, és ott elkezdjék azt utódaink, amit az ember a földön már realizált, megvalósított. Egészen biztos, bár nem tudjuk, „csak" biztosnak hihetjük, hogy léteznek más társadalmak is a világmindenségben, de egyelőre sajnos nem tudjuk, hogy azok milyenek. Milyen technikával oldják meg azokat a gondjaikat, amelyeket jelen pillanatban az ember még megoldhatatlannak tart. Hogyan képesek áthidalni az iszonyatos távolságokat, erre a mi földi tudományunk jelenleg még nem tud választ adni. De hát a tudomány sem állhat le, a tudománynak is fejlődnie kell, újabb és újabb felfedezések majdcsak elvezetnek bennünket oda, ahol valamikor a jelenlegi korlátainkat átléphetjük. És ha át lehet lépni korlátainkat, akkor az emberiségnek hosszú távon van jövője. Ha nem lehet átlépni ezeket a korlátokat, akkor én a magam részéről olyan nagyon hosszú távlatú jövőt nem látok. Persze, azért hozzá kell tennem, hogy ebben az összefüggésben mindig evolúciós léptékben gondolkodtunk, évmilliókban, százmilliókban és nem a magunk rövid pillanatnyi néhány emberöltőjében.

– A századfordulón, úgy érzékelem, hogy a harmadik évezredben ismételten, valamiféle messiásvárásban lesz részünk. Jézus Krisztus Isten-embersége teremtett jövőképet azzal, hogy itt a földi létünkben, több mint 2000 évvel ezelőtt az Atyaisten megváltott bennünket, embereket bűneinktől úgy, hogy egyetlen fiát adta értünk tér és idő keresztjén. Ez az áldozati bárány időről időre elhalványulni látszik, majd mégis újra és újra átvérzi a történelem szövetét. Aztán történt olyan is, hogy Einstein relativitáselmélete jelentett fordulópontot, lényegi változást az emberiség gondolkodásában. Most úgy látni, ha valóban képesek leszünk belakni a világmindenséget együtt lüktetve a csillagokkal, akkor újra és ismét kozmikus lénnyé válik az ember. Talán itt, az evolúciós-reménytelenség ellenére, mégis csak ezekkel a pislákoló reményt ígérő, távoli jövőbe látó gondolatokkal zárhatjuk le mai párbeszédünket. De mielőtt elköszönnénk egymástól, néhány könyvet szeretnék kedves hallgatóink szíves figyelmébe ajánlani. Természetesen Gánti Tibor professzor könyveit. Az elsőt, amely 1975-ben jelent meg a Kossuth Könyvkiadó gondozásában: Kvarkoktól a galaktikus társadalomig címmel. És itt van előttem egy másik könyv. Kontra Crick avagy az élet mivolta. Ebből csak néhány fejezetcímet kívánok kiemelni figyelemfelkeltőként: Pro Crick, avagy az öröklődés mechanizmusa; Kontra Crick, avagy a macskanyávogás nincs beleírva a génbe; Kontra Crick, avagy miért nem szaporodnak szűznemzéssel a férfiak? Vagy egy másik fejezetcím: Pro Crick 2, avagy a véletlen nem mindenható; Kontra Crick 2/1: avagy a szabadság nem korlátlan. És egy harmadik könyv.

Az élet princípiuma, mert ugyan nem beszéltünk róla, de Gánti Tibor neve mégiscsak ott vált ismertté, amikor a kemoton elmélettel kezdett el foglalkozni, ami kísérletként azt jelentette, hogy egy biológiai lényt, vagy épp egy élő szervezetet addig a pontig kísérelt meg elemeire szedni, szétbontani, amíg az, az élet utolsó jeleit mutatta. Akit tehát ez az elmélet mélyebben érdekel, az olvassa el Az élet princípiuma c. könyvét. És egy negyedik könyv, amely mindenekelőtt lokális értékeket tartalmaz: Váci eltűnő szigetek címmel, amely 1994-ben jelent meg a Váci Múzeum Egyesület gondozásában, melynek nem mellékesen elnöke a váci születésű dr. Gánti Tibor biológus professzor, s titkára az örök szellemi társ és barát a bajvívásban, dr. Rusvay Tibor, a kiváló filológus, középiskolai tanár. Ez a szép küllemű könyvecske Vác Városért, valamint Vác Város Környezetvédelméért Alapítványok támogatásával jelent meg, s amelynek első beszédes mondata így hangzik: Mindennek volt és van előzménye. És valóban, ez nem is lehet másképp, a mai dialógusunk összefüggésében sem.

A Gombás-patak kőszentes hídja előtt – Cservenák Péter levelezőlap-gyűjteményéből

„HISZEN A LEVÉLBEN IS BENNE VAN A FA”

Expanzió X. – Remete-koncert Zebegényben, 1998-ban, Havas Boldogasszony templomában

Ezredvégi dialógus Szabados György zeneteremtő lélekkel, zongoraművésszel

Németh Péter Mikola – *Korábban azt feltételeztem, ha a világ egész humanizálhatóságáról gondolkodók klasszikus alapokról indulnak, várhatóan megegyező véleményre jutnak. Ám, hogy ez mennyire nem így van, annak illusztrálására korábbi Madách Rádiós elmélkedéseink közül idézek most fel néhányat, olyanokat, amelyekben a humanizmus jelenkori értelmezésére tettünk kísérletet, s amelyek alapvetően eltérő véleményeket tükröznek.*

Pellei Ilona, a Semmelweis Orvostudomány Egyetem filozófus-tanára például azt fejtegette, hogy ma, az alig felismerhető és „tetten érhető” három emberi alaptípus: a bölcs, a lovag és a polgár személyiségjegyeinek újjászületésében, harmóniájában van némi reménynünk arra, hogy valóban humanistákká váljunk.

Gyarmati György történész pedig arról beszélt, hogy csak úgy lehetünk humanisták, ha valóban világpolgárokká leszünk.

Gánti Tibor biológus professzor ellenben határozottan azt állította, hogy a könyörtelen, törvényszerű evolúciós törzsfejlődés ismeretében, mikor is többnyire a virulensebb, az erőszakosabb élőlények maradnak fenn és szaporodnak tovább a létért folytatott küzdelemben, nem sok reménynünk van a harmadik évezred humanizálhatóságára.

De miként vélekedik minderről egy olyan ember, aki zenét teremt szinte nap, mint nap a lelkében legalábbis, s akit úgy ismer a zenei nagyvilág mint dzsesszmuzsikust, zongoraművészt, zeneszerzőt és zeneesztétát.

Szabados György – Ezek immár napi gondok, a humanizáció, a humanizmus, az ember körüli elképzelések már nemcsak egy elefántcsonttoronyban élő, meditáló ember problémái. Nap mint nap ránk szakad a felismerés, hogy itt egy gyötrelmes változás indult el. Mindenki érzi, a saját bőrén érzi, hogy ez a változás látszólag egy szépülő, legalábbis

bizonyos területeken, bizonyos országokban, bizonyos helyeken szépülő, de egészében egy omladozó világ változása.

– *Az „építkező" romok közötti épülő és szépülő világ átalakulása.*

– Talán. Sajnos ezt kell, hogy mondjam. Úgy is, mint művészember, aki művészi adottságai révén bizonyos értelemben ugyan ösztönlénynek nevezhető, de más szempontból nagyon is tudatosnak. Ezért talán érzékenyebbnek is, néha túlérzékenynek is. Ezekre a jelenségekre, én magam nagyon figyelek. Azt hiszem, hogy a három idézett vélemény közül Gánti professzor mondta ki legkegyetlenebbül a valóságot. Az ember a természet része, s ez a természet, épp az ő jóvoltából igencsak romladozik. A világ megteremtetett, a világban különböző bonyolultságú, összetételű, minőségű, az élet különböző szintjein élő lények vannak. (Magam valójában a szervetlen világot is bizonyos értelemben élő világnak érzem, nem csak a szerves világot. Egységben látom az egész kozmoszt.) Aki ezen a világon él, ami ezen a világon létezik, az mind születik, él és meghal. Mindennek ilyen íves története van. S végül, mindennek egyszer vége lesz. Lehet, hogy a humanizáció történetének is. A humanizmusnak is, minden bizonnyal.

– *Ez az élet természetes rendje?*

– Ez az élet rendje, ez a világ törvénye, ez a természet és a lét sorsa. Olyan nincs, hogy valami elindul, és az mindig csak jobb lesz és mindig szebb lesz és magasabb rendű lesz. A világ nem így működik. Mindennek belső meghatározottsága van. Humanizmus alatt pedig, azt a reneszánszban támadt gondolatot és életfelfogást értjük, hogy minden az emberért van, hogy a teremtés központi figurája az ember.

Azóta az ember annak is képzeli magát, a teremtés központi alakjának. Hogy egészen leegyszerűsítsem a dolgot: a mindenség, amiben élünk, a növények, az állatvilág és a természet, a világ minden része körülötte, és az ő cselekedeteinek a függvényében forog. Ezt értjük lényegében alatta. Az ember világa körüli gond ma azért olyan súlyos, azért támadt és zuhant ilyen hatalmasan ránk, mert az ember tartósan önhitté vált és nem tanul. Sőt, ezzel még vissza is él, saját magát egyre inkább kitünteti ezzel a hiedelemmel. Holott az ember létének indoka, mint ahogy az egész világ létének indoka, nem önmagában van. Az ember létének indoka önmagán kívül van. És ilyen értelemben az ember, hasonlóan minden más élőlényhez, nem célja és értelme, hanem részjelensége a világmindenségnek. Tudomásul kell vennie, hogy ő nem mindenható és mindentudó, hanem ő ennek a folyamatnak cselekvő, de kötelező alázatossággal jelenlévő tagja. Bár rajta keresztül, általa is folyik a teremtés, és így minden cselekedetének szörnyű következményei lehetnek és sokkal súlyosabb következményei is vannak, mint bármely más élőlény cselekedetének. Ennek tudatában kell, hogy legyen, s ez, ismétlem, azt is jelenti egyúttal, hogy nem mindenható és nem mindentudó.

– *Csak éppenséggel minden áron kísérletet tesz arra, hogy önkényesen saját orcájára formálja vagy deformálja a természetes világot.*

– De ez önkényesen nem sikerülhet neki. Az ugyan benne van a pakliban, hogy az ember a tudatával, a „szürkeállományával" jelen van a világban. Ám ha ez nem párosul azzal a belátással, tisztánlátással (azt hiszem, jobb szó a belátás), úgy is mondhatnánk, hogy azzal az erkölcsiséggel, ami nélkül a világon nem működik semmi – ugyanis e nélkül

az egész világ nem működik – tehát, ha önmaga erkölcsi minőségét nem tölti be, akkor, hogy úgy mondjam, le lesz váltva.

Ez a belátás is a „szürkeállomány" dolga. Az ember szintje egy erkölcsi minőség. Ugyanúgy, mint minden minőségnek, az emberi minőségnek is megvan a maga erkölcsisége a maga szintjén. Hogyha az ember nem ér fel ahhoz a szinthez, amit a tudatával, az élményanyagával, egész lényének minőségével, permanensen és immanensen átfoghat és beláthat, ha ehhez erkölcsileg nem ér fel, akkor a külvilág, amelyben él, az emberen kívüli világ, a Természet, amely hordozza és fenntartja őt, előbb-utóbb hatalmas visszacsapással fogja figyelmeztetni arra, hogy te rossz tanuló vagy, buta vagy. Méltatlan vagy. „Coki " a helyedre. Minden jel arra mutat, hogy ez a visszacsapás lassacskán bekövetkezik.

– Ettől a bumeráng effektustól csak azt remélhetjük, hogy észhez téríti a világot, de azt is gondolhatjuk, hogy mindez nem fog bekövetkezni. Persze az ember „képzeli, hát szertelen..."

Egyik zenetörténeti esszédnek, amely a közelmúltban jelent meg könyv formájában, és közölte a Katedrális című irodalmi, művészeti, bölcseleti folyóiratunk is, „A zene kettős természetű fénye" (Zene- és mentalitástörténet) címet adtad. Az írást, egy szemléletesen pesszimista idézettel indítottad, amely azóta is itt dübörög a szívemben. Így hangzik:

Az ember születéskor nyugodt, mert
ilyen az Égtől kapott természete …
…s minthogy nem vagyunk képesek
visszatérni önmagunkhoz, az Égtől kapott
értelem kialszik bennünk.

Költői a kérdés, de engedelmeddel mégis felteszem, miért pont ezt a mottót választottad, és a benne foglaltakat ma is ugyanúgy gondolod, ma is, mint akkor?

– Az előbbi beszélgetésrészben utaltam arra, hogy a természetben minden megszületik és utána meghal. Ez viszont ténylegesen azt is jelenti, hogy az ember teljes készletekkel születik.

– Tökéletesnek születik.

– A maga létére készen. Ilyen értelemben "tökéletesnek" születik, és utána belekerül ebbe a…

– És utána, ehhez képest, ebben a világban megromlik, tökéletlenné válik, ha könyörtelenül le akarom egyszerűsíteni a Li Ki gyűjteményből: Feljegyzések a zenéről címmel idézett gondolataidat.

– Meg merem kockáztatni azt, hogy valójában nem az az eredendő életprogramunk, hogy valami nagy, önzésünkből fakadó célt valósítsunk meg. Létünk értelme inkább az, hogy azt az eredendő nagyszerűséget, ami a világban és bennünk megnyilvánult és jellemzően jelen van, és aminek mi is részesei vagyunk…

– …ennek a fejünk fölötti kozmikus nagy egésznek…

– …azt a magunk részéről a maga méltóságában fenntartsuk. Hiszen a levélben is benne van a fa. Minden az egyetemes törvényből való. Minden a mindent képviseli. Nincs

olyan, hogy a világnak kis része, csak kicsi törvényeket képvisel. Mindenben benne van az alaptörvény, tehát minden és mindenki mindent képvisel.

Amikor tehát a Nagy Egészről beszélünk, a kozmikus nagy egészről, vagy mondjuk: a természetről, akkor nyugodtan magunkról is beszélhetünk, mert bennünk ugyanúgy megvan az Egész és viszont. Az emberi életnek egyetlen méltó célja ilyen értelemben, csak az egyetemes nagyszerűség és a teljesség fenntartása lehet. Nem buta kis figurákként születünk, akik aztán egyre nagyobb okosságokat és szépségeket találnak ki. S ahogyan jönnek a különböző korosztályok, azok még okosabbak, akik még nagyobb nagyszerűségeket képesek feltalálni – ez nem így működik. A készletek adottak a születésünkkel, és az egy más kérdés, hogy a világgal való találkozásunk során és a világgal szembesülve – s egyúttal önmagunkkal is – ebből a teljességből mit vagyunk képesek felfogni. És képesek vagyunk-e a velünk születettet fenntartani. Képesek vagyunk-e ahhoz méltóan élni, s azt nem elrontani, megsemmisíteni. Egy horribilis fenntartó feladat tehát az, amiben élünk, és hogy ez sikerüljön, ahhoz két dolog kell. Egyrészt valamennyire ismerni kell önmagunkat. És ahhoz, hogy magunkat megismerjük, a világgal kell találkoznunk, hiszen a világgal való kapcsolatunkban lelhetjük meg saját énünket. Az ember kifelé és befelé egyaránt nyitott. Tehát kifelé a külső végtelennel, és befelé, a belső végtelennel is találkozik. Mi magunk a kettőnek a találkozási pontján élünk. Minden élőlény, ebben a négydimenziós rendszerben, ami maga a természet, voltaképpen e kettős nyitottságban él. A kint és bent határmezsgyéjén szenvedjük el e végtelenül gyönyörű riadalomnak az aggodalmait, ami maga a világ. Miközben ezt felfogjuk, talán meg is értjük. Mert van esélyünk arra, hogy felfogjuk és meg is értsük ennek a négydimenziós rendszernek a nagyszerűségét, lényegét, s belső törvényeit. Nagy a teljesség csábítása.

– A teljesség „csábítása”!? Mit kell érteni ez alatt? Talán ez az a teljesség, ami úgy képzelhető el, hogy volt valaha, egyszer, valamikor az időszámítás előtti időkben egy úgynevezett „aranykor”, melynek őskori metafizikája által minden hagyományosan együtt volt, az Egy, és oszthatatlan egyetemes világképben?

S ha valóban létezett ilyen világkép, amely érzésed szerint létezése óta csábítóan visszahív, akkor az újra megszülethet? A 20. századi tapasztalataink alapján ez szinte lehetetlennek tűnik, mert mintha minden ellene szólna, mintha valami végérvényesen véget ért volna mint életlehetőség. A „Minden egész eltörött, / Minden egész darabokban” Adysan szorongató világérzése hatalmasodott el rajtunk félelmesen. Itt már a jövő sem a régi, így érzékelték, ilyen együgyű szkepszissel a századelő klasszikusai is. És mégis, a század szülötteiként a művészetekben azóta is irgalmatlan erőfeszítéseket teszünk azért, hogy a tudatalattink mélyén fennmaradt aranykori töredékeket, a készakarva szétszakított és összetört ősi, váteszi ideákat diribdarabokként, cserepekként, időről időre mozaikszerűen újra összerakjuk. Eljátszhatunk persze a gondolattal, hogy egyszer majdcsak sikerül összeragasztgatnunk, összeállítanunk jövőképünk kozmikus teljességét, s így az ember a csillagmilliárdok rokonaként újra együtt lüktethet majd a csillagokkal, ismét kozmikus lénynyé válhat. De valójában, és itt legyünk könyörtelenül őszinték, és ne csúsztassunk, meg kell vallani, hogy a tudományos gondolkodás által ez ügyben, bármennyire is szerettük volna, mégsem jutottunk sehonnan sehová, elvesztünk a részletekben, ma is egy helyben veszteglünk, s mélységes hiányérzetünk tériszonya is csak nőttön-nő. Az Egészséges

Egész az aranykori töredékekből sem képes egésszé összeállni, még az ezredvég szorításában sem.

– Az évszámok, az időszámítás dátumai csak eligazító jellegűek, a dolog lényege annak folyamatában van. Hogyha elérkezünk a 2000. vagy 2001. év dátumához, akkor ez valójában inkább pszichológiai változás lesz, mert az a tudat fog hatni ránk, hogy most egy másik évezredbe léptünk. Ez élményként és élményszerűen fog hatni mindannyiunkra. A nagy folyamatok azonban nem ezáltal történnek. Annak, hogy a 20. század ilyen nagy hiányérzettel végződik, nagyon hosszú története van, és erről már sokan meditáltak, írtak a régiek is. Régóta figyelmeztetnek az európai elmék is, hogy itt valami nincsen rendjén. Az európai gondolkodáson kívül egyetlen bölcselet vagy vallás sem volt olyan pesszimista, nem volt oly aggodalommal teli és kétkedő, és főleg a saját sorsa tekintetében olyan kereső, mint az európai. Goethének van egy csodálatos verse, nem hosszú, de jelentőségében nagy vers, *A bűvészinas*, amely arról szól, hogy a tanítványok, a kis bűvészinasok, amikor a mester nincs jelen, mágikus erejükkel a seprűnyeleket saját céljaikra használják, vízhordásra kényszerítik azokat. A seprűnyelek meg is kezdik és hatalmas iramban, szinte az „Özönvízig" végzik a rájuk testált feladatot. Mert a bűvészinasoknak – önző tudással – sikerült rávenniük a seprűnyeleket erre a tevékenységre, csak éppen leállítani nem tudták őket. Persze csak addig, míg a mester meg nem jelent a színen, és a történteket el nem rendezte. Ennél tisztább képletet nem ismerek arra vonatkozóan, ahová a világ ma tart, és főleg abban a civilizációban, ahol mi élünk, és amit a fehér emberek kultúrája hozott egykoron létre. Hogyha bármelyik távolkeleti világ, bármilyen más bölcselet, akár az indiánok hiedelemvilága gondolatkörébe is lépnénk, nem találnánk ilyen malőrt. Hiszen ők nem azzal kezdik, és kezdték, mint az európai ember. A mi civilizálttá vált emberünk folyton azon spekulál, hogy hogyan tudná a világot a maga javára felhasználni, hogy ez az ő nagyszerűségét és magasabbrendűségét hogyan tudná egyre „tökéletesebben" szolgálni. Az önfeledt szokássá vált hiúság és hatalomvágy van ennek a mélyén. Ezt nemcsak én mondom, ezt már régóta mondják a nagy gondolkodók is, akik, valóban a szívükön mérték meg ezeket a gondokat. (Lásd az imént megidézett Goethe-verset is.) Hiába mondták ki azonban egyértelműen a világ helyzetéről, mint ahogy később a Római Klub jelentései is megerősítették azt, hogy a mérleg tartósan deficites. A világ kormányainál süket fülekre talált a vizekkel, a levegővel, a növényzettel, a földdel kapcsolatos sürgős teendőkre való figyelmeztetés: másként kellene irányítani a gazdasági folyamatokat ahhoz, hogy ne legyen katasztrófaveszély stb. Nem hallgatnak a vészjelzőkre azok, akiknek pedig meglenne a cselekvőerejük a változtatásra.

Ugyanígy olvasgatjuk a régi filozófusokat, aztán az újakat és csalódunk bennük, aztán még újabbakat keresünk, és megint csalódunk. Miközben olyan hagyományos tanítások és gondolatok, gondolatrendszerek, régi szóhasználattal: olyan bölcseletek vannak, amelyek örökkön örökké igazak. Ki foglalkozik ma komolyan ezekkel? Vissza kell térni a bölcselet hagyományaihoz, a kikezdhetetlen tudáshoz. De ez nem kirándulás kérdése. Nem testi fáradtság kérdése, hanem szemléletbeli kérdés. Bölcseletek és bölcsek, amelyek-akik képesek voltak átlátni az Egésznek a működését, és elmesélni, átadni nekünk a tanítást, már évezredekkel korábban. Ebből maholnap az is kiderül talán, hogy akkor bizonnyal abszolút értelemben okosabb emberek éltek, mint a mostaniak. Akik figyelmeztettek

arra is, hogy hol vannak határok, amelyeket nem szabad átlépni. Mi átléptünk ezeken, a civilizáció már réges-régen átlépett ezeken a határokon. A butaságunk a fokmérője, hogy mennyire. S fokmérője az is, hogy nem vettük észre, hogy egyáltalán volt, létezett valahol határ, és ennek következtében lépten-nyomon, már szinte mindenütt, a butaság nyomaival találkozunk.

– Igen, de mégis azt remélni, hogy ezek a „határtalanságok" olyan sokkolóan égre kiáltó, „maradandóan" riasztó jelek, amelyek a közgondolkodásban árulkodóak maradnak, s amelyek arra figyelmeztetik a ránk következő nemzedékeket, hogy így, ahogy eddig volt, nem mehet tovább. S akkor talán, ők már jó lelkiismeretük szerint sem lesznek képesek ugyanazokat a hajmeresztő, életveszélyes hibákat elkövetni a saját környezetük, természetük ellen, amelyeket a mi nemzedékünk, talán tudatlanul, ám még „dalolva" elkövetett.

De „határtalanságaink és útvesztéseink" összefüggéseinek mélyebb elemzésére analógiát keresve, ismét „A zene kettős természetű fénye" című esszédből kell idéznem, mégpedig a következő gondolatot: „Az ezer évet jelentő és a középkor végén elveszett fonalat a zeneművészetben Liszt, Muszorgszkij és a századforduló francia zeneművészete, elsősorban Debussy lelte meg ismét Európában." Eddigi beszélgetésünkön is valamiképpen az sejlik át, hogy a folyamatosság megszakad, lépten-nyomon utat tévesztünk, de nem tudni, hogy miért? Mondhatnánk úgy is, hogy az igaz útról, az aranykor porával lepett útról a rossz szellem letérít bennünket. De mégis, mi lehet ennek a magyarázata, találhatunk valami mély történelmi, ok és okozati összefüggést a mai és a múltbéli tévelygéseink között?

– Azt tanították nekünk negyven évig, hogy a lét határozza meg a tudatot. Át kell gondolni, hogy valóban a lét határozza-e meg a tudatot? Vagy, a tudat határozza meg a létet? Vagy ez a kérdésfeltevés, maga a csapda?

– Az egyik kérdés, ha költői kérdésként kezelem, akkor a materialista, a másik pedig az idealisztikus világkép filozófiai állítása.

– Én nem mondanám, hogy idealisztikus, mert az egy nagyon megfoghatatlan dolog.

– Legyen utópisztikus?

– Még az sem. Az végképp nem, mert ha azt mondom, hogy a kenyér nem háromhatvan, mint ahogy kecsegtették, hanem most nyolcvan forint valamennyi, akkor valóban könnyen azt gondolhatom, hogy a lét határozza meg a tudatot. De hogyha például azt állítom, hogy a kereszténység történetében, a protestantizmus megszületésével, annak az ellenkezésnek a megjelenésével és térhódításával, amely a protestantizmust létrehozta, egy olyan mentalitás, egy olyan gondolkodási mód vette át a főszerepet Európában, amely a mai napig tart, és amely olyan civilizációt hozott létre, amelynek szellemi végterméke pillanatnyilag az úgynevezett információs sztráda, akkor ezt nem lehet ilyen egyszerűen elintézni. Akkor épp a fordítottját is értelmezhetem. Az információs sztráda az a számítógépes bonyolult rendszer, amely egy új világot kezd itt teremteni körülöttünk, s amelyhez az embernek alkalmazkodnia kell, abszolút praktikus alapokon. Teljesen materiális szempontokon alapuló szellemi folyamatról van itt szó, amelynek a végeredménye az, hogy ez a számítógépes világ most kezdi átvenni egész belátható környezetünkben az életünk fölötti hatalmat. Ez a szellemi építmény nélkülözi a számrendszerből az irracionális számokat, mert a kettes számhoz köti az egész működését, illetve ahhoz, hogy van

igen és van nem. Csak ez a két variáció létezik, erre az igen-nemre épül az egész rendszer. Ami kellő példa talán arra, hogy végül is a lét és a tudat egyben, együtt, egyszerre hat és működik, így nehéz eldönteni (ha csak nem Istentől indulunk), hogy mi mit határoz meg? A tudat egy apró, de mélyen az egzisztencia köréből fakadó ébredése, változása, évszázadokon keresztül hat, s így egy relatíve más világot, egy más környezetet teremhet és hozhat létre, a lét adottságai és feltételei szerint. Úgy vélem, kis léptékben az igaz, hogy bizonyos létfeltétel-változásoknál a lét meghatározza a tudatot, de ha a világ történetét, a természet történetét nézzük, vagy a saját sorsunkat, akkor – ismétlem – ezt nem lehet ilyen egyszerűen elintézni. Ugyanakkor ott van az a folyamat is, hogy a tudat miként határozza meg a létet, a lét folytonos visszajelzésében? Ez egyfajta libikóka, szinuszgörbe, lüktetés, pulzáció, teremtődés, teremtés-ritmika. A mi életünknek is ez a sansza. Az, ha felismerünk egy helyzetet, egy jó gondolatot, vagy egy igazságot, és abban hiszünk és ahhoz ragaszkodunk, akkor van esélyünk arra, hogy ezen keresztül egy üdvtörténetet éljünk meg. Egy belső és külső változás kell ahhoz, hogy megnyíljunk a világ felé, és a saját nyomorúságunk fölé tudjunk emelkedni. Ezt nem a lét fogja meghatározni, hanem a létünk és a tudatunk együttesen; a mi akaratunk, a mi felismerésünk, ha elég bölcsek és elég erősek vagyunk ahhoz. Visszatérve azonban a kérdés lényegéhez: úgy vélem, hogy az útvesztés mindig is a tudat tévedése.

– Így a lét és a tudat kapcsolatában azt is feltételezhetjük, hogy ez az a sokat hangoztatott 20. századbéli, vagy ki tudja mikori „úttévesztés" nem más, mint az úgynevezett hegeli „ész csele". E szerint az egyes ember saját érdekei értelmében teszi a dolgát, cselekszik, ám a Világszellem az Ész „cselt vet neki", s egyúttal a Világ célját, saját célját is megvalósíttatja vele. De úgy is elképzelhető, hiába érzem, hogy rosszat cselekszem, mégis időről időre elfogadom, hogy becsapódom, vagyis saját magamat vezetem félre, tudatosan, mert egyszerűen nem merek igazán bízni az érzékeimben, az érzéseimben, az emócióimban, és mindenáron racionálisan, észérvekkel kívánok szinte mindent eldönteni és meghatározni.

– Ez a nagy tévedés. Ez a mi kultúránk nagy tévedése, főleg az utolsó kétszáz év, a francia forradalom utáni időké. Elsősorban Descartes-tól számítjuk ezt, mert…

– …mert ő az, aki a ráció mindenhatóságát a filozófiai gondolkodásban megalapozza.

– Nem szabad az érdekészt az Egész fölé helyezni, holott a racionalitás nagyon fontos és nélkülözhetetlen szempont és gyakorlat. Én úgy gondolom, hogy az emberi szürkeállomány, az úgynevezett okos ember a földi létben, voltaképpen az egzisztenciája fenntartásáért funkcionál. Az emberi agy többi területei, tehát a nem szürkeállományú részek, ugyanakkor sokkal mélyebb információk birtokosai, s ezeket nem lehet nélkülözni, s persze nem is nélkülözzük. Nem lehet csak a racionalitásra építenünk mindent. Korlátoltságot jelent csak a racionális, az egzakt, ok-okozati felfogáshoz ragaszkodnunk, kizárólag ehhez kötnünk gondolkodásunkat, és a döntéseinket. S ha azt keresem, hogy mi az ellenpontja ennek a mi, szinte végletesen racionalisztikussá vált világunknak az európai kultúrában, akkor mindjárt a keresztény gondolatot kell kiemelnem. A szeretet eszményét, annak felfogását, lényegének megértését és szolid gyakorlatát. Túllépni önmagunkon. Túl a saját egzisztenciánkon.

– Szabaddá lenni, úgy ahogy a már korábban említett tanulmányodban írtad az egocentrizmussal szembeállított szerves szabadságról gondolkozva.

– A szerves szabadság úgy értelmezendő, hogy amit mi ma szabadságnak gondolunk, az nem a szabadság, hanem szabadosság. (Szabadosság a fogalom pejoratív értelmében.) A szabadság nem a mindent lehet korlátlan elve. A szabadság annak a felismerése, hogy mit, miért és hogyan lehet. A szabadság a jó, a méltó választás szabadsága. Nem más tehát, mint a világ nagy rendje, e rendnek valamilyen módon való felismerése, leképezése, azonosítása magunkban. Annak csodálata, az abban való ámuldozás, és az ahhoz való illeszkedés. Az ember, ha nem képes ámuldozni, megrendülni a világ csodáitól, annak nagyszerűségétől, akkor az az ember már nem szabad lélek. Ez vezet a katasztrófához.

– Ha már képtelen átengedni magán a világot.

– Ma is ámuldozunk, csak nem helyezünk rá hangsúlyt, hanem panaszkodunk és szomorkodunk és vádaskodunk és lázadunk, holott ámuldozhatnánk is. Igaz persze, az eddigiekből is kiderült, hogy egyre kevesebb magasztos dolgon lehet ámuldozni. Az ámuldozás, az hogy a világot átengedjük magunkon, hogy részeseivé váljunk az egyetemes nagyszerűségnek – ez hihetetlenül derűs pozíció. Ez lelki derűvel jár. Mégis egyre kevesebbszer gyakoroljuk, ezért mára megszűnt életünk alapélménye lenni, így amolyan szomorú komolytalanok lettünk. Szinte divattá vált ez a magatartás.

– Ez sajnos nemcsak divat, hanem maga a realitás, a sajnálatos valóság.

– Ironikusan mondtam divatnak. Nagyon sok tünete és oka van ennek a mélyen beállt depressziónak. Szomorúan azt kell mondanom, oka az is, hogy a Földön több ember él már, mint amennyit ez a Föld képes eltartani.

– Ez lehet tehát az egyik felismerhető ok.

– Az életünket meghatározó, terhessé vált közérzet, mély aggodalommal, elfojtott rettegéssel tölt el bennünket. Nem is fogjuk fel még igazán, milyen súlyos következményei lesznek ennek a tendenciának.

– Ne tévesszünk utat. A zene és az irodalom kapcsolatáról kezdtünk el polemizálni az elején. A Szarvas-zenéd hallatán is úgy érzékelem, hogy az itt felvázolt világképnek a szívében a Hamvas Béla-i Scientia Sacra, „Szent Tudás" áll. Az a filozófiai gondolkodás, amely az őskori emberiség egységes szellemi hagyományára épít, s amely a kultúrát egy expanzív nagy *egészként kezeli, ahol tulajdonképpen mindennek van helye, a maga fajsúlyának megfelelően: a zenének, a képzőművészetnek, az irodalomnak, és minden másnak. Ezt Hamvas Béla valahol úgy fogalmazta meg egyik szemléletes példájában, hogy a kultúra fogalmát a lehető legszélesebb körre terjesztette ki. Azt fejtegeti, hogy a kultúra valahol ott kezdődik, ahol és amikor a termelő, a parasztember a krumplit már régesrégen nem azért kapálja, hogy még több legyen belőle, hanem hogy a krumpli jól érezze magát. A kultúra ilyen értelmezése a teremtésnek és a termelésnek is lényege.*

– Az, hogy eszünk, élünk, pénzt keresünk és így tovább; gyermeket hozunk a világra – ezek világi életünknek az alapjai. Az egésznek a mélyén viszont egy nagyon is általános, értelmes alanyi szemlélet, felfogás és eszmélkedés húzódik meg, mely eszmélet ugyan minden emberben önálló, saját, de valójában alanyi. Ez az emberben mélyen jelen van.

– Ma is érezhetően, azt hiszem.

– Alanyi. Ez kulcsszó. Az elmúlt évek és a jelen kulcsszava. Egy olyan világé, ahol mindenki mindig a különbségekre helyezi a főhangsúlyt, ahol arra büszke és azzal foglalkozik, amiben más. Hogy más vagyok, mint a többiek! Holott a titok ott húzódik a mélyben, az alanyiságban, mert a mélyben mindnyájan egyek vagyunk. A különbségek, azok csak árnyalatok. A mélyben mindenki ugyanonnan való és minél mélyebbre tudunk magunkba szállni, figyelni, létünk mélyén ugyanazt találjuk meg mindnyájan. És ezt tiszteljük egymásban. Az, hogy ma nem ebben gondolkodunk, nem így élünk, ennek megint csak hosszú története van, és igazából ezt a szemléletet, ezt az elrontott szemléletet kellene visszavezetni ahhoz, amit az a szó, hogy alanyiság, az emberben jelent. Arra a felismerésre visszavezetni, hogy végül is minden lényeges dologban hasonlóak vagyunk. Ez a belátás a legfontosabb. Az összes többi csak érdekesség, amire persze végtelenül kíváncsiak vagyunk. Hamvas Béla, egész élete munkáját, a szinte felfoghatatlan mennyiségben felkutatott ismereteket, és igyekezett átadni, amit azért tett, mert valójában a végső titok érdekelte, az, ami az egészet egyben tartja. Az alanyiság gyökere. És lám élt egy ember, aki a régi nagyokhoz hasonlóan, egész életét erre a kutatására tette fel. A végső titkot, okot, célt és megoldást a sűrű látszatokon át – végül is megint csak – Istenben találta meg.

– Igen, Hamvas Béla ezt úgy fogalmazta meg, hogy hagyomány egy van, mint ahogy egy emberiség, egy szellem és egy Isten, és hogy a föld minden népe között láthatatlan egyöntetűség van. Az általa képviselt mentalitás, napjaink útvesztői ellenére is egyre inkább éledezni látszik. Ennek a filozófiai alapállásnak számomra az az üzenete, hogy igenis szükségünk van arra, hogy újra és újra a mélyre szálljunk, tévelygéseinkben is visszanézzünk a már megtett út egészére. Hiszen csak így van esélyünk arra, hogy a megtett benső és külső utak tapasztalataiból, amelyeket az őseink hagytak ránk, s amit lehet, hogy egész egyszerűen már csak génjeink programjai rögzítenek, ebből az ősemlékű időből újjászületésünkhöz még mindig képesek legyünk erőt meríteni.

– Van egy szent madár, amely sok kultúrában jelen van, a Főnix madár. Az egyiptomi kultúrában és a görögben Főnixnek hívják, a kínaiban Feng madárnak, nálunk és a perzsáknál Pávának. Ez a mi pávamadarunk.

Erre a mitologikus madárra az a jellemző, hogy képes saját magát elpusztítani, elégetni, és utána saját hamvából újjá születni, feltámadni, új erőre kapni. A Főnix, a Páva, képzeletünk szent madara, a lét egyik alaptörvényét testesíti meg. Mindig, minden kultúrában elkerülhetetlen, hogy a főnix-cselekedet egyszer bekövetkezzék. Ezen át kell esni. Ma is elindult ez a folyamat a világban. A mi világunk kezdi elégetni magát, hogy valamiképpen egyszer csak újjászülethessen. Minden ilyen változás mélyén már ott van az újjászületés főnix-ígérete. Olyan ez, mint az erdei tarvágás. A tarvágás a legkegyetlenebbül pusztítja le az erdőt. Ám a csonkok között a mélyben már ott mozdul, éled az új mag. Nem abból a csonkolt szárból szökken, abból a tarvágott kis csonkból az új élet, hanem a közötte levő elszórt magvakból, amit észre sem veszünk. Azokból lesz a feltámadás. Ez a jövőnk titka. Hogy igazából nem tudjuk, hogy a jövő miből fog megszületni, s hogy milyen lesz. A természet magasabb rendű. A világ nem feltétlenül a mi fantáziánk mentén folytonos. Ne higgyük azt, hogy mi tudjuk, milyen lesz a jövő. Alapjában ugyanaz lesz, és mégis merőben más. Mi képzelődünk, tervezünk, hogy majd ilyen lesz vagy olyan. Merthogy szuper

számítógépek segítenek ebben a tervezésben. Olyan robotok, olyan mesterséges szerkezetek, amelyekkel például már bármely állat szeme szerint tudunk látni és láttatni: egy légy tekintetével, vagy azt utánozzák, hogyan látja a világot egy marha, satöbbi-satöbbi. A jövő mégsem úgy fog alakulni, ahogyan az általunk készített mesterséges szerkezetek, mesterséges világa mentén eltervezzük. Lehet, hogy egy ideig így alakul a létezés bonyodalma. De ez egy mesterséges, erőltetett folyamat, ami szinte leváltja, de legalábbis súlyosan megzavarja a természet organikus folyamatait. Ám ez csak a Főnix gyötrelmes agóniájának a meghosszabbítása, tetszhalálának és a megváltásnak, az újjászületésnek az elodázása. A világnak azonban végig kell élnie mindezt, és attól nem lesz rosszabb. Jobb lesz. Csak jobb lehet, mert a teremtésnek ez a lényege. Engedtessék meg, hogy egy művész így vizionáljon. Én hiszek, és reménykedem a Főnix madár legendájában.

Szabados Györggyel Nagymaroson, az Anna-klubban eszmélkedünk 2009-ben

(Megjelent a Napút című folyóirat 2003. évi V. évfolyama 5. számában, első Ekszpanzió tematikájában, 85–94 p. Átvette 2013-ban az Új Forrás című folyóirat, majd 2015-ben Szabados György ÍRÁSOK III. című posztumusz művében jelent meg Szombathelyen, a BKL Kiadónál.)

VOX HUMNA – GOND ÉS GONDOLAT
„Úgy élni, mintha minden tettünket az Egy igaz Isten nézné”

Töprengéseink Maklári József
Liszt-díjas karnaggyal,
a Zeneművészeti Főiskola tanárával
a szépség és szeretet egységéről,
Kodály és Bartók aranykorról
vallott nézeteiről

Németh Péter Mikola – *„Vigyázat, humanisták” Madách Rádiós bölcseleti tereferénk első évfolyamának ötödik száma jelentkezik a mai napon, hogy újra kísérletet tegyünk a bánat ellen, hogy „vagyunk, s egyszer csak nem leszünk”, hogy ismételten megkíséreljük hallgatóinkkal, és mai vendégünkkel, Maklári József tanár úrral, a Vox Humana karnagyával, azt, hogy a „Gond és Gondolat” jegyében életünk bonyolultnak ható meglátásairól, érzéseiről, benyomásairól a lehető legegyszerűbben, közérthetően együtt gondolkozzunk. Elmúlt adásaink vendégeivel, egyvalamiben egyetértésre juthattunk, abban, hogy humanizálnunk kell ezt a tagadásokra, megtagadásokra és elutasításokra építő világot. Ám, hogy miként, milyen formában – egyáltalán lehetséges-e? –, ebben meglehetősen eltértek a vélemények. Első vendégünk Gyarmati György történész szerint a világ, úgy humanizálható, hogy előbb vagy utóbb világpolgárokká válunk, igazi kozmopolitákká leszünk. Pellei Ilona filozófus-tanár három emberi alaptípus személyiségjegyeinek egységében: a lovagéban, a bölcsében és polgáréban lát némi reményt a humanizálhatóságra. Rusvay Tibor nyelvész-tanár pedig, az egykori Eötvös-kollégista a következőket mondta: a humanizmus, mint erény és magatartás ma illuzórikusnak tűnik, mert a humanista ember nem légüres térben, hanem szervezetten, politikailag jól körülhatárolt környezetben él. Ez a környezet azonban ma, a bőrünkön érezhetjük, durva és kegyetlen. A humanista hang eltűnik benne. Gánti Tibor biológus professzor pedig nem kevesebbet állított, szinte teljes egyetértésben Rusvay Tiborral, azt, hogy az evolúciós folyamatok az alacsonyabb rendűekből magasabb rendűekké való átalakulás folyamatában nem ismerik a humanizációs lehetőségeket, hiszen mindig is az erőszakosabb, a virulensebb győzedelmeskedik. Ebből tehát az is következik, hogy törvényszerűen a létért való küzdelemben tulajdonképpen a*

humanizmusnak nincs helye. Mi a véleménye minderről a zenepedagógusnak, annak az embernek, aki a zenével él és álmodik. Akinek a Vox Humana jelenti a mindenséget.

Maklári József – Először is meg kell állapítanom, hogy nagyon megtisztelő társaságba kerültem, mert akiket itt a bevezetőjében Németh Péter név szerint felsorolt, azok mind arra hívnak és serkentenek, hogy itt bizony össze kell szednie magát az embernek. A bevezetőből egy-két szó már eleve megragadott. Az egyik: a közérthetőség. Jó lenne, ha a humanizmus, ez az olykor mumusnak tűnő szóösszetétel, amire most vasárnap reggel az álmosan ébredező ember, rá kellene, hogy hangolódjon, ne valami elvont fogalomként hasson. Nehogy azt mondhassa bárki is: „jaj mit beszélnek nekem ilyesmiről ezek", hogy humanizmus, amikor annyi gondom és problémám van egyébként is az életben. És valóban, ha az ember úgy nézi a humanizmust, ahogyan az eredetileg kialakult, akkor meglehet, hogy az értelmezés szempontjából nehézségeket okoz, de ha úgy gondolkodunk, ahogyan ezúttal én is szeretném, akkor igenis van esélyünk arra, hogy közérthetővé tegyük ezt a fogalmat. Nekem ebből a feladatból nyilván az is kötelességem, hogy a humanizmust barátságosan kezeljem, hiszen olyan énekkart vezetek évtizedek óta, amelynek a neve Vox Humana. Bár ennek a humanizmushoz közvetlenül semmi köze, ha csak úgy nem, hogy ez a szógyök, hogy humán, azt jelenti, hogy ember, emberi, emberiesség, tehát az emberi hangról beszél, arra vonatkozik. De én most továbbmegyek, mert az az érzésem, hogy a humanizmusnak az is a lényege, hogy saját magunkról, az emberi kapcsolatainkról és az embereket érdeklő gondokról, gondolatokról elmélkedjünk. Tehát én nem azt a fajta humanizmust szeretném itt most boncolgatni, ami annak idején a 14–15. században megszületett.

– Bár az is hozzátartozik a mához, az az idő, a reneszánsz ideje, az újjászületés kora.

– Amikor valami olyasmi történt, hogy a kialakult dogmákkal szembesülve az emberek fellázadtak. Az akkoriak azt állapították meg, hogy most már meg kell vizsgálni, hogy a távolabbi idők, és mondjuk a tudományok, mit hozhatnak és mondanak számunkra. Tehát, az akkori humanizmus nyitást jelentett. Ha ezt a nyitottságot jelentheti most is, akkor talán nem is olyan nagy a baj. De az értelmezésnek lehet egy másféle megközelítési módja is. A humanizmus tulajdonképpen nem egy bűvös szó, hanem egy gondolkodásmód, emberi magatartás. És hogyha erről így beszélünk, akkor valójában mi rendes embereknek érezhetjük magunkat, akik természetesen hasonló rendes emberekkel kívánunk erről együtt gondolkozni most. Akkor belátható, nem is olyan megközelíthetetlen ez a fogalom. Most nyilván én zenei oldalról fogom megközelíteni ezt a témakört elsősorban. Egy olyan énekkarral dolgozom évtizedek óta, amelynek tagjai fáradtan, munka után összejönnek, és kísérletet tesznek arra, hogy énekeljenek, megpróbálnak valami olyat megkeresni és megtalálni, amire azt lehet mondani, hogy szép. Ez a szép-keresés, a szépnek a megtalálása, úgy vélem, hogy valahogy ez a humanizmus lényege. És ha én ezt így érzem lényegesnek a kórusban, akkor mi tulajdonképpen lehet, hogy humanisták vagyunk. És akkor nem is olyan elérhetetlen, bűvös szó ebben a pillanatban az a humanizmus. Számtalanszor észrevettem, csak egy példát mondok, hogy összejönnek az énekkarban az emberek, és látom rajtuk, hogy fáradtak, látom rajtuk, hogy sokan csak a tisztesség miatt vannak ott, mert megígérték. És akkor elkezdünk dolgozni, elkezdünk egy népdalt, vagy valamit énekelni, és akkor az arcok, azok a kemény vonások, azok az ökölbeszorított görcsösségek

kezdenek oldódni és a végén számtalanszor észreveszem, hogy egy oldott, jókedvű, kellemes hangulatban levő társaság megy el a próbáról. A humanizmusnak talán ez is lehet a feladata, úgy nyitni ki az emberek szívét, lelkét, hogy megtalálják az életben azt, ami szép, márpedig az életben nagyon sok szép dolog van még ma is. Nem azt mondom, hogy nincsenek csúnya dolgok is, de voltak talán már ennél nehezebb időszakok is, mint most. Bár a mostani sem egyszerű, mi tagadás, de nem kell annyit a politikával foglalkozni. Nálunk a kórusban az a szabály, ha a próbaterembe bejön valaki, akkor a politika megszűnik, mi nem politizálunk, mi a szépség ideáljainkkal foglalkozunk, mi zenével foglalkozunk, mint ahogyan ezt Kodálytól megtanultuk, ezt tanultuk Bartóktól is, és ezt tanultuk a legnagyobb zeneszerzőktől, s magától a zenétől is. Ők is mindig arra törekedtek, hogy szépséget, ezt az ideát megkeressék, megtalálják. Ez a „szépideál" persze minden korban változik.

– Ez nem is lehet másképp, de eszembe jutnak a szépről, a szépségről vallott filozófiai, vagy épp esztétikai egyszeregyek. „Szép az, ami érdek nélkül tetszik" – Kant. „A szépség visszafénylő rendje valaminek, ami már realizálhatatlan és túl van a renden. Zene. Hangok rendje, ami a csendet utánozza." (Simone Weil)

– Tulajdonképpen a szépség, amit mi keresünk és időről időre meg is találunk, az kézzelfogható, annyira kézzelfogható, hogy meg tudjuk mutatni a közönségünknek. És mi jobban átérezzük szerintem a megtalált szépet, mint a közönségünk, mint azok a hallgatók, akiket a koncerten vendégül látunk, mert mi a kórusban, a megtalált szépséget érzelmileg is feldolgoztuk. A közönség abban a pillanatban csak érintőlegesen vesz részt a szépségélményben, tulajdonképpen nem is juthat olyan közel hozzá. Tehát valójában, ha az ember csinálja, nemcsak vizsgálgatja, és nemcsak beszél róla, akkor hamarabb megérti és előbb a közelébe jut. Én a humanizmusnak ezt a nyitottságát, a humanista gondolkodásnak és a humanista szemléletmódnak a tágasságát szeretném kiemelni. Nem is beszéltem róla egész életemben ennyit, mint most itt, mert rákényszerít ez a terefere, és ez a környezet, Rusvay Tiborék és a többiek. Mert ők annyira tudják, hogy mi a humanizmus. De ők lehet, hogy nagyon tudják, ugyanakkor, én azt nap, mint nap gyakorlom, hogy így nekem az a meglátásom, aki elkeseredetten azt mondja, hogy humanizmus nincs, annak nincs igaza, mert humanizmus van, mert humanista megközelítésmód és humanista gondolkodás kell, hogy legyen. Ezt gyakoroljuk mi egész életünkben.

– Igen, higgyünk benne, hogy a humanizmus mindenféle ellenhíreszteléssekkel dacolva volt, van és létezik. És most beszéljünk arról, hogy mit is tanulhatunk meg és mit is sajátíthatunk el, a „példamutató nagy ikerpár"-tól Kodály Zoltántól és Bartók Bélától, akiktől megtanulhattuk a „Hangzavart"? – Azt! Ha nekik az, / ami nekünk vigasz, / hogy van lelke még / a „nép"-nek, él a „nép", / s hangot ad!" – ahogy Illyés Gyula írja.

Reményeink szerint megtörténhet velünk a csoda, ha nem csak felületesen mártózunk meg zenéjükben, de szívvel-lélekkel, életre szólóan el is mélyülünk mindabban, amit Ők ketten, a halhatatlan magyar zenei ikerpár hagyott ránk és a világra élete munkájával és példájával

– És akikre felnézünk feltétlenül, hiszen Kodály az, akitől az egész zenészgeneráció szinte kivétel nélkül személyesen is tanult, és Bartóktól, aki egész más egyéniség volt. Ugyanakkor, valahogyan az a meglátásom, hogy Kodályról egy picivel többet kellene

beszélnünk, mert Kodályról nagyon sok mindent nem tud a közvélemény. Először is azt sem tudja, hogy Kodály annak idején Eötvös-kollégista volt, ugyanúgy, mint Rusvay Tibor, és nagyon büszke volt rá, hogy Eötvös-kollégista lehetett. Akik az Eötvös Kollégiumban tanultak többségükben koncentrált tudomány megközelítők lettek. Tehát ők aztán igazán nyitottak voltak a humánumra, arra hogy több mindent megismerjenek. Kodály végül például doktorátust is szerzett, pedig annak idején zenei doktorátus nem volt Magyarországon. Így aztán nem is zenéből szerzett doktorátust, de mégis valami olyasmiből, ami kapcsolódott az ő zenei érdeklődéséhez. A magyar népdal strófaszerkezetéből szerzett doktori címet, ami annyira különleges volt akkor, hogy alig tudták összeállítani a disszertációt felülbíráló bizottságot, mert teljesen ismeretlen volt ez a terület. Nyilvánvaló, hogy Kodály a korábbi népdalgyűjtések alapján egy-két népdalt a disszertációjában már eleve feldolgozott. Ő maga mondta, hogy bármilyen zenét hallott életében, azt azonnal megjegyezte. És nagyon sokféle népdalt, és nagyon sok értéktelen népdalt is hallott a későbbiekben. De egyszer csak rájött arra, hogy amit évtizedeken át hallott és összegyűjtött, meg a fonográfon található népdalok, egészen más világot mutatnak, mint a korabeliek. És valahol ebben a különbségben lehet az eddig meg nem fejtett titok, a népdalok lényegének és szépségének a nyitja. S ezért elkezdett utazgatni, ment faluról-falura, és a falusiaktól megpróbálta újra összegyűjteni ezeket a népdalokat, és így kezdett el kinyílni előtte egy eddig soha sem hallott, soha sem látható, lehetetlen szépségű világ. Megint ezt a szót használtam, hogy kinyílt előtte, ez megint egy humanista hozzáállás, hogy valójában nyitottá tette magát valami olyan szépségre, ami őt érdekelte, és ez a nyitottság oda vezetett, hogy egy nagy népdalkutatóvá, népdalkincsünk rendszerezőjévé vált. A zenéjét is úgy kezeljük, hogy népdalra épülő zene. Kodály nyilvánvaló, hogy megtalált valami földön túli dolgot a népdalban, mint ahogy rávezette Bartókot is, akit ez nem annyira érdekelt. Bartók hangszeres megközelítéssel indult el a pályáján, de amikor a 30-as években kórusműveket kértek tőle, Kodály vezette őt rá arra, hogy érdemes elővenni a népi szövegeket és dallamokat. A népdalra építve keletkezett az a fajta kozmikus bartóki zene, amire az egész világ nyitottá vált. Kodály zenéjére kevésbé. Kodály jobban kötődött a magyar valósághoz, éppen ezért Kodálynak a nemzetközi elismerése lassabban következett be, mint Bartóké. Népszerűen úgy szoktam megfogalmazni, hogy Kodály picit akkor is vokálisan, tehát énekszerűen gondolkodott, amikor hangszeres zenét írt. Gondoljunk csak a Pávavariációkra, nagy zenekari művére, ami a *Felszállott a páva* dallamára épül. Bartók pedig egy kicsit akkor is hangszeresen gondolkodik, amikor vokális, tehát éneklésre szánt zenét ír. Nyilvánvalóan nem igaz ez így teljesen, mert az ember, amit dogmaként kijelent, az mindig túlzás, de azért kicsit mégiscsak jellemezi a helyzetet.

Kodály következetesen csinálta egész élete végéig a népdalgyűjtést és a feldolgozást, erre serkentett mindenkit, erre serkentette azokat, akiket tanított. Vásárhelyi Zoltánnak például azt mondta, annak ellenére, hogy ő hegedűtanári diplomával rendelkezett, hogy menjen el Kecskemétre – Kecskeméten született Vásárhelyi is, Kodály is –, és ne csak hegedűt oktasson, hanem tanítson népdalokat is, vezessen énekkarokat. És egyszer csak azon vette észre magát Vásárhelyi, hogy ő lett az énekkarok, a kórusok vezető szakembere, és mindannyian nála tanultunk, akik ma ezt a szakmát műveljük és tanítjuk. Tehát a humanista gondolkodásmód, a humanista nyitottság az, amit én nagyon fontosnak tartok.

Bár elgondolkoztató a humanizmus fogalma kapcsán, amiről Pellei Ilona filozofált, úgy emlékszem mintha azt mondtad volna a bevezetődben, hogy ő valami olyasmit állított, hogy a lovagiasság a bölcsesség, ez azért nem ellentétes a humanizmussal.

– Nem egészen így mondta, de majdnem.

– Nem elegendő cselekedet lovagiasnak lenni a humanitás szempontjából. Mert mondjuk, lovagias lehet az az ember, és lovagias is, aki megy az autójával, elüt valakit, és utána megáll, és segít neki. És nem mondható lovagiasnak az, aki elüt valakit, és cserbenhagyásos módon otthagyja áldozatát.

– Pellei Ilona a három személyiségjegy egységéről beszélt, a polgáréról, a lovagéról és a bölcséről. Arról, hogy milyen jó lenne, ha csupa olyan emberrel lennénk körülvéve, akikben ez a háromféle személyiségjegy egységesen meglenne. Akkor talán ez a világ, a „Mi" világunk nem itt tartana, azon a mélyponton, ahol erkölcseiben most van.

De visszatérve még Kodályra. Mindabból, amit elmondtál, végül is az derül ki, hogy a kodályi életmű az nagyjából két nagy részre osztható: az egyikbe tartoznak azok a művek, amelyekben Kodály eredeti népdalokat használ fel, a másikba azok, amelyekben a népdal ugyan nincs jelen, mégis a népzene nyelvén szólal meg a mű.

– Így van pontosan.

– Kodálynak volt egy gyűjtése, a magyar népzene 11. füzete, s annak 62 darabja. A gyűjtés kapcsán egy nagyon érdekes beszélgetés, vagy vita, vagy inkább polémia bontakozott ki Bartók és Kodály között. Abban azt hiszem, hogy mindketten megegyeztek, hogy a közép-kelet-európai zenei útvonalak kereszteződéseiben, szívében élünk mi magyarok, itt a Kárpát-hazában, tehát óriási az a kincs, amit feldolgozhatunk.

– És amit magunkkal hoztunk valahonnan.

– Ellenben Kodály Zoltánnak meggyőződése volt az, hogy pontosan a népdalok segítségével juthatunk vissza az aranykorba. Tehát, hogy visszajuthatunk egy olyan szakrális kultúra középpontjába, ahol még minden együtt van. Ezzel szemben Bartók Béla azt állította, hogy az aranykor az mindig időről időre van velünk, tehát az tulajdonképpen a történelem egészében jelenlevő egyszeregy, nem pedig egy bizonyos idő és egy bizonyos állapot térben és időben.

– Igen. Úgy mondod-e, hogy vitatkoztak ezen? Ők szerintem nem vitatkoztak.

– Nem is állítom, hogy vitatkoztak volna.

– Ez kiderül az életművükből.

– Elfogadható ez úgy, hogy amiről polemizáltak, az egy elviekben eltérő alapállásnak minősült, ugyanakkor mind a ketten tették a magukét, olykor közös utakon járva.

– Igen, Bartók Béla egész másképpen használta fel a népzenei nyelvezetet, de felhasználta, közben nagy lépéseket tett előre, tehát továbbfejlesztette. Kodály szemmel láthatóan mintha kisebb lépéseket tett volna, mintha összegezőbb lenne műveiben, mint Bartók. Vagyis Kodály Zoltán jobban itt maradt Magyarországon, Bartók Béla pedig művei által inkább kinyílt a nagyvilágra. Azért van az, hogy az ember elővesz egy lexikont, ami mondjuk zenei lexikon, s amit Amerikában nyomtak, akkor Bartókról, csak úgy mondok egy számot, tizenkét oldal van, Kodályról meg kettő. Egész egyszerűen nem is igen értik az amerikaiak, hogy Kodály mit alkotott valójában. Nézzük csak meg a Kodályról készült fotókat, hányszor látunk olyat, hogy ül a fonográf mellett, miközben épp népdalt jegyez le.

Ez a kép nem annyira jellemző Bartókra, bár tudjuk, ő is gyűjtött népdalokat. Kodályra ez mégis sokkal jellemzőbb. Visszatérve az alapgondolatunkra, a humanista gondolkodásmód lényegét tartom fontosnak ebben a pillanatban, hogy igenis nyitni olyan irányba, amin keresztül a szépséget, az ideát megpróbálom megkeresni, sőt, ha lehet, meg is találni.

– Kinyitni azt a kalitkát, amiben élünk. Csakhogy sokszor kiderül, mint ahogy most is, hogy nem a nyitja, hanem a rabja teszi a kalitkát. Hiába röpültünk ki, több mint negyven év fogságából a szabadba, elkapott bennünket a szabadság tériszonya, s némely madarak máris visszavágynak a kalitka biztonságába, ól melegébe. Most is ez történik.

– Kétségtelen, de egy biztos, hogy kevesebbet kellene politizálni. Mert csak úgy tehetünk szert arra a képességre, hogy a világ szépségei megnyíljanak előttünk, ha belemerülünk a politika útvesztőibe és szörnyűségeibe, ami manapság is van, akkor bizony az ember nem képes kellően optimista maradni.

– Most végképp nem kívánnék belemerülni a politika útvesztőibe, de azért azt megkérdezem, hogy mit értesz te magad politizáláson. Mert annyiszor mondtad, hogy kevesebbet politizáljunk, és a kóruspróbák is úgy kezdődnek, hogy most akkor zárjuk ki a zenetermen kívüli dolgokat.

– Hagyjuk kívül! A politikának azt a részét szeretném kívül hagyni, ami az egymásra mutogatásra, a marakodására épül. Hogyha a politizálás azt szolgálná, hogy próbáljunk a többi ember számára az életet tisztességesebbé, barátságosabbá tenni, itt jön be Pellei Ilona kifejezése, lovagiassá tenni az emberek egymáshoz való viszonyát, akkor azt tudnám támogatni. Ha ez megvalósulhatna, ez lenne a humanista gondolkodásmód. De ma nem ez a politizálás lényege. Ma a politizálás lényege a marakodás, marakodás, marakodás és a vita. És ez az, ami annyira távol áll a szépségideált kereső humanista gondolkodásmódtól, hogy ezért kell kirekeszteni a politikát a próbateremből.

– Térjünk vissza a zenéhez. Tehát eddig a felbecsülhetetlen értékű magyar népdalkincs kapcsán Kodályról, Bartókról beszéltünk. És hát mondjuk el gyorsan azt is, hogy a népdalnak mégiscsak történelmi hivatása van, a népzene funkciója az, hogy magyarságunkban lelki közösséget hozzon létre. Egy és oszthatatlan hagyomány részesévé tegye az egyént, olyan ízlést, mércét plántáljon belé, mely mohón kap majd a zeneirodalom klasszikusai után, de ugyanakkor elutasítja a zenei ponyvát. Mindezeket egy olyan Vigília számból idéztem, amely 1972-ben jelent meg, Kodály születése évfordulóján, tehát egy jubileumi szám volt, és ezeket a sorokat Dobszay László írta le. Mi a véleményed? Gondolom, evvel tökéletesen egyetértesz.

– Azzal nem, hogy ’72-ben.

– Igen, 1972-ben.

– Úgy nem jubileumi év, hogy Kodály 1882-ben született. Tehát az volt a centenárium éve, amikor a rosszindulatú emberek azt mondták – még a vízcsapból is Kodály folyt. Ezeket a kampánydolgokat én nem is nagyon szeretem, megmondom őszintén, mert többet árt az ügynek, mint használ. Annyit kell mindig adni, amennyit a közönség meg tud emészteni. Most egy pici kitérést érdemes tenni ennek kapcsán. Ahány emberrel én Kodályról beszélgettem, majdnem mind azzal kezdte, hogy mi az a Kodály-módszer? Mert mi mindig erről beszélünk, hogy mi ez a Kodály-módszer. Ez a kitérőnk, talán annyiból mégsem az, hogy Kodály Zoltánnak a gondolkodásmódja ezen a téren is humanista volt.

Mit csinált Kodály? Azt csinálta, hogy rájött, hogy olyan gazdag népdalkincsünk van, amilyen szerte a világon alig valahol. Olyan gazdag népek, mint a német vagy az amerikai például, azok mind import zenei anyagokkal dolgoznak. A németeknek mondhatom, hogy a legsivárabb népzenei anyaguk van. Háromnegyedes, keringőszerű zene, ami unalmas, a világ legunalmasabb zenéje. A magyar népzene, amit mi hoztunk annak idején valahonnan az ázsiai pusztákról, szerencsére voltak, akik emlékezetükben meg is őrizték, elsősorban faluhelyen, arra vezették rá Kodály Zoltánt, hogy felismerje ennek az anyagnak a páratlan gazdagságát és egyedülállóságát. Milyen zenei anyag ez? Olyan, hogy nemcsak az úgynevezett dúr–moll tonalitásban van, hanem sokkal több, különböző hangsorban, tehát színesebb, érdekesebb. Most kénytelen vagyok szakmai szavakat kimondani: ezek görög nevek, fríg hangsor, meg dór-hangsor stb. Már a görögök is, szokták mondani. Igen a görögök mindent tudtak, ez köztudott dolog. Az ilyen fríg hangsor az egy olyan csodálatos hangsor, ami magában hordja a magyar lelket, mert a magyar lélek az telve van szenvedéssel, bánattal, hiszen a magyar történelem nem volt egy könnyű történelem. A magyar évszázadok azok nem igazán vidám évszázadok, mert mi voltunk azok, akik Nyugat-Európát védtük a keleti különböző támadásokkal szemben.

– Igen és azzal kezdtük a beszélgetésünket, hogy milyen érdekes, talán nem ragadta meg figyelmedet, hogy a magyar nyelvben a „Gond és Gondolat" alaktanilag, formailag és bizonyos értelemben tartalmilag is egybeesik. A magyar embernek, hogyha gondolkozik, akkor gondja van, ha gondja van, akkor gondolkozik. Erre az összefüggésre elsőként, tudomásom szerint Martin Heidegger német filozófus figyelt fel, s meg is írta annak idején Illyés Gyulának, hogy jó volna egyszer mélyebben, hermeneutikai szempontok szerint is megvizsgálni, hogy mi lehet az oka ennek a szemmel látható egybeesésének.

– És ez az egybeesés a magyar történelemből adódik. Na, mármost ilyen a fríg népdal is. Egyszerűen, hogyha egy fríg hangsort leénekel az ember, már szomorú. Úgyhogy, ilyen népdal a nyugat-európai zenékben egyáltalán nincs. Kodály erre a gazdag és szomorú népzenei anyagra építhette a zenepedagógiai munkásságát. Nem a szolmizálást – ha valaki valaha zeneiskolába járt, az tudja, hogy van ilyen is, hogy szolmizálás, ezt nem Kodály találta ki –, hanem a zene elsajátításának, tanításának a módját. A Kodály-módszernek az a lényege, hogy egy egész rendszert épített a zenepedagógiára, és mégpedig egy olyan rendszert, amely magyar népzenére épülő rendszert. Ezért van az, hogy a japánok, akik tele vannak pénzzel és gazdagok, importálják a Kodály módszert. Mindig nagy gondban vannak, mert mindig meg kell hozzá tanulni a magyar népdalt is, mert a japán népdal világa az nem olyan gazdag és nem olyan színes, mint a magyar népdalé. De bárhol máshol, sok olyan országot lehetne említeni, ahol nincs olyan zenei gazdagság, mint nálunk.

– Állítólag a japánok egészen jól tanítják a Kodály-módszert, jobban, mint lassan minálunk.

– Igen, mert az anyagiak úgy állnak a rendelkezésükre, hogy mindent nagyszerűen meg tudnak fizetni, s így meg tudnak pontosan, módszeresen valósítani.

– Ez egyszerűen valóban csak pénz kérdése volna? Nem hiszem.

– Ez csak egy kicsit pénz kérdése. Meg hát szervezettség kérdése. És a japánok ezen a vonalon nagyon, de nagyon előttünk járnak. Úgyhogy Kodálynak a módszere az nem

azt jelenti, hogy Ő valami rendkívüli dolgot talált volna ki. Hanem egész egyszerűen „csak" rendszerezte és a magyar népzenére alapozta a magyar zenepedagógiát. Olyan nehéz erről beszélni. A szavak megváltoznak, a szavak értelme időközben nagyon meg tud változni. A humanizmus az tulajdonképpen a haladásnak, a korlátlan tudás keresésének, a nyitottság és a szépség feltárásának a gondolkodásmódja. Ha ezt így vesszük most is, akkor Kodály bennünket a népdalon keresztül segített hozzá a humanizmushoz. Ehhez nem kell megállni, ez nem azt jelenti, hogy most az iskolában állandóan azt kell énekelni, hogy „Béres legény jól megrakd a szekeret", miközben már nincs is szegény, szegény az van, csak nincs már béres legény, és lassan nincs már szekér se, tehát valahogyan ez másképpen van már. Ezt példaképpen lehet használni, módszernek. Ez mondjuk szakmai kérdés, ebbe talán ne menjünk mélyebben bele. Én inkább azt szeretném a kodályi gondolkodásmódból kiemelni, hogy valahogy Ő azt kereste, hogy mi az ember feladata a földi létben, és mi a szerepünk ebben a világban, és hogyan vagyunk képesek, megtalálva önmagunkat elhelyezkedni benne, és miként tudjuk a népdalon keresztül a szépséget felkutatni, megtalálni és másoknak is megmutatni. Itt, ebben látom a humanizmusnak a lényegét. A műsor címe bizonyos értelemben, számomra ezért is riasztó: *„Vigyázat, humanisták"* Ha valaki ezt, meghallja, azt hiszi, hogy akik humanizmus jegyében gondolkodnak, azok valami szörnyű emberek. Pedig azok, a legjobb emberek, azokat kellene szaporítani, mert ezt a gondolkodásmódot, és ezt a megközelítést, amit ma is bejártunk, azt kellene minél általánosabbá tenni, akkor válhatna az emberek iránti megbecsülés általánosabbá, és akkor lehetne a korlátlan haladásnak egy olyan fajta igényét megteremteni, ami a humanizmusnak már a 13–14. században is a fő gondolata volt. Tehát ilyen értelemben, azóta semmi változás sem történt. Ám úgy, ahogy a tudós Gánti Tibor, vagy a nagy irodalmár, Rusvay Tibor gondolja, úgy valóban nincs humanizmus, mert a mai ember ettől nagyon távol áll. Én megpróbáltam most hittel, teli optimizmussal beszélni, ez azonban nem azt jelenti, hogy én ennyire optimista vagyok, hanem magamra kényszerítem az optimizmust, mert ha az sincs, akkor már nincs is sok értelme annak, hogy dolgozzunk és létezzünk.

– Azt érzékelem összegzésképp mindabból, amit itt elmondtál, hogy ama klasszikus görög kék derűnek ott kell maradnia, ott kell ragyognia, azt ott kell tartanunk mindig és mindenkor a fejünk fölött, mint valami glóriólát. Azaz úgy szabad csak élnünk, és meghalnunk is, azt hiszem, itt ezen a földön, olyan erkölcsiséggel, ahogy azt Németh László testálta ránk: mintha minden tettünket az Egy igaz Isten nézné, s életünket egy túlvilági révbe kellene győztesen behajóznunk.

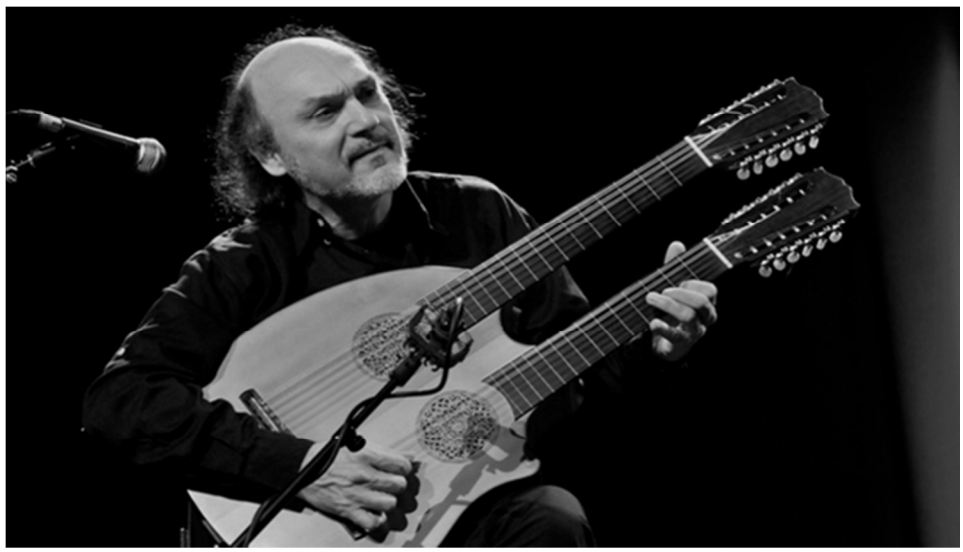
(A Madách Rádió „Vigyázat, humanisták" című műsorában, 1995-ben elhangzott beszélgetés átirata.)

VOX HUMANA

Közös, nem éppen sikeres fellépésünk, kiállítás-performanszunk 1994 fekete vasárnapján
a barokk váci kálvária megmentéséért, Maklári tanár úrral és az általa dirigált Vox Humana énekkarral
– fotomontázs a *VisszaSejtesít* című kötetemből

GAIA és AIES – LÉLEKTELI VÁRAKOZÁSAINK
Ez egy személyes album

Eszmélődések az ünnepvárásban
Szabó Sándorral, az akusztikus gitárok művészével, zeneszerzővel

Németh Péter Mikola – *Zaklatott világunkban, valami ismeretlen nyugalommmal ülünk mi most itt a Madách Rádió stúdiójában, ezen a napfényes vasárnapi reggelen, hiszen születőben van az az aranykori teljesség, ősi igézet, ami elbizonytalanodottságunk ellenére is avval hiteget, hogy üdvözülten és boldogságot remélve tekinthetünk a közeli jövőbe, a következő évre, 1999-re. Hiszen ez a sok-sok 9-es szám felfokozott reményt ad a reménytelenülben is. A 9-es ugyanis a legmagasabb szellemi szám, az összes szám rezgése benne van, ha a számmisztika összefüggéseiben kezdünk el vizsgálódni. És ha a számmisztikában kívánunk most elmerülnünk, akkor az bizonyára sok olyan gondolatot létre menthet, ami részben optimistává tesz, tehát reményt keltő, másrészt úgy is lehet, hogy negatívumokat hív elő tudatunk legmélyéről, tudatalattinkból, mert hát bevezetésként el kell mondanunk azt is, hogy az aranykor az valamiképp az apokalipszis előérzetével együttesen volt és van jelen a mindennapjainkban. Minden szenvedés csakis a boldogsággal összehasonlítva szenvedés, és minden negatívum csakis a pozitív életérzésekkel összevetve lehet negatív. Mégis a 9-es szám arra ösztökél, hogy bízzunk, higgyünk teljes mértékben a világ pozitív folyásában, áramában, és persze önnön magunkban. Meg kell értenünk, hogy semmi sem történik ok nélkül, elképzelhetően minden előre meg van írva, ama Nagykönyvben.*

Így tehát, ha most mélyebben boncolgatnunk kellene, épp az adventi időkben az aranykor jelentését, tartalmát, akkor azt állíthatjuk, hogy az nem jelenhet mást, mint az üdvözültek boldogságát. De hogy kik is azok az üdvözültek, és hogy ki hogyan érzi át az üdvözölés misztériumát Pál apostoli értelemben? Hiszen Ő azt mondja, hogy minden korokban Most van itt az üdvözülés ideje. Ezt az időt, ennek az időnek megszentelt voltát, a misztériumát meg kell tudni érezni, a maga misztériumában át kell tudni élni. De hogyan? Szabó Sándor, aki nem is olyan régen él itt az „északi géniuszban", Vácnak városában, nem először ül velem együtt a Madách Rádió mikrofonjai előtt, hogy megkíséreljen választ keresni erre a meglehetősen összetett és bonyolult kérdésre, mint alkotói lélek. A kérdés tehát az, hogy miként élheti meg időről-időre ezeknek az adventi időknek az üdvözültségét az ember?

Szabó Sándor – A kedves rádióhallgató bizonyára hallott már, vagy ha még nem, akkor most az éteren át meg fog hallani néhány akkordot abból az ajánló kompozíciómból, aminek, még tavaly ilyenkor, azt a címet adtam: *Aries*. Az *Aries,* az egy csillagjegy, a Kos a zodiákusa, és számomra meglehetősen személyes módon ez a kompozíció most, a kérdésedre újra visszaköszön. Bár ebből máris kiderült, hogy most a tőlünk elvárható módon nem improvizálunk, hiszen készültünk valamelyest, nem beszéltünk azonban nagyon össze, de készültünk. Gondolatilag készültem erre a beszélgetésre. Ebben a kompozícióban alapvetően igyekszem feldolgozni a lelkem mélyéig a fizikai valóságot, illetve a gyakran konfrontálódó, ütközésbe kerülő szellemi lényemnek a mibenlétét. Ilyenkor a várakozás idején, a téli napforduló előtt, amikor az ember képes némiképp lelassítani az életritmusát, amikor megkísérli kiüresíteni önmagát, illetve előkészül az újjászületésre, akkor egész egyszerűen az a kérdés ölt formát a képzeletében, hogy akkor testileglelkileg valójában mi is történik ilyenkor körülötte, vele? Ez az időszak számomra eszembe juttat egy másféle előkészületet is, ami meglátásom szerint a keresztényi rítusnál nem szebb, és nem is ünnepélyesebb, de ígéretesebb, mert egyetemes. Mire is gondolok itt? Arra, hogy valami elmúlóban van, és valami új meg fog majd születni. Egészen pontosan egyre inkább azt érzékelem, hogy az a fajta teljesen őrült, felfokozott fizikai síkra terelt fogyasztói világ, amiben élni kényszerülünk, hanyatlik. Ennek nem egy jele mutatkozik mára. S ugyanakkor érezhetően kezd testet ölteni, körvonalazódni egy spirituálisabb jövőkép a kultúrában. Mint ahogyan az idők kezdete óta várták a kis Jézus megszületését, hasonlóképp vágyom, várom és reménykedem abban, hogy ebben az új és spirituálisabb szellemi közegben, amiben természetesen az egyetemes emberi kultúrára gondolok, ha nem is élem meg, de legalább néhány főcsapásvonal pici köveit letehetem a „hadak útján", a magam módján. Nekem személy szerint fontos volt az, hogy valamilyen összefüggésben nyomot hagyni. Nyilván, ezt a nyomot hagyást az ego vezérli.

– *Nyomot vagy jelet hagyni? Mert nem mindegy!*

– Számomra, ebben az esetben a kettő, ugyanazt jelenti. Nyugodtan használhatjuk úgy is, hogy jelet, bár bizonyos értelemben a jel az valamivel több, mint a nyom. Hiszen nem véletlenül, a jelek szándékosan fel vannak ruházva különféle tulajdonságokkal. Nem véletlenek tehát, hanem nagyon is szándékosak. A nyom az valahol véletlenszerű jeladásként, jelhagyásként is felfogható. A jel ugyanakkor szándékos, határozott szándékkal hagyott nyom.

– Jelet hagyni, hogy voltunk és elbuktunk, de lényünkben, és e jelekben a lemenőink, a gyermekeink, az unokáink, az utánunk következők, számára a magyarázat, a továbbélhető tanulság, tanúság, ha egyáltalán lesznek még közöttük olyanok, akik érdemben odafigyeljenek majd műveinkre, felhalmozott élettapasztalatainkra. De hát miért ne lennének? Valahogy így hagyományozta ránk ezt a tapasztalást Kondor Béla is, aki képzőművészként és költőként hagyott itt beszédes jeleket, mégpedig a 20. századról, korszakosakat. S ma alig vagyunk néhányan, akik még emlékszünk Kondor angyali jelbeszédére. Tehát a jelek ilyenformán a megfelelő érzékenységű égi antennákkal rendelkezők számára fontosabbak lehetnek, mint a nyomok, még akkor is, ha pusztán egy test lenyomatról van szó, vagy egy talpnak, vagy egy kéznek az ujjlenyomatairól beszélünk. Ezek a nyomatok inkább mint tények rögzítenek valamit a megismételhetetlenből, az egyszeriből, míg a jelek a valóság szintjeire emelik a megélt tapasztalatainkat, üzeneteinket, a velünk született tudásunk lényegi elemeit, most akár a zenéről, a képzőművészetekről vagy épp az irodalomról essen szó, tehát a művészetek bármelyik műfajáról eszmélődünk is. Mert a tudás az bennünk van, velünk születik, s márpedig tanulni is „csak" azért kell, hogy az a genetikailag átöröklött tudás végső fokon az alkotás folyamatában formát találjon: zenei, költészeti, képzőművészeti vagy bármilyen más kifejezési formát. Ennyi csupán a hozzáfűznivalóm.

De Sándor, visszatérve beszélgetésünk eredeti fonalához, a mindkettőnk által szeretett és nagyra becsült mesterünk, Szabados György A zene kettős természetű fénye (Zene és mentalitás történet) című esszéjében, a Li Ki gyűjteményből idézve, a következőket írja: „Az ember születésekor nyugodt, mert ilyen az Égtől kapott természete, … s mivel nem vagyunk képesek visszatérni önmagunkhoz, az Égtől kapott értelem kialszik bennünk." Ez a felismerés megdöbbentő! Azért is jó volt hallani, hogy eddig te arról beszéltél, ha jól értettem, hogy neked igenis megadatott az a képesség, az a tehetség, ami időről-időre megsegít abban, hogy VisszaHáramoltasd az Égtől kapott nyugalmadat, visszatérj természetedhez. Így, az „életre tévedt egyszeriségedhez", a megismételhetetlenhez, aminek érvényt is tudsz szerezni, itt, ezen az árnyékvilágon, oly módon, hogy zenét komponálsz, mégpedig akusztikus gitárzenét, amit nyilván ebben a földi létben csak te tudsz úgy, ahogy, megismételhetetlen egyszeri szépségében világra szólóan.

– Remélem, ez így is van. S az jutott eszembe, miközben így elhallgattalak, hogy vajon szerénytelenség-e, ha én ezeket a szavakat magamra vonatkoztatom? Pedig valóban így érzem, így gondolom! De sokkal jobb, hogy ezt most te mondtad el. Az elhangzottakról az jut még eszembe, hogy a teremtő, alkotó ember lélekben mindenképpen közvetlen kapcsolatban áll az univerzum spirituális dimenzióival és a kozmosszal. Erre minden további nélkül a vallásos érzelműek azt mondják, hogy közvetlen kapcsolatban állnak Istennel, az Isten gyakrabban átöleli őket, mint esetleg bárki mást. Én úgy gondolom, hogy a fizikai valóságban mindenkinek megvan az a lehetősége, sőt mi több a tulajdonsága is, hogy az úgynevezett spirituális szellemi dimenziót befogja, vagy kapcsolatba kerüljön azzal. Ennek nyilván a keresztény tradíció és kultúra szempontjából megvannak a természetes elemei, szertartásai, rítusai. A mai kor embere ellenben, a végsőkig felpörgetett, globalizálódó világunkban, igyekszik kora társadalmát az elvárásoknak megfelelően erején felül kielégíteni, jó fogyasztóvá válni, ám a mindenáron teljesítésben gyakran elfeled-

kezik a spirituális „kötelezettségeiről”. Pedig az agymosás hosszas folyamata alkalmas lehetne arra, hogy jó értelemben lelassuljon. Lelassulni! Ismét megemlítem és hangsúlyozom ezt a fogalmat, amit mai beszélgetésünkben már többször is használtam. Ez ma a jelszó. Vagyis olyan állapotokba kellene kerülni, amelyek fokról-fokra érzékenyebbé teszik az ember kihegyezett idegrendszerét, amelyben közvetlenül érezhetővé válik számára, hogy időnként valamiféle titokzatos misztikus érzés veszi hatalmába. És ahogyan ma reggel te fogalmaztál találkozásunk pillanatában meglepően szépen, Adyt idézve, hogy ilyenkor valóban úgy érezhetjük, hogy *Csöndesen és váratlanul átölel bennünket az Isten*. Én személy szerint akkor érzékelem ezt a forró ölelést, amikor hirtelen ellenállhatatlan alkotásvágyam támad, van valami, amit le kell írnom, amit el kell játszanom, amit ki kell dolgoznom. És talán az első kérdésedhez még egy hiányzó gondolatot mondanék arról, hogy az ádventi korszaknak a töltekezés, a feltöltődés, vagyis a bensőnkbe való továbbtekintés, a lelkiekben való belső építkezés a lényege.

– És a vigília, meg hát a rórátés hajnali misék, hiszen a keresztény világban ez utóbbival kezdődik naponta az adventi ébredés, a legkisebb faluban is. Melyik kompozíciódat ajánlod a Gaia és Aries című CD-édről a hallgatóknak, ami mindazt fel- és megidézi és meg is erősíti, amit eddig szavakkal ecseteltél?

– A 13-as számmal jelöltet választom, aminek a címe: *Lélekteli.*

(Szerkesztői megjegyzés: A szám bejátszása megtörtént.)

– Kedves hallgatóink, ezúttal Szabó Sándor Soulfull, azaz Lélekteli című kompozícióját hallhatták, arról a CD-ről, amelynek a szerző Gaia és Aries címet adta. Nyilvánvalóan, hogyha az ember a Föld nevezetű bolygóra és a Földről látható csillagképekre figyel, akkor könnyen belátható, hogy tudatosan választottad kedves Sándor ezt a beszédes címet. És minden bizonnyal azt a helyet is, ami a CD borítóját díszíti. A borítón a Naszály hegyben válsz láthatóvá egy nagyon érdekes mikrovilágban. Erről, ha a látottakat elemezzük, a Nagyszál óriás „kráterét”, vöröslő sebe-helyét, akkor eszünkbe jut, hogy szinte tehetetlenül kénytelenek vagyunk az „építkező természet romjai között” vergődni, lélegezni, hiszen Deákvárról nézvést, ahol mindketten élünk is, a fejünk fölül lassan, de biztosan végkép elhordják a hegyet. Úgy néz ez ki ez a sebhelyes táj a lemenő nap fényében, mint egy Csontváry-festmény, Taorminai görög színházrom a Duna-parton, óriás tátongó szabadtéri színpaddal a deákvári ég alatt. A Csend-élet című versemben ezt neveztem el jobb híján „gerincetört Naszálynak”. Miért választottad épp ezt a helyet, nyilván nem véletlenül?

– Valóban nem véletlenül. Tavaly nyáron kezdtem el ennek a CD-nek az előkészítését, akkor rendelték meg tőlem, valójában azt, hogy hozzak össze egy személyes albumot. És gyakorlatilag gyűjtögettem az elképzeléseimet, de hát én tudatosan nagyon ritkán gyűjtök ötleteket. Egyszerűen csak úgy maguktól jönnek azok, ha ihletett állapotban vagyok. Erre az időszakra tehető, hogy megismerkedtem a váci Göncöl Alapítványban Czippán Katalinnal, s ő volt olyan kedves, hogy bemutatta nekem az irodájának kincseit, az ásványgyűjteményét. És azok a csodálatos kőzetek, ahogy megtört rajtuk a fény, hihetetlen mély benyomást gyakoroltak rám. Sokat beszélgettünk, azt persze elöljáróban elmeséltem Katalinnak, hogy én korábban gyakorta kirándulgattam, bejárogattam, a későbbiekben kizarándokoltam a Naszályba, mert a város zajától, a csöndben egyedül lenni, vagy éppen

az ásványokból töltekezni, azok a pillanatok számomra mindig is kivételes, gyógyító alkalmak voltak, hiszen az ásványok bizonyos értelemben megváltoztatták létállapotomat: nyugalmat, kiegyensúlyozottságot hoztak a lelkemre. Épp ugyanerre az időre tehető az, hogy Czippán Katalin jóvoltából elolvashattam a *Gaia* című könyvet. Nagyon mély hatást gyakorolt rám az a tudományos mű, aminek olvasása közben azonnal az fogalmazódott meg bennem, hogy valamit nagyon elfelejtett a mai ember, valami olyat, amit régen egész egyszerűen magától értetődőként tudott. És mára már csak periférikusan kutakodó geológusok, periférikusan gondolkodó tudósok merik a szájukra venni földtörténeti összefüggésekben azt, hogy a Teremtőnek nemcsak mi emberek vagyunk a hasonmásai, a teremtettjei, a fiai, hanem hogy az egész mindenséggel együtt vagyunk azok. Beleértve az egész Naprendszert, vele együtt a mi planétánkat is mint egyetlen és megismételhetetlen biológiai egységet, mint a Mindenhatónak egy és oszthatatlan teremtményét, lüktető élőlényét. Mert ez a könyv arról beszél, a mai természettudományi ismeretek értelmében, hogy ez a valóságosan organikus csoda, amiben létezünk, ha a biológiai életszintjeit vizsgálgatjuk, akkor, mint kiderül, meglehetősen romos állapotban van, egyre betegebbnek tűnik sajnos. S az is lehet, hogy földtörténeti távlatok tekintetében az utolsókat rúgja. Ha az ásványi szintjét vizsgálgatjuk, akkor most gyakorlatilag éppen „csak" szívinfarktus előtti állapotban van a mi bolygónk, ez okozza rosszullétét. De ha már megadatik nekünk, hogy természetszerűen itt élhetünk, itt vehetünk lélegzetet is, ezen a glóbuszon, akkor talán jobban kellene vigyáznunk rá. Ehelyett, valljuk meg, hogy tehetetlenül elnézzük, hogy cementgyártás címén megtöressen és elhordasson a Naszály gerince. Hogy miért van ez így? Azért, mert a világon nem az intelligencia uralkodik, hanem finoman szólva, a mindenható gazdasági érdekek fölülírnak szinte mindent, ami a legritkább esetben az intelligencia terméke. Igen, sajnos, ahol épp lakom, elhordják a fejünk fölül a hegyet. Egyetlen önző pozitívuma volt és van ennek a folyamatnak az, hogy megláthattam, rácsodálkozhattam, hogy milyen is ez a kőbánya a maga mezítelen valóságában. Egész egyszerűen belepillanthattam az „operáció" alatt álló hegynek a gyomrába, a belső szerveibe. És abban a pillanatban, ahogy ezt megláttam, rádöbbentem arra, te, Úristen, milyen óriási ez az egyre mélyülő és lüktető, organikus, vergődő teremtmény. Kívülről csak egy pici sebet látni a kérge felszínén, és ehhez képest mi magunk, akik hagytuk, hogy valakik megsebezzék, észrevétlenül lebuldózerezzék a Naszályt, milyen, de milyen porszemek, szinte semmik vagyunk hozzá képest.

A későbbiekben Dömény Csaba barátommal kilátogattunk a hegy gyomrába, és csináltunk néhány fotót a Naszályról. Ez lett aztán a CD borítón. Nem én választottam, ezt a német kiadóm grafikusa választotta ki, úgy, hogy nem beszéltünk össze, de szinte egyre gondoltunk. Én korábban kiküldtem neki egy egész fotósorozatot, és ő ezt az egyet választotta ki belőle jó szemmel. Elégedett vagyok vele, mert valahol tényleg telitalálat, hiszen a borító arról szól, amit igyekeztem tisztázni már a címben is, de legfőképp a zenében, vagyis a Földanya és a csillagjegyem viszonyáról. Ebből a szempontból ez egy személyes album. Ugyanakkor azért esett a választásom az *Aries* címre, hogy képzetem szerint egyetemesebben, univerzálisabban hasson a hallgatóimra ez az album. Így ezzel azt kívántam üzenni, hogy ez a zene a fizikai valóságon túl, tőlem függetlenül is létező zene. Mivel az imént bejátszottunk egy kompozíciót, a *Soulfull-t*, a *Lélektelit*, erről el kell

mondanom, hogy ez egy kísérlet volt, amikor annak a bűvöletében, misztériumában éltem, hogy valóban létezik olyan zenei kompozíció, ami tőlünk függetlenül születik. És mi zeneszerzők, csak úgymond egyféle receptorai, eszközei, átvivő csatornái vagyunk a megszülető isteni sugallatnak, a zenének. Rajtunk keresztül egy-egy létre-mentett opus „csak úgy" átmos bennünket valamiféle kozmikus adományként, ajándékként. És mi pedig azt a zenét képesek vagyunk megosztani másokkal. Nos tehát, a kompozíció sztorija az, hogy egyik alkalommal elhatároztam, hogy egy olyan helyen fogok hangfelvételt készíteni, ahol egészen más helyzetbe kerülök, mint egy a közönséges koncertteremben vagy stúdióban. Pont ebben az időben forgattam a kezemben Mircea Eliade *A szent és profán*, a szakrális térről és időről szóló tanulmánykötetét, s olvasása közben arra gondoltam, hogy meg kellene örökíteni egyik improvizációmat a váci Görög-templomban, ami megszentelt térnek számít. A felvétel aztán meg is valósult. Hál 'Istennek egy olyan körülmény, teremtő állapot vett ott és akkor körül, mikor is igazából már nem is tudtam pontosan, hogy mit is játszom. Nem volt sok időm, hogy elmélyedjek az egyhajós templom atmoszférájában, mert oda csak úgy engedtek be, hogy valaki mindig ott volt körülöttem, tehát nem tudtam igazán elmélyedni, magamban lenni. Viszont el tudtam merülni, magam tudtam lenni a zenében, így készítettem el néhány felvételt, annak bizonyítására, hogyha az ember ténylegesen a teremtő időben, egy szakrálisan felavatott térben játszik, akkor valamilyen módon ez az alkotáson is nyomot hagy, vagy legalábbis, valamilyen szinten formálja azt. Pár hét múlva visszahallgattam a felvételt és döbbenetes volt számomra az, hogy olyan dolgokat játszottam, amit soha sem gyakoroltam, amit soha nem tanultam, amit sohasem játszottam. Tehát ez bizonyíték volt arra, hogy igazából az igazi improvizáció, az igazi beavatottságból való teremtés, az úgynevezett „misztikus intuíció", az most itt volt az ujjaim hegyén, és olyan dolgokat produkált, ami nem attól függött, hogy mit gyakoroltam, mit tanultam meg eddig, hanem úgy lehet, hogy kapcsolatba kerültem azzal a kozmikus, végtelen világgal, ahonnan érkeztek, csordogáltak ezek a zenei üzenetek, s itt a Földön testet öltöttek, hallhatóvá váltak. A következő kompozíció is így született. Egyébként az egy rövidebb darab, s az is egy improvizáció. Ettől a pillanattól kezdem úgy gondolni, hogyha az ember ténylegesen beavatott, és képes koncentráltan mélyen odafigyelni a világegészre, és hisz alkotó erejében, akkor egy-egy rögtönzés a megkomponáltság benyomását kelti. Nagyon sokan azt hitték, akik meghallgatták, hogy ez egy kottából blattolt kompozíció, valójában nem az. Maga az improvizációs gitárjáték jó pár olyan zenei elemet vonultat fel, amit soha nem játszottam még, nem gyakoroltam. Valahogy létre mentettem a lelkem mélyéről, feljött. Így mindkét Görög-templomban felvett darab egyfajta bizonyítéka annak, hogy létezik az a másik dimenzió, hogyha szabad ezt a kifejezést ebben az értelemben használni. Tehát létezik a valóságban az a bizonyos spirituálisabb dimenzió. És a tőlünk független zene, a „szférák zenéje" is létezik.

– Hallgassuk meg akkor most azt a zenét, ami a váci Görög-templomban született, ami ma deszakralizált tér, mert kiállítóterem. A címe?

– Rejtett válaszok. *(Szerk. megjegyzés: a CD lejátszása következik.)*

– Rejtett válaszok!? Szó se róla, beszédes cím. És túlontúl érdekes az is, amit a hangfelvételeid kapcsán idáig elmondtál. Nem vitatkozni kívánok veled, de valahogy, mégis, hiszen az az Idő és az a Tér, amiben itt és most is lélegzetet veszünk, lüktetetünk, oxi-

génhez jutunk, állandóan arra figyelmeztet bennünket, hogy ugyan már kérem, kedves művészeim: a modernitás mindent megold. Való igaz, a modernitás vágya hatja át globalizálódó világunkat. De mi a modern és mihez képest? Te, Sándor, mint zeneteremtő lélek mintha folyamatosan visszafelé mutogatnál, mert minduntalan arról beszélsz, hogy igenis, az ember mindmáig képes arra, az űrhajózás korában, hogy eggyé váljon a világ egészszel, egylényegű legyen a kozmosszal. Arról beszélsz, és ezt többször is megismétled, megerősíted, mert hiszen megtanulhattuk Hamvas Bélától, de megtanulhattuk Pilinszky János esszéiből is, azt, hogy igen, még mindig vannak reményeink arra, hogy elhitessük önmagunkkal, a világgal, hogy van visszaút. És persze nem csupán elhitetésről van itt szó, hiszen egykoron valóságosan is úgy lehetett az, hogy az ember kozmikus lény volt, s együtt lüktetett a csillagokkal. Egész egyszerűen, ebben az estben a „VisszaSejtesítés" folyamatáról beszélhetünk, ahogy Parancsolat című versemben és a haikuimban is fogalmazok: Kozmikus lény a / költő, pelyhes csibéje / a Fiastyúknak. Nincs más út tehát, minthogy visszajutni oda, ahol születésünket követően utat tévesztettünk, vissza a kozmoszba a csillagok közé, amiből és ahonnan kiszakadtunk.

– Pontosan! Egyetértek ezzel a nagyon szép és plasztikus gondolatsorral. Számomra a legfontosabb szó, amit az elmúlt egy percben kimondtál, az a modern, a modernség. Ezzel kapcsolatban szeretnék néhány felismerésemről beszámolni a kedves rádióhallgatóknak. Persze ez is nagyon személyes, de hát személyesen, a személyemben erős szubjektivitással élem meg mindennapjaimat, a saját életemet. Ha már a zenéről van szó, s engem hívtál meg ebbe a műsorba, akkor néhány érdekes dolgot el kell, hogy meséljek a hangszeremről. A gitárról, a gitározásról, az akusztikus gitáron játszható zenék modernségével összefüggésben. Már csak azért is, mert érdekes, hogy az utóbbi hetekben néhány nagyon fontos következtetést tudtam levonni gitározás közben emberekről, zenékről, zeneszerzői utakról. Többek között például azon morfondíroztam, hogy miért is boldogulok én olyan nehezen a zenei világban. Mert én úgy érzem, hogy meglehetősen nehezen boldogulok, itthon is, a nagyvilágban is. De ennek több-több összetevője van. Az egyik az, hogy egyesek szerint túl modern zenét játszom. Mások szerint azért boldogulok nehezen, mert giccset játszom, túlságosan szépelvű zenéket játszom etc. De én ezt nem így érzem, nem így látom. Sőt!

– Ezt a szakma állítja, vagy a közönséged?

– Nem tudom, hogy az általam képviselt műfajban létezik-e egyáltalán olyan, hogy szakma.

– A vélt és valós érzeteidet, meglátásaidat, amiket itt most megosztottál a hallgatósággal, velem, azt valahol le is írták a kritikusaid, olvashatóak valahol?

– Nem írták le, csak ezeket hallja az ember. És elgondolkodik rajta. Tehát, sokak számára a mai modern művészet Szrtavinszkij és Bartók óta nem harmonikus, nem „szépeleg", azt állítják egyesek, a zeneértők közül.

– Hanem, akkor mit csinál?

– Valamilyen módon inkább megbotránkoztat, vagy hangzásában a zene szélsőséges, diszharmónikus tulajdonságait mutatja fel. Én a mai modern korban érzek valami nagyon nagy ellentmondásosságot, ami az alkotás szempontjából hátrányos helyzetet teremt. Ez egy olyan külső nyomás, ami arra int, hogy jó, elég, ezt már hallottuk, újulj meg, légy szí-

ves, csinálj valami szuper újat, ami eddig még nem volt. Na de hát így, ilyen alapon nem lehet megújulni! Ez megint csak a fogyasztói társadalom rossz és nyomasztó hatása, ahol kényszer az, hogy mindig és állandóan újat kell alkotni, szinte mindenben, mert az előzőre már nincsen szükség, így aztán nincsen rá pénz sem. Ami eddig volt, az lerágott gumicsontnak számít, ahogy mondani szokták. Ugyanakkor meg azt tapasztalhatjuk, hogy ebben a mindenáron újat akaró modernizmusban, gyakorlatilag alig van tartalom. Miért? Mindenekelőtt azért, mert ez a fajta modernség nem benső késztetésre teremtődik, hanem külső hatásra. Többnyire maguk a kritikusok, maguk a társadalmi körülmények nyomják és hajszolják valamerre, olykor céltalanul az alkotó embert, a költőt, a zenészt, a képzőművészt stb., hogy újat és modernnet teremtsen. De ebben a hajszában a művésznek, a zeneszerzőnek nincsen meg az alkotói lehetősége, inspiráló nyugalma arra, hogy elmélyülhessen választott témájában. Hogy úgymond, kijárasson teremtő fantáziájában egy-egy gondolatot. Hogy valóban a mélyére és a végére járjon a dolgoknak. Igen, azt hiszem, hogy ez a legjobb kifejezés, hogy a végére járni az alkotás folyamatában egy-egy felbukkanó témának. Én, a magam módján, szeretek a dolgaim végére járni.

– *A mélyére szállni?*

– A mélyére szállni, igen. Köszönöm szépen ezt a kifejezést, mert úgy érzem, hogy ez talán az alkotói munka szempontjából még egy lényeges momentum: mélyére szállni, és a végére járni valaminek. Én abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy a muzsikám nem fogyasztási cikk, vagyis a CD-im nem kerülnek a boltokba a jól eladható fogyasztói termékek közé, olyanok mellé, mint mondjuk az intim szárnyas betét, vagy épp fogpaszta és cipőkrém. Ugyanakkor Magyarországon nagyon „jó érzékkel" átörököljük a vadkapitalizmusnak az összes rossz tulajdonságát. Így az általam képviselt értékek még véletlenül se kapnak helyet a polcokon. Számomra egy új negatív érzés pedig az, hogy a legújabb CD-imet ugyan Németországban kiadják, ugyanakkor egy kis keserűség is van bennem, hogy az imént meghallgatott zenei válogatást először elküldtem egy magyar kiadónak, nem akarom megnevezni, hogy kinek, és semmi választ nem kaptam rá. Aztán elküldtem a kész anyagot annak a kiadónak, akinek egyébként is dolgozom, és ő azzal válaszolt, hogy küldött cserébe egy CD-t, ami már ki is volt adva. Jó ez rendben is volna, pozitívumként kellene elkönyvelnem, mégis valahogy szégyenkezem magamban.

– *Ezzel azt kívánod érzékeltetni ténylegesen, hogy ott kint, Nyugat-Európában modern vagy és „fogyasztható"?*

– Nem vagyok fogyasztható! Ott érték vagyok.

– *Itt ezek szerint érték sem vagy, fogyasztható sem vagy?*

– Nem vagyok egyik sem. Legalábbis is én így érzékelem.

– *És hogyan lehet ezen változtatni?*

– Sehogyan! Nem látok már módot rá. Én már „túlkoros" vagyok ahhoz, azt hiszem, hogy ez ügyben érdemben bármit is tehetnék. Egyébként meg, hatalmas erők, érdekeltségek működnek ezen a területen, a piacon, amivel szemben kiszolgáltatott az ember. Még a kirakatba se rakják ki a CD-imet bizonyos helyeken. Csakhogy elmondjak egy sztorit, annyira hihetetlen, hogy érdemes meghallgatni. Van egy ismerősöm, illetve csak volt, a neve szóra se érdemes, aki amikor megjelent az *Anima* CD-m, örömömben, boldogan rohantam hozzá, hogy íme megjelent az új opusom. Légy szíves, tedd ki a boltod kiraka-

tába. És akkor ez a volt ismerősöm nem átallotta azt mondani, hogy nagyon sajnálja, de nem tudja kirakni a CD-met. Miért nem? – kérdeztem meglepetten. Mire ő, így replikázott: nem látod, hogy nincsen helye. Ugyanis, ha most beveszem a kirakatban reklámozott zenéket, amiből élek, akkor itt nem lesz karácsonyi forgalom.

– Azt mondtad az imént, hogy túlkorosnak érzed magadat. Ha az ember öregszik, akkor talán erősödik is némiképp. Azt hiszem, nem árt, ha ezt széljegyzetként megjegyezzük. És akkor ismét hallgassunk általad ajánlva egy újabb kompozíciót, ami megerősít bennünket lelkiekben, ami valóban felkészít bennünk az újjászületésre.

– Akkor jelképesen és valóságosan is, záró akkordként a 9. számot tudom javasolni. Címe: A világosság születése.

(Szerkesztői megjegyzés: a CD bejátszás elhangzása.)

– Kedves hallgatóink, Szabó Sándor zeneteremtő lélekkel eszmélődtünk ezen a délelőttön, ádvent második vasárnapnapján, a Madách Rádió hullámhosszán. Ha most néhány mondatban össze kellene foglalni mindazt, amiről ezidáig beszélgettünk, kedves Sándor, akkor az a gondolatsor körvonalazódik előttem, ami persze megint csak valahol, valamiképp mélyen ősi, ám ma is igaz. A magát a mindenséggel mérő, avval egynek érző lélek képes csak felfogni, úgy lehet, a világ egészének harmóniáját. Te az eddig elmondottak alapján azok közül a muzsikusok közül való vagy, akik érzik, átérzik ennek felelősségét. Valójában azt, hogy menthetetlenül Egyek vagyunk itt, ezen az árnyékvilágon. Ilyen értelemben tehát te idealista vagy, platóni értelemben az. Hiszen tehetségedet képes vagy jó szolgálatra, ideális megszólalásokra fordítani, benső harmóniád rétegzettségéből intuitív alapokon zenei formában létrementeni az általad megélt valóságot. De így „Nem adatik meg ez mindenkinek, csak aki véres és igaz életű", hogy Adyt citáljam, annak, aki képes teljesíteni küldetését a világban, bizonyosságot szerezve életre tévedt egyszeriségének. Elgondolkoztál-e már azon, hogy ez az isteni adomány mennyiben örökség, menynyiben az egyszeriségünk és a születésünk dolga? És hogy mennyiben megtanulható, elsajátítható dolgokon alapszik? Te mennyiben tanítottad tudatosan magadat arra, hogy időről-időre szálazva gondolataidat zeneműveket komponálj, amelyekről azt sem tudni egyébként, ahogy mondod is, hogy honnan és miféle hullámhosszokon érkeznek. Egyszer csak megszületnek, formát öltenek, mégpedig zenei formát, és kész. Persze ebben az összefüggésben most nem csupán az ihletettség pillanatára kérdeztem rá, hanem a teremtés lényegére is. S arra a felismerésünkre, hogy mindannyian teremtett lények vagyunk itt, ezen a glóbuszon, és ugyanakkor időről-időre megadatik az a kegyelem, hogy az isteni teremtés lényegét az alkotásban repetitíven megismételjük. Mi erről a meglátásod?

– Most, amikor elkezdted az összegző gondolataidat, az elején volt egy nagyon fontos felismerésed, amit most azért kell megismételnem, mert abban volt benne a lényeg, annak kérdése, hogy mennyire a születésünknek, az adottságainknak, a megtanulhatónak a függvénye az, hogy az alanyi költő, mint te, Péter, vagy épp a zeneszerző, mint én, milyen szinten képesek létre menteni a szépet. Ezen a meglehetősen komplikált és összetett kérdésen szinte naponta elgondolkozom. Hiszen ezeket a kérdéseket megválaszolandóknak tartottam, egész eddigi életemben, persze nem sok sikerrel. Ellenben egyvalami, kezd egyre határozottabban körvonalazódni előttem. Az, hogy mi teremteni vagyunk képesek,

valamilyen szinten zenét szerezni, verset írni, ez a képességünk, két alapvető rétegből tevődik össze, szerintem. Az egyik, amiről már korábban is beszéltem, az nem más, mint valami erős szenzibilitás, ahogy a világ rezdüléseire, történéseire nagyon is érzékenyen figyelünk, reagálunk. S ez véleményem szerint alapvetően született tulajdonság. Ha létezik ez az érzékenységed, akkor természetes alanya vagy a beavathatóságnak, vagyis beavatott lehetsz. Ez a beavatottság nem abban az értelemben beavatottság, ahogy többnyire ezt a fogalmat használjuk. Hanem ez olyan spirituális készséget, késztetést, képességet jelent, ami alapvetően született adottságaink közé tartozik, s amit mint érzékenységet lehet még inkább fokozni, tudatosan erősíteni. Ugyanakkor a másik szintje ennek a dolognak az, ha azt állítom, és ha valóban igaz, hogy a zene, miként a szférák zenéje, tőlünk függetlenül is létezik. Akkor, ahogy idegrendszerünket az valahonnan, ki tudja, honnan, a csillagközi körutakon érkező zene „átmossa" az idegrendszerünket, majd mi egy ihletett pillanatban létre mentjük azt, nyilvánvalóvá, hallhatóvá tesszük. A másik szint, a befelé figyelés tudatos iskolája az, hogy magunkat folyamatosan képeznünk, tanítanunk kell arra, hogy az érzékenységünket jó irányba fejlesszük. Ez a tanulás, önképzés, amit igazából, azt hiszem, hogy én sohasem az iskolában, nem a zeneiskolában gyakoroltam. Ott, azt hiszem, megtanultam kontaktust teremteni a hangszerekkel, és a tudatára jutottam azoknak a fizikai, akusztikai összefüggéseknek, amelyek alapján úgy érzékelhetjük és egyáltalán hallhatjuk a hangokat, ahogy azok vannak, megtanuljuk tehát a zenei ABC-ét. Számomra az igazi tanulás és elmélyülés az autodidakta korszakomban kezdődött, amikor mindent magamnak kellett újra felfedeznem. Úgy érzem, fel is fedeztem, amikor mindennel saját magamnak kellett megbirkózni, szembesülni. Amikor magamnak kellett megállapítanom, hogy ezt és ezt tudom-e, képes vagyok-e vállalni. Amikor meg kellett állapítanom, hogy ez tényleg jó, más ember számára is De válaszolva a kérdésedre, ez a két vagy több szint nagyon is összefonódik. Egyrészt vagyok én, a hardver, és van maga a zene, a szoftver, ami még egyszer mondom, létezik tőlünk függetlenül is. Az utolsó ide vonatkozó felismerésem még az, hogy mélységesen hiszek az őstudásban. És valahol én mindig ebből a fajta őstudásból merítkezem, mint mindenki, aki improvizáció által teremt zenét, amit esetleg a későbbiekben le is kottáz, s így írott kompozíció lesz belőle. Én ezt a módszert választottam. Igazából nem én kívánok teremteni, hanem, a már meglévő, megteremtett hangzó anyagot, üzenetet akarom a tudatom mélységeiből, a tudattalanomból az idegrendszeremen „átmosva" új zenei minőségként, műként megmutatni az embereknek. Eképpen azt gondolom, hogy számomra a legmodernebb muzsika a legősibb muzsika is egyben, a legmodernebb forrás a legősibb forrás, ami nem más, mint az őstudás.

– Kedves hallgatóink, úgy lehet: mélységesen mély a múltnak, a tudásnak kútja, ahogy Szabó Sándor zeneszerzőtől, gitárművésztől hallhattuk. A minden időkben létező aranykor igézete ez.

(A Madách Rádió a „Vigyázat, humanisták" című műsorában,1998-ban elhangzott beszélgetés átírt változata.)

„KÉTELKEDŐ VAGYOK, AMINT ITT ÜLÖK”

(Úgy érzem, hogy egy kis gyertya voltam, de sok másikat meggyújtottam, anélkül, hogy tűzvészt okoztam volna)

Dániel Kornél festőművésznek,
a zebegényi Szőnyi István
Nyári Képzőművészeti Szabadiskola
alapítójának vallomása
az elmúlás szorításában,
a tél utolsó napjaiban

Németh Péter Mikola – *A mai „Vigyázat, humanisták” vendége Dániel Kornél festőművész. Személyéről röviden és dióhéjban annyit tudhatunk meg a Váci Szalon 1992. évi katalógusából, hogy 1923-ban született Nagyváradon. Hatéves korában szülei Magyarországra, Budapestre költöztek, s itt járt iskolába. Erdély visszacsatolásakor (1940) ismét Nagyváradra költözött. A háború utolsó évében (1945) behívták katonának, fogságba esett, ahonnan hazaszökött Nagyváradra.*

Otthont kellett változtatnod többször is, kedves Kornél. Az életednek ez egy különös időszaka lehetett, hiszen nem mindenkivel történik meg az az abszurd esemény, hogy nem saját, szabad elhatározására, de mégis hazát kell csereberélnie úgy, hogy ő maga ugyanott maradt, ahol legelőször megláthatta a napvilágot, abban a kultúrkörben, amelybe beleszületett. Pontosabban láthatatlan kezek úgy húzták meg a feje fölött, egyik napról a másikra az országhatárokat, úgy változott meg körülötte a szülőhaza, az ország, az otthon, hogy ő maga, mit sem tehetett a történtekről, tiltakoznia sem állt módjában. Hogyan, milyen lélekkel élted meg, ezt az erőszakos történelmi változást, átalakítást, ott és akkor? S mit gondolsz róla most?

Dániel Kornél – Kis emberke, úgy értem nagyon pici voltam akkor, amikor először változott a haza körülöttem. Arra azonban jól emlékszem, amikor szüleim boldogan üdvözölték Magyarországot. Én akkoriban mit sem tudtam az egészről. Csak a „kalandot” érzékeltem, meg hallottam is talán, hogy nem teljesen veszélytelen, ami körülöttünk történik. Nem

volt útlevelünk, s így tiltott útvonalon jöttünk át Magyarországra. Külön-külön érkeztünk. A gyerekeket egyenként hozták át a határon. Hárman voltunk akkor.

– *Hárman voltatok testvérek?*

– Igen.

– *Bátyáid, húgaid voltak?*

– Egy nővérem és egy öcsém. Számtévesztéssel, „szarkasztikusan mosolyog", majdnem kettő. A nővérem még él, Kanadában. Az öcsém 1945-ben meghalt, akkor, amikor hazakeveredtem, megszöktem a fogságból. Én még osztrák területen kerültem orosz fogságba. De sikerült, egyenruhában, a csodával határos módon felszöknöm Budapestre.

– *Téged a román hadsereg sorozott?*

– Másodszor igen, amikor hazamentem, Nagyváradra. Amikor hatéves koromban a családdal együtt átszöktünk, és aztán, amikor újra visszamentünk, akkor nem volt hadsereg. Az öcsémet a háború alatt bizonyos okok miatt, bújtatni kellett, Nagyváradon. Mikor a város felszabadult, Gyula nagyon örült neki. Ahogy a fogságból megszökött, ő ott maradt a városban. És én is, oda igyekeztem hozzá, Nagyváradra, mert szülőföldemnek éreztem a kezdetektől. Hazaérve két hétig lehettünk együtt. A család többi tagjáról nem tudtunk semmit. Akkor, egyik nap megbeszéltünk egy randit az öcsémmel bent a városban. És délután kitört egy hatalmas vihar. Én szerettem mindig a villámlást, a mennydörgést. De akkor nem is tudom, mi történt. Csak arra emlékszem, hogy lefeküdtem a padlóra, hason fekve széttártam a karjaimat, és az égiháborúban észre se vettem, hogy késő este lett. Az öcsém meg nincs sehol! Húszéves sem volt akkor. Mit gondolhattam? Hogy bulis társaságba keveredett. Éjfél felé csöngettek. Egy rendőr lépett be az ajtón… Ezt nehezen fogom megállni…! *(Hangja elcsuklik. Szeme könnybe lábad.)* Kérdezi, hogy én ki vagyok? Bemutatkoztam. S erre bejelenti: *velem kell jönnie, mert azonosítania kell a hullát!* Mit…!? Kit …!? Mint később megtudtam, a hatalmas vihar alatt az öcsém bemenekült a nagyváradi Fekete Sas palota árkádjai alá. Egy hatalmas mennydörgés, villámlás hatására azonban megijedt, s kiugrott védőhelyéről. Ez okozta a tragédiáját. Abban a pillanatban a fejére esett az oromról lezuhanó hatalmas szobor. Szétroncsolta… Ilyenkor mindig megjelenik előttem a szemle (…) és, ahogy szétzúzott koponyájából kilátszik az agyvelő, a szeme is szét volt teljesen roncsolva.

Ez azért olyan rettentően kegyetlen, mert amikor el akartak vinni román katonának, akkor megszöktem Romániából, átszöktem a határon, s elindultam Salzburg felé. Azért arra, mert édesanyámékkal való levelezésünkben megszületett a kész elhatározás, hogy Amerikába megyünk. De anyám nem volt hajlandó elindulni addig, amíg a Gyuszit nem látja. Azt hazudtuk neki, hogy Bukarestben van és jól él. Anyámat ez láthatóan megnyugtatta. De amikor arról kezdett el aggodalmasan beszélni, biztosan nagyon sokat dolgozik az ő kisfia, és hogy tönkreteszi a szemét a sok munkával, akkor előttem látomásszerűen, mindig megjelent az a végzetesen megváltoztathatatlan kép: a szétzúzott koponyájáról. És tudtam, hogy hallgatni kell. Hülyeség volt, ma már belátom. És persze akkor nem mentünk ki Amerikába, visszatértünk Magyarországra.

– *Szembesülni a történtekkel. Ehhez, emberfölötti bátorságra, nagyon nagy lelkierőre volt szükség. Mégis, azt, hogy itt maradtál, később sem tartottad téves döntésnek?*

– Nem, ilyesmin én soha nem gondolkoztam. Így utólag valóban eszembe jut, hogy sorsszerűen így kellett történnie, a pályaválasztásom miatt, és minden más miatt, hogy itt maradtam. De visszatérve eredeti gondolatomhoz. Az öcsém is festőnek indult. Nálam fiatalabb tehát, és már akkor neve volt! Elmondanék valamit (de ezt vágjátok ki, majd ha meghaltam, lehet…), mikor másnap jöttem a városon keresztül és a rikkancsok azt kiabálták, hogy a tegnap esti villámlás, vihar áldozata lett (…) Gyula, a húszéves festőművész! Ma is emlékszem, a tarkómon érzem; két nő jött mögöttem – ez már a háború után, '46-ban volt –, s az egyik megszólalt: hál' istennek, egy zsidóval kevesebb.

– A családban édesanyád, édesapád, mindketten zsidó származású és vallású emberek voltak?

– Édesanyám református volt. És hát szerelmes lett valakibe, aki „véletlenül" zsidónak született. Erről ma sem lehet nagyon beszélni, hiszen az ellenszenv él most is. Habár gyerekeim tudják, mert elmeséltem nekik, sőt, végeredményben…!

– Nincs miért szégyenkezniük. Ez lelkiismeretbeli kérdés, a te, s most már az ő lelkiismeretüké is. Az a „baleset-lét", az az erkölcsi „botrány", ami a 20. század szégyene volt és maradt, azóta sem tehető meg nem történtté. Arról beszéltél az imént, hogy Gyula öcséd arcának torzója, azóta is megjelenik a szemed előtt. Az ő arca, az akkori idők kitörölhetetlen látlelete az idegrendszeredben. Az ilyen „látomások" természetellenességükkel is természetesek lehetnek, hiszen a művészi szenzibilitás jelei ezek, a mély és látomásos belső képek látásáról. A festőnek képzetem szerint úgy működik az idegrendszere, mintha az egy „mennyei porszívó" lenne. Mármint abban az értelemben, hogy minden képbeli élményt képes összegyűjteni, válogatás nélkül, hogy azután egy-egy műbe átörökítse, megfesse, absztrahálja, montázsolja, mixelje stb. Az életre szóló kérdés, ellenben mégis-csak az, hogy egy olyan történelmi tapasztalatokkal élő ember, mint amilyenné mindezek után te magad lettél, vajon hisz-e vagy hihet-e még egy humánusabb világ eljövetelében? Egyáltalán képes-e még hinni a világ humanizálhatóságában?

– Nézd, ha nem hinném, ha nem hittem volna, és ha nem lett volna az életemnek vezérfonala a világ humanizálhatósága, akkor sok mindent nem tudtam volna megvalósítani. Hiszen azt, hogy van egy *Zebegény*, s hogy ott lett egy *Képzőművészeti Szabadiskola*,[1] azt nem a véletlen teremtette. Vagy hogy volt idő, amikor úgy éreztem, hogy kötelességeim vannak, gyorsan segíteni kell az emberiségen. És hogyha csak festek, az évezredekbe telhet, míg hat, de talán a közvetlen beszéd, a közvetlen kapcsolat és a fiatalok művészetekhez történő elvezetése, az korábban hozza meg a gyümölcsét, mint a festészet. A művészet által megérteni a világot, és törekedni valami *„lehetetlenül szépre"*. Ebben az esetben, a valódi szépet egyúttal igaznak is gondolom. Így talán idejében célba lehetett juttatni az elképzeléseimet.

– Igen. Miközben a szépről vallott ideák állandóan változtak. S ma már ki tudja, hogy ott és akkor, épp melyik volt érezhetően az igazi. Szép az, ami érdek nélkül tetszik. Ez a közismert Kant-féle megfogalmazás. De lehet, hogy épp akkor Simone Weil szépről alkotott misztikus megfogalmazása számított hihetőbbnek: „A szépség visszafénylő rendje

[1] *Dániel Kornél* a zebegényi Szőnyi István Emlékmúzeum igazgatójaként 1968-ban szervezte meg első alkalommal a *Szőnyi István Nyári Képzőművészeti Szabadiskolát*, amely, azóta is működik.

valaminek, ami már realizálhatatlan és túl van a renden. Zene. Hangok rendje, ami a csendet utánozza".

– Ez már túl keleti, talán szanszkrit megfogalmazás. Ez a *Nirvána* elmélethez áll közel.

– A legmagasabb boldogság, a teljes megnyugvás állapota, amire a lélek törekszik? Az is benne bujkál valamiképp. Ezt a megfogalmazást, egy a keresztségbe megtért zsidó misztikus, európai női lélek szülte. És, érzésem szerint, máig érvényes szintézise a szépről vallottaknak.

– Keleti. A zsidó vallású ember jellemzően vallja, hogy ne készíts magadnak faragott képet. Láttál már zsinagógában szobrot vagy képet? Ott nem láthattál, mert nincsen! Ott csak motívumok, jelek, jelzések vannak, mert, ahogy én tudom, az ótestamentumi időkben volt egy bizonyos korszak, amikor még Jehova nevét sem volt szabad kiejteni. Olyan Egy-Istennek számított, aki hiábavalón nem lehetett beszédtéma. Azt hiszem, *Thomas Mann* volt az, aki gyönyörűen megfogalmazta ezt a tiltást a *József és testvérei* című regényében, amikor az előzményekről ír, amikor elkezdi a mélységes mély múltnak kútját kutatni.

– Arra a részre gondolsz, amikor a testvérek a kútba dobják Józsefet? Az valóban drámai és ugyanakkor gyönyörűen megfogalmazott jelképes helyzet.

– Amikor Józsefet bedobták testvérei a kútba, akkor sem azzal a szándékkal tették, hogy megöljék. Hiszen volt, aki visszament, s megnézte, hogy mi történik vele. Büntetésnek szánták a testvérek cselekedetüket. A zsidó istennek, Jehovának a büntetés, tudtommal természetes cselekedete volt. Engem reformátusként neveltek, és úgy tudom, hogy a keresztyén és a keresztény vallás ugyanúgy ismeri ezt az isteni büntetést. A bűn és bűnhődést. Én szeretném azt hinni, hogy az a jól ismert teológiai állítás, hogy az Isten saját arcmására teremtette a világot és az embert, ennek a tanításnak az értelmét meg lehetne fordítani, és akkor talán közelebb kerülünk az abszolút igazsághoz. Őszintén mondom, én hajlandó vagyok azt állítani, hogy ez fordítva történt. Az ember formálta a képzeletbeli Istent a saját képmására. Olyanra, amilyen ő maga. Olykor rettegett gonosz, vadállat, bosszúálló, máskor meg jóságos és szelíd. És azután meg néha lassan jelentkezik benne a megbocsátó, a megértően isteni. Az alapkérdés tehát valóban az marad, amit még a kinti, folyosói beszélgetésünkben feltettél nekem. Van-e reményünk a világ humanizálására? Nem reménytelen a humanizmus eszméje, mert maga az istenkép fejlődik arrafelé és általa. Én merek valami olyasmit remélni, hogy vágyódunk mindnyájan az istenire, arra, hogy legyen, hogy megteremtsük. Az ember maga fogja megteremteni annak lehetőségét, hogy a humanizmus világszerte uralkodóvá váljon. És abban a pillanatban már az Isten is megszületik. Nézz körül a világban, s nézd meg azt a sok-sok mindent, amiben hisznek az emberek. És mégis, hogyan lehet az, hogy hitük ellenére az istenfélők olykor kibékíthetetlenül utálják egymást, és hogy ölni is képesek az ő mindenható Istenük nevében. Minthogyha egy vesztésre álló focicsapat mérkőzése volna az életük. Túl profán volt ez a hasonlat. De végeredményben ide tartozik ez is, ehhez a nehéz kérdéskörhöz.

– Mindaz, amit eddig elmondtál, arra kényszerít, hogy tapintatlanul megkérdezzem, te istenfélő embernek vallod magad? Vagy egyszerűen „csak" istenkeresőnek…?

– Istent reménylő embernek hiszem magam. Így pontos. S azt remélem, hogy egyszer valóban megteremthetjük majd az *Egy igaz Istent*. Mert az ember fogja megteremteni, ha egyszer méltó lesz rá, hogy tökéletességében, teljességében felismerje megváltóját. Én nagyon remélem, hogy egyszer valóban méltóak leszünk erre az emberfölötti felismerésre.

– Református vagy, akkor talán a század eleji „Pece-parti Párizsban", Nagyváradon élő kálomista Ady Endre gondolatai nem állnak tőled olyan távol, s összegezhetik is valamiképp az eddig elmondottakat. „Isten van valamiképp / Minden gondolatnak alján." filozófiai mélységű megállapítása például. De még inkább az Álmom: az Isten *című versének az általad elmondottakra, bennem most felvillanó néhány sora:*

Batyum: a legsúlyosabb Nincsen,
Utam: a nagy Nihil, a Semmi,
A sorsom: menni, menni, menni
S az álmom: az Isten.
Nem bírom már harcom vitézül,
Megtelek Isten-szerelemmel:
Szeret kibékülni az ember,
Mikor halni készül.

– Igen. Annak ellenére, hogy nem érzem Adyt admirábilisnak (csodálatraméltónak). Különösebben nem vagyok csodálója. Erőteljes, szép versei vannak. De nem vagyok nagy Petőfi rajongó sem. Az én lelkemhez szólóan ott van József Attila, ott van Radnóti Miklós. Emberek, költők, akik nem ismerték a gyűlöletet. Én úgy érzem, hogy az a valóságos humanizmus, amikor mindenféle gyűlöletet képesek vagyunk gyökerestől kiirtani magunkból, tisztán az igazság szeretetét tartva meg lelkünk mélyén, mint legfőbb irányítót. Valójában túl kevés dologról lehet azt mondani a világban, hogy igen, ez jó. Vizsgálódjunk hát tovább, s nézzük meg, hogy ami nem jó, az miért nem az, s amit jónak találunk, az mitől olyan, amilyen.

– Radnóti Miklóssal érzel lelki rokonságot, mint mondod. Ez talán így természetes. Radnóti zsidó származása miatt katolikusként halt meg, úgy lőtték bele az abdai tömegsírba. Kegyetlen, ami vele történt. Ő, verseiből érezhetően, azt hiszem, hogy teljes természetességgel, vállalhatóan kettős identitásban élt, ha szabad ezt a kifejezést használni. Az imént arról vallottál, hogy édesanyád református volt, édesapád „véletlenül" zsidónak született, téged pedig keresztyén szellemben neveltek. Mégis ez a családotokon belül megélt kettősség nem okozott az életedben állandósult lelki konfliktust, nem jelentett feloldhatatlan nehézséget? Vagy ezt a keresztet viszonylag könnyedén, életre szólóan magadban viselted, viseled, s ebből a kettősségből semmiféle bajod, benső gondod nem származott, mert megtanultál együtt élni vele.

– Dehogy, a kettősség egy vonalon volt meg. Apám testvérei itt laktak, Budapesten. Azt tudom, hogy mikor apám meghalt, a rokonság nem jött el a temetésére, mert, ők már rég elgyászolták apámat. Mikor kikeresztelkedett, akkor zsidó szokás szerint bevagdosták a kabátjukat és meggyászolták. Én nagyon sokat voltam ezeknél a rokonoknál és nagyonnagyon szerettem őket. Hihetetlenül bánt és a lelkemet rágja, hogy néhány tündérszép

gyönyörű embert ismertem meg közülük, akiket „természetszerűen” megöltek. Kit Auschwitzban, kit Dachauban, és ki tudja, hogy másokat hol.

– Talán ismered Adornónak azt a filozofikusan elhíresült állítását, hogy Auschwitz után nem lehet többé verset írni. (Ezt gyakran idézem mindhiába.) Míg más bölcselők, ugyanakkor arról beszélnek, hogy az Auschwitzban történt minősíthetetlenül barbár embertelenségek következtében már csak Auschwitzról lehet és szabad írni. Vagyis ott valami jóvátehetetlen történt. Megkockáztatnék itt egy mindezzel feleselő állítást, mert engemet költőként az foglalkoztat szakadatlan, hogy milyen formában lehet és szabad gyógyírt találnunk közös akarattal ezekre az elfekélyesedet éktelen sebekre? Állításom így hangzik: Auschwitz után már csak verset lehet és szabad írni. Mert igenis elképzelhető, hogy életünk legfőbb ellentmondásossága éppen abban áll, hogy még mindig maradt reményünk jóvátenni a jóvátehetetlent. Miért gondolom ezt így? Valószínű azért, mert képzetem szerint az a begyógyíthatatlannak látszó égő nagy seb, trauma, ami a Holocaust következményeként tátong civilizációnk, a keresztény Európa lelkén és testén, az csakis a költészet, a zene, a művészetek hatására nyerhet gyógyírt legvégül, egyszer, talán.

Beszélnünk és írnunk kell hát a Holocaustról, elfelejteni semmiképp sem szabad, hogy újra tiszta szívvel, evangéliumi értelemben boldogok lehessünk, testvéri szeretetben élhessünk itt, ezen a Földön.

– Jóvátenni nem lehet. Nekem is sokszor hajszálon múlott az életem. Az élet csupa életveszély. De azt mondom mégis, hogy az a tanulási időhöz tartozik, megtudni, hogy mit jelent az ember, mit jelent embernek maradni, minden körülmények között. Néhány nagybátyám jóságának emléke él bennem. Az például általános volt náluk, hogy szinte minden családnak volt egy-két olyan szegény embere, hajléktalanja, koldusa, akiket segítettek, meghívták őket otthonukba, náluk vacsoráztak, vagy ebédeltek. Függetlenül attól, hogy kik voltak ők. – *Megbocsátó szép üzenet, nem az elbocsátó!* – Ugyanakkor, amikor hosszú távollét után hazakerültem végre, velem is megtörtént az, hogy menekülnöm kellett, mert egyik rokonom üzent, hogyha nem rakom fel a sárga csillagot, elvitet. Hát megszöktem!

– Ez a rokon anyai ágon volt rokon?

– Nem. A nővérem első férje volt. Mikor később hazatértem, biztos dúlt bennem valami harag, elmentem hozzájuk. Láttam, hogy fél. Inkább szó nélkül otthagytam és eljöttem.

– Tőled félt, vagy valami mástól?

– Arra döbbent rá a szerencsétlen, hogy én akkor joggal számon kérhettem volna korábbi tettét. Hiszen részvéttelensége miatt kellett világgá mennem.

– Mindaz, amit megéltél ez alatt az idő alatt, hogyan, milyen formában hatott később pedagógiai munkásságodra, milyen formában érhető tetten műveidben, az alkotó ember élete művében?

– Egész életemben a szépet, a szépséget kerestem és az igazságot. Nagyon-nagy erővel. De látod, te sem tudtál rólam sok mindent. Az ember születetten gyáva, és az igazság az, hogy nem mertem az „Egy” életemben, csak nagyon kevésszer igazán megnyilatkozni. Pedig az a kötelességem, amíg élek, hogy a dolgokat örökkön örökké néven nevezzem a maguk valójában.

– Az imádságainkban, az Úr imájában, azért valamiképp titkon mindig ott van az óhaj, hogy „ A mindennapi félelmeinktől ments meg Uram!”, *és hogy mulandóságunkban* „Szabadíts át a mindenségbe…”, *mert ez az általad is megnevezett félelem a tudatalattinkban apáról fiúra öröklődik, de az is lehet, hogy öröktől fogva van, s így mind a mai napig velünk van, jelen van az idegrendszerünkben, s befolyásolja a jelenkorunkat is, függetlenül attól, hogy épp most nem olyan véresen viharos, vagy mondjuk azt, hogy életveszélyes időket élünk, mint a 20. század első ötven évében. Bár nem is olyan távol, a Délvidéken, a Vajdaságban, a volt „nagy” Jugoszlávia területén komoly feszültségek és háborús gócok vannak most is, és valahogy, valamiképp minden mindennel összefügg. Ezek nem önmaguktól való történések, hiszen ha most csak a Bosznia-Hercegovinában, Horvátországban és Szerbiában történtekre gondolok, arra, hogy gyökereiben hányféle kultúra, az öt világvallás közül hányféle hitbéli meggyőződés – ókeresztény, keresztyén, iszlám stb. – feszül ott egymásnak, s azon belül is hányféle irányzat. S ami ebben a tragikus folyamatban az ellentéteket és a félelmet táplálja, az azokból az évezredek óta tartó teológiai, mentalitásbéli különbségekből adódik, amelyeket valahogy valamiért a keresztény Európa kétezer éves történelmében csak nagyon kismértékben sikerült egymáshoz közelítenünk. Ez a több ezer éve tartó meg nem értés, ellenérzés termelte azt a nagy mennyiségű toxint, ellenanyagot, lelki mérget, amely napjainkra egy bizonyos helyen oly mértékben koncentrálódott, felgyülemlett, hogy mint egy furunkulus, rosszindulatú daganat, gennycsomó egyszerre csak felfakadt. Ezzel a robbanással remélhetően már a változások kezdetének lehetünk a tanúi. Reményeink szerint az öntisztulás, a gyógyulás folyamata indult el a 20. század végén. Most, miután 1997-et írunk, vagyis cirka három és fél év választ el az ezredfordulótól, egyrészt telve vagyunk várakozással, bizonytalansággal, szorongással, ugyanakkor telve vagyunk reménységgel és ábrándokkal is. Ambivalens érzések gyötörnek bennünket. Mégis azt szeretnénk hinni, hogy ez a kivételes helyzet: a század és ezredforduló egymásba tükröződése, ez egy markáns választóvonal lesz az emberiség történelmében, az életünkben, ha megéljük. Egy cezúra, amihez képest legalább is tól-ig jól elválaszthatóak lesznek a mögöttünk hagyott legkegyetlenebb század történései.*

– Én nem nagyon vagyok ebben olyan biztos. Azt hiszem, hogy mindazok, akik tudnak és éreznek: a költők, a zeneszerzők, a művészek, általában mind gyávák. A politikusok meg az igazságnál jobban akarják a hatalmat. Mióta a történelem történelem, azóta ez már csak így van.

– Igen. A politikusok valóban hajlamosak arra, hogy érdekeik érvényesítéséért minduntalan összekeverjék „a szeretet hatalmát a hatalom szeretetével”*. Egy ateistából lett francia katolikus filozófus Jacques Maritain igazsága ez. De hogy ők, a politikusok ne lennének gyávák!? Szerinted a politikusoknak nincsenek félelmeik, ők a „hüllőagyúak”, akikre nem hat ez a nagyon is emberi érzés? Nem hinném, én azért nem így tapasztalom.*

– A politikusok, félelmetes, hogy mit meg nem tesznek a hatalomért. Szerinted ki volt olyan politikus, aki az emberért, a jövőért politizált. Gandhi!? Krisztus!? Őket elfogadom. De nézzük csak világszerte: minden politikusnak a legfontosabb a megszerzett hatalom megtartása és szaporítása. Ebben nincs különbség Amerika, Oroszország, Kína és Japán politikusai között. Mindenütt ugyanaz van, ha az ember a hatalom természete felől vizsgálja a történelmi folyamatokat, akkor sajnos igenis lehet pesszimista. Mert akkor azt

mondja, ha a hatalom természete szerint ilyen marad, amilyen most, akkor a humánus embereszmény meghal, végképp elveszik a világban. De lehet az is, hogy a Radnóti Miklós költői logikája érvényesül, az hogy… – nem tudom idézni !? – …hogy is van?

de élnek dolgozók itt, költők is bűntelen,
és csecsszopók, akikben megnő az értelem,
világít bennük, őrzik, sötét pincékbe búvva,
míg jelt nem ír hazánkra újból a béke ujja,
s fojtott szavunkra majdan friss szóval ők felelnek.

– A „Nem tudhatom" című vers utolsó versszakának első két sora és az utolsó egy sora értelmezi igazán a költő ma is érvényes üzenetét:

Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép,
s tudjuk miben vétkeztünk, mikor, hol és mikép,
(…)
Nagy szárnyadat borítsd ránk virrasztó éji felleg.

– A gyermekkornak nincs határa. Nincs kiírva, hogy meddig tart. Én emlékszem rá, hogy amikor múzeumigazgató lettem, akkor még mindig erős volt bennem az érzés, hogy hogyan is merek én beleszólni a „nagyok" dolgaiba. És azt hiszem, hogy életem legfőbb bűne az, hogy a kezdetektől fogva nem hirdettem az Igazságot, és inkább visszahúzódtam.

– Úgy értsem, hogy nem hirdetted az Igét, a te igazságodat?

– Túl finoman, óvatosan tettem. S inkább a gyerekeknek tanítottam az igazságot, magyaráztam nekik az igazat. De ki kellett volna állni az utcasarokra.

– Ahhoz borzasztó nagy erő kell, súlyos jelenlét. Azért a te szervezeted, ahogy tőled tudom, már elég korán megviselődött, egyrészt a tüdőd szépcserjéivel voltak bajaid, aztán a későbbiekben azok az érrendszeri problémáid jelentkeztek, amelyek a fél lábadat a sírba vitték. Fél lábbal jársz-kelsz ezen a világon, a másik lábaddal már valahol a csillagközi úton, a kozmikus egészben lépdelsz. Ezt nehogy félreértsd, bár jelképesen és valóságosan is mondom. Mindezt, ha csak kívülállóként állítanám, minden irántad érzett empátia nélkül, akkor is azt a változást kell tudomásul venni, hogy ami az utóbbi évtizedekben történt veled, az túlontúl érzékennyé tett, az „új szenzibilitásnak" jeleit mutatják legújabb megnyilvánulásaid is. De ami mindennél fontosabb, hogy tragikus sorsodat meghazudtolón képes vagy most is arra, hogy náladnál húsz-harminc-negyven évvel fiatalabbakkal, mély, nagyon üde, szívbéli kapcsolatot teremts, művészként, pedagógusként mint mester a tanítványaival, de egész egyszerűen csak emberként.

– Másképp, másnak nincs értelme.

– Azért is döbbent meg, amikor azt mondod, hogy másképpen kellett volna élned. Ki kellett volna állnod a sarokra, a spiccre, így fogalmaztál. Ahogy az általad nem igazán kedvelt Petőfi vallotta az Egy gondolat bánt engemet… kezdetű versében: „Legyek fa, melyen villám fut keresztül, / Vagy melyet szélvész csavar ki tövestül; / Legyek kőszirt, mit

a hegyről a völgybe Eget-földet rázó mennydörgés dönt le…" – gondolatához. Kiállni a hegyszirtre, állni szélben, viharban, tűző napsütésben sudár egyenesen, hajlíthatatlan szálfaként. Vagy csak egyszerűen lenni, kőszirtként. Most mégis mintha legszívesebben a Petőfi-képhez igazítanád az életed. Elviselni az ember fölötti megpróbáltatásokat, eltűrni mindent, amit a sors rád mér, és nem megbújni a kihívások, a nehézségek elől. Ezt így mondod, ugye? Tehát az ember legvégül mégsem bujdokolhat el önmaga és a világ elől.

– Valami ilyesmi volt, van velem. A személyes testi esendőségemet, azt nagyon is jól ismertem mindig, de ugyanakkor tudtam azt is, hogy lélekben soha nem adom meg magamat, így fogok meghalni. *Úgy, hogy a reménytelenségben is reménykedem az utánam következőkben.* De ez meglógás a felelősség elől, mert ha valami pluszt kaptam, a születésemtől és a sorsomtól, azt hirdetni kellene. Kellett volna. Most már elég késő minden. Habár én sokszor, hogy mentsem magam, úgy érzem, *hogy egy kis gyertya voltam, de sok másikat meggyújtottam, anélkül, hogy tűzvészt okoztam volna.* Épp ma kaptam egy meghívót ilyen visszaigazolás-félét egy kiállításra, Torontóba. Azt írja az illető, egy szobrász srác, hogy *Drága Kornél*, jók voltak azok az évek, amikor ott nálad kubikoltunk, hordtuk a köveket és építettünk.

– *Hol építettetek?*

– Zebegényben. Írja azt is, hogy nem nálad tanultam, de mégis, te tanítottál meg szinte mindenre. Mert te vagy az igazi Mesterem. És hogy sokáig sokat beszélgethettünk éjszaka. Az milyen sokat jelentett neki. A mindent jelentette az életében. Ő az lett, akinek gondoltam.

A legjobb pillanataimban hiszek abban, hogy sok ilyen kis tűzet gyújtottam. A rossz pillanataimban meg az van, azt érzem, hogy végig bujkáltam, végig alakoskodtam, végig hazudtam az életet, és már épp ideje, hogy megszabaduljon tőlem a világ. Ki dönti el?

– *Ki dönti el? Ez egy költői kérdés, és nagyon súlyos, az odaátba átutalt kérdés. Beszélgetésünk legelején elmesélted, hogy miért nem érezted elegendőnek azt, hogy csak rajzolsz és festesz. Mert hogy időben és térben akkor úgy érezted, hogy a mesterségednek, a képzőművészeti munkának a hozadéka, az eredménye sokkal később jelentkezik, látható meg majd igazán, mint teszem azt a Zebegényi Nyári Képzőművészeti Szabadiskola építése, működésének pedagógiai hatása. Mégis miként gondolkozol minderről ma? Életed művéről, alkotásaidról. Mindazt, amit ez idáig életre mentettél, érzésed szerint, a teremtett munkáidnak mi lesz a sorsa? Én most irgalmatlanul, műveid halhatatlanságára kérdeztem rá.*

– Ezt Thomas Mann szavaival mondom: *kételkedő vagyok, amint itt ülök.* Nem azért, mert semmiben sem hiszek, hanem mert sok mindent lehetségesnek tartok. Vannak olyan képeim, amik ma is örömet okoznak, ha rájuk nézek. Egy bizonyos hangulatban. És van olyan, mikor mindenre azt mondom, hogy ez semmi.

– *Nem gondolod, hogy ez így természetes, ugyanakkor mégis természetellenes, vagy talán mégsem? A természetes kapcsolat a műveiddel az volna, ahogy egy munkát készre vittél, megteremtettél, abban a pillanatban a köldökzsinórt is elvágtad. A mű elkezd élni, lélegezni, s tovább festi önmagát a történelem vásznán, tőled függetlenül kiállítják, katalogizálják, rendszerezik. A művészettörténészek meg addig írnak róla, ha írnak róla egyálta-*

lán, míg a művészetek törzsfejlődésének életfáján helyükre nem kerülnek a dolgok, az igazi művek.

– Mielőtt a helyükre kerülnének az általad kívánt „dolgok", csak úgy mellékesen hadd meséljek el valamit. Ismersz, elég jól ismerjük egymást: én nagyon sok emberben hiszek és hittem már. Felemelő érzéssel szeretek beszélgetni, így, mint most is veled, hogyha az a beszélgetés nem megy át gyűlöletbe. Ugyanakkor nagyon tudom szégyellni, hogy nem vagyok képes megállni azt, hogy ne figyeljek oda például a parlamenti közvetítésekre, ahol szinte minden a gyűlölködésről szól. Nálunk ma nem a politikai elveik védelmében esnek egymásnak a képviselők, hanem a hatalom megszerzése, megtartása érdekében kreálnak gyűlöletet gátlástalanul egymás közt, egymás ellen. Az ilyen helyről egyből menekülni akarok, ilyenkor én leginkább feladom, mielőtt még harcba keverednék a külvilággal, azután meg észrevétlenül magammal. Holott tudom, hogy a legtapasztaltabb demokráciákban, az angol parlamentben sincs ez másképp, de mégsem hiszem, hogy úgy, annyira minősíthetetlenül rondán van, ahogy az legújabban az ország házában történik.

– Azt mondod, hogy az ilyen helyről menekülni akarsz, s hogy leginkább feladod a reményeidet is. Ez nem gondolod, hogy ellentmond az eddig megvallottaknak. Hiszen valami, mégis rajta tart, itt tart, ide köt. De mi az a valami?

– Eszembe jut most valaki. Churchill, ő mondta a második világháborúban a németekkel folytatott tengeri csatározások közepette, hogy nagy ütközet volt Franciaországban, nagyon sok hajónk elsüllyedt, s a németek győztek. Mit mondhatok? A történelemben az angol királyság nagyon sok csatát elvesztett már, de háborút még sohasem. Ez legyen ajánlottan az emberiség eljövendőre reflektáló mottója.

– Ezt most a magántörténelmedre vonatkoztatva is így érzed?

– Nem. Az egész emberiségére érzem így, amelynek én is tagja vagyok.

– Kornél, te hiszel a nagyvilági globalitásban, abban, ami épp most van megszületőben? Valóban bízol abban, hogy a Mi világunknak lehetnek világpolgárai, s ez a világ egyszer egy nagy egészet alkot majd?

– Hiszek benne. Nagyon hiszek. Nézd csak meg, hogy nálunk szégyen még mindig zsidónak lenni. Ha teljesen az lennék… De szégyen cigánynak lenni is.

– Ez igaz. De az is igaz, hogy önmegbecsülésünk általánosan olyan mélypontra zuhant már a rendszerváltoztatás viharában, hogy lassan magyarnak lenni is szégyen Magyarországon. Vajon a világháborút követően miért hatalmasodtak el ismét ezek a negációk: ellenérzések, rossz érzések, kisebbségi tudatból fakadó érzések, kísértetiesen ugyanúgy? Milyen történelmi és lélektani okai vannak? Hiszen olyan kis náció vagyunk. Vagy talán épp ezért? Önvédelemből? „Kis nemzetnek még lélegzetet vennie is radikálisan kell!"*, figyelmeztet bennünket a század elején Marseille-ben, épp szülővárosodból nézvést, Ady a Nagyváradi Naplóban írt cikkében. Mégis érthetetlen, hogy miért ülhet rajtunk, miért csúfítja el Európánkat, ezt a gyönyörű nőt évszázadok óta az ártó szándék.*

– Nemcsak rajtunk! Nemcsak rajtunk. Nézd meg, hogy mi volt a múlt században a gyarmatbirodalmait elvesztő Angliában meg Amerikában. Még most is van faji megkülönböztetés. Habár ott egy néger minden lehet már, de azért mégis, valahol, valamiért valakik utálják.

– Miért van ez így? Ezekben az előítéletekben bizonyára megvannak azok a történelmi tapasztalatokkal átitatott mély ok és okozati összefüggések, amelyekre előbb-utóbb magyarázatot kell találnunk.

– Persze, hogy vannak ok és okozati összefüggések. Nálunk ezt az életérzést, mondjuk a cigánykérdésben az a mélységes bűntudatból fakadó gyűlölet hordozza, amelyről csak annyit tudok, hogy én születésem pillanatától nem lehetek olyan, mint a másik ember. Ezek az emberek valamikor idemenekültek, valahonnan, s mondjuk meg, hogy soha nem vettük őket emberszámba. Pedig most már lassan nálunk is kikerülnek közülük tudósok, tanárok, művészek. Nagy–Britanniában, az Egyesült Államokban ez a kérdés talán már megoldódott. S a vén Európában, a szigetországban érhető leginkább tetten ez a változás. Vajon hány millió hindu él közöttük, békével, az egykori indiai árja népek közül, a legbüszkébb britek között?

– Milyen megterhelő érzés, hogy az árjáról nem valami isteni és nemes, hanem sokkal inkább a fajelmélet, az árjásításról pedig a fasizmusnak, a zsidóság kultúrájára, civilizációjára, gazdasági és művelődési kiszorítására irányuló erőszakos kortünetek jutnak az eszünkbe. Az a világbotrány, amelyről a mélyen hívő költő, aki római katolikusnak vallotta magát, Pilinszky János egyetemes értelemben azt írta: „Megtörtént, holott nem követtem el, / Nem történt meg, holott elkövettem". Ez a mi világunk legkegyetlenebb paradoxona.

Mindazonáltal te világpolgárnak érezheted magad. Ugyanakkor mégis a fény igézetében a zebegényi Dunakanyart fested, lokális értékeket, a helyi tudás szintjein gondolkozol, választott témáid tekintetében legalábbis.

– Kinevezhetlek téged teljes mivoltodban világpolgárrá, akkor is egy bizonyos körben fogsz élni, egy bizonyos területen, attól függetlenül, hogy nyaranként elmehetsz a Hawaii szigetekre vagy Japánba vagy Kamcsatkára.

– Lehet, hogy a kozmopolitizmus a szabadság-szintek síkján ma még egy olyan elvonatkoztatott fogalom, amely, csak mint plátói világérzés létezik? Talán épp ez benne a kivételesen szabad. Mert jó tudni, hogy "a szabadság az emberiség abszolút nulla foka". Vagy úgy is lehet, miként a Kis herceg földrajztudósának formális logikája szerint van. Aki ahhoz, hogy birtokolhassa az égi fényességek milliárdjait, „azt a sok kicsi izét", elegendőnek tartja, ha megszámlálja a csillagokat. Ilyetén, „mit neki érző kebelnek!" kinevezi a Kis herceget bolygóközi nagykövetévé. Valószínű, hogy eszméink, rögeszméink, aranyeszméink karátszáma szerint élünk itt, ezen a bolygón. S hogy földhöz szegzett lélekkel, a gravitáció ellenében világpolgárként járjunk-keljünk igazságkereső körútjainkon a nagyvilágban, Európában, az ma még nem igazán megy, vagy legalábbis csak nagyon kevesseknek megy, mert valami megköti az ember fiát, még akkor is, ha művész.

– Európával és a világgal példálózni nem volna szabad, amikor fölöttünk lüktet az a fejeket zsibbasztó fényjelekkel, ígéretekkel teli végtelen, az univerzum. S általa elképzelhetetlen számú világokat tételezhetünk fel, a szűkös magunkén kívül, értelmes és érzelmes lényekkel.

– Valamikor kozmikus lény lehetett az ember, s együtt lüktetett a csillagokkal. Újra azzá kell válnia. Ebben az égi parancsban, magam is hiszek.

– Igen, én is ezt mondom. És úgy legyünk büszkék arra, hogy európai vagy ázsiai vagy akármilyen gyilkos ősből, emberből lettünk a világmindenség egyik fajává.

– Beszélgetésünkben megfogalmazott vallomásos, olykor ihletetten ironikus, kegyetlenül őszinte gondolataid mintha Prospero titokzatos könyvébe valók lennének. Sokszor és sokakkal gondolkoztam már együtt arról az éter hullámhosszán, a „Vigyázat, humanisták"-ban, vajon mi az oka annak, hogy a 20. század második fele nem volt képes felmutatni, a kicsinyes földi, halandó érdekek fölé emelni bölcseit. Azokat az elméket, akik nem csak a tények szintjén, de klasszikus értelemben valóságosan is rendszerezik és összegzik koruk történéseit. Te mégis, holott ez ma nem jellemző, ha nehezen is, de mintha minden gondolatodban, minden kétkedő mondatodban filozófiai szintézisre törekednél. Mintha, „kísérlet a bánat ellen", mozaikszerűen óhajtanád összerakni vélt és valós igazságaidból, kétkedéseidből, életed tapasztalati cserepeiből azt az individuumot, azt az Egészséges Egészet, aki a judeo-keresztségben kapta a nevét és úgy hívják, hogy Dániel Kornél.

– Én nem is azt szeretném összerakni, hogy Dániel Kornél, hanem hogy Ember.

– A létezés különböző szintjein.

– Van teknősbéka, és van zsiráf is. De állatok.

– Az emberi létezés különböző szintjeire gondoltam.

– Igen, de miért olyan különbözőek azok a szintek? Hány ezer éve.? Talán néhány százezer éve létezik emberfajtájú lény is ezen a bolygón? Mit jelent ez időben és térben, ahhoz a négy és fél milliárd esztendőhöz képest, amikor az élet első jelei mutatkoztak bolygónkon?

– Semmit, és mégis valamit.

– Semmit. Az utolsó egy év utolsó perceit, pillanatait? És miért legyünk mi magunk is olyan hihetetlenül beképzeltek, hogy azt állítjuk, hogy velünk, általunk az evolúciós törzsfejlődés a csúcsára érkezett? Az evolúció nem csak biológiai folyamatként létezik, vagyis nem csak a testben van jelen, de a szellemiekben, a lelkiekben is. És akkor drukkoljunk annak, hogy a lélektani evolúciós fejlődési folyamatok nem állnak meg egy bizonyos ponton. Illetve nem is kell drukkolnunk, hiszen ezek a folyamatok természetesek kell, hogy maradjanak, s tőlünk, emberektől függetlenek. Mert olyan ez, mint amikor bennem az a nem tudom én „mi" – nem tudom néven nevezni – lábat követelt, akart magának, akkor bennem megszületett a láb. Holott valójában nincs lábam. Most valami olyasmit remélünk és követelünk, ami nincs, de lesz, mert lehetne.

– Csakhogy ebben az állításban van egy áthidalhatatlannak tűnő ellentmondás. Az evolúciós elméletek értelmében, mindig az erőszakosabb marad életben a kevésbé virulenssel, erőszakosabbal szemben, és marad a felszínen. Vagyis ha a lélek hosszán is létezik evolúció, akkor az a világ humanizálhatósága tekintetében kritikus állapotokat idézhet elő.

– Nem igaz. Nézd meg, hogy hogyan emlékeznek meg ma az első és második világháborús névtelen hősökről, köztük a bajtársaimról, akiket személyesen ismertem.

Verseket írtál, biztos írsz is még, így nem nehéz belátnod, hogy a személyükre már nem is gondol senki, hacsak a közvetlen hozzátartozók nem, s a nevük mintha nem is volna fontos, de a tragédiájukat, ami velük és körülöttük történt, azt valahogy, mégiscsak a személyesben élhetjük át újra, érthetjük meg legvégül. Az a sok Kis János, Szűcs Pali, akiket halálra gyilkoltak? Áldozatok voltak! Nekem ne meséljen senki hősökről. Ők azok,

akik emlékezetünkben életük árán felmagasztosulnak, hogy tovább szolgálják túlélőiket, bennünket. Hát nem szörnyű ez?

– Mártírnak nem születik egyikünk sem, ez az igazság. S egyikünk sem születik szentnek, de még csak boldognak sem, ez a törvény.

– Hős, aki kiáll az igazságaiért, s rámutat bátran a hazugságokra, miközben tudja, hogy ez az életébe kerülhet. Hős lettem volna akkor, ha '44-ben a nagyváradi utcán azt ordítottam volna: Nézzenek rám, félvér zsidó vagyok! De milyen keresztények vagytok ti?

– És milyen zsidók vagytok ti?

– És milyen zsidók vagytok ti!?

– Ahogy itt ülsz mélypontjaid ünnepélyén, kételkedőn, mégis mit üzensz odaátra, a harmadik évezred emberének? Van-e üzeneted egyáltalán? Vagy mindezek után csak azt mondod, hogy íme, rátok testálom koppanásomat, mindazt, amit földi létemben megteremthettem, a tiétek. Éljetek vele boldogul.

– Éljetek vele boldogul, és keressétek az igazságot. Én is azt kergettem.

És nem tudom, hogy valóban csillag volt-e, vagy csak egy fénylő szentjánosbogár?

– Talán ezzel mondtad ki a leglényegesebbet. Kételkedő voltál és maradtál. Hogy miért? Ez létezésed titkai közé tartozik. Most mégis azt mondom, fejtsük meg ezt az örökkéva(l)ló titkot. Beszélgetésünkre készülve Weöres Sándor Hamvas Bélának, a mesternek, ifjúi hévvel ajánlott kis kötetecskéjét olvastam. Címe, a Teljesség felé. Mai elmélkedésünk titokfejtő esszenciájaként, engedd meg, hogy felidézhessek belőle egy rövid fejezetet A LÉTEZÉS-ről

– „Nézz meg egy kődarabot, egy kalapácsot, egy bokrot, egy paripát, egy embert: mindegyik keletkezett, pusztuló, határolt, egyéni, külöN-lévő. De közös lényegük, a létezés, nem keletkezett, nem pusztuló, nem határolt, nem egyéni, nem külön-levő. A létezés mindenben azonos."

– „A sokféle keletkező és pusztuló alakzat: ez az élet. Az örök egymás után, melyben minden forma csak egy-egy állomás: ez a létezés. Az ember az egyetlen, aki a változókban a névvel rögzíthetőt keresi: értelme van. Az ember az egyetlen, aki önmagában az egyéni és feltételes dolgok alá, a közös és feltétlen létezésig ás: lelke van tehát."

(Dániel Kornél lelke azóta tovarobogott. Zebegényi temetésén 2002 februárjában, a tél utolsó napjaiban szerettei, tanítványai és barátai körében vettünk Tőle végső búcsút a református egyház szertartása szerint. Szőnyi István, a hely szelleme szerinti mester, családi sírboltja közelében, két, csemete korában nehéz sorsú, a gondviselés akarata szerint lassan formálódó és deformálódó, azóta láthatóan a csillagos végtelen felé igyekvő ezüstfenyő oltalmára bízva földi maradványait, hogy szelleme bennük és általuk újjászülethessen, s része legyen az örök boldogságban.)

(A Madách Rádió a „Vigyázat, humanisták" című irodalmi, művészeti és bölcseleti műsorában, 1997-ben elhangzott beszélgetés átírt változata.)

MEGÉRTENI SZERETNÉM A VILÁGOT, ÉS NEM MEGVÁLTOZTATNI

Csendes beszélgetés Molnár László József grafikusművésszel

Németh Péter Mikola – *Korábbi adásaink gondolataiból csak néhányat idéznék, s mindenekelőtt azoknak a beszélgetőtársaknak a gondolatait, akik közérthetően, tömören fogalmazták meg a világ humanizálhatóságára vonatkozó feltevéseiket. Ezek között a megfogalmazások között feltehetően van olyan, ami Molnár László József grafikusművész teremtett egyedi világával, művei összetevőivel párhuzamba állítható. Az első ilyen gondolat Maklári József karnagyé, aki arról beszélt, hogy a Mi világunk csakis a szeretet jegyében humanizálható. Két héttel ezelőtti vendégem Szabados György zeneszerző, dzsessz zongorista A zene kettős természetű fénye című esszéjéből idézve úgy fogalmazott, hogy az ember születésekor nyugodt, mert ilyen az égtől kapott természete, minthogy nem vagyunk képesek visszatérni önmagunkhoz, ezért az égtől kapott értelem idővel kialszik bennünk, ez a humanizmus legfőbb akadálya. Gánti Tibor biológus professzor pedig nem kevesebbet állított, minthogy semmi reményünk az evolúciós fejlődések függvényében a humanizációs folyamatokra, mert mindig a virulensebb, az erőszakosabb marad életben, ez így működik mióta a világ világ a sejtek köztársaságában is.*

Vajon, miként vélekedik minderről egy olyan ember, aki nem is régen a határon túli kisebbségi magyar sorsból, a Pece-parti Párizsból, Nagyváradról, muszáj-kényszerből érkezett meg ide, a Dunakanyarba, Vácnak városába, s aki mindennapi létében kellett, hogy szembesüljön a világ humanizálhatóságának fontosságával.

Molnár László József – Azt gondolom, hogy dr. Gánti Tibornak igaza van. Én mégis egy másfajta megközelítést javasolnék, és pedig azt, hogy az ember saját magát mint alkotást kíséreljе meg felfogni. Ez talán a szóban forgó kérdésnek egy lehetséges megközelítési módja.

– Alkotás abban az értelemben, hogy isteni lényege szerint a teremtés része?

– Önmaga alkotásának a része. Saját magát megalkotja.

– Aha! Világos, kezdem már érteni.

– Ez a legfőbb dolog ebben az egészben, hogy saját magát próbálja megérteni és megalkotni az ember.

– Ez, azt hiszem, abban az értelemben megfogható, körülírható, ha elfogadjuk, hogy Molnár László József egy intuitív alkatú ember.

– Ezt nem értem pontosan, ezen, mit értesz?

– Máris mondom, hogy mit értek intuitív alkaton. Te egyszerűen nem nevezheted tényfeltáró művésznek magad, aki pusztán csak az ösztönös megérzéseire hagyatkozik. Ellenben, ha intuitív művésznek vallod magad, akkor az alkotói folyamat tekintetében számtalan jelentős kérdésre választ kaphatsz, még akkor is, ha a kérdésre nem kívánsz válaszolni. De miért is? Nézzük csak a műveidet, azokból feleletként bizonyos összefüggésekben, asszociációs terekben következtetni lehet az alkatodra, a személyiségedre, így a világban, a természet egészében való helyedre is. Bergson pozitív metafizikája értelmében az intuitivizmus alatt, ebben a vonatkozásban, azt érthetjük, hogy a valóság közvetlen megismerése az érzéki tapasztalattól és a racionális tapasztalástól független felismerés alapján történik. Az intellektus megérzésére van szükség, arra, aminek segédletével valamilyen tárgy, az objektív valóság belsejébe képzeljük magunkat, hogy megtaláljuk, ami abban egyetlen és kifejezhetetlen. Azt hiszem, erre a megismerésre törekszel te magad is, amikor semmirevaló hulladékokat, amit mondjuk a Gombás-patakban összehord a víz, azt lerajzolod, grafikusan megörökíted, ábrázolod. Még pontosabban, Schopenhauernél is felfedezhető, hogy az irracionálisan felfogott intuíciót szembe állítja a logikai gondolkodással. De ugyanezt mondja Schelling is. Croce esztétikájában pedig egyenesem azt olvashatjuk, hogy a művészet azonos az intuícióval, aminek a lényege a meglátásokon, impressziókon alapuló képzeleti kép.

Ezek az alapvetés mindenképpen lehetőséget adnak arra, hogy esetleg így értelmezhessük esetedben is az intuitív alkat fogalmát. Vagy tévednék? Bár az intuitivitásnak fénye olykor gyenge, gyengeségében mégis van akkorka energia, hogy képes bevilágítani, feltárni életünk legmélyebb bugyrait. Úgy mondom ezt, hogy természetesen az enyémet is, mindenkiét. Evilági létünk mulandóságunkkal szembesülő lényegét tárja fel. Vagy, te ezt, nem így látod?

– Azt, hogy te hogyan gondolod, egészen pontosan nem tudtam követni, illetve csak sejtem, miképpen is értheted, hogy intuitív alkat vagyok, vagy intuitív módon próbálom a világot megközelíteni vagy megérteni. Ez talán abban nyilvánul meg, hogy valóban a világ miértje a hogyanban érdekes. Elsősorban az érdekel, hogy ez a világ hogyan nyilvánul meg, hogy jelenik meg előttem. Arra, hogy miért úgy jelenik meg, arra nem tudok választ adni. Erre valószínűleg sokkal okosabb emberek hivatottak, de nem biztos, hogy az ő válaszuk helyes lesz. Egyáltalán a világ megérthető-e, vagy helyesen értelmezhető-e?

– Arról már korábban többször is elmélkedtünk, hogy te alkatod szerint, sokkal inkább megérteni, sem mint megváltoztatni kívánod, a világot.

– Ez így van. Engem a világ esztétikuma ragad meg elsősorban, bár a miértje is foglalkoztat, de nem biztos, hogy az én válaszaim erre helyesek. Ezért igyekszik az ember mások gondolatait elolvasni, megérteni, megismerni, de úgy tűnik, hogy ahány válasz, annyiféle.

– Ez így van rendjén. Ahány válasz annyiféle. Ám annak lehetősége, hogy a válaszainkat milyen körülmények között adjuk, szabad akaratból-e, avagy valamilyen elvárás szerint, az bizony nem mindegy. De visszatérve eredeti gondolatunkhoz, azt hiszem, hogy azt azért képes vagy elfogadni, hogy mindaz, amit s ahogy teszel, az intuitív alkatú alkotónak minősíthet téged. És az, hogy az alkotóelménének mondjuk, a szabadság szintjei mekkorák, miközben teremt, úgy vélem, hogy ez az Egész-ségünkre vonatkoztatva, nagyon is meghatározó kérdés.

– Valószínű, azért foglalkozom azzal, amivel, mert abban úgy érzem, hogy maga a szabadság nyilvánul meg, egy személyben én döntöm el, hogy miből, mit, mennyit csinálok; meddig és milyen formában teszem a dolgom. Én adok magamnak feladatokat, és én döntöm el egy személyben, hogy a feladatot hogyan valósítom meg.

– Ez idáig rendben is volna. De a külső folyamatok, vagy az eddig megélt tapasztalataid mégiscsak befolyásolnak abban, hogy mit, miért, és, miként teszel?

– Ez bizonyára így van. Ez egy nagyon érdekes probléma, de nem tudom, hogy ezt meg lehet-e röviden válaszolnom.

– Ahogy ezt így most felveted – igen vagy nem –, én a következőkre gondolok, ez az a ritka kegyelmi állapot, amikor bekövetkezhet egy olyan pillanat, hogy az élményszerű cselekvést, a misztikus intuíciót választja az alkotó. Ez érzései, gondolatai vagy legbensőbb törekvései együttesének felel meg, ami áttöri az inviduális Ént, és a nyílt létet el tudja érni, miként ezt Hamvas Béla írja a Scientia Sacra, a Szent Tudás című művében. A misztikus intuíció képességnek a megtartása nagyon fontos volt a mi századunkban is, tekintettel arra, hogy több rendben is veszélybe került ez a képességünk, de ez már így volt a 19. században, s így marad minden valószínűség szerint a 21. században is. Vajon az alkotás állapotában, az ihletett pillanatokban mennyire van magára hagyatva a kétségek között hányódó ember, vagy mennyire fogják az ősök, valakik, ki tudja, hogy kik az ecsetjét, ceruzáját? Képes-e, valóban a legbensőségesebb tudati, vagy épp genetikai rétegekbe alászállni a teremtő lélek, hogy felszínre mentse azt a gondolati lényeget, ami életre „tévedt" egyszeriségének megismételhetetlen jele, tanúbizonysága?

– Ez egy nehéz kérdés, mert minden művész arra törekszik, hogy a még sohasem látott dolgokat jelenítse meg, de végül is mindenkiről kiderül, hogy így is lehet a saját korának vagy műveltségének az áldozata. Úgy is fogalmazhatunk, egyszerűbben mondva, hogy mindenkinek van anyja és apja. Lehet, hogy ez nagyon banálisan hangzik így, de mindenki, aki ebben a korban él, az önkéntelenül is ennek a kornak a hatása alatt dolgozik. Ettől nem tudja függetleníteni magát. Természetes, hogy hatással van rá.

– Ez több mint érdekes, amit most állítasz, hogy egy ember, előfordulhat, lehet a műveltségének áldozata is.

– Így van.

– Ezt hogy érted? Erről nagy hirtelen az jut eszembe, hogy hát persze, léteznek olyan filozófiai iskolák, amelyek azt vallják, hogy megtanulni szinte semmit sem lehet az életben, merthogy az a valami, a „tudás", az vagy benned van, vagy nincs benned születésed pillanatától kezdve. Örökletes valami tehát. Tanulni márpedig „csak" azért kell, hogy elsajátítsuk, megtanuljuk mindannak eszközrendszerét, amivel aztán a bennünk szunnyadó, rejtezkedő tudást aktivizálhatjuk, létre menthetjük.

– Nem nevezném tudásnak, lehet, hogy épp ez az, az intuíció, amiről az előbb te magad beszéltél. Az ember valamire ráérez, lehet, hogy saját korára, és azt próbálja tapasztalatai alapján, észérvekkel magyarázni, hogy alátámassza sejtéseit.

– Mindazt, amit eddig elmondtál, azokból a következőket szűrhetem le összefoglalásként. Ha cselekedetünk teljes személyiségünkből fakad, az azt jelenti, hogy hitelesen tesszük a dolgunkat. Mert valójában akkor jöhetnek létre korszakosan autentikus művek, ha összetéveszthetetlenül magukon viselik teremtőjük kézjegyét. A szabadság ilyen értelemben a konkrét én viszonya a mindennapi cselekedeteinkhez. Hiteles énünkkel időről időre egyensúlyt kell teremtenünk, mert másképp nincsen szabadságunk, ami meglehet, hogy „az emberiség abszolút nulla foka", ahogy Utassy József figyelmeztet egyik versében, ám a szabadság akkor is, időről időre újjá kell, hogy szülessen.

Az eddig elmondottak által most akarva-akaratlanul, de megérkeztünk az egzisztencializmus problémakörének egyik sarkalatos kérdéséhez, amelyet többek között Jean Paul Sartre és Camus vetett fel részleteiben: a földi létünkben érezhetjük-e abszolút szabadnak magunkat? Létezik-e abszolút szabadság egyáltalán, vagy a szabadság valóban relatív fogalom, relatív élethelyzet?

– Ez megint egy nagyon nehéz kérdés, és nagyon sok gondolkodó meg is próbált rá választ adni. Én adjak most választ erre? Ez részemről egy nagyon merész vállalkozás. Mégis azt mondom, hogy maga a művészet a megtestesült szabadság, tehát ahol az ember szabadon cselekszik, és ma már, amikor nincsenek konkrét megrendelők, szinte teljesen függetlenítette magát a művészet a pénztől, az anyagiaktól. Úgyhogy én azt vallom, hogy azért is foglalkozom azzal, amivel, amit magamnak feladatként választottam, mert ebben bizonyos fokig szabadnak érzem magam.

– Miközben a kortársaid arról panaszkodnak, hogy ez a túlontúl anyagias kor béklyóba köti a szellemüket, a kezüket, hogy egyszerűen létalapnyi időt sem hagy arra, hogy az alkotó elme ténylegesen önmaga lehessen. És ha valaki irgalmatlanul egylényegűvé kíván válni önnönmagával, akkor pedig a remeteséget kell választania minden tekintetben, vállalnia kell a választott magány szabadságát, az evangéliumi szegénységet.

– Ez egy kettős dolog, mert az ember szeretne abból megélni, amit csinál. Kérdés azonban, ha a munkájából él, akkor szabad-e? Illetve, hogy akkor nem kell-e kiszolgálnia a megrendelőjét, a kereskedőket, azt a piacot, ahol eladják a munkáit? Az ellentmondás az egészben tehát az, ha nem adják el a műveit, akkor valószínű, hogy ténylegesen azt csinálhatja egy egész életen át, amihez kedve van.

– Ezzel a megállapításoddal akarva, akaratlanul visszakanyarodtunk ahhoz az agyoncsócsált '70-es évekbeli kérdéskörhöz, miszerint: áru-e a kultúra, vagy sem? Esetleg a kultúra olyan különleges áru, amelynek karátszáma van, s semmi máshoz nem hasonlítható? Akkor pedig a társadalomnak különleges elbánás módba kellene részesítenie, egy olyan dotációs rendszer megteremtésével, amelyben a kulturális értékeket megfelelően honorálják. Vagy a kultúra egész egyszerűen olyan áru, ami semmiben sem különbözik más piaci társaitól?

– Áruként kezelik a művészetet, és vannak nagyon jó szemű üzletemberek, akik nagyon sok pénzt tudnak ezzel keresni. Én nem tartanám ezt egyértelműen árunak. Bár mondom, hogy jelen pillanatban nagyon úgy néz ki a dolog, hogy egyszerűen adják-veszik a kultúrát, mint bármi mást.

– De ha nem tartjuk árunak, akkor mégis minek tarthatjuk? Van-e erre fogalom, vagy valami köztes állapotjelző?

– Azt gondolom, hogy a kultúra az egy nélkülözhetetlen lelki szükséglet. Én abból indulok ki, hogy a világ minden részén képesek voltak létrehozni hihetetlenül gyönyörű, fantasztikus műalkotásokat, építményeket, képeket, díszítéseket. Olyan dolgokat tehát, amiből közvetlen hasznuk nem volt az embereknek, azon túl, hogy egy-egy műremek esztétikusan szép volt, vagy hogy valamilyen mágikus szerepet játszott az életükben. Tehát a kultúra nem mindig jelentkezik áruként. Akkor, amikor egy juhász a botjába farag egy jelenetet, akkor az, nem hiszem, hogy áruként jelenik meg a közgondolkozásban.

– Ezek a jelek, minden bizonnyal valamiféle üzenetek, a kollektív tudatban létező közös nevezők, s a jelenkornak vagy az eljövendőnek szólnak. És az ilyen jelekből, akiknek az üzenet szól, azok vélhetően olvasni is tudnak. De mi történik akkor, ha nem születnek meg ezek a közös nevezők. Azt érzékelni ugyanis, hogy akár a jelenkori képzőművészetről, akár a mai magyar irodalomról elmélkedünk, de beszélhetünk a kortárs zene világáról is, a legnagyobb baj abban áll, hogy az alkotó, az előadó és a közönsége között ma már áthidalhatatlannak tűnő szakadék tátong.

– Ez a szakadék létezik, ezért nagyon sokan hibásak, vagy feltételezhetően hibáztathatók. Ugyanakkor én azt állítom, hogy olyan műalkotást, ami mindenkihez szól, nem lehet létrehozni. Én úgy vélem, hogy ez éppen olyan, mint a mostani rádiós beszélgetésünk. Ha valaki erre a hullámhosszra állt, akkor az hallgatja a műsort, ha pedig más hullámhosszon van, akkor természetesen ezt nem hallja. Én azt gondolom az alkotásról is, hogy vannak különböző érzékenységű emberek, akiknek hasonló az érzékenysége az veszi az „adást", a jelet, az üzenetet, az ráhangolódik, aki nem, hát az nem.

– Vagy hasonló érzékenységű égi antennája van.

– Pontosan. Erre gondoltam.

– Ilyen érzékenyen szomorú égi antennás emberek azonban már alig léteznek, az ő köreik mára már teljesen ezoterikusakká váltak, azt sem tudni, hogy vannak-e még egyáltalán. Valószínű, hogy mostanra úgy lett – némi egészséges öniróniával állapítom meg – hogy már csak a költők olvassák egymás verseit, s jószerével csak a képzőművészek mennek el egymás kiállításaira.

– Lehet, hogy így van, de azért ennyire nem vagyok szkeptikus.

– A klasszikus értelemben vett forma és funkció egységének kívánalma létezik-e még a képzőművészetben? Egyáltalán a kortársműveknek miként lehet funkciója egy enteriőrben, mondjuk, egy otthonosan berendezett lakáson belül? Vagy ezek az alkotások egész egyszerűen csak a kiállító termek látogatóinak szólnak, és semmi mást nem kívánnak, mint pontos diagnózist, látleletet adni a máról?

– Ez nagyon pontos megfogalmazás, hogy látlelet. Az, valóban. A művészet mai állapota szerintem nagyon fontos látlelete a kornak. De ebben jó is van, rossz is van. Én legalábbis nem tartom annyira elszomorítónak a helyzetet. A mai képzőművészetben ugyanis egy heroikus kísérletet látok arra, hogy a képzőművészet egy sajátos nyelvet alakítson ki, egy teljesen önálló, ilyen értelemben a zenéhez hasonló nyelvet, és ezen a nyelven próbáljon szólni a nézőhöz. Itt vetődik fel a probléma, hogy a nyelveket tanulni kell. Az iskolában, de ma már az óvodában is lehet tanulni az idegen nyelveket. Ugyanakkor a vizuális

nyelvet sehol sem tanítják! Lefordítani pedig a vizuális nyelvet, még ha vannak is rá kísérletek, reménytelen dolog, hiszen pont az a lényege, hogy egy olyan vizuális nyelvet alakítsunk ki a képzőművészetben, amely átfordíthatatlan a matematika vagy épp az irodalom nyelvére.

Talán ez az egyik oka annak, az úgymond művészi szakadéknak, amiről beszéltél, beszélek. Azután természetesen még egyéb okai is vannak.

– De itt elsősorban a metaforikus avagy a szimbolikus nyelvekre kell gondolnunk, azt hiszem. S nem tény- és tárgyszerűen az idegen nyelvekre, vagy épp a képzőművészet vizuális, vagy az irodalom verbális nyelvére. Ehhez tényleg szükségeltetik valami többlet, egy olyan képesség, amiről korábban beszéltünk. Vagyis hogy képes legyen az a valaki ráállni egy bizonyos hullámhosszra, képes legyen megtalálni a közös nevezőket, mert máshogyan nem leszünk képesek szót érteni egymással. S akkor a bábeli zűrzavar, az csak nőttön-nő.

– Én mondjuk, amikor nyelvről beszélek, vizuális nyelvről, akkor arra gondolok, lehet, hogy a művészt az érdekli, hogy mi történik akkor, ha a zöld találkozik a pirossal, vagy egy hegyesszög találkozik egy gömbfelülettel. Tehát azokra a szakmai kérdésekre apellálok, amelyeket nem lehet elmondani szavakkal, mert azt látni kell.

– Akkor tehát, mindebből mégiscsak az következik, hogy valamilyen módon Te magad is hiszel a Teremtő fejlődésben, mindenféle ellenhíresztelés dacára?

– Valahol biztosan, mert ha nem hinnék, már régen abbahagytam volna.

– Ebben a kijelentésedben számomra mégis az a furcsa, hogy grafikáidnak témái, modelljei, megörökített tárgyai, amiket lerajzolsz, csupa haszontalan, funkciójukat vesztett, kidobott, mulandóságra emlékeztető tárgyakból állnak. A Gombás-patak partjára és mindenféle szemétdombokra kidobott textíliákból, nylonokból, elkorhadt uszadékfákból, ágakból, fakérgekből; roncsokból, mindenféle foszlásnak indult színes neccekből és hálókból, oszlásnak indult szobortöredékekből, kőtörmelékekből...

– De így teszem őket újra hasznossá, hogy róluk gondolkodom, vagy hogy róluk készítek képeket. S a rendezetlenségben, abban a kaotikus, látszólagos zagyvaságban, amelyben élünk, megpróbálok egyfajta rendet teremteni, ami a véletlen benyomását kelti, de ugyanakkor van valamilyen rendező elv, ami lehet, hogy én magam vagyok, mert én rendezem el az Egészet, s az megjelenik ezeken a képeken.

Már abban is megjelenik valamiféle törvényszerűség, ahogy s amikor kiválasztom azokat a tárgyakat, amelyeket aztán koncentráltan, aprólékos munkával lerajzolok. Ha ösztönösen választok is, a kiválasztott tárgyak egy idő után valamiféle szabályszerűséget mutatnak. Ebben van vitathatatlanul tudatosság is.

– Van még egy tetten érhető, kirívóan jól látható karakteres eleme a képeidnek, mégpedig az, hogy több helyütt egy színes drapériát dobsz rájuk, vagy helyezel el olykor az aranymetszés szabályainak megfelelően, mérnöki pontossággal fókuszálva a kompozíció szívébe, tengelyébe. Az élet jelei, forrásai ezek mulandóságunk tengerében. És a grafikáid láthatóan egymáshoz való viszonyukban is úgy harmonizálnak, mintha több tételes zeneművet komponáltál volna.

– Ezek valóban nagyon fontos észrevételek. A képen belüli zeneiséggel sokat foglalkozom ma is. S ha jól tudom, az építészek is sokat foglalkoztak ilyesmivel, például a rene-

szánsz katedrálisok korában, a templomok tervezésekor az épületszerkezetek, a hajók, az oldalhajók, a belső tér zeneiségével. Én hiszek abban, hogy az arányokban, a formák világában valamilyen zeneiség rejtőzködik. Tehát a formák ritmusában, együtthatásában, hasonlóan a zenéhez, léteznek a hangok, s a hangok között bújnak meg a csendek, szünetek, s így ebből építkezik maga a zene. Ha nincs csend, ha nincs szünet, akkor a hangok is összefolynak, illetve mint zene megszűnnek létezni.

– Vagy pedig ebből a csendből születik meg a szépség, ha elfogadjuk Simone Weil gondolatát, idézem: „A szépség: visszafénylő rendje valaminek, ami már realizálhatatlan és túl van a renden. Zene. Hangok rendje, ami a csendet utánozza".

– A csend az nagyon érdekes, mert amit mi csendnek vagy belső hangnak nevezünk, az valószínűleg a zenéhez hasonlatos. Tehát én nem ürességnek érzem a csendet. És most azokra az ókori filozófusunkra gondolok, akik a szférák zenéjéről beszéltek, olyan zenéről, amely áthat minket, és épp ezért nem halljuk, mert születésünktől fogva halljuk ezt a zenét, és ez a zene mélyen bennünk van. Lehet, hogy ez a titokzatosság arányérzetünkben, arányérzésünkben nyilvánul meg, vagy más egyéb dologban. Tehát én ezt valahogy úgy gondolom, hogy bennünk van egy benső világ, amit te rendnek nevezel, de lehet, hogy az zene, vagy az is lehet, hogy matematikai arányrendszer. Nem tudom pontosan megfogalmazni, ennek magyarázata nálamnál sokkalta okosabb emberekre hárul, gondolom én.

– Ahogy kinézünk a stúdió ablakán látható, hogy ebben a tavaszi hózivatarban, még annyi minden megtörténhet velünk, úgyhogy azt javaslom, térjünk vissza elmélkedésünk szétkötött szálaitól az összefogható égszínkék szálakhoz. Bennem, míg hallgattalak, az fogalmazódott meg, hogy vannak idézőjelben mondottan úgynevezett felsőbb régiókban létező emberek, angyali lények. Ők a „Szeretet Hősei". És ezt a címet ama kevesek, mint azt az Ady által megénekelt aranygyapjas rendet, kiérdemelhetik. Mert ők azok, akik a társadalom szunnyadó figyelmén felül emelkedve, valami általános érvényűen jót, magasabb fokú igazságot kívánnak megvalósítani. Az persze lehet, hogy erreföl Molnár László József máris tiltakozik, s azt mondja, hogy ő bizony nem ilyen ember. Mielőtt kézzel-lábbal tiltakoznál, engedd, hogy rákérdezhessek, hogy ha mélyen magadba nézel, akkor mégis nem ugyanazok az érzelmi, érzéki belső hatások motiválnak, mint azokat a „Szeretet Hősöket", akikben valaha hittünk, s akik egy jóval magasabb erkölcsi rendben éltek, mint az a hétköznapi átlag, amely ma épp mélységesen mély erkölcsi válságban téblábol?

– Nagyképűségnek hangzana, ha én most azt állítanám, hogy ez így van. Azt viszont tudom, hogy már sokszor elhatároztam, hogy, feltételesen mondva, rossz leszek, hogy gonosz leszek, de a tervemet sohasem sikerült megvalósítanom.

– Vajon miért nem? Valószínű, hogy a személyiségedből fakadóan nem.

– Gondolom, hogy gyenge vagyok hozzá. Ez így van, nincs mit szépíteni a dolgon. Gyengeség.

– Én ezt másképp is látom. Lehet, hogy pontosan ez az a kivételes erő, ami a bosszúvágy hiányát, a felülemelkedni tudást, a mindenáron érvényesülni akarás hiányát jelenti.

– Most erre, nem tudom, hogy mit kellene mondanom.

– Amit eddig megtudhattunk rólad, arról közben, az jutott még az eszembe, hogy akárki is vagy civilben, Te egy magasabb erkölcsiség képviselőjeként létezel ebben a világ-

ban, ebben a városban. Szűkebb környezetben még inkább annak számítasz, ritka, tétova fehér hollónak. Ezt a felismerést, úgy lehet társadalmasítani, hogy ha megengeded, akkor most, a nyitott erkölcs képviselőjeként aposztrofállak.

– Mindez abból ered, hogy én elsősorban megérteni kívánom a világot, benne a jót, és a rosszat is. Az ember, amikor a paradicsomi tudáshoz jutott, bibliai tudáshoz, a jónak és a rossznak tudásához jutott egyszerre. Így a szabadsága abból ered, hogy ezek közül a felkínált lehetőségek közül választhat.

– Ez a választási lehetőség nagyon fontos, másrészt e mögött ott rejtőzködik valahol az a bizonyos teremtő érzéki erő, ami úgyszólván mindent képes eldönteni. Tehát, abban van köztünk mélységes egyetértés, hogy mindig és mindenkor a lelkiismeret hangjára, a bensőnkre hallgatva kívánatos tennünk a dolgunkat. Nem szabad becsapni magunkat, legalább magunkat nem.

– A filozófusok ezt nagyon szépen megfogalmazták, hogy vannak belülről vezérelt emberek, s vannak kívülről irányítottak. És talán van még egy harmadik kategória is, de most nem jut eszembe. Mindenesetre én arra törekszem, hogy az elsőhöz tartozzam, a belülről vezetett emberhez.

– Engem minden a bensőmből vezérel, mondod, hogy József Attila szép szavait is felidézzük.

– Legalábbis erre törekszem.

– A nyitott erkölcsiség, a nyílt társadalom az emberiség egyetlen reménye állítólag, ha emberségében fejlődni kíván. S nem akar társadalmi konformizmusban hosszú ideig vesztegelni. A kísértés persze mindég nagy volt arra, hogy valamiféle látszólagos rendben megrekedjen az ember. Egy olyan rendben, ami csakúgy kvázi rend. Senkinek sem jó igazán, mégis léptéket és mértéket szab hosszú távon. Ilyen volt az elmúlt ötven esztendő utolsó harmada.

– Az emberiségre – a rendről olvastam valahol – két veszély leselkedik igazából. Az egyik a rend, a másik a rendetlenség. A káosz. Tehát valahol ezek között a támpontok között kellene megtalálni azt a középutat, ami járható, ami emberséges, ami humánusnak nevezhető. Én legalábbis így gondolom.

– Van, ahol szinte önkéntelenül megszületik a rend. József Attila szavait újra idézve: „Jöjj el szabadság! Te szülj nekem rendet, / jó szóval oktasd, játszani is engedd / szép, komoly fiadat!" Tehát amikor valóban úgy érzed magad szabadnak, hogy a benső szabadságod által teremtett rend születik meg körülötted, akkor azt hiszem, hogy helyén vannak a világ dolgai.

A mai elmélkedésünk végső összegzéseként azt állapíthatjuk meg, hogy a gondolataink, érzelmeink, tudati állapotaink felületi rétege alatt, egy jóval mélyebb valóság létezik, mint ahová most is eljuthattunk, s amelynek feltárása egy újabb beszélgetés témája lehet egyszer, ha vállalkozunk rá, s megéljük.

(A váci Madách Rádió „Vigyázat, humanisták" című bölcseleti műsora Első évfolyam, 1995. tizedik adásának szerkesztett változata. Beszélgetésünk kísérő zenéjeként ifj. Csűry Lajos hegedűművész saját műveit hallgattuk.)

„A TELJESSÉG LEGYÉL TE MAGAD”

Párbeszélgetés Domin Károllyal, a vasutas építő- és szobrászművésszel

Németh Péter Mikola – *„Vigyázat, humanisták.” Témánk a jelek szerint kimeríthetetlen, mert azt már tudjuk és eddigi bölcseleti rádiós tereferéink is ezt látszanak megerősíteni, hogy minden ellenhíresztelés dacára szükségszerűen humanizálnunk kell azt a világot, amelybe beleszülettünk, amelyben élünk. Hogy miként és milyen formában? Harmincegyedik adásunkhoz érve meg kell állapítanunk, hogy meglehetősen megosztottak a vélemények. Várhatóan a három fő kiszögelési pont: ember–természet–társadalom viszonylatának alakulásában érhető majd tetten a harmadik évezredben a megoldás, ha egyáltalán létezik megoldás. Márpedig miért ne létezne, ha abban és arról gondolkozunk, hogy ez a világ nemcsak csupa negációkból áll, hanem sok-sok pozitívumból is. S legfontosabb céljainkat nem csak valami ellen lehet megfogalmazni, ahogy azt a jelenlegi korszellem diktálja, hanem valamiért, egy-egy korszakos jó ügyért. Ezeknek a pozitívumoknak az összegzésével minden bizonnyal képesek leszünk a harmadik évezredet a második évezrednél emberarcúbbá tenni. Uram bocsá’, nem a magunk, hanem sokkal inkább az isteni Egész-ségesség orcájára formálni a művészetekben, az építészetben, és mindmegannyi más kifejezési formában. Domin Károly, a vasutas építőművész, aki Vácott él, talán Vácon is született, bár ezt nem tudom biztosan, miként vélekedik minderről?*

Domin Károly – Újpesten születtem, mint általában a váciak, mert ott volt akkoriban szülőotthon…

– Míg a lehetséges válaszon gondolkozol, megkísérlem átfogóbban megismételni a kérdést. Mi a meglátásod tehát, humanizálható-e az a világ, a mi világunk, amibe beleszülettél, amelyben jelenleg élni kényszerülsz? Egyáltalán, miként állunk emberileg most, 1996. szeptember 15-én, a világ humanizálhatóságát latolgatva?

– Igen nehéz a kérdés, de ha a történelemben visszanézünk, akkor azt látni, hogy igazán sok minden változott, átalakult, formálódott és deformálódott az évszázadok során. Voltak nagy világtragédiák, világbotrányok, emberirtások. A neandervölgyi *(Homo sapiens neanderthalensis)* és a cro-magnoni emberek *(Homo sapiens fossilis)* például a szó szoros értelmében kiirtották egymást. Tudomásom szerint ez volt az első olyan borzalmas nagy háború, amelyben ember embernek lett a farkasa. És jóval később megbuktak az öröknek hitt nagy birodalmak: Egyiptom, Róma. Időről időre kifejlődtek olyan hatalmak, amik aztán egyszer csak a semmibe hullottak, szétpukkantak mint egy óriás lufi, ilyen volt legutóbb a Szovjetunió is. Azóta nincs több hírem a Szúról. Állítom, hogy az evolúció a biológiában, a kontinuitás pedig csakis a technika fejlődésében létezik, a társadalmak egészében, a történelemben nincs folyamatosság. A 19. században kifejlődött elektromosság például a 20. századra vált, durván leegyszerűsítve, applikációvá, alkalmazhatóvá.

– A technika fejlődése a humanizáció tekintetében mennyiben vitte előrébb a világot, szerinted? A kultúra és civilizáció ebben az esetben, miként hatottak egymásra?

– A technika olyan eszközöket hozott létre, amit ma is használnak a teremtő lelkek, a művészek. Az obscura camerát például a fotóművészek. A kamerát a filmművészetben a filmesek. A hangládát, a néprádiót az ’50-es években egyre többen használták, hallgatták. Azt az időt, ifjúságom színtereit rádiós korszaknak nevezték. Napjainkban pedig a televíziózás korszakáról, a számítógépek reneszánszáról beszélnek.

De visszatérve a jövőre, hogy ez a mi századunk, minden idők legborzalmasabb százada lett volna? Igen. Annyi véres háború, nem tudom, hogy mikor és hol volt a történelemben, mint épp a mi 20. századunk Európájában. Milliók pusztultak el ártatlanul. *Milliók egy miatt*, ahogy Madách írja Az ember tragédiájában.

A két világháború kegyetlen volt, ez tény. S mégis, mintha „élvezné” a világ a háborúságot. Hiszen ma sincs olyan hírösszefoglaló a sajtóban, ami ne valamilyen kegyetlen háborúskodásról szólna. Most épp a délszláv háborúról. Az emberek mégis a békére, az emberiességre vágynak, természetesen. Micsoda ellentmondása ez az életünknek. A béke megteremtéséért háborúzunk? S a művészetek pedig a vágyálmainkat szolgálják. Mert hát művészet miért is volna? Azért, hogy kellemeset, szépet, jót adjon, tehát valami felemelőt mindannyiunk számára.

Az alkotás katartikus pillanatokat teremtő folyamat, amelyre nagyon nagy szüksége van az ember szervezetének, idegrendszerének. Tehát, ha te, mondjuk, felébredsz, s kellemes hideg vízben megmosakszol, felfrissülsz. Ugyanígy a művészetnek is kellemes hőmérsékletű fürdővízként kell hatnia az ember közérzetére, hangulatára, életkedvére. A megtisztulás, az újjászületés felemelő érzéséről van itt szó. A kérdésedre válaszolva tehát, a művészeteknek most nagy hirtelen a materiális hatása jutott az eszembe, persze a végsőkig leegyszerűsítve a dolgokat.

Mikor egykoron, ki tudja mikor, de „elvetettük”, hogy nem vagyunk képesek ilyen apró kellemes behatásoknak örülni, hogy nem vettünk tudomást arról, hogy az ember a természet része, akkor valahogy elszabadult velünk a pokol. Hogy miért? Azt persze nem tudom. Nem is értem, hogy miért kell embereknek emberek ellen harcolniuk, legtöbben mintha abban találnák meg életük célját és értelmét.

– Ha összegezhetem mindazt, amit eddig elmondtál, akkor az fogalmazódik meg bennem, hogy egyedül a művészetek adhatnak gyógyírt a barbarizmusra, arra az embertelenül sok rosszra, fájdalomra, ami ebben a században ért bennünket. A 20. század kriminális század volt, nyugodtan nevezhetjük így. Akkor pedig, Theodor W. Adorno német filozófusnak mégse lenne igaza? Ő ugyanis azt állította, hogy Auschwitz után barbárság verset írni. A lágerek, a koncentrációs táborok borzalma némaságra int, nem lehet megszólalni. Te ellenben pont az ellenkezőjéről beszéltél, mégpedig arról, mintha Auschwitz után csak verset lehetne és kell is írni. Vagyis hogy a század drámájára, az ember tragédiájára a művészetek adhatnak valamilyen gyógyírt legvégül. A művészetek segítségével gyógyíthatók be azok a mély, elfekélyesedő sebek, melyeket emberek ejtettek emberek szívében, lelkében.

– A művészetek segítségével természetesen, én így gondolom. Ahogy most reggel jöttem fel a Fekete utcai rádióstúdióba, milyen kellemes szép napsütéses idő volt. Auschwitzban is, borzalmak ellenére, minden hajnalban pirkadt, majd felkelt a Nap, reményt sugározva a reménytelenségben is. Hát ez nem felemelő érzés? Ez, bárhol is történjen, a jó érzésére, a szépérzékére kell, hogy hasson az embernek, egy olyan vasárnap, mint épp ez a mai. S itt jön a művészet, ezt meglátni, valamilyen formában megörökíteni, másokkal elhitetni, hogy ez így van és volt, öröktől fogva, a legdrámaibb helyzetekben is.

– Te építőművésznek nevezed magadat. Rövid kis életrajzi rezümédben a következőket írod: „Domin Károly építőművész, 1967-ben végzett az Iparművészeti Főiskolán". Meglepő ez az elnevezés, építőművész, hiszen építőmérnöki karról gyakrabban hall az ember, tehát egyszerűen mérnökembereket oktatnak, nevelnek, mégis, hogyan született ez a szak, és egyáltalán, milyen alapokra építették. Ha jól tudom a „Bauhaus-eszme" mintájára indult el Magyarországon egy olyan iskola, képzési forma, amely a művészetek és a technika, az ipar közötti különbözőséget kívánta módszeresen megszüntetni, s ahol építőművész diplomát lehetett szerezni. Az általad megszerzett diploma is erre a nem éppen könnyű feladatra adott jogosítványt.

– Igen. A század második felében, az európai iskolákban volt egy olyan szisztéma, hogy mérnököt és művészt képeztek egyszerre. Tehát ezt a formát először a Bauhaus valósította meg, ennek mintájára Szrogh György és Pogány Frigyes építészek úgy gondolták, hogy 1960-ban indítanak egy olyan évfolyamot, ahol az építészet és a művészet oktatása együttesen valósulhat meg. Így 1967-ben végezhettem építőművészként. Akkor még nagyon jól működő iskolatípus volt a bauhausi. Ha jól tudom, 1970–72-ig létezett ez az ötéves stúdium.

Összehasonlításképp mondom, hogy Rómában például a műegyetemen, vagy az építész karon, úgy folyt a képzés, hogy négy éves volt az egyetemi oktatás, és az ötödik évben a belsőépítészek, enteriőr, exteriőr elnevezésű művészeti tárgyakból vehettek kurzusokat a hallgatók. Nálunk az építészet és a művészet párhuzamossága már az első évfolyamoktól kezdve létezett. Ebben az iskolatípusban az volt a jó, hogy az iparművészeti főiskolán folyt a képzés, s az iparművészetekkel párhuzamosan. Amikor később egy olyan feladatot kaptam, hogy tervezzek meg egy épületet, egy szállodát, mondjuk, akkor a textiles kolléganő máris megtervezte a függönyöket, a keramikus az edényeket, a szökőkutat stb. Tehát a kezdetektől összedolgoztunk. Ez volt helyileg a lényeges, vagyis hogy a

teammunkát már kezdetek-kezdetén gyakorolhattuk. És ez így volt jó, emlékezetes és hatásos.

– A bahausi iskoláról azt azért tudni kell, hogy alapfilozófiája a funkció és forma egységének a megteremtése volt. Moholy-Nagy A festéktől a fényig című könyvében olvasom, hogy az elemi testi szükségletek kielégítésén túl az ember a lakásban a tér tényét is át kell, hogy élje, vagy legalábbis tanulja meg azt átélni. A lakás nem szabad, hogy a rejtőzködés, a világ előli „bujdoklás" színterévé váljon, hanem sokkal inkább a térben élés érzetét, szabadságát kell, hogy megteremtse. Ez azonban azt jelenti, hogy a lakásépítést nem a költség és az építkezési tempó, nemcsak a célszerűség, az építőanyag, a gazdaságosság többé-kevésbé felületesen felismert viszonya kell, hogy megszabja. Hanem elsősorban a térélmény, amely a házban lakók lelki, testi jó érzésének alapja. Ugyanakkor ezeket a szempontokat a mai építészet, mintha semmibe venné. Pontosabban, a rossz nyelvek szerint épp a „Bauhaus-eszmé"-ből származtathatók azok a lakótelepi, szinte primitíven leegyszerűsített kockaházak, lakótelepi panelépületek, amelyek egész egyszerűn csak a gazdaságosságra és a mennyiségre összpontosítanak, s amelyekben jelenleg is élni kényszerülünk. Ezeknek az építményeknek szinte már semmi közük az iskolateremtő William Morris ideáihoz. Vagy mégis? S ha igen, ha nem, akkor is miért lett ez így? Ha Magyarországon is létezett a „Bauhaus-eszme" értelmében oktatás, akkor miért nem realizálódhattak ideái. Domin Károly nemzedéke például miért nem volt képes megvalósítani mindazt, amit Bauhaus szelleme megkívánt?

– Mert egyfolytában formálódtak és deformálódtak, mutálódtak a dolgaink. Szóval rá kellett jönni arra, hogy mégsem igazi az, amit megtanultunk, nem működik az alapelv, az hogy óriási tükörfelületekkel, üvegfalakkal behozzuk a természetet belvilágainkba. Behozni a természetet, az csak egy attitűd, ám az embernek a kuckóra is szüksége van.

– Az intim térre, úgy gondolod?

– Igen, intim terekre. A kockarendszerekben ilyen nincsen. A másik az a lakótelepi állapot, amit már említettél. Ez valóban olyannak hat, mint mikor a nyúltenyészetben van egy sor ketrec függőlegesen, vízszintesen, és minden ketrecben egy piros szemű hófehér nyúl ugrabugrál. Ez az agyament egyformaság megint csak elemberteleníti még azt a szűkös kis életteret is, amiben jól érezhetnénk magunkat. Egymásba ér a fenekünk. Pedig lehetne ez másképpen is. A túlzott közelség nagyon idegesítő tud lenni. A szomszéd miért kopog, miért zörög, miért hangoskodik egyáltalán? Ezt nem lehet megérteni, amikor ő maga csinálja, ugyanezt, az bezzeg természetes. Meg kell hát találni az egyensúlyt a nyitottság és az intimitás között. Ki-ki meddig és hogyan kíván kitárulkozni a természet felé, a társas élet irányába. Azok az idők azért mégiscsak tanulságosak voltak, amikor a kávéházi irodalom például mint társasági forma még létezett. Az íróember nap mint nap elment a kávéházba és ott haverkodott, megkereste a barátait, kialakította a maga asztaltársaságát. Ha csendre, meghittségre vágyott, akkor hazament, föltéve ha volt hová hazamennie. Az ember, úgy tűnik, hogy a boldog békeidőkben még kellemesen tudta irányítani a saját meghitt és nyílt cselekedeteit.

De visszatérve az építőművészetre: '67-ben az építészettörténetet Vámossy Ferenc tanította. Általa szinte mindent megtanultunk a modern építészetről, amit csak lehetett. Walter Gropius, aki a Bauhaus atyja, akkor már nyolcvanvalahány éves lehetett, de nap-

rakészen vezette az építészettörténeti oktatást. Tehát hogy mi épült a múlt hónapban, az aktuálisnak számított. Akkoriban történt, hogy Amerikában egy felhőkarcoló pályázatát Mr. Gropius nyerte meg. Érthetetlenül állt maga is a történtek előtt, mert ez a felhőkarcoló egy korinthoszi oszlop volt. Akkor maga se hitte, de ezzel egy építészeti korszakot nyitott meg, ami most divat. Ez sem fog persze sokáig tartani, mint ahogy reményeink szerint a kutyaól stílus sem.

– Ebben a kutyaól stílusban azért volt valami szükségszerűség is, nem gondolod? A háborúk után a romokon kellett újraépítkezni, így nyilvánvalóan az volt a cél, hogy minél előbb hajlékot találjanak azok, akik hajléktalanokká váltak, és hogy minél előbb megindulhasson az élet. Talán ez is közrejátszott abban, hogy deformálódjon az a klasszikus bauhausi alapállás, hogy a funkció és a forma egységét mindenképp meg kell őrizni.

– Az, hogy az egyszerű nagy formákat egészen jól tudták kezelni a lakótelepek tervezésénél és építésénél, ez igaz. És ezzel együtt ténylegesen az volt az elsődleges cél, hogy a háború után minél több fedél nélküli embert lakáshoz juttassanak. És persze az is, hogy minél nagyobb tömegeket koncentráltan képesek legyenek elhelyezni egy körben, egy helyen, városrészekben, lakótelepeken vagy épp ipartelepeken, a fogyasztói társadalmak kívánalma szerint.

– Ennek van egy másik, negatív vetülete is, ami főleg társadalmi szempontból, a szabadságszintek tekintetében nagyon fontos. Ezek a lakótelepek központilag irányíthatók energiaellátás szempontjából például. Ez abszolút kiszolgáltatottá teszi a benne lakókat. A központban bárki bármikor elzárhatja a gázcsapot, lezárhatja a villamosenergiát, elzárhatja a központi vízcsapot, és ettől kezdve nincsen energiád. Ez bizony félelmetes.

– Ha különálló családi házak vannak egy városban, azoknak az energiával való ellátása ugyanúgy megszüntethető.

– De ott mégis van arra esély, hogy csak egy nagyon egyszerű példát mondjak, hogy mondjuk, fával fűtsünk cserépkályhában. S akkor még mindig melegünk lesz. Ám ugyanezt egy panelházban képtelenség megtenni.

– A panelépítményekben – nem kívánom védeni – ez még a kisebbik rossz.

S meg kell vallani, hogy ma már vannak egészen jól belakható lakótelepek. A ’60-as évek sivár lakótelepeihez képest vannak, mert megnőttek már az emeletes épületek körül a fák, a növények, a természet természeténél fogva begyógyította a sebeit. S ha már megvannak ezek a lakótelepeink, és működnek is úgy-ahogy, akkor gondozzuk, ne bántsuk, óvjuk meg inkább őket. És ha már hosszú évek során kialakulnak azok a természetszerű exteriőr-félék, amikben mondjuk egy lomb kitakarja a tűzfalat, vagy egy kis kút vagy csobogó születik, amire felfut a borostyán, vagy egy találkozási pont, egy közlekedési keresztút, ahol szoborszerű fa nő, ezeket a spontán lényeket hagyjuk létezni, hiszen olyan nagyszerűek tudnak lenni, meghittséget teremve a betonrengetegben. S művészi vénánkkal pedig segítsük, hogy minél otthonosabbá váljon az a terep, amit lakóhelyül választottunk.

Az elején említettem, hogy módomban állt gyakorta járni Magyarország és Európa városait, olyan kaliberű városokat is, mint Vác, vagy mint Cegléd. Cegléden például, ha lebontottak egy házat vagy összedőlt egy épület, akkor annak helyére nem akármit épít-

tek, hanem például egy kis szobrot állítottak. Ha valaki csodálatos kis várost akar látni, akkor utazzon el Udinébe. Olaszországban a kihalóban lévő friuli nyelvet beszélők csodálatos földjén egyszer kényszerből kellett várakoznom egy egész napot, ma már úgy gondolom, nem véletlenül. Csodálatos, építészeti és szépészeti szempontból is egy mintaértékű kis városba botlottam. Botanikus iskolája van a városnak, és szinte minden parkjában valamilyen kertészeti csoda látható. Ott minden kis tér és kert szinte költőien meg van fogalmazva. Az, hogy ez nálunk is így legyen, az nem elsősorban pénz, hanem szemlélet, hozzáállás kérdése. Az a fontos, hogy valahol, ahol élsz, abban az épített és természetes környezetben, te, jól érezd magad, mert ha érzed magad, akkor otthon vagy, s ha otthon vagy, akkor boldog vagy, nem leszel depresszív, búskomor. Ez lehet, mondjuk a világ humanizálhatóságának egyik lehetősége.

– Igen. Hogy ebben megerősítselek megint csak Moholy-Nagy Lászlót citálom, hogy szerinte az új építészet legmagasabb fokán arra lesz hivatva, hogy megszüntesse az eddigi ellentétet az organikus és mesterséges, a nyílt és zárt között, vidék és város között. Az építészetnek minden korokban pozitívnak kell lennie. Ez törvény. Mégis hozzá vagyunk szokva, hogy a házépítésnél az architektonikus alapkérdést, a művészeti arányokat nem vesszük figyelembe, mert a házépület hasznossága áll az előtérben. A ház a pihenés és az új erőszerzés helye. A jövő építészetének a lakó ember összes létező élethelyzetébe bele kell tudnia képzelnie magát, s a sokféleség egységét kell megvalósítania; a ház egyes részei, mint egy biológiailag ésszerűen felépített szerves Egésznek része, nemcsak a pihenés és regeneráció céljait szolgálják, hanem egyben az ember erői fokozásának és harmonikus tevékenységbe oldódásának is eszközeivé kell, hogy váljanak. Ehhez a célhoz az utak különbözőek lehetnek. Egy nap azonban mégis az alakított tér, az alakított lakótér követeléséhez fogunk eljutni.

Van azonban az életnek egy még ennél is természetesebb folyása, amit a „Bauhauseszme" bizonyos szempontból tágan értelmezhető szabadság szintjei ellenére is megköt. Előre megtervez szinte mindent, megtervezi a lakókörnyezetet annak rendje és módja szerint, aprólékosan, a járdát is például. Erre mondja Hundertwasser, az osztrák építőművész, a „száz víz", aki elvből felemás zokniban jár, annyira nem szívleli az egyformaságot, hogy bizony, szerinte hülye az az építész, aki négyszögletesen, téglalap alakzatban, egyenes vonalak mentén, geometrikusan tervez utakat, járdákat, átjárókat, hidakat. Véleménye szerint először meg kell várni, hogy például egy újonnan kialakított lakóparkban az emberek hol közlekednek majd legszívesebben. Valószínű, célzottan és értelemszerűen a legrövidebb utat választják. A legrövidebb utak pedig általában átlót képeznek egy téglalap- vagy négyzetalakú terepformában, térszerkezetben. Például ezért van az, hogy az előre, kimódoltan megtervezett zöldterületeken a járókelők nagyon hamar kitapossák a gyepet, csapásokat vágva. Tehát mielőtt füvet telepítenénk, jó, ha megfigyeljük az alakulóban lévő helyi közlekedési szokásokat.

– Másfél évvel ezelőtt láttam a Budai Várban azt a reprezentatív kiállítást, ahol pont erről volt szó, s a látogató a hundertwasseri életfilozófia mélyére szállhatott. Teljesen igaza van. Ami azonban kissé kiábrándító az egészben, hogy ő maga csak nagyon kevés házat tervezett, s még kevesebbet épített. Mert beszélni könnyű, építeni annál nehezebb. Inkább kifestette, átfestette a házakat, egy nagy aulát, egy még nagyobb csarnokot. Kétség-

telen, a színnel kezelt épület átlényegül. De ezek után mégis úgy gondolom, hogy ő nem is annyira építész, mint inkább akcionista képzőművész. Igaza van azokban az elméleti egyszeregyekben, ahogy az előbb elmondtad. Sok izgalmas makettjét láttam kiállítva, mondhatom, nagyszerű építmények. Ilyesmiket százával csinálhatunk, mindazonáltal építészetileg nehéz megfogalmazni a teret, ezért aztán, mint annyi mindenki más, ő is a könnyebb utat választja, inkább kifesti épületeit.

– Nem azért fontos, hogy építőművészek vagytok, hogy elsősorban művészként közelítsétek meg az építészeti problémákat? Hundertwasser azt szorgalmazza, de mindenáron, hogy első lépésben az építésznek az a feladata, hogy megismerje azoknak az embereknek az életkörülményeit, a szokásait, akiknek tervezni vagy építeni fog.

– Így volna rendjén.

– Csakhogy mint általában, nincs idő semmire. De visszatérve az alapgondolatunkhoz, ahhoz a három kiszögellési ponthoz, amely ember–természet–társadalom viszonyát vizsgálja. Ez az épített környezet tervezése szempontjából elkerülhetetlenül fontos, hiszen ebbe a „háromszögbe" lép be a Teremtő lélek, a Teremtő személy, aki szétszórja a kincseit, és akkor ő lesz a gazdagság maga, mert másoknak teremtett, miközben elnyüvi a díszeit, s így a szépség lesz maga, ahogy azt a költő, Weöres Sándor megverseli. De az is lehet, hogy az történik, ami manapság, hogy felépülnek betonrengetegek: felhőkarcolók, lakótelepek, városrészek és nem érzik igazán jól magukat bennük az emberek. Ezekben a nélkülünk, megkérdezésünk nélkül megtervezett terekben nem is érezheti jól magát senki sem. Mit tehet azért az építőművész, hogy ez a nem éppen humánus hozzáállás megváltozzon?

– Az építészet, a tudatos építés azért van ősidők óta, mert egyszerűen az embernek meg kellett védenie önmagát a természet viszontagságaitól: a fagytól, a jégveréstől, a széltől, az esőtől, a perzselő naptól, tehát olyan óvóhelyeket kellett terveznie fejben, amik védettséget adnak a természet viszontagságai ellen. S ha már kialakult az a védőhely, akkor abban olyan enteriőrt alakítok ki a személyes tárgyaimból, emlékeimből, amelyek emlékeztetnek a családomra, a fel- s lemenőimre, amelyben egész egyszerűen jól érzem magamat többedmagammal is, ami az életemet teljesebbé teszi. Egyszerűen arról van szó, hogy egy belsőépítésznek a belső teret ugyanúgy meg kell fogalmaznia, mint az építőmérnöknek az épület szerkezetét és formáját.

– Ezt értem, hogy a saját házadat te magad is alakítod. De hogyan történik mindez, ha egy ismeretlen embertől kapod a megrendelést?

– Két rossz megrendelő van, aki megmondja, hogy mit rajzoljak le. A másik az a megrendelő, aki nem tud mondani semmit, nem tudja, hogy mit akar. Én általában hosszasan elbeszélgetek a megrendelőimmel. Megkérdezem, mi az elképzelése. Ki kell faggatnom a kuncsaftot. S beszélgetés közben arra irányítom a párbeszédünk fonalát, hogy ő elmondja, megvallja nekem, hogy mit kíván majd csinálni abban az épületben, s hogyan kívánja berendezni mindennapjait. Persze mindenki másképp csinálja. Így elmondhatom, hogy szinte minden enteriőröm más és más lett. Így utólag látva némelyik olyan szép, mintha nem is én terveztem volna.

– Tudomásom van arról, hogy te saját magadnak életre szólóan tervezgetsz, építgetsz egy ideát. Kiválasztottál egy olyan pontot a világban, ami a te szakrális helyed, ahonnan

mindig elindulhatsz a nagyvilágba, s ahová igazságkereső körútjaidról mindig biztonsággal vissza is térhetsz. Gondolom ez a hely, ez a ház, az a kert Gödön, a te ideáidnak a színtere.

– Ha egy-egy kihívás előtt nem torpansz meg, hanem a régi, leszűrődött stúdiumok, művészi, műszaki tanulmányok alapján jársz el, akkor még valóban van reményed arra, hogy humanizáld a környezetedet, azt a közvetlen mikrokozmoszt, amit szíved szerint magadénak választottál.

Egy saját kis házban, egy kísérleti házban olyasmit is megtehetsz, amit máshol másban nem. Az én gödi „purgatóriumomban" például nincs 30 cm-es hőszigetelés, mert megvan a 70 cm-es fal hőszigetelési tehetsége. Vagy a padlóé. Az épület maga fizikailag egy kísérlet, úgy van berendezve mint egy víkendház. A tervezésben annak, hogy én olyan sokoldalú iskolába jártam, mint amilyenben, annak nyoma van, a lényege az, hogy ami megmaradt bennem, azt hallatlanul rugalmasan tudjam hasznosítani, kezelni.

– Az épített környezet tehát mindig és mindenkor lehetőséget ad arra, hogy humanizáljuk azt a világot, amelyben lélegzünk, hogy a következő évezred, a harmadik s a következő század, a 21., az mégiscsak emberarcúbb, emberléptékűbb legyen, mint épp ez a mostani. Hiszen, miként beszélgetésünk legelején fogalmaztál, a 20. század a kriminalisztikába illő századok egyike. Így az általunk megélt kor bizonyos értelemben, térben és időben, bukásra van ítélve. Elmúlásra, mert már alig négy esztendő választ el az ezredfordulótól. Ez a megsemmisülés természetesen egy bizonyos történelmi folyamatnak a következménye. Ám a bukás, idézőjelben mondott bukás, hiszen itt jelen pillanatban arról képzelgünk, hogy mind az a pozitív érték, ami a 20. század történelmében mégiscsak megszülethetett, s most épp összegződni látszik, az Noé bárkáján áthajóztatható a túlpartra, a következő évezredbe. Próbáljuk meg hát Károly, a te szavaiddal végezetül összefoglalni, hogy egy építőművésznek várhatóan milyen korszakos feladata lesz majd a következő századokban.

– Az biztos, hogy jut neki feladat, mert ahogyan már említettem, a nagy birodalmak megbuknak. Csak vegyük Rómát. Óriási dolgok születtek a Római Birodalomban, és aztán jött a „sötét középkor". Ami, hogyan is lett volna sötét, hiszen azidőtájt épültek a katedrálisok. Akkor Európát teljesen újból kezdték építeni, és felépítették. S sok-sok olyan találmány született, amire nem is gondoltak az ókoriak. Olyan technikai dolgok is jöttek a középkorral, mint az eke, lószerszámok stb. Óriási erőfeszítések, vergődések árán újjáépült a mi Európánk. Ugyanígy, ami megmarad a birodalmakból, a szovjet időkből például, azt a tapasztalatot az emberiség minden bizonnyal át fogja formálni, s ezáltal a tudásszintje csak nőhet.

Az, hogy az ember szent okokból élni akar, s ha a sors Magyarországra dob ki valakit, annak százszor inkább muszáj akarnia, hogy Adyt idézzük, ez a megállapítás ránk ma is érvényes. Minden katasztrófán túl az emberek előbb vagy utóbb elfelejtik a borzalmakat és kialakítják maguknak az új életfeltételeket.

– Úgy látni, hogy az a kor, amelyben élünk, a Symmachus korával egylényegű, az utolsó római császár kora ez, ahol minden, de minden a bomlás jeleit mutatja. S te mégis optimistán azt reméled, hogy képesek vagyunk az újjászületésre, képesek leszünk az életfeltételeinket újra és újra megteremteni s a romok között is építkezni?

– Igen. Így van, azt remélem.

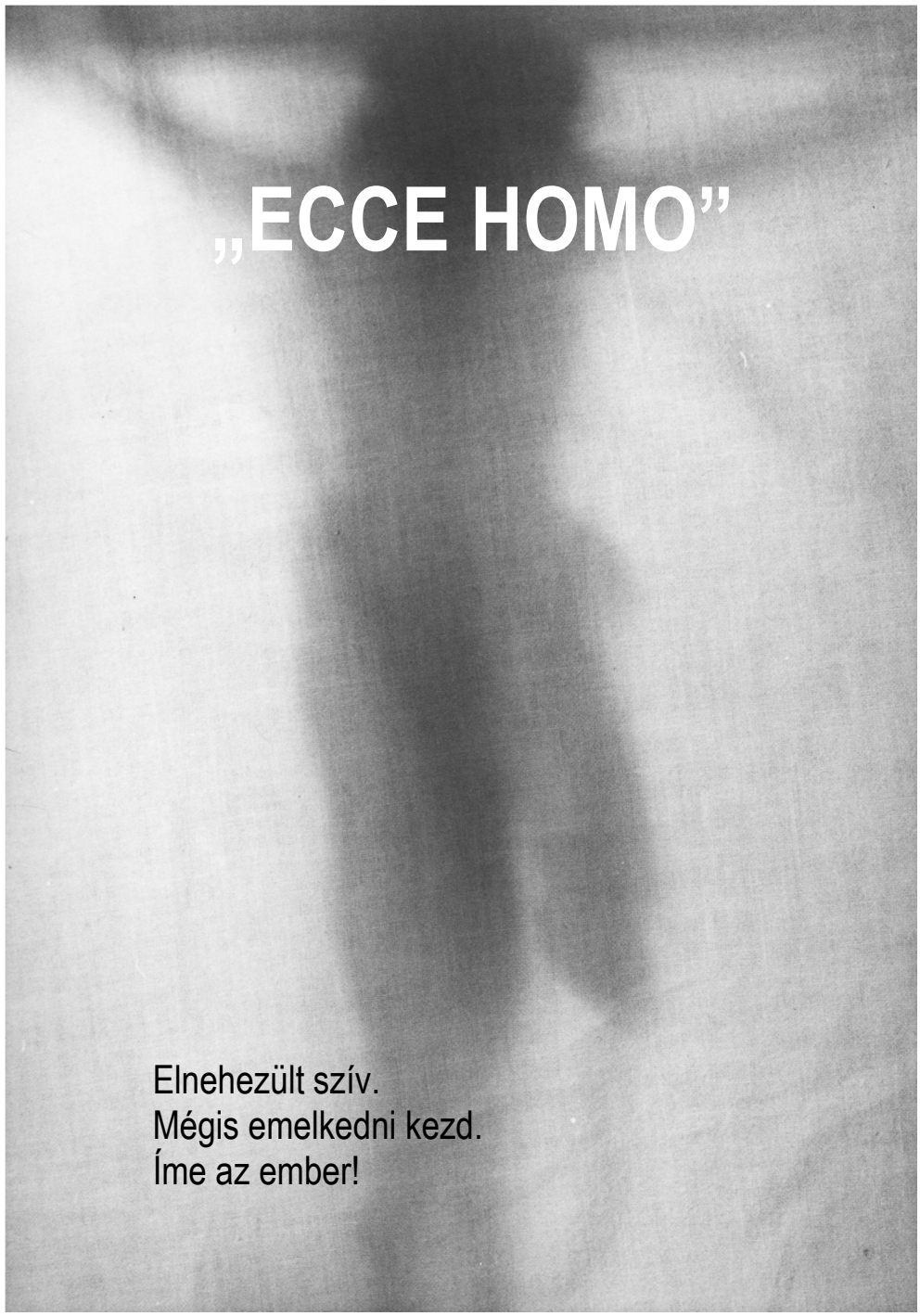
– Hogy reménytelenségemben megerősíthessem optimizmusodat, végezetül azt javaslom, hogy idézzük fel Weöres Sándor Tíz lépcső című, parancsolatként ható versét, Hegyessy Andrea tolmácsolásában, hallgassuk együtt.

Szórd szét kincseid – a gazdagság legyél te magad,
Nyűdd szét szép díszeid – a szépség legyél te magad.
Feledd el mulatságaid – a jóság legyél te magad.
Dúlt fel hiedelmeid – a hit legyél te magad.
Égesd el könyveid – a bölcsesség legyél te magad.
Pazarold el izmaid – az erő legyél te magad.
Oltsd ki lángjaid – a szerelem legyél te magad.
Űzd el szánalmaid – a jóság legyél te magad.
Dúld fel hiedelmeid – a hit legyél te magad.
Törd át gátjaid – a világ legyél te magad.
Vedd egybe életed-halálod – a teljesség legyél te magad.

(Elhangzott 1996. szeptember 15-én a Madách Rádió „Vigyázat, humanisták" című műsora második évfolyamában.)

Ikarosz mint az utazás szocialista realista jelképe, a váci buszmegállóban, ma is álló szoborkompozíció

(Madách-rádiós eszmélődések)

„ÚJRA MERTEM VERSBEN MONDANI MAGAM”

Madách Rádiós eszmélkedés
Szabó Ferenc jezsuita papköltővel,
a Vatikáni Rádió egykori
munkatársával,
a váci Apor Vilmos Főiskola
teológus tanárával

Németh Péter Mikola – *Kedves hallgatóink, a Madách Rádió mai „Vigyázat, humanisták” című irodalmi, bölcseleti műsorának vendége Szabó Ferenc papköltő, szerkesztő, a Vatikáni Rádió volt munkatársa, a Távlatok című folyóirat főszerkesztője, aki hosszú ideig, 36 évig távol élt e hazától, vagyis hogy pontosabban fogalmazzunk, kényszerből más tájakon keresett otthont, feladatot és megélhetést magának. Egyik képes verseskönyvében, amelyet a jó baráttal, Triznya Mátyás akvarellistával együtt Rómában, 1987-ben jelentettek meg, s amelynek egyik dedikált példányát lapozgatom épp most itt a kezemben – a címe Mielőtt szürkülnek a színek –, fülszövegén a következőket olvashatom Szabó Ferencről, idézem: „1931-ben született a Zala megyei Kálocfán, 1950-ben érettségizett, majd egy-egy évet az egri és a szombathelyi szemináriumban tanult. 1953-ban Budapesten az Idegen Nyelvek Főiskoláján kezdte a magyar–francia szakot, majd az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen folytatta. 1953-ban lépett a jezsuita rendbe.”*

Hogyan lesz valakiből jezsuita, Loyolai Szent Ignác követője – szabad-e ezt, már így a beszélgetésünk legelején, ilyen szenvtelenül megkérdeznem?

Szabó Ferenc – Az érettségi után, már 1950-ben felvettek a rendbe, s most lesz 50 éve, hogy június 9-én elhurcolták, szétszórták a szerzeteseket. Rákosi kiadta a parancsot, hogy szét kell verni a szerzetesrendeket. Kényszertartózkodási helyre költöztek a jezsuita atyák, utána pedig szétengedték őket, és attól a pillanattól kezdve hivatalosan a magyarországi rend nem létezett. Ezért történt az úgy, hogy elöljáróink elintézték, hogy világi szemináriumokban, tehát az egyházmegyei szemináriumokban tanuljunk tovább. Egészen: – mindjárt válaszolok a kérdésedre – ’56-ig, amikor jött a forradalom, és november 4-én megszálltak bennünket ismét a szovjet tankok, azután már nem volt más választásom, minthogy november végén Ausztriába szökjem, több fiatal jezsuita társammal együtt.

Most válaszolok a kérdésedre: én két külső tényezőnek köszönhetem, hogy jezsuita lettem, de azt mondom, ez mindenekelőtt a kegyelem műve. Az egyik, hogy elolvastam Endrődy Kaszap István élete című könyvét. Ez a könyv a fiatal jezsuita novíciusról szól,

aki beteg lett, aztán fiatalon meghalt, de az ő életén keresztül bemutatja a jezsuita rendet. Szóval nagyon vonzó volt számomra. Más könyveket is olvastam a jezsuitáktól, akik misszionáriusok, tudósok, csillagászok voltak; tanítottak, nagy szellemek voltak közöttük, magyarok is, mint például Pázmány Péter vagy Faludi Ferenc a költő. Szóval rokonszenveztem én ezzel a renddel. Persze már korábban gondoltam arra, hogy pap leszek; harmadikos gimnazista koromban, Zalaegerszegen már ministráltam, úgy éledezett a hivatás bennem. De döntő volt ez az imént említett Kaszap Istvánról szóló könyv. S közben megismerkedtem Zalaegerszegen 1948-ban egy élő jezsuitával, Pálos Antallal, aki később elöljáróm lett. Most éppen kórházban van szegény, nyolcvanon felül van már. Akkor ő volt a lelke az itthoni szétszórt fiataloknak, biztosította a képzésünket, zug-jezsuiták voltunk; egyetemre jártam, és közben találkoztunk volt lelki vezetőnkkel. Vasárnaponként Csillebércen fociztunk. Harmincan voltunk fiatalok. Aztán letartóztatták Pálost, kétszer-háromszor is börtönbe került, összesen kilenc évet töltött ott, csak azért, mert továbbvitte a rendet. Tehát lényeges az ő befolyása, hogy leveleztünk, könyveket adott és küldött továbbra is nekem, Zalaegerszegre. Emlékszem olvastam Sík Sándor Pázmányát. Azután a jezsuita szenteket, Bangha Béla könyveit, *Négyszáz éves Jézustársasága* című művet, meg sok más remeket. Így alakult…

– Egy kívülálló számára úgy tűnik, hogy jezsuitának és költőnek lenni egyszerre nem igazán összeegyeztethető életút, élethivatás. Tűz Tamás, az úgyszintén pap-költő írja Az őszi ámulat című köteted kapcsán, hogy Szabó Ferenc 50 éves kora után kezd el verset írni, mert úgymond korábban a feljebbvalói nem engedik, mert nem tartják helyesnek, ha egy papnövendék afféle „betűs álmodozásokkal" tölti az idejét, mint mondjuk a versírás.

– Amikor felvettek a rendbe, éppen Pálos, akiről beszéltem, Pálos Antal, aki Pécsett akkor elöljáró volt, ő tanácsolta, hogy hagyjam abba a verselést. Akkoriban én sokat írtam, mint érettségiző diák, és el is küldtük Hetényi Varga Karcsi barátommal Győrbe, Harsányi Lajos papköltőnek, az akkor született verseket. Ő pedig átpasszolt bennünket Tűz Tamásnak, akivel jóval később Rómában személyesen is megismerkedtem. Ő írta az első kötetemről az Irodalmi Újságban, a párizsiban, azt a szép hosszú emlékezetes ismertetést. De akkor, amikor Harsányi *A fehér bocinkat szoptatom* című versemre azt írta, hogy szívesen vállalná a szerzőségét, abbahagytam a versírást.

Az újrakezdés körülményeit többször elmeséltem már, elmondtam ma is, ezen a váci kis költői délutánon, hogy a 70-es évek elején már hazalátogathattam Rómából, megjártam közben Európát. Belgiumban tanultam, ott szenteltek pappá '62-ben, Brüsszelben. Párizsban doktoráltam, és véletlenül a Vatikáni Rádióhoz kerültem, mert egy fiatalabb társam lezuhant a hegyekben és kellett a segítség. Huszonöt évet töltöttem a rádiónál. Közben belga állampolgár lettem, aztán amikor hazalátogattam, Kálócfán a rokonoknál szinte véletlenül rátaláltam egy fényképre, anyám leánykori arcképére, s azt kinagyíttattam. Az a fénykép attól kezdve ott volt az asztalomon.

Amikor 50 éves lettem, és újra elkezdtem verselni, akkor rögtön az elején *Anyám leánykori fényképére* című versemet írtam meg. És azután röpke egy év alatt megszületett az *Őszi ámulat* című kötetem. A Kosztolányi idézetet választottam mottóul, a Szeptemberi áhítatból: *…a készülődés télre, az ígéret / s az ámulattól szinte égig érek…* – hangsúlyoztam, hogy *újra mertem versben mondani magam*. Idézem az egészet:

Égbe emel az őszi áhítat!
a dajka nyár
gyümölccsel rakta meg kertem;
szeptemberi szél szelíden szállj,
ne rázd meg boldog fáimat!
Az ámulatban *újra mertem*
versben mondani magam:
szeretném számba venni,
mit hozott nyaram.
Tudom, hogy egyszer el kell menni –
mennem kell, de a kerti fák
gyümölcsét belül érlelem tovább.

Ez így, egy kicsit programvers is volt. És hogyha már megemlítettem az Anyám leánykori fényképét, akkor hadd olvassam fel azt is:

Pöttyös ruhádban, csukott ajakkal,
szomorkás szemmel nézel rám, Anyám!
Maholnap lányom is lehetnél;
akkor csak vágyaidban éltem. –
Ötven sem voltál, amikor elmentél…
Most már felülről nézed: éltem
miképp iramlik – tavasz után a nyár,
de jön az ősz is – ősz után a tél –
én öregszem, Te mindig így maradsz,
húgom, kislányom, őrangyal-anyám!

– Megható, és nagyon igaz. Ahogy az életben kenyerünk javát elmorzsolgatva, túl életünk útjának felén rádöbbenünk arra, szinte észrevétlenül, hogy Balassi, Madách, Komjáthy, Ady, Kosztolányi, József Attila, megélt időnk szerint egyszerre csak észrevétlenül örökre az öcséinkké lesznek. Vagy épp azok a szerelmek, akik már jó előre elsiettek, hogy halálunk porhanyós ágyát előre megvessék a virágos mennyei Jeruzsálemben, édes-kedves húgocskáinkként maradnak örökkön örökké szép emlékeinkben a szeretőink.

– Mert ők már nem öregszenek.

– Így lesznek ők mibennünk örökéletűekké. De ugyanebben a szép kiadású színes könyvben, a Mielőtt szürkülnek a színek-*ben, ami úgyszintén megejtő számomra, az Ars poeticádban, így vallasz:*

Csak azt mondani, ami kimondhatatlan.
A költészet nélkül Földünk lakhatatlan.

– Triznya Mátyás akvarelljeihez öt-hat kötetből válogattam. Akkor találtam meg Charles Baudelaire-nek azt a két sorát is, hogy *„Az ember meglehet kenyér nélkül három napig, / de költészet nélkül soha”.*

Egyébként több olyan rövidsoros töredékem is van, mint amilyet az imént idéztél, mint amilyen az *Ars Poeticám*. A Lítea Könyvszalonban pár évvel ezelőtt költői estem volt, s Bakó Annamária, az est háziasszonya javasolta, hogy ezt a töredékes két sort tegyük rá a meghívóra. De hát mit mondjak erre? Azt szoktam mondani, hogy mit akarhatnak a költők, vagy akár a misztikusok: kimondani a kimondhatatlant. Egyszer Kerényi Károllyal vitatkoztunk erről Rómában, a Triznya-kocsmában, Kerényi professzorral, aki egész életében mélyen és elkötelezetten a görög mitológiával foglalkozott, szintén hangsúlyozta, hogy amit nem tudunk kifejezni szóval, azt szimbólumokkal próbáljuk érzékeltetni. Mert például a könny vagy akár a sírás, a jaj vagy a zene, az már nem tagolt beszéd. Úgy fejezzük ki a kimondhatatlant, hogy annak misztériumát járjuk körbe, azt próbáljuk megközelíteni. Minden művészetnek ez a természetes törekvése. És amikor az ember elérkezik egy ponthoz, elnémul. Itt idézhetném Pierre Emmanuelt, vagy költő barátját, Pilinszky Jánost. Pilinszky sokat tanult tőle, vele is beszélgettünk Rómában erről, amiről most itt veled. Tehát hogy egy idő után egyre kevesebbet beszél az ember, elhalkul és visszatér a csendbe. *A szavak forrása* – az egyik műfordítás kötetemnek a címe mondja – *csend*. Azért, mert a költő egy ponton túl érzi a tehetetlenségét, a korlátait. Megközelítheted a misztériumot akár a filozófiával, akár a teológiával. De az emberi személy maga is elsősorban személy, vagyis hogy *északfok, titok, idegenség*, ahogyan Ady írta. De a legfőbb titok: az Isten. Kimondhatatlan! Ha megértetted, akkor már nem Isten, ahogy Szent Tamás is mondja. A katolicizmusban dogma, hogy Isten megérthetetlen. Hogyan is érthetném meg, nem tudom átkarolni, átfogni, hogyha egy fogalomba foglaltam, akkor már az nem az ősvalóság, amivel közel juthatok hozzá bizonyos eksztatikus képzelgésben, főleg a szerelem és a szeretet átélésében. De ezt nem is tudom igazából! A fogalmak csak jelzések. Prohászka Ottokárral újabban sokat foglalkozom. Prohászka, aki bizonyos szempontból Bergson gondolatát viszi tovább, az intuíciót, az átélést hangoztatja. Olyan ez a fogalom, mint a jégkéreg a sodródó Duna fölött, vagy – hozott egy másik hasonlatot is – mint a vízipók, amely csak úgy elsiklik a mélységek felett. Csak nagyon keveset tudunk megfejteni a misztériumokból. Ugyanakkor nem is annyira fontosak ezek a fogalmak, csak ne gondoljuk azt, hogy már kimerítettük a titkot. Sokat foglalkoztatott az a meghatározó filozófiai vonulat, amiről az egyik könyvem is szólt. Ez az ágostoni, pascali vonulat, itt nem annyira a ráció, mint inkább a szív, az intuíció a megismerés eszköze; a ráismerésé, a megérzésé, a szereteté, mert Istent is az ismeri meg, aki szeret. Ha valakinek nincs tapasztalata a szeretetről, annak hiába beszélek arról, amit még meg sem tapasztalt. Sokszor megéltem már, amikor lelki gyakorlatot tartottam vagy egész egyszerűen csak emberekkel beszélgettem, hogy akinek nem volt élménye a szeretetről, annak, olyan benyomásom volt, mintha a vaknak a színekről beszéltem volna.

– Nem kívánnék teoretikus vitába bonyolódni veled. De úgy érzékeltem eddig, hogy az embernek a tapasztalataitól függetlenül is lehet szeretete, mert a legmagasabb szellemi képessége mégiscsak a misztikus intuíciójában lakozik, ahogy erről Hamvas Béla is elmélkedett. Olyan mérvű intuícióról beszél, amit az egyéni élet, így sem a tapasztalás,

sem tapasztalatlanság nem homályosíthat el. Ezzel a képességével és tehetségével önmaga fölé tud lépni az ember. Az individuális Ént át tudja törni és a nyílt létet képes így elérni. Ez történik a magányos meditációban, a mámor idején, a halál órájában, a szerelmi ölelés pillanatában, s természetesen az imádságban is. És itt, ennél a pontnál, épp most veled beszélgetve óhatatlanul eszembe jut a Jelek az éjszakában *című, tanulmányokat és új verseket tartalmazó köteted. A könyvet Triznya Mátyás közbenjárásával viszonzásképp* – Főbe(n)járó üzenet *című verskönyvemet juttatta el hozzád – imigyen dedikáltad még 1986-ban: „Németh Péternek szeretettel és köszönettel az „Üzenet"-ért. Szabó F. SJ. A végtelen csillagterek örök csendjében, ahogy Pascal gondolatait idézted, én akkor ezt az üzenetet úgy rögzítettem az agyam magnóján, mintha alapvetően másképpen viszonyulnál az emberi léthez, az egész világhoz. Meg is fogalmazod ezt a viszonyt tanulmányod legelején, azt, hogy felsős diákkorodban még nem ismerted a „pascali rettenetet", alap életérzésed a csodálaté volt. Akkor még csak sejtésed sem volt arról, hogy mindazokat a kérdéseket: – Miért van egyáltalán valami? Mi lenne, ha semmi sem lenne? stb. –, amelyeket séta közben magadban feszegettél, egy Heidegger nevezetű korszakos filozófus már réges-régen mélységeiben kifejtett. Ezek a lét és nemlét határait feszegető, örökérvényű kérdések miféle érzetek, benyomások, tapasztalatok hatására kerülnek tudatunk mélyéről a felszínre?*

– Vannak megsejtéseink, meg azért is, hogy megemlítetted egyik könyvem címét, a *Jelek az éjszakában-t*, mondhatom, hogy igazából az éjszakában járunk, de vannak csillagok, amelyek segítenek tájékozódni és várjuk a virradatot. Vannak jelek, amiből tudjuk, hogy az ember nincs magára hagyatva az univerzumban, amelynek mérhetetlenségétől megrettent Pascal. Ő az első modern, aki felfedezte a végtelen nagyot és a végtelen kicsit, s közötte az embert, a hányódó embert, aki nincs magára hagyatva. Camus írta egyik esszéjében, *ha az ember megtapasztalhatná azt, hogy az univerzum tud szeretni, akkor képes volna kiengesztelődni*. Éppen ez szolgálta az én írói tevékenységem alapját is, ezúttal nem a költőről, hanem a filozófusról beszélek. Akkoriban csak esszét írtam, főleg istenkereső modern írókról szólót, hitetlenekről is. Az volt a célom, hogy ezekkel a keresőkkel együtt átéljem az emberi lét drámáját. Tudva azt, hogy az író, a művész sokkal mélyebben átéli ezt a drámát, mint a szobateológus, ezért velük együtt keresve valamiképpen elsegítsem őket a misztériumig, ahol aztán marad a csend, a néma imádás. Mert a gőgös buta ember azt mondja, hogy ő mindent megértett a világból. A marxista ideológia és a szcientológia képviselői ilyenek. Mára ezen talán már túl vagyunk. Az ateizmus sem olyan harcos és beképzelt, mint az elmúlt évtizedekben volt. Azt mondanám, hogy van egy olyan szkeptikus bölcsesség, nem is szkeptikus, mert az lehet gőgös, hanem olyan szent agnoszticizmus, amely belátja a világ teljes megismerésének elvi korlátait. Hiszen olyan nagy a világ, olyan határtalanul végtelen misztérium a létezés, hogy keveset értek meg belőle, de mert benne élek, hát próbálok tájékozódni. A hívőknek Krisztus hozza el a fényt, és a szentírás, a kinyilatkoztatás. A hívő sem ért meg mindent a világból. Szent János mondja: *Az Istent soha senki nem látta. Az egyszülött fiú nyilatkoztatta ki – de még a hitben sem értem meg őt.* S mivel az ember a hitben kapcsolódik Istenhez, és a két misztérium összetartozik, ezért az embert sem értjük igazából. Abban a kis kötetemben, amit itt osztogattam most Vácott, és Miletics Katalin verseivel együtt jelent meg, *De*

profundis címmel, abban pontosan ezt próbálom meg érzékeltetni. Egészen pontosan azt, hogy végső soron ez az egész élet, ez a halálra szánt élet vagy lét, azért mégiscsak értelmes, mégiscsak vannak fények, s ezek az 1999-es kórháztapasztalatomból születtek. Éreztem, mikor betegen feküdtem, hogy szeretnek, hogy jöttek hozzám a barátaim, hogy nem vagyok egyedül. A legnagyobb mélységben és sötétségben van egy szerető kéz, amelyik felemel, és remélem, hogy az az átmenet sem lesz olyan rettenetes, amiért szorongunk. Nem szeretnék még meghalni, sosem szeretnék meghalni, nem hiszem, hogy én is meghalok. Te és a többiek igen, mert azt szoktam mondani, mindig a másik hal meg. Erről van egy heideggeri anekdotám. Az egyszeri bajor mondja a feleségének: ha kettőnk közül egyikünk meghal, akkor én a vidéki házunkba költözöm. Mindig a másik hal meg előbb. Szóval azt akartam ezzel kifejezni, hogy a hit fényt ad és reménységet, de a hit sem veszi el végképp a szorongást. Valahogyan úgy vagyunk, hogy a hitnek és a hitetlenségnek a határvonala nem előttünk húzódik, hanem szívünkön keresztül, mert minden hívőben van egy hitetlen rész is. Ez az ateista környezet ma is kísért bennünket. S az a sok nehézség, az a sok rossz a világban? Miért engedi meg az Isten? Vajon miért? Kérdezik sokan.

Ezért is foglalkozom gyakran nem hívő írókkal is, mint Montale vagy Szabó Lőrinc vagy épp Jean Paul Sartre. Ő az például, aki az élete vége felé nagyon érdekes interjúkat adott a Nouvel Observateur-nek, pont ezekre a kérdésekre vonatkozóan, mintegy megtagadva abszurd filozófiáját. Bennük, mindhármukban van valami abból, amiről most is gondolkozunk: egy hívő, egy kereső, mert mindenki keresi a lét értelmét. Azért is lett az alapbeállítottságom olyan, hogy együtt keressek a keresőkkel. Nem felülről kioktatni, tanítani. Nem mondom azt, hogy nekem mindenre megvan a kész receptválaszom. Annyi mindenről nem szerez tudomást az ember, vagy keveset tud, és ahogyan öregszik, egyre kevesebbet ért meg a világból.

– Ez sajnos így van. Ám miközben az éteri csendben hallgattalak s hagytalak beszélni, sok mindenhez szerettem volna hozzászólni, valószínű, hogy a kedves hallgatók is. Többek között az körvonalazódott emlékezetemben a Szavak forrása csend*ről Heidegger nyomán szabadon, hogy nem mi birtokoljuk a kimondott szót, az nagyon nagy tévedés, hanem a szó birtokol bennünket. Így lehet az, hogy létezik beszédes csönd is. De tovább lépek ennél, s a csend hangjairól kezdek el beszélni, ha megengeded. Mert a költészetben van igazán különös szerepe annak, hogy minél több és mélyebb egy versben a csend, vélhetően annál több és súlyosabb a mondandó, annál tágabb az asszociálható tartalom, az üzenet. Az igazság csendben, hallgatással beszél, ezt jól tudják a költők, a filozófusok kevésbé.*

És eszembe jutott némi képzettársítással még az, hogy úgy is igaz lehet az általad választott cím, hogy A szépség forrása csend*. Mert a szépség és a csönd, érzésem szerint, mint fogalmak, ikertestvérek. Minél több van mindkettőjükből az életünkben, annál inkább érezhetjük úgy, hogy félelmek, szorongások nélkül létezhetünk itt, ezen a földön. Simone Weil-nek van erről egy általam sokat idézett, gyönyörűen kikerekített, mégis talányos gondolatsora, ami így hangzik: a szépség visszafénylő rendje valaminek, ami realizálhatatlan, zene, hangok rendje, ami a csendet utánozza. Ebből az aforizmából az olvasható ki többek között, hogy a szépség a csendhez igazítja létezését. Ugyanakkor az*

is kiolvasható belőle, hogy belső csendünk megváltása a szépség által válhat valósággá. És természetesen a hitünk által. A kérdés persze az, hogy vajon a hit útjai, mennyire változnak meg időről időre? Változnak-e egyáltalán? Abban bizonyosak lehetünk, mint korábban említetted, hogy a hitnek minden korban megvan a maga misztériuma. És hogyha ezt valaki nem érzi, vagy nem képes megélni, az nyilván nem lesz hívő emberré. Vagy talán mégis? Merthogy úgy szól a tanítás, hogy még a reménytelenségben is létezik remény a hit által. A hit ugyanakkor tanúságtételeken alapszik, valahogy Szent Tamás szerint úgy mondhatjuk, hogy a természetes ész, a próféták tanúsága, az apostolok tanítása által hitbéli tapasztalataink gyarapíthatók. Ez mind közelebb vihet bennünket magához a teljességhez. Ugyanakkor mindaz, amit ma tapasztalunk az ezredvégen, mintha pont az ellenkező irányba hatna. Túl sok a zaj, túl sok az ellentmondás körülöttünk. Itt vagyunk, belezuhantunk ebbe a rendszerváltoztató „szent" káoszba, sokan hívő embereként, még többen hitetlenül. Nagyon nehéz helyzetbe kerültünk mindannyian. Vajon a harmadik évezredre nézvést hogyan lehet ebből a zsugorodó hitből, hívő hitetlenségből, hívő ateizmusból megteremteni az egységet, a nemzet egységét, a családok egységét, azt a teljességet, ami, akárhogy is gondoljuk, már a 20. század elején megsemmisült, darabokra tört. Az 1867-es Kiegyezés után az 1914-es világháború, majd az azt követő trianoni békeszerződések „szentesítették" azt a romlásnak indult fizikai és lelki állapotot, amelyben ma vergődünk. A nagy kérdés az az, hogy megvan-e még bennünk, az egész nemzetben a megújulás képessége, az az Egész-ségre törekvő erő, amely a hit által újra egységesíti keresztény Európánkban a magyarságot.

– Nagy kérdés. Az ezredfordulón vagyunk, s az jut most eszembe, hogy sokat idézik André Malraux-nak azt a mondását, hogy *a 21. század vagy vallásos lesz, vagy egyáltalán nem lesz.* Róla jól tudjuk, hogy szkeptikus hangvételű regényíró volt, az élete vége felé De Gaulle kultuszminisztere. S ő volt az, aki mélyen foglalkozott a műalkotásokkal, a századok keresztényi és másféle műalkotásaival. Azt gondolom, hogy nem is annyira keresztény vagy épp katolikus szempontból volt ez fontos. És nem is az ateizmus okozta a fő problémát. Én például ma is könnyebben szót értek az ateistákkal, mint a szektánsokkal. Pedig a szektáns ember is vallásos. De a legfőbb baj, hogy továbbra is jönnek az új keleti beütések, egyre több ilyen és ehhez hasonló új áramlat keletkezik, keverik a vallásokat. A tiszta hit, a keresztény út épp ezért állandó veszélyben van. Ugyanakkor a második vatikáni zsinat arra tanít bennünket, hogy vegyük észre a párbeszéd fontosságát bármilyen világnézetű emberekkel is, s ne zárkózzunk el, ami persze nem azt jelenti, hogy összemossuk a véleményeket, mert az nem párbeszéd. Őrizzük csak meg identitásunkat. Ismétlem: *nem a magam igazáról akarom meggyőzni a másikat,* hanem ahogy a múlt századi nagy domokos szónok, a Notre Dame szónoka, Lecordaire mondta: *igyekszem egyesülni vele a teljesebb igazságban*. Senki sem birtokolja a teljes igazságot. Az igazságot csak megközelíthetjük. Így a párbeszédben nyitottak vagyunk. Azt vallom, hogyha valaki a saját hibájából nem jutott el az istenhitre – gondoljunk csak az ázsiai milliókra, azokra, akik nem érkeztek még meg Krisztushoz, ugyanakkor a lelkiismeretüket követik, keresik az igazságot, és mindig készek arra, hogy elfogadják azt, a minél teljesebb igazságot – az a valaki üdvözülhet. Isten mindenkit Krisztushoz rendelt, s valamiképp – ezt tanítja a II. vatikáni zsinat – mindannyian részesülünk a húsvéti misztériumban: Krisztus

halálában és feltámadásában. Tehát már nem úgy van, mint a nagy jezsuita misszionárius Xavéri Szent Ferenc esetében, aki Indiában és Japánban – Kína kapujában halt meg – állandóan keresztelte a gyerekeket, majd leszakadt a karja, mert úgy gondolta, hogy a meg nem kereszteltek pokolra mennek, elkárhoznak. Igazából soha nem hitte az egyház, hogy ez így van rendjén, ezért ez ügyben a pokol tornácáról beszéltek. Én optimista vagyok ilyen szempontból. Hogyha valaki hisz a Szeretet Istenben, aki elküldte Krisztust, felajánlva irgalmasságát, úgy mindenkinek meg kell, hogy legyen a lehetősége arra, hogy higgyen benne. Remélhetjük, hogy senki sem kárhozik el.

– *„Higgyünk a van, vagy nincs úrban, / mert ő mégis csak legjobb kísértet” –írja kétkedőn, ördögien és mégis biztatón Ady. Te pedig a „Szavak forrása csend”-ben Pierre Emmanuelt idézed: valaki azt mondja, hogy nem hiszek, de Isten hisz bennem. Ez valami hihetetlen paradoxona életünknek, s arról beszél, hogy a hitetlenségben is van remény, mert Isten bizalma mibennünk mentsvárat teremt.*

– S hogy Isten hűséges, ha én nem vagyok az, akkor is. Az egész életünk az egy ilyen örökös keresés és találás, és újrakeresés. Pascal mondja a Jézus misztériumában, hogy *nem keresnél, ha már meg nem találtál volna*. Tehát az a valaki keresi, akinek a szívében, már ott működik a kegyelem. De hogyha valaki azt hiszi, hogy már megtalálta, megértette, annak megint tovább kell keresnie. Állandó dialektika az istenkeresés. De ha már annyit emlegetem Pascalt, akkor engedd meg, hogy egy 1981-ben róla született kedvenc versemet felolvassam.

Pascal

Le silence éternel de ces espaces infinis m’effraie
(Pensées, 2006)

Van úgy, hogy – veled együtt – rémülettel tölt el
a mérhetetlen csillagterek örök csöndje,
hiába szór sziporkát fenn az augusztusi éj!
Csak percnyi villanás az életem:
mögöttem és előttem ásít a sötét!
Hogyan kerültem éppen most ide,
miféle ismeretlen véletlen
játszott velem parányi csillagporral?
S mi lesz velem, ha csöppnyi fényemet
kioltja majd egy ismeretlen Árny?
Az életem-halálom döbbenet, talány!

De éjszakádban Tűz gyúlt hirtelen,
Te izzó agy, vakító értelem!
Maga a Tűz jelent meg érzékeny szívedben
s te könnyes szemmel, ujjongó örömmel
megláttad Őt a *más rendből* valót.

Hiába szállok én is táguló csillagterekben,
míg nem kereslek itt a szív közelben!
Ha önmagamba szállok – benti végtelenbe –
Te mélyen égő Tűz majd rádnyitok
s e fényre szomjas szem meglát, Te nagy Titok!

– Pascalról mégis dióhéjban mondjuk el hallgatóinknak, hogy ki is volt ő valójában?

– A 17. század kivételes gondolkodója Pascal. Fiatalon halt meg, nagy tudós volt, s ugyanakkor vallásos zseni. Nem szerette a jezsuitákat. A nővére vagy a húga miatt sem, akik közül valamelyik belépett a janzenista apácák kolostorába, abba a rendbe, amelyet nem fogadott el a katolikus egyház. Ezt az irányzatot a katolicizmus és a protestantizmus közé lehetne helyezni. Szent Ágostont úgy értelmezték, hogy ő az, aki régen manicheista is volt, és ezért lett a későbbiekben túlságosan pesszimista.

Szent Ágoston beszélt „massa damnata"-ról, az elítéltek (kárhozottak) tömegéről, még „eretnek" korszakában. A janzenisták szigorú tanításukban Ágostonra hivatkoztak. Az üdvözülésről, eleve elrendelésről vallott felfogásuk a katolikus és a kálvinista hit közé tehető. Egyébként Blaise Pascal (1662) nagy apológiát akart írni a keresztény hit védelmében, de ebből csak gondolattöredékek maradtak meg (Pensées), amelyek Szent Ágoston Vallomásai után a világirodalom és a vallási alkotások csúcsát jelzik. Sokat foglalkoztam ezzel a hívő zsenivel, aki sajnos nagyon fiatalon, betegen meghalt.

– Térjünk most vissza, ha lehet, egy kicsit a filozófián, a teológián túl ismételten a költészethez. A filozófusról beszéltél eddig, beszéljünk most inkább a benned lakozó poéta lelkű emberről.

– Az hogy így tituláltál, hogy pap-költő, és itt a délutáni váci találkozón is így mutattak be a Pedagógus Klubban, ez rendben van, hiszen így igaz. Csakhogy itt eszembe jut a már említett három nagy: Harsányi Lajos, Mécs László és Sík Sándor, akiket a zsámbéki Tanítóképző Főiskolán a költészetről tartott legutóbbi előadásaimon is kritikával illettem. Nem úgy, abban az értelemben, ahogy azt annak idején Illyés Gyula és Babits Mihály tették. Ők a sajátos katolikus költészetről megállapítva azt kifogásolták, hogy akkoriban papköltőinknél, főleg Mécsnél, egy bizonyos pózt érzékelnek, azt, hogy például ő is prédikál a verseiben. Sík Sándornál is volt ilyen, hogy versbe szedett prédikációkat költött. Annak idején Jelenits István, Sík Sándor piarista rendtársa írt egy utószót az egyik Sík-kötethez, ahol enyhén szólva úgyszintén kritikus volt ez ügyben, tegyük hozzá, hogy joggal. Lényegében egyetértettem vele. Akkoriban Jelenits tanár úr a rádióban is hangot adott véleményének. Épp arról beszélt, hogy ezeknek a két háború közötti papoknak, akár Prohászka Ottokárnak (†1927) vagy a jezsuita Bangha Bélának (†1940) a hite „diadalmas világnézet", „világhódító" volt. Ma már szerényebbek vagyunk, a mi hitünk „megpróbált hit", ahogy J. Ratzinger írta 1964-ben. Ezt Pilinszky Jánosnál épp úgy érezzük, mint Rónay Györgynél. Ma már nem minden világos számunkra, a hit és a hitetlenség küzdelmét élik meg a modern hívők. Ami pedig a „katolikus költészet" problémáját illeti: Babits elsősorban az „egyetemes" értelmében használta a jelzőt, és azt hangoztatta, hogy nem hittételeket szed versbe, hanem a katolikus költő hitélményét fejezi ki. Amikor Pécsett 1950-ben „költősködtünk" és gépelt „Lapunkban" közöltük zsengéinket, ezt írtuk fel mottóul Paul

Claudeltől: *Ami szép, az egyesít, ami szép, Istentől származik, nem is tudom másképp nevezni, mint katolikusnak.*

– Tehát a nagy egyetemességről van itt szó, amiben működik valamiféle predesztináció. Egyrészt nem véletlenül választ a poéta költőtársakat, olyanokat, akikhez lírai szövegeket ír. És nem véletlenül választ költőt, akivel szinte egylényegűvé válik, s szívvel-lélekkel magyar nyelvre fordítja, esetenként átkölti a műveit. „A Szavak forrása csend"-ben részletesen leírod, hogy mi fűz valójában Claudelhez, Valéryhez, Emmanuelhez és a többiekhez. Mégis szerinted mi bennük a közös? De érdekes lehet tudni azt is, hogy vajon miért, milyen megérzés alapján választottad a magyar költők közül épp azokat, akikhez verseket írtál? József Attilát, Illyés Gyulát, Csoóri Sándort, Babits Mihályt, Szabó Lőrincet. Talán arra a legegyszerűbb választ adnod, hogy a poéta doctus Babitsot miért.

– Ebből a szempontból valóban Babitscsal van a legegyszerűbb dolgom. Hiszen több tanulmányt is írtam róla. Most legújabban jelent meg a *Literatúrá*ban egy olyan tanulmányom, amelyben megmutatom a Pascal–Baudelaire–Babits vonulatot. Tehát, hogy miként hatott Pascal Babitsra közvetlenül, illetve Baudelaire-n keresztül közvetetten. Erről már korábban hosszabban írtam a *Jelek az éjszakában* című tanulmánykötetemben – de most újra gondoltam az egészet, kifejtettem részleteiben. Annak idején Rába György is elismerte az elemzéseim hitelességét.

Babits a kedvencem volt és maradt. Kezdettől fogva, amikor újra elkezdtem írni Louvainben, már akkor foglalkoztam Babitscsal, előadást tartottam Hollandiában és Londonban költészetéről. Mikor az első könyvem megjelent a világnézetek harcáról, 1963-ban – a *Mai írók és gondolkodók* –, elküldtem Fenyő Miksának, akiről köztudott, hogy a Nyugatnak volt az egyik oszlopos tagja, szerkesztője. Jól ismerte Babitsot. Akkor írt nekem egy kedves levelet, amiben az állt: *örülök, hogy a fiatalok még foglalkoznak Babitscsal.* S a *Nyugat-feljegyzések* című könyvét dedikálta is. Akkoriban írtam Lauvainből levelet Dienes Valériának, hogy mondja el nekem a Babits-élményeit, azután, később, 1965-ben Párizsban meg is ismerkedtünk. Vali néni, a Bergson-tanítvány (1910 körül a párizsi College de France-ban a filozófus kurzusait hallgatta) és H. Bergson (†1941) nagy műveinek fordítója, ekkoriban már a jezsuita tudós gondolkodó, Teilhard de Chardin (†1955) írásait fordította, akivel én sokat foglalkoztam. Dienes Valéria Teilhard-fordításai meg is jelentek *Hit az emberben* címmel. A hetvenes évek elején, amikor már hazalátogathattam (mint belga állampolgár), mindig felkerestem a Levendula utcában, filozofáltunk, elmondta élettörténetét, megtérését. Egyébként Teilhard evolucionizmusa is részben Bergson befolyása alatt bontakozott ki, és a nagy Prohászka Ottokár püspök is bergsonista volt. Dienes Valériával 1924–27 között különös lelki-szellemi kapcsolatban voltak. Ezeket azért említem, mert holnapután Piliscsabán a katolikus egyetem egyik szemináriumán Dienes Valéria és Prohászka Ottokár „eszméletcseréjéről" beszélek.

– Az én olvasatomban, visszatérve az iménti kérdéskörhöz, a te költészeted arra enged következtetni, hogy Babits és Szabó Lőrinc a két szeretett klasszikus költőd. Az egyikük épp most, a századfordulón jubilál, s így folyóiratodban, a Távlatokban részletes olvasónaplót közöltél az ő világszemléletéről.

– Babits mellett József Attila a kedvenc költőm. Nagyon szerettem. Amikor 1950-ben elkezdtem verselni, Varga Károly költő barátommal a Mecsekben sétálgatva fél napon

keresztül József Attila verseket mondtunk egymásnak. Ebből érettségiztem, szerencsére J. A.-t húztam ki tételként.

– *Sorsszerűen, időről időre megtalálják egymást, avagy intuitív alapon ráéreznek, rátalálnak egymásra a rokonlelkek?*

– Igen, igazad van, a költőtársak megtalálják egymást. Nyilván a rokonszenveseket fordítottam. Ami Paul Claudel (1868–1955) költészetét illeti: régen csodáltam, aztán volt egy időszak, amikor kevésbé szerettem „pózoló" magabiztossága miatt. Aztán újabban megjelentek olyan életrajzai, amelyek feltárták életének egy addig homályban hagyott szakaszát. A gyenge, bűnbánó Claudel aztán jobban tetszett. Most már Claudel „megtéréseiről" beszélünk (többes számban). Mert igaz, hogy 1886 karácsonyán, ott a Notre-Dame székesegyházban a vesperáson megérintette a kegyelem, és hitt. Erről gyakran vallott. De az történt, hogy 1900 októberében a Kínába tartó diplomata fiatal Claudel az *Ernst Simons* hajón megismerkedett Rose Vetch asszonnyal, egy 29 éves, négy gyermekes szépasszonnyal, aki férjével szintén Kínába utazott. Rose (= „Rózsa" a költeményekben!) szeretője lett több mint négy évig. Ezt a szerelmet örökítette meg a *Déli osztozás* című drámájában. Vagy az általam magyarra fordított *Kantáta három hangra* című ragyogó poémájában róla szól „A rózsa éneke". Az történt, hogy a csalfa asszony megcsalta nemcsak férjét és szeretőjét, hanem eltűnt egy harmadik férfival, szíve alatt hordozva Claudel kislányát, akivel Claudel csak jóval később találkozhatott. Ez a szenvedélyes szerelem és a megcsalatás még tovább jelen van Claudel költészetében, bár 1906-ban történt házassága után kicsit megnyugodott. Még az 1924-es *Selyemcipő* című híres drámában is (Semjén Gyula fordította magyarra), ahol a földi és az égi szerelem csatáját, a természet és a kegyelem küzdelmét ábrázolta. Mindez azt példázza, hogy Claudel megtérése nem volt „pontszerű", még sokáig küzdött benne a pogány és a keresztény. Leemeltük hát a piedesztálról, és láthatóvá vált, hogy ő is olyan halandó, mint a többi. Ez a szentek életében is így van, nem úgy, hogy na, most akkor megtértem, és utána mindennek vége. A küzdelem az tovább tart.

– *Megtérésről és szerelemről beszélsz. Netán szerelmesverseket is írtál, írsz? Vajon mindez ott legbelül a szíved rejtelmeiben hogyan egyeztethető össze, azzal egyrészt, hogy felszentelt pap vagy, mindazonáltal a szigorú jezsuita rend tagja is vagy. Hiszen ez a vállalás, szinte katonai belső fegyelemre int. Hogyan vagy képes a reguláknak megfelelően kordában tartani az érzelmeidet? És egyáltalán, ez a szerelem miféle szerelem? Plátói netán? Vagy hús-vér emberi játék?*

– Ezt a kérdést többször feltették már nekem. Nyilatkoztam is róla. Egyszerűen azt szoktam ilyenkor mondani, hogy a szerzetes is férfi. A jezsuita is az. A férfi, az férfi. Nem arról van szó, hogy teljesen elfojt minden érzelmet, és egyszer csak rászakad a szerelem úgy, hogy nem is kereste. Most aztán jön a küzdelem. Igen, én ezt kifejeztem, szerelmes lettem. Utána pedig tudtam azt, hogy megvan az elhivatottságom. Azért írhattam az egyik versemben: *ha nem segít egy nagyobb szerelem, maholnap belepusztulok.* Tehát a tiltásokkal nem lehet sokra menni. Ez az egész keresztény életre vonatkozik. Hanem sokkal inkább valamiféle nagyobb szerelem kell, és a szublimáció, nem elfojtás, hanem a nagyobb szeretet, a hivatástudat. És az, hogy másképp beszélhetünk a nő, másképpen a férfi, a Jézushoz vonzódó szerelemekről. Én Jézusban a barátomat látom, és általa Isten

Országáért elköteleztem magam. Ez nem jelenti azt, hogy nem érzem azt, hogy én férfi vagyok, nem érzékelem azt, hogy nem kell küzdenem az ösztöneimmel. De állítom, hogy pozitív formában próbálom ezt szublimálni, az alacsonyabb rendű ösztönöket magasabb rendű szellemi régiók felé terelgetni. Tudom, hogy korábban – Sík Sándor ilyenről nem igen írt, Mécsnél már van valami, és aki a legmerészebb, az Tűz Tamás. Ő aztán több szerelmes, sőt erotikus verset is írt. Mondjuk, azóta már más a korszellem. Nem vettem észre, hogy valakik is megbotránkoztak volna azért, mert szerelmesverset írtam. Azt mondják túl szenzibilis egy ember ez, és őszintén megírja azt, amit érez, amit gondol, amit meg kell írnia.

– Megírod. Érzékenyen. Párbeszédet folytatsz József Attilával. Kiemelsz tőle jól ismert verssorokat, s a klasszikus mondatokhoz verses formában hozzáfűzöd a saját mondandódat, sőt, ha úgy érzed, akkor vitába is szállsz vele, mert hát mit Neked… Íme, ezek a józsefattilai sorok: „A csilló könnyűség lebeg" – „Egy nap süt idebent" – „Kint és bent – egyszerre" – „Csak ami lesz, az a virág" – „Nyers, különös-édes" – „Ím itt a szenvedés belül" – „Csilló véletlen szálaiból" – „Képzelhetsz egy kis szabadságot" – „Nem tudok mást, mint szeretni" – „Meglett ember" – „Láttam a boldogságot én" – „Én állok minden fülkefényben". Beszédes, tovább asszociálható versmondatok ezek, jól ráhangolt versszakokkal kiegészítve.

– Igen, megpróbáltam jól ráhangolódni, miközben vitatkozom is a költővel, ahogy mondod, valahogy így:

Képzelhetsz egy kis szabadságot

Amíg csak képzeled, addig nem szabadság.
tedd azt, mit tenned kell – a fényt
csak a megtett igazság hozza,
s a szeretet, mit itt és most csiholtál,
lehet csak a lábad elé lámpás.

Az *Eszmélet* című vers 8. versszakában, amit a többi tizenkettővel együtt Bánkövi Gyula meg is zenésített, kifejtem az egész filozófiám lényegét, mert azt mondom, Szent Jánost értelmezve, hogy aki megteszi az igazságot, az jut el a fényre. S van egy egyszerű hasonlatom, azt hittem, hogy én találtam ki, de aztán máshol is olvastam később: hogyha a biciklin pedálozok, akkor a dinamó fejleszti az áramot, és abban a kis fényben képes vagyok előre jutni. Tehát a megtett igazságból fakad a fény. S ez számomra egy alapvető megállapítás, ami az egész keresztény életre vonatkozik. Nemcsak hirdetni, ez mondjuk a papnak kötelessége: a jelzőtábla irányt mutat, de nem mozdul. A papnak mennie kell a helyes irányban. Itt van a tanúságtétel, amit emlegettél. Meg kell tenni az igazságot, mert attól vagyok hiteles. Azt nem mondom, hogy én mindig megtettem, de az igazság eszménye mindenképpen ez.

S hogy ne csak hirdessem, hanem meg is éljem, ez az, ami nehéz. Ám minden kereszténynek a kötelező feladata. *Hirdesd hát továbbra az igét, azt kívánom, hogy el is higgyék, „mint éjben égő csillagok / ragyog az igaz, s utat mutat – / szeretek tehát vagyok".*

Talán jó lesz mindannyinknak, ha most egy közös imádsággal, Loyolai Szent Ignác mindennapi imájával fejezzük be ezt a mai beszélgetést:

Krisztus lelke! Szentelj meg engem!
Krisztus teste! Üdvözíts engem!
Krisztus vére! Ihless meg engem!
Krisztus oldalából kifolyó víz, tisztíts meg engem!

Krisztus kínszenvedése, erősíts meg engem!
Ó édes Jézus hallgass meg engem!
A te sebeidbe rejts el engem!
Ne engedd, hogy elszakadjak tőled!
A gonosz ellenségtől oltalmazz engem!
Halálom óráján hívj el engem,
És juttass magadhoz engem.
Hogy szentjeiddel dicsérjelek téged:
Mindörökkön örökké.

(A beszélgetés írott változatához alapul szolgáló hangfelvétel, a váci Madách Rádióban hangzott el: 2000. május 3-án. Megjelent az AGRIA folyóirat 2011. – V. évfolyama – őszi számában, 34–47. p.)

Vácon a felújított Március 15. tér Sáros László építész tervei alapján készült el hosszú közéleti viták eredményeként. Fotó: Fekete István

„URAM, URAM!
MIÉRT HAGYTÁL MAGAMRA ENGEMET?”
Dr. Brusznyai Árpád üdvtanáról, mártíromságáról

Dr. Rusvay Tiborral
és dr. Kahler Frigyessel
eszmélődünk

Kiben erõ van és Isten lakik,
Az szónokolni fog, vés vagy dalol,
Ha lelke fáj, szívrázóan zokog,
Mosolyg, ha a kéj mámorát alussza.
S bár új utat tör, bizton célra ér. –
Mûvébõl fog készítni új szabályt,
Nyûgûl talán, de szárnyakúl soha,
Egy törpefajnak absztrakció. –
(Madách Imre*: Az ember tragédiája*
10. szín – részlet)

Németh Péter Mikola – *Beethoven Egmont-nyitányát hallgatjuk az Új Urániában, Goethe Egmont című drámáját vizionáljuk, mikor is Lamoral Egmont a 16. századi németalföldi gróf szembefordult az ő népét sanyargató, elnyomó, abszolutizmusra törő II. Fülöppel, a spanyol király kompániája zsarnokságával, miként 1956-ban szembeszálltak fegyver nélkül, majd fegyverrel is a mi magyarjaink, köztük a redemptiójukról, a szabadságszeretetükről ismert jász felmenőink, köztük a nagyapánk: Újszászi Szakálosi Bartal Lajos, s a kuruc hevülettel megáldott gömöri palóc apánk, dr. Németh László, a veszprémi patikárius, a szabadságukat megkérdőjelező, majd tankokkal eltipró szovjetekkel. Lélektani hadviselés, heroikus küzdelem, hősi tett volt a történelmi valóságban mindkettő. A párhuzam nem véletlen, bár igaz, majd négyszáz esztendő közöttük. Egmont grófot helytállásáért, hősi tettéért, álnok módon 1568-ban tőrbe csalták, aztán Alba herceg vérbírósága halálra ítélte, majd lefejezték. Az ’56-os forradalmárainkat megfélemlítették, internálták, börtönbe zárták, agyonverték, megalázó módon felakasztották, majd a 301-es parcellában összekötözött kézzel és lábbal, arccal a földnek fektetve elvermelték őket, hogy még a föltámadás hitével élők, halálukban se reménykedhessenek feltámadásukban. A végkifejlet, kegyetlen és visszafordíthatatlan: mártírhalál. A barbárság sohasem volt képes elismerni az élet törvényeit, ahogy Márai Sándor írja, azt, hogy „Mindig új élet születik a vérből”. Napjainkban is ez történik. Beethoven szimfóniáját tovább hallgatjuk*

Rusvay Tibor tanár úrral, s várjuk a „Mennyből az angyal”-t, hogy képesek legyünk megés felidézni annak az embernek a nevét, alakját, szellemét, aki életét adta elveiért. Közben Keresztury Dezső a mártírhalált halt emlékére írt „Mindig több…” című versének néhány sorát idézzük:

Kicsit mindig jobb volt a kelleténél.
Nem futott meg, nem vetette kockára,
Ki rá volt bízva kisgyermekét várta,
Számított a mentettek hálájára,
S megölték, bármit tettünk is, hiába.

Majd elhangzanak a megidézettnek végzetesen vallomásos mondatai, az utolsó szó jogán:

„Bűnösnek érzem magamat – kezdte a beszédét dr. Brusznyai Árpád –, amire az eljárás során jöttem rá. Büntetendő cselekményeket követtem el. Az ügyész úr által beterjesztett vádban úgy néz ki a cselekményem, mintha én annak elkövetésére 1956. október 23. előtt már készültem volna. Származásom és családi viszonyaim valóban arra mutatnak, hogy tipikus ellenforradalmár vagyok. Apám vállán 5 tagú család volt, nekem a Horthy-korszak semmit sem nyújtott, magán úton, saját erőből tanultam. 1947-ben nyugaton ösztöndíjas voltam, és visszajöttem… 1956 októberében elmehettem volna, magammal víve a roppant értékes urándokumentációt. Ez eszem ágában sem volt… A végső katasztrófát nem tudtam meggátolni. Bűnös vagyok, de igyekeztem pozitív eredményeket kiharcolni.” Ezek az önkritikusan őszinte gondolatok Kahler Frigyes 1998-ban megjelent A Brusznyai-per *című könyvéből valók.*

Ki volt valójában az a klasszika filológus, a görög klasszikusokat példaképként megvalló tanárember, aki a legdrágábbat, az egyszerit és megismételhetetlent, az életét adta szeretteiért, a nemzetéért, a szabadságért? A történelmi „homályból jövet” annyi, eddig ismeretlen, annyi titokzatos kép és gondolat jelent meg napjainkra az évtizedeken át ellenforradalommá hazudott 1956-os szabadságharc és forradalom összefüggésében. Türelmetlenségünk, óhajunk talán indokolt is, mert igazán jó volna már kegyetlen őszinteséggel szembenézni az akkor történtekkel. A közelmúlt történelmében tisztábban látni, válaszokat kapni a tisztázatlan kérdésekre, amelyekre eddig nem kaptunk érdemi választ, mert nem kaphattunk. Vagy azért nem, mert nincsenek kielégítő válaszok, vagy mert az élő tanúk eleddig nem mertek őszintén megnyilatkozni. De miért nem? Nyilvánvaló, hogy nemcsak most, október 23. előestéjén, hanem mindennap feltehetnénk ezt a kérdést.

Rusvay Tibor – Nem értek egyet azzal, hogy titok övezi Árpádnak az egész lényét, létét, munkásságát, mert teljesen nyilvánvaló volt kezdettől kezdve, hogy ő mit akart. Már mint Eötvös-kollégista határozott ellenzékben tudomásunkra hozta, hogy mi nem kell. Az tény, hogy akkor még nem mondhatta ki, hogy mi kell. A későbbiekben, objektív okok miatt, a szabadság kis köreibe beszorulva, nyilvánvalóan nem mondhatta el véleményét, egy óvatos egyházzal, egy határozott marxista iskolapolitikával szemben, amelynek ő maga az osztályait végigjárta. Természetes, hogy így nem nyilatkozhatott meg. Igenis, megvolt a szociális elképzelése Magyarországról, ami semmiben nem fedte a ráakasztott

vádakat, a jobboldali, esetleg Horthysta, esetleg még a szélsőjobboldalra álló irányzatoknak a befolyását, mert Árpádnak megvolt a maga határozott elképzelése. Hiszen olyan filozófiai és olyan társadalomismereti tudása volt, ami már idejekorán megalapozottnak számított közöttünk. Azonkívül mindazokkal érintkezett, kapcsolatban állt, akik az ő leendő elképzelését gátolták, mind az egyház, mind a párt részéről. De ő határozottan ragaszkodott a saját elvi álláspontjához, noha jó katolikus volt, sőt a hívő kereszténységnek minden rekvizitumát elfogadta. Maga is tevékenyen részt vett az egyház életében, gondoljunk csak a váci tartózkodására.

– Igen. „Hívő volt, tán hívőbb a kelleténél… – írja róla Keresztury Dezső – Helytállt, s ma is szolgál áldozatával." Ez egy igaz, könyörtelenül hátborzongató megállapítás.

– Annak idején megkértem Kereszturyt, és az azóta nagyon hirtelen, szívroham következtében elhunyt Fodor barátomat, Bandit, hogy írjanak emlékverset Brusznyai Árpád emberi példájáról, erkölcsi nagyságáról, tragikus sorsáról. Mind a ketten írtak a saját meglátásuk szerint. Itt, az általad idézett két sorban Keresztury Dezső revideálja, tehát felülbírálja korábbi álláspontját, s mint egy megszépítő messziségbe helyezi magát az alakot, Árpád személyét. Ő nem ismerte olyan közelről Brusznyait, noha az Eötvös Kollégium igazgatója volt, mint esetleg az a valaki, mint én, mondjuk, akivel közvetlen kapcsolatban állt. Nem mondhatom azt, hogy velem nem voltak vitái, hiszen rengeteget vitáztam vele. Voltak olyan dolgok, amikben nem értettem egyet vele, de rá kellett jönnöm, hogy idővel bizony az ő általa kijelölt út, jövőkép a járható, az lehet a legjobb. Én akkor Németh László harmadik útját vallottam, vállaltam,[1],, idézőjelben legyen mondva: „tűzön-vízen át". Ő pedig ugye, kritikával szemlélte szinte minden népies megoldásnak a lépcsőfokozatait.

Ami pedig Kahler Frigyes könyvét illeti, ennél jobb és alaposabb történészi, írói munkát megvalósítani, mint ami a*z Emberi sorsok a politikai megtorlás idején* alcímmel megjelenhetett, nem lehet. Hiszen nemcsak mint jogász, hanem mint beleélő, érző ember is, kellő empátiával foglalkozik Brusznyai Árpád személyével, tehát túllépi a tudományosság határait. Az apró kis eltéréseket leszámítva, kár, hogy előtte nem konzultált érdemben a családdal, így került be a könyvébe néhány hibás életrajzi adat. De a leglényegesebb a kahleri megállapítások között az, hogy Brusznyai Árpád emberileg tisztán került ki ebből a perből. Amit te felolvastál, az ún. búcsúbeszédet, az nem mond el sokat. Az a szokásos ügyvédi formula volt: Beismerem, hogy… és… stb. Én is átestem rajta. Bűnösnek érzi magát? – kérdezték. Igen. Bűnösnek érzem magamat – válaszoltam. Legfeljebb azzal a különbséggel, hogy Brusznyai Árpád ügye lényegesen nagyobb horderejű volt a miénknél,

[1] A harmadik út több mint a magyar helyzet megoldására tett javaslat. De a harmadik út gondolata nem válhatott valósággá sem a második világháború után, sem pedig az 1956-os forradalmat követően, így továbbra is csak elméleti kérdésként kezelhető, amelynek legfontosabb megállapításait Bibó István fogalmazta meg az '56-os ellenforradalommá hazudott szabadságharc leverését követően, a megtorlás éveiben: „ez a kapitalizmusra és kommunizmusra felszabdalt világ valójában rémképek ellen és álproblémákkal küzd." Hogy miért is? Azért, mert a liberális kapitalista gazdasági rendszer Bibó értelmezése szerint, minden rugalmassága és teljesítőképessége ellenére „sokszorosan megfoldozott formájában sem képes a morális elégtelenségnek azt az érzését megszüntetni, melyet az emberek nagy százalékában újra meg újra kivált". Ez a társadalmakban mélyen gyökerező érzés vezetett többek között paradox módon a Szovjetunió felbomlásával az európai méretű a rendszerváltoztatásokhoz is.

a Rusvay–Hankiss Elemér-féle pernél. Kahler tehát nemcsak jogi, hanem emberi szempontból is vizsgálja Brusznyai Árpád magatartását, azt, hogy miként viszonyul élet menete nehézségeihez, annak egy-egy állomásához. Hiszen aki ismerte az ő közvetlen környezetét: az édesapját, a bátyját, aki pap lett, úgy nyilvánvalóvá válik számára azonnal, hogy Árpád egy olyan nevelési körből érkezett, amely magyar volt, katolikus volt, elkötelezett volt mindkét irányban. És mindkét vonatkozásban, ez talán a leglényegesebb, az elkötelezettségének autentikus elköteleződése, mert hiteles családi alapja volt. A Brusznyai-kérdésnek ez az egyik, ha nem a legfontosabb része: a hitelessége. Minden, amit mondott, hiteles. Nem beszélt mellé. Hiszen megmentett embereket. Az, hogy ő a forradalomnak az élére állt, Győrrel közvetlen kapcsolatot talált, Szigethy Attiláékkal[2], mert bennük látta a megújulást, de nem véglegesen látta bennük. Őt is elborzasztotta ’56-nak a megosztott magyarsága. Elsősorban az új pártoknak már az akkori burjánzása, melyeknek a híre eljutott hozzá. De hogy milyen nagy volt Árpád lelki ereje, vagy milyen nagy volt az ő hatása, amelyet semmi titok nem lengett körül, ezt igazolja az az emlék is, hogy a pici lányát, Margitkát az édesanyja odavívén az összebilincselt kezű férjhez, mielőtt megkezdődött volna a végzetes tárgyalás, egy gyönyörű homéroszi szöveget, eredeti nyelvén mondott el neki a csöppség, mintegy igazolván a családban folyó, továbbáramló emberi, magyar és keresztény európai helytállást.

(Beethoven Egmont-nyitánya folytatódik)

– „A Brusznyai-per – Emberi sorsok a politikai megtorlás idején” című könyvnek, amit Rusvay tanár úr némi kritikával illetett, ám összességében, szellemiségében mint maga is ’56-os forradalmár hitelesnek ítélt meg. Van azonban ennek a könyvnek egy olyan fejezetcíme, „A vallatószobák titkai”, ami a továbbiakban is kételkedni engedi az olvasót. Talán a titok fogalma is innen, s azért rögzült agyam magnóján letörölhetetlenül, merthogy Kahler Frigyes könyvében olvastam. Ahogy így közösen fellapozzuk most ezeket a dokumentumokat, újra olvashatjuk a szabadulás, a szabadság reménységéről szóló mondatokat, a kétely ellenben tovább él, hiszen ma már saját tapasztalataim alapján is tudom, itt a rendszerváltoztatás „szent káoszában”, hogy a szabadság az bizony egy meglehetősen képlékeny és relatív fogalom, világérzés is egyben. Kérlek, ne érts félre kedves Kahler Frigyes, de rákérdezek, hogy mennyiben torzultak a vallatószobák mélyén a gondolatok, a vallomások? Hiszen, ahogy Illyés Gyula írja „Egy mondat a zsarnokságról” című versében: „Hol a zsarnokság van, / ott zsarnokság van, / nemcsak a puskacsőben, / nemcsak a börtönökben, nemcsak a vallató szobákban, / nemcsak az éjszakában kiáltó őr szavában, / ott zsarnokság van.” Szóval ahol zsarnokság van „ott mindenki szem a láncban”. *Így ott valóban a vallatószobák homályában képes volt-e arra bárki is, hogy megaláztatásában, megkínzottságában a végsőkig tartsa is a saját meggyőződését, a maga igazát?*

[2] Szigethy Attilának és társainak az volt az elképzelése, hogy „független semleges demokratikus" Magyarországot teremtenek. „A magyar szocializmus útja el kell, hogy térjen a marxizmus tanításaitól, amelyek idegenek a magyar néptől.”

Kahler Frigyes – Valójában a vallatószobákban szörnyű dolgok történtek. Embertelen dolgok történtek a vallatószobákban. Ott Brusznyai Árpád meggyilkolásának kegyetlen tervét hajtják végre, kiszámítottan, a testet és a lelket összeroppantani akaró szándékkal, amit az elején talán maga Brusznyai tanár úr sem vesz észre. Az, hogy felrúgnak minden jogot, még azokat a szabályokat is, amiket a hatalom elvileg elismert, ez a történteknek a felszíne. Az, hogy a fogvatartott figyelmét elemi emberi jogaira sem hívják fel, s nem figyelmeztetik számos olyan alapvető emberi jogára, amelyet egyébként az akkori jogszabályok is előírnak, ez a történteknek tulajdonképpen még „csak" az enyhébbik része. Ám az, hogy Brusznyai Árpád nem tudja, milyen minőségben: tanúként avagy vádlottként hallgatják-e ki, ez egész egyszerűen elfogadhatatlan. A történteknek lényege mégiscsak az, hogy először is elmondatják Brusznyai tanár úrral, hogy a vizsgált időszakban mi történt vele, mit tett napról napra, lépésről lépésre. A tanár úr ezt el is mondja, hiszen nincs takargatnivalója. Amit tett, cselekedett az a legkisebb részleteiben egyenes, becsületes, tiszta szándékú és eszközeiben is mindig korrekt és tiszta volt. Amikor a sokadik kihallgatáson, többszöri vallomása is jegyzőkönyvbe került, akkor utána, mintha mi sem történt volna, úgy szegeztek neki kriminálisabbnál kriminálisabb kérdéseket, hogy például kiket akart legyilkoltatni, kiket akart letartóztatni, becsukatni: – egészen elképesztő dolgokat kérdeztek tőle. Brusznyai Árpád ugyanakkor tanáremberhez méltóan, példás türelemmel magyarázta el ismételten és újra, hogy mit tett, s mit nem tett. Azt hiszem, hogy akkor, már ő maga is kezd rájönni, hogy valójában senkit sem érdekel az, hogy ő mit mond, hogy valójában mi is történt vele, hanem az az érdekes, hogy miként lehet az ő személyéből „megformálni" az ellenforradalmárt. Sőt mi több, a tudatos ellenforradalmár figuráját „felépíteni", ahogyan az elő van írva a párthatározatban, illetve az abból született belügyminisztériumi iratban. Tudjuk, hogy más forradalmi tanácstagokból is ellenforradalmárt kreáltak, az egyikből szociáldemokrata renegátot, a másikból a kispolgári hol ide, hol oda csapódó gyenge embert, a katonákból pedig az ellenforradalmárok uszályába került hazaárulót. Mindezek után eljön egy olyan pillanat, amikor már nem is kérdeznek, hanem a szöveg olvasatából kitűnik, hogy már nem Brusznyai tanár úr mondja a szövegét, hanem a pártbrosúrák sablonja alapján összeállított szövegeket tesznek elé, amit aláíratnak vele, oly módon, hogy egyszerűen ütlegelik. A későbbiekben az erőszakhoz, a fizikai kínzáshoz folyamodik a hatalom. Tudjuk, hogy Brusznyai Árpád az egyik lábára beteg volt, bicegett, csont-tbc-ben szenvedett, ezt a beteg lábát ütlegelték. Később az így aláírt vallomását Brusznyai fizikai bántalmazására való hivatkozással a bíróság vissza is vonja. Ebben egy olyan szöveg áll, hogy ő a fennálló hatalomnak tudatosan ellensége volt, mert a házukat államosították, mert a testvérét, aki pap, internálták etc. Ezek a mondatok, ahogy a jegyzőkönyvekben olvassuk, nem is hasonlítanak Brusznyai tanár úr stílusához. Amikor eljut a kihallgatás ebbe a fázisába, Brusznyai Árpád már nagyon jól tudja, hogy mit akar a hatalom. A következő kihallgatások során aztán, amikor ismételten faggatják az ügyészség előtt, ki tudja, hányadszor és többedszer megkérdezik, azt a következetességét, hogy az ő szándékai mire irányultak, mik voltak az eszközei, erre vonatkozóan a korábban elmondottakhoz következetesen ragaszkodik. Egy nagyon fontos üzenet van ebben a jövő nemzedékei számára, mint ahogyan lényeges üzenet van abban is, ahogyan megmagyarázza, hogy a forradalmi tanács milyen határozatokat hozott és miért hozta. Hitvallás van benne.

Üdvtan, mert keresztény katolikus voltát, a vallásához való ragaszkodását mindvégig fenntartja a vallatószobában is, és később, a bíróság előtt is. Brusznyai Árpád ilyen értelemben a cselekedeteit vállalja, soha semmit nem tagad meg és nem tagad le, abból, amit tett, és abból sem, amiért tette.

– Tekintettel arra, hogy itt többféle periratról van szó, amik aztán idővel, feltehetően „jól" összekeveredtek, már ami a levéltárak dokumentumait illeti, mert egyrészt vannak olyan írásos vallomások, életjelek, amelyek egyértelműen, bizonyíthatóan Brusznyai Árpádtól származnak. Másrészt vannak olyanok, amelyeket átírtak, tehát részben tőle, részben másoktól valóak. Harmadrészt pedig léteznek olyan periratok, amelyekről időközben kiderült, hogy egészen biztos, hogy nem Brusznyai tanár úrtól származnak, mégis az ő neve alatt szerepelnek. Ebben az összefüggésben a történész számára lényeges lehet Brusznyai Árpád és a tanítványainak, valamint a forradalmár társainak a kapcsolata. Mégis hogyan beszélt róluk? Hiszen abban a fejet zsibbasztó lélektani helyzetben, elgondolható, hogy az a legjobb, ha egyáltalán nem említi meg őket, ha egyáltalán nem mond ki neveket, nem nevez néven embereket, hiszen az újabb perek sorozatát indíthatná el.

– Így van. Brusznyai Árpád valójában egyetlen névvel sem mond többet, mint amiről a hatóságnak tudomása van. Tehát a forradalmi tanács tagjait, hogy kik voltak, úgyis mindenki jól ismerte. Az ő nevük állandóan forgott, szóba került, de egyetlen mondat nincsen a mintegy 2000 oldalas periratban, ahol a legcsekélyebb mértékben is megkísérelné Brusznyai tanár úr áthárítani másra, másokra a felelősséget. S olyat természetesen nem vállal fel, amit ő maga nem tett meg. Pedig több olyan erőszakos kísérlet is történik vele szemben, hogy neki tulajdonítsanak bizonyos cselekményeket, olyanokat, amilyeneket ő lelkiismerete szerint sem tett volna meg. A fegyverek kiosztásának a kérdése például ilyen vádpont volt. Mint mondottam már, Brusznyai mint tanárember egész egyszerűen nem hisz abban, hogy a diákságnak fegyverek kiosztásával, esetleg fegyveres erővel, le lehet győzni a betolakodókat, az állig felfegyverzett szovjet ellenfelet. Mindazonáltal létrejön a nemzetőrség. Ez központi utasításra jön létre. Brusznyai Árpád felutazik Budapestre Kána Lőrinc vezérőrnagyhoz, a Honvédelmiminisztériumba, hogy a vonatkozó hatályos rendelkezéseket, a részleteket megtudakolja, a végrehajtás gyakorlati szempontjaira tanácsokat kérjen. Így is történik. Kána Lőrinc megadja az utasításokat. Brusznyai visszautazik Veszprémbe, s megkezdődik a kormány által elhatározott módon a nemzetőrség felállítása. A városban egyébként egyetlen fegyver sem kerül ki a raktárakból, csak úgy, felelőtlenül. Az igazolójegyzetek ott találhatók a periratok mellékleteiként. Ebből is látható, hogy csak szabályszerű átadás-átvételi listával adnak ki fegyvert Veszprémben. S nincs olyan, mint máshol az országban, hogy kifosztják a fegyverraktárakat, és esetenként azoknak a személyeknek adják át a fegyvereket, akik a nemzetőrség tagságához tartoztak. Tehát mindent precízen, pontosan adminisztrálnak Veszprémben. Persze az ismert tények ellenére a perben ezt úgy kísérlik meg beállítani, hogy Brusznyai elhatározásából szétosztották, kiadták boldog-boldogtalannak az éles fegyvereket. Ez ellen természetesen határozottan tiltakozik a vádlott. S ő maga utal a Legfelsőbb Bíróság előtt mondott védekező nyilatkozatában Kána Lőrinccel történt találkozására. De Kána, sajnos, letagadja mindazt, amit Brusznyainak mondott. Letagadja annak ellenére, és ezt nagyon jól kell tudnia a nyomozóhatóságoknak is, hogy az ellenforradalmi bizottság elnökeként leszerelő Kána

vezérőrnagy maga írja alá az erre vonatkozó központi rendelkezéseket. Ma már érthető okok miatt a bíróság nyilván Kána Lőrinc tagadó vallomását fogadja el, és egyáltalán nem igyekszik beszerezni a vádlott mellett szóló bizonyító kéz- és gépiratokat. A könyvben utalok is erre, azokra a kutatási jelentésekre, dokumentumokra, amelyeken Kána Lőrinc aláírása szerepel. A két másik személy vallomása, akik egyébként megerősítik Brusznyai Árpád vallomását, hiszen nem négyszemközt találkoztak és tárgyaltak a vezérőrnaggyal, a bíróság által egész egyszerűen elvettetik ez a tény is, mondván, Kána vallomását fogadják el, s nem pedig azokét, akik megerősítették a Brusznyai által elmondottakat, mert hát ők is osztályidegeneknek, ellenforradalmároknak számítottak.

– A tények és a valóság között olykor érthetetlen ellentmondások feszülnek, sajnos, ez ma sincsen másképp. A könyvedben olvasható egy másik, látszólag mellékes szál a periratösszefüggésében, miszerint még '56 előtt Brusznyai tanár úr barátaival, tanítványaival létrehozza a Batsányi Jánosról elnevezett kört, amelynek ő lesz az elnöke. Nyilvánvalóan, Batsányi a Látó, avagy a Látók titka című verse: „Vigyázz, figyelmezz a jövőre!" hívógondolatára értelmiségieket tömörített ez a kör, ahol egyrészt irodalomról, költészetről, szabadságról és az eljövendőről folyt az eszmélődés. A periratban ellenben a körben történtek, úgy szerepelnek mint súlyos vádpontok.

– Az a furcsa ebben az egészben, hogy Magyarországon a Petőfi Kör mintájára jönnek létre tucatjával a forradalom előtti időszakban azonos célzattal értelmiségi vitakörök. Debrecenben a Kossuth Kör, Veszprémben a Batsányi Kör. Adatok vannak arra, hogy ezeket a vitaköröket valójában pártutasításra hozzák létre. Brusznyai Árpád a vallomásában is utal rá, hogy az egészet, a kör létrehozását valójában a Veszprém megyei pártbizottság kezdeményezte. És nyilván azt a célt szolgálta, s ez már nem Brusznyai tanár úr vallomása – az ügyek mikéntállásából levonható következtetés –**,** hogy olyan fórumokat létesítsenek, ahol az értelmiségiek, úgymond kibeszélgethetik magukat. Egy szelep volt ez tehát, ahol az ellenérzésekből adódó, feleslegesnek ítélt társadalmi „gőznyomás" eltávozik a fejekből, megakadályozván a robbanást. Hogy a Petőfi Körnek aztán más lett a szerepe, és nagyon komoly része volt a forradalom kitörésében, ez már más kérdés. A Batsányi Körnek valójában ilyen szerepe nem volt, mármint forradalmat előkészítő funkciója. Veszprémben nem állapítható meg ilyesmi. A körben bizonyos viták folytak ugyan, de nem volt sok ülés a társulásban sem, talán mindösszesen kettő. Az igaz, hogy ott kritikai hangok is elhangzottak, de a forradalommal tényleges kapcsolata nem volt a kör tagjainak. Viszont a vád szempontjából nagyon jól hangzott a Batsányi Kör neve, és nagyon jól beleillett abba a negatív képbe, amit a helyi hatalom Brusznyai tanár úrról mindenképpen mint ellenforradalmárról tákolni kívánt.

– Ha összehasonlítjuk a korabeli nemzetközi, európai jogviszonyokkal, jogszabályokkal a Brusznyai-per „tételeit", akkor végül is milyen következtetéseket állapíthatunk meg, milyen végkifejletre juthatunk? Ez a magyarországi ügyészi, bírói gyakorlat megfelelt a korabeli nemzetközi normáknak, vagy kimondottan egy példa nélküli, embertelen prekoncepcióra építő folyamat volt, mert már eleve, a per kezdet-kezdetekor ki volt mondva az ítélet?

– Valójában ebben az időszakban több nemzetközi jogi norma létezik, többek között azok a normák, amelyeket az 1950-ben aláírt római egyezmény[3] határozott meg. Ezek olyan követelményeket támasztanak, amelyek a tisztességes eljárást, a védekezés jogát, valamint számos szabadságjogot biztosítanak a fogva tartottnak, a vádlottnak, az elítéltnek. Itt, a Brusznyai-per estében valamennyi jogot megsértették, részben a büntető eljárással. De az általános emberi jogokra vonatkozó szabályokat se tartották be, azokat, melyeket a civilizált Európa egyértelmű követelményként állított az állami hatóságok elé. A magyar hatóságok egytől-egyig megsértették az alapjogokat, egész egyszerűen negligálták a szabályokat. A per kimenetele, ez az ügyiratokból egyértelműen kiolvasható, jó előre megszerkesztett és eldöntött volt.

– Honnan volt ehhez felhatalmazásuk az illetékes elvtársaknak, hogy volt ehhez merszük? Itt azért valami olyasminek kellett történnie, ami felhatalmazta nemzetközileg is az állam kiszolgálóit és pribékeiket arra, hogy az elemi emberi jogokat semmibe véve cselekedjenek. Másképpen, ami történt, nem történhetett volna meg.

– Ez „csak" a jogállamok tekintetében főbenjáró bűn. Itt, Közép-Kelet-Európában, a szovjet fegyverek hatalmának árnyékában, gondoljunk csak bele, ez a terület, maga a Kárpát-medence egy olyan veszélyeztetett térség, ami már akkorra, a jaltai „világképben" gondolkodva, szovjet felségterület. Itt senki sem óhajt, nem is tud, nem is akar valójában közbelépni. Az igaz, hogy tiltakozások itt is, ott is elhangzanak a világban. Számos tudós, művész, humanista emeli fel a szavát Európában, az óceánon túl is, Magyarországon is, mert meg kell mondani, hogy például Moravcsik Gyula (1892–1972) bizantológusnak, egykori Eötvös József-kollégistának, aztán meg Keresztury Dezsőnek (1904–1996), a kollégium igazgatójának, író-költőnek, egykori kultuszminiszternek volt bátorsága a tiltakozáshoz, és persze másoknak is volt merszük arra, hogy felemeljék a szavukat. De ez, meg kell mondanunk, hogy sajnos pusztába kiáltott szó maradt. Egy-egy olyan kisebb reménytkeltő engedményt tett ugyan a hatalom, mint Obersovszky Gyula (1927–2001), a költő és lapszerkesztő halálbüntetésének megváltoztatása esetében, azt valahogy ki tudták harcolni külföldről a szellem emberei. De alapvetően a megtorlás folyamatát sajnos, így utólag is látni, nem lehetett megállítani. A megtorlás folyamatában kizárólag azok az erőszakos szempontok érvényesültek, amiket a magyarországi bolsevik hatalom a szovjet elvtársaik alárendeltjeként „jónak" látott.

– És az a legszomorúbb ebben az egészben, ami nem éppen prosperói bölcseletre vall, hogy Brusznyai tanár úr kegyelmi kérelme eljut ugyan az illetékesekhez, s talán el is fogadnák, de van valaki, vannak valakik, akik ezt a regnáló helyi hatalomban mindenáron megakadályozzák.

– A jogerős halálos ítéletet hozó Büntető Tanács az akkor fennálló különleges rendelkezések szerint a kegyelmi kérvények bejelentése után Kegyelmi Tanáccsá alakult. Itt szavaztak arról, hogy az elítéltet méltónak találják-e a kegyelemre, vagy sem. Ez a tanács

[3] Az emberi jogok európai egyezménye az Európa Tanács 1950. november 4-én, Rómában kelt ETS-005 számú egyezménye, hivatalosan kihirdetett magyar elnevezése: „Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezmény". Az egyezmény végrehajtására hozták létre az Emberi Jogok Európai Bíróságát.

öt tagból állt. A tanács elnöke egy honvéd ezredes és két rendőr ezredes volt, akik korábban mind a ketten államvédelmi alezredesek voltak, tehát ávósok, és úgy kerültek az akkori gyakorlat szerint a rendőrséghez, hogy egy ranggal magasabbra juthattak a társadalmi ranglétrán. Nos, amikor előadták a kegyelmi kérelmet, akkor a legfőbb ügyész képviselője első lépésben annak elutasítására tett indítványt. Ezek után történt meg a tanácskozás. És itt a két honvédtiszt a kegyelem mellett szavazott, tehát hogy terjesszék fel az elnöki tanács elé a kérvényt, mert Brusznyai Árpád méltó a kegyelemre, két volt ÁVH-s és a tanács elnöke azonban nemmel szavaztak. Hazug volt az az érvelés, amivel a három nem szavazat győzött a kettő igen ellenében. Ez pedig úgy szólt, hogy Brusznyai Árpád az oka annak, hogy negyvenvalahány szovjet és nyolcvan körüli magyar polgári személy lett a konfrontációk áldozata, mondván, azért, mert Brusznyai kiosztotta a fegyvereket. Azt nem kell különösebben magyarázni, hogy a fegyvereket nem Brusznyai tanár úr osztotta ki. A polgári személyek pedig a szovjetek november 4-i támadása következtében estek el. A számok sem stimmelnek, hiszen hiteles okmányok vannak arra nézve, hogy hány szovjet halott volt az ütközetben. Tizennyolc vagy tizenkilenc szovjet és harmincnégy polgári halott volt. S ezeknek semmi közük nem volt ahhoz, hogy a fegyvereket Brusznyai Árpád osztotta volna ki. De hát nem ő osztotta ki, ezt ma már egyértelműen tudjuk. Tehát ez az állítás is hamis volt, mint ahogyan az egész per hamis volt, az elejétől a végéig. De az, hogy Brusznyai tanár úr személye még a forradalommal nem éppen szimpatizáló elsőfokú bíróságban is valamiféle részvétet keltett, ez azt mutatja, hogy első fokon nem, másodfokon ítélték halálra őt.

– Ez valójában nem abból következhetett, feltételesen kérdezem, hogy Brusznyai tanár úr betartotta a „játékszabályokat”? A végső szó jogán ő maga is azt vallotta, hogy mivel nem volt képes megakadályozni a történteket, ezért bűnösnek érzi magát.

– Nem, nem erről van szó. Ugyanis az elsőfokú bíróság is számos szabályt áthágott. A bűnösség kérdésében is elfogadta például Kána Lőrinc hamis vallomását. Az elsőfokú bíróság következetesen végig vitte azt a prekoncepciót, amit tőle a politikai hatalom elvárt. Mégis volt talán annyi emberi érzés az elsőfokú bíróság tanácsának tagjaiban, hogy érezték, Brusznyai Árpád egyenlő mércével mérte s egyaránt védte mindenkinek az életét, még az ellenfelekét is. Ez volt az ő kereszténynyi alapállása. Ebbe nem tudott belenyugodni, elsősorban az akkori megyei pártbizottság titkára, később első titkárnak tituláltak ezt a beosztást, nevezett Papp János, aki megírta azt a bizonyos levelet a legfelső bíróság elnökének, és megküldte a pártközpontnak is, amelyben a megye kommunistái nevében követeli Brusznyai Árpádnak, a félelmetes ellenforradalmárnak halálos ítéletét. Nos, valójában ez valósul meg akkor, amikor a másodfokú bíróságnak három bírája, a tanácselnök és a két ávósból lett rendőr ezredes úgy látja, hogy meg kell fontolnia a hatalom által előterjesztett kívánalmat, és valójában ez vezetett a tragédiához.

– Ha most a mai nap Új Urániás eszmélődését összegeznünk kell nézőink számára, akkor az talán úgy a leghitelesebb, ha engedelmeddel, kedves Kahler Frigyes, „A Brusznyai-per” című könyvedből idézzük a következőket:

„A restaurált hatalom vért kívánt, mint 1849-ben is volt. Kivégzéseket sürgetett, ennek áldozata lett Brusznyai Árpád, aki felelősségérzetétől indíttatva vállalta ideiglenesen a

forradalmi Veszprém gondjait. Ideiglenesen, mert arra várt, hogy visszatérjen tanári hivatásához, és remélte egy szabad országban nem lesz akadálya tudományos pályája folytatásának. Nem így történt. A párkák vért kívántak. Brusznyai Árpádot a hatalom koncepciós perben meggyilkolta."

(Beethoven Egmont-nyitánya folytatódik)

„Brusznyai Árpád, ma túl lenne a 75. életévén. Köztünk élhetne, bizonyára professzor úrnak szólítanánk, s szeretett tudományának, a klasszika filológiának nemzetközi hírű tudósát tisztelhetnénk személyében. A félelem mindennek más irányt adott."

– Hogy valójában milyen irányt adhatnak az elkövetkezendők, tehát az eljövendő idők, az itt elhangzott értelmében is, azt hiszem, hogy azt képtelenség megmondanunk. De bárhogy is történjen a továbbiakban, egy olyan ember tanúságtételét, emlékét, mint a Brusznyai Árpádé, kötelességünk megőrizni mindörökre. Talán mindennél fontosabb, hogy ne csak október 23-án emlékezzünk rá, hanem a váci diákok, de talán minden diák, a veszprémi diákok is, a következő nemzedékek zarándokoljanak el a 301-es parcellába. Vigyék el a kegyelet virágait, az emlékezés koszorúit, és gondolják át mindazt, amiről itt ezen az esti órán egymás között eszmélkedtünk, nem feledve Illyés Gyula „Haza, a magasban" című versének intelmét:

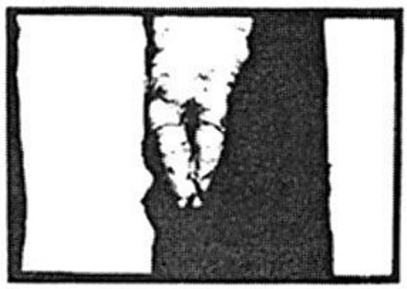
Figyelj hát és tanuld a példát,
a messzehangzóan is némát.
Karolva könyvem kebelemre,
nevetve nézek ellenemre

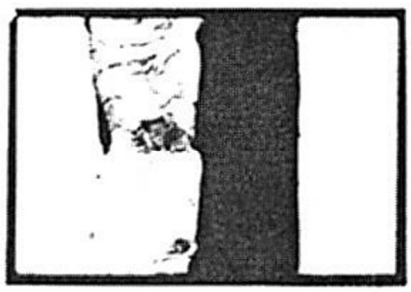
Mert ha sehol is: otthon állok
mert az a való, mit én látok,
akkor is, ha mint délibábot,
fordítva látom a világot

Így maradok meg hírvivõnek
õrzeni kincses temetõket.
Homlokon lõhetnek, ha tetszik,
mi ott fészkel, égbemenekszik.

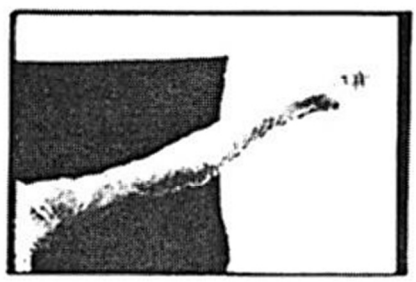
(Az Új Uránia című Madách televíziós műsorban 1999 októberében elhangzott beszélgetés átirata.)

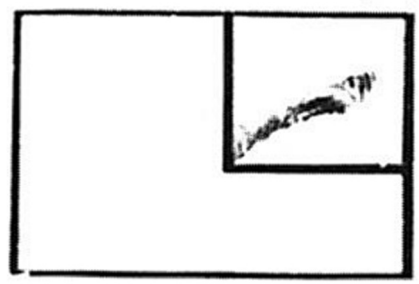
FŐBE(N)JÁRÓ ÜZENET

Dr. Rusvay Tibornak, és a Tanítványoknak kötelező áthallásokkal.

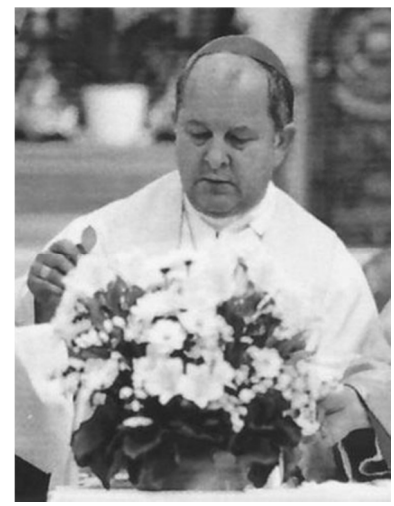
A
gyermek-
gyilkosok
esélyével,
útszéli
Krisztusunk
levágott
fejével
hónom alatt –
zászlótlan
lobogással
a Jánusz-arcú
félhomályban
fel-
és elvonultunk
immár
harmadkakasszóra
fegyverragyogással
– kifosztani
érettetek
a csendet.

(1984)

A váci barokk Szent Rókus-kápolna – az 1740-es pestisjárvány után építették kegyeletből a már nem létező temető bejáratánál – levágott fejű Corpusának története is ez a képírás, amikor a 80-as években „időtlen-időkig" ott éktelenkedett az az ismeretlen tettes(ek) által megcsonkított, meggyalázott, fej nélkül is dicsőséges bronzolt feszület.

„ET RESURREXIT TERTIA DIE” − VIRÁGVASÁRNAPBÓL A NAGYHÉTBE ÁTFOLYÓ IDŐ LITURGIÁJA

Búcsúbeszélgetés
Bábel Balázs teológussal,
a váci Borromei Szent Károly
Hittudományi Főiskola és Szeminárium
rektorával

Németh Péter Mikola – *Ebben a gyönyörű napfényes tavaszvárásban lassan-lassan megérkezünk hitünk megvallása ünnepi körének szívébe, középpontjába. Éppenséggel csak néhány nap választ el bennünket a húsvéttól, s ilyenkor a nagyböjti időben, a nagyhetet megelőzően, úgy gondolni, hogy akkor cselekszünk igazán jól és helyesen, ha nyitottan befelé figyelünk. Pilinszky János Harmadnapon című versében pontosan erről a tavaszról, erről a befelé figyelésről és kinyílásról ír: „Fölzúgnak a hamuszín egek ... És megérzik a fényt a gyökerek.” Van ebben a két sorban valami gyönyörűen felemelő, ugyanakkor valami nyomasztó is, tavaszias fáradság, úgy érzékelni. Hogy mik is lehetnek ezek a mindennapi létünkben érzékelhető ambivalenciák, ezt járjuk most körbe Bábel Balázs teológussal, aki harmadik alkalommal eszmélkedő társam a Madách Rádióban. Ez a mostani egy búcsúzó, illetve búcsúztató beszélgetés, Vácott. Épp három héttel ezelőtt olvashattuk az Új Ember című katolikus hetilapban, hogy Bábel Balázst, aki a váci Hittudományi Főiskola és Szeminárium rektora jelen pillanatban még, miközben kinevezték koadjuktor (kisegítő) kalocsai érsekké. Balázs, mit jelent számodra ez az új papi méltóság? Azért kérdezem, mert először is az ember, az ilyen földi dolgokra úgy reagál, hogy kezet nyújt, gratulál. Azután, meg Isten áldását kéri és kívánja egyházi küldetésed teljesítéséhez. Jelen pillanatban, milyen változás előtt is áll most az életed?*

Bábel Balázs – Valójában az történik, hogy püspökké fognak felszentelni 1999. április 10-én. Az egyházi beosztásom idővel kalocsa-kecskeméti érsek lesz. Magyarországon az első egyházi méltóság az esztergomi érsek Szent István kora óta. Második a kalocsai

érsek, aztán később lett az egri érsek egy-egy egyháztartománynak a vezetője. Szent István ugyanis – mint ahogy tudjuk – tíz püspökséget alapított, azok még tovább tagolódnak, hierarchikus rendbe rendeződnek. Így az ókortól kezdődően a vezető egyházmegyék élén érsek áll. Magyarországon is így van ez a Római Katolikus Anyaszentegyházunkban. A kalocsai érsek úr, dr. Dankó László nagyon nagy beteg, és mellé kisegítő társnak, kisegítő érseknek nevezett ki II. János Pál pápa. S hogyha ő befejezi egyházi kormányzását, akár nyugdíjba menetellel, esetleges halállal, akkor úgy tűnik, hogy én fogom átvenni a Kalocsai Egyházmegye vezetését.

– Ez azt is jelenti, hogy Vácot végleg itt hagyod, s akkor lemondasz a rektori tisztedről?

– Igen. Bár lélekben itt maradok, testileg nem tehetem. Én váci egyházmegyés papnak indultam, 1969-ben vettek fel ide. Egy papi közösség, az egyházmegye az meghatározó minden pap életében. Idestova harminc éve annak, hogy itt vagyok, s ez egy ember életében jelentős idő. Azután, hogy ide kerültem most egy kanyar után, igaz, nem hosszú időre, jó másfél évre, sikerült beindítani a szemináriumot, folytatni a levelező tagozatot, mely akkreditálódik, illetve affíliálódik az Egri Szemináriumhoz és Hittudományi Főiskolához. Ez már mégiscsak fontos stációja volt az életemnek. És ahogy egy évgyűrű nem múlik el a fa életéből, úgy gondolom, az én életemből se múlhatnak el a Váci Egyházmegyében eltöltött évek emlékei. Általában minden helyre nehezen megyek, nehezen mentem eddig is, mert még minden helyemet megszerettem. Ugyanez most is elmondható, hogy azok közé az emberek közé tartozom, akik nem szeretnek elbúcsúzni. Így vagyok ezzel ma is, de ez a papi sorsnak tartozéka.

– Reménykedjünk abban, hogy lélekben közöttünk maradsz továbbra is. Legutóbbi elmélkedésünk alkalmával hamvazó szerdáról, a nagyböjti időkről beszélgettünk. Most úgy terveztem, hogy az a jó, ha ebben az ünnepeket előkészítő időtartamban megérkezünk virágvasárnaphoz. Ezen a vasárnapon, újra átgondolva az evangéliumi történetet, arról értesülünk, hogy Jézus sírt Jeruzsálem felett. *Mit jelent ez? Miért sírt a megváltó? És egyáltalán, ha Jézus sír, akkor mire gondoljunk? Arra, hogy ő nem „csak" Isten, ember is?*

– A virágvasárnap az nem öncélú ünnep, hanem előkészíti az ünnepek ünnepét, a Húsvétot, a kereszténység központi ünnepét, amiből önmagát eredezteti Jézus halála is, föltámadásának az ünnepéből. A virágvasárnap, mint tudjuk, Jézus jeruzsálemi bevonulásának az emlékünnepe, amikor is együtt volt a győzelem pillanatnyi érzése, s ugyanakkor a szenvedés és a halál már előrevetítette az árnyékát. A jeruzsálemi nép pálmaágakkal köszöntötte Jézust. Úgy gondolták, hogy ő az a Messiás, akit ők várnak, s majd valamiképpen, valamilyen politikai-hatalmi tényezővé válik, s felszabadítja őket. De hát csalódniuk kellett, mert Jézus lelki értelmű felszabadítást hozott. S hogy miért sírt? Nem pontosan akkor sírt, ám ahhoz közeleső időben, mert előre látta hazájának, népének, városának pusztulását, ami nem sokkal azután, negyven évre rá, be is következett.

– A teljes lelki és fizikai megsemmisülés.

– Igen. És a zsidó állam akkor mint ország megszűnik, egészen 1948-ig. Nem létezett hivatalosan, bár a Szentföldön mindig éltek zsidó emberek. Ezért siratta meg Jézus, ahogyan ő mondja: hányszor akartam összegyűjteni fiaidat, miként a kotlós gyűjti össze csi-

béit, de te nem akartad Jeruzsálem. Előre fájlalta a pusztulást, mert előre látta, hogy az be fog következni.

– *Ebben az időszakban jósoltatna meg az is: „kő kövön nem marad”?*

– Pontosan. Ez a kijelentés ahhoz kapcsolódott, hogy még tartott a második jeruzsálemi templom építése, ugyanis az első salamoni templomot, amelyik egészen a babiloni fogságig fennállt, Nabukanodozor hadserege lerombolta. A fogságból visszatérő zsidók újra kezdték építeni templomukat, ami hosszú időn át, évszázadokig tartott. Jézus korában még folyt az építkezés. Ez nem csoda, gondoljuk meg, a kölni dóm kilencszáz évig épült. Nagy Heródes, aki nem volt teljesen zsidó származású, idumeus volt, aki félvérnek számított a zsidók között. Ám hogy megnyerje a zsidók bizalmát, óriási befektetéssel építtette a templomot, vasúti kocsi nagyságú köveket hozatott, arannyal boríttatta, s mindenféle más értékes épületelemmel díszíttette ezt a hivalkodó épületet. Ez a kijelentés tehát önként adódott ebből a képből, hogy „itt kő kövön nem marad”. Nemzeti büszkeségként mutatták be a jeruzsálemi templomot, a világ hét csodája közé tartozott. Az apostolok is mint jó hazafiak Jézusnak mondják: nézd Mester, micsoda gyönyörűséges ez a templom, a világ csodája, büszkék lehetünk rá. És erre ekkor ő, így reagált: „itt kő kövön nem fog maradni”. Tehát a kép adta önmagát és a gondolatot.

– *Ezen a felismerésen átvirágzik az is, hogy Jézus nem a pillanatnyi helyzetről, a látványról beszél, hanem a távlatokról, a következményről. A lelki folyamatok összefüggésében nem a részletekre figyel, hanem az egy és oszthatatlan isteni egészre.*

– Igen, a jézusi képek mindig szemléletesek. Ezért amikor ő a saját sorsára gondol, akkor azt mondja, bontsátok le ezt a templomot, én harmadnapra felépítem azt. Vagyis itt a saját emberi életére, egzisztenciájára hivatkozik, arra, hogyha őt meg is ölik, nem fog véglegesen a halál martalékává válni, mert föltámad. Ezt is megjövendölte! A hallgatóság számára ezzel a kijelentésével azt a látszatot kelti, mintha ő azt a templomot akarná lebontatni, amely évszázadokig épült. A zsidók ezt akkor így nem tudták érdemben értelmezni, valójában azt nem értették, hogy miként lehet három nap alatt felépíteni egy olyan templomot, ami évszázadok alatt épült. De Jézus a saját teste templomáról beszélt, mondja később János evangélista. Mert mi a templom? A templom az a hely, ahol az ember az Istennel találkozik.

– *Test a templom. Testtemplom.*

– Igen. Jézus gondolatában az áll, hogy ő maga válik templommá. Ezért mondja a Jelenések Könyvének az írója, hogy a mennyben nem látott templomot, mert az Isten színről színre látja az üdvösségre jutott embert. Ott már nem kell egy olyan áttételes tér, ahol az emberi lélek a szimbólumok, a szentségek közvetítésével kerül kapcsolatba Istennel.

– *Ahogy ezt mondod, eszembe jut egy virágvasárnapra kódolható kérdés. Minthogyha Jézus azt mondaná: elhoztam közétek az isteni szeretetet, és azt ti megkérdőjeleztétek, elutasítjátok. Mi történhet ezek után?*

– A Szentírásban kifejezetten így nem szerepel ez a kérdés. Hanem arról van szó, hogy Jézus prófétai tettet visz végbe. Bemegy a városba szamárcsikó háton. Ilyen jövendölések olvashatók az Ószövetségben is. És hogy az írást beteljesítse, nem lovon, a harcos nemzedékek négylábúján, hanem egy ártatlan szamárcsikón vonul be az ünneplő sokaság előtt abba a városba, amit ő nagyon szeret. Végül is életének legfontosabb ese-

ményein ehhez a városhoz kötik. Hiszen az utolsó vacsorán ott búcsúzott el tanítványaitól. Ott temették el, és ott támadt fel. Jeruzsálem, a szent város. Jézus azt szerette volna, ha Jeruzsálem az örök béke városává lesz. Éppen ezért született meg az a prófétai elhatározása, hogy szamáron, ezen a béketűrő, kitartó munkabírással megáldott, igénytelen állaton vonuljon be Jeruzsálembe, ezzel is az áhított békességet kívánta hirdetni, megerősíteni.

– Itt még felismerhetően mindannyiunk várva-várt Messiásáról van szó, arról az istenemberről, aki kisajátíthatatlanul, egyetemesen van jelen a világban. Ez a lelkekben, a későbbiekben szinte a felismerhetetlenségig megváltozik. Krisztusivá szeretne lenni az ember, még a legelvetemültebb lélek is, a rabló, a gyilkos is. Villon például egy ilyen költői lélek volt, aki versben vallotta meg bűneit az Úr színe előtt, megbocsátást remélve, miközben állandó perlekedő viszonyban állt a szép sólymok büszke párjával, Jézus Herceggel, akivel azonossá kívánt lenni, de minden áron, még itt, a földi létben. Miként is írja a Haláltánc-balladában? Idézem:

A Titkot űztük mindahányan,
s az évek szálltak, mint a percek,
véred kiontott harmatával
irgalmazz nékünk, Jézus Herceg!

(Vas István fordítása)

– Villon, meg kell vallani, hogy egy akasztófavirág volt, de volt benne emberi alázat is. Azt azért mégsem gondolom, hogy halálában krisztusivá lett volna. Ebben a balladájában is az van az én olvasatomban, hogy ő halandóságában Jézus Herceg előtt, ahogy ő nevezi az Urat, irgalomért esdekel, hogy bűnbocsánatot nyerjen. Tehát itt nem önmagáról, az Emberfiával való azonosulásáról szólhatott a költő, hanem a Megváltóhoz való viszonyáról. Sokan hittek Jézusban, Villon maga is. Hiszen tanítása és csodái a mennyei Atya irgalmáról és szeretetéről tanúskodó jelek voltak. Az Atya azzal igazolja a Fiú hitelességét, hogy általa csodákat visz végbe. Itt a hit kettős irányba mutat, a költő lelkében is: egyrészt jelenti a Jézus Hercegben való hitet, azaz elfogadni azt, hogy ő az Isten küldötte, másrészt elhinni mindazt, amit Jézus önmagáról állít, hogy tudniillik ő az Isten Fia, a Megváltó. És ha már a keresztségben a Ferenc nevet említettük, és a hívő embernek a megfeszítetthez, valamint a kereszthez való viszonyáról beszéltünk, akkor Szalézi Szent Ferenc imádságát idézném, hogy „azt a keresztet, ami most annyira nyomja válladat, mielőtt elküldte volna hozzád az Úr, mindenható szemével megvizsgálta, szerető irgalmával átmelegítette, mindkét kezével méregette, vajon nem nagyobb-e, nem nehezebb-e a te számodra, mint amennyit elbírsz? Aztán megáldotta, szent kegyelmével, irgalmával megillatosította, reád és bátorságodra tekintett és úgy érkezik a mennyből a kereszt, mint Isten köszöntése, mint a te Istened szeretetének irgalmas ajándéka".

– Visszatérve eredeti gondolat füzérünkhöz: Virágvasárnapon, s az azután történtek miként és hol találkoznak mindennapjainkkal? Ami pedig Villont illeti, szerintem ő elköveti azt a hősisséget, s ezért én az ő esetét másképpen is értelmezem, mint ahogy az imént elmondtad, mert szerintem a költő, úgy reméli küldetése teljesültét, úgy remél megváltást

is, hogy önnönmagával szeretne tökéletesen azonossá lenni, így kíván életre „tévedt" egyszeriségének érvényt szerezni, vagyis Jézus-hercegivé lenni, azonosulva sorsában is mint bűnös ember a fán függővel. Ez persze lehet, hogy túlontúl profán megközelítés. De hát a végkifejlet mégis csak az, hogy halandóságunkban mindahányan krisztusivá szeretnénk válni, ha hiszünk. Vagy ezt csak én gondolom így?

– A kérdés elejére válaszolnék, arra, hogy hol is találkozik a mi életünk a virágvasárnapon történtekkel? Ott, hogy maga Jézus sohasem kereste a diadalt, a földi elismerést. Még az igaz ügyért sem. Egyszer engedett a „kísértésnek", Virágvasárnapon, hogy őt ott prófétaként fogadják, éljenezzék, ünnepeljék. De köztudott, hogy ez az éljenzés nem tartott sokáig, hiszen akik ott pálmaágakkal köszöntötték őt, és ruháikat a porba elébe terítették, azok között ott voltak azok is, akik néhány nap múlva Pilátus előtt: „Feszítsd meg!"-et kiáltottak, halálát követelvén. Sajnos ilyen az ember! Tehát a virágvasárnapnak valahol itt van a mi életünkkel a találkozópontja, merthogy a földi elismerés, a diadal, az roppant rövid életű. Itt a földön, nem lehet végleges elismerést szerezni. Egyetlen egy díj, kitüntetés sem ad az embernek örök boldogságot. Ezért is írták ki valamikor a sírokra: *Sic transit gloria mundi / Így múlik el a világ dicsősége*. S például, amikor a római pápát megválasztják, akkor is elhangzik ez a figyelmeztetés azzal, hogy egy „kócdarabot" meggyújtanak előtte, ami pillanatok alatt fellobban, majd kialszik. Ez arra figyelmezteti őszentségét, hogy ő most ünnepelt „sztár", ám ez az állapot nem tart az idők végezetéig. Ezt így nagyon könnyű átgondolni, és valahogy a virágvasárnapon történtek is erre intenek bennünket. Nem lehet sokáig a babérjainkon ülni, sütkérezni a dicsőségben. Hiszen mindjárt itt van a nagyhét, a keresztút. Jönnek a megpróbáltatások, és jön a szenvedés is. Hogyha máskor nem is, de az emberi lét szorításában a vég mindenkiből a felszínre hozza ezt az állapotot, mert senki sem múlik el megdicsőülten, hanem egyedül és magányosan távozik az élők sorából. S így van ez még akkor is, ha a haldoklót körülveszik betegágya körül a szerettei, az orvosai, az ápolói, azok, akik imádkoznak érette, az ő lelki üdvéért. De neki kell átmennie azon a sötét alagúton, amin Jézus már átment. Tehát valahol itt lehet megtalálni, ebben az egzisztenciális folyamatban azt az emberi személy lelkét marcangoló érzést, ami ma is része a nagyhétnek, a virágvasárnapból szépen átfolyó időnek. Mert az előkészíti a húsvétot a feltámadásra. Csakhogy amíg a nagyhétnek mindenki részese lehet már most is, ugyanakkor a földtámadás reménysége, az csakis az elmélyült hitben válhat valósággá. Szóval itt érezzük meg igazán, hogy a mi földi létünk igen törékeny. Az a vers, amit beszélgetésünk kezdetén idéztél, Pilinszky János *Harmadnapon* című kivételes költeménye, az tudomásom szerint egy fogolytábor „élményéből" született. Hiszen, úgy folytatódik, hogy: *Mert megölhették hitvány zsoldosok, / és megszűnhetett dobogni szíve – / Harmadnapra legyőzte a halált. / Et resurrexit tertia die*. Így mondtuk latinul. Ez az utolsó sor, a régi katolikus liturgiában minduntalan visszatért: a *Harmadnapon feltámadt* gondolata. De ezt, amikor valaki a keresztutat járja és a szenvedésben van része, csakis a hitben foghatja fel. És éppen ezért a hit nagyon is egzisztenciális kérdéssé válik az ember életében, hogy rátegye az egész életét. És az még nem tudás. De már megbizonyosodás: ennek lennie kell! Ezért van a hitnek értelme, és valójában itt van az értéke is, mert akkor is hisz az ember, amikor még nem tapasztalja meg. Valahogyan úgy, miként az emberi kapcsolatokban, hogyha egy ember megígéri nekem, hogy ezt és ezt fogom tenni. De hát

biztos az, hogy azt fogja tenni, amit ígér? Gondoljuk meg egy házasságkötés alkalmával, mit ígér egymásnak a mennyasszony és a vőlegény? Örök hűséget ígérnek egymásnak. Biztos, hogy azt meg is tartják, úgy is fognak élni?

– *Az persze nem biztos. De hogy életre szólóan fontos ez a kérdés, az bizonyos.*

– Igen. Ez életbevágóan fontos, a családi jövőjük áll, vagy bukik rajta. Ám az örök hűség az a hitre alapoz, arra, hogy hiszek a másik embernek, a másik felemnek, a feleségemnek, hogy úgy fogunk élni, megtartó szeretetben, ahogy azt az oltár előtt megfogadtuk. Éppen a korábbi, a házasságot megelőző tapasztalatok alapján a benső, az erkölcsi meggyőződésem az, hogy ő szavahihető ember. És az úgy van, hogy a keresztény ember is így gondolkozik, épp az egyház tanúságtétele által, mert az a Jézus, aki itt a földön élt közöttünk: meghalt majd feltámadt: ezért hihetem el neki, hogy az én életem se fog a halállal véget érni. Hanem hogy ő a feltámadás kegyelmébe részesít majd engemet is, de ez már mélyen a hit világába vezet.

– *Miközben belehallgatunk Antonio Vivaldi „Credo" című zeneműve részletébe, ami az eddigi elmélkedésünket hangjegyekkel is megerősíti, röviden elmondhatjuk, hogy virágvasárnapjaink lényege abban foglalható össze, hogy reményeink szerint minden hívő léleknek megadatik, hogy a mennyei Jeruzsálem polgára lehessen. Azt hiszem, hogy most erről a témáról ennél többet nem is mondhatunk. És akkor hát megérkezünk a nagyhétbe.*

– Igen. A nagyhét a harmadik századtól lett liturgikus ünneppé, vagy a negyedik századtól. A magyarázata egyszerű: a kereszténység abban az időben szabadult fel a Római Birodalomban. És akkortól lehetett ünneppé tenni ezeket a napokat. Arra vonatkozóan nincsen pontos dátumunk, hogy mikor lehetett az utolsó vacsora. Csak sejthető, ha Jézust pénteken feszítették keresztre, akkor az csakis előtte való napokban történhetett. Mi az idő rövidsége miatt összevonjuk, csütörtökre tesszük ezt a felemelő eseményt, de nagy valószínűséggel már nagykedden este, tehát már korábban lehetett. Abból is következtethetünk erre, hogy annyi minden történt a Szentírás tanúsága szerint. Kihallgatások egymás után, ide-oda való vonulások. Ezt egy éjszakába belevonni képtelenség. Ezzel lehet, hogy némelyek számára újat vagy megbotránkoztatót mondtam, de ez nem jelenti azt, hogy mi nem ünnepelhetjük nagycsütörtökön az utolsó vacsorának az emlékezetét. A nagyhét, a szenthét, régebben hívták a megbocsátás hetének is, ugyanis a nyilvános bűnösöket ekkor fogadták vissza. A németek – Trauerwoche – gyászhétnek is mondták. Most mi az Úr szenvedésének a heteként emlékezünk rá. Talán ennél a szónál, hogy emlékezés, érdemes megállnunk egy pillanatra, mert mi a romantikus kor óta az emlékezésen egész egyszerűen csak eszmei társításra gondolunk, arra, hogy valamit felidézzünk. A biblikus gondolkodásban az emlékezés azt jelenti, hogy valahol, valamiben teljességgel jelen vagyok. Amikor a zsidók ünnepelték, ünneplik ma is a saját húsvétjukat, sokszor egybeesően a keresztényekével, Nissauna 14-én, az Egyiptomból való szabadulás emlékünnepét. Akkor a zsidóknak, egy olyan szertartásuk is van, amikor a közösségükben egy kisgyermek, a legfiatalabb megkérdezi: mit ünnepelünk ma? – a jelenlévő legidősebb válaszként előadja annak történetét, hogy miként szabadult ki a zsidó nép a fáraói rabságból. És akkor ott helyben hozzáfűzik, hogy te magad szabadultál meg. Tehát az ősökben, az atyákban, a későbbi nemzedékek szabadultak ki a rabságból. Ha így vesszük az emlékezést, vagyis Jézus szavait, ami az utolsó vacsorán hangzott el: *Ezt*

cselekedjétek az én emlékezetemre!, akkor ez nagyon erős jelenlétet kíván meg tőlünk, hogy mi magunk is ott legyünk, vagyis úgy kell megélnünk a nagyhét liturgikus ünnepeit, hogy testi-lelki mivoltunkkal teljesen belehelyezkedjünk az egykori eseményekbe. És így az első három nap, az még egy csendesebb időszak a liturgiában: a nagyhétfő, a nagykedd, a nagyszerda. Bár igaz, hogy a középkorban ezeken a napokon is felolvasták a Passiót, Jézus szenvedéstörténetét, de a nagycsütörtök már kifejezetten ünneplléssé válik, az örök isteni szeretet ünnepévé. Jézus ekkor véglegesítette jelenlétét az egyházban, igaz, hogy „csak" az *eukarisztia*, vagy más néven az *oltári szentség*, vagy miként a protestáns testvéreink mondják a *sákramentumok* formájában. Ám így valóságosan is jelenvalóvá lett Ő. Délelőtt a püspöki székesegyházakban olajszentelési misét végezünk, mert nagycsütörtökön alapította Jézus a papságot. A mindenkori papság ennek emlékére ilyenkor egybegyűlik, s ekkor újítja meg a fogadalmát. Nem véletlen az sem, hogy az *utolsó vacsora termében* sem Jézus anyja, sem más női személy nem volt jelen. Csak a tizenkét apostol volt ott addig, amíg Júdás el nem távozott. Este ünnepeljük az *utolsó vacsora* emlékezetét, amikor föleleventjük mindazt, ami ott és akkor történt. Egyébként, minden misében megújítjuk az *utolsó vacsorát*. De most visszahelyezkedünk a múltbéli húsvéti állapotokba. Utána virrasztások vannak a templomainkban. Szolidaritást vállalva Jézussal, ilyenkor a szenvedőre emlékeznek a keresztény hívek, arra a Jézusra, aki a Gecsemáné-kertben vérrel verítékezett. Ez a nagycsütörtöknek a fő gondolata. A dicsőség után elnémulnak a csengők, elnémulnak a harangok, az orgonák is elhallgatnak a gyász jeleként – a feltámadás napjáig némaságot fogadva. Azt mondjuk ilyenkor: *Rómába mennek a harangok!* Ez jele annak, hogy nem kívánjuk most az ünneplést olyan pompával megülni, mint ahogy egyébként szoktuk. Ez a nap már azután átvezet Jézus kereszthalálának napjába, a nagypéntekbe.

– Nagyon tanulságos, amit eddig mondtál. Gondolataidból most egyetlenegyet emelnék ki: az emlékezést. Ugyanis az, hogy emlékezem és jelen vagyok, az emocionális memóriám működik, ez mindennél fontosabb. Ami mélyen, az ember egész lényét, idegrendszerét átjárja, ha őszinte. Ez így, mondhatnánk úgy is: ama súlyos jelenlét, ami nagyon is hiányzik a 20. századból. Valahol minthogyha elvesztettük volna annak lehetőségét, hogy a magunk súlyával megfelelően jelen lehessünk a világban. Vajon elgondolkoztál-e már arról, hogy mi lehet ennek az oka?

– Ez egy hirtelen jött kérdés, de úgy gondolom, hogy ez valahol összefügg az ember bűntudatával. Elvesztette korunkra az ember az egészséges bűntudatát, hosszú volna kitérni rá, hogy miért, miért nem, de a középkor embere is még a nagypénteken, a keresztútjárásban valamiképpen azt élte meg, hogy énértem halt meg Krisztus. A déli népek nevezetesek arról, leginkább az olaszok, hogy amikor a keresztutat járják, sokszor hangosan felsírnak. Értem halt meg a Krisztus, mikor a keresztutat járta. Szent Pál apostol fejezi ki egyértelműen, hogy ez a nagypéntek arra való, hogy meghaljunk a bűnnek, hogy levessük a régi embert, mert értem feszítették keresztre a Megváltót. Így válik személyessé az a tény, hogy Jézus mindenkiért feltámadt, mindenkiért megszületett, de mindenkiért keresztre is feszíttetett. Vannak, akik azt mondják, hogy mi közöm van nekem ehhez a Krisztushoz, ahhoz a valakihez, akit 2000 évvel ezelőtt megfeszítettek? Ráadásul ő az, aki azonosította magát az isten-emberrel? S azt mondta: amit a legkisebbek közül is tette-

tek, azt érettem tettétek. De amikor azt mondja János evangélista: aki nem szereti testvérét, az gyilkos. Így, ezzel a gondolati áttétellel érthetjük meg igazán, hogy valójában nincsen elvonatkoztatott bűn, hogy nincsen elvonatkoztatott jócselekedet, mert mindkettőnek mindenkor megvan visszamenőleg is a közösségi dimenziója. Vagyis az emberek között a jóság az árad, de ugyanúgy sajnos a gonoszság is. Így mi, keresztények a mi bűnünket Krisztushoz kötjük érzelmileg, aki értünk halt meg a keresztfán, aki igen is, hogy megváltott bennünket. A jelenléttel, a jelenlétünkkel, amikor úgy éljük meg Krisztus halálát, hogy „értem halt meg a kereszten", mert az ő élete egy másokért adott élet, akkor hiteles a mi jelenlétünk is a keresztúton.

– *Személyesség a személytelenségben.*

– Igen, így is mondható. De én akkor tudom azt, hogy itt életemre kiható esemény történik, ha valóban jelen vagyok a Passióban. Zsidó testvéreinktől hallottam azt történetet, a koncentrációs táborok valamelyikében játszódott le a szörnyű eset, hogy egy egészen fiatal gyereket felakasztottak, tizenegy-két éves lehetett, valami embertelen megtorlás okán. S a szerencsétlen sokáig ott fuldoklott, haldoklott, agonizált a kötélen, és felkiáltott valaki a sorokból: hát hol van most az Isten? S erre egy hang azt válaszolta: ott lóg a kötélen! Ez az embertelen esemény is azt jelezi, hogy valahogy mindig, minden szenvedőben ott van Krisztus, minden haldoklóban és megalázottban. Ugyanúgy minden elkövetett bűn valamiképpen rá is irányult, az Isten Fiára. S ezért most itt a feloldás, a megtisztulás lehetősége. És ha valóban komolyan vesszük a nagypénteki liturgia jelentőségét, akkor tudni kell, hogy az jóval több, mint egy gyásznap, mint egy ember halálának napja. Mert igen is nagypénteken abban kell elmélyedni, hogy személy szerint engem akar föloldozni a bűneim alól Krisztus, értem hal meg a kereszten, hogy azután lelkiekben képes legyek feltámadni, hogy vele együtt támadjak fel a húsvétban. Ha ezt így elfogadom, hogy megtörténhet velem, akkor ez a nap nagyon is hangsúlyossá válik az életemben. Ez a nagypénteknek a valóságos üzenete. Mindezek után következik a nagyszombat. Ami különösen a mi századunkban, a 20.-ban, amikor többen is állították, hogy hallgatott az Isten, amikor szólnia kellett volna. De hát nagyszombat volt az az idő, amikor nem volt jele még a feltámadásnak. A tanítványok is megijedtek, elbújtak, bezárkóztak, s azt kérdezték: hol van az Isten? Ezt tapasztalta meg nagyon sok kortársunk a 20. században, a legvéresebb századok egyikében. A pusztítások nagyon nagyok voltak. Nagyon sokan a kínzatások, a megaláztatások áldozatai voltak. Halál, hol a te fullánkod? Az Isten kivonult volna a világból? De mégis hol van az Isten, vagy talán nincs is? Ezek napi kérdésfelvetések. Jézus maga is megéli magára hagyatottságát a keresztfán, azt kiáltva: *Eli, eli lama sabachthani?! /Istenem, Istenem miért hagytál el engem?!* S ez a mondata arról beszél, hogy testileg-lelkileg átéli annak fájdalmát, hogy magára hagyta őt az Atya. De ez az állapota nem sokáig tartott, mert nem sokkal később felajánlva magát, kimondja: *Atyám, a kezedbe ajánlom lelkemet!* Nagyszombatnak a lelkisége, úgy hiszem, hogy nagyon sok embert megérint ma is, aki átérzi a nagyhét történéseit, aki mélyen érez és gondolkodik.

– *Amit most elmondtál, ennek a mindennapjainkra nézve kegyetlen időszerűsége is van. Merthogy Koszovót bombázzák, Szerbiát bombázzák, ártatlan emberek tízezrei halnak meg a Balkánon.*

– Nem tudjuk, hogy mire adásba kerül a mi elmélkedésünk, addigra mi lesz. Félelmetes, ami történik, még akkor is az, ha most rögtön megszüntetnék a bombázásokat. Elfogadhatatlan, ami a világháborúkat, a békeszerződéseket követően Európában van. Az ember csődöt vallott megint, sajnos nem először a történelemben.

– De tényleg, akkor mégis, ilyenkor hol van a jó Isten?

– Ezt megkérdezhetjük bármikor. És gyakran fel is tesszük ezt a kérdést. De én meg azt kérdezem, hogy hová tűnt az ember erkölcsisége, hol van az emberek igazságszeretete, hová lett a szolidaritásuk? De hol van például a nagyhatalmak ébersége, merthogy korábban kellett volna lépniük, mondjuk diplomáciai vagy éppen gazdasági úton. De nem léptek. Hol van az igazság? Érted, hogy mit akarok mondani? A második világháború után valaki azt állította, hogy Németországot elhagyta az Isten, azért hever romokban. És akkor valaki fennhangon azt kérdezte, nem fordítva van talán? Németország hagyta el az Istent. Akkor tehát, mi is történik valójában? Az történik, igaz az, hogy a bűn az magában hordozza a büntetését, de az Isten nem azonnal büntet, és nem azonnal jutalmaz. A világrendben vannak örök törvények, és ezt a törvényt nekünk be kellett volna tartani. De nem tartottuk be, mert valamiért a világ „nagyjainak" a „mindenható" gazdaság, a profit, a fegyvergyártás fontosabb, mint a béke. Messzire visznek ezek a dolgok, mert ebben az elhatalmasodó erkölcstelenségben, amiben élni kényszerülünk, a hatalom számára nem marad más, mint az erőszak. Úgy látni, hogy ez az evilági megoldás. De hogyha az evangélium törvényeit követték volna a döntéshozók, akárcsak a Tízparancsolatot, egy igazságosabb világot keresve, akkor nem juthattunk volna el idáig. Isten jelen volt és van a világban, csak annyira lebénító társadalmi körülmények között, hogy a hívő ember másra ne is legyen képes, mint hinni. De ha félelmében hitt az ember, az sohasem vezetett jóra. Ám az sem volna helyénvaló, ha olyan kecsegtető Istenünk lenne, hogy az, aki hisz őbenne, azt azonnal jutalmazná is, mert akkor túlontúl hasznos lenne ahhoz, hogy Isten legyen. Márpedig a Mindenható nem haszonelvű.

– Itt van egy döbbenetes dolog, mégpedig te magad is mondod, az igazság szeretetének a mindenkori kérdése. Ugyanis azok, akik most bombáznak, azok azt állítják, hogy ők az igazság jegyében teszik mindazt, amit tesznek. Bombáznak!

– Etika nincs igazság nélkül. Pilátus is megkérdezte: És mi az igazság? Aztán félretette az igazságot, hiszen annak ellenére, hogy tudta, ártatlan volt Jézus, keresztre feszíttette. Ha az igazság csak a földön valósul meg, akkor valójában nincsen igazság. Én egyszer egy bírónak tettem fel a kérdést: hisz ön az igazságban? Magát ez az ember nem hívőnek mondta. Igen, hiszek benne – hangzott a válasz –, különben nem dolgoznék ezen a pályán. Erre azt mondtam neki, hogy akkor pedig örök igazságnak is lennie kell. Ugyanis ezen a földön önmagáért valóan nem lehet igazság, hiszen azoknak, akiket ártatlanul végeztek ki, akkor nekik, a mártírjainknak ki, hogyan és miként szolgáltathatna igazságot? Ha egyáltalán létezik igazság, akkor az örök igazság kell, hogy legyen, ami az Istené. És így vezet el bennünket a feltámadáshoz ez a gondolat. Ha egyszer van igazság, mert a földön önmagában nem lehet igazság, hiszen itt a győztesek írják a történelmet. És jaj a legyőzötteknek, a veszteseknek.

– Miközben hallgatom fejtegetésedet, az jut eszembe, hogy az igaz ember lelkiismerete szerint egy életen át az igazságkereső körútjait rója. Tehát ha van eredendő igazság,

akkor az csakis egy körkörös állandóként képzelhető el az óramutató járásával megegyező irányában.

– Az igazság az maga az igaz életforma – isteni eredetű. Jézus Krisztus azt mondja: *Én vagyok az út, az igazság és az élet.* És azt komolyan kell vennünk, hogy a valóság Krisztusban van, állítja Szent Pál apostol. Tehát az igazság az élet igazi értelme. Sokszor úgy gondolják az emberek, hogy az az igazság, amit pillanatnyilag felszínesen megérnek. Nem, ez nem így van, mert az igazság, ha nem örök, akkor az nincsen. Remélem a hallgatók kiérzik a gondolatot, hogy mit szeretnék ebből kihozni. Valójában azt, ha létezik igazság, akkor van örökélet és van feltámadás is.

– Igazságkereső körútjainkon, a mai beszélgetésünkben, megérkeztünk a Húsvéthoz. Megérkeztünk a feltámadás misztériumának gondolatához és napjához. Lényegében úgy gondolom, ha valami reményteljessé teszi a földi létünket, akkor az mindenképpen a feltámadás ígérete.

– Igen, de ez az ígéret, itt van a szívünkben, abban a nagy és csendes reménykedésben, amit a nagyhéten át kell éreznünk. Egyszer Pilinszkyt megkérdezték: lesz-e feltámadás? Hiszi-e, hogy Jézus feltámadt? Igen, válaszolta. De miért hiszi – kérdezett rá az illető. A költő nem a megszokott érvekkel válaszolt: nem a vértanú apostolok tanúságtételére, az üres sírra, a Szentírás beteljesedésére, az egyház létére hivatkozott, hanem azt mondta: mert olyan csendes volt, azért hiszem. Tudni illik a világ a győzelmet mindenkor csinnadrattával üli meg. Gondoljunk csak arra, hogy szinte minden győztes háborút nagy díszszemlén hangosan ünnepelnek meg. Az ellenség zászlait kupacba hányják és rituálisan elégetik, kiteszik a mellükre a rendjeleket és úgy masíroznak. Jézus nem ment el Pilátushoz és Kaifáshoz, s nem bizonygatta azt: ugye megmondtam, hogy feltámadok! Hanem, azokhoz ment el, akik szerették, csendesen, megmaradt a hit és szeretet tartományában. És ez a belső bizonyosság lett számukra később a nagy és múlhatatlan erő. És valahol ez az atya Isten hiteles „stílusa", ahogy az általa teremtett világ mögött ott van mindöröktől fogva, csendesen. Nem kényszerít bennünket arra, hogy higgyünk. Ugyanúgy a megváltó fiú Isten is csendesen van ott az életünkben, az ember szabad akaratának teret adva, hogy őt szabadon szerethessük, mert csak akkor ér valamit a szeretet, ha azt szabadnak érezzük és szabadon gyakorolhatjuk. Ma is kapunk éppen elég belső bizonyosságot ahhoz, hogy higgyük azt, ő igazmondó, hogy ő feltámadt. És higgyük azt, hogy a mi életünk sem fog befejeződni a sírral, hanem, ahogy ő mondta: *Én vagyok a feltámadás és az élet: a ki hisz én bennem, ha meghalt is, él; És a ki csak él és hisz én bennem, soha meg nem hal.* (János 11:25–26)

– Ez felemelően szép, mint záró gondolat is. És most akkor, kedves Balázs, jó utat kívánva főtisztelendőségednek, búcsúzóul teljességében idézzük meg Pilinszky János beszélgetésünket átlényegítő versét:

Harmadnapon

És fölzúgnak a hamuszín egek,
hajnalfele a ravensbrücki fák.
És megérzik a fényt a gyökerek.
És szél támad. És fölzeng a világ.

Mert megölhették hitvány zsoldosok,
és megszűnhetett dobogni szíve –
Harmadnapra legyőzte a halált.
Et resurrexit tertia die.

– Köszönöm szépen a beszélgetést.

Gróf Althann Mihály Károly püspök 1744-es rendelete alapján augusztus 16-a, Szent Rókus napja Vác fogadott ünnepe, ilyenkor szentmise van az 1740–41. évi pestisjárvány emlékére épített barokk Szent Rókus-kápolnánál. Az előtte álló kereszten már évek óta nem függ corpus. A múlt században *Főbe(n)járó üzenet* című versemben egy fej nélküli feszületről adtam hírt.
Fotó: Szalay Ákos

(A váci Madách Rádió „Vigyázat, humanisták" című vasárnapi műsorában, 1999 tavaszán elhangzott beszélgetés szerkesztett változata.)

FEKETE VASÁRNAP – A TÉKOZLÓ FIÚ ÉS AZ ATYAI HÁZ TÖRTÉNETE

Beszélgetőtárs Pázmándy György
novícius magiszter, az újraalakuló
váci Piarista Rendház alapító házfőnöke,
biológia szakos tanár

Németh Péter Mikola – *A Szent Negyven napban, a húsvétot megelőző tizennegyedik napon, Feketevasárnap templomainkban a „Crux gematát", a dicsőséges keresztet fekete lepellel borítják be, az egyház így bízza jelképesen és valóságosan is a hívek lelkiszemeire a Passiót, amit időről időre mindenkinek végig kell járnia, át kell élnie ahhoz, hogy valaha üdvözülhessen. Kapcsolódjunk most az egy héttel korábbi Madách Rádiós beszélgetésünkhöz, amikor Bábel Balázzsal, a váci Borromei Szent Károly Papnevelő Intézet rektorával, teológus doktorral a nagyböjti időről elmélkedtünk a Tékozló Fiú történetét is megidézve. Bár „lehet, hogy a Tékozló Fiú története nem történt meg – írja Pilinszky János –, vagyis nem tény, a farizeusi gondolkodás közkedvelt szóhasználata szerint, de igaz és valóságos, ahogy Isten léte se tény, hanem valóság. A Tékozló Fiú az Újszövetség másik legnagyobb, „kivételes" szentje a jobb Lator mellett. Ő a másik kivételezett, akinek üdvözülése felől az Írás semmi kétséget nem hagyott. Szentsége történetéből négy elem bizonyos: föllázadva kikérte atyai jussát – és meg is kapta. Eltékozolta mindenét. Hazatérve az apja ölelése egyenrangú volt az ő ölelésével. A vacsorán az apja jobbján ült a hűséges fiú, a mindig is otthonmaradt fiú irigységére. És ez fontos mozzanat.*

De ki volt a Tékozló Fiú? A jobb Lator? És ki volt az Atya? Maga Isten? És ki volt az irigy és hűséges fiú? – Mit számít! Egyedül az Atya ítélete valóság – túl a tényeken, túl az erkölcsön, túl minden paragrafuson." Ugyanerről, máshol, a költő így beszél: „… jó felismerni a valóság szintjén, hogy amikor a Tékozló Fiú elindult hazulról, romantikus volt, amikor hazaérkezett, akkorra pedig már klasszikus. Amikor elment, áldozatul esett a tér és idő játékának, és amikor hazatért, csak akkor értette meg legvégül, hogy a szabadság, amit keresett vagy mindenütt jelen van, így az Atyai Házban, otthon is, ahol született, vagy sehol sincsen jelen". Micsoda paradoxonja ez az életünknek!

Pázmándy György – Igen, úgy tűnik, különösen akkor, hogyha ennek az evangéliumi történetnek az egyén üdvözülése szempontjából nézzük a mondanivalóját, mert az egész emberi életünknek akkor van értelme, ha egyre közelebb kerülünk az üdvösséghez. De roppant érdekes a *Tékozló Fiú* esete abból a szempontból is, ha arra tanít meg bennünket, hogy egy közösség miként adhatja le szavazatát a humanizmusra, a humánum mellett. Mert itt a közösség üdvösségéről is szó esik, arról, hogy nemcsak az egyén bűne az atyai háztól való elszakadás, hanem a bűnbeesés lényege közösségi. Amikor az ember nagyon emberi, nagyon humánus kíván lenni, akkor is valami ilyesmi történik meg vele. Éppen az ellenkezőjére fordul az élete, közösségnek a sorsa. Keresi a humánumot és nem találja! De miért nem? Azért, mert a humánumnak mindenkor lényegi vonása – a keresztény humanizmusra gondolok itt –, hogy nem szabad elszakadni az atyai háztól. Itt Európában, ahogy Karl Rahnernek, az ismert teológusnak a bátyja, Hugo Rahner mondta: a nyugati humanizmus az nem lehet más, mint keresztény humanizmus. S ahhoz feltétlenül hozzátartozik az, hogy ne szakadjon el az atyai háztól. Én azt hiszem, hogy a humanizmus üzenetében, a nagyböjtnek ez az evangéliumi példaképe nagyon sokat mond.

– Folytatva Pilinszky János gondolatmenetét, a Tékozló Fiú bűnösségében a leghitelesebb szimbóluma Isten Fiának, ahogy az elveszett bárány Isten Bárányának. Az elhagyhatatlan atyai ház, amit mégis elhagyunk, hiszen ilyen értelemben mindahányan Tékozló Fiak vagyunk, az alapot, a fundamentumot jelenti tehát Európában, azt a keresztényi humuszba, kultúrába ágyazott és gyökerező alapállást, amire bízvást építhetnénk a jövőnket, az életet. De hát mégsem építjük arra. Ugye erre gondolsz?

– Igen, erre is gondolok. Valamint arra, amit úgy lehetne talán megfogalmazni, hogy a lelkünkben nem születik újjá, történelmi gyökerek nélkül ki sem nőhet a humanizmus „bokra", „égig érő fája", bármennyire is azt kívánja az egyes ember, azt akarják az emberek. És nem lesz etikus a humanizmus, és nem lesz jövőbe tekintő sem akkor, ha jellemzően nem szakad el az egyén az atyai háztól, ha csak időszakosan is. Így értem, hogy ez az evangéliumi történet ellentmondásossága ellenére nagyon is tanulságos.

– Ezzel együtt azt is állítod, hogy létezik ma is keresztény-humanizmus. Ezek szerint van másféle humanizmus is?

– Én éppenséggel azt szeretném aláhúzni, hogy nincs többféle humanizmus. Legfeljebb olyan értelemben van, hogy bizonyos korszakoknak létezhetnek eltérő humanizmusai, amelyeket az utókor kritikával illet. Ám akkor a bírálónak kötelessége, hogy megkeresse: mi abban az időszakban az ellentmondás, s mi az, amit igazi humanizmusnak gondoltak. Ez már csak azért is fontos, hogy a kor szellemének megfelelően a helyükön legyenek a dolgaink, azoknak az igényeknek megfelelően, amelyek egy bizonyos korszakban, amiben épp élünk, az értelmezés kedvéért, talán jobban át vannak színezve a kelleténél. De az is lehet, hogy a kor embere csak „átlényegítve" érti meg a humanizmust. Így értem ezt.

– Ha összevetjük a reneszánsz korabeli humanizmust, tehát a klasszikus értelmezést, mondjuk a 20. századival, akkor milyen különbségeket, illetve milyen azonosságokat vélsz felfedezni?

– Talán érdemes kiindulnunk egy párhuzamból. Ha a reneszánszon keresztül kívánjuk megérteni a humanizmus időben változó természetét, akkor azt kell mondanom, hogy a

reneszánsz humanizmusára az volt a jellemző, hogy túlságosan vízszintes irányba terjeszkedett. És egy „csöppet" lefejezte a humanizmusnak azt a felfelé-lefelé irányuló mélységét-magasságát, ami nélkül nem létezik keresztény humanizmus. És így ez lett a korlátja. Nagyon sok érdeme mellett, ez! A mi korunkat jellemző humanizmusra pedig talán azt merném mondani, hogy humanizmus akar lenni anélkül, hogy elfogadná a humanizmus alapját, gyökereit. És így egyre inkább kiüresedik. S éppenséggel így, korunkban az lesz a humanista törekvések eredménye, hogy embertelenné válnak, vagyis megszűnnek humánusnak lenni.

– Akkor most, ha kérhetem, vizsgáljuk meg a humanizmus gyökereit. Tehát, hogy elemeiben, alapjaiban ezek a történelmi gyökerek, ezek mit jelentenek? Képesek-e még táplálni a mai humánus világérzést, vagy egész egyszerűen megszakadtak? A mi századunk, a 20., a világháborúk százada, most már látni való, hogy a legellentmondásosabb, a legtragikusabb és véresebb századok egyike az emberiség írott történelmében. Kataklizmái, tragédiái a görög klasszikus drámák eseményeihez hasonlíthatók talán. Mégis, meglátásod szerint hogyan nézhet ki majd a 21. századunk, ha megéljük, humanizálhatósága tekintetében?

– Egy kicsit megint furcsának tűnhet, amit mondani fogok, mert azt az érzést keltheti a hallgatóság egy részében, hogy a szabadságában korlátozom. Mégis meg vagyok róla győződve, hogy a humanizmus, Jézus Krisztus eljövetele óta, csak keresztény humanizmus lehet. Így a harmadik évezredben is „csak" az lehet! Hogy miért? Nemcsak azért, mert én mélyen hiszek benne, hanem azért is, mert roppant érdekes az a megfigyelés, az a teológiai tapasztalat, hogy igenis, az isteni logika figyelembe vette azt, hogy mikorra jöhetett el a Megváltónk ideje. Az nemcsak az Ószövetség népének a megfelelő pillanatra ébredését, aktuális jelenlétét jelenti, hanem azt is, hogy ott és akkor, abban az időben, már létezik a görög kultúra. A Biblia könyvei nagyrészt görögül is íródtak, hogy a görög emberek is megértsék a Szentírást. S ez hozzájárult a Római Birodalom utáni társadalmak újjászervezéséhez, újjászületéséhez. Akkor emberileg egy nagyon válságos időszakban indult el a maga útján a kereszténységünk. És énszerintem épp ez magyarázza, hogy a kereszténnyé válás nélkül nincsen humanizmus. Ez folytatódik abban, hogy Jézus fellépése olyan általános igénnyel történt, hogy Ő a földkerekségen minden emberhez kívánt szólni. Tehát a Jézus által megszentelt, illetve kereszténnyé tett humanizmus az minden emberhez szólt és szól. Lehetőleg jókor! Akkor, amikor az emberek közös akaratból kívánnak humanistákká lenni. Aki ma a humanizmus zászlóvivője szeretne lenni, annak kereszténnyé kell lennie.

– Ott, kétezer évvel ezelőtt, azt mondhatjuk mai fogalomrendszerünk szerint, hogy egy nagy társadalmi földcsuszamlás, paradigmaváltás történt. Vagyis jól érzékelhetően az volt előtte, amit nagyon szépen felvázoltál. A millecentenárium évétől az ezredfordulóhoz közeledve látsz-e hasonló változásra lehetőséget? Vagy egyáltalán ez miféle váltás lesz majd az életünkben, ha megéljük, nemcsak humanizálhatóság tekintetében, hanem építhető jövőképeink összefüggéseiben is kérdezem. Ugye ezt az évet,vagyis „1998-at, a közvetlen előkészület második évét a Szentléleknek, az õ megszentelő jelenlétének szenteljük Krisztus tanítványainak közösségében." – ezt olvashatjuk II. János Pál pápa körlevelében. (Tertio millenio adveniente 44.) Tehát a Szentlélek évét éljük, ami azt jelenti,

hogy a Szentatya a Fiú, a Szentlélek és az Atya idejét nevezi meg a 2000. évre való felkészülésre, arra az évfordulóra, amikor minden embernek, és nemcsak a kereszténynek, de valóban minden embernek, hatványán kellene megélnie azt, hogy itt most valami nagyon lényeges változás, váltás, esetleg fordulat várható az életében. Vagy tévednék? Ha igen, akkor egyáltalán miről van itt szó? Értékrendbeli válságról? Vagy arról, hogy a morális univerzum az már réges-régen nem úgy létezik, mint a korábbi évszázadainkban?

– Ez a kérdéssor, egy jó „lista". Szerintem ezek sajnos mélyen benne vannak a mai ember megoldandó problémakörében, ha szabad ezt mondanom. De rákérdezek: vajon miért olyan nehezen érti meg, akár csak a maga helyzetét is a mai ember? Szerintem azért, mert az igazi értékek forrásait újra látnia kellene, mert ha a „tiszta forrást" tagadjuk, akkor nem tudjuk befogadni az értékeket sem.

– Tehát végül is mi most Tékozló Fiak vagyunk, akiknek a 21. században mindenképp kívánatos lenne megtérniük az atyai házba?

– Igen, úgy gondolom.

– A Tékozló Fiú történetével kezdtük beszélgetésünket, s az elején arról folyt elmélkedésünk, hogy vajon a reneszánsz kori humanizmus és a 20. századbeli humanizmus között milyen párhuzamokat találhatunk, és milyen eltéréseket. És ha már erről van szó, akkor óhatatlanul megérkezünk olyan reneszánsz korabeli nagyságokhoz is, mint amilyen például az egykor Angliában élő Morus Tamás volt, akiről annyi, de annyi fontosat hallottunk, olvashattunk a történelemkönyvekben. És annyi mindent meg is tanulhattunk tőle. Egyrészt beszéltünk róla már korábban is, mint arról az emberről, arról a filozófusról, arról a személyiségről, aki csupa-csupa utópisztikus ideákban álmodta meg az eljövendőt. Vajon ennek az embernek a szellemisége a humanizálhatóság tekintetében hogyan van jelen korunkban? Mit tanulhatunk meg tőle ma? Mi az, amiben ő mindenképp példát mutatott nekünk?

– Én azt hiszem, hogy egy ilyen nagy személyiség, mint Morus, arra tanít meg bennünket, hogy ne ijedjünk meg attól, ha egy korra jellemzően nem úgy valósulnak meg a humánus cselekedeteink, ahogy azt elképzeljük. De legyen akaratunk, bátorságunk ahhoz, hogy végigjárjuk az igazság útját. És ha kereszténynek valljuk magunkat, akkor pedig igenis keressük minden helyzetben a keresztény humanizmus teljességét. Én ezt valahogy nagyon igazolva látom éppen Morus Tamás példáján. Az utópiája mindenképpen azt igazolja, hogy a fantázia fonalán indult el, ő tipikusan reneszánsz ember volt. És ennek ellenére mégis a bitófán végezte, illetve lefejezték. Jól tudjuk, hogy Morus kancellár volt VIII. Henrik udvarában, a király közvetlen alattvalója volt tehát. Az élet gyakorlatában jött rá arra, hogy az emberi élet az nem lehet utópia, az nagyon is reális valami. Ma úgy mondjuk, hogy a létünk az egzisztenciális. Meg kell tehát keresnünk, hogy a kereszténységnek életünkben hol van a maga igazsága, amire az egész életünket építhetjük. Morus, miközben rájött arra, hogy az ő reneszánsz humanizmusa csak úgy válhat keresztény humanizmussá, ha az nem etikátlan, ha a maga hitét, elkötelezettségét vállalja annak ellenére is, hogy királyi fensége éppenséggel mást parancsolt meg neki, mást kíván tőle. Nem alkudott meg tehát a lelkiismeretével, hanem vállalta a meggyőződése szerinti igazságot, így lett vértanúvá, mert kikezdhetetlen erkölcsössége a halálba vezette. Morus Tamás élete-halála a keresztény ember tanúságtétele.

– Morus valahol sorsa szerint utólagosan is utópisztikus életet él, hiszen a 20. században avatják szentté. Vajon miért pont most?

– Én azt hiszem, benne van az utópia is. Persze nem állítom, hogy csak emiatt. Ami a tétovaságot, a körültekintést, az alaposságot illeti egy szentté avatásban, az szinte természetes folyamat az egyházban. Törvényszerű, hogy évszádokon át kritikusan elemezték, vizsgálgatták élete műveit. És nem egykönnyen találták meg a bizonyosságokat, azt például, hogy Morus Tamás bizony a teljes kereszténység mellett tette le a szavazatát életében. S a teljes igazságért adta oda az életét. Késett a szentté avatás? Bizonyos, hogy már korábban, hitelesen és jogosan szentté avathattuk volna, de mégsem tettük, talán óvatosságból nem.

– Morus művei meglehetősen nehezen írták tovább szentté avatását követően is önmagukat a fejekben, a lelkekben. És főként egyházi körökben fogadták el az ő tanait nagyon nehezen. Míg szabadelvű körökben sokkal inkább megértették, sőt nagyon sokan tőle tanultak és nagyon gyakran őt idézték.

– Ez valószínűleg így volt. Én azért nem merek ehhez mélyebben hozzászólni, mert annyira tájékozott azért nem vagyok. Nekem Morus Tamás alakjában mindenkor az emberi és isteni teljességre való törekvés az, ami megérint, s ami nagyon tanulságosan rajzolódik elém, főként Raymond Wiliems Chambers Morus Szent Tamásról írt könyvében. Ez a könyv a ’70-es években Magyarországán jelent meg. Az egész élettörténetből életének teljessége, szentsége tűnik ki elsősorban.

– Rónay Györgynek jelent meg legutóbb Morusról egy tanulmánya, ha jól emlékszem. Talán a Vigíliában olvashattam. Ebben az írásában a költő végeredményben arra tesz kísérletet, merthogy minden idők gondolkodói saját orcájukra formálják, beemelik koruk összefüggéseibe a klasszikusokat, hogy újra értelmezhessék. Így történt ez a Morus Tamás-i életművel is.

– Énrám is nagy hatással voltak bizonyos történelmi személyiségek. Az egyes emberben magam is azt vizsgáltam, hogy mivel tette le elkötelezettségének „igenjét” a teljes igazság mellett. Nagyon érdekes, és talán még érthetőbbé teszi, hogy mire is gondolok, egy másik nagy embernek az alakja, akit úgyszintén Rónay György rajzolt meg: Szalézi Szent Ferenc személyéről van szó. Az ő élete folyásán jól lehet érzékelni, hogy miként fordult a világi hívő ember felé. Az egyház mégis nehezen, kétkedve fogadta el tanításait, ahogy a saját útján kezdett el járni. Szalézi Szent Ferenc szentté avatása is, mint általában a szentté avatások, lassan történt meg. Az ő nagysága végül is kiderült, hogy abban csúcsosodott ki, hogy az írásain keresztül mindenféle embereknek képes volt lelkiséget adni, sugározni, leginkább a *Filótea, vagyis a jámborság útja* című könyve által. Ez a mű, teljes képet ad a korabeli kereszténységről. Megjelenését követően Szalézi Szent Ferenc tanítását a világ szinte minden nyelvére lefordították. S úgy, olyan érthető formában, amit aztán meg mertek élni világiak is, azok az emberek, akik urambocsá’ nem szerzetben, nem papként egzisztáltak, mint az egyház szolgálói, hanem a királyi udvarokban, ráadásul főúri körülmények között. S így is teljességgel képesek voltak megélni a kereszténységet Szalézi Szent Ferenc ajánlásai értelmében, ennek a szent embernek kivételesen merész lelkivezetése alapján.

– Ez a teljességre való emberi törekvés vajon ma mennyire természetes, miközben szinte mindenki mindenben szakosodik? Többször is említetted már beszélgetésünk során ezt az életérzést. De valójában életünk tekintetében, a valóság szintjén, mit nevezhetünk ma teljességnek? Mit akkor, amikor szinte minden részekben, töredékességében van jelen hétköznapjainkban. Ady könyörtelenül írja meg Kocsi-út az éjszakában című versében már a 20. század küszöbén, hogy a mi világunkban a „Minden Egész eltörött". Vagyis az áhított aranykori teljességet, Egész-séget töredékességéből, diribdarabjaiból, cserepenként lehet újra meg- és felépítenünk, esetleg, ha egyáltalán képesek leszünk rá. S ez így, meglehetősen utópisztikusan hangzik. Nem gondolod?

– Énszerintem sosem szabad az embernek válogatnia, az Egészből „csak" azt elfogadnia, ami neki hasznos, ami neki tetszik. Az alapállás az úgy létezhet, hogy mindig, mindenkor kellő nyitottsággal kell hozzáállnunk a világ megismeréséhez, megértéséhez. És persze akarjuk is, de mindenáron a teljes igazságot! Minél hitelesebben, igazabbul élni, hűséggel, még akkor is, ha időnként az igazság kellemetlenségeket is okoz. És akkor is, ha az egyén számára esetenként az igazság követelményekkel jár. A követelményekhez igenis igazodnunk kell. Mert ezzel a gesztussal a lélek, minden híresztelés ellenére, nem a féltett szabadságát veszíti el, ez téves felfogás, hanem igen is az értékeket emeli be életébe. S így a személy egészségessé lesz, igazán humánussá, emberré válik. Az igaz emberré válás folyamata a legritkább esetben sem egyszerű lélektani folyamat. S a legritkább esetben sem olyan válogatásnak az eredménye, amiben csak azt fogadjuk el, ami érdekeink szerint jó, ami szép, ami tetszik, hanem maga az igazság szeretete vezéreljen bennünket. S tisztán magát az igazságot fogadjuk el ilyenkor, még akkor is, ha az bizonyos pontokon azt kívánja meg tőlünk, hogy módosítsuk addigi elgondolásainkat. S így a megkérdőjelezhetetlen isteni igazságtól átitatva, az igazsággal felvértezve érdemes beleállnunk a teljességbe, az Egészbe, a világ szívébe, az Egybe.

– Igen, igen. De mindezzel együtt a másik lényegi fogalom a szabadság volt, amivel itt ma többször is szembesültünk. A teljesség igényében akkor mit is nevezhetünk most igazán szabadságnak? Korunkban az értékek érezhetően relativizálódnak, összekeveredtek. A szabadság a szabatossággal például. Sokszor szinte lehetetlen megfogalmazni, hogy mit is nevezhetünk szabadságnak. Mi hát a szabadság? Hogyan is írja József Attila Levegőt! című versében? „Jöjj el szabadság, te szülj nekem rendet". A rend önmagában valóban képes szabadságot teremteni? De mégis miként, ha mondjuk, Utassy Józsefet idézzük: „a szabadság az emberiség abszolút nulla foka". Meglehet, hogy nincs is szabadság abban az értelemben, ahogy eddig gondoltuk? Relatív, pillanat szülte életérzés az. Minderről mi a meglátásod?

– Én azt hiszem, hogy az egyén nem akkor szabad, amikor önző mód azt teszi, amit akar, hanem amikor azt teszi, aminek alapján szabaddá lesz, és másokat is szabaddá tesz. Egy kicsit játék ez a szavakkal, de hogy megmaradjunk a központi fogalmunknál, én mindenképpen úgy látom, s meg vagyok róla győződve, hogy korunk egyik sajátos vonása, hogy az én, az ego gyakran etikátlanul kíván szabaddá lenni. Vagyis hogy nem veszi észre, hogy az igazi emberi szabadsághoz az etikus, az erkölcsös életszemlélet nagyon is hozzátartozik. És hozzátartozik az emberi teljességhez a hitnek a világa is. Mert hit nélkül nem létezhet távlatossága az emberiségnek. Nincs jövője. És azokra az emberi tevékeny-

ségekre, amelyekre nagyon könnyedén rámondjuk, hogy humánusak, csakis úgy lehetnek valóban azok, ha van rálátásunk a világra. Ha képesek vagyunk előre nézni. Van jövőképünk.

– Jövőkép nélkül valóban semmi sincsen. Bár olykor a „semmi", az a valami, ahogy József Attila írja: „Semmi ágán ül szívem, / Kis teste hangtalan vacog" etc. De nemcsak a 20. századra jellemző ez a depresszív alapállás, ami manapság eluralkodott egész Közép-Kelet-Európában. Most úgy érezni, hogy a globalizálódó világunk előbb vagy utóbb meg kell hogy birkózzon a maga pesszimizmusával, kilátástalanságával, mert ha nem, abból nagyon nagy bajok származhatnak. És hát a 21. században mielőbb választ kell találnunk arra, hogy vajon miféle lelki konstellációk az okai ennek a pesszimizmusnak? Mire vezethető vissza ez a szkepszis? Valahol utat tévesztettünk volna a történelemben? Valami nem úgy történt meg velünk az elmúlt századokban, évtizedekben, ahogyan annak meg kellett volna történnie? És valóban, itt az ezredforduló Európájában, mintha most minden lélek lényegi változásra várna, azt óhajtaná, hogy egy nagyon erős, katartikus megtisztuláson essen át végre-valahára az egyes ember, és a társadalom egésze is.

– Én az utolsó szóba szívesen „belekapaszkodnék": a katarzis fogalmába. Az biztos, hogy egy nagy, felszabadító katarzisra volna már réges-régen szükségünk. Ám nagyon szeretném hangsúlyozni, hogy ebben az esetben ez az óhaj az emberek többségétől azt kívánja, hogy akarja is a változást. A többség akarata nélkül ugyanis nincsen társadalmi katarzis. Tehát az ember olykor éppen az egyéni szabadsága birtokában nem lehet részese a katarzisnak. Csak úgy és akkor lehet szabaddá, ha a társadalom egésze akarja is a katarzist, és nyitott lélekkel el is fogadja azt. Ám valamiféleképpen a mai ember világának a legfőbb ellentmondásossága éppen abban áll, hogy szabad kíván ugyan lenni, de valójában nem képes a teljes szabadság vállalására, mert az már felelősséggel jár, az már komoly lelki teher számára.

– Ma feketevasárnap van. Ez a nap a nagyböjti időben az ötödik vasárnap. Két hét választ el bennünket a Húsvéttól. A húsvéti ünnepkörben ez az időszak katarzist ígér minden kereszténynek. A feketevasárnap liturgiájában az történik, hogy templomainkban fekete lepellel terítik le a dicsőséges keresztet, hogy a hívő lélek képzeletére bízzák a passió átélését, újragondolását a feltámadás reményében.

– Ez úgy tartozik a humánumhoz, a teljes emberséghez, hogy a krisztusi szenvedéstörténet nem választható el az ember életétől. Éppen ezért igaz az, hogy az emberségünk egyik központi gondja és gondolata maga a szenvedés. De nagyböjtben, talán éppen feketevasárnapon azért fordulunk fekete színnel Jézus életének mélypontja felé, a kereszt irányába, vagyis az Ő szenvedéstörténete felé, mert Krisztusunk arra kíván megtanítani bennünket, hogy az, ami az ember életétől nem idegen, nem elválasztható, az nem is lehet értelmetlen. Jézus nem beszél ugyan a végső megoldásról, de türelmet, elfogadást, nagyon nagy alázatot kér és ajánl mindenkinek, merthogy ez teremti meg a bűneinktől való megváltás igényét, ígéretét, magát a megváltást, ahogy az egyes ember elfogadta életében a szenvedést. A szenvedés tehát nem választható le és el a mindennapi létünktől. Roppant érdekes ez a viszony abból a szempontból is, hogy meghiúsulhat úgy is valami, ha egy lélek azt képzeli, hogy az ő földi léte a szenvedése által teljesedik majd ki végső fokon. Az lesz az ő megváltása. Az isten-ember azért vállalta magára a szenvedést

és a halált, hogy bennünket, embereket, anélkül, hogy Krisztus elélhetné előlünk a szenvedés lehetőségét, az ő szenvedése és halála egyszer s mindenkorra a lelkünket, az úgynevezett teljes emberségünket nyitja meg, tárja ki a világra. Így a teljes élet részeseivé válhatunk már akkor, amikor a nagyböjtben, akár egy feketevasárnapon jó előre a halálnak a sötétségét előrevetítve keressük a nagypénteki gyászt a fekete lepellel leterített Krisztusban. Persze nem értelmetlenül. Hogy értelme legyen a vele való együttszenvedésünknek, vegyük észre a fán függővel való azonosulásunkat. S akkor, amikor közelítjük emberi érzelmeinkben az Istennel való együttérzést, ezáltal fogadjuk el, hogy a szenvedés igen is hozzátartozik életünkhöz. Ám ettől a szenvedéstől, mi magunkat nem vagyunk képesek megszabadítani, erre csakis az Istennek van hatalma. Valójában arra, hogy a keresztségben újjászülető embert a hitben állandóan erősödve a szenvedésen át eljuttassa az örök életbe. A keresztény ember, a megkeresztelt ember egyik legnagyobb bűne az, ha a szenvedéstől való félelmében megfeledkezik megváltottságáról és elveszíti örök életbe vetett reményét.

– Igen, mégis mennyire félünk a szenvedésektől? Nem is annyira a fájdalmaktól, mint inkább valóban a testi-lelki szenvedésinktől. Talán az lehetne életre szólóan a bíztató jelszavunk, hogy menj csak és ne félj a szenvedésektől, ne félj a megpróbáltatásoktól, hiszen van, aki a bűneidet, bajaidat magára vállalja. S így van reménységed az örök életre. Dosztojevszkij Karamazov-testvérek*ben olvashattam, ha jól emlékszem: Hidd el – mondja Sossima starec –, hogy az Isten bűneiddel együtt szeret, de nagyon. Hogyha nem volnának bűneid, akkor mire föl lennél itt, ezen a világon, ezen a földön? Akkor a Mennyei Atya nem tudná megmutatni neked és általad irgalmát, szeretetét.*

– Húsvét éjszakájában – bocsáss meg, hogy közbeszólok –, az exultáció állapotában a „szerencsés bűn" kifejezése az öröménekünkben is elhangzik, mert ez lényeges gondolata a húsvéti ünnepkörnek.

–.A Tékozló Fiú történetének is az, hiszen ott is helyén való a „szerencsés bűn" kifejezése, ha arra gondolok, hogy az egyértelműen előhívja az Atya mindent átlényegítő, megbocsátó szeretetét. A szeretet márpedig az isten és ember, az ember és ember kapcsolatának aranyabroncsa, egy olyan drága kapocs, ami nélkül a világot el se képzelhetnénk. Végeredményben a szeretet által, Krisztus Jézus közbenjárásával megváltódunk eredendő és személyes bűneinktől. De ebben a megváltásban ugyanakkor nemcsak a saját bűneinktől váltódunk meg, hanem másokat is megváltunk. Így ezáltal válhatnak ünnepeink közösségivé, így válik az isteni lényeg egyetemessé.

– Úgy, ahogy Ézsaiás előre megjövendöli az ember fiának a szenvedését, s azt, hogy Ő mindannyinkért vállalja a kereszt-halálát. Ugyanakkor biztos vagyok abban, hogy az a jó, ha életünk egy bizonyos helyzetében tömörebben fogalmazzuk meg keresztségünk jelentőségét. „Megváltott emberek vagyunk!" Úgy vélem, ez keresztségünk lényege.

– Összegezve eddigi beszélgetésünk lényegét talán közösen megállapíthatjuk, hogy a keresztség minden időkben újjászületést jelent, ami által az Atya gyermekei, a Fiú testvérei és a Szentlélek temploma leszünk. Így részesülhetünk a megszentelő kegyelembe, valamint Isten életébe, elindulva az üdvösség és a hit útján. A megkeresztelkedésünktől fogva Krisztus testéhez, az ő Egyházához tartozónak vallhatjuk, érezhetjük magunkat örök időktől fogva, szenvedélyesen. Egy szenvedély margójára *című Pilinszky-vers jelenik*

meg most emlékezetemben, amiben isten-gyermekségünk lényege ölt testet. Zárjuk hát ezzel mai beszélgetésünket.

– Zárjuk, hiszen Pilinszky János piarista diák volt.

Egy szenvedély margójára

A tengerpartot járó kisgyerek
mindig talál a kavicsok közt egyre,
mely mindöröktől fogva az övé,
és soha senki másé nem is lenne.

Az elveszíthetetlent markolássza!
Egész szíve a tenyerében lüktet,
oly egyetlen egy kezében a kő,
és vele ő is oly egyedül lett.

Nem szabadul már soha többé tőle.
A víznek fordul, s messze elhajítja.
Hangot sem ad a néma szakítás,
Egy egész tenger zúgja mégis vissza.

(A váci Madách Rádió „Vigyázat, humanisták" című vasárnapi műsorában, 1998 tavaszán elhangzott beszélgetés átirata.)

A váci Duna-parti lejáró az akkori Petrőczi utca végében.
A fotó az 1940-es években készült

ÁDVENTUS DOMINI

„Én nem tudom megmondani: ki, merre keresse az Istent”

Ezredvégi eszmélődés Bokros Levente atyával

Németh Péter Mikola – *A karácsonyi ünnepkörben a várakozás ideje ez a mostani. Megszentelt idő. Az ünnepé és a bűnbánaté. Ám most Jézus Krisztussal, az eljövendő örök király születésével, a századforduló és az ezredforduló is közelít. Ez az együttállás a 2000. év összefüggésében kivételes cezúra az emberiség történelmében. S úgy érzékelni, mintha így a várakozásnak is megváltozott volna a hangulata, a lelkekre gyakorolt hatása. Advent első vasárnapján, az adventi koszorú első gyertyájának meggyújtásakor, a felolvasott evangéliumi fejezet a végítéletre figyelmeztet: „Virrasszatok, mert nem tudhatjátok, mely napon jön el a ti Uratok!”* (Máté 24,42) *. Az Úrjövetre testileg-lelkileg a bűnöktől megtisztultan kellett felkészülnie minden korok emberének. A mi időnkben ez az elvárás, parancsolat már nem mindenkor teljesül. Ady Endre* Az Úr érkezése *című versében a következőképpen vall erről 1908-ban, idézem:*

Mikor elhagytak,
Mikor a lelkem roskadozva vittem,
Csöndesen és váratlanul
Átölelt az Isten.

Nem harsonával,
Hanem jött néma, igaz öleléssel,
Nem jött szép, tüzes nappalon
De háborús éjjel.
És megvakultak
Hiú szemeim. Meghalt ifjúságom,
De őt, a fényest, nagyszerűt,
Mindörökre látom.

Bokros Leventével, a váci ferences templom igazgatójával, papjával nem először ülünk a Madách Rádió mikrofonjai előtt. Legutóbb arról eszmélődtünk, hogy vajon miben és mennyiben változik majd meg a 21. század a 20. század tapasztalatai tükrében, mikor is azt tapasztaljuk, hogy leomlott a keleti nagy kollektivizmus „ideológiai ideája", a nyugati nagy individualizmusból pedig kiábrándultunk. S ami nekem a legfőbb bajom – állítottad akkor, főtisztelendő Levente atya –, hogy igazából autentikus személyiségek, karizmatikus emberek hiányában nem igazán tapasztalhatunk meg olyan szellemi erőket Teréz anyára, Martin Luther Kingre, Albert Schweitzerre gondolok mindenekelőtt, akik az életük példájával megnyugtatóan segítenének bennünket abban, hogy humanizálhassuk a világot, amiben épp most vergődünk, élni kényszerülünk, beleértve a „Mi világunkat" is. Majd arról beszéltél, hogy a személyest kívánod elérni, azt az emberit, amit te mint pap, a mindennapi létünk leghitelesebb valójában akarod megszólítani. Mint paptanár úgy szeretném – mondtad – a tanítványaimat „szelíden terelgetni", hogy a szépet, az igazat, a jót hívhassa elő a lelkükből az Úristennel való találkozás. Ebben a folyamatban – állítottad – rejlik az a finom attitűd, amit nekünk minél előbb ki kellene kísérleteznünk ahhoz, hogy egészséges 21. századot tudjunk akárcsak megálmodni is. De az Úristen nélkül ez elképzelhetetlen.

Meglátásom szerint ma arról lenne jó tovább gondolkoznunk, engedelmeddel, hogy vajon az ember miként érezheti meg, hogy az Úr valóban velünk van minden körülmények között? Hogyan érezhetjük meg az Úr érkezését, hogy „Csöndesen és váratlanul / Átölelt az Isten", hogy folyamatosan jelen van a mindennapjainkban.

Bokros Levente – Jó, akkor folytassuk. Az egyháznak az egyik legnagyobb személyisége Hippo püspöke, Szent Ágoston[1] volt, aki az egyház teológiai és filozófiai gondolkodásának megalapozója, az ókeresztény világban nagy egybetartója. Ő írja azt a *vallomás*ában, hogy az Isten találja meg az embert, és nem az ember az Úristent. Úgy vallja Szent Ágoston, hogy *Uram, mi nem keresnénk téged, ha te már nem találtál volna meg minket.* Az egész életünk valójában nem más, mint Isten-keresés, és a lélek viszonzása erre a keresésre. A 20. század végi ember ezt a keresést annyira távolinak érzi magától, talán azért is, mert attól a világtól, amit mi humánusnak képzelünk, attól már lélekben nagyon, de nagyon messzire jár. Egy, az embertől elidegenedett világban, környezetben az Úristen sem tud olyan közel kerülni hozzánk. Azt be kell látni, hogy a mindmáig a történelemben, lelkiekben fel nem „dolgozott" világháborúk is erre figyelmeztetnek bennünket.

– *Vagyis arra, ahogy Friedrich Nietzsche ki is mondta, le is írta az* Im-igyen szól Zarathustra *című értekezésében. Idézem: „Mikoron azonban Zarathustra egyedül maradt, im-ígyen szóla szívéhez: …Ez az öreg szent az erdejében még semmit sem hallott volna arról, hogy isten meghalt?!" Ezt így előtte is sokszor sokan kimondták, leírták már a történelemben, de nem voltak, akik a próféciát el is higgyék. Ám századunkban az „Isten halott" megállapítását, mintha mégis túl sokan elhitték volna. De miért is?*

[1] Aurelius Augustinus (Thagaste, Észak-Afrika, 354. november 13. – Hippo Regius, 430. augusztus 28.) Szent Ágoston a kereszténység egyik legbefolyásosabb teológusa és filozófusa, szinte az egész középkor ideológiája az ő Vallomásaira épített.

– Nietzsche[2] nem ezekre az emberi tényezőkre gondolt szerintem. Arra igen, hogy az Istent meg lehet ölni, idézőjelbe téve persze, az „ölnit". Istent ki lehet iktatni az életből, ez sajnos igaz. De aki a mindennapi létben ideákat kutat, valami többletet keres, többre vágyik, annak magával az Úristennel kell előbb vagy utóbb szembesülnie, meg kell „birkóznia" vele. Valójában képtelenek vagyunk kikerülni az életünkben azt a többletet, ami szinte mindenben meghatározza a sorsunkat, mindent meghatároz az életünkben. Ennek a várakozásnak a felismerése az, amit mi itt most a mindennapi adventben megélünk. Tulajdonképpen az egyház részéről nem más ez a folyamat, mint az, hogy felfigyelni arra, hogy egyébként is köztünk él az Úr. Tehát nem egy ismeretlen valakit várok, hanem azt, aki az életemet meghatározza, és újból és újból szeretném, mivel ember vagyok, ráhangolni magamat az Úristen jelenlétére, arra a valakire, aki maga a szeretet. És azt kívánom hallani, Gabriel Marcel[3] szavaival, hogy az Isten azt mondja az embernek: *Én, szeretlek téged.* Ezzel azt mondja az Úr, hogy akarom, hogy élj, azaz te sohasem fogsz meghalni. Az Isten-ember keresésének ez a lényege. De ez az érzés nem csupán az egyedüli embert, a szubjektumot kell hogy megérintse, elérje, hanem a közösségeket is. És most legyünk következetesek, ez esetben nem csak az egyház közösségeiről beszélünk. Ez a várakozás, amiben advent idején mi vagyunk, az nem egy egyszerű és könnyed lelki folyamat, mert ahhoz, hogy a várakozásunk beteljesedhessen, ahhoz az embereket szeretni kell, ahhoz szocializálni kell a környezetünket, a közösséget, amiben élünk, meg kell tudnunk hallgatni őket, ha szükséges, meg kell tudnunk vigasztalni a rászorulókat, egész egyszerűen törődni kell, egybe kell tudnunk tartani a lelki közösséget. Az embereknek szeretniük kell egymást. A „kell" itt a természetes keresztényi életből eredeztethető, annak alapja. De ezekre a feltételekre mind-mind nagyon oda kell figyelni, mert teljesülniük kell.

– Ez rendben is van. A magam részéről mégis úgy tapasztalom, hogy a közvélekedésben nem így állnak a dolgok, mert az igaz, hogy vannak istenfélő hívő lelkek, mélyen és a maguk módján vallásos emberek. S léteznek istenkereső emberek, és istentagadók is. Te pedig, Levente atya, Szent Ágoston után szabadon arról beszélsz, hogy az Úristen kell hogy megtaláljon bennünket, tehát Szent Ágoston-i értelemben, egy fordított helyzetről van itt szó isten és ember, ember és isten kapcsolatát illetően.

– Igen, mert Istennek, ebben a világban bele kellett halnia abba, hogy az embert el tudja érni, meg tudja érinteni. Az Úristen a maga módján követi az embert, utána megy tehát. Én nem tudom megmondani: ki, merre keresse az Istent.

– Aha! Talán kezdem sejteni, ha mondjuk Ady Az isten balján *című versének első négy sorával értelmezném azt, amiről beszélsz. Idézem: „Az Isten van valamiként: / Minden Gondolatnak alján. / Mindig neki harangozunk, / S óh, jaj, én ott ülök a balján."*

– Pontosan. Isten létezik, van! De az ember csupán visszafelé képes az életével válaszolni, egyszerűen csak reagálni is, hogyha az Úristen egyszer megszólította, elérte.

---

[2] Friderich Nietzsche (1844–1900) Életfilozófiájával az individualizmus képviselője, az egzisztencializmus egyik előfutára. Korának különös különc zsenije volt. korának értékrendjét, különösen a kereszténységet, a szocializmust, a darwinizmust is erőteljesen kritizálta.

[3] Gabriel Marcel (1889–1973) Francia keresztény egzisztencialista filozófus. *A misztérium bölcselete* szerzője.

Gondoljunk csak bele abba, ahogy a szülők a gyereküket nevelik. A kisgyermek a neveltetésére csak a későbbiekben, serdülő, ifjú korában lesz képes érdemben reflektálni a viselkedésével. Aztán képzeljünk el olyan helyzetet, amikor egy, az egyetemi éveiben még nem hívő fiatalembert egyszer csak „valami" megérinti, valamit kap, mert „véletlenül" betér egy templomba, meghallgat egy karizmatikus prédikációt, s az Úristen egyszercsak ennek hatására utoléri. És erre úgy válaszol, hogy megtér, megkeresztelkedik. Az egyházban vállalja az Istennel való közösséget. Az Istennek számtalan módon való megnyilvánulása, az mind-mind az ember utolérését szolgálja.

Nem olyan régen a Magyar Televízióban, ahol a gyerekeknek játékos hittanadásokat szerkesztettem, az egyik műsorban vicc nélkül azt állítottam, hogy az Úristen többféle kukaccal pecázik. A szerkesztők azonnal ki akarták vágni ezt a mondatomat. Meglepetten kérdeztem: de mégis miért? Ha egyszer ez így van, s úgy igaz, ahogy megdöbbentő. Az Úristen mindent bevet azért, hogy az ember „ráakadjon", „ráharapjon", hogy ott legyen, ahol sorsa szerint eleve lennie kell, mert így kapja vissza az emberségét. Papként, ahogy azt például újra és ismét kimondom: *Porból lettél, porrá leszel!*, amikor temetek, s a sír fölött állok a gyászoló család körgyűrűjében, ez döbbenetes, drámai érzés. Miközben a koporsót kötélen a sír mélyére eresztik, s elkezdik rágörgetni a földet, majd betemetik, valami ott és akkor véget ér, s valami egészen más kezdődik akkor. Az *Adj nekik, Uram, örök nyugodalmat és az örök világosság fényeskedjék nekik* gondolata tükrében ilyenkor magamtól kérdezem kétségek között: Ennyi lenne az egész? Hogy ezért „érdemes" lett volna küzdeni, gyermeket nevelni, szeretni? Csak ennyiért!?

– Erre a „csak ennyiért-re", „csak ennyi lett volna" kérdésére valamiképp, valakinek idővel mégis csak válaszolnia kell, még akkor is, ha pillanatnyilag, döbbenetében nem is képes rá.

– Igen, erre valóban választ kell adni. Ebből a válaszból származik az, hogy én egyre intenzívebben szeretném megélni az emberségemet. De ki segít nekem ebben az emberségben? Maga az Úristen. Ezért halljuk János evangéliuma első fejezetének 14. versében görögül megfogalmazva: *…hússá lett az ige, azaz Jézus Krisztus teljesen emberré lett*.[4] És mikor majd Pilátus kimondja a húsvéti ünnepkör egyik leglényegesebb mondatát: *Ecce homo!* Íme, az ember! Ez az az ember, aki tud rólam. Ez az az ember, aki ugyanolyan lett, mint én. Ez az az ember, aki erre a sárgolyóra eljött, hogy nekem valamit mondjon, hogy merre kell mennem, hogy legyek emberibb ember.

– Miközben a beszélgetésünk hátterében ez a nagyon messziről és mélyről érkező magyar gregorián szól, az embernek óhatatlanul az a Pál apostoli gondolat hatalmasodik el a szívében, hogy igen, talán most, ilyenkor van itt az üdvösség ideje. De ezen a talánon túl miként lehet bizonyossá tenni, „megfogni", kiterjeszteni ezt az érzést? Visszatérve az eredeti gondolatunkhoz, ahonnan elindultunk, ebben a mindkettőnk által nagyra becsült

[4] A. A „hús" már a 13. versben is a gyenge emberi természetet jelentette. A 14. versben a „hús" kifejezést akár az „ember" szóval is fordíthatnánk (vö. Iz 40,5). A páli írásokkal (Gal 5,17) ellentétben a „hús" szó Jánosnál erkölcsi szempontból semleges kifejezés. – Ahogy a 3c versének esetén, a „lett" kifejezés hallatán a 14a-ban is Jézus teljes földi életére, a Logosz emberré levésének egész folyamatára kelll gondolnunk, és nem csupán fogantatására vagy születésére.

és szeretett fr. Barsi Balázs OFM Adventtől pünkösdig *című könyvében olvasottak segíthetnek bennünket, amiben főtisztelendősége összegyűjti legkisebb testvérként szerzetesi tapasztalatait. És arról számol be, hogy a bizonyosságot több-több kísértés is akadályozhatja. Ő hármat nevez meg. Ezek közül az egyik, hogy a jelen pillanatában nagyon sokszor nem vagyunk képesek felismerni az Úr látogatásának idejét. Ez az egyik kísértés. Mégis hogyan lehetséges az, hogy nem ismerjük fel?*

– Úgy, hogy az emberi életben, nézd csak meg, a jelen pillanatainak vannak útvesztői, ahogyan én egy találkozásban nem ismerem fel az ajándékot, a másik emberben azt, hogy találkozásunkkal az ajándékot én kaptam. A házaséletben, a papságban, az egész emberi életünkben, a szerzetesi életünkben, magában az ember életében, legnagyobb nehézség – az ismert film címét hadd mondjam ki: *Carpe diem*, az az *Ragadd meg a napot! Használd ki az időt!* –, hogy nem ismerjük fel az élet ajándékait. Ezt jól kell tudni értelmeznünk, nem pedig valami hedonista módon, hogy csinálj, amit akarsz. Hanem pontosan azt kell tudni, hogy miként éljük meg a mai napnak a lehetőségeit! Az azt jelenti, hogy ne a múltnak az árnyoldalai motiváljanak, és ne a jövőtől való félelem, mert azért valljuk meg, hogy hajlamosak vagyunk a borúlátásra, a depresszióra is. De a jövőnk vagy nyomaszt, vagy örömmel tölt el, tehát vagy lelkesít, vagy félek tőle. Így viszont a jelen állapotának a jelenvalóságát nem vagyok képes átélni. Pontosan amiatt nem, mert vagy a múltba révedek, vagy a jövőbe fogok elmerengeni. És a jelen állapotának, az Úristennek a velem-valóságát, ezt így nagyon nehéz átélni, hiszen ilyen körülmények között a jelen lelkiállapota az mindig nehéz. Vagy azért, mert közömbös vagyok, vagy azért, mert enyhén szólva is depresszió tört rám, vagy azért, mert érzelmileg túlspannoltam magamat. A jelenvalóság állapota az többnyire nehéz, ha komolyan vesszük magunkat.

– És főként akkor, ha súlyos jelenléttel vagyunk jelen a világban.

– Én itt most a másik emberre való odafigyelésre, az Istennel való találkozásra gondolok elsősorban.

– Igen, értem. De itt van máris a második kísértés, írja Barsi Balázs atya, hogy amikor felismertük, hogy az Úr eljött, de nem azt szeretnénk tenni, amit épp tehetünk, hanem valami egészen mást. És nem azokkal az emberekkel kívánunk együtt élni, akárcsak lélegzetet venni is, közösséget vállalni, akikkel éppenséggel együtt vagyunk itt, ezen az árnyékvilágon.

– Tudod, ez nagyon érdekes, amit Balázs testvérünk ír. Amit erre mondhatok, azt tapasztalatból mondom. Nem is olyan régen történt, olyan három-négy hónappal ezelőtt, délután bementem a Barátok templomába és hirtelen felindulásomban az összes mellékoltárról lekapkodtam, lerántottam a szőnyeget, hogy végre meg tudjuk valósítani a dobogók felújítását. Közben fent a templom kórusán Bednarik Anasztázia, templomunk orgonistája gyakorolt, őt hallgattam. Ahogy beültem az egyik padsorba, kezemben a lapát és a seprű és mellettem a vödör, arra készülve, hogy a szőnyeg alatt évek alatt megrekedt piszkot, mocskot összeszedjem. Akkor döbbentem rá arra, a hatalmas, gyönyörű barokk főoltárunk képein és szobrain elmerengve – Szent István vértanú megkövezésének történetén, látva Szent Ferenc atyánkat, Szent Bonaventúrát, Szent Sebestyént és Szent Rókus alakját –, hogy rettenetesen boldog ember vagyok, hogy itt lehetek. Mert ezt szerettem volna csinálni minden nehézség ellenére, erre készültem évekig, csak ezt én

korábban nem éreztem határozottan. Erre az embernek nagyon ritkán van késztetése, hogy örüljön is annak, ami körülötte, vele történik, annak, amit tesz. Ha megnézzük azt, hogy emberek hány éven át készülnek a házasságukra, aztán meg a napi pillanatok forgandóságában a gyermekeik érkezését várják. Majd amikor otthon együtt a család, vacsorázunk, amikor a napi feladatok forgatagában kiömlik a tej, amikor a szülő gyermeke ellenőrzőjét ellenőrzi, hogy miként tanul a nebuló, akkor nagyon nehéz arra rágondolni: *Hű, de boldog vagyok, az angyalát!* Miért? Azért, mert a boldogság az lelkiállapot, és nem pedig egy értelmileg manipulálható valóság. Tehát erre a jelenvalóságra az embernek magának kell rádöbbennie. Hogy hoppá, itt álljunk meg egy pillanatra, hogy ez az az állapot, amit én évek óta kerestem, szerettem volna. Ja, hogy nem olyan emberek vannak körülöttem, mellettem amilyeneket, akiket szeretnék? Ez már az isteni kegyelem kérdése, hogy olyanok legyenek. De bármilyenek is a körülmények, amit teszek, azt belülről teszem, és ez a lényeg. Belülről megélni azt, ami engem igazából boldoggá tesz.

– *És túl mindenen tudatosítanunk kell azt is, hogy mi tesz boldoggá. Az valahogy úgy rögzüljön, hogy a boldogságról szerzett érzeteink, érzéseink, tapasztalataink nehogy elillanjanak, eltűnjenek az emlékezetünkből, hogy az a későbbiekben, a felnőtté válás folyamatában tudássá legyen. Tehát jó az, ha emberségünk szeizmográfként jelzi azt, hogy igen, megtörtént veled valami, valami nagyon lényeges, ami csupa jó érzéssel áldotta meg az idegrendszeredet, ami nem mindennap történhet meg veled.*

– De tudod, ez olyan érdekes, hogy az emberek többsége, ami velünk is előfordulhat, egészen biztos, hogy a „valahol" állapotában keresi a boldogságát. Érdekes módon az Úristen egészen másképpen gondolkodik: azt sugallja, hogy nem „valahol", hanem „valakivel". Az ószövetségi Szentiratban az áll: *Nem jó az embernek egyedül*. És később, a feltámadott is azt mondja, hogy veletek vagyok a világ végezetéig, nem hagylak magatokra titeket. Örüljetek. Halleluja! Az egyik ember, mikor ajándékot kap a másikban, ezt a pszichológiában úgy mondjuk, Adlernél[5] olvasom: *A fontos másik.* Az *a fontos másik,* aki képes engemet beleképzelni, elhelyezni ebben a világban: a feleségem, a férjem, a gyerekeim, a hívek, az életben kapott barátok és mások. Nehéz őket mint ajándékot megköszönni. Pedig az egész életünk arról kellene, hogy szóljon, hogy ezeket az ajándékokat miként vagyunk képesek megköszönni egymásnak, hogyan vagyunk képesek viszonozni a teremtő Istennek a jóságát, aki által élő emberekké lettünk, és vagyunk.

– *Lehet, hogy egész egyszerűen úgy viszonozzuk, hogy önmagunkká leszünk. Azok vagyunk általuk is, akiknek születtünk.*

– Ez még kevés! Velük, a szeretteinkkel együttesen kellene azzá válnunk, amivé, amilyenné az Isten gondolt bennünket. Azért nagyon nagy a kísértés, ha meggondolod, hogy mi a családi életünkben, a közösségeinkben, kapcsolatainkban a magunk képére, orcájá-

[5] Adlernél, az „individuális pszichológia" megteremtőjénél, metodikus alapelvvé válik az, hogy először az „egyéniség magvát" kívánatos megismerni, „hatalmunkba ejteni", s csak úgy lehet a perifériás emberi megnyilvánulásokat is megérteni. Hogy mit érthetünk az „egyéniség magván"? Valami olyasmire kell gondolnunk, amit a pedagógus, a nevelő láthat meg, fedezhet fel, tárhat fel tanítás közben, aki mindig is a tanítványainak élő egyéniségével kell hogy szembesüljön.

ra, hasonlatosságára kíséreljük formálni a testvéreinket, miközben meg kell vallanunk, hogy eredendően sebzett lelkűek vagyunk.

– A válság az bennünk van, mondhatnánk úgy is, hogy sebzettségünk örökletes, velünk és általunk születik újjá.

– Feltehetően ezért. De az ember mégiscsak intellektuális lény. És nem csupán az ösztöneivel, az akaratával, de az intellektusával is képes arra, hogy befolyásolja az érzelmeit.

– Jó, ez valóban így van, csakhogy valamikor úrrá lesz rajtunk az a másik visszahúzó erő, amit a fáradság, vagy ami még rosszabb, az érzéketlenség, a tehetetlenség okoz.

– Igen, ez így van.

– És ezt a fásultságot valamikor, valahogy fel kell tudnunk oldani, mert ha nem, akkor nyilván ezek a folyamatok megmérgezik az idegrendszerünket, a lelkünket. És itt van a harmadik kísértés, hogy bár felismerjük az Úr látogatásának idejét a mai napon, „csak" éppen túlterheltek, agyonhajszoltak vagyunk, másra figyelünk. S így nem történik meg lelkünk mélyéig az az emocionális folyamat, aminek meg kellene történnie. Tehát hogy elfogadjuk azt a napot a magunk javára – visszatérve a Pál apostoli gondolathoz –, hogy most érkezett el az üdvösség ideje.

– Az ember elfárad!? Én mióta pap vagyok, a papi hivatásommal párhuzamosan iskolákban tanítok, gimnáziumi és általános iskolai tanárként. Ki az, aki nem fárad el? Olyan leterheltségnek vagyunk kitéve, ami nem mindennapos. Így nagyon nehéz, és úgy érzem, hogy egyre nehezebb helytállni, igazán odafigyelni egymásra. A mi gyermekkorunkban, olyan 20 évvel ezelőtt, nekem 8 éves koromban, 9–10 éves gyerekként, tehát ahogyan az általános iskolába jártam, ott még lehetett önfeledten, játékosan gyereknek lenni, mert hagyták. Ott a szülőknek még lehetett szülőknek lenniük.

– És ma nem lehet?

– Nem, mert mindig teljesíteni, produkálni kell valamit, és nem éppen életszerű feladatokat kell megoldani rögtönözve, máról holnapra. Az egész világunk arra hangolt, arra állt rá, hogy termeljünk és fogyasszunk, hogy megfeleljünk. De kinek? Olyan őrületes elvárások forgatagában kényszerülünk élni, amik egész egyszerűen szétszednek bennünket, szétszedik az idegrendszerünket. Nézz körül, itt valójában mindegyikünk élete valamiféle célirányos feladatra van beállítva. A gyerektől a nyugdíjasig, hogy éljen, szociálisabban fogalmazva, hogy megéljen.

– Igen, a gazdaság mindenhatósága uralkodott el minden emberin. Pedig legkevésbé célunk, sokkal inkább dolgunk van itt, ezen az árnyékvilágon. Nagyon kevesen engedhetik meg maguknak azt a „luxust", hogy csak úgy átengedjék magukon a világot, hogy mondjuk „remeteséget" vállaljanak, hogy elmélyülten befelé figyelhessenek.

– Én nem is ezt mondom. Én inkább azt mondom, hogy a hétköznapi életünknek és az ünnepi életünknek eggyé kellene válnia. Ezzel azt kívánom hangsúlyozni, hogy az életünkbe, a munkánkba be kell vonni az ünnepeinket. Az ünnep az nem kampány. Hogy csak egy nagyon egyszerű példával éljek: a reggeli ébredésnek igenis méltósága van, az egész napomat meghatározhatja. Az ünnep, ahogy jó reggelt kívánunk egymásnak, ahogy együtt kávézunk kora reggel a családban, a tanáriban, ahogyan együtt vagyunk, ezekben a percekben, pillanatokban kell átélnünk, megragadni azt, ami örök, azt a szépet, ami épp

akkor velünk van. De ez egyre nehezebb, és érezhetően egyre inkább az lesz, mert annyira célirányosan felpörgetett az életünk, s kevesen figyelmeztetnek bennünket az élet szentségére, ünnepi voltára.

– *A szívünknek mindig a mennyekben kell lennie, olvastam valahol, ez egy nagyon igaz isteni elvárás.*

– Nem mindig érzem én ezt. Nem elég tudni, de érezni is kell, hogy a szívem a mennyben van. A történet talán ismerős: Egy szakállas öregúrról szól, aki Tibetben a „világ tetején" él, s öregségére a tibeti hegycsúcsok legmagasabbikára szeretne felkapaszkodni. Abban a hegy alatti kocsmába, ahová betért megpihenni, s ahol egész nap várakozott, hogy erőt gyűjtsön, a kocsmáros kíváncsi ember lévén, mint általában a kocsmárosok, egy idő után megkérdezte vendégétől: mondd öreg, aztán hová igyekszel? Fel, mutatja az ablakon át, fiatalos mozdulattal az öreg, oda, arra a havas hegycsúcsra. Na, de öregem, ne viccelődj, hát most tél van, csúszik az út, naphosszat esik a hó, és különben is megvesz az isten hidege. Mégis hogyan érsz te oda, hogy képzeled? Magába száll és elgondolkozik az öreg, majd kisvártatva a szakállában turkálva, felfénylő tekintettel azt válaszolja a kocsmárosnak: ha már ott a szívem, akkor magam is odaérek, feljutok a csúcsra, ne aggodalmaskodjon kegyelmed.

– *Megejtő ez az adventi történet. Most, hogy néhány nappal több mint egy esztendő választ el bennünket a század- és az ezredfordulótól, ezt a történetet, akár úgy is értelmezhetjük, hogy a mi szívünk ritmuszavarosan, már a harmadik évezredben dobog, kalimpál. Így talán egyértelműen adódik a kérdésem is: érzésed szerint más-e ez a várakozás, ez az adventi idő, mint a korábbiak?*

– Azt hiszem, hogy mindenkinek a szubjektumára kell hagyatkoznia. Megvallom őszintén, hogy nekem egészen egzotikus ez a mostani advent. S ennek többféle oka is van. Mindenekelőtt az, hogy Anzelm[6] atyát egy hete vittük be a váci Máltai Kórházba. Sajnos az atya igen gyengélkedik. Ő, aki a végsőkig helytállt a Barátok templomában másokat és önmagát is gyógyító ferences rendi szerzetesként. És a várakozásban most ott a kérdés, hogy mi lesz. Mi lesz vele, velünk? Így, ki nem mondva, ott van az adventben a kimondhatatlan hangulata is, a végszó: Jézus Krisztus. Az ember újból és ismét átéli az adventet. Ez jó! De nekünk, papoknak, ez olyan „érdekes", hogy a keresztelések és a temetések között, ahogy az emberi életeket követjük a kezdetektől a végkifejletig, ilyenkor rádöbbenünk: hányan nincsenek már velünk, akik tavaly még itt voltak közöttünk. Így a várakozásban annak a reménysége is erősödik, hogy újra velük lehetünk majd. Tehát a várakozás az nemcsak a Krisztus-várást jelenti, hanem Jézus Krisztus és az ő követőinek s a mi szeretteinknek a

Fr. Szabados Imre Anzelm OFM (1907–1999)

[6] Szabados Imre Anzelm OFM (1907–2000) a váci Barátok templomának több mint fél évszázadon át gondnoka, 1970-től 1994-ig igazgatója, a váciak 20. századi ferences rendi lelki atyja, gyógyítója.

várását is. Ezért egyik advent sem lehet olyan, mint a másik. És az a megejtő az adventben, hogy újból kezdhetjük mindig avárakozást.

– És újra kezdődhet a kételkedésünk is. Adyt idézve kezdtük ezt mai eszmélődésünket.

– Talán jó, ha őt hívjuk zárásként újra segítségül, s az egyik, az adventen is túlmutató versével fejezzük be párbeszélgetésünket, amiben a költő az Úrral megszakadt viszonyáról, gyermekkoráról vall, s arról, hogy a halálból is vezet út az Úristenhez. A verset minden bizonnyal mindketten jól ismerjük, s a kedves hallgatóink is, a címe:

A Sion-hegy alatt

Borzolt, fehér Isten-szakállal,
Tépetten, fázva fújt, szaladt
Az én Uram, a rég feledett,
Nyirkos, vak, őszi hajnalon,
Valahol Sion-hegy alatt.

Egy nagy harang volt a kabátja,
Piros betűkkel foltozott,
Bús és kopott volt az öreg Úr,
Paskolta, verte a ködöt,
Rórátéra harangozott.

Lámpás volt reszkető kezemben
És rongyolt lelkemben a Hit
S eszemben a régi ifjúság:
Éreztem az Isten-szagot
S kerestem akkor valakit.

Megvárt ott, a Sion-hegy alján
S lángoltak, égtek a kövek.
Harangozott és simogatott,
Bekönnyezte az arcomat,
Jó volt, kegyes volt az öreg.

Ráncos, vén kezét megcsókoltam
S jajgatva törtem az eszem:
„Hogy hívnak téged, szép, öreg Úr,
Kihez mondottam sok imát?
Jaj, jaj, jaj, nem emlékezem."

„Halottan visszajöttem hozzád
Én, az életben kárhozott.
Csak tudnék egy gyermeki imát."
Ő nézett reám szomorún
S harangozott, harangozott.

.

„Csak nagyszerű nevedet tudnám."
Ő várt, várt s aztán fölszaladt.
Minden lépése zsoltár-ütem:
Halotti zsoltár. S én ülök
Sírván a Sion-hegy alatt

(A váci Madách Rádió „Vigyázat, humanisták" című műsorában 1999 decemberében elhangzott beszélgetés átirata.)

Nemzeti dal.

Talpra, magyar, ~~most vagy soha~~ hív a haza!
Itt az idő, most vagy soha!
Rabok legyünk vagy szabadok?
Ez a kérdés, válaszoljatok! –
Itt magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!

Rabok voltunk mostanáig
Kárhozottak ősapáink,
Kik szabadon élték haltak,
Szolgaföldben nem nyughatnak
A magyarok :/:

Sehonnai bitang ember
Ki most;ka kell, halni nem mer,
Kinek drágább rongy élete,
Mint a hazra becsülete.
:/:

Fényesebb a láncnál a kard,
Jobban éresíti a kart,
És mi még is láncot hordunk!
Ide veled, régi kardunk!
:/:

A magyar nép megint rég lesz,
Mélti rég nap kivétetik,
Mit ő kezdett ezáradok,
Lemosni szabadságot.
:/:

Hol fiainak dombormának,
Unokáinak lebomlanak,
És áldó imádság mellett
Mondják el Petőfi nevemket.
:/:

Petőfi Sándor

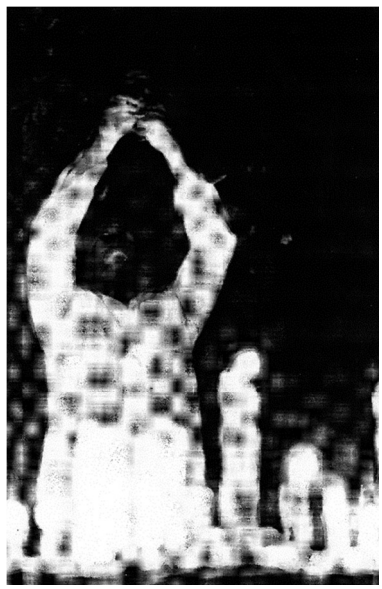
VÁCI LOKÁLPATRIÓTA

(Töprengések)

Landerer Lajos síremléke a váci Középvárosi római katolikus temetőben
– Szalay Ákos építész fotója 1980-ból. A síremlék megsemmisült az 1990-es években

„ÖNFELMUTATÁS”

S ami marad:

– mint „Az Atyának…” emelet
tenyéren a kenyér
Kiszikkadtan – – –
madárlátta magányából
felgyorsult szívveréssel
szétosztom köztetek

Pogány hitemből testálok rátok
fekete szárnyakon fehér gondolatot
szeretni indultam
azóta úton vagyok.

(Idézet részlet a
XX. századi álommaradék
című versemből)

Harminchét évesen, tizennyolc éve – az utóbbi öt esztendőben a testvéreimmel és családdommal: hitvesemmel, Köpöczi Rózsa művészettörténésszel, s két szép kis gyermekünkkel, a hároméves Zsófiával s az alig féléves Balázzsal – lehetek, egy olyan kis város közép-kelet-európai polgára, amely szűkebb és tágabb környezetével, társadalmával, gondolat- és magatartásformáló erejével hat mozdulataimra, idegrendszeremre, gondolkodásomra, tudatomra. S e hatások kölcsönhatásaként keres hiteles tartalmakat, vélt és valós igazságokat egy kutató, egy kísérletező elme az írói, a drámapedagógiai, a színházi, a közéleti munka eszközeivel.

Ez utóbbival úgy, ahogy barátaimmal, kortársaimmal 1988 októberében közös akarattal, nem könnyű, olykor félelmetesnek tűnő politikai csatározások árán létre menthettük, azt a korábban hatalmi szóval elnémított közéleti, kulturális egyesületet, a *Madách-kör*t, amely nyolcvankét bejegyzett alapító tagjával, közéleti jelenlétével, fórumaival, konferenciáival, kiadványaival, a helyi haladó szellemi erőkkel összefogva elindíthatta a váci társadalomban a rendszerváltoztatás erjesztő folyamatát. S amely elnöke, dr. Katona Tamás történész személyében olyan tudós, politikus embert hívhatott városunkba, akit mi, váciak, országgyűlési képviselővé választottunk, s aki azóta a Külügyminisztérium politikai államtitkáraként nem csak országos, de nemzetközi szinten is képviselheti városunkat.

A színházzal, a drámapedagógia módszereivel pedig úgy keresem, kerestük tanítványaimmal a „Fiesta” Színházában az élet valóságos formáit, miként 1987-ben Shakespeare *A vihar* című művének színrevitelével tettük. Talán közönségünk számára is a realitások szintjén értelmezve azt a kibékíthetetlen ellentmondást, amikor abban éltünk, s élünk

azóta is. Abban a bénító állapotban, amiben a helyi társadalom „hatalmasságai" már és még akkor sem képesek változtatni, amikor egy egészen más igényű, önmagából kifordult társadalmi helyzetben téblábolnak.

A helyzet tehát ismét „drámaian klasszikus", újra shakespeare-i, azonos a színműben szereplő nápolyi udvaréval, társadaloméval, olyan emberekével, akik egy lakatlan szigeten, ahol az életben maradásuk forog kockán, s a természet törvényszerű erőivel kellene szembenézniük, ahelyett, „régi jó szokás szerint" összeesküvést szőnek királyuk ellen egy olyan helyzetben, ahol a földi hatalom: mit sem ér. Itt már nem csak a hatalmon lévők és a hatalomra vágyók örökös konfliktusáról van szó. Itt sajnálatosan és életveszélyesen a valóság-vesztés ténye körvonalazódik. S ezen a mélyponton, 1990-ben az eljövendőt kutatva törvényszerűen fogalmazódik újjá hitvallásként az a szinte példa nélküli szellemiség, amit Migazzi Kristóf Antal (1714–1803) bécsi érsek váci püspöksége idején Isidore Canevale (1730–1786) képviselt a váci székesegyház tervezésével, építésével 1763–1777 között. Avantgárd tett volt az övé, azzal is, hogy egy európai magyar kisvárosban a párizsi iskolákkal, mintaképekkel egy időben megvalósította a francia „forradalmi építészet" legújabb elveit, egy késő barokk korban úgy, hogy kubusokból álló, klasszicizáló épületegyüttesében a jövőt építve: helyet adott a történelmi múlt s a korabeli jelen értékeinek is. Báthori püspök reneszánsz kápolnájának töredékeit, gyönyörű, virágmotívumos bábos korlátait szentélyrekesztőként építette be a bazilika apszisába. A kupolát, az oltárteret Franz Anton Maulbertsch (1724–1796) freskóival, barokk oltárképével díszítette.

Felvilágosodás, reneszánsz, barokk! Hányféle szellemiség a sokféleség egységében.

Itt és most, a félreértések korszakában ez a szellemi harmónia a példaértékű. Ezt a váci és európai „csodát" kívánatos ismételten megvalósítanunk mindennapjainkban, az iskoláinkban: az ifjúság, a pedagógusok és szülők, a család és iskola harmóniát ígérő új viszonylatában; a munkahelyeken: a szakemberek, a dolgozók és vezetők életútját egyengető értékrendjében, értékrendszerében teremtő akarattal; a *közéletben*: áldozatkész, városáért tenni képes polgárokként cselekedve. S e sorok írójára vonatkoztatva a canevalei alkotói szellemiséget, kívánatos megvalósítania a költőnek is, ahogy igazságkereső körútjain napról napra megtisztulhat, megdicsőülhet avagy bűnbe eshet az ember. Időszerűsítve a gondolatot: Egy, a neve és arcképe mellett feltűntetett jelmondatra például: – *Válasszon olyan embert, aki a hatalmat szolgálattá nemesíti* –, hogy szabad lelkiismerettel, kritikusan azt mondhassa: *Válasszon! De csakis akkor, ha meggyőződött róla: választottja a hatalom „erotikájától" már rég megszabadult, a hatalom szeretetét a szeretet hatalmával közömbösítve.*

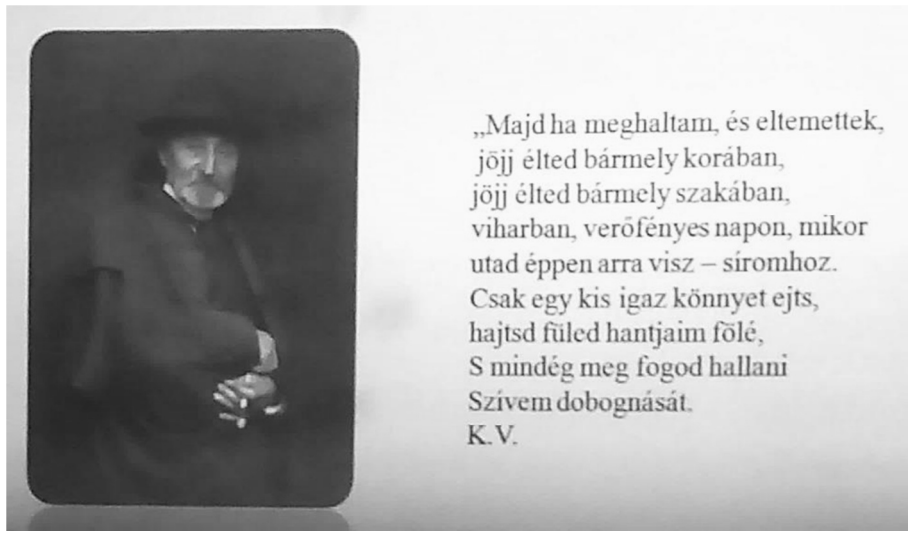
Tehát így, ezzel az emberi alapállással: múlt, jelen, jövő felmagasztosító harmóniájában, a jobbítás erejével – ha választóim megajándékoznak bizalmukkal, amit ezúton is köszönök –, közös akarattal megvan a reményünk, a lehetőségünk is a századvég melankóliájában: a legújabb kori váci reneszánszra.

Úgy, legyen hát!

Vác, 1990. szeptember 16.

Németh Péter Mikola

„TÖBB ÉLETET ÉLNI EGYETLEN EGYBEN” KASSAI VIDOR EMLÉKEZETE

Beszélgetés Kerényi Ferenc irodalom- és színháztörténésszel, valamint Kokics Péterrel a Színművészeti Főiskola hallgatójával

Németh Péter Mikola – *Ma a híres komikus-színészre, az íróemberre, a festőművész Kassai Vidorra emlékezünk, aki egykoron itt élt Vác városában, s akinek, 1998. október 9-én Emlékkiállításával avattuk fel a róla elnevezett galériánkat a Madách Imre Művelődési Központban. A tárlatot, mostani beszélgetőpartnereim közül, dr. Kerényi Ferenc színház- és irodalomtörténész nyitotta meg, aki mai elmélkedésünkre meghívta tanítványát, Kokics Pétert, a Színművészeti Főiskola harmadéves hallgatóját is. Kezdjük talán a végkifejletnél, hiszen nem is olyan régen egy emlékkiállítással ültük meg Kassai Vidor halálának 70. évfordulóját. Valójában nagyon keveset tudunk városunkban erről a színes egyéniségről, sokoldalú, játékos emberről, Blaha Lujza első férjéről. Többször jeleztem már, hogy mindössze egyetlenegy emléktábla őrzi a Katona Lajos utcában az ő emlékezetét Vácott.*

Dr. Kerényi Ferenc – Bizony, pedig ő ebben az európai kisvárosban hosszú időt töltött, majdnem egy egész emberöltőnyit, huszonkilenc esztendőt. 1889-ben vonult nyugdíjba a budapesti Népszínháztól. Először Verőcén kívánt megtelepedni, nyugdíjasként. Ott azonban, lévén üdülőhely, télen nem volt szállása, s nem volt meleg étele sem. És nem kapta meg kedvelt újságjait sem. Így aztán úgy döntött, hogy Vácra költözik: 1899-től haláláig, vagyis 1928-ig ő Vácott élt, három helyen is lakott a városban.

– Tegyük hozzá, hogy akkor Verőce a térképen Nógrádverőce néven szerepelt. Vagyis nem Pest, hanem Nógrád megyéhez tartozott. Kultúrtörténeti szempontból a Dunakanyar-

ban, a Palócföld „farkán" ült ez a romantikus, díszleteknek is beillő épületeivel igazán színészeknek való kis település. Nem véletlenül találtak itt többen is nyugalmat, köztük Tompa Pufi bácsi is, akit volt szerencsém személyesen is ismerni. Ám azóta meglehetősen megváltozott mindenféle tekintetben ez a vidék, és persze a benne élő ember is. Még jóval a változások előtt került Vác városába a mi Kossitzki Jánosunk, mert hát ez volt az eredeti, tisztes és becses neve a mi neves kóristánknak, aki 1840-ben Gyálon született. Élete utolsó évtizedeiben már nem zenész komikusként, hanem sokkal inkább teremtő lélekként, íróként, „ecsetsanyargató" művészként, szinte remeteként elmélkedve élte a színházi világ zajától távol, csendes váci mindennapjait.

– Valóban, a romantikus művészek azon fajtája közé sorolható Kassai Vidor, aki egy művészeti ágon belül talán nem tudta kifejezni minden magával hozott tehetségét. És fiatal korától kezdve párhuzamosan működött festőként, és elég hamar megfogta a tollat is, hiszen életében három könyve is megjelent. 1900-ban, alig melegedvén meg Vácott, el kezdte írni emlékiratait. Tehát olyan emberről van szó, akit a természet nem ruházott fel a hősszerelmes-színész, egy Hamlet, egy Bánk bán adottságaival. Ő a népszínművek és az operettek komikus színésze volt. Egy olyan szerepkör volt az övé, amelynek emléke egyenes arányban homályosul el azzal a műfajjal – a magyar színműre gondolok –, amelyik a 20. századra szükségszerűen letűnt a magyar színpadokról. Ezért is történt úgy, hogy 88. életévét is megérő Kassai valahogy megkísérelte emlékezéseiben ezt a korszakot megörökíteni. Festményei, amelyek itt láthatók most is a Madách Imre Művelődési Központ róla elnevezett galériájában, ezek részben Barabás Miklós metszetei alapján készültek, olyan pályatársakról, akikkel ő már időben és térben nem lehetett egy színpadon. A vele egyidősekről, a kortársairól pedig elsősorban fényképek alapján készítette el festményeit. Ugyanígy metszetek és fényképek alapján festette meg saját szerepképeit, amelyekből több is látható a kiállításban.

– Érdekes, Tragor Ignác váci helytörténészünk azt írja, hogy Kassai voltaképpen, és ezt már az imént említetted, festőnek készült. Minthogy azonban ez a pályája nem sikerült, a másik passziója, „passiója", így írja Tragor, a zene sem biztatta megélhetéssel, ezért a harmadik művészetre adta hát fejét, és így lett belőle komikusszínész. Na már most, ebből a közlésből az utókor azt a következtetést vonja le nagyon egyszerűen, hogy sokoldalú ember volt ez a Kassai, meg azt, hogy egy meglehetősen összetett egyéniségnek számított a saját korában. Másrészt, ha mélyebben belemegyünk az életébe, személyiségébe, akkor eszünkbe juthat az is, hogy egy tipikusan sok oldalú, reneszánsz alkatú művészről van itt szó, valamiféle polihisztorikus illetőségű emberről. Valójában úgy is mondhatnánk, hogy egy igazán 20. századi lélek ez a Kassai Vidor, aki abból a sokféleségből csak nagyon nehezen tudta kiválasztani, ami mélyen az ő valója, az ő egyénisége.

– A modernsége Kassai Vidornak abban áll, hogy egy groteszk, tragikomikus felszínt visz az operettek eladdig teljesen homogén, derűs világába. A zenére szüksége van, hiszen énekelnie, táncolnia kell, és mind a kettőt nagyon jól műveli. De ugyanakkor lassan-lassan, egy idő után az ő színészi eszközeire a közönség nem fogékony. Egyre harsányabb effektusokra törekszik, azokat hajlandó csak befogadni. Másrészt a fizikai alkata is belejátszik ambivalenciáiba. Ez az emberke 158 cm-es mindösszesen, aki tudja, hogy sohasem fog tragikus, drámai hősöket játszani. Színészi pályára lépő Kossitzki Vidor nem

azzal indul, hogy ő majd harmadik alabárdos lesz, de még azzal sem, hogy másodszerepe lesz egykoron Offenbach *Orfeusz az alvilágban* című operettjében, és csak az lesz, semmi más. De hát így meg lehet keseredni, bele lehet szürkülni a pályába, alkoholistává lehet válni, ripaccsá lehet „fejlődni". Ezeket a nehézségeket Kassai mind gondosan elkerülte, s inkább a nagy elődök példájára hasonlóképp kicsit keserű komikus lett, miként az első magyar erdélyi komikus színész, Jancsó Pál, akit Gyulai Pál irodalomtörténész és költő ír le az utókor számára, számunkra. De itt van például Kassai nagy elődje Megyeri Károly, aki drámai színész kívánt lenni, és a Pesti Magyar Színház megnyitásán valóságosan is tragikus főszerepet játszott. Kassai Vidor is vágyott arra, hogy a Nemzeti Színház tagja legyen. De sohasem sikerült neki azzá lennie. S arra is nagyon vágyott, hogy *A fösvény* tragikomédiájában Harpagont, vagy más Molière figurát játszhasson. A klasszikus szerepek közül néhányat fiatal vándorszínészként kipróbálhatott. Ám érett művészként nem adatott meg neki, hogy szerepálmait megvalósíthassa. Tehát ez a groteszkebb, több nézőpontot egyszerre érvényesítő emberi, művészi látásmód, ez innen is van, innen eredeztethető a színész Kassaiban. S valóban ez az, ahogy mondod is, amit 20. századinak érzünk a személyében.

– *Ha jól tudom, akkor a kor egyik legnagyobb színésznőjéhez, Blaha Lujzához fűzték gyengéd érzelmi szálak. Erről legendáriumokat olvashatunk.*

– Igen. Valójában kora két híres színésznőjéhez is szerelmi szálak fűzték. Hiszen még leány korában, tizenhét évesen ismerte meg Blaha Lujzát, aki később az egyik kedvenc színpadi partnerének tartotta Kassait. És mivel Blaha Lujza is megírta emlékezéseit, tudjuk, hogy milyen tapintatos, összjátékban pontos és megbízható, a partnerét soha le nem játszani akaró színész volt Kassai. Fiatal korában Kassai Vidornak nagyon tetszett Blaha Lujza, aki akkor még Kölesi Lujza néven szerepelt, s aki aztán egy cseh katona karmesterhez, nevezett Blaha Jánoshoz ment feleségül. A másik nagy személyiség, akit el is vett rövid időre feleségül Kassai, az pedig Jászai Mari volt, akivel a budai Népszínháznál találkozott, amikor még Jászai Mari kóristaként kereste a kenyerét. Kassai Vidor a nálánál tíz évvel fiatalabb lányt tanítgatta a mesterség elemeire, szeretgette, oktatgatta, könyveket adott a kezébe. Csakhogy Jászai Mariból nem operettszubrett lett, tehát Kassai párja a színpadon, hanem tragika, aki előtt rövidesen, az 1870-es évek elején, ott állt a nagy kérdőjel, vagy Pestre a Nemzeti Színházhoz, ahová férjét nem szerződtetik, vagy megmarad vele együtt. Itt, mint Kassai írta az ész és a szív vitájában, Jászainál az ész döntött. S ennek megfelelően Pestre ment a Nemzeti Színházhoz. Heroinával élni nehéz! – konstatálta később Kassai. De az is nyilvánvaló, hogy a kor értékrendjében egy drámából előlépő Gertrudis magasabb értékrenden állt, mint bármely más népszínműből vagy épp operettből előlépő Styx Jankó alakja.

– *1881-ben házasodnak össze. És meddig élnek együtt?*

– Mindössze négy évet éltek együtt Kolozsvárott. Aztán 1881-ben már ő is Pesten van, de nem a Nemzetinél, hanem a Népszínháznál operettek és népszínművek komikusaként. S ott marad egészen nyugdíjazásáig, 1898-ig. Ez alatt az idő alatt irdatlan sok szerepet kapott. Játszott inasokat, falusi baktert, lüke grófot, Hamlet-paródiát, Poloniust, tehát amit el lehet képzelni, szinte mindent. És amit a korabeli népszórakoztató intézmény műsorban kínál, abban Kassai Vidornak helye van. A kritikák egyértelműen állítják, hogy tudatos,

gondolkodó színész volt. Ezt viszont elődeitől, Egressy Gábortól tanulta, a magyar romantika önképzéssel, fizikai adottságain is felülemelkedni képes színészétől.

– Meglehetősen lekicsinylő értelemben említetted a kis szerepeket, azt a bizonyos „harmadik alabárdost", hogy az idézetednél maradjunk. Pedig olykor kis szerepekkel jelen lenni a színpadon sokkal nehezebb, mint nagy szerepekkel. És az a mai kor színházára sajnos nagyon is jellemző, hogy a színész puszta jelenléte nem igazán kifejező a színpadon, nem igazán hiteles. Ahogy mondani szokás, a súlyos jelenlét hiányzik a színtérben, ami egyszerűen nincsen csak úgy, önmagától, hiszen mesterség dolga. Ám az mindig és mindenkor meg kellene hogy szülessen az epizód- és főszerepekben is. Nagyon sok alkalommal az ember azt érzi, hogy bizony-bizony a 20. század végén a színházi élet pontosan az olyan egyéniségekkel van híján, akik nem tudják megteremteni a varázslatot, az autentikus jelenlétet. Gondolom nem véletlenül volt ott a reformkor táján az a rendezői elv, hogy a nagy színészekhez nagy szerepek illenek, kis színészekhez kis szerepek. Persze tudnivaló, hogy ez így túl egyszerű. Meg különben is, nincsenek kis- és nagyszerepek. De mégis, ma már nagyon lényeges, hogy sokszor kiváló színészek, sztárok epizódszerepeket vállalva szerepelnek igazán hatékonyan, katartikus erővel. Mintha a „Minden Egész" valóban eltörött volna a színházban is, tehát lélekben úgy érezni, hogy valami nagyon-nagyon nincsen rendjén. És mintha a színpadon időről időre mégis minden a helyére kerülne.

– Annyiban így van ez, hogy a szerepkörökön belül az igazán vezetőszínészek, akik tökéletesen megfelelnek a szerepkörüknek, nem szívesen váltanak. Például a Kassai által is nagyra becsült id. Lendvay Márton, aki Rómeó, Hamlet és Bánk bán, többek között a híres 1848-as március 15-i előadáson, valóban nem játszott karaktert. A gyengébb fizikai adottságú és tudatos Egressy viszont vadászta a jobbnál jobb karakter-szerepeket. Kassai Vidor is vadászta volna. De őt a komikus népszerűsége és a közönség megszokása is odaláncolta a népszínművekhez, az operettekben alakított szerepeihez. Azért is törekedett érthetően a Nemzeti Színházi tagságra, hogy eljátszhassa mondjuk az őszülő Lear király melankolikus bolondját, vagy az összetettebb Molière-figurákat. Ez nagyon ritkán sikerül egy színészi szerepkörben. A 20. században is gyakorlatilag egyetlen példát tudok mondani, az öreg Rátkai Mártonét, aki táncos-komikusból élete végére jellemszínész lett. Így az utolsó pillanatban eljátszhatta szerepálmait, a bonyolultabb szerepeket is a Nemzeti Színház színpadán. Kassainak ez sem sikerült. Az akkori színházi hierarchiában, az akkori szórakoztatóiparból nem volt igazi átjárás a Nemzeti Színház irányába, különösen nem a század végén, amikor a színiakadémia már működött és képezte az újabbnál újabb tehetségeit, akik már diplomás színészek lettek. A Nemzeti Színház közülük válogatott. Kassai ellenben elkerülte a ripacs kísértéseket, amelyek a vándorszínészetből jöttek. Egyébként a ripacs kifejezés is a pesti Népszínház egyik darabjából származik, egy tehetségtelen vidéki vándorszínész neve. Onnan vált közszóvá. Ez a kísértés nagyon is benne volt az operettben, mind a népszínműben.

– És mi volt eredetileg az elhíresült magyar színjátékos keresztneve? Janó, Ödön, Rudi avagy Olivér?

– Csak vezetékneve volt. Innen vált közszóvá, de maga a jelenség korábbi. Ahogy Kassai elkezd dolgozni a szerepein, ahogyan alakítja, formálja azokat, hozzáolvas azok-

hoz, problémázik rajtuk, ez a hozzáállás, szereptanulás az ő idejében a komikusok körében párját ritkította.

– Úgy tűnik, hogy a világ legtermészetesebb dolga volt Kassai számára, hogy több életet él egyetlen egyben: színész és festő, zenész és író volt egyszerre. A gondolatait ráadásul még papírra is veti, vagyis írásos formában is hagyott ránk nyelvi emlékeket. Arra kérlek, Kokics Péter, hogy olvassál fel egy rövid fejezetet a Kassai Vidor Emlékezései című gyűjteményből, ami a színművész születése századik évfordulójára jelent meg, s jól érzékelteti az ő öniróniáját, szarkazmusát, kíváncsi vagyok, hogy miként hat ma ránk.

Kokics Péter – „Mind törvényeink, mind társadalmunk egyéb elemei könnyűszerrel ítélik el a bevallott hibákat, míg a bűnös, hazug, vagy tagadó, gyakran megmenekül. Én is érzem gyarló voltomat – de amiket mondani fogok, azok mind igazak, vagy legalább jóhiszemű tévedések, mert hiszen csalhatatlan nem vagyok. Az is fenyeget, hogy nevetségessé lehetek, de én már annyit nevettettem az embereket, hogy egészen hozzá vagyok szokva. Lehetséges, hogy ama híres hajszál, amely a fönségest a nevetségestől elválasztja, a nevetséges felé billen; de jöhetnek más idők, amelyeknek szellője majd éppen az ellenkező oldalra billenti. Az én közvetlen hasznom csak annyi, hogy elmondom; hogy azután olvassák: erre már nem nekem van szükségem, hanem az olvasónak – ha ugyan van. Talán ez iratoknak hasznát veheti valaki. Talán lesz, aki okulást vagy szórakozást talál bennük. Akit untat, vagy bosszant, az leteheti. Én mindenesetre megkönnyebbülök általuk, mert még egyszer átélem. Szolgáljon mentségemül mindez, ha csakugyan hiba volna, hogy születtem, éspedig: az univerzum tejútnak nevezett gyűrűjéhez tartozó, napnak nevezett álló- csillag bolygórendszerében; a naptól számítva, ennek harmadik, és földnek nevezett bolygójának északi hemisphaerá- ján; Európa nevezetű kontinensen; a Kárpát-hegység alatt elterülő Magyarországnak Tisza nevezetű folyója mellett; Szeged és Magyarkanizsa között; Torontál megyében fekvő Ógyála község jegyzői lakának egyik szobájában, Krisztus 10 urunk születésétől számított tizenkilencedik századnak az 1840-ik év Februarius hó 16-ik és 17-ik napján… Phü!... Szódavizet!... Így… elég egy szuszra. Mondották családom tagjai, hogy születésemkor mosolyogtam! Óh, könnyelmű csecsemő! Emiatt kereszteltek Vidornak. Talán nem ezen a bolygón kellett volna születnem, ahol az újszülöttek nem úgy viselkednek, mint nálunk; mert itt mind sírnak. Most pedig, miután a bábaságon túlestünk, hát szép csöndesen menjünk tovább."

– Ebből a rövid részletből is megbizonyosodhattunk arról, hogy meglehetősen szarkasztikus humorral megáldott, önmagát kívülről is látni képes, kételkedő alak volt ez a mi Kassai Vidorunk. Városszerte többféle legenda terjedt el róla még életében, többek között az, hogy nagyon szegény volt, valódi evangéliumi szegénységben élt öregkorára. Az anyagiak nemigen érdekelték. Mások meg pont az ellenkezőjét híresztelték róla, azt, hogy a bőre, még a vánkosa alól is aranytallérok gurultak ki időnként az udvarára. Mit tudhat minderről a színháztörténész: melyik volt az igaz?

– Sajnos az előbbi. Kassai előrelátó ember volt, a tudatossága abban is megnyilvánult, hogy a pályája építését nem rendelte alá egy úgynevezett bohém életmódnak. Tehát nem ivott, nem voltak hosszú és költséges viszonyai, hanem igen, inkább félretette a pénzt. Sok könyvet vásárolt, nyaranta gyakran külföldre utazott tapasztalatszerzés céljából. És természetesen gondolt öregkorára is. Tehát ő, amikor 1898-ban visszavonult a színpadtól,

akkorra egy tisztes nyugdíjat kapott. Ez megint egy groteszk vonása az életének, mert ha rövidebb életű, akkor az a hőn áhított nyugodt öregsége is meglehetett volna. De közbejött az első világháború, a pénz elértéktelenedése, forradalmak, Trianon, a 20-as évek közismert pénzromlása. Öreg korára, már 80 év fölött sajnos fokozatosan elszegényedett. Ezt nagyon jól nyomon lehet kísérni, 1928-ban például egy Vácott is játszó utazó színtársulat észrevévén Kassai szegénységét, tapintatosan nem pénzt ajándékoz neki, hanem előadást szentel a sokra becsült Kassai Vidornak. A jótékonysági előadás bevételét adja át az akkor már láthatóan nyomorgó színésznek.1925-ben, 85 évesen még egyszer felmegy Pestre, a Népszínház színpadára, ami akkor már Nemzeti Színház, és ott a még élő tagokkal egyszer az 50 éves Népszínház ünnepségén fellép, de ez sem jelent természetesen anyagi fellendülést. 88 éves korában hal meg, ugyanannyi idősen, mint régi kolozsvári barátja, Szentgyörgyi István. Szentgyörgyi valamivel gazdagabb, mert van Kolozsvár mellett egy kis szőlője és házacskája. Kassai mindig bérelte a lakásait, Vácott is, tehát saját háza sohasem volt. Legendák pedig vannak. A szokástól eltérő embert mindig legendák veszik körül, furcsának, érthetetlennek tartják a szépen egyenletesen gyarapodó váci polgárok is az ilyen művészeket, ebben az esetben úgyszintén ez történt. Egyébként meg nem ez az egyetlen legenda. Váchoz több színháztörténeti legenda is fűződik. Ez azonban nem színháztörténet, ez kultusztörténet. Ám ennek is meg van persze a maga helye egy kultusz ápolásában.

– *Ehhez a kultusztörténethez hozzátartozik még az is, hogy az élete utolsó éveiben meglehetősen magányosnak érezte magát Kassai, a színész. Ennek több helyen is hangot ad, több helyen is megírja. Ez azonban nyugalmi éveinek meglehetős ellentmondásságára enged következtetni, hiszen ha egy egykor népszerű színművész magányossá válik, ott nagyon nagy a baj, nem csak benne, de az őt körülvevő társadalomban is. Ha egy filosszal avagy egy íróemberrel történik meg ugyanez, mármint az, hogy magányosságra jut, ha az választott magány, az még könnyebben kezelhető, az még sorsa szerint jótéteményképp is felfogható.*

– Valóban, a rosszul sikerült házasság után Kassai Vidor sohasem nősült újra. Öregkorában sem, amikor támaszra lett volna szüksége. Élete végén, 1927-ben megjelentette harmadik könyvét, amelynek már a címe is az, hogy *Furcsaságok*. Tehát vállalta azt az átlag kispolgári életformától nagyon is eltérő személyiségét, életvitelét, amit egy életen át képviselt. A könyv alcíme is arra utal, hogy az ő világnézete a nescionizmus. Öregkorára rájött arra, hogy mit nem tud a világról. Pedig mint láthattuk és hallhattuk is, nagyon sok mindent tudott a létezésről, az emberekről, szerepeiről, az emberi-színpadi ábrázolásról.

– *Ez egy klasszikus görög alapállás, amikor az ember élete végén, ahogy a régiek mondták, ebből az árnyékvilágból kifelé igyekezve, egyre inkább azt érzékeli, hogy édeskevés az, amit ebben a földi létben a nagy mindenségről megtapasztalhatott, megtanulhatott, végső fokon tud. Ugyanakkor a saját maga halandóságáról tud legkevesebbet, mert hiszen midig a másik ember hal meg, s nem ő. Épp ezért az sem véletlen talán, hogy egy színésznek sokszor akarva-akaratlanul, de olyan álarcot vagy épp maszkot kell viselnie, olyan szerepekbe kell bújnia, amelyek nincsenek kedvére, s amelyekben vállalnia kell a színpadi halált is. Kassai Vidor, számot ad róla, nagyon félt az ilyen szerepektől, rettegett a haláltól. Félt attól, hogy egyszer élve fogják eltemetni. Valahol le is írja végtelen*

nemes egyszerűséggel, végrendeletszerűen: fölboncolni! A tetszhalál rémképként jelenik meg előtte. Úgy végrendelkezett tehát, hogy még véletlenül se hagyják, hogy túlélhesse a saját halálát.

– Ez is érdekes kettőség, mert ebben benne van a 19. századi ember félelme a tetszhaláltól. De benne van a modern embernek a küszködése anyag és szellem viszonyáról. Nem véletlenül olvasunk nála olyan passzusokat, amikor például Darwint emlegeti az egyik aforizmájában. Ő megküzdött a materializmus, az idealizmus gondolatvilágával, és a spiritizmussal is kacérkodott. Igyekezett így is rendet tenni önmagában. A másik törekvése, hogy a színpadon megkísérelte legyőzni az öregedést. Az egyik leghíresebb alakításában Gróf Saint-Hypothése szerepében, Hervé *Lili* című operettjében, ahol tulajdonképpen egy mellékszerepet, ám karakterszerepet játszik, a címszereplő nagybátyját, aki középkorú az első felvonásban. Ott még erős, de maradi. A második felvonásban alkalmazkodik korához, a harmadik felvonásban viszont egy fiatal gavallérnak öltözik, amitől épp olyan tragikomikus lesz, mint ahogy a nemzedékem Latabár Kálmánt láthatta ugyanebben a szerepben. De példának okáért emlékezhetünk rá mint Menelaosz figurájára a Szép Helénából. Itt jegyzem meg, hogy Kassai Menelaosz szerepét is eljátszotta. Ilyen értelemben, ebben a látásmódban a mi nemzedékünk számára talán Latyi elődjének tekinthetjük Kassai Vidort, a nevettető embert, a komikus-színészt.

– Búcsúzzunk Kassai Vidortól a saját írásával, a saját stílusában. Megkérlek, Kokics Péter, hogy olvass fel beszélgetésünk befejezéséül Kassai Vidor naplójegyzeteiből egy rövid, ám jellemző fejezetet.

Kokics Péter – Igen, a ponyvairodalom termékeiből (Rózsavölgyi álnév alatt) darabokat írtam: *Á hármas kívánsága; Zengő lápok Hór völgyében; Griseld és Walter markgróf története*, sőt (ha nem csalódom) *Pőna, vagy a disznófejű kisasszony* is köztük volt. Beléptidíjak: egy és két váltó krajcár. Voltam hát színigazgató is; ma is röstellem ezt, amióta megismertem őket, komisz mesterség az, s aki reá adja a fejét, többnyire maga is elkomiszodik, de máskülönben megbukik.

Nagybátyám üzlete a végét járta. Folyton egyedül voltam a boltban s igen sok vevőt azzal kellett már elutasítanom, hogy nincs. Ő maga is készen várta már tönkremenését, de mégis, hogy ez ne tűnjék éppen föl, hát – színből – nagy papírcsomagokkal rakta tele boltja állványait. Ezek szalmával voltak ugyan tele, de mindenikre nagy betűkkel más-más volt írva, mint: bors, szegfűszeg, gyömbér stb. Egyik vásárlónk, akit szintén nincs-csel kellett kielégíteni, nyomára jött, neki 58. S azt mondta, ezekre a csomagokra, hogy ne azt írjuk rájuk, bors, meg gyömbér, hanem azt, hogy árpaszalma, búzaszalma. Nemsokára be is csukta nagybátyám a boltját, én pedig más kereskedőhöz jutottam. Bár inkább ismét az iskolába mentem volna vissza mindjárt. Új principálisom legényember volt. Segédet szintén nem tartott. Szobája falain magyar tárgyú képek lógtak. Ezek Csehországban vagy hol készülhettek, kitűnt aláírásaikból, mint: *A kedvessek a pusztánni*. Ezen egy kék trikóba öltöztetett pörgekalapos legény, a gyöpön ülve, átkarolva tartott egy kurtaszoknyás, vastag lábikrás leányt. Azután volt a szabadságharcból vett két jelenet ilyen aláírásokkal: *Az el est éknek sir jó* – no hát ez szomorú, de igaz, azután: *A magyar huszár (így) és a szerető-éje.* Különös, hogy még az ilyen 48-as iparcikkek is máshol készültek számunkra,

éppen, mint később 1860-ban, amikor magyar öltözetekben jártunk, ez volt acélfokosainkra edzve: *NE BÁNTSD A MAGYART.*

– Hát, így, így élt, éldegélt Kassai Vidi váczikában a 20. század hajnalán.

(Elhangzott 1998. október 9-én a Madách Rádió Lokálpatrióta című műsorában.)

Domin Károly: Kassai Vidor mellszobra

NÉMETH PÉTER MIKOLA

BOLDOGSÁG – 2002 – ÁRNYAKKAL

Vers-beszéd vázlat a Váci csata 53. évfordulójára

(In memoriam Csikász István – Katona Tamás)

PETŐFI NEVÉBEN szólok Hozzátok!
Ne gondoljátok, hogy nem létezem.
Halljátok szavaimat, tudjátok verseimet?
Ismeritek kardél simogatású csontos kézfejem?
Ősemlékű gyémánt tekintetem, – ismeritek
akkor is, ha nem vagyok jelen.

„Rajta magyar, hí a haza !
Itt az idő, most vagy soha."

Lehet, hogy a tegnapjaitokban
nem voltam veletek,
s azóta mégis mindenben újjászületek?
Az anyaországi melankóliában,
a Duna- és Ipoly-táji Hazában:
– I d e g e n b e n is;

Fogyó életetek növekvő lázában,
Nőben, férfiben; szívben, szerelemben;
Testi-lelki fájdalmaitokban,
Dalban és ünnepen?

„Talpra magyar, hí a haza!
Itt az idő, most vagy soha.
Rabok legyünk vagy szabadok?
Ez a kérdés, válasszatok!”

Már nem bánt engemet „Az egy gondolat”,
Így vagyok otthon, minden gondolatban.
<< Mert nem lehet, hogy annyi szív…
Nyugtasd magad, – de lehet ! >>>

„Ágyban, párnák közt halni meg,
Lassan elhervadni, mint a virág,
Amelyet titkos féreg foga rág;
Elfogyni lassan, mint a gyertyaszál,
Mely elhagyott üres szobában áll.”

<< Jöjj hát velem: – „Itt az idő!”
Itt mindig az van: >>>
– a „Most”, vagy „Soha…”!

„Rabok voltunk mostanáig,
Kárhozottak ősapáink,
Kik szabadon éltek-haltak,
Szolgaföldben nem nyughatnak.”

/…/

A lázadás voltam és vagyok,
Aki nem tűri meg a zsarnokot.
Hatalmas KOPPÁNY vezér is én vagyok,
És DÓZSA GYÖRGY a máglyán,
Emlékeimben fölragyog;
Sötét erdei vadkan – vadászaton
ZRÍNYI lelkével pusztulok;
S mint Rodostóba száműzött kuruc, Mikes
Kelemennel, RÁKÓCZIÉRT én halok.

„Egyedül hallgatom tenger mormolását,
Tenger habja fölött futó szél zúgását,
Egyedül, egyedül a bujdosók közül…”

(…)

De azóta már, lélekben tizenöt millió magyar
Valóságában: << “vagyok, aki vagyok!” >>
Akkor is, ha Fehéregyházánál, vagy épp
Segesvár alatt, de úgy is lehet, hogy
Barguzinban porladok.
„Szent Főnix madár dürrögései” re, hamvaimból
Ím F e l t á m a d o k: >>>>>>>>>>>>>>>
A l á z a d á s b a n, az i g a z s á g vagyok;
ahogy a Vérmezőn, Budán: MARTINOVICS
voltam a jakobinusok vérző alkonyán;
Miként Igazság-kereső körútjaimon, Turinban
csak azért is KOSSUTH apánkra vallottam;
S az „öngyilkosok hatalmával”, Döblingben
******** *H Í D E M B E R* **********
a legnagyobb magyar maradtam.

„Sehonnai bitang ember,
Ki most ha kell, halni nem mer,
Kinek drágább rongy élete,
Mint a haza a becsülete.”

<< Jöjj hát velem: – „Itt az idő!”
Itt mindig az van: >>>
– a „Most”, vagy „Soha…”!

<< „Isten, áldd meg a magyart!
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel;” >>

Most nem Himnuszt akarok zokogni,
Vére – költő az én „Nemzeti dalom”:

„Fényesebb a láncnál a kard,
Jobban ékesíti a kart
És mi mégis láncot hordunk
Ide veled, régi kardunk!”

Szükségünk van, minden korban a lázadásra.
Ne csak a világba nézz! – Tekints ma Hazádra!

V á c i a k ! Az anyám tyúkjának hűséges gondozói!
Halljátok szavam!? Hozzátok kiáltok
a lét mindenkori magyar nyelvén:

<< Ha a szabadság napjait élvezitek,
Áldjátok érte istent,
S e szent hamvakat,
Honvédeink véréből nőtt fa,
Mely vész s viharban enyhe nyugtot ad.>>

Most idegszálaimmal szétágaztam a föld alatt,
Titokban felütöm friss hajtásaimat,
Mert minden áprilisban szeszélyes
hagyományt őrző tavasz van:
– S Mi '87 óta, egyek vagyunk
A „Tavaszi hadjáratokban":
Jászjákóhalma, Jászberény, Tápióbicske,
Nagykáta, Isaszeg, Gödöllő, Vác;
Nagysalló, Komárom, s ismét Vác:

---------- AHOL A FÜGGETLENSÉG VOLT,
S A SZABADSÁG MARADT A TÉT!
EL KELL TAPOSNUNK, A ZSARNOKOK FEJÉT!

/…/

Tudom, most megint az én indulatom a leghatalmasabb:

MEGMONDTAM!
ITT NEM LEHET, SENKI RAB!

„A magyar név megint szép lesz,
Méltó régi nagy híréhez;
Mit rákentek a századok,
Lemossuk a gyalázatot!"

<< *Látjátok feleim szümtükhel…* >>
A *„Minden-Egész”* történik meg velünk;
Születésünk és halálunk óta,
akár hány évesek lehetünk,
mégis, együtt kell hitet tenni
örökkévallóan Minekünk:

„Hol sírjaink domborulnak
Unokáink leborulnak,
És áldó imádság mellett
Mondják el szent neveinket.”

<< *Jöjj hát velem: – „Itt az idő!”*
Itt mindig az van: >>>>>>>>>
– a „Most”, vagy „Soha…”!

(Átirat: Csikász István 2001. szeptember 17-én elbúcsúztatott, a kozmikus egészben továbbélő „ősbarátomra” emlékezve, akivel BÁLINT ÚRKÉNT a Váci Csata 152. évfordulóján kíméletlen, széllel feleselő zuhogó esőben, még szálfaegyenesen és a VARIETAS PÓDIUM SZÍNPAD tagjaival együtt verselhettünk; az ő PETŐFI NEVÉBEN című verses írásának sugallattára, valamint Petőfi Sándor Nemzeti dal; Egy gondolat bánt engemet…; Mikes Kelemen Rodostói levelei; Degré Alajos Váci Honvéd Emlékművön olvasható sírfelirata; Kölcsey Ferenc Himnusz című költeménye és Márai Sándor verses gondolatai aktuálisan asszociálható klasszikus alapjainak ihletére.)

(Elhangzott a GYŐZTES VÁCI CSATA 153. évfordulója alkalmával a váci Honvéd Emlékműnél, Katona Tamás jelenlétében, mert ő mint országgyűlési képviselőjelölt beszédet nem mondhatott, a 2002. évi választások másnapján opálos, tavaszi napsütésben, április 8-án, továbbá a váci Elektro Signál Televízió Költészet Napi adásában: április 15–16-án. Nyomtatásban megjelent a Duna Korzó választási számában, cenzori kezek okán felismerhetetlen változatban, s rejtélyes okok miatt a képviselőjelölt felkérése ellenére sem hangzott el április 19-én a Váci Vár alatt, a választások második fordulója előtt két nappal.)

A Dunakanyar – netfotó

A TÍZPARANCSOLAT BETARTÁSÁNAK HUMÁNUS VOLTÁRÓL

Ipolybél/Bielovce temetőjében, a Cselka Emlékünnepségen, 2012 Pünkösd hétfőjén:
a váci Madách-kör tagjaival, vámosmikolai illetőségű lengyel barátainkkal, a nagybörzsönyi Páva Körrel
a Simonyiak sírjánál, az 1848–49-es szabadságharc és forradalom sovas nemzetőr főhadnagyára,
Simonyi Sándorra emlékezve, Pelyach István társaságában

Múlt századi töprengéseink Pelyach István történésszel mindennapi cselekedeteinkről a reformkor ürügyén

Németh Péter Mikola – *Köszöntöm kedves hallgatóinkat! „Vigyázat, humanisták" Rovatunk első évfolyamának, hatodik száma jelentkezik a mai napon, hogy ismételten kísérletet tegyünk a bánat ellen. Kísérletet kedves hallgatóinkkal és vendégünkkel Pelyach István történésszel együtt arra, hogy a „Gond és gondolat" jegyében, életünk bonyolultabbnak tetsző dolgairól is, a lehető legegyszerűbben, közérthetően beszélgethessünk. Az elmúlt adásaink vendégeivel egyvalamiben mindenképpen egyetértettünk, nevezetesen abban, hogy humanizálnunk kell világunkat. Ám arra a kérdésre, hogy alapjaiban megváltoztatható-e a világ egyáltalán, a válaszok meglehetősen eltérő véleményeket tükröztek. Dr. Gyarmati György történész volt az első vendégünk, aki kijelentette, hogy kozmopolitákká, világpolgárokká kell válnunk, akkor van csak remény a világ humanizálására.*

Dr. Pellei Ilona filozófus-tanár három emberi alaptípus megerősítésében lát némi lehetőséget a humanizációra: a bölcs, a lovag, a polgár személyiségjegyeinek az egységében. Dr. Rusvay Tibor nyelvész és irodalmár, egykori Eötvös-kollégista a következőket állította: a világ humanizmusa mint erény és magatartás ma illuzórikusnak tűnik, az is, mert a humanista ember nem légüres térben él, hanem szervezetten, politikailag jól körülhatárolt környezetben, ez a környezet pedig, ma elmondhatjuk, sajnos, durva és kegyetlen, a humanista hang eltűnik benne. A következő vendégünk Gánti Tibor biológusprofesszor volt, aki nem kevesebbet állított, szinte teljes egyetértésben Rusvay tanár úrral, hogy az evolúciós folyamatok – a magasabb rendű szervezeteknek alacsonyabb rendűekből történő átalakulása – jellemzően nem ismerik a humánus lehetőségeket, már csak azért sem, mert az evolúcióban mindig az erőszakosabb, a virulensebb lény győzedelmeskedik. Ezek az élettani lépések törvényszerűek, könyörtelenek, és valójában a létért való küzdelemért folynak. Múlt heti beszélgetőtársam Maklári József volt, a Zeneművészeti Főiskola tanára, a váci Vox Humana vegyeskarának Liszt-díjas karnagya, aki a szépség és szeretet egységében, annak kiteljesedésében lát némi esélyt a humánus emberi lélek kibontakozására a 21. század reneszánszában. Nem véletlenül, hiszen Simon Weil szavaival valóban azt mondhatjuk: „A szépség visszafénylő rendje valaminek, ami már realizálhatatlan és túl van a renden. Zene. Hangok rendje, ami a csendet utánozza". Mi az érzése, a meglátása minderről egy olyan embernek, aki elhivatottan a 19. századdal foglalkozik. Aki egy olyan korszak történésze, amiről nem állítható, hogy a leghumánusabb korok egyike volt a magyar történelemben. Vagy lehet, hogy tévednék?

Pelyach Istvánt, a szegedi József Attila Tudományegyetem történelem tanszékének, olykor reformkori hevülettel előadó tudományos munkatársát kérdezem most, s köszöntöm is ugyanakkor a váci Madách Rádió stúdiójában.

Pelyach István – Humanizálni kívánatos a világot! Humanistáknak kell lennünk! Elmondásod szerint ezek a gondolatok hangzottak az elmúlt adások vendégeinek szájából. Csatlakozva hozzájuk mégis egy picikét más szintre, más térre szeretném átemelni ezt a gondolatot. Én a humanizmust sokkal inkább a mindennapi lét, a gyakorlati élet próbájaként kísérlem meghatározni, és nem valamifajta elvont teóriaként. Úgy gondolom, hogy a 20. század végének már-már önmagát kifordító, önpusztító világa valóban sok szempontból lehetetlenné teszi, hogy azok szerint az eszmények alapján éljünk, ahogyan valamikor az ős-humanisták, ha szabad ezt a kifejezést használni. Szeretném, ha a 20. század végén, a 21. század elején élő „humanista ember" egyszerűen a hétköznapi ember lenne. Ha meg kellene határozni, hogy milyen elvek alapján éljen a harmadik évezred humanista embere, akkor talán a bibliai tízparancsolathoz kellene visszautalni. Ha valaki azon elveket, azon parancsolatokat megkísérli betartani, megpróbálja a saját életében következetesen megvalósítani, akkor eleget tesz a humanizmus, a humanitás legelemibb követelményeinek. Miről is van szó? Arról, hogy most, a századfordulón szembesülünk a családok tömeges szétesésével, szembesülünk a baráti, emberi kapcsolatok elsivárosodásával, szembesülünk az anyagi és szellemi kultúrához való negatív viszonnyal, nem tudunk mit kezdeni a versekkel, nem tudunk mit kezdeni a regényekkel, a szépprózával, helyette nézzük a televízióban, videón a különböző amerikai akciófilmeket, amelyek mindent sugallnak az embernek, csak éppen a humanitást nem. Ha sikerülne a mai embernek picikét

megállni ebben a rohanó világban, és elgondolkodni a család értelmén, elgondolkodni a gyereknevelésen, az irodalmon, akkor talán visszatalálhat a humánus ember eszményképéhez. Bár minden kornak más volt a humánus emberről alkotott eszményképe, de egy gondolat sohasem hiányozhat a meghatározásból, szerintem ez a legfontosabb: a szeretet. Az előttem szóló interjúalanyok közül ezt már valaki kimondta.

– *Maklári József tanár úr.*

– A szeretet lenne az, amit én is kiemelnék, mert olyan jó lenne, ha visszalopná magát a szívünkbe és mindennapi életünkbe, akkor talán eljuthatnánk ahhoz a kiindulóponthoz, ahonnan újra lehetne építeni az emberi kapcsolatokat, jobban odafigyelni egymásra. Nem kell valami észveszejtőn nagy dolgokra gondolnunk, a hétköznapi élet legelemibb dolgairól van szó.

– *Meglátásod szerint a 19. század szeretetteljesebb század volt, mint a fejünk fölött nikkel szamovárként elröppenő 20.?*

– Úgy gondolom, hogy a 19. század első fele, ha szabad erről inkább beszélnem: igen, humánusabb volt. A reformkor embere sokkal inkább odafigyelt a másik emberre. Meggyőződésem, hogy akkor a humanitás átjárta a művészetet, átjárta a politikumot, átjárta a mindennapi életet. Ha reformkori politikusaink programjait elemezzük, azt láthatjuk, hogy azok nem l'art pour l'art fogalmazódtak meg, hanem a nemzetet, egyént jobbító szándékkal. Amikor Széchenyi, Kossuth, Wesselényi, Kölcsey – lehetne sorolni a neveket – a jobbágyok helyzetének könnyítésről, a jobbágyfelszabadításról; a magyar nyelv elfogadtatásáról, a köztehervisélésről, a nemzeti lét védelméről beszéltek, elmélkedtek, törvényt fogalmaztak meg, nagyon humánusan, emberközpontúan tették. Mi, történészek persze mindig beágyazzuk valami magasztos, magasabb rendűnek vélt vagy hitt koncepcióba: jelen esetben a nemzetté válás problematikájába. Érdemes megnézni Széchenyi mindennapjait, szembesülni naplójával, vagy akár Kossuth írásaival, ezek nagyon hétköznapi módon próbáltak meg a nagy egészben és a lokális összefüggésekben egyaránt humánus elveket megvalósítani a szó a legnemesebb értelmében. Azokról az időkről van szó, amikor Széchenyi folyókat szabályozott, a Lánchidat építette, tudományos akadémiát alapított, várost rendezett, kaszinókat nyitott, amikor lóversenyt és lótenyésztést hirdetett. Túl azon, hogy ezek mind-mind a nemzetté válás folyamatának fontos lépcsőfokai, mérföldkövei voltak, szenvedélyesen szerette is, amit csinált, humanistaként mindenekelőtt az ember érdekeit tartotta szem előtt, mindig az embert látta, az embert kereste.

– *Azt mondod, hogy ezek a politikusok népben és nemzetben gondolkoztak? Manapság ez nem így van! Ma már léteznek barátaink között is, főként liberális körökben olyan vélekedések, melyek korszerűtlennek, egyenesen veszélyesnek, negatívnak tartják a népben-nemzetben való gondolkodást.*

– Igen, ebből a szempontból azt hiszem itt Közép-Európában vagy Közép-Kelet-Európában mi, magyarok nagyon sajátos helyzetben vagyunk, és valószínű, hogy történeti fejlődésünk eredményeként jutottunk el oda, hogy néha már szégyellni kell, hogy nemzetben gondolkozunk, hogy fontos számunkra a nemzet mint fogalom. Van egy-két kedvenc példánk Nyugat-Európából, ezeket most hadd ne mondjam el. Ha az ember kimegy Nyugatra, és körülnéz, ott bizony azzal kénytelen szembesülni, hogy köznapi gyakorlatnak számít a nacionalizmus pozitív értelmezése. Nyugat-Európában, mondjuk Skóciában vagy

Franciaországban, akár Angliában vagy a Benelux államok valamelyikében: hollandnak, franciának, skótnak, angolnak lenni természetes állapot, kívánatos helyzet, meghatározza az emberek mindennapjait, és nem probléma senki számára, ha ezt ki is mondják. Itt Közép-Kelet-Európában az elmúlt két-háromszáz évben mindig vívódtunk saját magunkkal, kerestük identitásunkat. Ugyanakkor mások megkérdőjelezték jogos ittlétünket, helyünket ebben a térségben. Összefoglalva: azt gondolom, nem kell félnünk nemzetben gondolkodni. Nem kell félnünk kijelenteni, hogy a Kárpát-hazában mi, magyarok ezer éve élünk, tiszteletben tartva minden más etnikumnak, minden más nemzetnek és nemzetiségnek politikai, kulturális és más egyéb jogait, a többi állam szuverenitását. Ha ugyanis elkezdjük feladni pozícióinkat, akkor szép lassan nem csak a humanitás, hanem a nemzet is eljut egy olyan pontra, amikor nem lesz mit védeni, amikor már nem lesz szükség humanista elvekre, mert elfogyunk szép lassan mint egy gyertyaszál a hosszú harc alatt.

– Ajánlom, hogy térjünk vissza beszélgetésünk kiindulópontjához, ahhoz a gyakorlati alapálláshoz, hogy a politikum mégiscsak az egzigencia, a lehetőségek tudománya, miként azt Kossuth Lajos is vallotta, s ha lehetőségünk van valamire az életben a politika hadszínterein, akkor azt igenis a magyarságunk érdekében kötelességünk meglépni, kötelezően élnünk kell az Isten által felkínált lehetőségeinkkel, elszalasztani bűn lenne.

– Pontosan. A 19. század polgárai is ezt vallották. Ha a 19. századi magyar történelemben valami ténylegesen kiemelkedő szerepet játszhatott, az pontosan az volt, hogy az emberek mertek élni a lehetőségekkel. Bátrak voltak megfogalmazni az újnak tűnő és valóban új gondolataikat. Tudtak is, és mertek is az új gondolatok megvalósításáért sokat tenni.

– Politikumról, emberi bátorságról, humánumról gondolkodunk itt most együtt a mikrofonok előtt, és arról, hogy a nemzet, egyén, személyiség hármasságnak egysége mennyire fontos az életünkben. Március idusa ténylegesen kivételes napja a magyar történelemnek. Vajon ha párhuzamot kívánunk építeni a mindenkori Március 15-dikék között, akkor korról-korra hogyan élhette meg a márciusi ifjúság az ünnep üzenetét? Miként élte meg a 20. század elején, és érzésed szerint hogyan élik meg ma a fiatalok, tanítványaink a szabadság e kivételes napját?

– Március 15-e kiemelt jelentőségű dátum a magyar történelemben. Sokat gondolkodtam kezdő történészként, vajon miért? Miért ez a nap jelenti számunkra nem csak a tavasz kezdetét, azt a boldogító bizsergést, hogy kívül-bévül vállaljuk a valót vitézül, úgy érezzük: határtalan az élet? Ráadásul egykoron mi is fiatalok voltunk. De mégis, ifjúságunkon túl, március 15-e miért tartozik az elmúlt 148 évben a legfontosabb nemzeti ünnepeink közé, még akkor is, mikor a hivatalosságok ezt egyáltalán nem vették tudomásul. Ha végignézzük az akkori napnak a történéseit, valamint az azóta eltelt 148 esztendő márciusi eseményeit, azt tapasztaljuk, hogy egy nagyon ritkán megszülető, gyönyörűséges állapot hatalmasodott el a lelkeken 1848-ban. Egy addig soha nem tapasztalt társadalmi –nagyon csúnya szó, de nem tudom mással helyettesíteni – konszenzus, közmegegyezés, egyetértés vált érzékelhetővé. Amikor Petőfiék március 15-én reggel, kicsit még álmosan kibújtak az ágyból, és Szendrey Júlia homlokon csókolta szerelmét, és elengedte a nagy betűs forradalomba, a költő még mit sem sejtett arról, mi indul útjára azon a napon. Amikor Jókai Mórral, Jókai szállásán, majd Vasvári Pállal, meg Bulyovszky Gyulával

fogalmazgatták az aznapi proklamációt, eközben Vasvári Petőfi sétabotjával játszott, addig hadonászott vele mint egy lánglelkű forradalmár, míg annak végéből egyszer csak Petőfi rejtett tőre kipattant, és megállt Bécs felé. Ezt jó jelnek vélték a jelenlévők, valamint azt is, hogy szerda van, és köztudomású, hogy annak idején Petőfi Sándor szerdán mondta ki a boldogító igent Szendrey Júliának. Ilyen körülmények között indultak el hát az ifjak Jókai szállásáról a Pilvax kávéházba. Akkorra már a Kígyó utca sarkán egy fiatalember, akinek a nevét nagyon kevesen tudjuk, már ott állt, persze nem a szakadó, csak az épphogy szitáló esőben, körülötte több száz ember állt és figyelt, miközben ő a 12 pontot nagy nehezen kiragasztotta a falra, majd ékes magyarsággal, dadogva bár, de elmagyarázta az embereknek, hogy melyik pont mit jelent. Ez a fiatalember ekkor még a 21. életévét sem töltötte be, Sükei Károlynak hívták. Úgy érezte 15-én reggel, 8 óra tájban, ha már nem jön a vezérkar, nem jön se Petőfi, se Jókai Mór, se Vasvári Pál, akkor neki valamit tennie kell, mert késlekedni nem lehet. Ezért aztán öntevékenyen fogta magát és kiállt a Kígyó utca sarkára, s az előbb már jelzett módon, ékes hangon elkezdte felolvasnia a követeléseket: „Mit kíván a magyar nemzet!?" Szépen végigbetűzte a 12 pontot, s meg is magyarázta pontról pontra a jelenlévőknek a kívánalmakat. A többiek, a forradalmi ifjak közben Pest másik részén a többségében német nyelvű polgárságnak magyarázták a pontokat. Ugyanakkor Pozsonyból, az utolsó rendi országgyűlésről, amiről Pesten mit sem tudtak, a magyar reform mellett elkötelezett nemesség és a magyar liberálisok szinte azonos politikai programpontokkal a tarsolyukban két hajón elindultak Bécsbe, hogy az uralkodótól, illetve az állami konferenciától kérjék, követeljék, ha szükséges erőszakkal kiverjék a 12 pont törvénybe iktatását, elismerését. Mit sem tudva egymás szándékairól, mit sem tudva egymás tényleges tevékenységéről Pest és Pozsony ugyanazt fogalmazza meg és ugyanazt valósítja meg ezen a napon. Ezért úgy vélem, hogy március 15-e az egybeesés okán, az egybeesés csodájának köszönhetően vált olyan kitüntetett fontosságúvá a magyarság történelemben. Ennek következménye lett az is, hogy az elmúlt 148 esztendőben mindig e nap eseményeire tekintünk vissza, persze különböző korokban mást és mást látva fontosnak, és emelve ki az események folyamából.

– Igen, most a történelmi párhuzamok fontosságára, nagyszerűségére kívántál utalni, amikor a fejekben és lelkekben szinte egyszerre érnek meg térben és időben a folyamatok, és azután úgy is tudatosulnak. Első látszatra véletlennek tűnik, de a történelmünkben visszafelé olvasva sokkal inkább isteni kegyelemnek nevezhetjük.

– Igen, ez egy isteni történelmi pillanat volt, ami ráadásul társult az európai forradalmi hullámmal, mert ma már tudjuk, hogy miként csatlakoztak egymáshoz az európai forradalmak, tehát ez a fajta nagy társadalmi egyetértés egy olyan történelmi közegbe került, amikor valóban lehetőség adódott a legfontosabb emberi gondok megfogalmazására és azok orvoslására, a törvények kivívására. Az imént utaltam rá, hogy 1848–49 után különböző történelmi korokban, március 15. eseményeiből, mindig mást és mást emeltek ki a hatalmon lévők aktuálpolitikai céllal. 1849 és 1867 között talán kevésbé beszélhetünk még erről, hiszen a neoabszolutizmus időszakában: március 15-e mindig a függetlenségi vágyunkat, a tiltakozásunkat testesítette meg Ausztriával szemben. Majdnem minden március 15-én voltak tüntetések, olykor halálos áldozatokkal. Forinyák Géza joghallgató az egyik ilyen áldozat volt, akit főbe lőttek egy (1860 – *a szerk.*) márciusi tüntetésen. Március

15-ből még 1867, a kiegyezés után is, inkább a pozsonyi eseményeket emelték ki, inkább a nemességnek a forradalomban játszott szerepére helyezték a hangsúlyt. 1948 után Rákosi Mátyásék, a szocialista-kommunista rezsim ezzel ellentétben a maga történelmi előképét kereste a lánglelkű forradalmárokban: Petőfiékben vélték megtalálni. Persze gyanús volt még így is a lánglelkű forradalmiság, ezért aztán, amennyire csak lehetett visszafogták a márciusi hevületet. A ’70-es évek elején, ha jól emlékszem, bár összemosódnak már a dátumok, legalábbis a közelmúlt dátumai a fejemben, de úgy emlékszem, hogy akkoriban találták ki a Forradalmi Ifjúsági Napokat és összekötötték március 15-öt március 21-gyel, valamint április 4-gyel. Ez a csúsztatás már azzal a határozott politikai szándékkal született, hogy ebben a tavaszi eseménysorban, hármasságban, a legfontosabb nemzeti ünnepünkre: március 15-re essen a lehető legkisebb hangsúly. Emlékszem még a Nemzeti Múzeum lépcsőjén elmondott KISZ KB aktuális főtitkárainak fellengzős beszédeire. Ezekben a papírízű szónoklatokban két-három mondat hangzott el Petőfiről, majd a nem létező 1848-as munkásmozgalomról, aztán meg Kun Béláékról, a köztársaságiakról. Végül ezeknek a beszédeknek a leghosszabb cirádái mindig a dicsőséges szovjet csapatokról, a felszabadító hősökről szóló mítoszokkal fejeződtek be. Ennek ellenére nekünk egyetemistáknak – a ’70-es évek végén, a ’80-as évek elején Eötvös-kollégista voltam – mindig megvolt a külön március 15-énk, és lélekben a külön forradalmunk is, ha szabad ezt mondanom. Nagyon sokszor március 15-én mi, lelkes egyetemisták végigvonultunk a forradalmi ifjak útvonalán, a fontosabb helyszíneken megálltunk, s letettünk egy-egy szál virágot vagy egy kézzel festett nemzetiszínű kis zászlócskát, és a magunk módján emlékeztünk. De tegyük hozzá, ekkor már legalább megvolt névlegesen a lehetősége annak, hogy a tűrés határán emlékezhessünk, ha nem is nagy tömegekben, de hármasával, négyesével végig lehetett járni ezeket a történelmi helyszíneket. Ha tömeget nem alkottunk, akkor a hatalom se figyelt fel ránk, hál’ istennek. Ma már tudom, hogy március 15-e nem csak az ifjúságé, az egész magyarság ünnepe világszerte. Jó volna, ha a közeljövőben, vagy a távoliban, de legalább lenne valamikor egy olyan alkalom a magyar történésekben, egy olyan nap a magyar valóságban, amikor március idusához hasonló közmegegyezéssel kísérlünk meg érdemben tenni valami lényegeset a hazánkért. Tennivalónk most is van bőven. Igaz, most épp nem a függetlenségünket kell kivívnunk. A társadalmi egyenlőség alappillérei is adottak. Mégis úgy látni, hogy ennek a hazának, ennek a nemzetnek még mindig sok lépést kell megtennie az egységes nemzettéválás, a polgárosodás útján. Ezt pedig csak úgy lehet megvalósítani, mint 1848. március 15-én, ha a bécsi hajóhídtól a Burg irányába együtt húzzuk az ország szekerét, miként a szabadságharcosok is együtt húzták akkor Kossuth Lajos forradalmi lelkületű harci szekerét.

– Igen, igen, azt hiszem, hogy erre a társadalmi, nemzeti megbékélésre, összefogásra sürgetően szükségünk van, egyáltalán, ha ezt a rozoga harci szekeret „trójai falovastól”, valóban még a 21. század elején szeretnénk béhúzni avagy észrevétlenül bétolni Nyugat-Európába.

– A betolásról, ha szabad megjegyezni valamit, persze nem elvitatva, hogy valamenynyien szeretnénk, ha mihamarabb betolhatnánk Nyugat-Európába azt a szekeret. Én csak azt kérném, hogy ne akarjuk mi mindenáron „bétolni” Európába a mi harci szekerünket.

Ha lehet, ha mást nem is, de legalább tanuljunk annyit március idusából, hogy ez a „bétolás", csak akkor lehet időszerű és kívánatos a magyarság számára, ha közben lehetőség kínálkozik nemzeti identitásunk, kultúránk, értékeink, sajátosságaink megtartására. Tudom, hogy Nyugat-Európa számunkra mindig is etalonnak, igazodási pontnak számított. Komolyan véve itt, a Kárpát-hazában eltöltött több mint ezer esztendőket, nem is jelenthetjük ki, hogy mi nem tartozunk Nyugat-Európához. Amióta Árpád apánk 895 táján a Vereckei-hágón át idevezette népét, Szent István királyunk meg államot alapított, azóta magyarságunk a nyugat-európai kultúrközösségnek szerves részévé vált, még akkor is, ha olykor a történelem viharában hosszabb-rövidebb időre megkísérelték kiszakítani nemzetünket Európából, és ebből a kultúrközösségből a szó szoros értelmében kitúrni nemzetünket. Azt hiszem, hogy mindkét eset érvényes még ma is. Nem is fontos sürgetnünk, ostrom alá vennünk az évszázadok óta hőn áhított Nyugatot. És különben se legyenek illúzióink, mert ha a nyugatiak érdekei úgy kívánják, akkor úgyis befogadnak bennünket.

– Persze azt gondolom, hogy ebben mélységesen egyetértünk, egészen pontosan abban, hogy a közép-kelet-európai népeknek azt hihetjük, hogy valamiféle „funkcionális megbékélésre" van, de mihamarabb szükségük ahhoz, hogy a gazdaság mindenhatósága ellenére is humanizálódjanak. Erre jó példa a franciák és németek dinamikus közeledése, fejlődése és történelmi megbékélése a második világháborút követően. Évszázadokon át ellenséges volt egymással ez a két európai nagyhatalom, s aztán jött Robert Schuman, Charles de Gaulle és Konrád Adenauer politikája, ami Nyugat-Európában meglepő mód ideiglenesen megbékéléshez vezetett. Ebből az is következik, hogy amilyen gyorsan és hatékonyan csak lehetséges, a magyar nemzettudat egészséges ápolására van szükségünk, meg kell tudnunk békélnünk, de mihamarabb, először is önnönmagunkkal és a környező országok nációival. De erről már korábban is beszélgettünk, akkor, amikor Pelyach István a Madách-kör Váci csata konferenciáján adott elő. Akkoriban jelent meg a Madách-kör Tár I., ami,,A metropolisz árnyékában" alcímet viselte. Első és egyben utolsó körtárunk volt ez, olyan előadók között szerepeltél, mint Kosáry Domokos, Urbán Aladár, Katona Tamás, Herman Róbert és mások. Tanulmányod témája: Damjanich és az 1849. évi április 10-i győztes váci csata volt, a Tavaszi hadjáratnak egy érdekes momentuma ez. Városunkban, április 8-án, ebben az évben is megtartjuk majd, a Győztes Váci Csata történelmi játékát, a huszárok diadalmentét a Hétkápolna platánosában, a Honvéd emlékműnél, ahol hagyományosan Katona Tamás mond ünnepi beszédet.

– A Tavaszi hadjárat a magyar történelemnek, 1848–49-nek fontos időszaka. Meglepő módon a Tavaszi hadjáratot az iskolás tankönyvekben már korábban is a dicsőséges jelzővel illették. És akkor, a '80-as évek második felében Katona Tamás és a Történelmi Lovas Egylet, a váci Madách-kör és Lovas Bandérium, a Görgey Társaság és mások, civil kurázsival úgy találták, hogy ezt a történelmi időszakot méltóképpen meg lehetne ünnepelni. Ugyanakkor ez alkalmat, lehetőséget adott jó néhány magyar település polgárainak arra, hogy az akkori nemzeti, piros betűs állami ünnepek mellett, egy sajátos, lokális kis ünnepet is teremtsenek saját maguknak. Azt hiszem, hogy ez akkoriban egy nagyon jó elképzelés volt, mert gondoljuk csak el, hogy milyen fantasztikus élmény lehetett, mondjuk Tápióbicskén, amikor ők nem a szovjet csapatok dicsőséges bejövetelét ünnepelték április 4-én, hanem a Győztes Tápióbicskei csatát, a magyar huszárok győzelmét. Így '88 vagy

’89 óta, már nem is tudom pontosan, hogy mikortól, de minden évben fel- és megidézzük a Tavaszi hadjárat dicsőséges napjait.

– *1986 óta, hogy egészen pontosak legyünk.*

– A közelmúlt dátumaival újabban hadilábon állok. Elnézést! Ám ha a 19. századra kell visszagondolnom, valamivel biztosabban igazodom el az évszámok között. Ez lehet, hogy szakmai ártalom? Mindegy is. A lényeg az, hogy fontosnak tartom tehát a Tavaszi hadjárat megújított eseménysorát, aminek az utolsó, betetőző aktusa Vácott történik meg április 8-án. Ahol megjelennek a huszárok, ott mindig történelmi tudatunkat formáló erőt érzékelek, a lovas hagyományokat őrző mozgalomban és a befogadó településeken is. Gondoljuk csak el, milyen fantasztikus élmény egy óvodásnak, kisiskolásnak, akár Vácott vagy épp Gödöllőn és Tápióbicskén, ahogy megjelennek azok a nyalka magyar huszárok, s bevonulnak a város, a község főterére, huszárbemutatót tartanak, eljátsszák a csatát szembesülve a történelemmel. Ugyanis a történelemtanításunkban, azt hiszem, sokszor elvetettük már a sulykot, mert ahelyett, hogy megkíséreltük volna szemléletessé, közérthetővé, ha úgy tetszik, fogyaszthatóvá tenni a történelmünket, főleg az elmúlt 45–50 évvel ezelőttit, ehelyett telepakoltuk elméletekkel, különböző történelmi korok erőszakolt magyarázataival, és pont az ember, pont a humánum veszett el a történelmünkből is. A Tavaszi hadjárat valóban lehetőséget ad arra, hogy ne féljünk visszatérni a hétköznapi történelemhez. A felmenőink a történelmet maguk is a hétköznapjaikban élték meg. Nekem a legkedveltebb időtöltésem az, amikor az 1848–49-es közhonvédek és honvéd altisztek meg polgárok naplóit olvasgatom, merthogy istenigazában mi történt ’48–49-ben, azt ezekből a kéziratokból tudhatom meg. Például hogy egy honvéd milyen halált megvető bátorsággal mászott fel március 21-én a budai vár falán, miközben egymás után lőtték ki mellőle az embereket, a katonatársakat, akik ugyanazt akarták, mint ő, mégis lezuhantak megadón a mélybe, a kiválasztott egy felmászott szerencsésen a rondellára. Vagy amikor a váci csata napján Miska, a város kanásza reggel visszahajtotta a kondát a városba, persze senki sem értette, hogy miért teszi. És akkor Miska odasúgja a vele szemközt jövő polgárok egyikének, hogy ma nem szabad a disznókat kihajtania, mert jönnek a magyar huszárok. Milyen izgalmas pillanat lehetett a váci polgárok számára, jó előre megtudhatták Miska kanásztól, hogy jönnek a nyalka magyar huszárok. Az egész Tavaszi hadjárat valahogy erről szól, a hétköznapok történeteiről, a mindennapok embereiről, akik, ha rövid ideig is, de maguk formálták a történelmet. Ha az ember Görgeyt, vagy Kossuthot olvassa, akkor nagyobb összefüggéseiben láthatja a történéseket, hogy finoman fogalmazzak, s akkor persze a részletek a háttérbe szorulnak, olykor fontos részletek is, természetesen. De hogy mondjuk miként élte meg egy tót katona, vagy hogy miként élte meg egy a magyar oldalon harcoló román paraszt, vagy hogyan élte meg egy váci polgár a szabadságharc és forradalom mindennapjait, azt csak akkor tudhatjuk meg igazán, ha ezekkel az apró részletekkel is megismerkedhetünk, szembesülünk.

– *Így jut eszembe a sipákoló Józef Wysocki története is, aki állítólag hangjának köszönhetően a Gombás-patak hídjánál győzelemre vitte a légióját.*

– Igen, Wysocki, a lengyel légiós. Számtalan példát lehetne még mondani, csak sajnos azt kell megállapítanunk, hogy az átalakulóban lévő magyar könyvkiadásba se került be a hétköznapi történelemszemlélet, vagy egész egyszerűen a magyar könyvkiadás

napjainkban sem kedvez az ilyen, s ehhez hasonló tematikájú könyvek megjelentetésének, mert ezek nem lettek bestsellerekké.

– Sajnos nem. De ha jól tudom, te magad mégis Damjanich János tábornokról, az ő kivételes személyiségéről készülsz könyvet írni. A vele való találkozásod, választásod, nem gondolnám, hogy a véletlen szüleménye, van ebben valami eleve elrendeltetett, hogy őt választottad célszemélyként.

– Amióta 1848–49 történetével foglalkozom, azóta, ha úgy tetszik, Damjanich-kutató vagyok. Bár ez túl fellengzősen hangzik, sohasem szerettem ezt így kimondani. Valóban a közeljövőben szeretnék egy hiteles, tisztességes életrajzot írni Damjanich Jánosról, a gyermekkorától kezdve egészen október 6-ig, aradi mártíromságáig. Mert azt gondolom, hogy Damjanich ’48–49-es pályafutása példaértékű volt a maga korában, és példaértékű azóta is. Damjanich egy szerb katonacsalád sarja. Szerbként tagja a császári-királyi hadseregnek. Ő az, aki szerbként 1848 áprilisában helyre-, illetve rendreutasítja hadosztályparancsnokát, Haynau tábornokot. Ez az első találkozás kettejük között Temesváron. Haynau ordenáré módon becsmérli Kossuth Lajost, a magyar nemzetet, kutyáknak, rebelliseknek, hagy ne mondjam, nyomdafestéket, ma mikrofont nem tűrő hangon szidja nemzetünket. Ebben a kínos helyzetben Damjanich feláll, és kijelenti: „No, de tábornok úr, milyen jogon gyalázza maga a magyarokat?” S erre Haynau visszakérdez: „Na, de százados úr, milyen jogon védi maga a magyarokat?” Erre Damjanich azt válaszolja: – ez a nemzetfelfogása tipikusan magyarországi megfogalmazás a 19. században – Én úgy gondolom, hogy, aki Magyarországon született, az magyar állampolgár, és köteles Magyarország alkotmányát, és Magyarország törvényeit megvédeni és tiszteletben tartani. A retorzió természetesen nem maradt el, Haynau abban a pillanatban Észak-Itáliába vezényli Damjanichot, és csak a magyar kormány hathatós közbenjárásának köszönhetően sikerül őt hazahívni, vagyis hazavezényeltetni 1848 nyarán. Ezt követően a Tavaszi hadjáratban, a szabadságharcban végig Damjanich a legzseniálisabb tábornokaink egyike, a harmadik hadtest parancsnoka. A Tavaszi hadjárat minden csatáját ő nyeri meg. Ő vezeti Tápióbicskénél, Isaszegnél, majd Vácnál az 1849. április 10-i győztes csatát. És neki kell megvívnia Nagysallót és Komáromot is. Sajnos Komáromnál április végén eltöri a lábát, kiesik a tényleges katonai szolgálatból, tegyük hozzá, hiányozni is fog a következő időszakban. Damjanichnak tehát, én úgy gondolom, hogy Vácon is kiemelkedő kultusza lehetne. És valljuk meg, hogy volna is mit tenni Damjanich János emlékének ápolásáért. Azt mondtad az imént, hogy már ’89-ben is jártam Vácott. Igen, többször megfordultam itt a Madách-körben, több előadásommal is. Nagyon szívesen jövök hozzátok, mert ez a kör egy olyan szellemi műhely, ahol érdemes együttgondolkodnunk, és ahol, érdemes az embernek a maga fixa ideáljait előadnia, elszórnia, elhintenie, mert itt nem csupán meghallgatják azt, amit előadok, de úgy érzékelem, hogy a mondandóm termékeny talajra is hull, értő és érző lelkekre talál.

– Ezt jó érzés hallani, de kísérelejük meg most, a több mint háromnegyed órás beszélgetésünket összefoglalni. Az egyetemi oktató és történész véleménye szerint a jelenlegi nemzettudat gondozása, formálása végülis milyen eredménnyel járhat a harmadik évezred kezdetére?

– A 21. század nagy kérdése, és azt hiszem, magyarságunk nagy kérdése is ugyanaz, hogy miként formálódik avagy deformálódik a nemzettudatunk. Hiszen ezen áll vagy bukik magyarságunk távlatos jövője. Többek között az például, hogy mi itt a Kárpát-medencében megülhetjük-e 1000 év múltával is a honfoglalás újabb millenniumát. Ahhoz, hogy majdan megünnepelhessük a 2000. évfordulót, mi már persze nem, de a ki tudja hányad-íziglen leszármazottaink, lemenőink, ahhoz mindenképpen az szükségeltetik, hogy humanisták maradjunk: humanisták az élet minden területén. Azaz, kötelezően humanistának kell lennünk, ha úgy tetszik. Adyt idézve: „muszáj Herkules"-ekként" kell helytállnunk, de minden áron, itt ebben a földi létben. Ugyanakkor történelmünkből azokat a kiemelkedő személyiségeket, eseménysorokat, eseményeket, amelyek eddig is meghatározták nemzettudatunkat, meghatározták mindennapjainkat, azokat továbbra is életben kell tartanunk, ápolni kell hát emléküket, mert ha nem gondozzuk azokat, akkor előbb vagy utóbb elhalványulnak, elsorvadnak. A 20. század vége, a 21. század eleje, érzésem szerint, sajnos épp ennek a folyamatnak ad táptalajt, mármint annak, hogy megsemmisüljön minden olyan érték, ami a nemzethez kötődik, épp ezért nagyon, de nagyon vigyázni kell.

– *Vigyázzunk hát a hagyományos nemzeti értékeinkre!*

Kedves hallgatóink, a Madách Rádióban „Vigyázat, humanisták" című rovatunkat hallhatták. Legközelebb egy hét múlva jelentkezünk. Köszönjük Pelyach István történésznek, a szegedi József Attila Tudományegyetem oktatójának, hogy a mai délelőttöt velünk töltötte.

(A váci Madách Rádió „Vigyázat, humanisták" című műsorában, 1996 márciusában elhangzott beszélgetés átirata.)

OFM Riba Hugó Antal (1938–1952) ferences rendi szerzetes kézírása,
akit egy ÁVH-s teherautó gázolt halálra

„ELSÜLLYEDT CSATATÉR”
Tíz éve önálló jogi személy a váci Madách-kör

Katona Tamás történész, elnök – Németh Péter Mikola költő, ügyvezető elnök párhuzamos „ünnepi” beszédei 1998-ban

NÉMETH PÉTER MIKOLA

Új ballada

Annus Józsefnek, Baka Istvánnak,
Csoóri Sándornak, Olasz Sándornak,
Rózsa Endrének, Tóth Bélának,
Vörös Lászlónak, s mindazoknak,
akik 1985. április 16-án, Vácott
a Madách-kör Tiszatáj-estjén jelen voltak.

Szempilláid fekete varjak,
sötétem szárnyaikkal szétverik;
ahogy a kilátástalanság hevében
szétfoszlik minden ami van,
golyószipolyozta álmod visszatér,
– nyakig érő szívvel elmenekít.

Lovak vágtája szemedben.
Szívemben új ballada készül
– az angyalarcú fák alatt,
a lépcsőházak előtt, a járdán
a hamu oltalmából, a zöldek
rejtett mélyéről tör elő,
az asztalokig ér a szag.

S e lassú körénk-feketedésben,
csörömpölve hull alá
minden kimondott szó,
minden volt- és most-ige,
– ami nem történt meg;
ami mégis mindig megtörténik:
csönddé sarkítottan
a valóság történelemietlen.

Reggelünk ötvenhat négyzetméterén
némaságod kiáltás.
Valaki azt kiáltja: felkoncolták a Napot!
Valaki azt: a tettes ismeretlen!

A váci Fiesta Színháza tagjaival Szabó András és Péter Pál előadóművészek társaságában
a váci Honvéd emlékműnél

– Az itt idézett Új ballada *című versem a Madách-kör ellehetetlenítésének pillanatait, illetve történéseit örökíti meg töredékesen. Így, tizenhárom év távolából is úgy érzékelem, hogy akkor mi magunk se voltunk igazán tisztában azzal, hogy milyen, egzisztenciánkat is veszélyeztető helyzetekbe keveredhetünk „hajnali részegségeinkben", akár csak egy olyan író-olvasó találkozó kapcsán, amikor is a Tisza-partiakat hívtuk meg a Duna bal partjára a '80-as években, Vácnak városába, a Madách-körbe. Azokat a másként gondolkodókat láttuk akkor előszeretettel vendégül, akiket velünk együtt a regnáló hatalom nem volt képes elviselni. Így aztán a három „T" − Tiltás–Tűrés–Támogatás – központi akarata érvényesítésével tartotta kora társadalmát sakkban a helyi hatalom is, így nincs mit szépíteni a dolgon, bennünket is. Azokat a magyarságukban elkötelezett váci lelkeket, ébredezőket, akik nem voltak hajlandók egypártosan fejet hajtani és belesimulni az akkori mindennapok agyonmanipulált adok-kapok történéseibe. S akik nem voltak hajlandók a hatalom szeretetét összetéveszteni a szeretet hatalmával, ahogy Rusvay tanár úr mondta*

gyakran Jacques Maritain-t idézve. Messzire visznek ezek a gondolatok és azok a Madách-körös dokumentumok helytörténeti összefüggésekben is, amelyek itt, a Kassai Vidor Galériában láthatók. Tisztelt, a felvidékről, Madách szülőföldjéről érkezett, nemzetben szeretett magyarjaink, kedves Madách-körösök! Mi most, az 1988. november 23-án meglehetősen körülményesen, hivatalból akadályoztatott, még az egyesületi törvény előtt újjá-, illetve egyesületté alakuló váci Madách-kör tizedik évfordulóját ünnepeljük. Érdemes elgondolkoznunk azon, hogy hányadszor ülhettük már meg az utóbbi évtizedekben a „mélypont", az átalakulás, a megalakulás, az újrakezdés „ünnepélyét", mert úgy gondoltuk, hogy az eddig voltnál szorongatóbb, rosszabb már nem is lehet. Innen már csak fölfelé mozdulhat el a lélek. Tévedtünk volna? Ma sem tudni, hogy igen vagy nem.1993-ban ünnepeltük meg a Kör 50. évfordulóját, tekintettel arra, hogy az első váci Madách-kört felmenőink a II. világháború borzalmaitól menekülve, 1943-ban hozták létre. Miért is? Feltehetően azért, merthogy Madách Imrének a homo unius libri, az egykönyvű embernek vélt váci kegyesrendi diáknak a neve: Az ember tragédiája olvastán egyre többek számára vált hitelessé, igazzá, olyan világirodalmi drámakölteménnyé, amely az emberi lét leglényegibb kérdéseiről beszél, többek között arról: „Aztán mi végre az egész teremtés?", meg arról, hogy igenis Ádám útját minden felnövekvő nemzedéknek végig kell járnia, ha akarja, ha nem. Ez korparancs, ahogy Horváth Károly professzor hagyta ránk Történelmi eszmék Az ember tragédiájában című előadásával első Madách-konferenciánkon, 1989-ben. A sors kegyeltjeinek gondolhatnánk magunkat, hiszen 1985-ben már egyszer megülhettük reménykedve az újjáalakított Madách-kör első tíz éves évfordulóját, itt a Madách Imre Művelődési Központban, minekutána nem sokkal később, 1986-ra hatalmi szóval teljesen ellehetetlenítették, majd megszüntették az intézmény keretein belül működő kis közösségünket. 1988-ra azonban fordult a kocka, fordult abban az értelemben, hogy a meglepően nagy érdeklődésre számot tartott irodalmi, művészeti és politikai fórumainknak köszönhetően, köztük a Forrás kör Szárszó '43 című irodalmi estjének; Magyarok a Kárpát-medencében, Erdély a történelemben, mindennapjainkban című előadásainknak; dr. Brusznyai Árpádra az 1956-os forradalom mártírjára való emlékezésünknek; a Kapu *és a* Hitel *című folyóiratok szerkesztői fórumainak; a Váci csaták és Madách-konferenciáinknak; Szabados György improvizatív zeneiségről tartott koncertjének, a Muzsikás együttes és Sebestyén Márta fellépésének köszönhetően szinte máról-holnapra 147 főre növekedett az egyesületté válás folyamatában a Kör lélekszáma. Így nem véletlen az sem, hogy 1990-re, az első demokratikus és szabad választásokra szinte minden új helyi ellenzéki párt jobb- és baloldalon a Madách-körből „kristályosodott" ki. Erre akár büszkék is lehetnénk. De mégsem lehetünk azok, mert amíg a pártosodási folyamatok el nem kezdődtek, addig meg kell vallani, hogy civil kurázsival egységeseknek mutatkoztunk, s talán még tisztelni és szeretni is tudtuk egymást, néha. Hogy azóta mi is történt a fejekben és a lelkekben, arról beszéljen inkább az elnökünk, Katona Tamás, aki hivatása szerint könyvtáros-szerkesztő és történész, s akit azóta kétszer is országgyűlési képviselővé választottak, s a székesfőváros első kerületének polgármesterévé is. Ő talán belülről látja az összefüggéseket.*

Az előzmények jól ismertek, hogy 1988 őszén, az újjászervezés mámorában hosszan tartó töprengés után, Czine Mihály professzorunkra gondoltunk először elnökként. Felke-

restük az ELTE Btk-án az egyetemi tanári szobájában, de ő sajnos nem vállalta elfoglaltságára hivatkozva a tagságot. Azután meg dr. Vígh Károly történészre esett a választásunk, aki a Bajcsy-Zsilinszky Társaság eszmei irányítójaként, többször is segítő kezet nyújtott a „kilátástalanság hevében", a '80-as években folytatott, Papp László, a Kör akkori vezetője és Varga Zoltán igazgató által képviselt küzdelmeinkhez. Többek között az országosan elhíresült Tiszatáj-estünk ügyében is ő járt közre a párbizottságokon, némi eredménnyel. Végül mégis Katona Tamást, az 1848/49-es idők elhivatott történészét kerestük fel hármasban a Kör képviseletében: – Hajdu Sándor, Szentesi Mikós és jómagam – budavári otthonában, a Fortuna utca 13.-ban. Azzal a sürgető kéréssel állítottunk be hozzá az egyik nap, meglehetősen késő este, így is örömmel fogadott bennünket, ha Istent és embert ismer, akkor legyen szíves elvállalni a végveszélyben lévő, újjáalakulni vágyó Madách-kör Egyesület elnöki tisztét. Hogy a későbbiekben miért is személyére esett közfelkiáltással a választásunk? Érzésem szerint azért, most túl azon, hogy szembe dicsérjem, merthogy Tamás, egy elkötelezett, széles látókörű, jó szónoki képességgel megáldott tanárember benyomását keltette mindhármunkban. Ezen túl ő már 1986–87-ben ott állt velünk a vártán a váci huszárokkal a váci Honvéd Emlékműnél, Degré Alajos sírfelirata alatt, és hirdette az igét:

Vándor megállj! tekints szét e mezőn,
HONVÉDEINK itt küzdtek a jogért,
S itt nyugszanak, kik vért és életet
Áldoztak a honért.

Ha zsarnok lába nyomja e hazát,
Ne csüggedj el! hisz ŐK csak nyugszanak
Széttörni békót, szolgaláncokat
Fölkelnek újra ŐK, a – hősfiak!

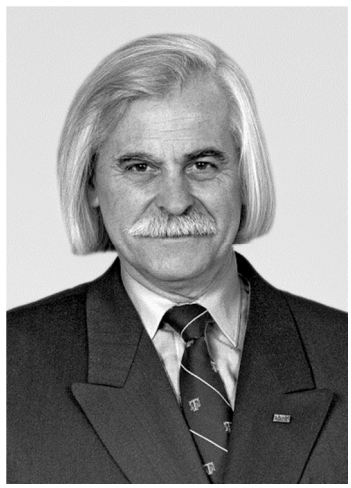
(Emlékmű felirat – részlet)

Meg kell mondani, hogy azok az idők „hősietlenek" voltak ugyan, de nem voltak veszélytelenek, mint ahogy hinni, remélni szerettük volna. Október 6-án például az emlékműnél elhangzott Az aradi sírra *című Madách-verset is kifogásolta az akkori helyi hatalom, ami persze számomra érthetetlennek tűnt:*

Nem néztetek erőst, hogy szolgáljátok,
Ki fényesen majd jutalmazni tud,
Akit szolgáltatok egy árva hon volt,
Im sírotokra emlékkő se jut.

Ma már látnivaló, hogy a politika, az újdonsült politikusok is szinte mindent más szemüvegen át látnak és láttatnak, mint mi, civilek. Hogy ez így volna rendjén? Nem hinném. De erre talán Katona Tamás adhat hiteles választ, hiszen személyében egy olyan embert

ismerhettünk meg körelnökként is, aki több életet kíván élni egyetlen egyben: történész és politikus egyszerre. Mégpedig nem is akármilyen.

Katona Tamás – Kérlek szépen, Németh Péter, most nekem is tapsolnom kellene, mert az ünnepi beszéd az elhangzott. Való igaz, hogy az, ami történt, az egy szerencsétlen vagy éppen nagyon is szerencsés véletlenek sorozatának a következménye. Az, hogy én különböző egyetemek hallgatóival, köztük a szegedi tanítványaimmal a ’80-as években elkezdtem kikiutazgatni a honvédsírokhoz, köztük a váci Honvéd emlékműhöz is. 1868-ban, közvetlen a kiegyezés után, az elsők között épült fel ez az emlékmű. S meg kell mondanom, hogy sohasem volt megerőltető számomra az oda-vissza vonatozás. Bár igaz, a menetidő ma is majdnem ugyanannyi Pest és Vác között, 50 perc tehát, mint 1846. július 15-én, az első magyarországi vasútvonal átadásakor lehetett, amit akkor 1 órára becsültek, de akkor Dunakeszin 10 percet várakozott a szerelvény. És ne felejtsük azt sem, hogy mégiscsak az 1848–49-es szabadságharcunk legnevezetesebb csatái közé tartoztak a váciak. A Damjanich nevéhez fűződő 1849. április 10-i győztes váci csata kulcsfontosságú katonai esemény volt. De nem csak azért, mert ez vezetett Windisch-Grätz április 12-i leváltásához, hanem mert az egész *Tavaszi hadjáratnak* távlatokat adott. Azután meg itt voltak a júliusi 15–17-i Vác környéki csaták, hadmozdulatok, amelyeket az osztrák és a Paszkevics vezette orosz túlerővel szemben vívott a Görgei[1] Artúr által irányított hadtest. Ezekről a dicsőséges történelmi eseményekről életszerűen lehetett mesélni, megerősítve a hitet az emberekben, hogy a reménytelenségben is van remény, vagyis hogy van kilátásunk arra, hogy a szovjet jelenlét nem tarthat örökké. S ezeknek a kis rögtönzött találkozóknak, ünnepségeknek,midig volt közönsége, ha másképpen nem, akkor a katonaság meg a rendőrség „megtisztelő” jelenlétével, akiket abban az időben, azért vezényeltek ki a Hétkápolnához, hogy szemmel tartsanak bennünket. A változások, az idő későbbi fintora, hogy aztán ők biztosították a városban a huszár bandériumok számára a felvonulási útvonalakat. Lassanként kialakult ezekből az évente megismételt baráti találkozásainkból egy igazi, országra szóló kisvárosi ünnepség, amit a váci huszárokkal Klucsár Bandiék tanyáján ültünk meg eleinte. S amit mi rendeztünk magunknak és nem az akkori hatalom, mert ők el voltak foglalva saját magukkal, azzal, hogy hogyan tudnák megtartani a hatalmukat, de minden áron. Szépen mutatja ez a folyamat azt is, hogy már akkor a levegőben volt a változás előszele. Az, hogy ami addig volt, az úgy nem mehet tovább, mert létezett egy életképtelen államberendezkedésünk. Igen, életképtelen volt, mert ma már jól látható az is, hogy nem mi, a magyar ellenzék döntötte meg a „működő” szocializmust, összedőlt az

[1] A Görgey család nevét „y”-nal írják, de Görgei Artúr az 1848–49-es forradalom és szabadságharc ideje alatt „i”-vel jegyezte vezetéknevét, valószínű, hogy a tudatos sorsvállalás, katonáival való teljes azonosulás jeleként.

magától. Úgyhogy szomorúan kell megállapítani, hogy betemetett bennünket a törmeléke. S most az „építkező romok között" vergődünk mi mind a mai napig. De miért is omlott össze a Kádár-rendszer? Azért, amiért a Bach-korszak rendszere is, aminek eleve már az elnevezése is félrevezető volt. S amiért minden abszolutizmus előbb vagy utóbb a csődbe jut. Mert végső fokon mindent központosítani akar, mert nem bízik a társadalomban, nem bízik a polgáraiban. Mindent és mindenkit marionett bábként, drótkötélen akar rángatni. Ehhez azonban nagy létszámú apparátust és központosított intézményrendszert kell működtetnie, de ennek a rendszernek nagyon nagy ára van ám. A Bach-korszaknak a végét az jelentette, amikor a báró-pénzügyminisztere öngyilkos lesz, mert nem képes megfelelő mennyiségű adót behajtatni, ezért aztán az uralmon lévő központosított hatalom a saját intézményeit sem képes megfinanszírozni, hosszabb távon tovább működtetni. S így végső fokon a Bach-rendszer is emiatt omlik össze. Ha egy ilyen központosított államot le akarunk bontani, ennek két módja van: az egyik, s ezzel lehet tehermentesíteni az államot, az önkormányzatok kiépítése. Ezért hihetetlenül fontos, hogy Magyarországon ma már nyolcadik éve léteznek a működő önkormányzataink. Hiszen az önkormányzatok nagyon sok feladatot képesek átvállalni az államtól. Bevallom, én is négy esztendőn keresztül voltam gyakorló polgármester az első kerületben, így jól tudom, hogy ez az egyik leglényegesebb munka, amit most el lehet és el is kell végezni. Hiszen az önkormányzat magára tud vállalni olyan feladatokat, amelyeket jobban csinál, mint az állam, a munkáját hatékonyabban képes megvalósítani, mert a helyszínen van, emberek között, a helyi társadalomban él. Tulajdonosa az iskoláinak, így sokkal jobban képes gondozni intézményeit, mint az állam. Nagyon fontos volna, hogy mielőbb önkormányzati és magánkézbe kerüljenek Magyarországon az alapfokú oktatási intézmények. De nem csak nálunk, hanem Közép-Kelet-Európa régióiban mindenhol, azokban az országokban, ahol még mindig úgy gondolják, hogy az ilyen intézményeket központi kézben kell tartani, csak azért, hogy a kézi vezérlés módszerével lehessen irányítani az oktatást, de legfőképp azért, hogy a napi politika szintjén bele lehessen szólni a tanításba.

Az egyik módszer tehát a valódi önkormányzatiság, az, amelyik tisztességgel kíván elés leszámolni a múlttal. De nem bánik igazságtalanul azokkal, akik a múlt rendszerben ették meg a kenyerük javát, akiket átugrott a jelenkori történelem, s akik arról pedig igazán nem tehetnek, hogy közben megöregedtek. A biztonságos, jól kezelt átmenet az egész jelenkori magyar társadalom számára létkérdés. A másik módszer a jövőbe látás, a jövőbe való beruházás, mert minden okos és szegény ember a gyermekei iskoláira, a jövő nemzedéke művelődésére, kiteljesedésére áldoz, nem csak pénzt, de időt is. És végképp nem sajnálja a tapasztalatok időben történő megosztását, átadását. A harmadik lényegi módszer, illetve eszköz a szocialista blokk, a beidegződések lebontása. S ezzel ellentétben a társadalmi önszerveződések kibontakoztatása. Ennek is megvan a maga hagyománya nálunk, hiszen azok a márciusi ifjak, mai divatos szóval azt mondanák, hogy ez egy jó buli volt, mármint a rendszerváltoztatás. Az akkori sem és ez a mostani sem a kormányzati szervek által rendezett találkozó. S később sem vált hivatalos szervvé egyik „spontán" kezdeményezés, szerveződés sem, mert tisztességes, szabadgondolkodású emberek hozták össze. Igen, mindig is volt a civil társadalmi szerveződéseknek történelmi szerepük, komoly és hiteles szerepük volt a mostani rendszerváltoztatás előkészítésében

is. S valóban, ahogy Németh Péter Mikola mondta bevezetőjében, Vácott minden ellenzéki párt a Madách-körből nőtt ki. S ez akkor, 1989-ben így is volt rendjén. Ez az egyik lehetőség volt a sok közül, hogy így legyen. Ellenben történhetett volna másképpen is, úgy például, hogy az MSZMP szervez irányítottan egyesületeket. De akkor, 1988 októberében, még jóval az egyesületi törvény előtt nem tehette, ez volt a Madách-kör szerencséje, jelenkori szerepének is ez ad jövőképet. Valójában az, hogy megteremtsen egy olyan helyi polgári közeget, megteremtsen egy olyan együttgondolkodásra hívó nyitott fórumot, ahonnan el lehet indulni abba az irányba: az egypártrendszer, a diktatúra utolsó időszakában is így történt, hogy a politikai vélekedés is szabad, félelem nélkül megfogalmazható, kimondható. Azért nem zárják azonnal börtönbe az embert. Ez korábban lehetetlen lett volna. Ez hihetetlenül nagy dolognak számított akkoriban: a szólásszabadság. S nem sokkal később vált világossá, hogy az eltérő politikai akaratok különben is megtalálják különböző fórumaikat, majd törvényes alakzataikat is. Így jönnek létre azok a pártok, amelyek aztán önálló jogi személyekké válnak. Mostanában kezdtünk eljutni oda, ahová általában a demokratikus világ a II. világháború után a hidegháború időszakában eljutott. Elkezdett összeállni egy nagy jobbközép, s egy nagy balközép politikai csoportosulás Magyarországon. Ez utóbbiból, reménykedjünk, hogy előbb-utóbb egészséges balközép lesz majd. Liberálisokká, miként Németországban, nálunk a Szabad Demokraták Szövetségének tagjai váltak. Még az a jó, hogy nálunk nem került be a parlamentbe egyetlen egy zöld párt sem. Nálunk szerencsénkre minden pártnak megvannak a zöldjeik, még a kisgazdáknak is. Így tehát a mi agrárországunkban létezik egy negyedik, nehezen elhelyezhető parlamenti párt is, ez a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt. Így alakult ki Magyarországon az egypártrendszert követően a pluralista többpártrendszer. Legyünk méltányosak, és mondjuk meg, minden nehézség ellenére, hogy nem korszerűtlen ez a berendezkedés. A megújult politikai rendszer kialakulásával most már nyugodtan átvehetnek bizonyos társadalmi köröket, szerepeket a civil szerveződések, visszakaphatják eredeti polgári funkcióikat. Ennek megfelelően a Madách-kör is ezt teheti.

A mi Egyesületünk esetében nem véletlen, hogy most is itt vagyunk a Madách Imre Művelődési Központban, hiszen a Pest Megyei Levéltár Géza király téri épülete után, ahol megalakultunk, ez lett a székhelyünk. A Madách-kör egy európai barokk kisváros, egy nagyon szép, kulturált Duna-menti településnek szellemi műhelye kell, hogy maradjon. Ez a mi felelősségünk, ha már több mint fél évszázadon át, kisebb-nagyobb megszakításokkal ugyan, de mégis csak állta az idők politikai viharát, és működőképes maradt a Kör, köszönhetően azoknak a tagtársaknak, akik a végsőkig kitartottak benne és mellette. De különben is, ha a szabadság kis körei megszűnnének, ha minden uniformizálódna, akkor nem vitás, jaj volna nekünk, betűs álmodozóknak! És minden bizonnyal szegényebbek lennénk, mert hiszen szükségünk van arra, hogy ne csak a „varázsdobozra”, a virtuális valóságot közvetítő tévé vagy épp a számítógép képernyőjére bámuljunk, mert hiszen, hogyha elfelejtünk szólni egymáshoz, elfelejtjük időben és kellőképpen informálni egymást, akkor bizony atomjaira hull a mi rendszerváltoztatott magyar társadalmunk, és nem leszünk eredményesek, még egyénileg sem.

Én ünnepélyesen szeretném javasolni, hogy ne felejtsék, ne felejtsétek el a Madách-kört, mert most egy újabb fontos periódusa kezdődhet. Az ellenzékiségben a történelmi

szerepét méltán betöltötte, ezt láttuk, megtapasztaltuk. Most az alapító okiratában megfogalmazottaknak megfelelően a művelődés területén a város és térsége szolgálatában a határokon is átpislogva, sőt átnyúlva teheti tovább a dolgát, amire, lássuk be, nagyon nagy szükségünk van a magyar–szlovák határ mindkét oldalán. Nagyon lényeges politikai szempont, hogy épp most eljutottunk térségünkben végre odáig, hogy a Magyar Koalíció Pártja, az MKP helyet kapott végre a szlovák kormányban. Reményeink szerint egy olyan kormánynak lett a tagja, amely ellentétben elődjével, azt az egyedüli helyes célt tűzte ki maga elé, hogy a Szlovák Köztársaság igen is kerüljön be hozzánk hasonlóan az Európai Unióba és az Észak-atlanti Szerződés Szervezetébe, tehát a NATO-ba, mert más választásuk nekik sincsen. Ha ez megtörténik, akkor ez egy újabb garancia arra, hogy lényegi lesz a változás, ami Szlovákiában történik, s jövőbelátó is. Ez a folyamat szolgálni fogja egyszerre a szlovák többségnek az érdekeit, és a magyar kisebbségnek az érdekeit is. És így bizonyítani lehet majd, hogy ezek nem egymást kizáró okok, hogy ezek által nem úgy lehet elképzelni a világot, hogy ami jó az egyiknek, az természetszerűen rossz a másiknak. Sokkal több olyan dolog van, ami összeköt bennünket, mint ami elválaszt. Hosszúhosszú, határ mellé beszorított felvidéki területek, amelyek Szlovákia déli sávjaként a szlovákiai magyarságnak is ősi lakóhelye, a Palócföld, ez a környék talán a legsebezhetőbb. Nagyon nagy szükség van tehát arra, hogy lélekben a nemzetegyesítés szándékával segítsük egymást.

Segítsük meg egymást azzal, hogy cseréljük ki a gondolatainkat, és mutassuk fel egymásnak újra és ismét az értékeinket. Mert az istennek hála, a határ mindkét oldalán élnek magyarok és szlovákok is, tehát azt remélem, hogy a Madách-kör nemcsak segítséget fog adni, de szellemi mentora, műhelye is lesz a szomszéd országokban létrejövő magyar és szlovák civil társadalmi szervezeteknek, amelyek szintén hamarosan megalakulnak, s akkor szövetségeseket, jó barátokat keresnek. Így remélhetőleg a mi Madách-körünkben egyhamar meg is találják az együttműködő partnerüket. És akkor ez az újabb szerepvállalás ad majd új lendületet a tízedik évébe érkező egyesületnek, s tölti majd ki kellő tartalommal a Madách-kör, mondjuk meg őszintén, az utóbbi időszakban egy kissé kiüresedett életét.

– Mi tesszük továbbra is a dolgunkat, amíg s ahogy lehet, kedves Tamás, a katonák közül, természetesen, legszívesebben veled együtt. Ám ha muszáj, úgy nélküled is, mert mi „muszáj-Herkulesek" lettünk, mert váczikában másként nem tehetünk. Ez a szellemi műhely, meglátásom szerint felelősséggel tartozik mindenekelőtt a Madách-kultusz ápolásáért, továbbá a felnövekvő nemzedékekért, de felelősséggel tartozik azok emlékezetéért is, akik már nem lehetnek a Körünkben. Kedves jelenlévők, engedjék meg, engedjétek meg, hogy most felolvassam a nevüket. Bíró Károly bácsi, nyugalmazott tanár, aki verseket írt, és milyen erős hittel jelent meg '88-ban közöttünk, bízva abban, hogy folyóiratot alapítunk majd. Meg is született 1991-ben a Katedrális *című irodalmi, művészeti, bölcseleti folyóiratunk, amit a Soros Alapítvány támogatásával indíthattunk el, de csak 1993-ig jelent meg, mert városunk olvasóközönsége nem fogadta be a lapot, túl avantgárdnak tartotta. Sajnos Károly bácsit hamarosan követte a túlvilági létbe kedves felesége, Bíró Károlyné, nyugdíjas tanár néni. Dombay Sándor bácsi, nyugalmazott építészmérnök, akinek nagyon sokat köszönhet ez a város, hiszen ő és Dercsényi Dezső művészettörté-*

nész határozták meg például a Március 15. tér változó, barokknak meghagyott 20. századi arculatát. De az ő városvédő munkájuknak köszönhető az egységben megtartott belső barokk városkép is. Végtelen és tehetetlen szomorúsággal töltött el a hír, amikor Kovács Tünde, színjátszó tanítványom a Fiesta Színházából, az egyik Ariel Shakespeare A vihar *című színművében a vonat elé vetette magát. A tragédia megtörtént. Azóta is csak azt kérdezzük egymástól: de miért!? Mint ahogy Mózes István barátunk, a szolnoki színház rendezője öngyilkossága előtt is érthetetlenül álltunk. Ők voltak azok, akik az „öngyilkosok hatalmával" léptek ki Körünkből. És korán itt hagyott bennünket Okolicsányi Lóránt agrármérnök, a mi jó Lóri bácsink, az örökös és lelkes természetvédő, akinek valóban akkora jó szíve volt, hogy az lett az ő végzete. Hiába kérleltük, mondtuk neki: ne lóti-futizz, ne intézkedj Lóri, neked már az orvosaid rég elrendelték, hogy kímélned kell magad, de legfőképp a te „birodalmadat", a rosszalkodó szívedet. Ilyenkor szemüvege alatt könnybe lábadó szemekkel, mégis mosolyogva az égre mutatott, s azt motyogta selypesen, hogy neki már réges-régen az égiek az orvosai, ha nem így lenne, akkor valószínű, ő már nem is lélegezhetne.*

1995 tavaszán kísértük el utolsó útjára a Farkasréti temetőben drága jó Rózsa Bandinkat, az utolsó poéta doctusok egyikét, elnökségünk tagját, aki csendessége méltóságával hét és fél éven át, ahogy ő maga írta az Elérhetetlen föld című antológia dedikációjaként, a váci pácban élt közöttünk. Ő indított el bennünket, a Főbe(n)járókat a költészet frontjain, mint addig ismeretlen váci költői nemzedéket, akik közül persze csak ketten voltunk váciak: Vámos György és jómagam. Itt a szemben lévő Fésűfonó és Szövőgyár könyvtárában, a Költészet Napján versfelolvasás közben érte az első és végzetes szélütés, agyérelzáródás. Kegyetlen pillanat volt az – így adott hírt a történtekről Schmidt Ferenc, a váci garabonciás. Suba Vilmos bácsi is meghalt már, aki úgy jegyezte be nevét a Madách-kör emlékkönyvébe, mint nyugalmazott szakfelügyelő, büszke volt a hivatására. Tragikus sorsú fia, Suba Attila nem sokkal később követte édesapját, megmagyarázhatatlan okok miatt otthonában felakasztotta magát a padláson. Kétségbeejtő, de ő a harmadik öngyilkos a Körből, ami arra enged következtetni, hogy bizony érzékenyen szomorú és végzetes emberek társulása volt és maradt a mi Madách-körünk. Szentesi Miklós tanár urat, a kedves jó Bazilt, a református egyház szertartása szerint búcsúztattuk el nem is olyan régen. A Madách-kör örökös elnökségi tagja volt ő, egyesületünk egyik szellemi mentora, akinek Kossuth utcai lakásán gyakran találkoztunk, mert a 80-as évek lényeges konspirációinak színhelye volt a tanár úr titkos találkozókról és klasszikus művekről nevezetes könyvtárszobája. Váci György ferences rendi „kisegítő" testvér, aranykoszorús könyvkötőmester emlékét kívánatos még felidéznünk, akinek a Papp László népművelő által rendezett emlékkiállítása ma is megtekinthető Madách Az ember tragédiája *első színházi bemutatóinak archív dokumentumfotóival együtt itt, a Madách Imre Művelődési Központ hátsó körfolyosóján. Ezúton is ajánlom mindenki figyelmébe.*

Ezen az évfordulón, ünnepi esténken, végezetül tisztelegjünk úgy elhunyt Kör-társaink, és barátaink emléke előtt, hogy megidézzük szellemüket, s felolvasunk az akkori mindenapjainkat jellemző, életesen és kritikusan megörökítő költeményeik közül. Az egyik verset Rózsa Endrétől.

Elsüllyedt csatatér

sosem halunk meg ezen a csatatéren
mert nem csatatér ez s mi nem harcolunk
csak kínjában megrepedt föld ez itt dehogyis lövészárkok
mesebeszéd hogy ágyú tátog csak kitárt szánkat
szövi be a pók

sosem halunk meg ezen a csatatéren
a kelő hold süt rá hogy négy sarka fölfelé kunkorodik
csak legelő ménes ez itt ki eszelné ki hogy ezek mind
a mi paripáink
patáikkal vérbe torpanva a hirtelen csönd szobraiként
sosem halunk meg ezen a csatatéren
mi még sohasem jártunk erre s ha jól emlékszünk
nincsen is
csak lábnyomainkat keressük
lépésenként egy levelet csak
melyet tékozlón itt hullattunk s nélküle most már
nem lehetünk

sosem halunk meg ezen a csatatéren
itt csak a vad krumpli bokra kotol élemedett kék tojásain
a sík közepét mint a szökőkút fürtökben törik át
a hangyák
lassan üres lesz belül a föld mint a termesz-rágta
krumpli gumó
sosem halunk meg ezen a csatatéren
egy fia ellenség sincs erre az is a hegyek mögé búvik
egyik katonánk a folyóba pisál másik állszíját igazgatja
tábornokaink vigyázzban állnak piros csík issza
fel tenyerüket
az elsüllyedt csatatér ez összes kellékével és figuráival
a kiszántatlan álmok a jövendő légszomjában élők helye
az elevenek köztemetője a holtak nyüzsgő tartománya
s ama álbölcsek hona akik kavicsot ültetnek szívünk alá

sosem halunk meg ezen a csatatéren
dehát mért csatatér ez ha nem csatatér
ha csak a tenger kaszálja a lábon álló eget
ha csak a kalászok nőnek fejjel lefelé

Vác város ünneplő közössége a Madách-kör tagjaival.
Az 1849-es győztes Váci csata 154. évfordulóján Götz tábornok üres sírboltjánál emlékezünk.
Az osztrák tábornok a váci csatában esett el. Honvédeink, megadva a végtisztességet
az ellenségnek is, itt temették el a váci Alsó-városi temetőben, ahonnan a későbbiekben a család
szállíttatta el örök nyughelyére: magyar földről osztrák földre.

A másik verset Baka Istvántól olvasom fel, aki tíz évvel halála előtt, 1985. április 16-án járt Vácott a Madách-körben, azon a bizonyos Tiszatáj-esten, amit az Új ballada *című versemben „énekeltem" meg, s ami országos botrányt váltott ki a regnáló egypártrend-szerben, s a Kör sajnálatos ellehetetlenítéséhez vezetett.*

Hurok-szonett

Erdő vagyok – eltévedek magamban
Gyökér vagyok – nyakamra hurkolódom
A kéklő fulladásos alkonyatban
Vagyok s leszek de nem tudom mi módon

Hold-fűrész tép belém porom szitálja
Kiszáradt zápor elfogyok zihálva

Ki árnyaim a föld könyvébe írtam
A levelek szemét vörösre sírtam
S nem könny szememnek ezre hull a tájra
Parázsló csont vagyok s min ég: a máglya

Voltam s leszek de nem tudom mi módon
A fulladásos kéklő alkonyatban
Gyökér vagyok – nyakamra hurkolódom
Erdő vagyok – eltévedtem magamban

(1987)

Köszönjük meg, hogy újra és ismét egy körbe terelgetett Mibennünket a Mindenható.

(A beszédek elhangzottak Vácott, a Madách Imre Művelődési Központban, 1998 novemberében.)

Egy évtizeddel később „Szemközt s háttal” – Katona Tamás, Medvácz Lajos
és egy palóc menyecske társaságában a szlovákiai Ipolybélben (Bielovce),
a Simonyi-temetőkápolnánál a család egyik tagja,
az 1848-as honvéd, huszár-főhadnagy, Simonyi Sándor nyughelyénél.
Fotó: Köpöczi Rózsa

Családunk ünnepi kis kiruccanása 1957 idusán édesanyánkkal, Németh nagymamával, Enikő húgommal és az ismeretlen játszópajtásainkkal a háttérben. Fejemen huszárcsákó. Mátrafüredi lakásunkhoz közeli Dobogókő hegyén állunk, a Kozma-kilátó alatt. A fotót édesapánk, dr. Németh László készítette.

Kosáry Domokos ünnepi beszéde a győztes Váci csata konferenciáját követően,
1989. áprlis 10-én, a Hétkápolnánál a Madách-kör és a Váci Huszár Bandérium rendezésében.

VÁCI KÖRKÉP

Beszélgetés Cservenák Péterrel, a született váci lokálpatriótával

Megtettem mindent, amit megtehettem.
Kinek tartoztam, mindent megfizettem.
Elengedem mindenki tartozását.
Felejtsd el arcom romló földi mását.
(Dsida Jenő)

Németh Péter Mikola – *A Madách Rádió mikrofonjánál szeretettel köszönti hallgatóit Németh Péter Mikola. Megszokhatták már, kedves hallgatóink, ebben a vesealakú diagramban, amiben elérhetőek vagyunk Újpesttől Nagymarosig, Szentendrétől Esztergomig, hogy a ciklikusan, hetente jelentkező Váci lokálpatrióta című műsorunkban egyéniségeket, individuumokat, személyiségeket szólaltatunk meg. Az első kérdésünkkel általában azt tudakoljuk kíváncsian a mikrofon elé ülőtől, hogy vajon ki is az a valaki, aki vállalta a bemutatkozást, némiképp a megmérettetést is. Fontos, hogy első lépésként valahogy, valamiképp betájoljuk az illetőt. Elöljáróban vázlatosan fel- és megismerjük őt. Mert gyakran előfordul, hogy akivel városunkban évtizedek óta együtt, egy légtérben lélegzünk, élünk, mégsem ismerjük, mert nap mint nap elmegyünk egymás mellett az utcán. De az is előfordulhat, hogy időnként egy közösségbe, társaságba járunk, esetleg egy felekezethez tartozunk, mégsem tudunk túl sokat egymásról. És ha csak úgy látásból ismerjük egymást, akkor az a kép általában meglehetősen szubjektív, ami nem biztos, hogy azonos avval a képpel, amit az illető magáról vall és gondol. Ki is tehát valójában az az ember, akivel ma beszélgetni fogunk? Ő majd elmondja, mert valahol valamikor mindenkinek jó, ha egyszer elkészíti, majd le is teszi azt a bizonyos hangos névjegyét. Ki is vagy te valójában, Cservenák Péter? Egy múltba merengő műértő-ezermester, numizmatikus, műgyűjtő, műemlékvédő? Vagy egész egyszerűen „csak" egy „régiségmániás", mert így is mondhatnám. De az is lehet, hogy egy olyan megszállott ember a kevesek közül, aki szerelmese az antik tárgyak világának. S így olyan tárgyakat gyűjt előszeretettel, sőt mi több, ment át a jövőbe, melyeket mások semmibe sem vesznek. Feltételezésem szerint ugyanakkor, esetedben valamiféle nagyon is tudatos gyűjtőmunkáról, restaurálási kényszerről, rendszerezésről van itt szó. És persze más egyébről is: állagmegóvásról, javításokról, referálásokról, vagy ki tudja, hogy még miről nem? Nem kívánom megismételni a kérdést:*

mutatkozz be, légy szíves, hogy te kinek és minek érzed, tartod önnönmagadat kedves Cservenák Péter?

Cservenák Péter – Amit itt felsoroltál, kedves druszám, a sorrendiséget leszámítva, valahogyan rám nézve igaz mindegyik. Gyerekkorom óta vonzódom a művészetekhez, a műtárgyakhoz, a régiségekhez, kultúránk egészéhez. Mindig is belső késztetést éreztem, és valamiféle ihletettség irányított afelé, hogy a dolgokat a maguk valóságában megismerjem, megvizsgáljam, mert a zsigereim mélyén mindig is szerettem a múltat. Álmaim álma a régészet volt, élethivatásként különböző okok miatt nem voltam képes megvalósítani, ám a régészet szeretete az továbbra is a mai napig bennem él töretlenül. A nagyszülői házban kaptam meg azokat a készetetéseket, hogy úgy mondjam az életre szóló indíttatást, s az ihletettséget is talán arra, hogy a múltról, a családunk történetéről ne feledkezzem el és meg. Mire is gondolok? Ahol éltünk, annak az épületnek a berendezéseire, a családom intelligenciájára etc. Mindezeket alapul véve, megtapasztalva, egyre tudatosabban készültem a mai mindennemű tevékenységemre.

– A családotokból, a felmenőid között esetleg voltak már valakik, akik hasonló szenvedéllyel műtárgyakat, régiségeket gyűjtöttek?

– Ha nem is tudatosan, de mindenképpen olyasmikkel is foglalkoztak a családomból néhányan, akik valamiféle mentési és gyűjtési feladatokat láttak el. A családi lakás berendezései, a festményektől elkezdve, a bútorokon át régi „antik tárgyaknak", értékeknek számítottak, így elköteleztek engem is. És a könyveknek valamiféle különös hatása, sugallatta volt, azt tudatosították bennem, hogy a legkisebb érték is, ami ránk maradt a múltból, megbecsülendő.

– Most ugye nemcsak arról beszélgetünk, hogy műtárgyakat és régiségeket gyűjtesz előszeretettel, hanem, hogy a talált tárgyakat életre is kelted, hiszen tisztogatod, javítgatod, reparálgatod őket. Gondolom, ehhez valamilyen szaktudásra is szükség van.

– A régiség értéke az egy idő után a szemeben megnőtt. Sőt, a műtárgy szeretetével együtt, a belső manuális késztetésemtől vezérelve, ha egyszer, egy tárgy a kezembe került, azt olyan szemmel mindenféleképpen megvizsgáltam, hogy hogyan lehetne azt ismét az eredeti állapotának megfelelően működésbe hozni, funkciójába visszaállítani, ha olyan értékes tárgyról volt szó.

– Ilyenkor mitévő vagy? Mondjuk, szétszeded vagy épp miszlikekre darabolod a talált tárgyat, s aztán újra összerakod?

– Igen, ha olyan az a tárgy, mint mondjuk egy antik falióra, akkor igen. Különösen a míves órák inspirálnak rendkívüli módon, mert nemcsak esztétikai élményt jelentenek, hanem feladatot is adnak. S az a tárgy, ami régóta ott lógott valahol és porosodott a falon, vagy a komódon állt némán, az engem rendkívüli módon irritált. Így éreztem belső késztetést arra, hogy belenézzek, s hogy újra életet leheljek belé. Ilyen alapon nekikezdtem és egyre fokozatosabban, egyre tudatosabban beszereztem az összes föllelhető szakirodalmat, amit csak el lehetett érni az órajavítás tárgyában. Mindenféle szakkönyveket beszereztem, legyen az német, angol esetleg szlovák nyelvű, amiből a szakdolgokat szótár segítségével ki tudtam keresni, és egy idő után képes voltam a javítást megoldani.

– Nyilvánvaló, hogy ezek a régiségalkatrészek, és a javításhoz való szerszámok, eszközök a gyűjteményedben megtalálhatók. Elképzelésem szerint a javítómunkád nyilvánva-

lóan úgy nézhet ki, hogy négy-öt azonos típusú órát szétszedsz, és azok alkatrészeiből egyet újra összeraksz, működődésbe hozol.

– Ez így egy érdekes feltételezés. De én egy matuzsálemet, egy öreg tárgyat, amivel éppen, idézőjelben legyen mondva, „gyógyítóként" foglalkozom, sohasem szedek szét csak azért, hogy abból alkatrészeket szedjek ki, hogy azt egy másik órába tegyem át, pótoljam. Ezt úgy oldom meg, ha a javításhoz alkatrészre van szükségem, hogy járom az olyan forráshelyeket, ahol alkatrészeket lehet beszerezni, a régiségkereskedőket a különböző piacokon, a pécsi vásárt, ahol órákkal foglalkozó emberek, már réges-régen megtették helyettem. Így már eleve kibontott alkatrészeket építek be a gépezetbe, a mechanikába. Ha pedig nem tudom beszerezni a javításhoz szükséges darabot, akkor otthon a műhelyemben legyártom, tehát ma már pótolni is tudom az óramechanizmus nagy részét, egy fogaskereket, egy ingát, egy mutatót, egy súlyt, a hozzátartozó dolgokat.

– Esztergálod?

– Esztergálom, fűrészelem, előrajzolom, kivágom, kalapálom, domborítom. Amit éppen kíván ez a tárgy.

– Tudunk-e, Péter, valami figyelemre felkeltőt, érdekeset, eddig nem hallottat közölni a kedves rádióhallgatókkal az óratípusokról, az antik faliórák sajátosságairól, olyasmikről, amelyekről manapság már csakis bennfentesektől hallani, és akkor is ritkán. Mondjuk, jó lenne meghallgatni olyan tárgyaknak, óráknak a történetét, amelyeket kézbe vettél, s te meg is javítottál.

– Igen, számtalan ilyent tudok mondani. A szekrényes falióra mint műtárgy az a fajta régiség, aminek a kultusza az Osztrák–Magyar Monarchiában, a 18. század legeslegvégén alakult ki. Úgy is nevezték stílusosan, hogy bécsi regulátor. Ezek a korai órák kerültek először a lakások falaira, a szekrények általában a legkülönbözőbb fából készültek. A korai darabok nagyon szép empire és biedermeier stílusúak. Küllemük, a szerkezetük pedig általában egyedi kivitelezésű. Majdnem minden egyes darabnak van valamilyen különlegessége, amiről nem tudni, hogy miért olyan, amilyen, csak azt látni rajta, hogy egyedien szép és iszonyú nehéz helyreállítani. Sajnos, akik az elmúlt 200–250 év alatt órajavítással foglalkoztak, azok általában mind maradandó károkat okoztak az órák szerkezetében. Természetesen voltak, vannak ritka kivételek is.

– Érdekes lehet még, hogy az órákon kívül milyen tárgyakat gyűjtesz, javítasz még kedves Péter? Engem legalább is érdekel, s úgy gondolom, hogy a rádióhallgatókat is.

– A régiségeknek az egész keresztmetszetét kedvelem. Úgy tudnám jellemezni, hogy egy bizonyos időn túl szinte minden belefér a régiség kategóriájába, a gombfoci is, így válik számomra érdekessé, hovatovább értékké. Természetesen vannak kiemelt kedvenceim, az órák, a könyvek, a metszetek között, de leginkább a városunkkal kapcsolatos dolgokat, a legkülönbözőbb tárgyakat, legyen az egy korai szódásüveg, amit a váci szikvizes készített valamikor, vagy egy váczi feliratú tégla, vagy a város bármely mesterének egy-egy egyedi és kivételes alkotása, terméke, a helyi nagyságok levelezése, és sorolhatnám még tovább, de nem teszem, mert kitöltené a műsoridőt.

– Ezeket a tárgyakat, mert az rendben van. hogy szenvedélyesen gyűjti valaki; és az is rendjén való, hogy javítgatja hozzáértéssel, kisebb-nagyobb sikerrel. Mégis valamilyen formában csak rendszereznie szükséges azt a gyűjteményt, gondolom én. És mi történik

akkor, hogyha már annyi van a műtárgyaidból, hogy nem férnek be és el a lakásotokba, kiszorítanak a Tabán utca 50.-ből? Itt laksz ugyanis, ez a családi házatok, panorámával a Dunára. Úgy láttam, amikor legutóbb nálatok jártam, hogy az alagsortól, a padlásig telisteli van már műtárgyakkal, régiségekkel az épület, a konyháról és a szobáitokról már nem is beszélve. Mi fog történni velük, a műtárgyakkal, s veletek, a lelkekkel egy idő után?

– Igyekszem természetesen nem ész nélkül, hanem tervszerűen végezni a gyűjtőmunkát. Tudom, hogy mindent kordában kell tartani ahhoz, hogy az ember rendszerezni tudjon. Igyekszem hát a költői rendetlenség, ami körülvesz úrrá lenni, abba egy kis szervezettséget vinni, kisebb kapaszkodókat, tájolási pontokat teremteni a káoszban. Vagy úgy elrendezni a dolgaimat, hogy szükség estén meg is találhassam azokat. Az óraalkatrészek például a különböző funkciójuknak megfelelően különféle formátumú és színű dobozokban tárolom. A képeslapjaim vannak a legszigorúbb rendben és rendszerben. Szükség estén bárki bármit kér tőlem, egy fotót mondjuk, azt egy másodperc alatt képes vagyok prezentálni, a magam módszere szerint felállított, sajátos rendem, rendszerem alapján eligazodom a látszólagos rendetlenségben is.

– A költői rendetlenséget magam is ismerem.

– Mondom, a tárgyakat igyekszem valamilyen módon kezelhetővé tenni, mert ha nincsen rendszerben, akkor elveszik az ember az összevisszaságban, nincs értelme az egésznek.

– Eszerint a gyűjteményed leltári rendszerben van, a te saját logikád szerint. De van-e rajtad kívül még valaki, aki kiismeri magát a „csernákpéteri” logikai rendben?

– Azt hiszem, hogy nincsen.

– Mert egy gyűjtő, jó, ha gondol az utókorra. Nem gondolod? Mert mi lesz akkor, ha az utódok, az örökösök megkísérlik majd ezeket az értékeket jobb időkre átmenteni, mondjuk a harmadik évezredbe, mint ahogyan ezt a gesztust te magad is megteszed most, itt a századvégen. Miközben te ott tartasz, hogy továbbra is csak szorgalmasan gyűjtesz mint a méhek vagy mint a hangyák, mert bizonyos értelemben régiségmániásnak, műmentőnek, műemlékvédőnek is érzed magadat, meg még kitudja, hogy minek és kinek nem. Összetett személyiség vagy tehát, úgy vélem, kedves Péter. A gyűjtőszenvedélyed az például micsoda? Egyszerűen csak életfolyamat, kielégítendő életérzés, avagy olyan mánia, ami nélkül egy idő után már élni se képes az ember, betegség tehát? Azt hiszem, hogy a te esetedben egyszerűen nincs másról szó, mint a tárgyak, az objektív valóság szeretetéről. Vagy egész egyszerűen csak arról, hogy a felpörgetett globális időt, megkísérled lelassítani oly módon is, hogy a múltban, az emlékeidben élsz és kutatsz. Hiszen ahogy eddig elmesélted, szinte minden tárgyhoz valamiféle emlék fűz, érzelmi közöd van tehát a tárgyakhoz. Olykor-olykor, ha önmagad, a „szépség labirintusában” nagyon messzire kívánsz eljutni, akkor azt az emlékeid segítségével, felidézésével meg is teheted. Kezedbe veszel egy tárgyat, egy olyat, amelyhez érzelmi közöd volt, van gyermekemlékezeted óta. Talán emlékszel még arra, hogy neked is volt a gyermekkorodban egy vagy több olyan tárgyad: egy kis kavicsod, egy hajtincsed, egy szelencéd, amiről a legmélyebb gyermekkori emlékeid jutnak eszedbe, ha erőteljesen rágondolsz, elkezded elemezgetni. Tehát én valahogyan így képzelgek a tárgyak szeretetéről. Filozófiaóráim kezdetén is azt kértem a középiskolás diákjaimtól, hogy olyan tárgyakat hozzanak magukkal az iskolába,

amelyekről szívesen beszélnek, mesélnek az óráimon mások előtt is. Még úgy is, ha szemérmesen megvallják, hogy mély érzelmi közük a kiválasztott tárgyhoz való viszonyukban zavarba ejtő, ami, ha beszélnek róla, akkor időnként az a kiszolgáltatottság érzését kelti a lelkükből. De hát az emocionális memory, az érzelmi emlékezés mindennél fontosabb az életünkben, hiszen ez a filozófia alapja is, a gondolkodás szeretetéé. Te vajon hogyan vélekedsz minderről?

– Szép és jó és kerek is ez a kérdés. Honnan is indulhatnék? Mindenképpen szükségeltetik az a mély és elköteleződő szenvedély, amiről már eddig is beszéltünk. A magamrészről a szenvedélyemet igyekszem természetesen kordában tartani, hogy még pontosabb legyek, a józan ész határain belül tartani. A tárgyak függőséget nem okoznak számomra. Azt nem szeretném, ha bármilyen függőségő viszonyba kerülnék a tárgyakkal. Azért próbálom valahogyan szelektálni azokat, nem a darabszámra törekszem, hanem értékállóságra.

– Tehát a gyűjtés nem „narkotikum" számodra, azt kívánod ezzel mondani.

– Igen. Az elsődleges célom a belső érzelmi indíttatásom efelől az, hogy azok a tárgyak, amelyek a látókörömbe, a kezembe kerülnek, azok megmeneküljenek a teljes pusztulástól. Ezzel a gesztussal a kultúránknak, a múltunknak egy parányi részét, szeletét, apró pici kis morzsáját, a dzsumbujból, a haszontalanságból kibányászva újra működőképes, élvezhető, funkciójának megfelelő állapotba hozzam. Így a gyűjtőszenvedélyem nem válik öncélúvá. Az ajtóm különben is bárki előtt nyitva áll, aki kíváncsi a régiségekre, a váci műtárgyakra. S azt kívánom magamnak, hogy ezt szenvedélytől átfűtött az örömömet, minél több váci polgárral és hazafival, minél több emberrel meg tudjam osztani, szeretetben.

– Az jó, ha képes vagy odafigyelni arra is, többszöri beszélgetésünk alkalmával megerősítetted már, hogy erős lokális kötödésed okán a gyűjteményedben mindenképpen első helyük van a váci értékeknek, és főként a helytörténeti értékeknek. Ezért gyűjtesz előszeretettel 18–19. századi és még korábbi dokumentumokat, okiratokat, könyveket, amelyekből a helyi történelem feltárható, elemezhető, visszaolvasható. Mégis, milyen könyvek és dokumentumok ezek? Néhányat talán érdemes volna név és cím szerint is megemlíteni közölük a kedves rádió hallgatóknak.

– A családi értékeink gyűjtésében, az antikváriusi munkámban megkíséreltem egyfajta korlátot szabni, hiszen olyan hatalmas szerteágazó az örökség. Így jutottam el, benső indíttatásomra építve, ahhoz a felismeréshez, hogy kijelöljem magamnak a családi és a váci tárgyak gyűjtésének feladatát. A helytörténeti munkák voltak az elsők, amelyeket elkezdtem gyűjteni: Váccal kapcsolatos írásokat, könyveket, különböző kiadványokat. Miközben örömmel konstatáltam, hogy a városunk helytörténeti gyűjteménye kiemelkedően értékes, országosan magas. Az elmúlt időszakban volt egy aukció, amin helytörténeti munkákat árvereztek. Példaként említem, hogy Miskolcról és Kecskemétről három-három munka, Vácról pedig tíz munka volt ott látható. Ebből az következik, hogy városunk már a történetírás korai időszakban több szerzőt is foglalkoztatott, köztük Dezericzky József Incét. Anno, az ő latinul megjelent munkája megvan a gyűjteményemben, ami váci egyházmegyéről és az egyházközségeiről szól, a városunkkal, a püspöki várossal foglalkozik érdemben. Aztán a könyvtáramban van egy német nyelvű munka, Róka János kanonok

tollából, ami *Régi és új Vác* címen,1777-ben jelent meg. Azután gyűjteményem egyik dísze Farkasfalvy Findura Imre kis leveles füzetecskéje, ez a magyar nyelvű munka is megvan. Aztán amire a legbüszkébb vagyok, Karcsú Antal Arzén munkájára, egy kilenckötetes hatalmas mű ez, amelynek összegyűjtése óriási feladat, mert Karcsú Arzénnak sajnos különböző okok miatt korábban el kellett hagynia a várost, mint ahogy elkészült volna művével, így annak nagy része, idézőjelben legyen mondva, „raktáron" maradt, így nem tudta forgalmazni, illetve értékesíteni, s így az enyészeté lett mű. Ez a munka is megvan, egy korabeli műremek a kilenc kötet, a kilenc munka egybekötve. Aztán sorolhatom még, és nem is szeretném elfelejteni Tragor Ignác helytörténeti könyveit. Rendkívüli módon szeretem és tisztelem a munkásságát. Ő maga is úgy kezdte a város tiszteletét, hogy lépésről lépésre egyre mélyebben, egyre komolyabban ásta bele magát a helyi történeténelembe. Bátran merem állítani, hogy a munkássága olyan hatalmas, hogy párját ritkítja. Rengeteg műve jelent meg a Vác várai és képei című munkától egészen az ő kis aranyos irodalmi gyűjtéséig, a váci vidámságok, a váci anekdotákig. A helytörténeti munkákból még számos van, amit szinte fel sem vagyok képes sorolni. Inkább néhány szót ejtenék még a városunkban működő nyomdákról. Az első nyomdászunk Ambró Ferenc Ignác volt, aki a püspöki fennhatósággal és jóváhagyással három évig működött, és csak 1775-ben kapta meg a királyi privilégiumot a nyomdára. Ez is egy különleges helytörténeti eset, mert a nyomda 1772-től engedély nélkül működött.

– Mindehhez fűzzük még hozzá, mert bizonyára kevesek tudják, hogy Máramarosi Gottlieb Antal nyomdájából került ki annak idején az első magyar nyelvű irodalmi és művészeti, tudományos és bölcseleti folyóirat is. Az Urániát, a losonci születésű Kármán József (1769–1795) főszerkesztette, akit szentimentális regénye alapján, a Fanni hagyományai szerzőjeként ismerünk elsősorban. S akinek örökségeképp 1995-ben indítottam útjára a Madách Televízióban az Új Uránia című képes irodalmi, művészeti és bölcseleti folyóiratot. Úgyhogy a hagyományainkra igazán büszkék lehetünk. De folytasd, kérlek, tovább.

– Igen. Éppen a közelmúltban volt egy árverés, de olyan hatalmas volt az Uránia ára, hogy képtelen voltam megvásárolni. Három szám jelent meg, gyönyörű szép korabeli kötésben, színezett illusztrációkkal. Sajnos a pénztárcám kevés volt ahhoz, hogy meg tudjam vásárolni, hogy magaménak tudhassam ezt a nagyon érdekes folyóiratot.

– Ezt pedig mindenképpen fontos volna egyszer beszerezni, mert tudomásom szerint a helyi gyűjtőknek sincs belőle eredeti példánya. S tudomásom szerint a Tragor Ignác Múzeum könyvtárában az Urániának csak két agyonolvasott száma található meg, a harmadik hiányzik.

– Sajnos, ez a helyzet. De ez a folyóirat az a folyóirat, ami nemcsak irodalommal és művészetekkel foglalkozott, hanem a természettudományokkal, köztük az orvostudományokkal. Ezért is hatalmas a folyóirat gyűjtőtábora, s így nagyon nehéz a tárgyat beszerezni.

– Mennyi volt a kikiáltási ára?

– 70 ezer forint. Az elkelését, azt már nem is merem megmondani! Az Ambró-féle nyomda különféle magyar, latin, német, sőt szlovák nyelvű kiadványokat is készített. A saját korában nagyon eredményes kis nyomda volt. A legkülönbözőbb igényű és a legkü-

lönfélébb színvonalú kiadványok nyomtatását felvállalta: az első kiadású kötettől kezdve, a ponyván át, a különböző egyházi munkákig. Máramarosi Gottlieb Antal, aki az előbb említett Urániát is közrebocsátotta, ő hasonlóképpen folytatta az előző nyomdászunk munkásságát és elsősorban ennek a két nyomdászunknak próbálom a műveit, a kiadványait összegyűjteni.

– De nem csak könyveket és kiadványokat gyűjtesz, ahogy mondtad is már, hanem korabeli dokumentumokat is. Erről, ha néhány szót mondanál.

– Ez a legszélesebb skálájú terület, ezen a pályán bármire rá lehet bukkanni. Evvel összefüggésben elsősorban a váci nagyságok, személyiségek írásait, levelezését, képeslapjait gyűjtöm, az általuk küldött és postán kapott képeslapokat is. Számos képeslapom van, amit Tragor Ignác írt, például Bán Mártonnak, Varázséji Gusztávnak. De van egy Riba Hugó által írt kis levlapocskám is, ami most már a Művelődési Központban aluláját díszíti, mert közbenjárásoddal a Váci Körkép egyik tablóján is látható. És hát számos városunk nagysága, személyisége által írt választási röplap, levél a birtokomban van, így a legkülönbözőbb dokumentumok, köztük reklámok, egy-egy ügyvédnek, helyi kereskedőnek a levele, számlája és még sorolhatnám, hogy mennyi minden még.

– De mindezzel a sokféleséggel együtt a képeslapok a legfontosabbak számodra, ahogy az eddig elmondottakból kiveszem. Ez egy egész műfajrendszernek, mármint a fotográfiának és az ebből következő levlap gyűjtésnek a sajátos rendjét teremti meg. Ha egyálltalan lehet erről így képzelegnünk. Egy bizonyos korszaktól számítva teremtődik meg ez a lehetőség. Hiszen egyrészt a camera obscura feltalálásától beszélhetünk fényképezésről, másrészt a mindenféle más nyomdai technikáról, grafikai eljárásról, fénymásolásról, újabban szkennelésről is, ami kedvezett a képeslapgyűjtés mániákusainak. Milyen szisztéma szerint gyűjtesz, és egyáltalán milyen szempontok szerint rendszerezed azt a töménytelen mennyiségű képeslapot?

– Először is hogyan jutottam hozzá ehhez a sok-sok laphoz?

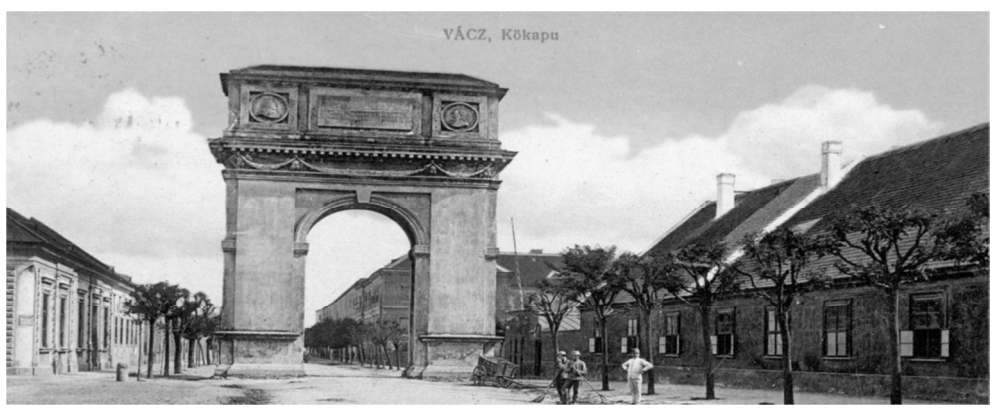
-- A forrásaim a családi fióktól, egészen Amerikáig terjednek. Minden lehetőséget megragadtam a gyűjteményem bővítésére. Ellátogattam a régiségpiacokra, vásárokra, gyűjtőklubba, antikváriumokba és cserenapokra. Felállítottam magamnak egy kis rendszert: a képeslapokat helyszínenként csoportosítom. Azon belül nézőpont, időrend és változatok szerint. Így nagyon könnyen vissza tudom keresni azt, amire épp szükségem van, vagy ha valaki kéri. A képeslap a szépségén kívül hihetetlen dokumentum- és forrásértékkel bír. Nagyon szeretem a városunkat, ezt már többször elmondtam, de talán még mindig nem elégszer. Vác olyan értékeket, olyan országosan ritka és egyedülálló műemlékeket tudhat magáénak, mint az ország egyetlen működő barokk szobrokkal ékesített közúti hídja, a Gombás-patak kőszentes hídja, amiről te a *Csend-élet* című versedet írtad, mikor még a Földváry téren laktál, s ami mind a mai napig ellátja eredeti funkcióját, közlekedünk rajta. Lehet, hogy közhelynek számít a Kőkapunk, vagyis a copf stílusban épült diadalívünk. Itt van az ország első, mai napig működő, Cházár Andrásról (1745–1816) elnevezett siketnémák intézete. És sorolhatnám még! A város szeretete juttatott el oda, hogy elindultam és megkerestem városunk civil szervezeteit. A Váci Városvédők és Városszépítők Egyesületét, a Tragor Ignác által létre hozott Múzeum Egyesületet, és a Váci Környezetvédő Egyesületet, mert úgy éreztem, hogy mindenképpen tennem kell a városunkért valamit,

mert sajnos méltatlanul elfeledett, egy kicsit háttérbe szorult különböző okok miatt az elmúlt időszakban. A csodálatos értékeinket védeni, óvni, valamilyen módon a megfelelő helyére szeretném juttatni, emelni. Ahogyan az épületeink múltját vizsgáltam, próbáltam fellelni az idevonatkozó dokumentumokat. Ahhoz, hogy még több ismeretre tegyek szert, felvettem a kapcsolatot számos magángyűjtővel és intézménnyel. A Tragor Ignác Múzeum igazgatója, Zomborka Márta kedvesen fogadott, Forró Katalin, a múzeum munkatársa úgyszintén. Többször jártam az Országos Széchényi Könyvtárban, ahol eddig ismeretlen váci képeslapokat találtam. Igyekeztem ezeket is megszerezni. Amit nem sikerült, azt lefénymásoltattam. Így nyertem egyre több bepillantást a váci képeslapok világába. Már említetted, hogy a levlap gyűjtés egy viszonylag fiatal műfajnak számít. Úgy száz esztendővel ezelőtt kezdődött, ha jól számolok. A millennium évében, 1896-ban a magyar városok, falvak dömpingszerűen kezdték el magukról nyomtattatni, illetve kiadni a képeslapjaikat. A legkorábbi váci képeslap 1896. június 4-i dátummal bír, amit a kutatásaim során eddig megtaláltam. A helytörténeti gyűjteményemnek a gerincét, ahogy meg is jegyezted, már valóban a képeslapok adják.

– És most már annak sincsen akadálya, ha valaki felülről, drónnal fölébe szállva kívánja láttatni a dóm tetejét, a szobrokat, a harangokat, a párkányokon fészkelő galambokat stb.

– Most már ezt valóban könnyű megvalósítani. A régiek között még nincsenek igazán légifelvételek, de már van olyan érdekes kép, ami valamelyik templomtoronyból készült, létezik felvétel a ferencesek templomából, és létezik a székesegyházból, amit képeslapokon örökítettek meg. Van egy 1898-as nagyon érdekes fotó, amit a székesegyház tornyából fényképeztek. Ha most valaki megnézi ezt, akkor el sem hiszi, hogy a várost látja, az új főút másik oldaláról egy magánépület látszik, utána a Vörösház, a háttérben a szövőgyár, valamint a vasútállomás látható. Más épület nincs rajta.

– Amikor a Váci Körképet kezdtük el folyamatában összeállítani a MIMK aulájában, akkor, valljuk meg őszintén, Péter, hogy bajban voltunk a bőség zavara miatt. Ezek után van még értelme a gyűjtésnek? Na, ne ijedj meg, ez csak egy zárásnak szánt költői kérdés volt. Már csak azért is, mert sokan vannak a váci lokálpatrióták közül, akik ma is a gyűjteményedből született műved csodájára járnak, amit majd idővel meg kell újítanod. – Igen!!!

JELEK ÚTJÁN,
ÉGI-FÖLDI VILÁGOK KÖZÖTT

„Keletkezés, átalakulás, elmúlás”
Párbeszélgetés Mizser Pál festőművésszel

Felejtsd el a régi történeteket Pannükhis, nem fontosak, mindannyian abban a vad gabalyodásban élünk, mint azoknak a főszereplői. Mindkettőnknek azzal a szörnyű valósággal kell szembenéznünk, amely éppoly átláthatatlan, mint maga az ember, aki ezt a valóságot megteremti. (…)

Mindig lesznek olyanok, akik a világban a rend helyett a szörnyűséget kívánják. Az előbbiek bírálandónak fogják találni a világot. Az utóbbiak elfogadják. Az előbbiek úgy vélik majd, hogy a világ éppúgy alakítható, akárcsak egy kő, melyből a véső alakokat bont ki, az utóbbiak pedig úgy, hogy a világ maga áttekinthetetlenségében változik, akárcsak egy szörny, amely mindig más pofákat ölt, s a világ csak oly mértékben bírálható, amilyen mértékben az értelem leheletfinom szövedéke az őserejű, elemi, emberi ösztönöket befolyásolni képes. Az egyik fél a másik félről azt állítja majd, hogy pesszimista, a másik pedig azt, hogy az előbbiek utópisták. Az egyik fél azt mondja majd, hogy a történelem menetét törvényszerűségek szabályozzák. Az utóbbiak, hogy ezek a törvényszerűségek csak képzeletünkben léteznek. A harc kettőnk közt, Pannükhis, minden téren fellángol majd, küz-

delmünk most még kevésbé átgondolt, főként érzelmekből táplálkozik, de itt épül már egy színház, s Athénben egy ismeretlen színpadi szerző már dolgozik egy Oidipus-tragédián. Athén azonban vidék, és Sophoklést el fogják felejteni, de Oidipus alakja tovább él, egy olyan történet keretében, amely talányok elé állít minket. Az istenek döntötték-e el sorsát, vagy csupán az, hogy olyan erkölcsi elvek ellen vétett, melyeknek betartását az akkori idők megkövetelték, s amitől én a jóslatommal óvni akartam; vagy azért bukott el, mert áldozatul esett a véletlennek, amit szeszélyből te idéztél föl jóslatoddal?

A Püthia nem válaszolt, s egyszeriben ott sem volt. Theiseiás is eltűnt, s vele együtt az ólomszürke hajnal, mely Delphoira nehezedett, elsüllyedt maga is.

(Friedrich Dürrenmatt: *A Püthia halála)*

Németh Péter Mikola – *Mizser Pál: Teremtésmítosz című katalógusának felvezető sorai ezek, azé a művészemberé, aki jelenlétével 1980-ig, képzőművészeti alkotásaival képletesen és valóságosan máig mély „jeleket hagyott" a váciak emlékezetében. Nem nehéz felidéznünk lelki szemeink előtt a Jávorszky Ödön Kórház aulájában látható „Keletkezés, átalakulás és elmúlás" című nagyméretű gobelinjét, a Csányi László körúti pártok háza tanácskozótermében látható erős komplementer színekkel harmonizáló, népi ihletettségű pávás pannóját.*

Ám egyszer csak vele és körülötte, váratlanul történt valami, s családjával együtt itthagyta ezt a „mindegyszürke", cementporos várost, Verőcére költözött.

És most, hosszú idő után ama „Tékozló fiú", aki közben Verőcéről és Vácról nézvést nagy utat járt be, mint kiállító művész eljutott távoli tájakra, országokba: Belgiumba, Franciaországba, Dániába, Bulgáriába, Németországba, Olaszországba, a Szovjetunióba, a tengeren túlra, Kanadába, Amerikába, s hosszabb ideig a felkelő nap országában, Japánban, Tokióban időzött, ezennel mintha végleg Haza érkezett volna. Újra Haza, a kisváci szülői házba, gyermekkora és ifjúsága színterére. Ez az életút, akár üdvtörténetként is megélhető. S ha nem csak érvényesülésed, boldogulásod, hanem üdvözülésed szempontjából kívánjuk felfedni életednek ezt a "kalandos" időszakát, kedves Pali, akkor azt kell megállapítanunk, hogy van ebben valami törvényszerű, akár eleve elrendeltetettségről is beszélhetnénk.

Mizser Pál – Sőt, azt is mondhatnám, sorsszerű, ami velem megtörtént. Hogy mit értek ez alatt? A szó szoros értelmében szakrális az a kör, amit az ember élete során, ha következetes, leír. A születésem helye, bármennyire is Újpest szerepel az életrajzi adatokban, mégis csak Váchoz köt. Az akkor egy kényszerhelyzet volt, császármetszéssel kellett, hogy világra jöjjek, nehéz időben, a háború éveiben. Gyermekkorom emlékezete a váciak által jól ismert Pogányvár nevezetű ősi földvárrendszert juttatja eszembe ma is, ott volt a családi házunk. De hogy mennyire nem mentem messzire, mert drámaian hangzott a bevezető. Verőcén egy olyan helyen alakítottam ki a műtermemet, ahonnan pontosan oda látok gyermekkorom színhelyére, látom a Pogányvárat és hát látom a Kompkötőszigetet. Az elköltözés oka egyszerűen az volt, hogy a családom és akkor még kisgyerekeim, egyre nehezebben bírták már elviselni a város porát. Itt a Dunai Cement- és Mészművekről van szó, a mai fiatalok már kevésbé tudják, hogy mit jelentett ez a 70-es években.

– Az a „mindegy-szürke” cementpor, ami egykedvű sivataggá tette Deákvárt, beborított mindent, beborította az egész várost…

– Így van.

– Mint a guanó.

– Abban az időben készítettem is egy olyan éremsorozatot, ami az életművemben egyedülálló, s ami kimondottan az emberi produktum által létrehozott *második természetnek* és a *valódi természetnek* a furcsa montázsszerű egyvelege. A művelődési házban ki is állították. *Nagy László* költészete ihlette a címét, mely így hangzik: *hull a hó hazámra*. Bennem ez a hó a hulló cementpor volt. Gyakorlatilag kiüldözött a városból. Ha úgy kell fogalmaznom, mint a világot színekben, formákban látó embernek, olyan rettenetes dologként írhatnám le, mint amikor egy élő eleven valamit leöntünk gipsszel, rögzítjük és fixáljuk.

Miután szüleimnek ott, pontosan a gyártól ötszáz méterre volt földje, gyümölcsöse, a szemem előtt ment tönkre mindaz, ami kisgyerekkoromban éltető elem volt.

– Észrevetted már, hogy a város elmúlt évtizedeinek szimbóluma, az a „bűnös” Három Kémény, amelyből éjszakánként tonnaszámra ömlött a mindent elkedvetlenítő cementport, már csak a rossz emlékeinkben létezik? Lerobbantották. Valamikor ez a három ormótlan torony a város címerének egyik jellegzetesen „dicsőséges” motívuma volt.

– Szörnyű visszagondolni rá, de az új torony sem sokkal biztatóbb. Mindenkinek a figyelmébe ajánlom, mert a régi kettes útról ez a nézőpont nem volt érzékelhető. Amikor azonban az ember feljut a város fölé, ahonnan az ország legszebb történeti része, a Dunakanyar megnyílik, az ősi királyi háromszög – Esztergom, Dömös, Visegrád –, onnan már a kémények helyére épült, másik égre kiáltó szörnyeteg, az a villogó holdbéli monstrum ásítozik bele abba a gyönyörű tájba. Arról már nem is beszélve, hogy a hátad mögött ott vérzik a Dunakanyart karéjozó és lezáró, egykor csodálatos Naszály. Vérzik, a szó szoros értelmében.

– Igen, a „gerince tört Naszály” több sebből is vérzik, elvérzik lassan. Egyszer csak észrevétlenül elhordják a fejünk fölül, ez olyan, mint egy begyógyíthatatlan, éktelen nagy seb a hegy testében, amelynek tükörképe Schrammel Imre Madách Imre Művelődés Központbeli „kozmikus álomképe”, amelyben a múló élet jeleként mindenféle őskori segg-, könyék-, tenyér- és lábnyomok samott vörösébe ágyazott negatívja lüktet.

– Bizonyára tudod te is, hogy két ősi barlang is van ebben a hegyben, az ősember egykori jelenlétének nyoma az ásatásoknál előkerült. Mindehhez személyes élményként hozzátartozik, hogy a Naszály gyerekkori kirándulásaim színhelye volt, már csak azért is, mert, abban az időben nagyon érdekelt a régészet.

– A múltad mélyére szállva te magad mondod, hogy vezetékneved, a Mizsér, tatár nyelven azt jelenti, hogy magyar. Eszmélésed időszakában, amikor valakitől megtudhattad: édesapádtól, édesanyádtól, a rokonoktól, hogy mi a neved üzenete, jelentett-e ez akkor valami különöset számodra? Mert hát a név jelentése kötelez. Megváltoztatta-e az életedet? Valamiféle váteszi erőt adott, s attól a pillanattól kezdve úgy voltál a neveddel, mint egy olyan gyermek, akinek az ősiség jogán életre szóló küldetése van?

– Igen, jelentett. De ez az érzés még messzebbről indult. Ahogy már említettem, az ősi földvár kellős közepébe születtem bele. Az első igazi élményeim a históriával, a történe-

lemmel kapcsolatosan kiskoromban értek, akkor, amikor, akár az eke szarvát fogva, mert apám vezette a lovat, vagy fordítva; a friss szántásban számomra nagyon érdekes, játékosnak tűnő cserépdarabok tűntek elő. Én ezeket előszeretettel gyűjtögettem, és csak amikor már eljött az iskolai idő és eszmélni kezdtem, akkor tudtam a helyükre tenni a talált kincseket.

Az már a középiskolás időszakra esik, amikor véletlenül egy múlt század végi lexikonban felfedeztem, hogy a *Mizser* egy ősi magyar törzsi név, a honfoglaló eleinkkel együtt jött, a három kabar-tatár törzs egyikének a neve. Majd aztán később, a főiskola befejezése után a kecskeméti művésztelepen úgy hozta a sors, hogy *László Gyulá*val, a nemzetközi hírű magyar régészprofesszorral lettünk műteremtársak. És hát *Gyula* bácsi, amikor bemutatkoztam, nagyon elcsodálkozott, és azt kérdezte, hogy tudom-e a nevem jelentését, és azon még inkább elcsodálkozott, hogy tudtam. Természetesen sokat adott a nevem. Adott tartást egy olyan időben, amikor az emberek nemcsak nevet, hanem hitet, eszméket cseréltek. Valahol jó volt azt tudni, hogy van kötelességem, kötelezettségem egy olyan közösség iránt, amelyből jöttem, amelynek valahol még ma is, és most is, úgy érzem, tartozom azzal, hogy a létéről hírt és számot adjak. A „létéről számot adni" pedig azt jelenti, hogy velük együtt a gerincet próbáló időkben is megáll és elgondolkozik az ember azon, hogy vajon az élet, egyáltalán a mi világunk, honnan jött és hová megy. Gondolom, hogy ilyen témában ültünk most le beszélgetni, erről próbálunk elmélkedni.

– Az egyik nagy és talányos kérdés valóban az, hogy honnan érkezik, merre indul el és vajon hová tart az élet itt, ebben a földi létben, ami élet „csak", „summája ezrekének". A tied, az enyém, az övék, hogy Adyt idézzük. Vannak mítoszaink, őskori legendáink, amiket a szívünk legmélyén magunkkal "cipelünk", amelyeket mindörökre lelkünkbe égetett a múlt, s amelyekről tudomásunk van, mert kollektív tudatalattink mélyrétegeiből ma is előhívhatók. László Gyula sokat írt és mesélt minderről. Többek között arról, hogy mítoszok nélkül nincs élet, eleven jövőkép, s a megszentelt idő sem létezhet. A griffes-indás nemzetség létét bizonyossá tevő jelek a tarsolylemezeken, a kettős honfoglalás tényét bizonyító tárgyi sírmellékletek, nagyon is valóságos üzenetek a távoli múltból.

– Számomra az egyik legfontosabbnak számító kérdés mindig is az volt, hogy ezek a talált tárgyak az emberiség kultúrájának a látleletei-e, valódi lenyomatok-e? És egyáltalán, a már említett cserépdarabok, és a még ma is élő néphagyomány, milyen kapcsolatban állnak egymással? Mert nagyon nagy az időbeli űr, ami a hagyományok és a tárgyi bizonyítékok között tátong. Gyakorlatilag harminc-negyvenezer évről van szó. Furcsamód, amikor a vizuális pálya mélyebben kezdett érdekelni, amikor festőszakra jelentkeztem a Képzőművészeti Főiskolára, abban az időben került bennem felszínre egy nagyfokú elégedetlenség, hiányérzet. Kezdtem ugyan megismerkedni a művészettörténettel, de arról úgyszólván semmit sem tudtam, hogyan ment végbe az emberiségnek a csordalétből társadalommá való fejlődése, és ami majd ezek után jött, arról sem voltak tiszta képzeteim. Ekkor fejlődött ki bennem a prehistorikus korok iránti mély érdeklődés. Meg hát az is tudott, hogy a kultúra különböző rétegei egymásra rakódnak, és mindig a legalsó a legöregebb, hacsak nincsenek földmozgások Az érdekelt, hogyan érhető el tisztán a legmélyebb réteg. A másik gondom az volt, hogy az irodalom kilúgozva, átszínezve használta ezeket a leleteket, és ráadásul minden kor a saját érzéseit plántálta beléjük. Hogyan lehet

ezeket a „talált tárgyakat” megtisztítani a fölöslegesen rájuk rakódott jelentésektől? Miként lehet a mítoszokról úgy letisztítani az idők porát, megszabadítani őket a társadalmi nyomásoktól, a béklyózó szokásoktól, hogy eljuthassunk tisztán az ősi eredethez. Nagyon érdekes, hogy egy egészen más tudományágban, a pszichológiában találtam erre vonatkozó támpontokat. Arra gondolok, ha a magyar költészet is vizsgálható a freudi lélektan szempontjai szerint, ilyesformán eljuthatunk ahhoz a következtetéshez, hogy az ember félelmei, ősi képzetei valahonnan nagyon messziről jönnek. Hiába született valaki itt, ebben a században, mégis olyan reakciói vannak, amelyek a tudatalattiból előtörve sok ezer évvel korábbi történésekről informálnak. Tehát elhatároztam, hogy elmélyedek a pszichológiában, ez lett a kapaszkodópontom, ennek később is nagy hasznát láttam. Amikor az ember a modellt rajzolja, a természetet festi, akkor mélyen a felszín mögé kell hatolnia. A valódi képzőművészet sohasem csak ábrázol valamit, hanem megpróbálja azt a bizonyos összetett, titokzatos burkot felbontani. És azt persze, mindig az egyedi eset diktálja, hogy a felbontott buroknak melyik és milyen oldalát emeli ki az alkotó, hogyan lesz abból a felmutatott részletből szimbólum. A szimbólum teremtéséhez mélyen hozzátartoznak a tudatunkban lévő ősi legendák.

– *S ha szükséges, elő tudjuk hívni őket tudatalattink mélyrétegeiből.*

– Nem kell felütnöd a világ könyveit. Tudod, hogy léteznek.

– *Amit mondasz, arról egyrészt eszembe jut a kimondható és kimondhatatlan, a megjeleníthető és megjeleníthetetlen határainak filozófiai és esztétikai kérdésköre, másrészt az úgynevezett „hartmanni hét réteg” meglétének fontossága. Ám ez esetben tisztán költészetről beszélek, mert talán könnyen belátható, hogy a költészet réteggazdagságát egyetlen más művészet sem éri el, még a képzőművészet sem. Nicolai Hartmann írja valahol, akit “spekulatív” metafizikusaként tartanak számon a filozófiai gondolkodók, ha egy eposzban, regényben, drámában nincs legalább hét kimutatható réteg, asszociálható logikai tér, akkor az nem eposz, nem regény és nem dráma. Másrészt annak a bizonyos tiszta és mély lelki „rétegnek”, a hatodik rétegnek, az „individuális idea” rétegének, az ősemlékezésnek a hiányáról van ebben az esetben szó, amelynek csatornáit ma információs dömpingből származó szemétkupacok fedik, s teljesen elzárják a külvilágtól. Ez a jelenség az információs társadalmak beteges hajlamáról árulkodik. Ami önmagában még nem is volna olyan nagy baj, hiszen a betegségek bizonyos mértékig gyógyíthatók. A baj azonban azzal kezdődik, hogy nem tanultunk meg, s sajnos a gyerekeinket se tanítjuk meg az információs halmazok áradatából személyre szabottan, individuális alapon szelektálni, válogatni. Így azt sem tanulhattuk meg, hogy miként juthatunk vissza teljesség igényével, ahhoz az „ideális alakhoz”, aki Mi magunk lehetnénk. Mert azt hiszem, itt ki kell mondanunk, hogy korunk egyik sajátságos botránykövе épp az, hogy nincs valódi önismeretünk. Valamit hajszolunk célirányosan, de hiányzik az intuíció, a misztikus intuícióról már nem is beszélve. Az ember nem ismeri igazán a vágyait, az álmait, és jövőképét is csak célirányosan, úgymond haszonelvűen képes meghatározni. Ez a szemlélet nyilvánvalóan egyrészt a fogyasztói társadalmak sajátja, másrészt pedig ez a természeti népeknél vagy a természethez közelálló emberi világoknál nem így működik.*

– Igen, ezt egy szóval úgy tudnám neked megfogalmazni, hogy visszatekintve, mondjuk az őskorig, *az emberi lét intenzitása* változott meg, de nagyon. A természeti népeknél,

azért elementárisabb minden megnyilvánulás, mert a puszta lét fenntartása a valódi természetben történik, a valódi naturával való kapcsolatban bonyolódik. Századunkban előállt az a szerencsétlen állapot, miszerint az ember létrehozott egy *művi világot*, egy második világot. Ha most itt körülnézek a stúdióban, mi is egy ilyen közegben beszélgetünk. Csupa olyan eszköz van itt, amelyből már minden hiányzik, minden olyan, amit az ember, mint léte szimbólumát feldíszített s ellátott olyan jelekkel, amelyeket hátrahagyhat az utókorra. Csupa olyan romló anyagot látok, műanyagot, ami nemcsak hogy az időt nem állja, de az ember is nagyon nehezen barátkozik meg vele. Ez a *csökkentett létintenzitás* természetes módon, előbb vagy utóbb nemcsak a létfenntartás minőségébe, hanem az embernek a világhoz való szellemi, érzelmi viszonyában is megmutatkozik. Ez egy másféle lenyomat, ez egy másféle látlelet, „kövület" lesz.

De visszatérve az első, a természetes világ gondolatához, ott a lét intenzitása a mítoszok által válik életté. Hatásuk ereje és értéke ma is felbecsülhetetlen. Ahogy *László Gyulá*t idézted, valóban igazat kell adnunk neki: *teremtésmítoszok* nélkül meg sem születhettünk volna.

Ezzel persze nem azt kívántam mondani, hogy én új teremtésmítosz vagy valamiféle magánmitológia építésére törekszem, határozottan ki kell mondanom, hogy nem. Én önmagamat is megkérdőjelezem. Hogy mégis milyen formában képzelem el a teremtésmítoszt, erre vonatkozóan egy nagyon egyszerű hasonlattal kívánok élni, hogy mindenki számára érthető legyen. Az az ember, aki megél egy hajnalt, aki megél egy naplementét; az az ember, aki köszönti az új életet, amikor feljön a fény; vagy elbúcsúztatja akár félelemmel, akár megnyugvással az éjszakát, s kikapcsolja a tudatát, gyakorlatilag megéli a teremtésmítoszt. Figyeld csak meg, hogy az emberek, amikor csak tehetik és kiszabadulnak a mókuskerékből, úgy mondják: kimennek pihenni a természetbe. Az emberek valójában nem is tudatosan, hanem a tudatalattijukban, a zsigereikben, a génjeikben, az ösztönlétükben mozdulnak rá a természetre, a fényre. Az élet ebben az örökös napi ciklusban játszódik. Valójában ez magának az élet keletkezésének, átalakulásának és elmúlásának a drámája. Egy olyan körforgás, amelyben a véggel együtt már jelen van a születés, a kezdet is. Nem véletlenül választottam hát a váci kórház fali kárpitjának témájául *a keletkezés és az elmúlás* gondolatát. Most jelent meg egy album a magyar gobelin húsz évéről, ott jól érzékelhetők a korabeli párhuzamok. Ezt a gobelinemet '74-ben adtuk át. Nem volt egyszerű abban az esztétikai közegben eljutni az ősi motívumok segítségével a gyökerekig. Végül is, ha belegondolsz, a kórházban a születéstől, az élet gondjain keresztül a halálig, mindenről szó van. Ott gyakorlatilag az ember állandó kontaktusban van az élő és mulandó mindenséggel, de már nem az első természetben, hanem a művi, a második természetben játszódik ez a folyamat. Nekem ebbe valahogyan bele kellett „csempészni" a valóságos természetet, ha másként nem, jelképekkel. Ezt a színekkel, a színek harmóniájával tudtam megtenni. Maga a formarendszer elvont és absztrakt, ami persze már utal a mesterséges, második és művi világra is.

– Többször is arra hivatkoztál, hogy a lét intenzitása napjainkra meggyengült, megkopott, hogy századunkban észrevehetően sokat vesztett a mindennapi lét a lendületéből, az energiáiból, az elmélyültségéből. Ennek vajon mik lehetnek az okai? Talán a kultúra és civilizáció egymáshoz való viszonyának megváltozása, egymástól való eltávolodása?

Vagy esetleg a „túlcivilizáltságunk”? A tudományos gondolkodás mindenhatóságának egyre követhetetlenebb ellentmondásossága?

– Ez csak látszólagos ellentmondás, mert például a fiatalság eufóriával éli meg a tudomány eredményeit. De nézd csak a legnagyobb gondolkodókat, a tudomány nagymérvű haladása ellenére csak eljutnak oda, ahová a „társadalmakba való belevetettségünkben”, kiszolgáltatottságunkban szükségszerűen el kellene jutnia mindannyiunknak, ahhoz a bizonytalansági tényezőhöz, hogy az anyag újjászületésekor, szerkezete mélyrétegeinek feltárásával “visszasejtesedik” költészetté. Ahogy az „furcsa” mód napjainkban is érzékelhető: Einstein relativitáselméletétől, Heidegger *Lét és idő*beli szorongatóan 20. századi egzisztencialista világképe megalkotásáig. Miközben ki kellett mondani azt a mondatot, hogy az ember a kutatásnak, az anyag szerkezetének a vizsgálatánál eljut egy olyan területre, egy olyan pontig, ahol a saját képére, orcájára formált világba ütközik. Hogy érthető legyek, visszafordítom ezt a gondolatsort. Itt a saját képe alatt az isteni arcot értem, tehát abba a megfoghatatlan új minőségbe való visszatérést, amit az emberi mítoszok kezdettől fogva nem az anyagnak, hanem eredendően a szellemnek tulajdonítottak. Ezen az alapon jöhettek létre a világ vallásai, és mondjuk az anyagnak olyan kétlényegűsége, amikor is egyszer hullám, máskor meg részecske. Ezt a változást ellenben fizikailag képtelenek vagyunk tetten érni, esetenként csak érzékelni tudjuk, eljutva abba a világba, ahol sajnálatosan aktualitássá lesz mindaz, ami az iménti mondandódon átsejlik. Az ugyanis, hogy a racionalizmus kiszorítja magát a költészetet, és teljességgel a művészeteket is, az emberi lét intenzitásának egy számomra, és azt hiszem, az emberiség számára is nélkülözhetetlen elemét. A kettő egysége nélkül azonban nem létezik az az organikus lény, amit mi embernek, humánumnak hiszünk és nevezünk. Ha megsemmisül az emberi létben az, ami abban érzéki, ami szellemi, ami képessé teszi az embert arra, hogy a világ misztériumát teljességében megélje, átélje, akkor egy mechanikusan működő robottá válik. Ezt a robotot, sajnos, az ember már megteremtette, s meg is tapasztalta annak szűkösen véges képességeit, korlátolt működését. Így a legfőbb kétkedést az okozza, hogy a mi racionális világképünk a „szellem létráján” eljutott ugyan egy nem remélt távoli szintre, ott azonban megtorpant. Miközben elveszett, elmaradt mögötte az, amit mi most számonkérünk a világon: a humánus lét intenzitása. Mindebből az is következik, hogy a lélek és gép, civilizáció és kultúra jövőbeli egymáshoz közelítése szükségszerűen be kell, hogy következzen.

– Erre vonatkozóan nagyon komoly erőfeszítéseket tett már az európai szellem. Ha filozófiai iskolákra gondolunk, akkor a pozitivisták, a „Bécsi Kör” tagjai, az úgynevezett „logikai empiristák” tették talán a legtöbbet. Akik szerint minden valódi ismeret az érzéki tapasztalaton alapszik, s csak megfigyelés és kísérlet útján közelíthető meg, hozható felszínre; ezért fel kell adni az ész metafizikai vagy spekulatív próbálkozásait az ismeretszerzés vonatkozásában, amelyet nem korlátoz a tapasztalat, és az egyes tudományokhoz kell folyamodnunk, amelyeknek kísérlet útján meghatározott trendet és medret szab a biztos tapasztalás. De ebből a 19. századi filozófiai „kalandból” kiderült, hogy a világ mégsem így működik. A filozófiai gondolkodásban a metafizika nélkülözhetetlen. Továbbá a tudomány észérvek szerinti, ok és okozati összefüggéseit a filozófia szimbolikus logikájával, a vizet a tűzzel elegyíteni, egy ponton túl az szinte lehetetlen.

– Megítélésem szerint mindennek több oka is van. Az időbe való behatolás kétféleképp lehetséges, ezt különben a filozófiai iskolák is mindig jelzik. Az egyik ismert módszer, amikor a feldolgozott múlt eredményein az ember, mint a lépcsőn, elkezd szintről szintre felfelé és befelé haladni. Így pontosan a század eleji tudományos gondolkodásban bizonyosodott be a részecskék vizsgálatakor, hogy a két meglévő alapelem, ami olykor kibékíthetetlenül egymásnak feszül, mégis a világ egységének alkotórésze, ugyanis a tűz és a víz keverékéből áll össze a világ egésze. A másik módszertani út, amit a pszichológia tett bizonysággá, azt, hogy az életben nemcsak lépcsőfokok, hanem nagy, beláthatatlan ugrások is létezhetnek. Én pontosan abban látom a jövő lehetőségét – ma bármennyire is úgy érezzük, hogy a jövőt illetően nem lehetünk optimisták –, hogy az emberi minőség az nemcsak kontinuitásra, folyamatos haladásra képes, hanem kitérései által minőségi ugrásokra is. Hogy miért állítom ezt? Nyilvánvalóan azért, mert az emberiségnek visszafelé, a régmúlt irányába egy olyanfajta minőségi „visszatérést", múltba révülést, tapasztalatokra építő erőfeszítést kell mielőbb meglépnie, amely tudása törzsfájának szintjein visszavezeti oda, azokba az ősrégiókba, ahol az emberi közösség szerveződése megkezdődött.

A legnagyobb hiányosságot azonban abban látom, hogy az anyagi világ nagymértékben előreszaladt szellemi háttér nélkül. Egyszerű példára lebontva: egy gyerekjáték a történelemben mindig is a kultúra és a civilizáció hordozója volt. Azért fontos, hogy milyen anyagból, milyen formában készül el egy játék, milyen minőségű játékot választ ki gyermekének a szülő, mert azzal mintát ad gyermeke kezébe, léte építkezéséhez. A mostanival, többségében műanyagból készült gyerekjátékkal valaminek az ipari végtermékét, jelképesen és valóságosan is a leépülés tárgyi bizonyítékát adja, jobb híján, gyermekének, tanítványainak az ember. Ahelyett, hogy a természetes anyagokból, az organikus kezdetekre visszavezethető játékokból választana. Én nem kívánok ebbe a felismerésben még jobban elmélyedni, de azt azért jeleznem kell, hogy a jövő ifjúságának a nevelése ilyenformán rossz kezekben van. Mert nézd csak meg a világban azt az embert próbáló erőlködést: minden kulturált országban őrületes harcot folytatnak azért, hogy a hagyományosat, a tradicionálist átmenthessék, ebbe a mai, csakis a „szuper-új" befogadására hangolt világba. Hogy milyen formában, annak számtalan jó példáját láttam Japánban.

– Amit nekünk is meg lehetne tanulni. Nekünk is meg lehetne valósítanunk.

– Nekünk is meg kellene tanulnunk. Igen. Én nem találkoztam olyan japánnal, aki műanyagbögréből itta volna a teát. Teázni Japánban csakis szertartásosan lehet. S a szertartásosság igénye, hogy teát inni csak eredeti kerámiából szabad, még a mai fiatalokban is természetesen él. Hogy miért? Annak megvannak az életfilozófiai magyarázatai. Többek között az, hogy az ember az érzékszerveivel, köztük a tíz ujjával építi ki valódi, intenzív kapcsolatát a világgal, de abban a pillanatban, ahogy ez a kapcsolat megszűnőben van, attól a pillanattól kezdve az élet minősége is elkezd átalakulni, egész egyszerűen leromlik, eldeformálódik. Nagyon jól tudják a japánok azt, hogy az érzékiség és a szellem, amíg szertartásosan vagy más módon éltetik, addig az nagyon erős kapcsolatot képes fenntartani egymással és a világmindenséggel.

– Visszakanyarodva ismét eredeti gondolatvezetésünkhöz. Beszélgetésünk kezdetén Friedrich Dürrenmatt-tot, ezt a meglehetősen ironikus és szarkasztikus, a tragikomédiát kedvelő, „a halál megnyugvás gondolatát" is elvető, erősen szkeptikus, a „legrosszabb

véletlenre", a tragikum helyébe lépő groteszkre építő német színpadi szerzőt idéztük. Persze tőle még korunkat jellemzőn annyi mindent idézhetnénk. Egy bizonyos gondolatsorát azonban, beszélgetésünk továbbvitele szempontjából, meg kell ismételnünk. Így hangzik, idézem: „Szophoklészt el fogják felejteni, de Oidipusz tovább él egy olyan történet keretében, amely örökös talányok elé állít bennünket". Ez tehát a halhatatlanságról álmodó drámaíró életének paradoxona? A mű, alkotójától függetlenül továbbírja önmagát a történelemben, miközben neve elhalványul? És miféle talányok elé állíthat bennünket ez az örökbe szánt királyi történet? Képzetem szerint az elé a megmagyarázhatatlan talány elé, ami arra kérdez rá minduntalan, hogy Oidipusznak miért kellett így bűnhődnie, ha tudtán kívül tette mindazt, amit tett. Tudtán kívül megölte apját, Laioszt a thébai királyt. Majd feleségül vette saját anyját, Lokasztét, Théba királynőjét, aki saját fia ágyasaként gyermeke gyermekeinek anyja lett. Oidipusz jó apa, Théba köztiszteletben álló királya volt. Bölcs és igazságos uralkodó, ezt hitte róla Théba népe, s ezt gondolta ő magamagáról is, mígnem a delphói jósda sugallatára el nem kezdi kerestetni király elődjének, Laiosznak gyilkosát. Átkot mond a gyilkosra, tudtán kívül önmagára, miközben könyörtelenül keresi az igazságot, mígnem a látszatok szertefoszlanak, s kiderül, hogy a gyilkos és a vérfertőző ő maga. Az anyakirálynő öngyilkos lesz, fia megvakítja sajátmagát, és vak koldusként hagyja el Thébát, melynek jog szerinti királya volt. Az ősökben megfogant bűn, az utódokban bosszulja meg önmagát? Általános érvénnyel lefordítva mindezt mindennapjaink valóságára, a főkérdés itt továbbra is az, hogy felelősek vagyunk-e őseink, apáink, nagyapáink tetteiért? És hogy annyi borzalom láttán-hallatán, merészeljünk-e még hinni a morális univerzum létezésében, a bűn és bűnhődés irgalmában, kegyelmében? Túl egyszerű volna azt mondanunk, hogy morális alapok nélkül még lélegzetet venni sem volna szabad. De az is lehet, hogy az általunk hőn áhított morális univerzumon, már réges-régen „túllépett" a történelem, mára már annyi sérelem esett rajta, hogy képtelenek vagyunk ezeket a sérelmeket elfelejteni, ezeket a sebeket begyógyítani? Auschwitz, a Gulágok meg nem történtté hazudott, századunkat vérrel átitató borzalmaira gondolok mindenekelőtt. Olyan ez, mint egy süllyedő hajó az óceánon, ahol egy ponton betör a víz, és aztán utat talál magának, s így észrevétlenül, lassan mint egy meglékelt dinnye, a hajótest eltűnik a nagy mindenség káoszában?

– Az Oidipusz legenda úgy marad meg a történelemben, hogy az ember már a születése, tudatára ébredése előtti időkből többféle rejtett üzenetet kódol. A csapdák, a kelepcék felé vezető utak pedig már jó előre kitaposottak. Minden attól függ, hogy az ember melyik oldalról indul neki. Az Oidipusz-komplexus a 20. századi pszichológia egyik szimbólumrendszerévé vált, olyanfajta gyűjtőfogalommá, ami által a múlt és a jelen összekapcsolható.

– *Az anya és a fiú kapcsolatában.*

– Igen, és a neurózis, tehát a mai ember pszichikus gondja, visszavezethető mondjuk a matriarhális, az anyaközpontú társadalomra. Az alkotó ember szempontjából azonban hangsúlyosabb kérdések is vannak. Többek között olyanok, hogy a létet, amit nem maga kért, hanem megadatott számára, milyen minőségben kívánja megélni. Ez az örökös dilemma: jelet hagyni, de hogyan? – embert próbáló kérdésköre.

– Az életre „tévedt” egyszeriségünk bizonyosságával. Súlyos jelenléttel. „Orando et laborando!” parancsolatával. Úgy dolgozz, mintha örökké élnél, és úgy imádkozz, mintha holnap meghalnál. Tehát azzal a tudattal élni, hogy sorsunk szerinti halandóságunk, a „voltunk és elbuktunk” könyörtelen igazsága mindannyiunké. Nincs kivétel. S reményeink is csak a teremtett művekben, az esetleg hátrahagyott jelekben, a tovább éltethető „üzenetekben”, gyermekeinkben lehetnek természetesen.

– Nekem, míg az idézetet elemezted, kedvenc dolgom járt az eszembe, mint már korábban utaltam rá, bármerre mozgok a világban, megfigyelem, elemzem, megpiszkálom a körülöttem levő kőzeteket, és sok mindent képes vagyok kiolvasni belőlük. A nagy vízözön legendájától a tűzig, mindent, amit az emberiség magával hozott, kiolvasható a természet különböző rétegeiből. Hogy érzékelhetővé váljék, mire gondolok. Nekem a kételyeim inkább abban vannak, miután a képzőművész mindig anyaggal dolgozik, hogy mégis miben, milyen formában hagyhat jelet az „atomkor” embere, akkor, amikor feledésbe merülnek, csak úgy észrevétlenül elúsznak két-háromszázmillió évek.

– Bizonyára érinti a válasz lényegét a már említett, megkövesedett kagyló, mint természetes jel, és a közép-ázsiai kultúrák kemény anyaga: a gránittól a kőig, az égetett agyagig, ezek voltak és maradtak mind a mai napig a kultúra időtálló hordozói.

– Olyan anyagba tette le az ember szellemi jeleit, fogalmazta meg gondolatait a világról a mai napig kezelhető módon, amelyek végigéltek katasztrófákat, háborúkat. Ami azonban itt most a hangszalag-tekercstől a videótekercsig, a mágneses tárolólemezig számba vehető, csupa olyan anyag, ami még a tüzet sem bírja ki, nem beszélve egy olyan fajta tudatbeli vízözönről, amiről te már képletesen említést tettél. S mindehhez hozzá kell tenni, hogy ezek az anyagok a vizet sem bírják. Tehát ezek a jelek ideiglenesek, mert az elemekkel nem képesek szembeszállni, mert nem természetes anyagokból jöttek létre. Ez alapvető gond, mert nehéz úgy elképzelni, felépíteni a legújabb kori kultúrát, ha az nem képes maradandó, hiteles látleleteket, jeleket, emléknyomokat hagyni önnönmagáról.

Úgy húszmillió évről van egy olyan csigalenyomatom, ami a tenger fenekén kövesedett meg az üledékben. Ehhez hasonlóan képzelem el, mondjuk az emberi lét időtálló „jelhagyásának” szimbólumait.

– Ezzel együtt elképzelhető az is, hogy a mi korunk anonimitásba menekülő kor.

– Van egy félelmem, most ne érts félre, nem akarom a beszélgetés fonalát elfordítani, de hiába tudunk mi ma már fénnyel az égre rajzolni, megvan hozzá a technológiánk, s azt is tudjuk, hogy a lézertechnikával a gránitot sokkal jobban meg lehet művelni, mint a kő- vagy bronzszerszámokkal, tehát nem az eszköztárral van a probléma, hanem magával az emberi képességgel. Vagyis a nagy kérdés az, hogy képes-e újra kozmikus lénnyé lenni az ember. Egykoron ugyanis képzetem szerint az volt. S képes-e újra együtt lüktetni a csillagokkal. Tehát képes-e egy adott pillanatban értelmezhető jeleket adni földön kívüli civilizációk számára és azokkal kapcsolatot teremteni? Jelenvalóságában az ember, valahogy azt érzékelem, hogy nem készült még fel igazán erre a megkerülhetetlenül fontos feladatra.

Gondoljunk csak az űrkutatás meglehetősen lassú fejlődésére. A holdra szállás óta nem sok minden történt. A világegyetembe kisugárzott mágneses jelekre nem érkezik válasz.

– *Vagy ha érkezik is, az úgy látszik, hogy emberi elmével felfoghatatlan, értelmezhetetlen.*

– Most itt megint vissza kell térnünk, ahhoz a sokismeretlenes kérdéskörhöz, ami a beszélgetésünk legelején egyszer már felmerült, hogy a globalitás, az emberi kultúra teljes egysége csak úgy válhat átláthatóvá, képzeletünk számára megfoghatóvá, ha az *Egészet*, a *Glóbusz* egységességét van mihez viszonyítanunk. Erre azonban, jelenlegi tudásom szerint, egyelőre nem sok esélyt látok. Nekem most inkább az az érzésem, hogy ez a rálátás *Földgolyónkra* olyan, mintha gyermekkorom furcsa kis játékán át kémlelném a világot, azon a „látcsövön", ami egy papírhengerből állt, két végét üveg fedte, és egy csomó színes papírdarab és üvegcserép, csillámló anyag volt benne. Ha valakinek volt hozzá bátorsága és szétszedte ezt a varázstevő játékát, akkor rádöbbenhetett a trükk egyszerű titkára, arra, hogy tükörrel van „kibélelve" a látcső oldala, s az idézi elő a benne látható, gyermeki szemmel fölöttébb izgalmas, mesebeli, színesen kavargó gyors változások egymásutánját.

– *Igen, jól emlékszem erre a bűvös játékra, a kaleidoszkópra.*

– Így ezzel a hasonlattal a múltba merengőn, úgy néz ki az én 20. századom, mintha egy kaleidoszkópon áteresztett, változásokkal teli színes világ volna, amit épp most hagyok magam mögött. És hát, legyünk őszinték, ehhez hozzátartozik egyfajta csőlátás is, mert nem tudhatjuk, hogy milyen tükrök vannak elrejtve kaleidoszkópunkban, mert ezek a tükrök manipulálhatók – ezt te is jól tudod –, ezeket át lehet változtatni homorúvá, majd domborúvá. Ez már az optikai csalódások birodalma, a vizuális játékok része. Sajnos, így lettünk félrevezetve a kultúrákon belüli ideológiák által is. Az aggodalmam ez esetben azért van, mert a földkerekség egységes kultúrája, az sajnos, érzékelhetően nem nemzeti alapokon építkező kultúra lesz, mert a globálisnak nevezett kultúra a nemzeti kulturális alapok mellőzésével valami monstrum nagy pannót szeretne összehozni, megalkotni. Tisztán gazdasági alapokon kívánja eggyé gyúrni, összemosni az emberiség kultúrájának egészét, számításon kívül hagyva azt a tényt, hogy nemzeti hovatartozása szerint, természeténél fogva minden ember más karakter és személyiség, s annak a személyiségnek és karakternek, amelyiknek nincs megfelelő közege, amiből önazonosságát szervesen felépítheti, az a valaki előbb-utóbb elveszti a lába alól a földet.

Sok próbálkozás történt a mi területünkön, a képzőművészetek területén is, hogy ez ne így legyen. De sohasem sikerült olyan egységes, karakteres, kristálytisztán csengő gondolatokat, műveket létrehoznunk a 20. század második felében, mint az élőző évezredekben, hogy ezt a folyamatot megakadályozhattuk vagy akár csak lelassíthattuk vagy eltéríthettük volna.

– *Ahogy így elnézem ezeket a metafizikus, horizontok-szabta, mesék világát idéző sziklás tájaidat, a végtelenség érzetét keltő tengerpartjaidat, amelyeken ég és föld között mennyei Jeruzsálemed tündököl, miközben a „romok ideje virágzik", úgy érzem, elmélkedésünk fonalát tovább görgetve érdemes elidőznünk néhány képcímnél, ami az eddigi beszélgetésünk központozása szempontjából is fontos lehet. „Paradicsomi békesség", az*

egyik festményednek ezt a címet adtad. Egy másiknak azt, „A lét teljessége". Áthallásosságában is gyönyörű ez a cím. Weöres Sándor: A teljesség felé című kötetecskéjét juttatja eszembe. De, hogy mit jelent a teljesség, azt én magam is régóta kutatom, keresem, talán nem hiába. A további címválasztások is költőien sokat sejtetnek: A fény kapujában, Paradicsomi aranykor, Áhítat és vonzalom, Földi és égi világ között, Tündéri jelenségek, Eljövendő idő jelei, Félelem és feloldás stb. Szóval ezt én első olvasatra úgy értelmezem mondattá fűzve, hogy a földi és égi világ között, ahol félelem és feloldás egyszerre van jelen, a fény kapuján át a tündéri jelenségek utáni áhítattal és vonzalommal az eljövendő idő jelei a paradicsomi aranykor felé terelgetnek mindahányunkat szelíden, eleve elrendeltetve ezen a sárgolyón. Bárcsak neked lenne igazad, s az élet egyre növekvő elvadulását a homályos aranykori emlékeink felélesztésével ismét ellensúlyozni volnánk képesek. Újra visszanyerve azt az érzékiségünket, azt az állapotot, amikor még az életet és a létet képesek vagyunk megkülönböztetni egymástól, visszanyerve végleg elveszettnek hitt ösztöneinket, amelyek segítségével a létet az életben még hatványán tudjuk működtetni, megvalósítani. Valójában azt a „lehetetlenül szépet" volna kívánatos megvalósítanunk, amit te a Paradicsomi aranykor megnevezéssel illetsz.

– Munkáimban a paradicsomit és az aranykort talán azért kapcsoltam össze, mert valamiképp a tudatom mélyén már működik az a globális szemlélet, amiről itt beszéltünk. Jól vagy rosszul? Azt nem tudom. De valahogy, én mindig is igyekeztem lépést tartani a korral, hogy azokat a kultúrákat, amelyeket az emberiség valaha is létrehozott, alapjaiban megismerjem, egyesítsem magamba. Mert számomra, nem csak az a fontos, hogy itt élek Európa szívében. Azt is lényeges tudni, hogy honnan jöttünk ezer esztendővel ezelőtt, és természetesen azt is, hogy most a harmadik évezredben merre megyünk, hová tartunk. Így gondolom én el az Egészet. Maga a paradicsomi állapot, a keresztény kultúrának az az ideje, amikor, a *„minden–egész"* még a maga helyén és rendjén volt. Az embernek azt a hitbéli állapotát tükrözi, amikor maga a létezés, mint keresztényi cselekedet, még nem számított gyötrő, kárhoztatott földi létnek. A változás, a keresztényi tanokon belül, mint jól tudjuk, a tudás fájáról tépett tiltott gyümölccsel kezdődik: a hit és tudás kapcsolatában, a lét megkérdőjelezése a tudás által. így folytatódik. Mondhatnám úgy is, hogy az alma, a *Pandora szelence,* a bajok és szerencsétlenségek forrása is egyben. A tiltott almában benne van minden, a létnek a teljessége a maga örömeivel, szenvedélyeivel és szenvedéseivel. Ez az egyik tézisem. A másik tézis pedig, arra az aranykori lelki állapotra vonatkozik, ami mind a mai napig él, ha homályosan is, hiszen minden mítosz hátrahagyta az erről vallott emlékét, csak épp képtelenek vagyunk utolérni, megfejteni. Ugyanakkor gondoljunk csak bele abba, hogy mindössze ötszáz évvel ezelőtt történt meg az a világraszóló tragédia, amikor az amerikai „aranykori" indián kultúrát teljesen kifosztották, megsemmisítették az aranykorról álmodó európaiak. Pontosan az *Eldorádó* miatt, az arany utáni kielégíthetetlen vágy miatt. Az arany ebben az értelemben természetesen összemosódik azzal a jelképes aranykori világgal, ahol minden csodálatos, ahol minden a helyén van, ahol minden ragyog. Így többféle értelme és értelmezése van az arannyal fémjelzett koroknak. A most felemlített esetben, nekem az aranyon keresztül a furcsa csillogás, a különlegesség, a nemesség már önmagában is értékhordozó szimbóluma jut elsősorban az eszembe.

– Te biztos vagy abban, hogy az emberiségnek volt történelmi aranykora? Ez egy messzire mutató dilemma valahol, bár nem biztos, hogy dilemma volt, csak egyszerűen a kodályi és bartóki felfogás és szemlélet közötti „árnyalatbeli" különbség. Kodály igenis vallotta, hogy vitathatatlanul létezett aranykor, a teljesség kora, tehát vissza kell jutnunk aranykori gyökereinkhez, és össze kell gyűjteni azokat a kulturális értékeinket, népdalainkat, talán az utolsó pillanatokban, van még rá esély, amelyek visszavezetnek bennünket a formák és képek ősi világába, az archetípusokhoz. Bartók erre vonatkozóan mintha úgy fogalmazott volna, hogy a tudatunkból kiesett aranykori töredékeket, azokat csak időről időre vagyunk képesek felidézni, tetten érni, és apránként, cserepekként vagyunk csak képesek összerakosgatni. De határozottan fel kell tudni ismernünk a lét szintjein azt a pillanatot, azt a kegyelmi állapotot, ihletet: térben és időben, amikor ezt megtehetjük. Vagyis ő inkább aranykori pillanatokról, állapotról, míg Kodály aranykori korszakról beszélt, az időszámításunk előtti hatodik századot megelőző időkről. Merthogy mi történt utána? Bennünket most az érdekel. Hamvas Bélánál olvastam, az Aranykor és apokalipszis című értekezésében, hogy „a lét elveszett; ami maradt az csak élet. Az egész valóság kettészakadt; a teljes nyíltság lezárul; a nagy összefüggések megszakadnak".

– Igen, ez valószínű, hogy így is van. De én a másik oldalról közelíteném meg a dolgot. Pontosan *Bartók* példája mutatja, hogy ő is azt a fajta nagy vonzódást érezte a kontinenseken átívelően a különböző kultúrák iránt, amiről már szót ejtettünk. Nem véletlenül gyűjtötte a körülöttünk élő népek zenéjét, és nem véletlenül utazott el egy másik kontinensre, Afrikába például. És ha sorsa szerint engedi neki az idő, már egészségileg és politikailag is, akkor egészen biztos, hogy a gyűjtőmunkáját tovább folytatja. Ő a földkerekségen ugyanazt az emberfölötti integrációt igyekezett megvalósítani a zene világában, mint ami napjaink törekvéseiben azóta is jelen van. Sejtjeiben érezte, hogy a meglévő s felkutatott ősi zenei emlékeinknek volt és van nemzeti, és van nemzetközi vonatkozása. Ezért igyekezett visszajutni például olyan kulturális közegekbe, mint amilyen a néger dzsesszzene világa volt. Ez az igény abban az időben természetszerűen benne volt a légkörben, nem véletlenül került ő össze *Benny Goodmen*nel Amerikában. Zenét is komponált számára. S itt van az a pont, ahol tisztáznunk kellene a valódi újjal, az új minőséggel szembeni ellenállásunk kérdését. Az ellenállásunkat azzal az elhatalmasodó globális áradattal szemben, amelynek ma is alanyai vagyunk. A tisztázás folyamata egyben visszafelé utazás is az időben. Időutazás a múltba és jövőbe. És itt lép be az oidipuszi véletlen térben és időben. A jövőbeli változásoknak szánt igyekezetünk csak akkor fog új gyümölcsöt teremni vagy akkor hozhat létre minőségében új kultúrát, hogyha a mi időutazásunk, a valódi értékekhez való visszajutást eredményezi. A kutató elme megkeresi, felkutatja azt a pontot valahol, ahol bele tud illeszkedni a kodályi, meg bartóki értelemben is a világ egészébe. A bartóki életmű, nyugodtan megelőlegezhetjük, átjutott a harmadik évezred korridorán, míg más 21. századi életművekről nem állíthatjuk biztosan ugyanezt.

S kristálytisztán látszik az is, hogy ezt az életművet a 21. században sikerre lehet vinni. A jövő évezredben zenei és mindenféle értelemben, kultúra és civilizáció kapcsolatában teljesen új dolgoknak kell megszületniük, az eddig elmondottakból ez következik, még akkor is, ha ma szkeptikusak is vagyunk. De tudod nagyon jól, hogy minden évezredzárás pánikhangulatban telt el az emberiség történelmében, valahogy a lét fenyegetettsé-

gének és végének érzése ilyenkor felerősödött. Talán most a 20. század vége nem ezt predesztinálja, mondom bizakodón, és énbennem mégis ugyanolyan félelmek, szorongások vannak, mint az elődeinkben voltak. Nem azért, mert az ember nosztalgiával az elmúltat sajnálja, nem azért, mert a jövőt nem képes kitapintani. A bizonytalanságunk abból adódik, hogy az ember kiszolgáltatottsága, kitettsége, mindennapi léte fog felismerhetetlenül átminősülni. Tehát én inkább ott vagyok szkeptikus, hogy az, amit mi ma személyiségnek hívunk, az, amit mi erkölcsnek, etikának nevezünk, ezek a tartalmak kezdenek átalakulni, kiüresedni, ha ez hosszabb távon így marad, kiesnek a tudatunkból és elmúlnak.

De mi lesz helyettük? Ez az, ami a nagy sötét lyukat jelenti számomra.

– Az, hogy mint fogalmak kezdenek átalakulni, az még nem is olyan nagy baj. Az igazi baj azzal kezdődik, amikor mint tudattartalmak semmisülnek meg.

De most engedd meg, hogy visszatérjünk ismét eredeti alapállásunkhoz, a dürrenmatthoz, mert akarva-akaratlanul, de ráálltunk az ő meditatív pályájára. Összehasonlítva Dürrenmatt teremtésmítoszát, a meglehetősen ironikus hangvételű mítoszt a Biblia teremtéskönyvének tartalmával, láthatóbbá válnak bizonyos összefüggések. Például A fizikusok *jutnak most eszembe. Dürrenmatt szkeptikusan fogalmazza meg ebben a groteszk komédiájában a tudós ember „hiábavaló" felelősségét. Vagyis nem elég valamit feltalálni: a magfúziót, a maghasadást, az atombombát például, jó volna tudni azt is, hogy egy találmányt mikor tehet közzé és közkinccsé a tudós elme, mert az ismeretlen új találmánnyal boldogulására élhetne ugyan az emberiség, miközben ösztönei sugallatára hallgatva inkább visszaél azzal. De az is lehet, hogy értelmetlen okoskodás ez a lelkiismeretbeli kérdés egy tudós elme részéről, hiszen nincs hatalma arra, hogy megakadályozhassa saját találmánya pusztító emberi ösztönök céljára való kisajátítását. Ugyanezt lefordítva az alkotó ember, a festőművész élethelyzetére, akinek legalább akkora a felelőssége, mint bármely más feltalálóé, aki megtaníthat bennünket „új színeket látni", vajon a 20. században mekkora a felelőssége? Személy szerint Mizser Pál felelőssége miben áll? Azé az emberé, aki legbelül elhatározta, hogy összegzi, szintetizálja az általa tapasztaltakat. Ez rendben is volna. De szíve mélyén elhatározta azt is, hogy olyan műveket teremt, melyek, ha mást nem is, de a „Jelet hagyni, hogy voltunk és elbuktunk, de lényegünkben és e jelekben a magyarázat": kondori logikáját követik. Ezt azért mondom, mert beszélgetésünk közben mindvégig úgy éreztem, mintha erősen kételkednél abban, hogy teremtett műveid tovább írhatják majd önmagukat a történelemben. Vagy tévednék? Ha nem így volna, akkor engedelmeddel rákérdezek: látsz-e reményt, némi esélyt arra, hogy az „üzeneteid" tanulságként, tanúságképp eljussanak majd későbbi korok embereihez is?*

– Úgy hangzik most ez a kérdés, mint ahogy *Kormos Pista* tette fel *Nagy Lacinak* halála előtt az utolsó interjúban.

– Igen. Az ember fia, ha költő, agya magnójáról, olykor-olykor visszahallgathat már rég elfelejtettnek vélt gondolatsorokat, melyek azóta is képesek jellemezni egy kort. Ilyen az emlékezetes Nagy László-i üzenet is, a „Szegény Yorick"-interjú záróakkordja, ha egyre gondolunk. Az így hangzott, idézem: „A remény? Nem tehetünk mást, mint amit eddig is tettünk, főleg humanisták: továbbra is a jobb emberi sors harcosai, partizánjai, titkos ügyvédjei legyünk. A reményt nem szabad feladnunk, hiszen a legnagyobb tragédiákból,

katasztrófákból csak a remény segít kilépnünk. Ugyanakkor legyen jogunk a kételyre, ez is motorja a mi alkotó munkánknak. Kritikával kell néznünk saját munkánkat. Egyre jobbat kell csinálnunk. Ez a célunk."

– Az igazság az, hogy *Kormos „Mit üzensz azoknak, akik száz vagy ötszáz év múlva ülnek szemben veled?"* – kérdésére adott költői válasz jutott eszembe, ami tudod, úgy hangzik, hogy: *„Ha lesz emberi arcuk egyáltalán, akkor csókolom őket.*"

– *„Ha lesz emberi szellemük, tudatom velük, üzenem: csak ennyit tehettem értük."*

(Elhangzott 1997 tavaszán a váci Madách Rádió Lokálpatrióta című műsorában.)

A zebegényi Nyári Képzőművészeti Szabadiskola Szőnyi táborának záró kiállításán
Mizser Pál és tanítványai, valamint Csipes Antal iparművész társaságában, 1997-ben

NÉMETH PÉTER MIKOLA

CSEND-ÉLET

A napi lét emlékké válása nem ok,
hogy fontosabbá legyen más okon.
S. L.

Karácsonyok fái,
mosógép roncsával,
heverők ázott hullájával

vagytok-e

H
Í
D

a tél innenső oldalán
t a v a s z
kibékíthetetlen alakzattal
forróbban mint a nyár.

vagytok-e – –

Ébrenlétek zátonya:
Gerincetört Naszály,
Hegyestorony;
aszfaltba gyúrt betonhullák,
Gombás patak,
panel-kripták;
macskák, kutyák
a cementesautók normaáldozatai,

vagytok-e – –

Eső, szél, kerék
A flaszterenyészet végső stációi,

vagytok-e

Emlékek romhalmaza;
oszlásnak indult testtel
a hat szobor
a Földváry-téri hídnál;
kőbálvány-magányban
a városból kirekesztve,

vagytok-e

Borbála, tornyoknak védnöke,
Gyógyító Kamillusz katona,
Nepomuki a Jánosok közül,
Péter és Pál szeretetben,
hitevalló Szent Venantius
s te, jóságos Júdás Taddeus.

vagytok-e

a száguldás kálváriai;
krizantémok illata,
süllyedő árkok, terek templomtalanul.
Roncsok. Féltestek.
Fantomsírok távolodóban,

vagytok-e – –
……
A Földre föld került.
A kereszten plasztik-rózsa.
Karambolaink napéjegyenlősége ez.

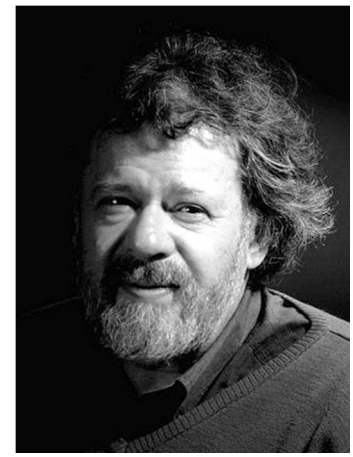
(Sáros László építész fotói, ajánló sorai és „Prága – régi zsidótemető" című írása ihletére – Vác, 1982–1985.)

A Dunakanyar a gerincetört Naszály alatt

„MARADJON VALAMI NYOMA FÖLDI PÁLYÁNKNAK”

Dr. Horváth Ferenc levéltárossal, a Váci Történelmi Tár szerkesztéséről, az új váci címer kialakításának heraldikai szempontjairól, Tragor Ignác helytörténeti munkásságáról beszélgetünk

Németh Péter Mikola – *Mai Lokálpatrióta című Madách Rádiós műsorunk vendége dr. Horváth Ferenc levéltáros, aki elmondása szerint huszadik éve él városunkban. A Pest Megyei Levéltár váci osztályának vezetője. Egy magamfajta tollforgató embernek, már bocsáss meg, kedves Ferenc, de a levéltárosokról az jut eszembe, hogy ők azok a rejtezkedő, egyébként nagyon szimpatikus, ám visszahúzódó, elmélyült emberek, akiknek a lelkét időnként le kell porolni, mert a múlttal való foglalatosságuk következtében belepi őket, Vácott legalábbis, a mindegy-szürke cementpor. A könyvtárosok és a levéltárosok meglátásom szerint olyan elmék, akik legszívesebben örökidőkre elbújnának a világ elől, remeteséget fogadva. Így ők, miként a remeték, talán a legkevésbé érzik a magányt, hiszen az ő magányuk választott magány. És ha megvan a biztonságos titkos otthonuk, barlangjuk, a könyvtárosnak a bibliotékája, a levéltárosnak a kutatószobája, ahol nyugalommal elmerülhet munkájában, a múlt titkaiban, ahogy azt te magad is teszed, miközben kizökken velük az idő, s akkor úgy látni, hogy minden a legnagyobb rendben történik körülöttük. Így aztán nem is csoda, hogy csak nagyritkán vállalkoznak arra, hogy mikrofon elé üljenek, hogy nyilvános szereplést vállaljanak.*

Horváth Ferenc – Ha vállalkozom is arra, hogy mikrofon elé üljek, akkor mindenképpen kell egy olyan ember, mint te, Péter, aki rábeszél arra, hogy eljöjjek ide, s beüljek a Madách Rádió stúdiójába. De ezt nem is biztos, hogy a hivatásom adja, vagyis okozza. Azt, hogy nem szívesen vállalok közszereplést, az lelkialkat kérdése, azt hiszem. Most végül is engedve a rábeszélésednek, ideültem melléd a mikrofon elé, és remélem, hogy kellemes perceket tudunk majd eltölteni a hallgatósággal együtt.

– Úgy remélni, hogy nemcsak kellemes, de tanulságos perceket is. Hiszen már eddig is többféle írásműben jelet hagytál. Az első, amire a váci közvélemény igazán odafigyel-

hetett, amit 1989-ben írtál a váci történelmi címerek története összefüggésében. Ugyanis akkor, abban az időben, épp arról folyt az elvi vita a város „ébredező" polgárai között, hogy mi is legyen. Maradjon-e a szocialista városcímer? Milyen érdekes valóságosan és jelképesen is, tisztán emlékszünk még rá, hogy a régi címerben, ott „füstölgött" a DCM hármas kéménye, ami azóta megsemmisült, lerobbantották, vagyis valami már végérvényesen, jelképesen és valóságosan is a múlté. Így legjobb estben, már csak az emlékeinkben élhet. Ugyanakkor a történelmi, archaikus Szűz Máriás címerről sokan, sokfélét mondtak, de legtöbben úgy vélekedtek, hogy az már idejét múlta, nagyon avítt, konzervatív, tehát a modern kor, megújító szelleméhez semmiképpen sem illő, hiszen a város lakossága is nagyobb részben kicserélődött, az összetétele megváltozott. Ebben a vitairatodban egy rövid tanulmányként érthetően elemezted és levezetted egyrészt azt, hogy a váci történelmi címer heraldikailag a magyar történelmi városcímereink között hol foglal helyet. Egyáltalán heraldikailag hogyan, milyen formában építkezett évszázadokon át, hogy olyanná legyen, amilyen. És írsz természetesen Vác történelmi zászlójáról is, kialakulásának történeti hátterét elemezve.

– Érdekes módon, amikor ezt a cikket írtam – a városvezetés felkérésére készítettem el –, nem civil késztetésre, nem egyfajta polgári igényre született ez az írásom, hiszen akkor még sem a politikai helyzet, sem a közélet nem érett meg arra, hogy ezt egy civil szerveződés kezdeményezhesse. Mindenesetre az akkori városi tanács képviselete kért fel engem a vitairat elkészítésére, arra, hogy lehetőségeim szerint egy részletesebb tanulmányt készítsek a város által egykor használt címerek történetéről. Így nem csak a Szűz Máriás címerről, hiszen az a 17. században, a barokk kor végén került használatba. Tehát ekkortól tudjuk csak biztosan, hogy a város már az ezüst holdsarlón trónoló, aranyglóriás Szűz Máriát ábrázoló címert használta. A legelső ismert címerünk a Szent Mihályos városcímer volt, amit Vác német városrésze használt. Hogy ugyanakkor a magyar városrész már a Szűz Máriás címert használta volna, erről eddig nincsen megbízható adatunk, de valószínű, hogy a címerére Szűz Mária alakját véshette fel.

Vácott a magyar és a német városnak a különállása egészen a török kor kezdetéig fennállt. De amikor a magyar lakosú városrészt ki kellett üríteni, a magyar családoknak ki kellett költözködniük őseik otthonából, mert a továbbiakban a törökök foglalták el városrészüket, a magyarok így kénytelenek voltak átköltözködni a német városrészbe. Ezt követően érdekes módon mindkét városrész a Szent Mihályt ábrázoló címert használta egészen a török kor végéig. A török hódoltság után, a barokk kor felvirágzásakor az egész országban elterjedt a Szűz Mária-kultusz, hiszen éltető erőre volt szükség, az újjászületés lehetőségét kellett, hogy képviselje valaki, vagy valami jelképesen is a lakosság gondolkozásában. Valószínű, hogy a barokk Mária-kultusz, ekkor terjedt el országszerte, s tért vissza Vác városába is. S hogy visszatért, arra abból lehetett következtetni, hogy a Szűz Máriás pecsét lenyomata több iraton is ott maradt, és ma is látható.[1] Ezt a Szűz Máriás

[1] (Szerk. megjegyzés: A református városvezetés által használt Szűz Máriás pecsét lenyomata nem maradt fenn, csak a rajzolata egy 1610-ben kelt irat másolatán. 1743-ban a Püspökvácra és Káptalanvácra kettéosztott városok is az ő alakját ábrázolták címerükben. Horváth Lajos levéltáros –

pecsétet használta ezt követően a város egészen 1949-ig. Utána egy hosszú szünet következett. S ezek után több mint húsz évnek kellett eltelnie, mire 1970-ben, egy minisztertanácsi rendelet lehetővé tette, hogy a magyarországi városok újból készíttessenek saját képüket, önazonosságukat jelölő, meghatározó címert. Ám érdekes módon hazánkban a városok nem térhettek vissza a korábban használt történelmi címereikhez, mint például Csehszlovákiában, ahol azért megmaradt az a heraldikai gyakorlat, hogy a történelmük során kialakult városcímereiket vették alapul. De mit is jelentett ez? Azt, hogy így a történelmi városcímerek részleteit, elemeit továbbra is felhasználhatták városaik önazonosságának megerősítéséhez. És természetesen fel is használták. Ugyanakkor nálunk, szinte kivétel nélkül majdnem minden város új címert készíttetett, ún. szocialista címert. Ezeknek a városcímereknek érdekes módon mindegyikében szerepelt a pentagramma, az ötágú vörös csillag, mint az öt világrész egységének, a proletárdiktatúrák egyesítő erejének jelképe. Ez azért furcsa, mert még a Szovjetunióban sem volt mindenhol elterjedt gyakorlat, hogy a vörös csillagot belehelyezzék egyes tagállamok, országrészek új címerébe.

– A Madách-körlevél 1989/2-es számában jelent meg aztán a tanulmányod alapján egy felhívás, amelyben a történelmileg kialakult Szűz Máriát ábrázoló városcímer mellett érvelünk, mondván, az nem csak arról beszél, hogy városunk katolikus püspöki város, hanem arról is, hogy Vác európai város volt és lesz. S ez utóbbi valóra váltása a múlt ismerete nélkül aligha lehetséges. Ez az általad elindított vitasorozat, amihez pro és kontra sokan hozzászóltak, eredményezte aztán az első igazi, demokratikusnak mondható népszavazást városunkban.

– Igen, itt végül is az akkori tanácsi vezetőknek a hezitáló, egyfajta bizonytalankodó, vagy éppen elkenő magatartásáról volt szó. Hiszen már akkor egyértelművé vált, hogy Vácnak melyik címerét kellene újból használnia. Itt azonban időhúzás meg politikai taktikázás miatt a város közvéleményét jól megkeverve írtak ki aztán népszavazást a városcímer kérdésében. Holott mindezt egyszerűbben is meg lehetett volna oldani, ahogyan azt az egyik Madách-körlevelünkben le is írtam, hiszen csak arról lett volna szó, hogy vissza kellett volna állítani Vác évszázadokon át használt címerét.

– Tanulságosak voltak ezek az idők mindannyiunk számára. Így utólag azt mondhatjuk, hogy 1989–90-ben, ott és akkor, a magán- és mikrotörténelmünk legfontosabb eseményei íródtak. Nem véletlenül vállalod el a későbbiekben, 1996-ra a Váci Történelmi Tár első könyvének szerkesztését, illetve egy bizonyos fejezetének a megírását. Tudomásom szerint úgy vette kezdetét a feladat, hogy 1994-ben Vác Városért Alapítvány meghirdetett egy pályázatot, amelyben a 20. századi váci helyi történelemmel kapcsolatos dokumentumtár megírását igényelték a kurátorok. Végül is ez a dokumentumtár nemcsak a 20. századot, hanem, Vác város történetét dolgozza fel a keletkezésétől napjainkig, az általad és kollégáid által válogatott levéltári anyag segítségével. Próbáljunk meg most visszaemlékezni az első Váci Történelmi Tár keletkezésének körülményeire. Miért és hogyan lett ebből jóval több, mint amit a pályázat igényelt?

---

valószínű – feltételezése szerint Vác-Magyarváros plébániatemplomának védőszentjét, Antiochiai Szent Margit alakját vésette pecsétnyomójára.)

– Egy kicsit hadd pontosítsak mindjárt a válaszom elején, mert végül is a pályázati kiírás nem egy vagy több dokumentumtár összeállításáról szólt, hanem arról, hogy a pályázók gyűjtsék össze Vác városának 20. századi forrásait. Nemcsak az írott forrásokat, hanem azokat a visszaemlékezéseket is – szóbeli és írott visszaemlékezéseket –, amelyek a város 20. századi történetével kapcsolatosak. Mi is elkezdtük folyamatosan gyűjteni a levéltárban található anyagokat kollégámmal, Pintér Tamás levéltárossal együtt. Rendszeresen, havonta be is adtuk beszámolóinkat az Alapítványhoz. Munka közben rájöttünk, ha már ennyit dolgoztunk, akkor miért ne lehetne időben kibővíteni a forrásközlést, egy olyan dokumentumtár összeállítását elkészíteni, ami nemcsak a 20. század forrásokat tartalmazza. Bár igaz, az emberek érdeklődése inkább a saját századukhoz kapcsolódik, mégis azt gondoltuk, hogy vissza lehetne mennünk a kezdetekig, egészen pontosan a város első írásos emlékéig. Vác első ismert írásos említése 1074-ből való. Egy alsószászországi Yburg nevezetű német kisváros krónikájában jegyezték fel a mogyoródi csata eseményeit, s ott említik Watzenburgot, vagyis Vác városát. A Garamszentbenedeki Apátság alapítólevele 1075-ben Wac civitas néven jegyzi városunkat. Szóval a későbbiekben úgy gondolkoztunk, hogy minden olyan jellemző dokumentumot bemutatunk az első Váci Történelmi Tár lapjain, ami sokféle szempontból tárja fel a város történetét. Ugyanakkor olyan jellemző forrásokat is közzétettünk, amelyek az országos eseményekre is vonatkoztathatók. Tehát az egyedi mellett szerettük volna bemutatni a Váci Történelmi Tárban az országos történelemre jellemző forrásokat is.

– Mégis milyen szempontok szerint szelektáltatok? Egy ekkora anyagban elveszhet a szerkesztő, de ebben az estben nyilvánvaló, hogy közrejátszottak belső, szubjektív alkotói, logikai szempontok is. Másrészt pedig nyilvánvaló a tényszerűség és tárgyszerűség, ami egy ilyen dokumentumtárat egésszé rendez.

– A munkánk egyik melléktermé̊ke az a harminc doboznyi fénymásolat, amit az iratokról készítettünk. Végül is talán két- három doboznyi irat vagy fénymásolat szövege került be a dokumentumtárba. A válogatás szempontjai pedig valóban, ahogy mondod, elsődlegesen azok voltak, hogy tárgyszerűségükben, tényszerűségükben mutassuk meg a város történetét. Ez fontos szerkesztői alapállás volt, hiszen ilyen kiadvány a városról eddig nem jelent még meg, ezért mindenképpen szerettük volna elkerülni azt, hogy egyfajta csapást mérjünk az elmúlt rendszerre. Arra törekedtünk, hogy politikai indulatok, vagyis politikai szándékok semmiképpen se jelenjenek meg ebben az olvasókönyvben. Tehát vigyáztunk arra válogatás közben, hogy az semmiképpen sem személyekre irányuljon. Sőt volt olyan dokumentum, amit éppen azért hagytunk ki a kötetből, mert esetleg valakire negatív képet vetett volna. Úgy érzem, hogy bizonyos időnek, főként a 20. századot bemutató forrásokkal kapcsolatban el kell telnie még ahhoz, hogy az emberek indulatok nélkül tudjanak értékelni bizonyos forrásokat. Ennek ellenére, úgy gondolom, bár kihagytunk néhány forrást, azért mégsem sérült a történetírás érdeke.

– 1996 októberében mutattátok be a könyvet a Pest Megyei Levéltár váci osztálya dísztermében, ami zsúfolásig megtelt érdeklődőkkel, könyvünnepnek számított az akkor. Azóta hogyan írja tovább önmagát az első Váci Dokumentum Tár? Egyrészt a szakma, másrészt pedig a közvélemény, az olvasóközönség miként viszonyul hozzá? Itt van előttünk ez a vaskos könyv, s belelapozva olvasom, hogy kiváló ajánlótok volt Kosáry Domo-

kos történészprofesszor, akadémikus személyében. De hát mégis, milyen hírek vannak azóta a könyv fogadtatásáról?

– Kaptam két vagy három levelet, több telefonhívást a könyvvel kapcsolatban, és természetesen sok személyes visszajelzés is volt. Volt, aki azt vetette a szerkesztők szemére, hogy túlságosan is baloldali beállítottságú a könyv. Volt, aki azt mondta: kár, hogy nem részletesebb a dokumentumtár, még több eseményt kellett volna bemutatnunk. De volt olyan telefonhívás is, egy budapesti mérnök hívott fel, s azt mondta, hogy szerinte többet ér egy ilyen válogatás, mint bármilyen monografikus feldolgozás, mert ő szinte átélte a város, Vác mindennapjait több évszázadon keresztül. És volt olyan névtelen levélíró, aki nehezményezte, s azt állította, hogy nem lett volna szabad bizonyos emberekről megírni, amit közzétettünk. Bár jó lett volna, ha tisztában van azzal, hogy nem mi írtuk a közölt leveleket, de közzétenni ezeket a forrásokat, az megint csak másféle felelősség. Amit állított tehát, az úgy nem állja meg a helyét. Valóban azt érdemes hozzátenni, amikor egy-egy embert vagy egy-egy eseményt megítélünk, akkor nem elegendő egy-egy forrásnak a számbavétele. Tehát szándékunk szerint ez a dokumentumtár is csak kezdőlépést jelenthet egy-egy kutatónak, vagy a város története iránt érdeklődőnek, mert nem lehet mondjuk Földváry Károly honvédezredes teljes katonai pályáját megrajzolni az idézett dokumentumból, hiszen több más forrást is meg kellene ahhoz vizsgálni.

– Remélhetőleg a sok-sok ellenérzés nem szegte kedved, hiszen előzetes beszélgetésünkből értesültem, hogy készül a második kötet is.

– Pontosabban készülőben van, egyelőre inkább még csak a fejemben, de nagyon gyorsan hozzá kell látnunk, mert az anyagi támogatás már megvan hozzá. Ez talán annyival lesz bonyolultabb és nehezebb szerkesztői munka, hogy a város régészeti és építészeti emlékeit mutatja be, ezért a könyv összeállításába be kell vonni a muzeológus, régész kollégákat, a művészettörténészeket is. Végül is az lesz a feladatom, hogy az ő munkájukat szerkesztőként koordináljam, összefogjam.

– .A második Váci Dokumentum Tár mekkora korszakot ölel át? Azonos időrendet követ majd, mint az előző?

– Igen, hasonló időrendben dolgozná fel a város keletkezését, bővülését, csinosodását, és szeretnénk eljutni egészen az őskori baltától, ahogyan te szoktad nevezni Péter, a „panelkriptáig". Szeretnénk bemutatni tehát napjaink építészetét, s benne a betonelemekből épített váci lakótelepi lakásokat is.

– Gondolom, hogy a pozitív életérzéssel megáldott váci lokálpatrióták számára is fontos, hogy ez a könyv mielőbb napvilágot lásson. Mindenképp jó hozzáállásukat, támogatásukat kérjük az éter hullámhosszán a továbbiakban is. És persze az építő kritikájuk sem lehet rossz, időnként. És tanulságos lehet egy-egy olvasói észrevétel, amiből maga a történész vagy épp a levéltáros is okulhat. Miután a történelemkönyveknek az utóélete közügy, épp ezért hívom fel a Lokálpatrióta kedves hallgatóinak figyelmét a Váci Történelmi Tár első kötetére. Mottója: „Késő maradékainknak tétessen jegyzésbe." Írásos emlékek Vác város múltjából 1074–1990.

A Váci Történelmi Tárat most tovább lapozgatjuk dr. Horváth Ferenccel, mert arra kérem a szerkesztőt, hogy egy rövid szemelvényt olvasson fel, legyen szíves, ami épp Vác mindennapjairól szól.

– Igen, rendben van. Nem beszéltük meg pontosan előre, hogy miről is fog szólni ez az idézet, mert mindössze egy nagyon rövid mondatot szeretnék felolvasni, amit 1800-ban írt egy városi jegyző az akkori tanácsülési jegyzőkönyv utolsó oldalára. Ezt az idézetet felolvastam 1990-ben is, amikor megválasztották a város első önkormányzati képviselő-testület tagjait, és most szeretném ismét elmondani a hallgatóknak, a város lakosainak. Ez egy jó tanács az utódoknak, s így hangzik, idézem: *„Az egyezség kicsinyből is nagyot és erőst állíthat, az egyenetlenség pedig a nagyot és erőst is megoszlatja, semmivé teszi."* Úgy vélem, hogy ez a gondolat az akkori politikai helyzetben is érvényes üzenetnek számított, de szinte mindennap elmondhatnánk, akár a politikusoknak, akár a közéletben résztvevő embereknek, mert érdemes megszívlelni

– Igen, ezt akár mottóként is fel lehetne írni valahová, mondjuk a Városháza falára. Kőbe vésni esetleg, hogy örök időkre figyelmeztessen bennünket.

A másik munka, amivel úgy tudom, épp most foglalkozol, az Tragor Ignác 1848–49-ről írt könyve, amit hasonmás kiadásként kívánsz közreadatni. Mikor jelenik meg ez a könyv? Eredetileg, miként korábban már beszélgettünk róla, ha jól emlékszem, 1898-ban látott először napvilágot. Hamarosan a szabadságharc 150. évfordulóját ünnepeljük, anno az 50-diket ünnepelték. Gondolom, hogy ebben a fakszimilében a helyi történelemre vonatkozóan sok érdekes és tanulságos dokumentum lesz majd.

– Rögtön ki kell, hogy javítsalak. 1908-ban a Váci Múzeum Egyesület jelentette meg a szóban forgó könyvet, most pedig a váci Tragor Ignác Múzeum hasonmás kiadásban teszi közzé. Engem csak arra kértek fel, hogy kritikai megjegyzéseket írjak a kötet végére. A napokban hagyja el a nyomdát ez a remélhetően nagyon szép kivitelű könyv. A kötetet Zomborka Márta múzeumigazgató szerkeszti, a tipográfia pedig Brozsek Béla munkája. Tragornak ezt a művét én az egyik legjobb munkájának tartom, azért is, mert jó néhány kötetéből hiányolom azokat a hivatkozásokat, azokat a forrásmegjelöléseket, amelyek a kutatók számára sokat jelentenek. Ebben a könyvében azonban minden forrásmegjelölés pontosan megtalálható, annak ellenére, hogy népszerűsítő jelleggel írta meg az 1848/49-es forradalom és szabadságharc váci történetét. Tragor Ignác a korabeli történet feldolgozói módszerektől nem nagyon tért el, arra törekedett, hogy elsősorban a város szűk két esztendejéről, másfél esztendejéről minden forrást összegyűjtsön, ami csak lehetséges, nemcsak a magyar, és nemcsak a német vagy osztrák forrásokat, hanem még az orosz forrásokat is feldolgozta és beépítette munkájába.

– Előttünk van egy lap, pontosan ebből a műből. Gondolom, van, amit érdemes lenne belőle idézni.

– Próbáltam összeszedni Tragor Ignácnak azokat a gondolatait, amelyek a történetírói hitvallását is tükrözik. Az egyik ilyen: a kutatónak fáradságot nem kímélve kell összegyűjtenie és mindenkivel megismertetnie azokat az emlékeket, fogalmakat, meséket, valóságokat, tárgyakat és intézményeket, amelyek a várost, a váciakat híressé vagy hírhedtté teszik. Valóban ez a szándék valósul meg minden munkájában, annak ellenére, hogy a korabeli szakmai kritika nem mindig fogadta kedvezően a munkáit.

– Mi lehetett ennek az oka? Történelmietlennek tartották, nem volt igazán hiteles író?

– Tragor kiváló író volt, jó stílussal. Mindennek ellenére azt kérték rajta számon, hogy túlságosan ragaszkodik az adatközléshez, pontosabban csak a tényeket és az esemé-

nyeket ismerteti, de ezeknek a monografikus feldolgozására nem törekszik. Tehát az ok-okozati összefüggések feltárására nem fektet kellő hangsúlyt, ezeknek a bemutatását némiképp elhanyagolja. De hozzá kell tenni, hogy az ő korában nem is volt nagyon olyan példaértékű munka, amiből igazán meríthetett volna. Azokra a korszerű történeti feldolgozásokra, amelyek ebben az időszakban, tehát a századforduló utáni első évtizedben keletkeztek, egyfajta pozitivista történelemszemlélet volt a jellemző. És ezek a munkák arra törekedtek, hogy az eseményeket pontosan rögzítsék, pontosan leírják, de a mögöttük levő mozgatórugókat, ok-okozati összefüggéseket már nem mutatták be.

– Igen, erre azt mondhatjuk, hogy Tragor Ignác nem legendáriumot írt, hanem történelemkönyvet.

– Valóban arra törekedett, hogy ne csak a legjelentősebb helyi eseményeket mutassa be, hanem, hogy azokat párhuzamba állítsa az országosakkal. Ugyanakkor ragaszkodott a lehető legapróbb részletekhez a 1848–49-es váci eseményekkel kapcsolatban. Mindenre odafigyelt, amire csak lehetett. Két olyan kérdést is boncolgatott ebben a könyvében, ami nagyon fontos volt a korszakkal kapcsolatban. Az egyik a Görgei-kérdés,[3] a másik a váci egyházmegye papjainak szerepe 1848–49-ben. Amikor kizökkent a krónikás szerepéből, akkor már megpróbált véleményt is formálni.

– Mit mondott? Ez talán érdekes lehet.

– Érdekes módon Görgei Artúr szerepének megítéléséről mind a mai napig vita folyik. Két különböző tábor, két végletes véleményt mondanak a katonai események kapcsán a tábornokról. Érdekes módon Tragor Ignác már akkor úgy látta, hogy Görgei szerepe semmiképpen sem lehetett az árulóé, mint ahogy azt elsőként Kossuth Lajos kimondta róla. S azután Görgei Artúrt a közvélemény is árulónak minősítette. Tragor azonban úgy látta, Görgei, még ha a hírhedt és híres Váci Nyilatkozatában elvetette is a sulykot – egyébként ez volt a legnegatívabb véleménye, amit vele szemben kimondott –, mégis a forradalom és szabadságharc egyik legtehetségesebb és legerőteljesebb katonai vezetője volt.

– Miben vetette el a sulykot Görgei? A Váci Nyilatkozat egy gyönyörű reformkori hevülettel elmondott honvédeket lelkesítő beszéd.

– Annyiban vetette el a sulykot, amennyiben Kossuth Lajossal szemben állt, Kossuth egyfajta politikai megnyilvánulásnak vélte a nyilatkozatot. Jóllehet a politikától Görgei mindvégig tartózkodott, de mégis, abban a helyzetben politikai nyilatkozatnak is lehetett tekinteni a Vácott elhangzottakat.

Tragor Ignácnak érdekes módon az egyház 1848–49-es szerepéről is sikerült tárgyilagos álláspontot kialakítania. Egyrészt bemutatja és rögzíti azokat az eseményeket, amelyekbe az egyház a szabadságharc ideje alatt belekényszerült. És végül is állást kellett foglalni a polgári fejlődéssel kapcsolatban is. Másrészt ott volt a forradalom, az a szabadságharc, ami még az egyházi embereket se kímélte. Papokat vetettek börtönbe, egyházi személyeket végeztek ki. Ezt a nagy feszültséget okozó ellentmondást kellett feloldania Tragornak írásaiban. De úgy gondolom, hogy ezt sikerült megoldania és sikerült tárgyila-

[3] Görgey Artúr a magyar hadsereg főparancsnokaként az 1848–49-es forradalom és szabadságharc ideje alatt „i”-vel jegyezte a vezetéknevét, így írta alá a Váci Kiáltványt is.

gos álláspontot kialakítania. Nagyon tanulságos ennek a módja. Egyrészt mentegeti a forradalmat úgy, hogy Szemere Bertalant idézi, azt írja: „lázban égett az egész ország, habár a forradalom lázában". Egyrészt az egyik oldalon volt a forradalom, amelyik nem kímélt embereket, sem civil, sem egyházi embereket. Másrészt idézi Kossuth Lajost, aki azt írta az egyházi emberekről: „ha van osztály, mely előtt kiváló tisztelettel kell meghajolnom, a római katolikus papság az, a szerény falusi plébánostól kezdve az egyházi fejedelmekig." Tehát Tragor Ignác „bebiztosította" magát mindkét oldalról. Egyrészt az egyházat menti akkor, amikor 1848–49-ben egy bizonyos bizonytalankodó magatartására utal, és ezt annak tudja be, hogy az egyház saját papjait nem volt képes megvédeni. Másrészt pedig a forradalomnak a lehengerlő determináló hatásaira utal. Ebben a két okban látja azt, hogy végül is ezek az események a váci egyházmegyében, de akár az egész országban megtörténhettek. Egyrészt az egyház színtelen és tétovázó magatartása, másrészt a forradalom láza volt az az ok, ami a nem kívánatos történésekhez vezetett.

– Tragor Ignác helytörténész. Ha az élete művét vizsgálgatjuk, akkor talán ő volt a váci elöljárók közül az az ember, aki mélyen hitt a helyi tudásban, és mélyen hitte azt, hogy mindaz, amit dokumentál és leír, az valamilyen formában továbbírja majd önmagát a történelemben, így a mi jelenkori történelmünkben is. Itt a beszélgetésünk végén, hadd kérdezzem meg, merthogy sokat és sokszor foglalkoztatnak a helytörténeti események, érzel-e valamiféle lelki rokonságot Tragor Ignáccal?

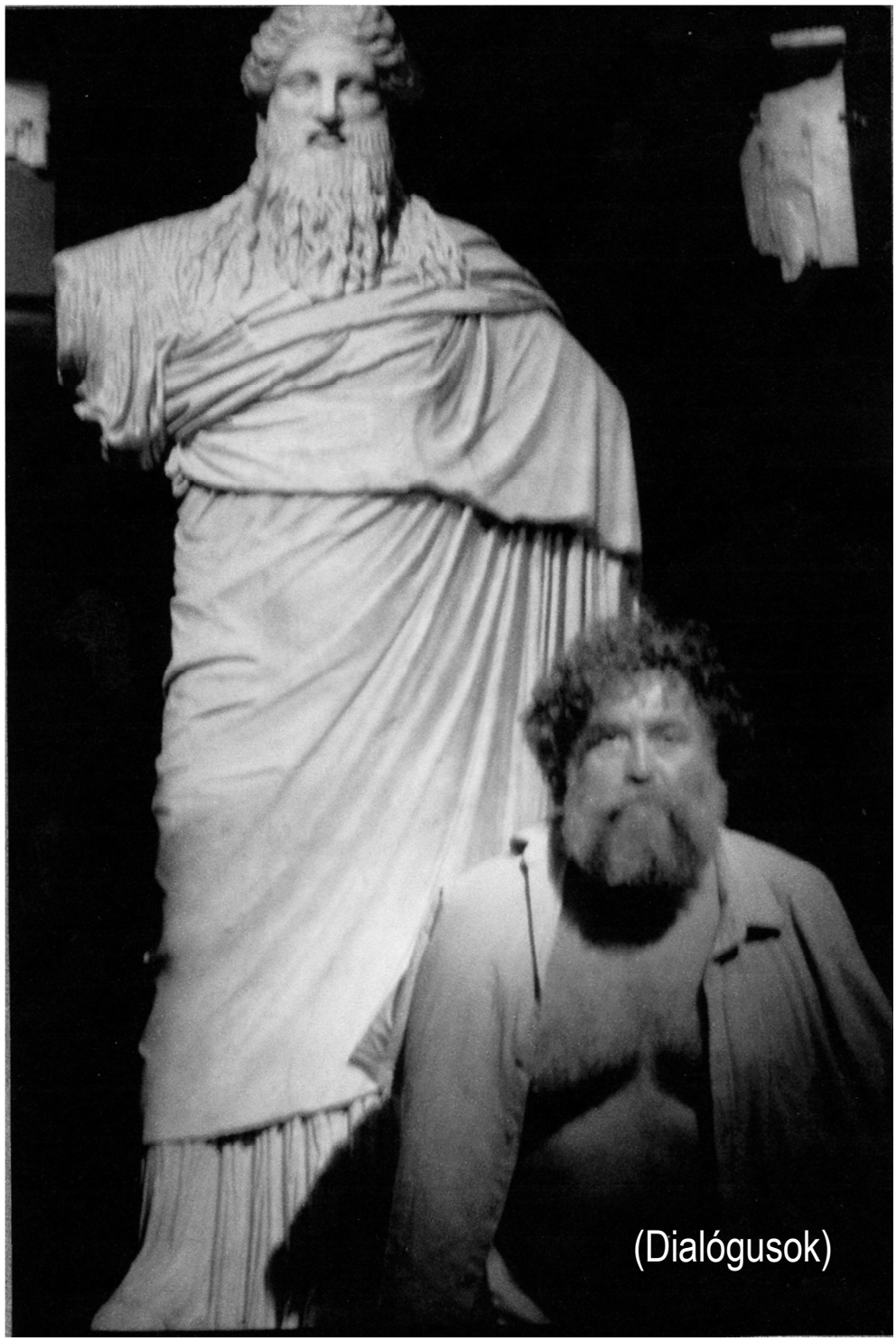
– Be kell vallanom, hogy akkor, amikor évtizedekkel ezelőtt Vác történetével és történeti irodalmával kezdtem el foglalkozni, ismerkedni, számomra Tragor munkái voltak a kevésbé szimpatikusak, ha egyáltalán ebben az esetben a szubjektív vélemény helyénvaló lehet. Karcsú Arzén tényfeltáró és tényrögzítő munkássága állt a levéltárosi szívemhez közelebb. Később, ahogy Tragor Ignác műveit jobban és alaposabban megismertem, egyre inkább közelebb kerültek hozzám írásai. Így, érdekes módon, a munkásságát ma már emberileg jóval közelibbnek érzem magamhoz, mint Karcsú Arzénét, vagy akár a régebbi váci helytörténetírókét. Ugyanis Tragor azt képviseli, s ez szemlélet kérdése, hogy az embert kell a régi idők mindennapjaiban, történéseiben megmutatni, hogy a legkisebb emberre is úgy lehessen tekinteni, mint aki a hétköznapok hőseként részt vesz a helyi eseményekben.

– És formálja avagy deformálja környezetét.

– Igen, formálja vagy deformálja mindenki a történelmet, így vagy úgy. És hogy mi marad az utókornak, a történetíróknak ezekből a hétköznapokból, azt talán egy Tragor-idézet tükrözi a legjobban, amit egyik könyvének mottójául választott. Elmondható, hogy ez a megállapítás minden alkotóemberre vonatkozik, terád vagy énrám is: „*Bár rövid az életünk, igyekszünk mégis úgy élni, hogy maradjon valami nyoma földi pályánknak*."

(Az 1996-ban elhangzott váci Madách Rádió „Lokálpatrióta" című műsorának szerkesztett változata.)

MAGYAROK EURÓPÁBAN

NÉMETH PÉTER MIKOLA

EXPEDIÁL(t) EURÓPA

izland
írország
anglia
hollandia határos németországgal és belgiummal
belgium határos hollandiával, németországgal, luxemburggal és franciaországgal
luxemburg határos belgiummal, németországgal és franciaországgal
franciaország határos belgiummal, luxemburggal, németországgal, svájccal, olaszországgal, monacoval, andorrával és spanyolországgal
monaco határos franciaországgal
andora határos franciaországgal és spanyolországgal
spanyolország határos franciaországgal, andorrával és portugáliával
portugália határos spanyolországgal
olaszország határos vatikánnal, san marinoval, szlovéniával, ausztriával, svájccal és franciországgal
vatikán határos olaszországgal
san marino határos olaszországgal
szlovénia határos olaszországgal, ausztriával, magyarországgal és horvátországgal
svájc határos olaszországgal, franciaországgal, németországgal, ausztriával és liechtensteinnel
liechtenstein határos svájccal és ausztriával
ausztria határos svájccal, liechtensteinnel, olaszországgal, szlovéniával, magyarországgal, szlovákiával, csehországgal és németországgal
németország határos lengyelországgal, csehországgal, ausztriával, svájccal, franciaországgal, belgiummal, luxemburggal, hollandiával és dániával
luxembrug határos franciaorzsággal, belgiummal és németorzsággal
dánia határos németországgal
norvégia határos svédországgal, finnországgal és oroszországgal
svédország határos norvégiával és finnországgal
finnország határos svédországgal, norvégiával és oroszországgal
oroszország határos finnországgal, norvégiával, észtországgal, lettországgal, – litvániával, lengyelországgal – fehéroroszországgal, ukrajnával, grúziával, azerbajdzsánnal, kazahsztánnal, mongóliával, kínával és észak-koreával

észtország határos oroszországgal és lettországgal
lettország határos észtországgal, oroszországgal, fehéroroszországgal és litvániával
litvánia határos lettországgal, oroszországgal, lengyelországgal és fehéroroszországgal
fehéroroszország határos oroszországgal, ukrajnával, lengyelországgal litvániával és lettországgal
ukrajna határos magyarországgal, szlovákiával, lengyelországgal, fehéroroszországgal, oroszországgal, romániával és moldovával
lengyelország határos - oroszországgal -, litvániával, fehéroroszországgal ukrajnával, szlovákiával, csehországgal és németországgal
csehország határos szlovákiával, ausztriával, németországgal és lengyelországgal
szlovákia határos csehországgal, ausztriával, lengyelországgal, ukrajnával és magyarországgal,
magyarország határos szlovéniával, horvátországgal, *szerbiával,* ***ausztriával, szlovákiával, ukrajnával és romániával***
románia határos *szerbiával,* ***magyarországgal, ukrajnával, bulgáriával és moldovával***
moldova határos ukrajnával és romániával
bulgária határos romániával, törökországgal, görögországgal, mecedóniával és *szerbiával*
szerbia ***határos bosznia-hercegovinával, horvátországgal, magyarországgal, romániával, bulgáriával,*** *koszovóval* ***macedóniával és montenegróval***
montenegró határos bosznia-hercegovinával, szerbiával, albániával *és koszovóval*
koszovó ***határos*** *szerbiával,* ***macedóniával, bosznia-hercegovinával, albániával és bosznia-hercegovinával***
bosznia-hercegovina határos montenegróval, *szerbiával* ***és hovátországgal***
horvátország határos szlovéniával, magyarországgal, *szerbiával,* ***montenegróval és bosznia-hercegovinával***
albánia határos montenegróval, *koszóvóval* ***görögországgal és macedóniával***
macedónia határos albániával, *koszovóval,* ***bulgáriával,*** *szerbiával* ***és görögországgal***
görögország határos albániával, macedóniával, bulgáriával és törökországgal
törökország határos bulgáriával, görögországgal, grúziával, örményországgal, iránnal, irakkal és szíriával…

*** * ***

magyarország határos *magyarországgal, szlovéniával, horvátországgal, szerbiával****, ausztriával,*** *szlovákiával, ukrajnával* ***és romániával***

románia határos *szerbiaval****, magyarországgal,*** *ukrajnával,* ***bulgáriával és*** *moldovával*

moldova ***határos*** *ukrajnával* ***és romániával***

bulgária határos romániával, törökországgal, görögországgal, *macedóniával* ***és*** *szerbiaval*

szerbia ***határos bulgáriával, romániával,*** *koszovóval, macedóniával, bosznia-hercegovinával****, magyarorzsággal, horvátországgal és montenegróval***

montenegró határos bosznia-hercegovinával, szerbiával, ***albániával*** *és koszovóval*

koszovó ***határos*** *szerbiával, macedóniával, bosznia-hercegovinával,* ***albániával és*** *bosznia-hercegovinával*

bosznia-hercegovina határos montenegróval, szerbiával és hovátországgal

horvátország ***határos*** *szlovéniával,* ***magyarországgal,*** *szerbiával, montenegróval* ***és*** *bosznia-hercegovinával*

bosznia-hercegovina ***határos*** *horvátországgal****,*** *szerbiával és montenegróval*

albánia határos *montenegróval, koszovóval* ***görögországgal és*** *macedóniával*

macedónia ***határos*** *albániával, koszovóval* ***bulgáriával,*** *szerbiával* ***és görögországgal***

görögország határos albániával, *macedóniával,* ***bulgáriával és törökországgal***

törökország határos bulgáriával, görögországgal, *grúziával, örményországgal,* ***iránnal, irakkal és szíriával***

grúzia ***határos*** *oroszországgal, azerbajdzsánnal,* ***törökországgal, és*** *örményországgal*

örményország ***határos*** *grúziával, azerbajdzsánnal,* ***törökországgal, irakkal és iránnal***

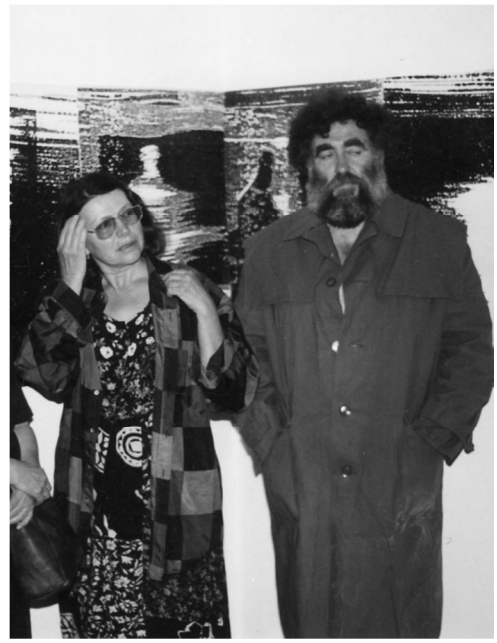
azerbajdzsán ***határos*** *oroszországgal, grúziával, örményországgal,* ***irakkal és iránnal***

Elhangzott Arnold Drayblatt zenéjére, Expanzió V. Vác, 1993. 07. 03. – Magyar Műhely találkozó, Keszthely 08. 27. – Expanzió VI. magyar–szlovák–orosz–román–szerb és német nyelven az aktuális Európa térkép felfestése közben, Vác, 1994. 07. 05. – Expanzió X. Híd tematikában, Paleo Acid élő zenéjére az Ipoly határfolyón úszó Kolowrát-úszószínpadon a Duna–Ipoly torkolattól az Ipolydamásd–Helemba/Chl'aba közötti katonai HíDig tartó Ipoly-szakaszon, továbbá az Ekszpanzió XV. Kilátó tematikájában, Terény (2003), az Opál Színház Balkán-Expressz zenekara kíséretére; „Ekszpanzió Idézet", Máger Irodalmi Szalon (Miskolc, 2005 – Ruff Judy szaxofon improvizációjára. (Ismételten, tovább írva KOSZOVÓ függetlensége kikiáltása napján: 2008. február 17-én, vasárnap 17 órától)

EXPEDIÁL/t/ EURÓPA az a perpetuum mobile textus, az a változó versfolyam, amely Gerhard Rühm 1972-ben írt *Európa* című versére – fordította: Szlafkay Attila – adható válasz-folytatás, repetitív költemény. Elsőként annak az abszurditásnak gesztusértékű megszüntetése, mikor is Németország határossága megszűnik Németországgal, miközben nem sokkal később a Szovjetunió felbomlásával – nincs több hírem a SU-ról! – Oroszország határos lesz Észtországgal, Lettországgal, Litvániával, Fehéroroszországgal, Ukrajnával, Grúziával, Azerbajdzsánnal, Kazahsztánnal etc.; Szlovákia Csehországgal, Szlovénia Horvátországgal, Kis-Jugoszlávia Bosznia-Hercegovinával és ezennel Szerbia Koszovóval, ugyanakkor Magyarország határossága nem szűnt meg Magyarországgal. Ebben az esetben olyan, konkrét lírai művel szembesülünk, amely az újra egységesülő Európában, a határok változásával, átjárhatóságával – schengeni határmegnyitások 2007. 12. 21. –, illetve megszűnésével természeténél fogva, írójától függetlenül is folyamatosan mobilizálja, továbbírja önmagát a történelemben, avagy a történelmietlen valóságban. Az ezredforduló cezúrája egy soha vissza nem térő alkalom arra, hogy úgy expediáljuk = „továbbítsuk" mai Európánkat, ahogyan az volt, illetve van. Lassan eljön az ideje annak is, hogy egy olyan kötet-csomagot tegyünk közzé, adjunk át a harmadik évezred nemzedékeinek, amelyben Európa összes lehetséges élő nyelvén pontos látleletet, helyzetjelentést adunk változó, formálódó és deformálódó kontinensünkről. Kedves költőtársaim, tisztelt versolvasók! Legyünk alkotótársak. Ha kedvetek, kedvük tartja és időtök, idejük is engedi, úgy szíveskedjetek, szíveskedjenek az itt közreadott versszöveget beszélt nyelvükre, nyelvetekre lefordítani, anya- és apanyelvre mindenekelőtt, majd villámposta fordultával visszaküldeni az alábbi címek egyikére:

E-mail: expanzio@vipmail.hu
H-2635 Vámosmikola, Huszár utca 39/A.
Tel/fax: +36 (27) 379-076, mobil: +36 (20) 953-1932

HVAR – DÈJÁ VU

„Passzív annyit tesz: szívd magadba a világot.
Aktív annyit tesz: légy jelen benne.”
Tengerparti dialógus Ladik Katalin, költő-performerrel

Volt egy sziget, legszebb valamennyi közt,
Lágy lég ölelte berkeit; egyszer ott
feküdt, szőlők alatt, a langyos
éjjel után, kora hajnalórán,
születve, legszebb gyermeked, Anyaföld! –
(Hölderlin: *Az ember* – részlet)

Németh Péter Mikola – *Itt ülünk a rozmaring szegélyezte Hvar-szigeti temető bejárata előtt a lépcsőn, ebben a „kivagyi” nyárban, fürdőruhában egy óriás ciprus tövén, kabóca zsolozsmára lóbálva lábunkat az ó-levendula illattal játszadozó délutáni forróságban. Szakadék-mélység távolából előttünk a végtelen tenger indigókékje világlik, alattunk* kopár kőfalakkal *körbezárva a kifutóban fehérderes pegazusunk sörénykócos fejét rázogatja, melankolikusan köröz és bólogat, farkával legyez. Ezt itt a Mi mennyei Jeruzsálemünk - képzelem. S az az érzésem, mintha mindez nem először történne meg így velünk. S óhatatlanul felsejlik bennem még az is, hogy valószínű, hogy már jóval a születésünk előtti időkben exponálódott annak a képnek a negatívja, amit az életünk hívott most elő, s ma-*

gunk előtt láthatunk. Ahogy az ember túl van már az életútjának felén, szinte észrevétlenül, egyre inkább, egyre mélyebben hinni kezdi, hogy valóban, már jóval a születése előtti időkben eldőlhetett az, hogy térben és időben kikkel fog együtt élni, lélegezni, kikkel fog együtt játszani, kikkel fogja együtt „gyakorolni" a „Lenni vagy nem lenni?" életre szóló „kis-nagy-emberi" kérdését.

Talán még a találkozásaink és elmélkedéseink is predesztináltak, mint ahogy épp ez a mostani. Hiszel-e ebben, kedves Ladika? Van-e minderről valahai tapasztalatod?

Ladik Katalin – Ez nem hit kérdése, hanem a belső tudásé. Úgy gondolom, hogy inkább a párhuzamos világot érzékeljük, pontosabban, én néha olyan déjá vu-félét érzek, mintha valamikor már éltem volna egy ilyen hasonló mediterrán környezetben, és annak az életnek egy másik vetületét és változatát élem most újra. Ha erre gondolsz, akkor hiszek benne. Én azonban nem időbeli életekről beszélnék, nekem nem arról van elképzelésem, hogy az ember az egyik létből képes volna átvinni a másik létbe a testét vagy az élettapasztalatát. Úgy gondolom, hogy párhuzamosan több lét létezik, és hogyha valami ismerősnek tűnik számomra vagy felismerek valamit az életemből, akkor az a párhuzamos lét miatt van.

– Több életet élni egyetlenegyben. Így értsem a párhuzamosságot? Vagy pedig úgy, hogy egy párhuzamos létből, egy másik életből jutottam ide, ahová most jutottam. Lehet, hogy osztódtam és forogtam, mígnem újjászülettem, reinkarnálódtam?

– Én nem tudom, hogy te hogyan érzed, de szerintem mindenkinek megvan a saját világa, ám a közös világban, ugyanabban a nagy Egyben benne vagyunk mindannyian. Bizony, a nagy betűs Egyben vagyunk mindannyian. És azért ismerünk fel embereket és sok mindent, mert ugyanabban az anyagi világban és létben vagyunk. Tehát amikor ráismerünk valamire, akkor valójában a nagy egységre, az ősanyagra ismerünk rá, amiből mindannyian gyúrva vagyunk. Ugyanabból az anyagból vagyunk tehát, és ugyanazokat a rezgéseket észleljük, de különböző időket élünk meg. Ez teljesen szubjektív, így azt mondom, amit már sokan elmondtak előttem, hogy nincs időmúlás, miként ezt már a mai modern fizikából tudjuk, ám Newton törvényei azért mégis érvényesek e szűk, mérhető földi világunkban. De most nem erről beszélünk, ugye?

– Különböző időket élünk meg, és ez teljesen szubjektív, mondod. Akkor hát mégiscsak téridőben élünk? Ám ezt az Időt, ami persze relatív, most mégsem mindegy, hogy filozófiai értelemben, akárcsak elvontságában, együttgondolkozásunk sodrában miként kezeljük.

– Visszatérve a legelső kérdésedre, azt hiszem, az lenne a jó, ha most határozottabban válaszolnék rá, kiegészítve mondandómat először is azzal, hogy én nem merném azt állítani, hogy előre eldöntetett a sorsunk. Ez a múló idő fogalma pedig szerintem nem felel meg annak a témának, amiről most elmélkedni szeretnénk. Másrészt úgy vélem, hogy nincsenek előre meghatározott sorsok. Rengeteg olyan esemény van, ami a „kis" életünkben véletlennek tűnik, ám a „nagy" kozmikus egységben meglehet, hogy törvényszerűség. Azt vallom, hogy mi emberek egyáltalán nem vagyunk fontos tényezők a világmindenségben. Nagyképűnek hat egyéni sorsunkról beszélni, amikor tudom, hogy részecskékből, energiából, húrokból állunk. Az egész életünk egy véletlenszerű szikra. A mi véletlenszerű mozgásunk az, hogy éppen ma találkoztunk, talán kiszámítható lett volna a nagy kozmi-

kus számítógépben, és az is, hogy elmélkedni fogunk majd, épp itt, Hvaron. Ezt nevezhetjük akár sorsszerűségnek is. De csak abban az értelemben, ahogyan az elemi részecskék összeütköznek, találkoznak a buborékkamrában. Bizonyos folyamatokban hasonló hullámhosszon rezgünk. Ez így van. Nem véletlenül kerülnek ide a szigetre bizonyos emberek. Néhány kedves barátom általam került ide. Valószínűleg azért, mert úgy gondolták, ti is azt gondolhattátok, hogy ahol jó nekem, ott esetleg jó lehet nektek is.

– „Az emberi lélek születése előtt megválasztja sorsának helyét és a helyet a géniuszról ismeri fel" – így hangzik Hamvas Béla egyik életre szóló állítása. Vagyis hogy hetedik érzékünk, lelkünk szerint még mindig képesek vagyunk kiválasztani a hely szelleme szerint azt a földrajzi helyet, tájegységet, ahol a mindenségnek szerves részeként „Egészségben" érezhetjük magunkat. Nem biztos, hogy mindenben jól és kifogástalanul érezzük magunkat azon a helyen, amelyet épp a géniuszról ismerünk fel, egyszerűen csak érezzük magunkat: lélegzünk, lüktetünk, miközben teremtünk is. Így a földi létünkben a lehető legteljesebb jelenléttel vagyunk jelen, egzisztálunk. Ezért is kérdezek rá, hogy van-e emléked arról, hogy miért pont a horvátországi Hvar szigetét választottad életed színteréül vagy épp menedékéül?

– Hogy miért és hogyan kerültem ide? Jól mondtad az imént, nem biztos, hogy az ember mindig jól érzi magát ott, ahol van, és nemcsak azért keres magának egy bizonyos helyet, és azért tartózkodik ott, mert neki jó ott, hanem mert ott teljesedik ki az élete. Így kerültem én is erre a szigetre, mert tudat alatt, ahogy már beszélgetésünk elején utaltam rá, úgy éreztem, hogy felismertem egy helyet, ahol mintha már éltem volna valamikor. Nem feltétlenül jó ez az érzés, de amikor felismertünk egy helyszínt, akkortól vágyakozunk arra a bizonyos helyre, különös vonzódást érzünk iránta, vágyódunk, hogy eljuthassunk oda. Gyakran álmodtam olyan helyszínről, ami hasonlított erre a szigetre, de nem volt egészen pontosan ilyen. Álmomban mindig azon az ősi helyszínen járok, amit azóta se találtam meg. Ott is vannak hasonlóképpen fehér sziklák, kopár kőfalak, mint itt. És van tenger, mérhetetlenül távoli a horizont. És a szél meg a kabócák hangja is ismerős. De nem csupán a hasonlóság miatt választottam Hvar-szigetet, hanem a mérhetetlenül erős vonzása miatt is. Mintha ez a hely is megtalált volna engemet. Egymásra találtunk.

– Ez a megfejthetetlennek tűnő titokzatos vonzódás miből fakadhat? A fűben, fában, mindenségben lakozó szellemi erők iránti hűségedből, természetelvű elkötelezettségből? Vagy egyszerűen csak a magány teremtette szabadság iránti vágy diktálja? Nincs ebben az életérzésben valami a remeteségből, a választott magány óhajából?

– Igen. Van. Én kerülöm ezt a szót, hogy remeteség, mégis olyan helyen érzem magamat teljességben, ahol eggyé tudok válni a természettel. Nagyon nem szeretem a patetikus kifejezéseket, de az őselemek, a fény, tűz, nap, föld, víz…

– Miért gondolod, hogy ezek patetikus fogalmak?

– Most következne az a patetikus szó is, hogy boldogság. Ha megkérdeznek, hogy számomra mi a boldogság, akkor én általában elkerülöm a választ. Álmomban átéltem, de éber állapotban is, olyan örömben volt részem, ami szinte fizikai gyönyörrel járt. Úgy éreztem, hogy valami nagyon fontosat megértettem az Egészből. Lehet, hogy ezt a felismerést nevezhetném boldogságnak. Egy villanásra azt érzékeltem, hogy a világmindenséggel váltam egylényegűvé, vele azonos rezgésre, remegésre hangolódtam át. Egy röpke pilla-

natig tartó érzés volt ez. Akkor mintha mindent megértettem volna a világból, a létből. Nem tudom pontosan, mit, csak azt éreztem, hogy úgy vagyok tökéletes, ha elfelejtem az énemet. Akkor eggyé váltam egy hanggal, a vibrálással, és megszűntem létezni… ez volt az a tiszta öröm, amit boldogságnak is mondhatnék, és amit néhányszor már átéltem életemben. Erre azt mondják…

– Hogy ez az a lelki állapot, ami „szentéletűvé" avathatja az embert, mert, távolról sem a személyünk, hanem épp az, ami emberi lényünkbe személytelen, az kerül ilyenkor előtérbe, az válik fontossá. Megtanulhattuk ezt Simone Weiltől is. Ugyanakkor egy sajátosan arieli élethelyzet ez, és életminőség. Így, ahogy most beszélsz róla, engemet határozottan a proszperoi bölcseleti logikára emlékeztet.

– Nagyon mély bölcsességet igényel, a *„megszűntem létezni"* gondolata.

– A mindennapjainkban megtapasztalható e világi, individuális lét azonban, mintha mégis mindenben ellene mondana a személytelennek, miként Shakespeare Viharjában Ariel Prospero tudós akaratának, dacol, s azt kívánja, hogy lényében lehessen szabad személlyé, a természet egészében fűvel, fával, a mindenséggel egylényegűvé. A kor ismerős parancsa a reneszánsz óta úgy szól, hogy életre „tévedt" egyszeriségedben, személyedben, személyiségedben légy azzá, amire születtél, amire jó sorsod szerint hivatott vagy! Nem érzel feloldhatatlan ellentétet a két egymásnak feszülő pólus között? Aközött ami személytelen és ami személyes.

– Ebből következik az összes földi gyötrelem. Szerintem a legnagyobb boldogság abból adódik, hogyha az ember elveszíti az egyéniségét és eggyé válik a természettel, a világmindenséggel, az Istennel. Az egyik gyötrelem a civilizáció és a kultúra viszonyából adódik, mert az iskola és a társadalom kilúgozza, kivonja az ember egyéniségéből azt a képességet, amivel születik. Az ember különben tökéletes és boldog maradna, hogyha nem törölnék ki belőle az Istennel és univerzummal együvé tartozás érzését, tudását. Ami megkezdődik az iskolában és folytatódik a társadalmi életben, az az emberi lélek megnyomorítása. Ezt nem bírhatja senki sem sokáig, ezért aztán tovább keresi az „énjét", persze változnak a korok, a divatok, a társadalmi változásokhoz pedig alkalmazkodnia kell az embernek. Amikor végre megalkotja énképét, kiderül, hogy az nem illeszkedik bele az adott társadalomba. Közben a társadalom és a politikai helyzet is változik, meg a divat is. Az ember folyamatosan változó világban él, igyekszik abba beilleszkedni, s persze nem tud folyamatosan meghasonulni önmagával. Nem csoda, ha tudathasadásos állapotba kerül.

– Sajnos, ez valóban így van. Azért is ajánlatos befelé figyelnünk nap mint nap, imádkozni, ha lehet, hogy születésünkkor kapott égi békénket, lelki egyensúlyunkat végre valahára visszakaphassuk, még itt ebben a földi létben, a kozmikus egészben. De mostanság, ahogy így elnézem magunkat a harmadik évezred békétlen éveiben, ez szinte lehetetlennek tűnik.

Abban azonban mégiscsak bízhatunk, hogy az égtől kapott tisztaságunkat besározó és ellepő társadalmi, informális szemétkupac alól visszamagzatosodva nemlétünk ősseitjéig, a boldogságunk írmagjáig, ahogy az imént utaltál rá, visszajuthatunk személytelen világunk szívébe, hogy életünknek hitele és karátszáma legyen.

– Amikor az embernek sikerül egyensúlyba kerülni önmagával és a világgal, valamint rövid időre megfeledkeznie duzzadó, nagy énjéről, olyankor úgy érzi, mintha testileg, lelkileg eggyé olvadna a nagy Eggyel – akkor jön el az a pillanat, amit talán „megvilágosodásnak" szoktak nevezni, vagy a megvilágosodás egy bizonyos fokának. Igazából nem tudom, mi az igazi megvilágosodás, de egy bennem rejtezkedő szikra sejteti, az irodalom pedig megerősíti, hogy mi lehet az. Megtörténhet, hogy irodalmi, művészi élmény is okozhat megvilágosult pillanatot? Meglehet. Véleményem szerint inkább megfelelő lelkigyakorlat vagy más élmény, például misztikus vagy halálközeli élmény hatására történik a megvilágosodás.

– Ezek azok az „Időn túlivá nőtt pillanatok", amiktől egész egyszerűen megijedünk, mert az emberbe, ahogy te magad is fogalmaztál, iskolázottan beletáplálják, hogy itt térben és időben élhetsz csak. Nincs más választásod. Nagyon nehéz így elszakadni a földtől és repülni, az áhított szabadságszinteket megteremteni. Talán azért is van ez így, mert abban a pillanatban, amikor kizökken az idő, az persze boldogítón jó, ám a nincs-idő megfoghatatlan, megállíthatatlan, pont attól olyan, amilyen. Amikor nincs benned és kívüled idő, egyszerűen akkor válsz igazán egylényegűvé az Unoval, az Eggyel. Végeredményben nem tudhatom, hogy azt te saját magadban hogyan rendezed el, hogy színész vagy és performer is vagy egy időben, miközben költőnek vallod magad. A költő nem lesz, hanem születik. Poeta non fit, sed nascitur. Ez nem csak közhely szintjén igaz. A színész azonban lesz valakivé. Mesterséges módszerek vannak, amit meg lehet tanulni, profivá válhat az ember. Persze a poézis alapjaiból, prozódiájából is van, ami megtanulható. De az ihletettség pillanata mégis mindig, mintha a „semmit sem tudok"-ból indítana, hogy megszülethessen mondjuk egy négysoros:

KALITKÁBA ZÁRT KALAPÁCS
MELLETT KŐVÉ KEMÉNYEDETT
KENYÉREN A BOROS ÜVEG ÁRNYA
REGGELRE NŐI MELLALAKOT ÖLT.

(mycoola)

Hogyan munkálnak benned az ilyen és ehhez hasonló élet- és lélektani folyamatok? Úgy vélem, hogy ezzel időről időre szembesülni kényszerülsz te is.

– Egyetlen fonalra, gerincre, szálra épülnek ezek a tudatszintek. Ahogyan az előbb is elmondtam, az a fajta tudatszint, ahogyan élsz, ami úgymond a mindennapi életben van, az egyfajta tudatszint. A másik tudatszint, amit kivételes pillanatnak nevezhetünk, annak köszönhető, hogy másmilyen minőségben történnek meg bennünk bizonyos folyamatok, érzések, ezt a tudatszintet nevezhetjük akár tisztább, magasabb tudatállapotnak is. Nos, az ilyen tudatállapotban születik a művészet, a költészet, a bölcselet. Ezért is tartom érdemesnek nagyon-nagyon fontosnak ezt a bizonyos tudatszintet, állapotot újra és újra előhívni, amit Hamvas Béla éberségnek nevez. Azt az éberséget, ami az emberek lelkében, az Aranykorban még megvolt.

– Úgy szeretném hinni, hogy volt és lesz még Aranykorunk. Ugyanakkor olyan időket éltünk meg a 20. században, és élünk meg ma is, amikor óhatatlanul újra és újra arra

kényszerülök, hogy cinikusan rákérdezzek a reménytelenségünk prése alatt: volt olyan valaha az emberiség történelmében, hogy Aranykor?

– Állítólag volt. Hamvast idézem. Ez is egy költői időpont, amikor volt.

– *Időszámításunk előtt a hatodik évezred táján van a cezúra, úgy olvastam.*

– Az éberségi szintről beszélnék most, akár a tudatállapotunk értelmében, akár hamvasi értelemben. Arról, amikor ezek a párhuzamos életek élhetőek minden ember számára. Nem számítom magamat kivételes embernek, mert én is, mint sokan mások, több életet élek egy testben. De olykor nem is egy testben – mert az átalakulásnak, az álcázásnak mégiscsak tudatosan a mestere vagyok, szakmai értelemben. A színészi mesterségre gondolok. Mindig szerettem volna láthatatlanná válni, és úgy figyelni a világot, és ezt álcázással meg tudom valósítani úgy, hogy nem vesznek észre az emberek. A szemlélődő mindig erősebb volt bennem. Szemlélődő típus vagyok és figyelő. Elég ritkán tör elő belőlem az az énem, aki meg akarja mutatni magát. Ez a színésznő. De életem nagyobbik részében szemlélődő vagyok. Most beszélhetünk azokról a személyiségekről, akik bennem élnek, illetve akiket én élek meg, hiszen ez is a tudatszinttől függ, attól, hogy milyen *maya*ban, kábulatban élem meg a szerepemet, azaz pillanatnyi életemet. Az emberek java része is egyfajta kábulatban éli le életét.

– *Talán így védekezünk a külvilág állandósult hangzavarával, stresszeivel szemben, amelyekkel nap mint nap formálisan és informálisan is bombáznak minket, s amelyek félelemben tartanak bennünket kíméletlenül, szinte dögkeselyűkként tépik, tépázzák az idegrendszerünket. Ebben a meglehetősen drámai helyzetben mégis mi lehet a mélyebb oka ennek a kábultságnak?*

– Nem tudom.

– *Lehet, hogy ez az a 20. századból átszivárgott átok, valamilyen ismeretlen vírus képében, ami megfertőzheti és beteggé teheti a 21. századot is?*

– Nem hiszem. Szerintem ez inkább egy általános élettani bárgyúság, kábult állapot. A testünk tudja, mit kell tennie, hogyan kell működnie, ezért lustaságból ráhagyatkozunk, és az egyszerű vegetálási „üzemmódban" élünk. Gondold meg, hogy hány pillanatunk van egy napon, amikor nem a fiziológiai, hormonális rendszerünk diktálja a napi tevékenységünket és a gondolatainkat. Ritka pillanat az ilyen. Én most magamról is beszélek, hiszen a gondolataim, érzelmeim attól is függnek, mit ittam, mit ettem, hogyan aludtam. És nemcsak a gondolataink függnek mindettől, hanem az is, amit írunk, festünk, zenében szerzünk. Ezek mind a fiziológiai létünk eredményei is egyben.

– *Annyira anyagelvű, úgy mondanám, hogy büchneri, Büchner filozófiájára emlékeztető egyszeregyekről beszélsz, hogy egy pillanatra visszahőkölök a metafiziszből, a spiritualitástól, a költészettől. Bár érdekésszel tudom, hogy korunktól, a 20. századtól, amelynek a gyermekei lehettünk, és végérvényesen azok is maradtunk, ez a megközelítés nem idegen. Mármint a materializmus, az anyagelvűség. De ha az emberfia költő, akkor inkább érzi kozmikus, transzcendens lénynek magát, mint e-világinak. Vagy az is lehet, hogy csak „képzeli, hát szertelen…"? Bárhogy is legyen, álmában, a valóságban még mindég képes arra, hogy kiszakadjon a ködből, a vonzáskörből, a térből, téridőből, s arra is, hogy időnként ikaroszi és daidaloszi vagy éppenséggel angyali szárnyakon röpüljön. Csak arra kell vigyáznia, hogy le ne zuhanjon, hogy össze ne törje magát. Miként azt Pilinszky Jáno-*

sunk hagyta ránk: „nem az a fontos, hogy hányat csap a madár szárnyával, hanem hogy íveljen".

Gondolom, érzékeled, hogy nem kizárásos alapokon elmélkedek mindarról, amiről eddig beszéltünk, mint ahogy az Aranykorról sem tudok úgy gondolkozni, viszont a mélyen megélt tapasztalatainkból adódóan úgy érzékelem, hogy sok esetben eltérő véleményen vagyunk. Jómagam nem merném például az életünket az anyagelvűségre alapozottan úgy leegyszerűsíteni, ahogy azt te teszed. Hogy miért nem? Először is azért, mert érzésem szerint ennyire a tények szintjére hozni a dolgokat veszélyes. A valóság szintjeiről lerángatott dolgok a tények szintjein összetörnek, megsemmisülnek. Másodsorba azért nem – erre talán, visszatérve eredeti gondolatfonalunkhoz, Kodály és Bartók Aranykorról vallott nézetkülönbsége, polémiája adhat némi feleletet. Persze mindezt én is csak hallomásból tudom, hogy Kodály mintha azt vallotta volna, hogy a zenetörténetben is jól követhetően, valóban a világmindenség kultúrájában időszámítás előtti hatodik évezredig, még kozmikus lény volt az ember, együtt lüktetett a csillagokkal. De ott és akkor, mindmáig ismeretlen okok miatt, történt valami, valami nagyon homályos dolog, robbanás, paradigmaváltás, vagy ilyesmi, ami az addig létező aranykori szerves egészet megváltoztatta, megsemmisítette. Dirib-darabjaira esett szét az, ami addig természeténél fogva gyönyörűen egybe tartozott. S az utókornak ezekből az aranykori töredékekből, cserepekből kell majd időről időre összeraknia, összeragasztgatnia, felépítenie a maga, a saját ideje aranykorát. Ezért olyan fontos a népdalgyűjtés, a szájhagyomány útján élő mítoszok lejegyzése addig, amíg az a lelkekben él, amíg élnek a közlők, mert ezekből az ősi tudattartalmakból épülhet újjá minden korok aranyideje. Bartók azt állította, hogy ez nem egészen így van. Akkor hát hogyan is van? Hiába gyűjtötték volna össze mindketten azokat a ma is velünk élő népköltéseket, népdalokat, amelyek szinte beleégtek emlékezetünkbe? Erről, azt hiszem, szó sincs. Ellenben Bartók Bélának valahol abban igaza lehet, hogy az Aranykor az nem egy állandósult állapot, azt nem lehet a történelmi vagy történelmietlen időhöz kötni. Sokkal inkább egy-egy műben válhat jelenvalóvá, amikor az aranykori érzés megszületik, amikor az aranykori érzület egy-egy zeneművön belül teljességgé válik. Ilyen értelemben magam is hiszem azt, hogy egy-egy versben az a teljesség, az az Egészség, az idea, amiről van némi sejtésünk, most is itt van velünk, és létre menthető.

– Az Aranykor létezhetett valamikor, és valószínűleg létezik ma is, én hiszek ebben, mert idősíkokban gondolkozom. Persze nem egymás utáni sorrendben létezik, ahogy helyesen megjegyezted az imént, hanem az időtől függetlenül, valamelyik idősíkban. Miként az ércek, rétegeződnek az idősíkok, a téridők, és csupán az a kérdés, hogy az aranykor-téridőnek bizonyos görbületét vagy szilánkját érzékeljük időnként valamely műalkotásban. Mert gondolj csak bele, hogy a mi életünkben, emberöltőnkben a világon mi minden teremtődött és fedeződött fel, hányszor csendültek fel olyan zeneművek, amelyek néhány ezer évvel ezelőtt is megvoltak már. Ismerjünk fel dolgokat! Olyan kicsi egy emberöltő. És mennyi csodálatos elme és eszme van, akiről, amiről nem tudunk! Szerintem most is van bizonyos Aranykor, bármilyen sötétnek is érezzük ezt a századot. Valahol van, csak roppant szűk rétegben, olyan elmékben, akik összességükben azért egy társadalmat alkothatnának. Túlnépesedett bolygónkon bizony kevésnek bizonyul az a tudás, az a humanizmus, kultúra, amit ők képviselnek. Túl kevélyek és gőgösek vagyunk, nem fi-

gyelünk a fontos gondolkodókra. Minden bizonnyal nem csupán műalkotásokban nyilvánul meg az Aranykor, de biztos, hogy jó volna, ha minél több lenne az Aranykor szellemét hordozó alkotó és műalkotás, és ha felismerhetnénk őket.

– *Arra gondolsz, hogy személyiségükben?*

– Nem feltétlenül.

– *Akkor az ideákban, amelyek hiányáról időközönként megemlékezünk? Bárhogy is legyen, most inkább kanyarodjunk vissza a mesterségbeli tudás kérdéséhez. Eddig analógiákat, párhuzamokat állítottunk fel e témában. A performanszaid létrejöttét gondolom a költői ihletettség és a színészi mesterségbéli tudás együttesen táplálják. Mi az, ami a költészetből megtanulható, mi az, ami a színészmesterségből megtanulhatatlan? Szabad-e egyáltalán ezt így összevetve megkérdeznem?.*

– Nyugodtan, beszélhetünk arról, hogy mi a mesterség, és mi az, ami nem tanulható meg.

– *Te még sohasem éreztél olyat, hogy a profizmusod a legbensőbb lényeged gátjává válhat?*

– Menjünk sorban a válaszadással. Amikor írok, azt hiszem, hogy ugyanazt érzem, mint minden ember, amikor ír. Mivel más tudatállapot szükséges az íráshoz, mint egyébként, igyekszem eljutni abba a tudatállapotba, amiben írhatok. Nem akarom nagyképűen ihletettségnek nevezni azt a hangulatot, mert ritkán használom ezt a fogalmat, de mindenesetre rendkívül erős összpontosításra van szükségem.

– *Miért nem használod? Túlságosan 19. századbeli?*

– Nem az a baj.

– *Ezek szerint a váteszt sem fogadod el?*

– Nem. Mert néha úgy érzem, hogy az alkotás nem több, mint egy biokémiai folyamat, amelyet én most szándékosan deszakralizálok, demisztifikálok. A tehetség egy adottság, egy biokémiai folyamat, az én agyam így működik, és kész. Hogyha tudok valamit, akkor az olyan, mint az ajándék… De miért lenne ajándék? Ennek nagyon is megfizetem az árát.

– *Mindenképpen kegyelmi állapot, még akkor is, hogyha biológiai.*

– Azzal, hogy tudatában vagyok, mi történik velem, kettős rálátásom van önmagamra, mert kívülről is látom magamat, plusz merítek is magamból. Ez az egyik tudatállapot. Aztán következik a mesterség szakasza, a megmunkálásé, a szöveg megmunkálásáé. Ha hangként tör ki belőlem a mondandóm, akkor egy hangköltemény született. Pillanatnyi élethelyzetemtől függ, milyen formába jelenítem meg a gondolataimat, hangulatomat. Ezért használok több művészi kifejezési eszközt. Amikor írok vagy mozdulattal és hanggal fejezem ki magamat, amikor főzök, mosogatok, varrok, akkor is teljességgel én vagyok. Ezért lehet bennem több személyiség, mert ugyanabból az anyagból, abból az őszinteségből merítek. De állandóan újra kell merítenem, fel kell töltekeznem az ősforrásból, a kegyelemből.

– *Lényegében ez az odaadás mindenben a súlyos jelenléted bizonyossága, kezedben a tollal vagy épp a fakanállal, hogy ennek az értéke benned ennyire azonos, ez végül is nem lep meg. Ez átjön mindenen, átjön a verseiden, most már átjön a főztjeiden is, mert megkóstoltam. Mondhatom, hogy a tengeri kagyló- és ráklevesed fönséges, a tengeri*

halkészítményeidről már nem is beszélve A performanszaidon pedig, amit én láthattam tőled: a Balladától az Angyalig teljességgel átjön az a bizonyos születéssel vetekedő, megismételhetetlenségig erőteljes jelenlét.

– Én nem szívesen beszélek erről, mert amikor ezeket a dolgokat cselekszem, amikor odaadom magam, akkor vagyok igazából én. Amikor magyarázom, mint most is, mintha nem is én volnék.

– Ez az a kiszolgáltatott állapot, az ürességé, a mélypont állapota, ahonnan már nincs tovább lefelé, onnan már csak felfelé lehet? Nevezzük ezt a „mélypont ünnepélyének".

– Ilyenkor kell nekem a magány, hogy feltöltekezzem. Nagyon kell a magány, és ezt igyekszem megteremteni. Nem feltétlenül Hvarra gondolok, hiszen nagy luxus ez nekem. De egész életemet tettem rá, hogy egy ilyen jó kis „purgatóriumom" legyen. Ez nem csupán remete-lét, hanem tisztítótűz is egyszersmind. Nemcsak itt, de a nagyvárosi egyedüllétben is nagyon nagy szükségem van a belső csendre – azért szeretek nagyvárosban élni, mert ott szintén magányos tudok lenni. Amitől igyekszem elmenekülni, az az agresszivitás. A természet nem erőszakos, azért érzem jól magam még a legvadabb vihar és hullámverés közepette is.

– Látod, ezt egy természettudós, egy biológus azonnal megcáfolná, mert azt mondaná, hogy a természet erői a legagresszívebbek a világon. A természetes evolúciós folyamatokban szinte mindig az agresszívebb, a virulensebb győz. Ez törvényszerű, ez az élet rendje.

– Én most nem a természeti elemekre gondolok. Amikor agresszivitásról beszéltem, akkor az emberi agresszivitásra gondoltam. A természetben azt, amit te és a biológusok agresszivitásnak neveztek, én törvényszerűségnek, hullámzásnak nevezem. A *jin és jang* folytonos váltakozását értem ezen. S ez a váltakozás megnyugtat engem. A természet rendje az, ami megnyugtat. Én is tudok harcias és erős lenni, amikor kell. Ám visszahúzódás is van. Erős szél után jön az enyhület, a sötét után a fény, a fény után a sötét és a vihar után a csend. És ez így rendben is van. Ezért szeretem az évszakokat. Az emberi agresszivitás azonban nem természetes. Az állatok agresszivitása természetes. Az állat akkor öl, amikor éhes, az ember akkor is, ha nincs semmi értelme. Az ember pusztít. Ez nem természetes.

– Itt van ez a beszédesen szép Jin és jang című opuszod a Napút Ekszpanzió számában, most emlékeztetőül felolvasom, ha megengeded, így hangzik:

Sem a szakadék innenső oldalán,
Sem az álom kútjában.
Sem bennem, sem kívülem.

Egyedül vagyok a mozi teremben,
A vetítővásznon magamat nézem.
Rajtam kívül csak ő néz engem.

Ebben a hat sorban mindannyiunknak az a bizonyos énje, az a második, vagy ki tudja hányadik – „ketten vagyunk tehát, valaki valakit néz!" – van jelen. A kétségbeejtő helyzet

ott kezdődik, amikor az, aki néz engem, az egyszer csak észrevétlenül megsemmisül bennem. A jobbik eset az, amikor az a bizonyos egyik én egész egyszerűen csak figyelmetlen vagy csak rest, nem képes odafigyelni rám. Ez különben egy dramatizált mesébe illő feltevés. De hát te, aki multimédiával is dolgozol, nyilvánvaló, hogy amikor megszületik egy ilyen vers, abban közrejátszik nagyon erősen, hogy mit tapasztaltál erről az énbéli kettősségről? Milyen érzés saját magadat megnézni, látni a vetítővásznon? Olyan-e mint saját versedet elolvasni? De egyáltalán, mit gondolsz magadról akkor, amikor saját magadat nézed? Idővel, mondjuk nyolc-tíz év távolából.

– Akkor, bizonyára gondolok valamiket, de azt most nem mondom el.

– *Netalán azt, hű de jó voltam, vagy jaj, de rossz voltam, ezután másképpen csinálom majd.*

– Nem ezt érzem.

– *Mégis, mit nézel magadon?*

– Teljesen idegen embert nézek. Mit csinál ez az ember? Higgyek neki, ne higgyek neki?

– *Képes vagy magadat így nézni?*

– Persze. Hiszen akit nézek, nem a mostani én vagyok. Emlékszem rá, hogy akkor mit gondoltam: tehát kétszer gondolom magamat. S ez olyan, mint az egymásra vetített gondolat, és megpróbálhatnék visszaemlékezni arra is, hogy mit éreztem akkor, mitől volt olyan az arcom. S honnan jött az a mozdulat? Néha újra át tudom élni az egészet, és akkor mindig kettős kép lesz belőle, mert nem tudok ítélkezni, nem tudok véleményt mondani arról, amit látok, mert újra átélem. Lehet, hogy ott hamisan gondoltam. Itt hazudtam. Az ember szakmailag megoldja, hogyha szerepről van szó. Nagyon sokszor kellett küzdenem önmagammal, mert az érzést eljátszottam ugyan, de közben egészen máshol jártam. S akkor szégyelltem magam. De később azonban mégsem szégyelltem magam, mert az ember úgy ül be a színházba vagy egy filmvetítésre, hogy tudja, végül is egy játék résztvevője lesz, a játékszabályokat elfogadta nézőként. Csak az a baj, hogy látom és érzem a gondolatmenetemet. Ezért furcsa önmagamat néznem, mert nemcsak azt a szerepet látom, amit játszom, hanem azt is érzékelem, hogy mit gondoltam az idő alatt. Ezért nem mindig tudnám megítélni önmagamat, hogy jó voltam-e akkor, vagy nem, csak azt tudnám mondani, hogy melyik pillanatban feledkeztem meg önmagamról, mikor semmisültem meg, mikor tudtam teljesen feladni önmagamat. A színész akkor igazán színész. Állítólag kétféle színész létezik, van olyan, aki nagyon rutinos és könnyen átváltozik. Van olyan színész, akinek teljesen meg kell semmisülnie ahhoz, hogy a ráosztott szerepet el tudja játszani. Én az utóbbi alkatúhoz tartozom. Nem vagyok rutinos színész, aki csak úgy kapásból, mellényzsebből előrángatja a jellemeket. Ezért van szükségem a szakmai tudásra, hogy megoldjam a feladatokat, különben megőrülnék, ha hosszú távon a „szerepben” maradnék. Személyiségzavarral küzdenék. Számomra ezért sem mehet párhuzamosan a hagyományos színjátszás és az írás. El kell mozdítanom a súlypontomat a tudatomban a színész, vagy pedig a költő felé. Aztán egy bizonyos időnek el kell telnie ahhoz, hogy a súlypontom újra visszakerüljön, áthelyeződjön a színész súlypontról a költő felé, és fordítva. Mert a kettő ritkán van egyensúlyban egymással.

– Vissza tudsz emlékezni arra az időre, amikor eldőltek benned az életutak, tehát hogy költő is vagyok, és színészként élem a mindennapjaimat.

– Nyolc-tíz éves koromban eldőlt, csak azt akkor még nem tudtam, hogy ez a kettő nem igazán fér össze. A színészet lényege az álca, ami olyan mint a hagyma, mert rétegekből áll. Ám a költőt e rétegeknek a lényege és lefejtése roppant érdekli. A költő bennem szemlélődő, és figyeli ezt az álcát: amikor az egyik hagymahéjat veszem le magamról a másik után, hiszen mindegyik álca én vagyok, belőlem való. Csodálkozom ezen, és figyelem önmagamat. Mégsem lehetek egy időben szemlélődő költő és hagymázas színész.

– Érzésem szerint a színész is valahol szemlélődő, ennyiben lelki rokonságban áll a költővel, mert ő is alakokat, karaktereket, típusokat figyel meg az utcán, a kocsmákban, a piacon.

– Vannak olyan színészek, minden tiszteletem az övék, akik úgy építkeznek, ahogy mondod. Örülnék, hogyha én is így tudnék építkezni. Én nem az a színész vagyok, aki így le tud koppintani, és utánozni valakit. Én nem lennék hiteles, hogyha valakit leutánoznék. Nekem magamban kell megtalálnom a Tótnét, mert attól leszek hiteles.

– Amikor a szerepeidet elvállalod, akkor előtte mély lelkiismereti és mindenféle igazságkereső körutakat megtéve döntöd el, hogy igenis ebből a karakterből van bennem valami, valaki, tehát fel tudom építeni a színpadon mint jellemet, mint alakot, vállalom tehát. Ha nem érzel hozzá elég affinitást, akkor természetesen visszautasítod a szerepet.

– Nem pontosan így van, mert a színészre ráosztják a szerepet, nem válogathat. Ráosztanak egy feladatot, és színészként azt el kell játszania. Hogy hogyan oldja meg a feladatot, csak önmagával beszélheti meg. Érted, rád osztanak egy szerepet, és akkor, ahogy tudod, életre kell keltened, minél hitelesebben, függetlenül attól, hogy van-e benned valami abból a jellemből, vagy nincs.

– Itt van előttünk kétféle mesteriskola, mint a nyitott könyv. Az egyik Stanislawskijé, aki a mindennapi tevékenységek analógiáját kereste és kutatta, de mindenáron, egy-egy szerepben. A színpadot kora társadalma részeként fogta fel. És itt van a másik rendező, Grotovszkij, a Sztanyiszlavszkij-tanítvány, aki bevallottan nem a mindennapi emberi tevékenység analógiáját kereste egy-egy szerepben, hanem azt a tettet, amit az egyik ember, a színész, más emberek, a megfigyelők, a nézők jelenlétében végrehajt. Ez a tett a színész végső feltárulkozásáig elvihető, oda, arra a pontra, ahol a legszemélyesebbet mutatja meg magából, ahol egészen önmaga lesz, mintegy az odaadás aktusa által. Ez az „egész önmaga" meghatározása magában rejti azt a lehetőséget, hogy legalább az előadás idejére feladjuk látszatokkal terhes, felemás kötődéseinket, és a továbbiakban valami olyasmiről beszél, amiről te is, hogy akkor belülről őszintén azzá leszünk, akivé valójában lenni szeretnénk.

– Most nagyon szépen, őszintén összegezted, az utalásod nagyon találó. Valóban ez áll hozzám közel. A Grotovszkij-féle művészi gyakorlatot, illetve művészi alapállást elsősorban a saját előadásaimban, performanszaimban használhatom. Egy hagyományos európai színházban általában sablonokat kérnek a színésztől, amit neki hitelessé kell tennie, élő emberré kell megformálnia. Ezért a megtanulható szakmának mindig nagy hasznát veszi a színész. Én azonban nem voltam olyan helyzetben, hogy sokat játszhat-

tam volna színpadon, ezért nem váltam rutinos színésszé. Újvidéken későn alakult meg a magyar színház. Én nem mondom azt, hogy nem voltak jó és nagy szerepeim, de általánosságban nem dolgoztam olyan sokat, mint Magyarországon a színészek. Ilyen értelemben nekem minden színházi előadás nagy próbatételnek számított.

– *Mondj néhány ilyet, amire szívesen emlékszel, amiben úgy érezted, hogy valóban tehetséged legjavát adhattad, mert úgymond megtalált a szerep.*

– Érdekes, nagyon nehéz erre válaszolni. Nem tudom igazán megítélni, mikor nyújtottam a legtöbbet. Csupán arról tudok beszélni, amikor örömmel és lelkesedéssel dolgoztam. Most éppen Alfred Jarry *Übü király* című darabja jutott eszembe Csizmadia Tibor rendezésében. Ő az Übü királynak, a darabnak összes szerepét két színészre osztotta, és abban az őskáoszban ketten játszottuk a szerepeket.

– Kivel?

– Bakota Árpáddal. Ő egyébként szintén Magyarországon él (?). „Punk" jelmezben, bőröltözékben, legalább tizenhét szerepet játszottunk el egyenként, és az volt a tét, hogyan tudunk a káoszból rendszert teremteni. Nem csupán színészként, hanem szinte társszerzőként. Egyszóval jól éreztem magamat a „bőrömben". Tolnai Ottó *Bayer aspirin* című monodrámájában, amit Jancsó Miklós rendezésében készítettünk el, fizikailag iszonyúan küzdöttem, ugyanakkor az előadásban jól éreztem magamat.

– *Miklóssal rendeztétek az Aszpirint?*

– Ez is egy olyan próbafolyamat volt, amire szívesen emlékszem vissza. „Szerelmem, a próba" élményéről volt szó, mert valószínűleg, hogy a próbák iránti szerelem, az előadásokra is rávetülhetett végül, mert sokan voltak, akik többször megnézték az előadást. Nem ugyanúgy játszottam minden alkalommal, hanem mindig hoztam valami újat, magam számára is felfedezést, valami részletet, hogy számomra is élményt jelentsen az előadás. Azután Harag György rendezésében a *Három nővér* című darab, amiben Mását játszottam, Beckett: *Ó, azok a szép napok!* Winnie szerepére szívesen gondolok vissza. Voltak más, számomra fontos előadások is. A *Tóték*, Örkénytől. Senki sem tudott elképzelni Tótnénak, kivéve a rendezőt.

– *Ki volt az a rendező?*

– Székely Gábor.

– *Ki játszotta Tótot?*

– Soltis Lajos.

– *Ki volt az őrnagy úr?*

– Koricza Miklós és Derzsi János. Ők ketten játszották felváltva. Nagy katarzist jelentett számomra ez a szerep, mert Székely Gábor a legsebezhetőbb énemet hívta elő, bányászta ki belőlem.

– *Milyen volt az a Tótné?*

– Alázatos, szerény, aggódó.

– *Bennem a Fónay Márta-féle kép él még ma is.*

– Erről van szó, hogy a legtöbbünkben az a bizonyos emlékezetes Tótné él. Furcsállottam is, ha erre gondolok, hogyhogy én kaptam ezt a szerepet? Egy szerény, szürke, remegő, belső feszültségű asszonyt alakítottam.

– Akkor tehát a belső feszültségű éneden át a hagyományos és sablonos, ám mégis klasszikus színháztól eljutottunk a rituális művészetekig, a hangköltészeti performanszhoz. Ez az a műfaj, amelyben egyként lehetsz költő, színész és rendező. Amit én láthattam tőled a váci Expanzióinkon, a múlt század kilencvenes éveinek elején, azokban a phonic-poetry performance-aidban, a Ballada és az Angyal címűekben például, azokat a milliógyökerű, párhuzamosan lé-leg-ző énjeidet, amelyeket már eddig is megvallottál, a megismételhetetlenség magasában, együttes erővel, katartikusan sikerült megjelenítened.

Minden bizonnyal ezek a te igazi szabadságszintjeid, ez az a felhajtóerő, és belső fegyelmet sugárzó magaslat, amit elképzeltél a világon való jelenlétedről, s amit képes vagy fel- és meg is mutatni másoknak.

– Most visszatérnék a felvezető kérdésedhez, amelyben te időrendi sorrendben beszéltél a költészetről, a színjátszásról, a performanszról.

– Időrendi sorrendről szó sem volt, értékrendbeliről annál inkább.

– Nálam a költészet, a színjátszás, a performansz majdnem egy időben kezdett kiteljesedni, pontosabban a ’60-as évek elejétől van jelen életemben és művészi gyakorlatomban ez a hármasság. Mert nincs itt semmiféle egymásutániság, csak néha hol ez van előtérben, hol az. Tehát amikor nincs lehetőségem a színházban megnyilvánulni, akkor „megcsinálom a magam színházát” a performanszban, ha nem sikerül egyszemélyes színházat csinálnom, akkor vizuális- vagy hangköltészettel kezdek el foglalkozni. Az európai kultúrába születtem bele, s ezért támad időnként az az igényem, hogy „megcsináljam” magamat. Néhányszor sikerült ily módon kiteljesednem, de utána mindig nagyon restelltem a dolgot.

– De miért?

– Hogyan lehetek én ilyen öntelt, hogy rávegyem az embereket arra, hogy engem nézzenek és hallgassanak? Mert akkor vagyok a legigazibb, amikor csak így ülök, hallgatok és szemlélődöm. Azt hiszem, hogy nem is volna jogom semmi mást tennem, mert őszintén meg kell vallanom, hogy elég nagyképűnek tartom azt, amit eddig műveltem.

– De hát miért is volna ez másként? A természetes és örökös kétely, a szkepszis a művészetektől nem idegen, sőt.

– Amikor a performer elkezd kitárulkozni, és feltárja magát, és a nézők ráismernek magukra, és hálásak ezért?

– A nézők ráismernek saját magukra. Az aktor görbe tükröt tart eléjük. Azt hiszem, hogy ez a legfontosabb. De te mindezt kellő alázattal teszed. Porig alázottságodból szinte már matematikai pontossággal főnixmadárként kreálsz a „semmiből” valami olyat, ami utánozhatatlan, megismételhetetlen. Így van ez rendjén, tehát ez a te kivételes, sajátos profizmusod, ami persze, ha egyszer úgy adódik, akár még gátjává is válhat a munkásságodnak, mint Kő Pál a szárnykészítőjét kalitkába zárhat, angyali szárnyaidat szegheti. Eddig arról kívántál meggyőzni, hogy te hű vagy a folyamataidhoz, mert az a lényeg, hogy hű maradj önmagadhoz, ugyanakkor harcban is állsz saját folyamataiddal. A sors, amit te életfolyamatnak minősítesz, minden ember számára valami rendeltetésfélét jelent, predesztinációt. Tudom, ez ellen a kifejezés ellen máris protestálsz. De én, mint már említettem, hiszek az elve elrendeltetésben, a saját rendeltetésemben is, ami a megélt időben igenis kifejeződik, bár úgy is lehet, ahogy te mondod, hogy lefejtődik róla, tehát egész egyszerűen nem fejeződik ki. De miért jó az bárkinek is?

– Nagyon sok ember teljesen átadja, feláldozza magát „küldetésének", „rendeltetésének", és ugyanannyit szenved, mint az, aki nem adja át magát neki. Az egyikre azt mondják, hogy művész, a másikra, hogy dilettáns. Nem tudom megítélni, hogy művész vagyok-e, vagy dilettáns. Tudom, hogy meglehetősen nagy árat fizetek azért, hogy időnként megvalósítom elképzeléseimet.

– Csakhogy az emberek többsége nem azt valósítja meg, amire született, amihez emocionálisan mély érzelmi köze van. Nem abból a porból él, amelyből vétetett. Hogy egy kicsit megint patetikus legyek. Itt van a titok elásva. De ez rólad, a te művészi pályádról, életutadról azért hál' istennek nem mondható el.

– Én csak annyiban vagyok jóban önmagammal, amennyiben megvalósítottam valamit: legyen az egy vers, jól elkészített ebéd, egy simogatás, szeretkezés. Ha úgy érzem, hogy őszintén, hitelesen megtettem a dolgomat, akkor nem kell szégyenkeznem. Ha valami miatt fontos volt, hogy megtegyem azt, amit megtettem. És még ha nem is volt fontos, akkor is úgy érzem, hogy nem hiába éltem le azt a fél órát vagy egy órát, amit a tett megvalósítására szántam. Arra azért mindenkor gondolok, és hálával tartozom a mindenségnek, a Mindenhatónak, vagy minek nevezzem, hogy engem így összerakott, hogy a testembe beletöltött ennyiféle anyagot és szellemet, ami vagyok, aki jelenleg még működik és alkot, de aki természetesen szét fog porladni és fénnyé válik, mert végül is, porrá és fénnyé leszünk mindannyian. Ha már megadatott nekem ez a lét, még ha véletlenül is, akkor nagyon szerencsés véletlennek tartom, én annak nevezem azt, hogy képes vagyok valami olyat megformálni, aminek célja van. Néhány embernek, állatnak, növénynek segítek az ő létének a kiteljesedésében. Én azt hiszem, hogy ez a feladatom. Az gyönyörű dolog, ha az ember úgy érzi, hogy egy növénnyel, egy állattal vagy egy kővel jót tehet, mert úgy rakja össze, hogy nem rombolja le. Itt az én helyem. Ha úgy találom meg a helyemet, hogy ne túl sokat ártsak másoknak, és azt hiszem, hogy nem vagyok szerénytelen, ha megköszönöm, hálás vagyok azért is, hogy írhatok. És ha esetleg egy kis derűt is árasztok magam körül, akkor jó. Most nem mondtam ismeretlen dolgokat, mert néhány ember nagyon szeret együtt hallgatni velem, és jó dolog, ha az emberek tudnak együtt hallgatni, és átérezni azt a teljességet, amibe mindannyian beleszülettünk.

– Gondolom, Rezsővel, a Keszthelyivel líraian tudtok nagyokat együtt hallgatni?

– Igen. Én olyan emberek társaságát keresem és kedvelem, akikkel jó együtt hallgatni. Tudod, ismered azt a mondást, hogy „tartalmasan együtt hallgatni". Én úgy vélem, hogy az emberek gondolatait jobb inkább olvasni, vagy egyszerűen csak megérezni. Nem mindig fontosak a kimondott szavak, főként, ha nem lényeges gondolatokat közölnek.

– Visszatérve még egy kicsit a csendes szemlélődés gondolatához, ismét Grotovszky jut az eszembe a beszédes csendben élő, az önmagát szemlélő performer polémiája, aki arról mesél a színészeinek, hogy vegyétek tudomásul, önmagunkban is ketten vagyunk, egy madár, amely szemezget és egy madár, amely néz. Az egyik meghal, a másik élni fog. Megittasulva attól, hogy létezünk az időben, lefoglal minket a szemezgetés, a nézés, az önmagunk kukkolása, miközben elfelejtünk életet adni annak a részünknek, amely néz. Így az a veszély fenyeget bennünket, hogy csak időben tudunk létezni, rajta kívül semmiképp sem. Ha az a másik énem működik, amely az időn túli pillanatok szülötte, mint egy virtuális én figyel, akkor szinte észrevétlenül egy más dimenzióba kerülök. Az én énnek ez

a kettőssége megoszthatatlan. Egyetlennek, teljesnek mutatkozik. A performer a maga útján előbb a testtel való ozmózisban megpillantja az esszenciát, tehát a lényeget, majd a folyamatán dolgozik és kibontakoztatja az én-ént. A cselekvésben passzívnak kell lennünk, a nézésben pedig aktívnak, épp fordítva, mint ahogyan az megszokott. Passzív annyit tesz: szívd magadba a világot. Aktív annyit tesz: légy jelen benne.

– Ehhez annyit fűznék hozzá, hogy én, amikor performer vagyok, akkor azt az állapotot keresem, akkor tartom hitelesnek cselekedeteimet, amikor úgy érzem magamat mint egy gyermek, aki egyedül játszik, építi a játékteret, így építi fel a világát, és önmagának játszik. Azt hiszem, hogy a performansz lényege is ilyen, még akkor is, ha a performer másféle elméleteket gyárt, s néha nagyon okosnak tűnő lila szövegeket tud erről előadni. A performansz lényege a játék. Játékosság gyermeki lelkülettel. Ha ezt hitelesen képes valaki megteremteni, akkor valóban átvisz, átlendít bennünket egy olyan világba, amiben tisztán működnek a szabályok, ahol nem a költészet, a színház effektusa és eszközrendszere van jelen, hanem maga a létélmény. Amikor a gyermek játszik, akkor a létélmény örömét éli át, és azt láttatja velünk.

– „Süti, süti a pácsát!" erről ez az erdélyi mondóka jutott most hirtelen az eszembe. Molnár V. József példaértékű története a gyermeki játék önfeledségére. Egy kislány az útszélen a porban játszik, szoknyája alatt titokban bele-, belepisil a porba, továbbjátszik, egész nap csak játszik, kis kezével kis porsütiket, pogácsákat formáz, és időközönként megkínálja vele az arra járókat. S van, aki szívesen veszi, elfogadja tőle.

– De közben szemléli is magát a gyermek, a performer is ilyen, aki egy más tudatszinten létezik ilyenkor, és egy másik tudatszinten rendezi és figyeli magát, így találja ki a dolgokat, tehát dramaturgiája is van a történéseknek. Ha szükséges, akkor van párbeszéd is, hogyha nem, akkor csak mozgás vagy zene van. Minden lehetséges: mozdulat, alakoskodás. Az „alakoskodó ember", ez benne van az ember jellemében. Ilyen a performer is, alakoskodó, de megbocsátható ez neki, ha könyörtelenül önmagát adja. Egyébként, azért van mindenekelőtt szükségünk a performanszra, mert a színházban nem adhatja ki őszintén magát minden ember. A performanszban igen, és arra nem színészek vállalkoznak, hanem más, tehetséges emberek.

– Az persze nem kizárt, hogy tehetséges színészek csinálják.

– Igen, de általában nem ők csinálják.

– Tapasztalataim szerint a Fiesta Színházában mindég is félve, szorongással élték meg a színészeim azt a helyzetet, amikor egy-egy szerepükben pucéran, mezítelenül kellett a világ elé állniuk, a Ne hagyjátok cserben a tortás embert játékában, például.

– A színészek nagyon félénkek. Általában nagyon félnek, mert annyira kiszolgáltatottak.

– Egy exhibicionista ember, aki mindenáron meg akarja mutatni magát a külvilágnak, mert azt hiszi, hogy ez az élete célja, értelme, fél?

– Igen, mert nagyon meggyötrik a színészt a szakmán belül, amíg úgymond kijárja a színiiskolát, amíg színészt kovácsolnak belőle, addigra az egyéniségét megalázzák, agyongyötrik és a gerincét darabokra törik. Az iskolában az oktatóknak az első dolguk, hogy teljesen összetörjék az ember egyéniségét, masszává, fasírttá gyúrják. Legtöbbször sikerül is. Ritka kivétel az, amikor egy színész meg tudja tartani egyéniségét, illetve eleget

téve az elvárásoknak, párhuzamosan meg tudja azt is tartani. A színész azért fél kiállni, s önmagát adni, mert azt hiszi, hogy ő semmi és senki. Ezt sulykolták bele.

– A hagyományos színház funkcióvesztéséről a nagyok, akiket már idéztünk, ők azt mondták, hogy a kőszínház már réges-régen csak egy romos épület, már réges-régen, talán már az időszámítás előtti időkben elvesztette az igazi funkcióját, az elementáris erejét. A színház azóta is permanens világválságban van. Ám elmúlt kétezer év, és a színház még ma is él. Ugyanakkor látnivaló, hogy a színház intézményesített funkciói közül bizonyos területeket átvesz a film, a televízió. Mindennaposak az ilyen kihívások, te, miként látod ezt a mesterségesen felgyorsított folyamatot? S egyáltalán van-e reményünk még, hogy a színház klasszikus értelemben újra színházzá legyen? Ne így, ennyire átpolitizált hadszíntérként funkcionáljon majd tovább, mint mostanság, mert a színház reményeink szerint mégiscsak egy olyan szakrális tér, ahová megtisztulni érkezik az ember, ahol időről időre míves emberi fohászok hangzanak el, ahol valóban játékról van szó, hiteles emberek autentikus játékáról, úgy, ahogy az Shakespeare reneszánsz korabeli Globejában lehetett egykoron.

– Színészekre mindig szükség lesz. Mindig lesznek olyan emberek, akik vállalják az alakoskodást, és mindig lesznek olyanok, akik nézik vagy többé-kevésbé aktívan részt vesznek a játékban. Erre a szereposztásra szükség van, függetlenül attól, hogy milyen médiáról van szó. Performerek, színészek, politikusok, mindig lesznek olyanok, akik kitalálnak vagy eljátszanak valamilyen szerepet. Azért mondok politikust is, mert az is egy szerep. Politizálni, az is színjáték, az is alakoskodás. A politikus sem teljesen azt a szöveget mondja, amit gondol, hanem amit ráosztanak, mert ő is elvállalt egy szerepet néhány évre. Azokat a szövegeket mondja, amit elvárnak tőle vagy megírnak neki, és amit részben ő is gondol, vagy ha nem is gondolja, de beleéli magát. Az emberek mindig megtalálták a maguk szórakozását. Az persze megint más kérdés, hogy igényesen vagy igénytelenül. Ami nekik megfelel, azt meg fogják találni. Ettől függetlenül az aranykor párhuzamosan velünk van, tehát egy bizonyos rétegben mindig van valahol aranykor. Azok az emberek kapcsolatban állnak egymással. Ilyen módon az egyívású emberiség megtalálja a maga igényeinek megfelelő színházat. Bizonyára most is vannak, és mindig lesznek meghatározó filmek, előadások, színházak, műalkotások.

Azt nem tartod végzetesnek, hogy a valóság és a virtuális valóság egyre inkább összekeveredik? Ami szeptember 11-én történt, hogy két utasszállító repülőgépet is eltérítve nekikormányoztak iszlám terroristák a New York-i tőzsdepalota toronyépületeinek, hogy tudatosan megsemmisítsék a pénzvilág egyik szimbólumát. Ez eddig csak akciófilmeken történhetett meg. A virtuális valóság előbb-utóbb mint tudatformáló erő így válhat valósággá. Ez döbbenetes. Döbbenetesnek tartod, hogy így összekeveredik? Pedig ez nagyon előre látható volt és kiszámítható. Számomra ez a történet nem ott és akkor kezdődött. Az emberiség a teljes káosz felé tart… Közben eszembe jutott már, hogy mi volt az, ami miatt visszakérdeztem. Szerinted mi a valóság?

– A valóságról sok mindent tudok és szinte semmit. Ez a kérdésfeltevés Pilinszky Jánosnak is kedvelt témái közé tartozott. Tőle tudhatom, hogy a valóság „definiálhatatlan". Azt azonban sejthetjük, hogy a valóság túl van a tényeken, és hogy a tények innen vannak a valóságon. Az ember hajlamos azt hinni, hogy a tények végső állomást jelentenek a

megismerésben. Valószínű, hogy ezt kényelemszeretetből vagy félelemből teszi, ha Rilke egyik meghatározó kijelentésére gondolunk, hogy fennáll a veszélye annak, hogy a tények erdejétől sohasem láthatjuk meg a valóságot. Ez így persze meglehetősen misztikus. De hát a misztika és a valóság édestestvérek. Hogy meg is értsünk valamit ebből az egészből, előbb a tényeket, el kell tudnunk vezérelni a realitásokig. Mert ugyan az a tény mást jelenthet neked, és mást jelenthet nekem. A következő stációban megérkezhetnénk a valóság elíziumi mezőire, csakhogy a valóság megnevezhetetlen. Attól olyan erős, mert szabad és bekeríthetetlen. Mindent képes megnevezni, de önmaga megnevezhetetlen, nem lehet újjal rábökni, hogy ez itt a valóság. Testetlenebb a semminél, mivel képzeletünk a semmit még úgy-ahogy képes tárgyiasítani. S még: a létezés csak létezik. De a valóság van. Pilinszky nyomán szabadon egyezzünk meg talán ebben. A tény a New York-i tragédiában azonban az, hogy amit korábban valakik ördögi módon, filmművészet címén virtuálisan előrevetítettek, az idővel megvalósult. A World Trade Center két égre nyíló tornya összeomlott, örökre megsemmisült maga alá temetve több száz lelket.

– Mi ebben a döbbenetes?

– Ami eddig csak akciófilmeken volt elképzelhető, az a tragédia valósággá lett.

– Hiszen előbb-utóbb minden emberi gondolat meg fog valósulni. Gondolj vissza a közelmúltra. Verne Gyula képzeletbeli fantazmagóriája megvalósult. Megvalósultak Nikola Tesla egyes víziói, tervrajzai, Leonardo terveiből, rajzaiból, az időszámításunk előtti írásokból, a Szentírásból, a távol-keleti taoista, a buddhista írásokból is sok minden megvalósult. A legkorszerűbb tudomány, a genetika tudománya például, most jutott el odáig, hogy megértsen és megvalósítson olyan dolgokat, amelyek a régi titkos írásokban szerepeltek. Tehát az emberi gondolat előbb-utóbb megvalósítható.

– Még a legborzalmasabb, beláthatatlan és visszafordíthatatlan folyamatoknak is zöld utat kell adnunk? Nem hiszem.

– Nem mondom, hogy kell. Azt mondtam, hogy megvalósítható. Én nem ítélkezem.

– Az az érzésem, hogy ez ügyben túlontúl puhán, elnézően fogalmazol.

– Az, hogy számomra valami megdöbbentő, érzelmi kérdés. Itt pedig értelmezésről van szó. Az, hogy én döbbenettel nézem a megvalósulást, az érzelmi dolog. De az, hogy sajnos, ez bekövetkezik: természetes. A legrosszabb, a legszörnyűbb dolog is bekövetkezik, ha az ember már kigondolta.

– Most jutottunk el a költő és olvasója, a színész és közönsége, a performansz és az őt körülvevő tanúk kapcsolatának lényegi értelmezéséhez. Ezt te hogyan látod, miként értékeled? A tizenhetedik évébe érkező Ekszpanziónkra gondolok most, aminek te magad is kisebb-nagyobb megszakításokkal évek óta a teremtő-alkotója vagy. Ahol minduntalan arra teszünk kísérleteket, hogy a műalkotó, a műteremtő performer és közönsége „a valóság élén táncot lejtve" Egylényegűvé válhassanak. Ez egy „életveszélyes", ugyanakkor nagyon is felemelő lélektani folyamat, az, hogy maga a közönség, aki tanúként van jelen egy-egy előadásban, ő is úgy higgye és úgy érezze, hogy épp ott és akkor a műteremtésnek a szívében áll, hogy annak teljességgel a részese. Ez egy nagyon fontos lélektani attitűd, főleg abban a vetületben, amikor klasszikus értelmezésben azt látni, hogy a színész és a közönség, a színház és közönsége kapcsolata egyszerűen már hagyományosan értelmezhetetlen.

– Akkor jövünk mi, úgymond „alternatív” emberek! Én abban látom az egésznek lényegét, hogy ilyen „hiányhelyszíneken”, ilyen játékos, gyermekien játékos téridőben együtt vagyunk. Egész tevékenységemnek szerintem akkor van értelme, hogyha ilyen helyszíneken és ilyen emberek előtt teszem a dolgomat. Különben ott van a remeteség. Sok életerőmet visz el egy ilyen önálló est, performansz. Hivatásos színházban a performansznak nincs helye, oda egészen más közönség jár. Ilyen művészi találkozókon hasonló szenzibilitású emberek vannak jelen, és ekkor van igazi befogadása, továbbélése, továbbfejlesztése alkotói tevékenységemnek. Akkor él tovább a mű, amikor ilyen helyszíneken nézzük egymást, és részt veszünk az alkotói folyamatokban. Akkor jön létre ez a kölcsönhatás, ez a visszacsatolás, amiről most beszélünk. Olyankor én nemcsak „kitárulkozom”, ezt idézőjelben mondom, de olyankor az a helyzet jó fokmérője annak, hol is tartok alkotói gyakorlatomban, hiszen akkor fókuszálok arra, ami éppen foglalkoztat: egy balladára vagy arra a bizonyos *Bukott angyalra*, amiről már beszéltél. Akkor nekem fontos volt, hogy az ezekkel kapcsolatos mondanivalómat pont olyan formában közöljem. Jó, hogy az *ekszpanziókon* közvetlen visszajelzés van, mivel akkor együtt élünk pár napig, részt vehetek egymás művének megvalósulásában, megélésében. Ezáltal én is átélek abból a pillanatnyi, hogy úgy mondjam „közös hullámhosszból” valamit, mert akkor valóban ráhangolódunk egymásra. Mivel ezeken az *ekszpanziókon* adott témák voltak, ezekre felkészültem, és ráhangolódtam a témára. Úgy éreztem, hogy kiadhatom magamból, mit érzek és gondolok. Jó, hogy ez nemcsak nekem nyújtott katartikus élményt, hanem talán másnak is. Jó érzés volt, hogy feltöltődve jöttem a találkozóra.

– A cserháti Sasbércen és Terényben az Istállógalériában a „A kilátó” hívószavára építkező ekszpanziónkból, aminek te magad is szereplője voltál, milyen emlékeid maradtak?

– Az ott bemutatott performansz a *Balkán Expressz* az azonos című versem alapján készült kollektív mű, amelyet már korábban az OPÁL Színházzal elkészítettünk, de mivel éppen beleillett a „Kilátó” témájába, a közelmúlt eseményei a Balkánon érthetőbbé tették versem, verseink, zenénk és mozdulataink jelentését Közép-Európa „kilátóján”. Ez a performansz egy megállított filmdarabka: vajon kitekintünk-e ebből a közép-európai téridőből, vagy épp bepillantunk? Úgy fogom fel ezt Kilátó témát, hogy az a bizonyos *kettős torony* mibennünk létezik. Így befelé, és kifelé is lehet rálátásunk a világra. A magam részéről így értelmeztem ezt a találkozót, és ez a gondolat egyik alkalommal konkrétan meg is nyilvánult, amikor a Titanic El. Mű. Iskola akcionistái beleásták magukat a földbe. Befelé is fúrtak tornyot, és kifelé is, a kilátóra. Rálátás valakire, valamire, önmagunkra, vagy épp az idő felfoghatatlanságára. Ugyanakkor a befelé látásra is lehetőséget adott ez az akciósorozat. Ez volt az az alapállás, ami jellemzően megmutatkozott másoknál is. Azt hiszem, ez minősítette igazán a Kilátó találkozó néhány napját.

– Katalin, szerinted mennyire kell naprakészeknek lennünk, aktuálisaknak maradnunk, de mindenáron? Egyáltalán szükség van-e rá, hogy azok legyünk? Vagy pedig a valóság titokzatos mezején pegazusunk lepkeszárnyán vitorlázva, a széljárásra figyelve átengedjük magunkat az időtlenségnek, s úgy lovagolunk tova, mintha minden léptünket, minden tettünket az Örökkéva(l)ló a túlvilág ablakából nézné, hogy egyszer kiérdemeljük nála,

mulandóságunkban, az irgalmas halál kegyelmét. Ennyi csak. A többi… mint tudjuk, megnyugtatóan hamleti.

– Eleve értékelted ezt a két kategóriát, azt a másodikat eléggé gunyorosan fogalmaztad meg. Mégis azt az ironikusan megfogalmazott, második álláspontot képviselem. Van egy versem, ami arról szól, hogy aktuális vagyok, mert nincs esélyem. A vers címe *Gyere velem a mitológiába*, és úgy végződik, hogy „nincs esélyem. Tehát aktuális vagyok". Én így értelmezem az időszerűséget. Nem foglalkozom különösebben a napi politikával, valamint a napi kultúrpolitikai eseményekkel sem. Ám ez nem azt jelenti, hogy csupán az ún. örök témákban találok ihletet, hiszen minden érint engemet, a pillanatnyi külvilági esemény belém sújt. Bizonyára nincsen olyan ember, akire ne hatna a napi időszerű helyzet. Csak az a kérdés, hogy az ember hogyan adja azt vissza. Én úgy cselekszem, hogy amit a napi események kihoznak belőlem, azt bizonyos képzettársítással leírom, valahogy így:

Bábel – negatív lenyomat

Álomjáték varjús időben.
Ezüstös szárnyak a földben?
Ezüst írógépek a kutakban
írják a tükörvilágot.
A csillagok megrezzennek a tűpárnában.

Kút tükrében pörkölődik a hajnal, belezuhannak a varjak.
A kútba sikoltott bűn lenyomata fúr tornyot a gipszvilágba.
És nő a torony fentről lefelé,
felcsap a gőzölgő, körkörös könyvtár.
A költészet helyébe bármi léphet,
hiszen ez itt nem a paradicsom,
nem is a purgatórium.
A torony semmit sem számít,
csak az, melyik álomban emelték fel.

Mentés másként

Ollód kivágja a tengert,
vágólapra teszi: kukac.
Jössz szatyor gyönyörrel,

elfojt@élet.yu

Kivágom a csukott szemmel látottakat: sziget.
Ollód leszek tenger gyönyörrel,
és a tél a homlokom mögött lesz,
kifakulnak a hófútta csontok érzéseimből,
leszek kukac a vágólapon,
szigetsikoly@élet.hu

Ebihal

Megint virágzom.
A húst, amibe öltözöm,
most varrja a holdpikkelyes kút.

Megint ugyanaz a fájó, gerinces lét,
vízbefúlt fény, örömtelen kabátban:
Indra gyöngyhálójában kuruttyoló létörvény.

Tollaskígyó

Itt.
Árnyékot horgolok a fényből érkezőnek.

Ha eljutnék ~ száguldó üresség ~
test nélkül megélni magamat!

Szűkül az égbolt, beszippant fekete torka.

Visszahív-e engemet a Szikra,
árnyék-létemben lehessek azzá,
ami fénylényként lehettem volna:

sziklarajzon madár ~ téridőikra.

Tűzmadár

Neki a levegő a kése,
kabátja vérzik a szélfúvásban,
fátyolarcú bútorok lebegnek
a megperzselt égbolt alján:
csillaggá izzik érte a csönd.

Sirály

…mint az iszonyú kezdete,
mit még elviselünk

R. M. Rilke

Fényes hússal csőrében
életbe ejti a tengert.
Belemártja kezét a fénybe:
felszikráznak rég elfelejtett arcok,
rajtuk is szárnyakká burjánzik a penész.

Holdfényben elégeti tollazatát.
Vijjog a beteg, fáradt és elvadult tenger.
Már nem angyal, nem ember.
Vissza a tojásba!
Bensőbb lebegéssel, örök jelenben
élni a tágasabb létet.

Teknős

Te lélegző fájdalomkút,
sebzett szeretet kapuja, szörnyeteg!
Nélküled az árapály ereje
ott fény, itt félelem.
A hullám szívó erejétől vagyok
feneketlen és emléktelen.
Voltál-e te is az alagútban,
ahol a sziklából fény fakad,
mintha az élők belsejében lenne,
mégis kívül van mindenen?

Te is elhalkulóban?
Vagyunk lélegző térben az Őshang.
Fájdalomkövület.

Csigaház

Minden űrt beszippantott,
többé semmi sem jöhet ki belőle.
Kéjvágya sziklába süllyedt,
ahová arca is alámerült.

Spirálisan átölelkezik,
így várja az álmodást.

Fényhúr pattan szempilláján.
Álmában téridő-tölcsérként
táncol örömtelenül,
önmagát örökké újra megszülő
hangmozdulat.

Kabóca

Most, hogy megismerte a dallamot, rabja lett.
A bánat pedig várta, mintegy körözött fölötte.
Ő forró kövekről, üszkös fenyők törzséről
itta az álmot.

Akkor felhasadt a téridő-szövedék.
A bánat még mindig várta.

Kőben vagy? Kereslek.
Fában vagy? Utolérlek.
A halálomban vagy? Meg nem ismerlek.

Láttam a kutyákat

Kiemelkednek a fagyos földből,
öngyilkosok éjszakája ez.
A jég alatt egy egész világ van,
teremtés előtti pillanat.

Láttam a maszkot, mely földöntúli értelmet,
tökéletes harmóniát sugárzott.
Láttam a hegyeket, melyek nem hegyek már,
de heggyé lesznek újra.

Az ég kiszakadt a földből,
fehér ingben kutyák integetnek,
a föld alatt felvonít az arc nélküli isten.

Tenger, senki

Belenéz a sokcsillagú öbölbe.
Ott áll saját mélysége tisztaságában,
S mélysége nem ott van, ahol a felhők
és a szenvedély:
Mélysége a tisztaságban, a derűben van.
Ez a derű nem játszadozás a szakadék szélén.
Ez a szépség magába fogadja a halál sugárzását.
Tenger, senki.

– Ennyi. Jó?

– *Jó… Ahogy tekintetedből látom, mintha még volna valami. Valami van még, amiről, szívesen beszélnél, amit úgy hézagosan átugrottunk volna?*

– Mit tudom én…!

– *Na, pont erről, erről a mit-tudom-én-miről beszélj még, légy szíves.*

– Történelem. Minden emberi gyarlóság múlandó. Történelem? Semmi jót nem tanulnak belőle az emberek, megismétlik a szörnyűséget, hatványozottabban, kegyetlenebbül. Akkor meg minek az összegző tudás, ha úgysem vesszük hasznát?

– *Érezted, gondoltad volna akár csak tizenegynéhány évvel ezelőtt, hogy ekkora pusztító események sorozatán fog átesni ez az ország, Jugoszlávia? Mert a robbanás óta természetellenességében is természetesen osztódik és forog, ami korábban együtt volt, abból négy-öt ország született egymásután, nemzetállamok.*

– Tizenkét évvel ezelőtt, amikor megkérdeztek, illetve, akkor még nem kérdeztek meg, akkor még nem történt semmi, de már akkor iszonyú ilyen, ilyen iszonyú előérzetem volt. Már a ’80-as évek végén. Nem tudtam így kézzelfoghatóan megfogalmazni, hogy háború lesz. Azt hittem, hogy én vagyok az örült, mint egy vészmadár, nagy kataklizmát érzékeltem, de azt hittem, hogy bennem történnek ezek a dolgok. Nem tudom, hogy ez aztán hogyan is alakult, de egyszer csak a külvilágra is kivetült az én közérzetem. Én általában a külső dolgokat is magamon átszűrve élem meg. A „külső dolog” általános gyűlölködés volt, és nem jól éreztem magamat abban a társaságban, ahol voltam. Az országot nagyon szerettem, ezért sem gondoltam arra, hogy egy ilyen általános kataklizma lesz. Úgy látszik, naiv voltam.

– Szerinted elkerülhetetlen volt? Könnyű utólag azt mondani, hogy igen.

– Szerintem elkerülhető volt.

– Akkor tehát teljesen a politikai játszmának minősíthető?

– Teljesen politikai játszmának.

– Ezzel azt kívánod mondani, hogy már réges-régen nincsen itt a Balkánon a kultúráknak az fajta egymásnak feszülése, ami az európai köztudatban még mindig úgy van jelen mint a judeo-keresztény és az iszlám világ kibékíthetetlen ellentéte?

– Ezt az ellentétet mesterségesen szították. Aztán úgy, mint a tűzvészt, nem lehetett többé eloltani. Mindenhol van feszültség, azt lehet kezelni vagy ügyeskedve kijátszani.

– Látod-látod, a hiba ott eshetett ezek szerint, hogy nem volt egy-két bölcs, két-három igaz-ember a politikusaitok között a „tyúkszaros létra tetején", aki időben megtaníthatta volna a jó néppel, hogy miként kell az ilyen vérre menő játszmákat érdemben, békés eszközökkel kezelni. Ezért is nélkülözhetetlenek azok az összegző bölcsek, akiknek ma is hiányát érezzük.

– De azok nem kerülnek ilyen pozícióba. Biztosan voltak ilyen bölcs emberek. Csak nem voltak abban a helyzetben, hogy irányíthatták volna az emberek sorsát. Mert nem mindig a bölcs emberek kerülnek az országok élére.

– Most hogyan látod a jövődet? A legközelebbit, s a legtávolabbit?

– Milyen jövőt?

– Valamilyen jövőképed csak van?

– Ahhoz kellene, hogy legyen valamilyen valóságképem. Mivel egyik feltételezi a másikat. Tehát én nem tudom, hogy milyen jövőre gondolsz, mert több jövő van. Ott van egy hajó a tengeren, vagy távolodik, vagy közeledik, de az is kérdés, hogy hajó-e az egyáltalán.

– Katalin, istenfélő ember vagy te? Bocsáss meg, hogy ilyen szenvtelenül rákérdezek.

– Most ez a legfontosabb dolog, amit meg kell kérdezned? Persze, most az európai gondolkodás szerint tetted fel a kérdést.

– Semmiképpen nem egy panteisztikus, spinozai istenképre kérdeztem most rá. Korábban azt már kifejtetted, az arról alkotott elképzelésedet úgy-ahogy ismerem. Elnézést az esetleges gondolati átfedések miatt, ha olybá tűnne, mintha repetitíve játszanám vissza agyam magnójáról ugyanazokat a kérdéseket.

– Én keresem Istent. Nem vagyok abban a boldog helyzetben s nem vagyok olyan szerencsés ember sem, hogy megtaláljam.

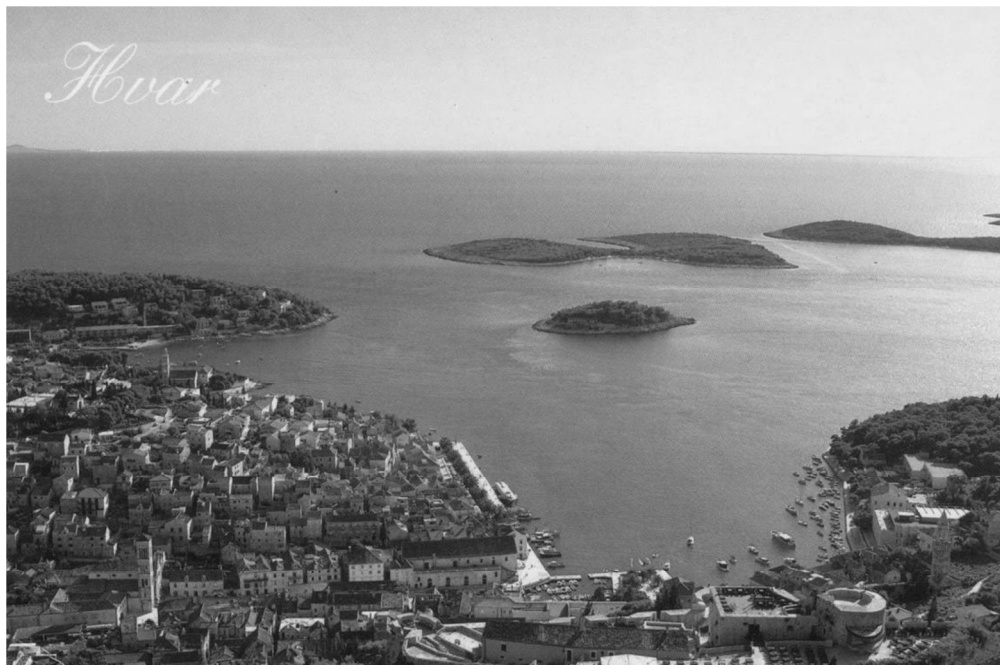
Én Istenkereső ember vagyok.

– Itt a Hvar-szigeti temető kapujában csak azt remélhetem, hogy egyszer az Egész Egyetemes Hit föl fog ragyogni előtted.

– Nagyon szeretném, hogy úgy legyen.

Hvar, 2003. augusztus 7.

(Megjelent a NAPÚT Irodalom, művészet, környezet című folyóirat VII. Évfolyama 6. számában – Főszerkesztő: Szondi György – Ekszpanzió (2) tematikájában – Vendégszerkesztette: Németh Péter Mikola.)

Ladika középen, a mindenség szívében, a bujáki kilátónál,
2003. nyara – Ekszpanzió XV – „A kiltó” tematikája

„PÁRIZS TETT MAGYARRÁ”
Madách-kör fórum Illyés Gyula 90. születésnapján

Beszélgetés Csűrös Miklós irodalomtörténésszel, a költő avantgárd korszakáról

Az ember nem lehet mindig érdekes,
Előbb-utóbb klasszikussá kell válnia.
(Thomas Mann)

Németh Péter Mikola – *A magyaroknak Párizshoz való viszonyát mindig is valamiféle furcsa, a történelmi valóságban időről időre változó ambivalencia, szeretet és gyűlölet kettőssége hatotta át. Egyszer a francia forradalmi szellem iránti feltétlen rajongás jellemzi a magyarokat: „Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!” –, hirdette századokon átvirágzón Batsányi János: A franciaországi változásokra írt intelme. Máskor meg a francia expanzív politikai törekvések iránt ma is jogosan érzett gyűlölet hatja át viszonyulásunkat. Érintettségünk okán, gondoljunk csak a Trianon kastélyban történtekre. Ugyanakkor a francia irodalom, a „párizsi méhkasban” születő művek iránti vonzalom, szeretet napjainkban is elevenen él.*

„Páris, az én Bakonyom / Hű Bakony erdőm, nagy Párisom” vallotta meg a Pece-parti Párizsból, az embersűrűs, gigászi vadonba kábultan érkező betyár, Hunnia új szegénylegénye, az iránta közömbös európai világváros forgatagába bujdokló Ady Endre. Talán pont ez a közömbösség volt szeretetreméltó benne, ez a közöny kölcsönözte a szabadság érzetét azoknak, akik a magyarországi társadalmi kötöttségekből Párizsba menekültek.

A hunok Ady által érkeztek meg Párizsba a „Hunn, új legendá”-val, a Komp-ország katonái, akik hajóztak Kelettől – Nyugatig, de legszívesebben vissza, és talán nem is hiába-

valón, hiszen az ő nyugat-európai szellemi kalandozásaik nyomán ismerhettük fel tisztán és világosan magyar identitásunkat, európaiságunk lényegét. „Párizs tett magyarrá." állítja ellentmondást nem tűrő hangon a kései utód, Illyés Gyula. Lelke mélyén meg is vallja ebben a naplóban, amit épp itt tartok a kezemben: „Naplójegyzetek 1961–1972" a címe. Ebben írja le, hogy Sztravinszkij kubistának csúfolt zenéje vezette őt vissza a népihez, az ősforráshoz. S hogy Jules Renard-tól tanulta meg a helyes magyarságot, Renard franciasága vezette vissza a helyes magyar nyelvhez. S ugyanott, tisztán és puritánul, azt a sommás megállapítást teszi, hogy „jó nemzeti költészetük, csak rossz sorsú nemzeteknek van". Sorsunkba belenyugodva legyünk hát magunkra büszkék, mert rossz sorsunk okán páratlan, egyedülálló költészetünk születhetett? Nehéz volt ezt akkor is, s azóta is erkölcsi kárpótlásként elfogadnunk. Pedig valóban kis ország vagyunk, de költészeti nagyhatalomnak számítunk, számítottunk, ha Janus Pannoniustól Balassin, Berzsenyin, Kölcseyn át Vörösmartyig; Petőfitől, Madáchon, Arany Jánoson, át Komjáthyig; Adytól, Babitson, Kosztolányin, Karinthyn, Tóth Árpádon, Juhász Gyulán, Radnótin, Szabó Lőrincen át Kassákig, József Attiláig; Pilinszkytől Weöres Sándoron, Nemes Nagy Ágnesen, Juhász Ferencen át – Uram, bocsá'! – Nagy Lászlóig, Illyés Gyuláig számba vesszük költőóriásaink.

Továbbá van ennek a naplónak Párizsra vonatkozóan még egy lényeges, kiemelendő megállapítása: „Úgy van, meghalni neveletlenség, különösképpen itt, Párisban röstellnék meghalni. A halott egy halom mocsok, bűzlő eltisztítani való, akár a részeg hányása. Legkevésbé tehát, szeretteim körében óhajtom a halált, ezt a rám kényszeríttet barbárságot, mintha egyszerre csak (…) sorozat jönne ránk olyan társaságban, ahova épp szellemünk választékossága miatt hívtak meg. A halál, napjainkban, keleti. Sintérek, véremből és fajtámból valók, a Góbi-sivatag szélére dobjatok, hadd lepjen be az a por, ha majd kívánalmam szerint sikerül szerénységemnek e remek ritmus düh-tanácsa szerint „főbe lőni magamat, Hajdúhadháza közepén." – írja kellő önirónával, kegyetlen szarkazmussal, végrendeletszerűen Illyés. Így vagy úgy, az „öngyilkosok hatalmával élni", ahogy azt nemzedéktársa Márai Sándor tette, a kilencvenen épp hogy innen, felesége és fia halála után érzett védtelen magányában, amerikai, San Diego-i otthonában fejbe lőtte magát. A sorsunkat következetesen és határozottan a saját kezünkben kell tartani életünk utolsó percéig, ami persze olykor lehetetlen vállalkozásnak tűnhet, a számkivetett sorstalanságban is, ezt üzente könyörtelen tettével Márai, amihez persze természetesen kell valamiféle önhittség, örökös elszántság, hit az eleve elrendeltetésben. Ez az önmagunkkal szemben támasztott kíméletlen erkölcsi kihívás Illyés számára is valamiképp olyan emberi minőségnek számított, az imént idézett naplórészlet is ezt erősíti meg, amiről nem igazán írtak és beszéltek nyíltan nagyjaink. A nemzet életének belső törvényeihez hozzátartozott az a meggyőződés, hogy bárhol is éljünk a világban, ott, ahol hallani még az „Ötágú síp" hangját mint a nemzet lelkiismeretének szavát, ott erkölcsi parancs, kötelességünk megmaradni annak, aminek s akinek születtünk: magyarnak és európainak, költőnek, írónak, bármi másnak. De hogyan, minek árán, milyen formában? Akkor, amikor a magyarság teoretikus vitáinak homlokterében napjainkban is az a 19. századi kérdéscsomag áll, hogy ki a nemzeti és ki nacionalista? Mintha sohase hallottuk volna vagy útközben megfeledkeztünk volna Illyés Gyula erre vonatkozó, szállóigévé lett kulcsmondatáról: „Nemzeti, aki jogot véd, nacionalista, aki jogot sért". Ez most így kimondva, kevés. Ám amikor kerek évfordu-

lókat ünneplünk, most épp Illyés Gyula kilencvenedik születésnapját, akkor lelkiismeretünk szerint arra törekszünk, hogy hiányérzetünket, a teljes elhallgatás szorongató érzését kilenc esztendővel halála után, a „hűtlen jövőtől való félelmet valahogy megkíséreljük orvosolni, feloldani azzal, hogy itt és most a teljesség igényével emlékezünk meg róla, elhelyezve őt és életművét a magyar és az egyetemes világirodalom koordináta- rendszerében.

„Dolgozz, munkálj, a szép, a jó a hasznos, mihelyt elkészül, az élethez áll" – így szól az illyési ars poetica. Micsoda kérlelhetetlen vitalitás sugárzik ezekből a szavakból. Jómagam a Ratkó-korszak, a 20. század második felének didergő gyermekeként már nem mernék a szép, a jó, a hasznos érvényesülésének ilyen biztos optimizmussal felhőtlen jövőt jósolni. Ám mégis hiszem, Illyés Gyula intelmeinek kérlelhetetlen igazát, azt, hogy „Minden jó mű egy-egy szabadságharcos. Légy hű magadhoz. Olyanokat alkoss, hogy ne fogja a halál." Aki költőnek vallja magát, nem is gondolhatja ezt másként, időről időre szembesülnie kell azzal az életre szóló kérdéssel, hogy ki a korszakos költő, s hogy ő személy szerint milyen költő. A már idézett Naplójegyzetében olvashatjuk: "A jó költő: gyémánt. Minél több síkot tud magán kifaragni, csiszolni", annál jobb poétává válhat legvégül. Ugyanott, meglepetésemre, önmagát az egyetlen igazi urbánusnak minősíti ő, aki tudomásom szerint a vitában sehová sem, de legszívesebben mégiscsak középre állna. Ez első hallásra szinte érthetetlen. Már csak azért is, mert népiek és urbánusok közt című négysorosában például a következőket veti papírra:

Két kulacsom,
Váltogatom,
Kortyolgatom is, ha kéred,
Ebből ürmöt, abból mérget.

Ugyanakkor önmagával ellentétben Zelk Zoltán, a Sirály szerzőjét nevezi meg népi költőnek. Egyszerűen csak így: az öreg Zelkovits a legérdekesebb, az igazi népi költő. Ebben az összehasonlításban van valamiféle luciferi paradoxon, amit érdemes itt és most újra átgondolnunk, összevetnünk. Urbánus és népi? Népi és urbánus? Már csak azért is fontos lehet ezt megtennünk, mert napjainkig ér e dilemma. Hiszen ismételten arról kezdtünk el egyre hevültebben polemizálni a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején a szabadság kis köreiben, az írótársadalomban, hogy urbánusok vagyunk-e, vagy népiek? Ki az urbánus, s ki a népi író? Egyáltalán, feltehetjük-e még, ezt a kérdést úgy, azzal a hangsúllyal újra és újra, mint évtizedekkel korábban? És egyáltalán, értelmezhető-e még ma is valamilyen formában ez a kérdésfeltevés? Ez ügyben valljuk be, a higgadt érvelésnek, a józan belátás primátusának nincs valami erős hagyománya a magyar közgondolkodásban. Nem a nézetek távolodásán, hanem épp a közeledésén, az összehangolódásán kellene minden tollforgatónak munkálkodnia. Ez az írástudó felelőssége, ahogy erről Illyés Gyula egy életen át vélekedett mint az urbánussá lett népi.

„Párizs tett magyarrá" – ismételhetjük meg a nyomatékosság kedvéért a költői vátesz szavát, s akár kételkedés nélkül el is hihetjük neki, hogy ő mégiscsak ízig-vérig urbánus.

Mint egy igazi költő, e padlásszobában
éltem három évig. Föl-alá járkáltam,
hajamat turkáltam s asztalomnak esve
egy végtelen verset írtam minden este.
Egy nagy hőskölteményt, amely egyre hosszabb,
Egyre kegyetlenebb lett és egyre rosszabb.

Illyés Gyula 1970-es évekbeli ifjúságunkban sokat idézett, a 9, Rue Budé című versének kezdő sorai ezek, amelyek érzésem szerint életszerűen jellemzik az ifjú költő Párizsban töltött négy és fél évének „gyönyörűen gyötrelmes" napjait.

Csűrös Miklós – Illyés Gyula 1928-ban, Párizsból való hazatérése után jelenteti meg az első olyan verseit a Nyugatban, amelyek korábban a kevésbé ismert avantgárd folyóiratokon és külföldi orgánumokon kívül máshol nemigen láttak napvilágot. Ebben az időszakban kerül Babits Mihály és a Nyugat köréhez, és ekkor jelenik meg az első két vállalt verseskötete *Nehéz föld* és *Sarjúrendek* címmel. Nem ritkán használta eddig az irodalomtörténet az ismeretlen Illyés kifejezést, pedig rejtőzködő, s főként a magándolgairól nem szívesen nyilatkozó ember hírében állt Illyés Gyula, akinek az volt az alapelve, hogy az ember, ha költő, ha író, akkor szellemi tetteiben mutassa meg magát mindenekelőtt, ne pedig magángesztusaiban, kihívó és a világ elé tárható cselekedeteiben. Következetesen tartotta magát „aranyrögeszméjéhez", többek között azzal is, hogy ezt az egész korszakot, a párizsit, amelyről most mi itt beszélgetni fogunk, nagyon sokáig elhallgatta. Ezért egy filológiai tényt mindjárt az elején előre kell bocsátanunk, azt, hogy annak a korszaknak az életműve, amit 1922–28 között írt, ami részben műfordításokból, részben esszékből, és önálló versekből áll, azok a munkái csak a *Haza a magasban* című kötet függelékében szerepelnek. Persze avatott irodalomtörténészek idéztek ezekből a művekből máshol is, de a *Haza a magasban* tartalmazza egybegyűjtve filológiai hitelességgel. A másik fő forrás: a *Hunok Párizsban* című önéletrajzi prózája, szintén ennek a korszaknak az irodalmához kapcsolódik. Azért vagyok óvatos a műfaji megjelöléssel, mert Illyés önéletrajzi témájú műveit sokféleképpen minősítették már eddig is, nevezték emlékiratnak, regényszerű vonásokban bővelkedő memoárnak. Sokáig azt sem lehetett tudnunk, hogy ő bizonyos irodalmi közhiedelmek ellenére valóban vezetett-e naplót. Ez a tény most már közkeletű. A naplók hatása, beemelése a szövegekbe már egy bonyolult filológiai problémának számít. Egyszóval ő maga vigyázott arra, hogy ezt a korai korszakát, az úgynevezett felkészülési korszakot, már egy kiérlelt klasszicitás jegyében tegye közzé. Ilyen értelemében ennek a korszaknak az irodalmi termése mindmáig nem hatolt be kellőképpen az irodalmi köztudatba. Még azt kívánom mindehhez hozzátenni, ha már könyvészettel vezettem be beszélgetésünket, hogy halála óta, de főként az utóbbi években az irodalomtudomány a róla való tudásunkat lényeges elemekkel egészítette ki. Ez részben a naplók szelektált, mégis elsőrendű filológiai adalékot nyújtó megjelentetésével, részben pedig bizonyos kiemelkedő monográfiai munkák elkészítésével hozható kapcsolatba. Ezek közül is az Erdélyi Múzsa kétkötetes monográfiáját érdemes megemlítem, és Tüskés Tibor Illyésről szóló életrajzi munkáit. Éppen a párizsi korszak műveiről Béládi Miklós írt föltáró, elemző tanulmányokat, egy olyan időszakban, amikor a közolvasás számára a korai Illyés művek

még nem voltak hozzáférhetőek. Hogy miért nem? Thomas Mann egyik érdekes mondása jut eszembe erről a kérdéskörről, ami érthetően jellemezi a korai Illyés rejtőzködő költői magatartását, egész írói habitusát. Azt mondja Thomas Mann, hogy *az ember nem lehet mindig érdekes, előbb-utóbb klasszikussá kell válnia.* Most minthogyha akaratlanul is ezt a gondolatot variálná az illyési életmű, éppen ebben a gesztusban, amit itt már előrebocsátottam, abban, hogy érett költőként akar megjelenni, de mindenáron, olyan költőként, akit a Nyugatosok, Babits és Füst Milán azonnal egyszerre méltányolnak. Azokat a műveket pedig, amelyeket zsengéknek gondolt, amelyek amolyan előzetesek, amik csak érdekesek, tehát az avantgárd korszakának a termései, azokat egészen sokáig az asztalfiókban tartva, ötven éven túl fogja majd közreadni. Sok minden motiválja az életmű tudatos alakítását. Olyan költő, aki 28 éves koráig nem adja ki a verseit – ez aligha lehetséges, hiszen 1920. december 22-én jelent meg az első verse: *El ne essél, testvér* címmel a *Népszavában,* igaz, hogy név nélkül –, ellentétben kortársaival. Minden költő indulásának az a legnagyobb veszélye, hogy szinte tolakodva, túl hamar akar nyomdafestékhez jutni. Illyés pont fordítva teszi ezt. Úgy tűnik az embernek, hogy ez az egész felkészülési periódus az életmű tudatos tervezésének jegyében alakult így. Ehhez természetesen hozzájárulnak olyan vonások, amelyek Illyés számára életre szólóan fontosak. A Petőfi-analógia is megnyilatkozik ebben a szándékban, ha arra gondolunk, hogy később az egyik legjobb Petőfi-könyvnek lesz a szerzője. Petőfi életrajzát szülei, nagyszülei, főleg a cecei nagymama életpéldája motiválják. Ugyanakkor az is tágítja látókörét, hogy nem önszántából, de nagyon sokszor változtatja az iskoláit. A család ad rá, hogy mindig más szellemi környezetben, minél jobb tanárokkal kerülhessen kapcsolatba, és változó impulzusokat kapjon. Ez egyúttal egy társadalmi körképet is kialakít képzeletében. Igaz, hogy mindig a pusztáról szoktunk beszélni vagy szokás beszélni Illyés kapcsán, de ugyanakkor azt is tudjuk, hogy az ő családjában voltak meglehetősen magas rangú tisztviselők is. Azonkívül azt is tudjuk, hogy kovácsmester volt az apja, aki nem számított a pusztai zsellérség társadalmi képviselőjének. Tehát az a társadalmi skála, amellyel érintkezik az ifjú Illyés, az jóval tágabb volt, mint a családi környezete. Illyés erkölcsi alapállása abban mutatkozik meg igazán, hogy sosem lett hűtlen gyökereihez, a sorsából való kiválás gesztusa ellenére is a „nem menekülhetsz" hűségével maradt az, akinek született. Együtt érző a társadalmi hierarchiában lejjebb levőkkel, a lent maradókkal, a „puszták népével", minden nehézség ellenére velük vállalt közösséget jóban, rosszban. Forradalmisága és szociális elkötelezettsége is hűségével kapcsolódik kortársaihoz. Tudjuk, hogy őt már egészen korán, gyermekkorában a francia nyelvre taníttatták, ami teljesen szokatlan az ilyen pusztai, tanyasi környezetben. A gyermekkori francia nyelvtanulás szerves folytatásának tűnik az az időszak, amikor a 20-as évek elején valóban kikerül Párizsba, addigra már jól tud franciául, sőt francia olvasottsággal, műveltséggel is rendelkezik. Tehát úgy tűnik, hogy itt valakit tudatosan kiszemeltek, s ezt a valakit „beoltották" a tájékozódásnak, a tudásnak, a nemzetköziségnek, s mindezzel egyetemben a lenti világhoz való hűségnek együttes igényével, ami azután, a költő legvonzóbb emberi tulajdonsága maradt élete végéig. Ő egyszerre lehetett *A puszták népének* az írója, s ugyanakkor, egyik versében meg is vallja: idegen nyelven is becsült, nemzetközileg elismert költő. Benne az egyik nem zárta ki a másikat, sem az életében, sem az életművében. Ezt a példaértékű tényt erkölcsi magaslatokba

kellene emelnünk, olyan ritka a magyar szellemi életben. És éppen az őáltala megélt korszakban, amikor hiába, de csak nem tudtunk megfeledkezni a népi és az urbánus polarizációról, a művelteknek és az alsóbb osztályok képviselőinek sokszor kínos, rossz emlékű egymástól való elhatárolódásától. Ehhez Illyésnek semmi köze nem volt.

Mindezzel együtt, s ezen túl azonban, létezik egy olyan irodalmi felosztás is, amely a folyamatok követhető sémáját adja, s ami a század első három évtizedére vonatkozik, igaz kissé sematikusan. Erre az időszakra tehetjük Illyés írói pályájának kibontakozását, amikor már valóban érett költőként lép az irodalmi közvélemény elé 1928-ban, a már említett *Nehéz föld* című kötetével. Ebben a korszakban olyan irányzatok élnek egymás mellett – mint a század eleji avantgárd költészet (az expresszionizmus és a szürrealizmus), valamint a hagyományos tárgyias líra elemei –, amelyeknek minden ellenhíresztelés dacára mégis van egy bizonyos időbeli folyamatosságuk a lírai fejlődést illetően, és egymásmellettiségüknek úgyszintén van egy előre mutató párhuzamossága. A Nyugat nagy irodalmi forradalmának időszaka ez, amely már az 1910-es években megkezdődik az európai irányzatoktól alig elmaradva: Adyval, Babitscsal, Kosztolányival, Füst Milánnal. Néhány évvel a Nyugatosok után megjelenik Kassák Lajos, és az általa markánsan képviselt század eleji avantgárd. Az 1920-as évek első felében lép az irodalmi porondra Erdélyi József, majd nem sokkal később Illyés Gyula, s szinte vele egy időben a korai József Attila is egy új népi programmal, és mindezt átszövi, sokszor észrevétlenül, a szocialista irányultságú irodalom. Lehetne természetesen differenciálni, pontosítani ezt az irodalmi színképet, de nagyjából ez a négy irányzat hat a századelőn.

– Ha valóban jól körülírható ez a négy irányzat, akkor, a világirodalmi mértékkel fellépő Nyugatosok, a Kassák Lajos és köre által képviselt század eleji avantgárd, az új népi ihletettségű irodalom, valamint a szocialista irányultságú irodalom képviselői által teremtett művek összességét jelenti. Ez utóbbi esetében akarva akaratlanul a szocialista realizmusra gondol az ember, amelyről mind a mai napig nem tudni igazán, hogy egy valódi izmus, tehát irányzat volt-e, vagy egész egyszerűen csak egy olyan kifejezési forma, amely bármely irányzat sajátja lehetett.

– Röviden az én szubjektív nézetemet tudom csak erre a kérdésre válaszként elmondani. Alapjában véve egyetértek a kérdésfelvetéssel. Magam is jeleztem, hogy az a tudományos felosztás, amire lényegében a máig érvényben levő 20. századi alapkönyveink épülnek, az nem tisztán filológiai alapon jött létre, hanem ideológiai alapon. Szocializmuson ugyanis egy meghatározott eszmeiséget értünk elsősorban. Míg azt fel tudjuk ismerni, hogy egy mű avantgárd, népi vagy nyugatos típusú. Ennek megvannak a poétikai vonásai. Addig ilyen értelemben a szocialista realizmus megközelíthetetlen. Ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk, hogy a szocialista irodalom képviselői mégiscsak egy saját maguk által következetesen kreált módszert alkalmaztak, amihez íratlan szabályok nélkül is nagyon sokan tartották magukat. A szocialista realizmus valójában csak a ’30-as években, a szovjet gyakorlat, legyünk őszinték, nyomása alatt jött létre, Gorkijnak és másoknak az elméleti közreműködésével. Az irodalmi szocializmus részét képezték például Illyés Gyula párizsi anarchista, szindikalista elképzelései is. Ez alatt valójában egy eszmei színezetet kell mindenekelőtt értenünk, és nem azt a kivételes stílust, amit a párizsi avantgárd jelentett. Ettől függetlenül vannak, hogy avantgárd példával éljünk, a lírának is világnézetileg

nagyon súlyosan eltérő árnyalatai. Történelmi ismereteink alapján tudjuk, hogy az olasz futurizmus fasizmusba torkollott, vagy hogy a Majakovszkij által képviselt orosz futurizmus a szocialista eszmék kifejezésének csapdájába esett. Mondjuk, árnyaltabban kívánatos gondolkoznunk minderről, így értettem ezt a megkülönböztetést. De Illyésre vonatkoztatva azt akartam kihozni ebből az egészből, hogy ugyanúgy készült fel, legalább olyan lelkiismeretesen ennek a sokféle hatásnak, irányzatnak irodalmi alkalmazására, mint ahogyan következetesen végigjárta s mélységeibe látva megismerte a magyar vidéket, és egy idő után Budapestet is, és legvégül Párizs meghódításával egészítette ki ezt a képet, hogy azután ott folytathassa, ahol elkezdte, a pusztán, a magyar vidéken. Ugyanúgy végigjárta ezeket az irányzatokat, mert mint összegző elmének szinte mindegyikhez van köze. Mondjuk, a sorrend nagyjából mégiscsak az, hogy az avantgárdnak egy szociálisan elkötelezett változatából: részben nyugatos, részben pedig népies tendenciák felé tart gondolkodásbeli fejlődésében Illyés Gyula.

– De filológiai szempontból, pontosan az általad elmondottakból következően, van az illyési euvrenek egy feloldhatatlannak látszó paradoxona, ami érzésem szerint abból adódik, hogy a párizsi avantgárd korszakát egész egyszerűen az életmű tudatos építése szempontjából, mintha értéktelennek látná, mintha megsemmisítendőnek tekintené, vagy oly mértékben átírandónak, amiből az eredetijére már aligha képes következtetni az igazságokat kereső kutató. Pedig ez az időszak a készülődés idejének ismeretlensége és titokzatossága okán is élete legizgalmasabb négy és fél évének tűnik. Hogy ez így is van, azt *9, Rue Budé* című versét tovább idézve is érzékelhetjük.

(…)
egy végtelen verset írtam minden este.
Egy nagy hőskölteményt, amely egyre hosszabb,
Egyre kegyetlenebb lett és egyre rosszabb.

Úgy vívtam vele, mint Szent György a sárkánnyal.
Éjről éjre egyre izzóbb harci lázzal
dobtam magamat rá, ott a tetők felett
ég és föld között, míg a kis nyúlánk sziget,
Szent Lajos szigete bárkaként recsegett
alattunk a szélben s szinte útnak eredt,
tajtékos habokon – ahogy a jövendőt
képzelik és írják a fiatal költők –

Ez a lázas tenni vágyás jellemző a fiatal költő türelmetlen és kétségbeesett útkeresésére, erről vallanak természetszerűen a korai versek: az *Éjjelben győzni*, az Atmoszféra, a Száműzetésem második keserű éneke, a *Csendben*, az *Újra fel*, a *Föld alatt*, az *Elégia*, a *Sarjúrendek* és folytathatnánk még a sort. A kérdés az életmű szempontjából az, hogy vajon ezek a versek mennyiben előlegezték meg a későbbi nagy költeményeket, megelőlegezték-e egyáltalán: az *Ozorai példa*, a *Haza magasban*, a *Bartók*, *A reformáció genfi*

emlékműve előtt, *Zrínyi, a költő*, *Széchenyi hídja*, az *Egy mondatot a zsarnokságról*, a *Koszorú* című opusokat? Ezekre gondoljunk most nagy hirtelen?

– Az írói alapvonásai közül kettőt mondanék most, ami végig következetes, és már ekkor megnyilatkozott nála. Az egyik, éppen az a bizonyos szociális érzékenység, hűség, elköteleződés, vállalni a szenvedő emberiség gondjait. Nála ez hozzátartozik az irodalomhoz. A lelkiismeretbeli kérdést nem lehet valamiféle, akár avantgárd, akár l'art pour l'art felülemelkedéssel megtagadni. A másik kérdés az lenne, ez a mostani főtémánk is, hogy mi különbözteti meg őt már akkor is, a kezdetek kezdetén az avantgárdtól, miközben Kassák Lajos a Ma és a Dokumentum című folyóirataiban publikál. Tehát olyan avantgárd fórumokon jelenik meg, amelyek az akkori művészeti mozgalmak között programszerűen vállalták a merészen újító élcsapat, az úttörő szerepét. Illyés Gyula azonban ezekben meg más folyóiratokban nemcsak a saját verseivel, hanem az akkori francia legvadabb avantgárd, később aztán klasszicizálódó költők verseinek fordításaival is jelen van: Bretonéval, Louis Aragonéval, Paul Éluard-éval, azonkívül ismertetéseket közöl munkáikról. Nekem így mégiscsak az a meglátásom, hogy Párizsban az ottani irodalmi és baráti kapcsolatai segítségével össze akarta gyűjteni mindazt, ami új, ami érdekes, ami az európai irodalomban akkor korszerűnek, újnak számított, anélkül, hogy véglegesen elkötelezte volna magát az egyik vagy másik irányzat mellett.

Illyés életművének elemzői írják, hogy akkor került ki Párizsba, amikor a dadaizmus már lecsengőben volt, és a szürrealizmus kezdett erőteljesen kibontakozni. A szürrealizmus valóban a legjelentősebb irányzattá válik abban az időben, és a francia szellemi élet középpontjába kerül. Erre a bizonyos szürrealista látásmódra, az úgynevezett klasszikus képzavar vagy önellentmondás a legjellemzőbb. A valódi szürrealizmushoz legközelebb a három részes Sup specie aeternitatis című prózaverse áll. A középső rész, példának okáért, amelynek már önmagában a címe is egy szürrealista program, így hangzik: A költő nem énekel az esőről. Esőt csinál. Itt a művészi cselekedetet a költő, átteszi a valóságos cselekvésre.

Maga a mű pedig így kezdődik:

„Micsoda dél is ez! A napsugarak a mezőbe vert hatalmas kések. Minden penge ragyog és csattogtatja a szörnyű álombeli fényt. A pengéken keskeny csíkban tekerődzik a vér. Megölt barátaim vére ez, ezek az óvatos pondrók. Földre érnek, szétmásznak a magas növények között, fölemelkednek, fejüket csámcsogva a nap felé fordítják, szabad alkotás könyörtelen teremtményei.

Vigyázz! Vigyázz! A kések útvesztőjében egy fiatal lány tart felém. Nem tudja, istenem, nem tudja, milyen veszélyben forog? Kiáltanék, de szörnyű kínok közt reccsennek ki fogaim. Forróság önt el a borzalmas gyönyörtől. (…)

A továbbiakban a költő egy leányról beszél. „A lány, M. Ch. de L., aki kezével angol nyelvkönyvet tart maga elé. Tiszta hangon énekel:

…olyan vagyok, mint a csillagos ég,
olyan vagyok, mint a zengedelem…

Az ének vihart ver föl. A kések sziszegni kezdenek, a nap elborul, az ének ronggyá foszlik. Ökörnyál folyik szerteszét a mezőn."

Itt az egyik pillanatról a másikra Somogyváron érzi magát a költő, a Bezerédy utcában, aztán meg hirtelen a szemben lévő dombon, a bordeax-i kikötő hét világítótornyát látja.

„A lány makacs, tovább énekel, ez az oka, hogy rohamosan leszáll az est, rögtön vaksötét lesz. (…) Lónyerítést hallok. – Holnap lesz a mennybemenetel! – kiáltja valaki. A lány eltűnik a sötétben, fölitták a férgek, akik most szabadon tekerődznek a kertben, a kavicsos járdán, a kanyargó országúton. Egyedül vagyok, teljesen egyedül, a völgyet elöntötte a kocsonyás vér…" stb.

A képek, a helyszínek merész asszociációkkal cserélődnek. Ekkor érezhető a legjobban a szürrealizmusnak az a vonása Illyésnél, amit automatikus írásmódnak szoktak nevezni. Úgy tűnik, hogy módszere: az egymást logikai ellenőrzés nélkül követő képzeteinek folyamatos és ellenőrizetlen leírásából áll.

Asszociációs gátlások nélküli teremtés. Van ilyen.

– Megtenni azt, hogy egy nagyon is tudatos ember automatikusan kikapcsolja tudatának ellenőrző szerepét? Vajon hogyan lehetséges ez? Illyés a következőképp ismerteti, ennek a technikáját. Vegyen elő az illető egy üres papírt, hunyja le a szemét, igyekezzen ne gondolni semmire, és amilyen gyorsan csak tudja, írja le azt, ami pillanatnyilag az agyából előfolyik, amit a képzete előhív vagy épp az agya létre ment. Igen ám, de erről a szövegről észrevehetjük, hogy abban olyan mondatok vannak, olyan húsmondatok, amelyek akkor születtek meg, amikor épp nem volt tudatos ellenőrzése a gondolkodásnak, vagy a gondolatmenetnek vagy inkább tudatfolyamnak. Igen, ebben az esetben már nem beszélhetünk hagyományos értelemben vett gondolkozásról, hanem sokkal inkább tudatfolyamról, aminek a freudi és a bergsoni megfelelője persze nagyon jól ismert, maga Illyés Gyula is tudott róla. Mégis a forradalmakban való részvétele után, továbbgondolva a történteket, úgy beszél a tudatfolyamról mint megölt barátai véréről. Jól asszociálható költői képek segítségével válnak ezek a folyamatok igazán láthatóvá, érzékelhetővé. *Pohár csattan a hajnali tükörben. Valaki szíven lőtte magát? Távolról ágyúdörgés. A várost ostromolják?* stb. Ha végignézzük a *Haza a magasban* című kötet 1920–45 között összegyűjtött verseinek *Függelékébe* helyezett ciklusát, akkor kiderül, hogy abban a fegyveresekneknek, a harcoknak, a vérontásnak, a menekülésnek, a borzalmaknak a képei szinte átitatják a szürrealista szövegeket. Ezekben a versekben, éppen az ismétlődések által, nagyon is benne van az őstudati élményanyagnak, az ősképeknek, a költő legfontosabb élményeinek a lenyomata. André Breton szürrealizmusában tudtommal nem mutatták ki a személyes ősképeknek ilyen és ehhez hasonló jellegű jelenlétét. Illyés Gyula esetében a kelet-európai vesztett forradalmakból menekülő költő automatikus gondolkodásmódjára ismerhetünk ebben a ciklusban. A legnagyobb ellentmondás az egészben az, hogy az akkori Illyésnek általunk ismert sajátos verstípusa nem ilyen. Az a verselési forma, ami párizsi korszakát jellemzi a szürrealizmus prozódiájában, olyan messzire ment el, ami egészen kivételesnek számít. Erre jó példa az egyik legkorábbi, Párizsban, 1924-ben írott verse. Már a címe is jellemző, *Világosság*. Így hangzik:

Óceánokra kelt hajók szíve a delejtű,
Észak s dél vonzásában hangtalan mind összedobban.
Az ütő kalapácsokat jajdulva csattantja
vissza az acél, s a halottaknak sem
tömheti be a száját.
Szemeim kínnal ássák föl az éjjelt,
sziporkázón csavarodva, mint a fúró
siklik sugaruk át a vason.
Ó, de mágnestelen, pólusra vert szíveink
nem keringhetnek soha, mint
a csillagok.
A víz széjjel feszíti a sziklát,
mert állhatatos függéseknek rendjén
ütközve és ütve erjed a teljesedés,
rejtett erők bomlásán mindenütt.
Az Igaz áll. Forgó szférák mögött merev.
Hajt ím, lefojtottat, tiszta lázadásra, halálba ha kell!
Hitem élesre kihidegült törvény.
Visszfénynél nem több. Mit az éjjel fölrak,
zengő csákányoktól reggelre bedől.

– Ebből az idézett versből jól kimutatható az erőteljes anyagszerűség Illyés korai stílusában. Érdekes módon folyton a fizikai munkával kapcsolatba hozható képzetekben gondolkozik. *Az ütő kalapácsokat jajdulva csattantja / vissza az acél,* azután *Szemeim kínnal ássák fel az éjjelt*. Mindig a fizikai munka képzetei támadnak fel, kerülnek előtérbe költői logikájában. Ez az anyag, a matéria világában van, *mágnestelen pólusra vert szíveink*. Amikor már azt mondja, hogy *Az Igaz áll. Forgó szférák mögött merev*, akkor már voltaképpen megtagadja szürrealista ars poeticáját, amihez a kezdetekkor, ha többé-kevésbé is, de tartotta magát. Tehát igazságról van szó, ami létezik ugyan, de áll, ami állapota szerint a forgás és a mozgás mögött merev. És ennek az igazságnak, egy idő után, olyan megfogalmazása is megszületik aztán, ami már a késői József Attilára emlékeztet. Példának okáért: *Hitem élesre kihidegült törvény*. De mégis mit mondhatunk erről a példáról? Azt, hogy a törvény felé törekszik, a képeknek abból a káoszából, ami ezt a költészetet a szürrealista vagy dadaista program szerint korábban befolyásolta. Magáról a korszakról, annak a jelentőségéről Illyés maga – Hunok Párizsban, de más életrajzi műveiben – is beszámolt már, később a Beatrice apródjaiban is érinti ezt a korszakot, és más visszaemlékező prózájában is. A Hunok Párizsban 1920-as évek elején nem egészen tisztázott körülmények közötti párizsi útjáról szóló beszámoló. Itt szeretném arra felhívni a figyelmet, amit Illyés nem titkolt – nem kell ezért őt elmarasztalnunk –, hogy ezeknek a műveknek az önéletrajzi hitele képlékeny. Nem biografikus pontossággal beszél és ír emlékeiről. Sokszor ugyanarról az eseményről egyik könyvében így, másik könyvében pedig amúgy nyilatkozik. Olyan is előfordul, hogy lelkesedik valami anarchista társaság összejövetelén, és ugyanarról a legrosszabbat mondja el máskor. Nem válik hűtlenné, mert ő maga mondja,

hogy az emlékező is változik, és az emlékező változása az emléket is megváltoztatja. Precizitásra törekvő életrajzírói például megkérdőjelezik azt is, hogy Illyésnek valóban olyan meghitt közeli, szoros kapcsolatai lettek volna a később ismertekké vált nagy francia és más nemzetközi hírnévre szert tett írókkal. Az általa emlegetett névsor nagy és reprezentatív, azt mondja róla, hogy ez egy körkép. Ő egyenrangúnak érezte magát a francia irodalom nagyjaival. Mert az a sznob hiedelem, ami a magyar értelmiség nagy részében többé-kevésbé ma is él, hogy csak az a valaki, aki francia, vagy más nyugati nyelveken beszél és ír, az a valaki mindig több mint a magyar nyelv és irodalom képviselője. Ez a tévhit, kisebbségi érzés Illyésre egyáltalán nem volt jellemző. A Hunok Párizsban, amely személyiségrajznak s egyben nagyszabású szellemi korrajznak számít, főbb motívumait kiemelve láthatjuk, hogy ez nála menyire nem így van. Ebben a korszakosnak számító művében az író részben a magyar emigráns francia munkásmozgalommal való találkozását, másrészt az avantgárddal mint művészeti irányzattal való megismerkedését örökíti meg. Beleszőve a mű mélyrétegeibe egy nagy szerelmi regény elemeit is, az Anna nevű varrólányhoz fűződő meghitt szerelemének történetét, ami líráján is átsejlik. Illyés szerelemi lírájáról egyébként is sok érdekeset lehetne még mondani.

– *Folytatva a 9, Rue Budé című verssel például:*

Akiért a harc folyt, a szelíd pórleány
hetente változott. Az idők folyamán
csendes megadással cserélgette haját,
arcszínét, az arcát, lábait, sóhaját –
nőtt, majd összement – mord hőseim mögötte
méltó ámulattal bámulhattak össze,
ha közöttük büszkén, emelt fővel tova
sietett – mert lelke, a lelke, az soha
nem változott semmit, hasonlóképp hűsége –

Egy Kutnyászky Liza nevű lengyel nőbe
voltam szerelmes, majd Germaine Joyeusebe,
majd Odette Lacosteba, Levison Lujzába,
Manon De Chambartba, Mare Trépinardba,
s a legszebbe, a szép kalapvarró lányba,
Orosz Annába és annak a húgába,
és emlékezetből Leveszy Pannába,
legtöbbjükbe sajna, egészen hiába.

– Igen. Illyést, a példa alapján is érzékelhetjük, az is megkülönbözteti az avantgárdnak attól az irányától, amely éppen a freudizmus hatására az álomból következő freudista szexuális szimbolikának már-már tudatos beépítése révén, némiképp profanizálja az érzékiséget, s a testi szerelem így elveszíti korábbi szentségeit, sérthetetlenségét. Illyés, mindig is azt állította, hogy ő nem hallott otthon csúnya beszédet. Náluk, a pusztán nem beszéltek trágárul az emberek, legfeljebb csak azok, akik verték a zselléreket, durvák

voltak és káromkodtak is, ezért csak az embertelenül viselkedőket lehet megszólni. Egy teljesen más, tisztán kezelhető, szemérmes szemlélet mutatkozik szerelmes verseiben, regényeiben, színpadi műveiben, ahol a nemi élethez vonzódó képzeteket egyáltalán nem kezeli álszent módon, de mégis visszafogottan, szemérmesen. Ilyenformán azt lehet mondani, hogy általa megszelídül a paraszti világ és a munkásmozgalom ábrázolása is. Ismerünk a munkásmozgalom-ábrázolásban egy naturalista hagyományt, ott mindig a legmélyebbről, az ösztönök világából, a tények szintjéről indítanak a témát feldolgozó írók. Illyésnél egy szenzibilisebb, érzékibb ábrázolási formával ismerkedhetünk meg, amikor a paraszti vagy éppen a munkássorsban élő okos, érzékeny emberek megvitatják életük legfontosabb kérdéseit. A *Hunok Párisban* című esszéregényben is ez történik. Ehhez persze hozzá kell tennünk, hogy mindez az írói gyakorlatban a nélkül történik meg, hogy a valóságtól elszakadna. A helyzetet, a kort, amelyben élt, intellektuális távlatból ábrázolta. Ebből a szemszögből vizsgálva úgy tűnik, elválik az útja attól a nyersebb és durvább avantgárdtól, amelynek, bizonyos szinten mégiscsak a követője volt.

– Ez a bizonyos szint, meg az azon túli rész foglalkoztat most is itt bennünket. Megvallom, hogy egyetemi éveimben és most sem tudom elfogadni azt az érvelést, amit talán Csoóri Sándor fogalmazott meg, tőle hallottam először, hogy Illyés Gyula avantgárd útkeresései szinte mind-mind útvesztőbe vezettek. S épp ezért nem is lehetett más útja, mint ama tékozló fiúknak, meg kellett térnie az apai házhoz. Vagyis ahhoz, hogy klasszikussá lehessen, amire beszélgetésünk elején hivatkoztál, haza kellett jönnie, vissza kellett térnie az ősforráshoz, a hagyományos alapokhoz, a puszták népéhez, mert magyar íróként, mint később kiderül, Párizsból nézvést sem volt más választása. Ebből önkéntelenül adódik az az aktualizáló kérdés, ha ma az illyési életműről előadást tartasz, mondjuk az ELTE bölcsészkarán, akkor mégis mit emelsz ki legszívesebben az életműből? Egyáltalán mondasz-e valamit az avantgárd korszakáról?

– Egy pillanatra megkerülve a kérdést, azt mondom, hogy Illyés több ízben tett olyan kijelentést például, hogy a legnagyobb magyar költőnek a *Tücsökzene* szerzőjét, Szabó Lőrincet tartja. Hogy miért? Ez látszólag megkerülése a kérdésnek, de csak látszólag. Petőfit is nagy költőnek tartotta. Hogy miért? Kettejük életművében erőteljes közös vonás a racionalizmus, amely egyúttal érzéki szenzitivitással párosul. De mindenekelőtt a ráción, a racionalizmuson van a főhangsúly. Ezt tartja korszerűnek az önmagát kötelezően modernnek valló költészetszemlélet. Felbukkan a kérdés Szabó Lőrinc életműve kapcsán is, *hogy a gondolkodásnak az a megszűrt világossága és pontossága,* ahogyan ők kifejezik magukat, olykor valóban a régi klasszikusok elé emeli őket. Egy olyan korszakról van itt szó, amikor nem kisebb költő, mint *Weöres Sándor* az eszmény, akinek még a legnagyobb, legnépszerűbb költeményei is, enyhe kifejezéssel élve, úgymond nehezen érthetőek. Tehát nem érthetetlen költészetről, de nem is igazán közérthető versekről van szó. Ami azért van így, mert a modernség kritériumához a lélek működésének az úgynevezett szublogikus szférája valamiképpen hozzátartozik. Illyés gondolkodásában a már felidézett ésszerűségre való törekvés, mindent pontosan megnevezni akaró írói attitűd valóban a francia esszéirodalom erős hatására enged következtetni. Magához a legközelebb állónak mint érdek-ésszel író alkatot, Kosztolányi Dezsőt tartotta, de ilyen értelemben közelállónak érezte magához Petőfi világosságát is. Ezt az alapállást a 20. századi költészetkritika

zöme enyhén szólva régimódinak tartja. Az én nézetem nem ez. Rába Györggyel értek egyet, aki Szabó Lőrincről szóló monográfiájában, mint a költő legjobb ismerőinek egyike megírja, hogy miként felel meg a *Tücsökzene* szerzője a század költészeti eszményének. Illyésben a már említett erkölcsi emelkedettséget, hűséget, másfelől a minden ízében kiérlelt szöveget teremtő írót tartom igazán tanulságosnak. A szövegnek minden pórusát átjáró pontosságát, amikor is a költő valóban tudja, hogy mit beszél.

Amiről eddig polemizáltunk, Illyés klasszikusnak mondható hazai, és érdekesnek nevezhető párizsi korszakáról, az utóbbit, gondolom, ez eddigi mondandómból is világossá válhatott, hogy kevésbé tartom az életmű szempontjából tanulságosnak. Ez volt a stíluskeresések időszaka. Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy ezek az évek a szikkadt okoskodások idejének számítottak csupán. Az is cáfolja ezt, hogy Illyésnek nagyon sok befejezetlen munkája maradt, amelyben nem tudta a gondolatait úgy kifuttatni, ahogy akarta, ahogy szerette volna. Így maradt ránk számtalan befejezetlen műve töredékesen. Aranynak volt annyi töredéke, mint Illyésnek.

– Így, töredékességében is teljesnek hat ez az életmű. Az utókor feladata az, hogy apránként, cserepenként, hangyaszorgalommal összehordja, módszeresen összerakja Illyés Gyula euvréjét a filológiai teljesség igényével, amelyből, beszélgetésünk végkifejleteként talán érzékelhetővé válik, hogy a Párizsban ifjúi hevülettel született avantgárd művek sem hiányozhatnak. Álljon itt annak reményében, hogy ez így is lesz, beszélgetésünk befejezésképp, felkiáltójelként: Illyés Gyulának az a francia nyelven megírt verse, amely a Kassák szerkesztette „Dokumentum" című avantgárd folyóiratban látott napvilágot, 1927-ben, s amelyet francia költő barátjának, Paul Éluard-nak ajánlott „Voiliers" címmel.

Ni ceci, ne cela. Ni les feuillages secs
De ses souries fanés, ni les vaqeurs d'automne
Des pasages fatigués de tes réves matinaux
N'arréterront plus le coeur qui se laisse rouler

Le coeur qui s'endort dans un pays plus lourd
Que tous les lourds soupirs de cruels messages
Roulent impassible aux flots amers des draps
Flots amers des nuages vers l'avenir des eaux

Dans un pays profond profond pour les yeux
Saisis par les souvenirs d'un départ sans adieux
Sans larmes sans au – revoir

(Elhangzott Illyés Gyula születésének 90. évfordulóján, Vácott, 1992. december 9-én a Madách-körben.)

„A MÚLT, A JELEN ELÉ TARTOTT TÜKÖR”

Augusztusi dialógus Rómában Szőnyi Zsuzsával, 2005-ben

Magaddal hordod fényed
a múltadat s jövődet
a pillanatban éled
(Szabó Ferenc: *Esti vonat* – részlet) [1]

– Augusztus 9-ét írunk, anno 2005-ben. Abban a „kivagyi forró nyárban”, „az építkező romok között”, a szélárnyékos napsütésben Itália népe, az istenadta, mint mindig, nemzeti ünnepe, augusztus 15-e előtt, a Ferragosto napjaira készülődve szabadságra megy, s elhagyja az Örök Várost. Óriás tücsök ciripeltető csönd támad ilyenkor a Kis-Aventinuson, mert a Földközi-tenger partjain és szigetein folyik már a „dolce vita”. Ott múlatják önfeledten évi szabadságukat az olaszok, ott ülik meg a Nagy Boldogasszonyt, Szűz Mária mennybevitelének ünnepét. Szőnyi Zsuzsával, a Via Annia Faustina 19.-ben, épp ekkor történik meg velünk ez a régóta eltervezett beszélgetés. A Piramis tőszomszédságában, a Porta San Paolo közelében, a Triznya-kocsmaként elhíresült negyedik emeleti, tetőteraszos bérlakás hűvösebbik szobájában az ebédlőasztalnál ülünk, ott, ahol a háttérben a falon Szőnyi István vásznai díszlenek. Az egyiken az esti vonat[2] robog, a zebegényi viaduktról a fényes ablakok szentjánosbogarakként integetnek az éjnek. A másikon, a folyó partján, a hátikosaras asszonynak háttal az öreg révész[3] búban, gondban, gondolatban, mint egy kalapja alatt fonnyadozó tintagomba az óriás fa tövén, az üres haltartón csücsül, és a mulandóságunkon töpreng, vagy valami máson talán, miközben Kharón-ladikja kikötve ring a fényben fürdő, vén Dunán. A harmadikon, a nekem legjobban tetszőn, vázlatos, töredékességében is idillikus Lóháton[4] *című temperavázlaton, arctalan falusi emberek állnak, s valamire vagy valakire nagyon várnak. A negyediken, a költőt idézve, „jelenben izzó fényfolt / minden, ami rég volt”: Zsuzsa ül a korsóval[5] kislánykorában. S az ötödik vásznon „a haragos nap infravörösében” a tájjal egylényegűvé nemesedett parasztember, s a domboldalon átbukó tehenes szekér,[6] ahogy az égiek felé baktat. Ebben az emlékezetes szobabelsőben folyik tehát a diskurzus.*

Máskor is megtörtént már ez így velünk, legutóbb 1994-ben, Szőnyi István születésének századik évében, amikor a Római Magyar Akadémián rendezett jubileumi kiállítás alkalmával vendégeskedtünk itt, az érzés ennyiben déjà vu, hogy a délelőtti lágy meleg-

---

[1] Szabó Ferenc: Esti vonat – Szőnyi István képére, Mielőtt szürkülnek a színek, Triznya Mátyás akvarelljei, Szabó Ferenc válogatott versei, Róma 1987. 65. o.
[2] Szőnyi István: *Esti vonat*, 1960, vászon, tempera, 70×100 cm, J.j.l.: Szőnyi I., Szőnyi István Emlékmúzeum – a továbbiakban: SZIE (l. 21. o.)
[3] Szőnyi István: *Az öreg révész*, vászon, tempera, 70×100 cm, J.j.l.: Szőnyi I., mgt. (l. 21. o.)
[4] Szőnyi István: *Lóháton, vászon*, tempera, 50×40 cm, J.n., mgt. (l. 22. o.)
[5] Szőnyi István: *Zsuzsa a korsóval*, 1928, vászon, olaj, 72×60 cm, J.b.l.: Szőnyi, mgt. (l. 23. o.)
[6] Szőnyi István: *Szekér tehenekkel*, vászon, tempera, 60×90 cm J.n., mgt. (l. 24. o.)

ben Zsuzsával Rómából nézvést Zebegényről, szűkebb pátriánkról, a Dunakanyarról elmélkedtünk, s akkor is, most is épp Cs. Szabó Lászlót idéztük, idézzük, aki Triznya Mátyás akvarelljeit méltatva az egyik katalógusszövegében úgy fogalmazott, hogy Magyarország legpoétikusabb szeglete a Dunakanyar. Ezt magam is így érzékelem már kora ifjúságomtól, de a lényegét megfogalmazni plasztikusan, verses formában vagy épp prózában, azóta sem tudtam igazán. Maximum Hamvas Béla Öt géniuszának[7] *néhány poétikus, erre vonatkozó talányos mondatáig jutottam el. Addig például, hogy a tér és a hely között az a különbség, hogy a térnek száma, a helynek arca van. És hogy a helynek nemcsak fizikája, hanem metafizikája is létezik, és nemcsak látvány, hanem géniusz. Ezért nem határozható meg, csak lerajzolható. Ráadásul a hely sohasem definiálható, ezért a helynek nincsen tudománya, ellenben van költészete, művészete és mítosza. A tájképfestés nem más, mint hódolat a hely szelleme előtt. Jól tudta ezt Szőnyi mester is, amikor a Dunakanyar ezer arcát és maszkját festette. A Dunakanyar nemcsak az Északi-középhegység, a Börzsöny déli lejtőinek, de a töredékes „északi géniusznak" is része, amelyet Hamvas szerint önálló kultúra nélküli félműveltség, irrealitás, provinciális életrend, természetközelség, melankólia és már-már beteges szenzibilitás jellemez. A másik sajátossága pedig az, hogy középponttalan, továbbá hogy minden irányban nyitott. Vagyis hogy olyan tájolási pontja, mint mondjuk nyugatnak Párizs, vagy mint délnek Róma és Athén, az északinak nincsen, nem is létezett soha. Ám ha mégis, akkor talán a Dunakanyarnak a hely szelleme értelmében is szabad képzettársítással nem közép-, de mondjuk az egyik tájolási pontja lehetne Szőnyi István zebegényi* Kerti padja. *Hogyan is írja, Szőnyi Zsuzsának, ajánlva Szabó Ferenc, a pap-költő, a jó barát* Régi nyár Zebegényben *című poézisében? „A fényben itt remeg a Kerti pad: / repesve Téged vár / föld fölé emelte a varázslat"; majd ekként fejezi be a szép ívű gondolatot: „még sugdolózva faggatják / rejtelmeid a kerti fák."*[8] *Valójában a Hamvas Béla által megálmodott „északi géniusznak" ez a Kerti pad lehetne az egyik varázslatos helye, szíve. Jórészt azért is, mert ez a melankolikus fényáradatban úszó, természetbe kitett, magányos fehér pad képes megjeleníteni és jellemezni a 20. század lelkiállapotát. Ez egy*

Szőnyi István és Bartóky Melinda a zebegényi kertben Zsuzsáék padján ülve 1954. k.

[7] Hamvas Béla: *Öt géniusz*, Életünk Könyvek, kiadja az Életünk szerkesztősége és a Magyar Írók Szövetsége Nyugat-Magyarországi Csoportja, Szombathely, 1988

[8] Szabó Ferenc: *Régi nyár Zebegényben* (Szőnyi Zsuzsának), *Mielőtt szürkülnek a színek, Triznya Mátyás akvarelljei, Szabó Ferenc válogatott versei*, Róma, 1987, 45.

olyan pad fönt, a Bartókyak almáskertjében, amelyen nem ülnek emberek. Ez a pad fehérségével reményt sugárzón vár valakire, valamire. De kire és mire vár? Ezt most tőled kérdezem, kedves Zsuzsa, segíts megfejteni a titkot, ha teheted.

– Erről nagyon sokat tudnék mesélni, már csak azért is, mert apám annak emlékére festette meg a *Kerti pad*ot, hogy jövendő férjemmel, Triznya Matyival, amikor még csak ismeretségünk elején jártunk, akkor Zebegényben mindig ezen a padon beszélgettünk. Ide vonultunk el, mert ez a pad eléggé fönt volt a kertben, a háztól meglehetősen távol. Ez egy óriási nagy, árnyékos platánfa alatti, gyönyörű szép fehér pad volt. És amikor aztán arra került a sor ugye, hogy én férjhez mentem Matyihoz, akkor apám ezt a képet szánta titkosan nászajándékba nekünk. Tehát ennek a festménynek múltja is van, olyan értelemben, hogy ez a mi padunk volt és maradt mindörökre. Amikor azonban arra került a sor, hogy néhány művet örökségül megkaphatok, ezt sajnos nem hozták ki Rómába, mert ez a festmény akkorra már védettnek számított, és nem lehetett elajándékozni egyes személyeknek, így nekem se. S főként nem lehetett kihozni az országból, hiszen az állam tulajdonába ment át. De akkor is, nekem örökre megmaradt a szívemben, mert ahogy mondod, ez a pad valóban egy központi érték volt és maradt számomra is. Mondjuk, a szerelmünket, a jövőnket ott terveztük el, azon a padon, Zebegényben. Hiszen ’38–39-ben az ember még nem sejthette, hogy olyan borzasztó földrengés és világháború következhet be, mint amilyen. Tragikus, de bekövetkezett. Bár már az árnya akkor ránk vetődött, de mi azt gondoltuk, hogy megesküszünk, és hát gyönyörű szép életünk lesz. Mindezt ezen a padon gondoltuk ki. És továbbra is ez a pad maradt a szimbóluma annak a jövendő szép életnek, ami nem úgy következett be ugyan, ahogy megálmodtuk, de azért mégis, azt lehet mondani, egyáltalán nem volt az rossz élet. Sőt, mi magunk építettük azt az életet, amit aztán itt Rómában képesek voltunk végigélni.

Szőnyi Zsuzsa és Triznya Mátyás 1944-ben

– Ez a pad egy fehérre festett építmény ott, abban a kedvemre valóan televényes, erős zölden burjánzó zebegényi kertben.

– Igen.

– S olyan, mintha erről a magányosan lüktető szakrális tárgyról örökké-va(l)lón sugározna a fény. „A vakok fehér botjaikat összetörve építenek máglyát” metafizikus, verses gondolata jut itt most tág asszociációval eszembe. Valahonnan valahová történő megtérésről van itt szó. Költőien megfesteni a fényt, azt a lehetetlenül szépet, amikor a Duna tóvá szélesedő „tengerszeméről” (see beginn) visszatükröződő napsugarak hatására megszentelődik a tér, és kizökken az idő is. Ezt csak az érezheti, aki megélhette már életében egyszer is a csodát, s volt már szerelmes Zebegényben. Érzésem szerint ezt a pillanatot érte tetten Szőnyi mester festői eszközökkel a Kerti pad *megkomponálásakor.*

– Azt hiszem, hogy ő is éppen erre gondolhatott. Ugye gyakran mondták, írták is róla, hogy ő egy lírai alkatú festő, az ő fehér padjából sugárzik a jövő reménye. És az, hogy a mi életünkben, a gyerekek életében ez ad majd vigaszt, útmutatást, ez a mindent átlényegítő fény. Persze ő soha nem magyarázta meg a képeit. Amikor egyszer-egyszer megkértük, hogy mondja meg, mit akar ez és ez a festménye jelenteni, akkor ő azt válaszolta, nézzétek végig jól a képet teljes figyelemmel, és magatoktól is rájöttök, hogy mit, én nem szólok semmit. Szóval ő nem magyarázta a műveit, de bizonyára egyetértett volna azzal, amit az imént elmondtunk.

– Ez a pad még rekonstruálható? Mert áll ma is egy kopott, fehérre meszelt pad, ott fent a kertben, az úgyszintén oly sokszor modellként szolgáló kerekes kúthoz közel. De az talán már nem az a kerti pad. Az egy másik pad!

– Igen, igen.

– Ez meglehetősen megtéveszti az odalátogatót.

Szőnyi Zsuzsa Zebegényben, a Szőnyi István Emlékmúzeum nappali szobájában, 2004-ben, a háttérben a Kerti pad

– Hát igen. Sajnos az a pad, a mi padunk – a Matyié és az enyém – elpusztult a háború alatt. Biztosan feltüzelték, vagy nem is tudom, mi történhetett vele. De a festmény alapján, mivel jól tudja mindenki, hogy hol volt az eredeti Kerti pad, gondolom, pontosan arra a helyre egy új padot tettek. Ez lehet, hogy nem fehér, az is lehet, hogy nem ugyanolyan, mint a régi, de hát, aki kíváncsi rá, s odalátogat, a zöld bokrok sűrűjében, a fák alatt láthat egy magányos fapadot, ami felidézheti az eredeti látványt.

– Az imént azt mondtad, Zsuzsa, hogy édesapád festészete költészet is. Tudom, hogy sok-sok korabeli íróval, költővel, irodalmárral, azóta naggyá lett művésszel tartott fenn élő, emberbaráti kapcsolatot. Mégis jó volna tudni, hogy a kortársai közül kikkel volt igazán bensőséges, inkább úgy mondanám, hogy elmélkedő, mélyebb emberi, egymást építő szellemi viszonyban, esetleg alkotói szimbiózisban. Azokra a kortársakra gondolok itt főleg, akik Magyarországon éltek, otthon maradtak a legnehezebb időkben is, s persze hatottak is egymás munkásságára. Érdekelne az is, hogy a klasszikusok közül kiket tartott a legtöbbre, kiket olvasott legszívesebben?

– Apám nagyon sokat olvasott, főként este. Zebegényben akkoriban nem volt még villanyfény, esténként petróleumlámpánál üldögélt az egész család, és mindenki csinált valamit, vagy olvasott, vagy némán gondolkodott, vagy egész egyszerűen csak csendben volt, de az is előfordult, hogy verseket dúdoltunk. Az első költemény, amelyet négyéves koromban kívülről megtanultam, Arany János *Családi kö*re volt. „*Este van, este van: ki-ki*

nyugalomba! / Feketén bólingat az eperfa lombja, / Zúg az éji bogár, nekimegy a falnak, / Nagyot koppan akkor, azután elhallgat." Ez volt az a vers, amelyet gyermekkoromban előszeretettel mondogattam, ha kellett, ha nem. Sőt estéről estére követelőztem, hogy addig nem megyek el a másik szobába aludni, amíg meg nem hallgatják az én *Családi kör*ömet. Hát persze meglehetősen unták már a felnőttek, de azért hagyták, hogy a gyerek hadd szerepeljen, ez volt az esti televíziózás akkoriban, a gyerekek kiálltak a szoba közepére, s elmondhatták mindennapi élményeiket. Ebből is érzékelni, hogy milyen légkör volt otthon. Apám keze ügyében mindig ott volt a Biblia, abból is az Ószövetség, amelyet időnként fellapozott. Azonkívül nagyon sok szép verset és rengeteg minden mást is olvasott. Nagyon szerette a történelmi könyveket. Sok-sok barátja volt az írók és költők között, akik közül a család persze nem ismert mindenkit. Nem is ismerhetett, hiszen Zebegénybe nem mindenki tudott kiutazni, mert a vonat is sokba került, és hát akkor a művészek többsége nagyon szegény volt. De amikor beköltöztünk Pestre, '30-ban, akkor a műterembe nagyon sok költő és író járt már hozzánk. Többen voltak ugye akkoriban nagyon rossz anyagi helyzetben, de apám, amennyire csak tudott, segített mindenkin. Őneki se volt nagyon pénze, de ami volt, azt megosztotta másokkal. Hát, ilyen szegény sorsú költő volt Berda József például, aki állandó vendégnek számított nálunk. Ő Zebegénybe is kijárt. Berdára kislánykoromból emlékszem. Arra például, hogy Jóska bácsi előszeretettel már a dömösi vasútállomáson, a Remete barlangoknál leszállt, s az erdőn keresztül, a kert felől érkezett meg hozzánk. Térdnadrágban, kalapban, hátizsákkal a vállán, bottal a kezében, mint egy igazi gombászó turista, úgy jelent meg, óriási hahózással, mert boldog volt, hogy már onnan fentről, a kert magasából köszöntheti a családot. Mi többnyire a verandán ültünk, s volt, amikor tízóraiztunk vagy épp ebédeltünk. És ő váratlanul megjelent ilyenkor a festő házában boldogan, kiizzadva, és hát természetesen apám nagy örömmel fogadta, és mindjárt asztalhoz ültette és megebédeltette a vándort. Igazán jóban voltak ők, talán azért is, mert mindketten újpestiek voltak. Írt is hozzá egy vagy két verset a költő.

Berda József és Szőnyi István Zebegényben,
Szőnyiék kertjében 1956-ban

– Nem egyet, se nem kettőt, úgy lehet, többet is. A legutóbbi Urbán László szerkesztette Berda-összesben[9] *nem is olyan régen három olyan verset is találtam, amit Szőnyi*

[9] *Berda József összegyűjtött versei*, szerk.: Urbán László, Helikon Kiadó, Bp., 2003, *Erdei tó éjszaka* (1931) 102., *Piaci éjszaka* (1935) 147., *Rajongás* (Szőnyi István gyűjteményes kiállítására, 1954) 318.

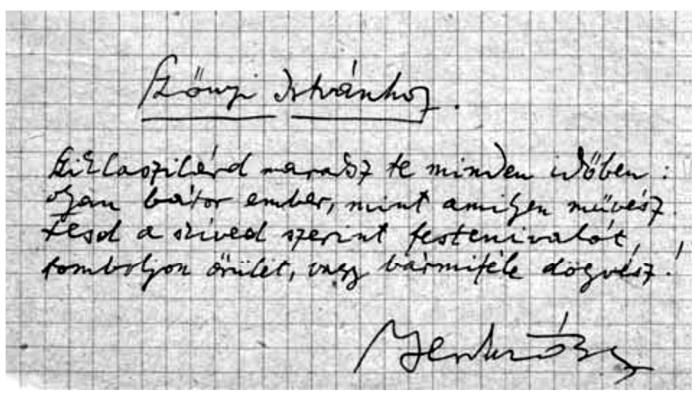
mesternek ajánlott a vándor poéta: az Erdei tó éjszaka *(1931), a* Piaci éjszaka *(1935) és a* Rajongás *(1954) címűeket. Érzésem szerint Berda az* Erdei tó éjszaka *című opusában fogalmazta meg festőien azt a korrajzot, melyet Szőnyi a* Zebegényi temetés *című híres vásznán a befagyott kékeszöld tengerszemmé sötétedő Duna és a behavazott téli táj fehérségének kontrasztjával örökített meg, ami mindkettőjük mulandóságot megidéző, 20. századbeli világérzésére, sorsára igaz lehetett. Zsuzsa! Most lapozzuk fel emlékezetünkben ezt az* Irgalmas szegénység *ciklusából való verset, miközben lelki szemeink elé képzeljük a* Zebegényi temetést*.*

Erdei tó éjszaka

(Szőnyi Istvánnak)

Bármerre nézel, koromfekete
csillogás vakít: víz, sötét,
fekete víz. A fák árnyéka mögött
ördög leselkedik rád. Vigyázz,
halottak fürdenek itt; lelkük
neszez a föld mélye alól.

Örök éjszaka vize ez, melynek
nincs feneke; nap elkerüli
s csak a sötét fák koronáznak
mennyboltot fölé. Ha
egyszer beleesnél,
elállt szívveréssel
mélyebbről-mélyebbre zuhannál
s végire sose érnél.

Berda József kockás papírra, tollal, tintával írott sorait Szőnyi István 1954-es, Ernst Múzeumban megrendezett kiállításának alkalmából írta és küldte el a festőnek, SZIM adattára, leltári szám: 2006.265.3.

Az elmúlás gondolata egyre többet foglalkoztatta mindkettőjüket, főként ötven- és hatvanéves koruk között. Sors mintaszerűen talán, hiszen mindketten 60 éves koruk után nem sokkal távoztak az élők sorából. Berda Józsefről a kortársai azt is följegyezték, hogy utolsó éveiben gyakran járta a temetőket, köztük a zebegényi temetőt is – az ő szarkazmusával legyen

mondva: a Dunakanyar legszebb panorámájú stiglic-kertjét –, barátkozott földi létünk, mulandóságunk titokzatos rejtelmeivel, s valahogy, valamikor így születhetett meg az Égni! Elégni! *Berda-ciklus 60 ÉV* című *négysorosa is:*

Hatvan felé – hazafelé.
Ki tesz csodát veled?
Egyedül emberséget adó
lelkiismereted.[10]

Embernek maradni, a legnehezebb körülményben, ez az ars poetica jellemezte és fűzte egylényegűvé a festő és a költő barátságát. S könnyen belátható, hogy így volt, mert innen, több emberöltő távolából is úgy érzékelhető, amit, kedves Zsuzsa, még inkább megerősít a levelesládáid mélyéről éppen most előbukkanó, Szőnyi Istvánhoz címzett alkalmi epigrammatikus vers is, melyet szerintem még a Berda-kutatók sem ismerhetnek. Íme a kéziratos költemény négy sora:

Sziklaszilárd maradsz te minden időben:
olyan bátor ember, mint amilyen művész.
Fesd a szíved szerint festenivalót,
tomboljon őrület, vagy bármiféle dögvész![11]

Írd a szíved szerint az írnivalót / tomboljon őrület, vagy bármiféle dögvész – mondhatta volna kérőn költő barátjának a Mester is. S ha mondta, Berda József igazi éltetője így is, úgy is a szinte már kegyetlen, szarkasztikus humor, az irónia, az önirónia volt, és maradt az életén túl is. Még emlékszem, amikor nem sokkal halála után Vácott a piacon hurkaevés közben az a hír járta, hogy róla, aki világéletében albérletben lakott – ágyrajáró volt, persze mindig jó kvártélyon, ahogy ő mesélte, büszkén és tartással –, egy kisipari céget Berda Lakásszövetkezetnek neveztek el. Azért is merülhetett fel hurkaevés közben ez a téma, mert a váczi-zsemlyés-véres különös étvágygerjesztő „tekintélynek" örvendett étlapján. Ezt meg is írta róla hatvanadik születésnapját köszöntve a jó barát, dr. Rusvay Tibor tanár úr, néhai szeretett osztályfőnököm a szobi „operett" gimnáziumból.

Hát mi ez, ha nem megcsúfolása mindannak az erkölcsiségnek, „irgalmas szegénység"-nek, amit ő egy életen át magáénak vallott és töretlenül képviselt. Protestáltak is jó néhányan emiatt, persze nem elegen, mert már akkor is többen voltak az írástudók között azok, akiknek bizony nem volt elég merszük a tiltakozáshoz. Idővel azonban, ha nehezen is, de megváltoztatták a lakásszövetkezet nevét. Hiába, akkor még volt némi „rangja" a halott költőknek, ha másért nem, hát kegyeleti okokból. S az irodalom mégiscsak irodalom

[10] Berda József: *60 ÉV, Berda József összegyűjtött versei*, 436 o.

[11] Berda József kockás papírra, tollal, tintával írott sorait Szőnyi István 1954-es, az Ernst Múzeumban megrendezett kiállításának alkalmából írta és küldte el a festőnek, SZIM adattára, leltári szám: 2006.265.3.

maradhatott, már amennyire, s talán az „ész cseleként", vagy ki tudja, hogy miért is, de némi „megbecsülés" övezte az akkori írótársadalmat.

– Igen, igen. Vagyis hát nem egészen. Épp a múltkor olvastam egy nagy kritikát az egyik folyóiratban az *Új Magyar Irodalmi Lexikon*ról, amely Budapesten jelent meg, és hát, aki ezt a cikket írta, számba veszi azokat a nagy írókat, embereket, akik nem szerepelnek ebben a lexikonban, pedig teljes joggal szerepelhetnének. Többek között Bartóky József nagyapám nevét is megemlíti, aki annak idején a Kisfaludy Társaság tagja volt.

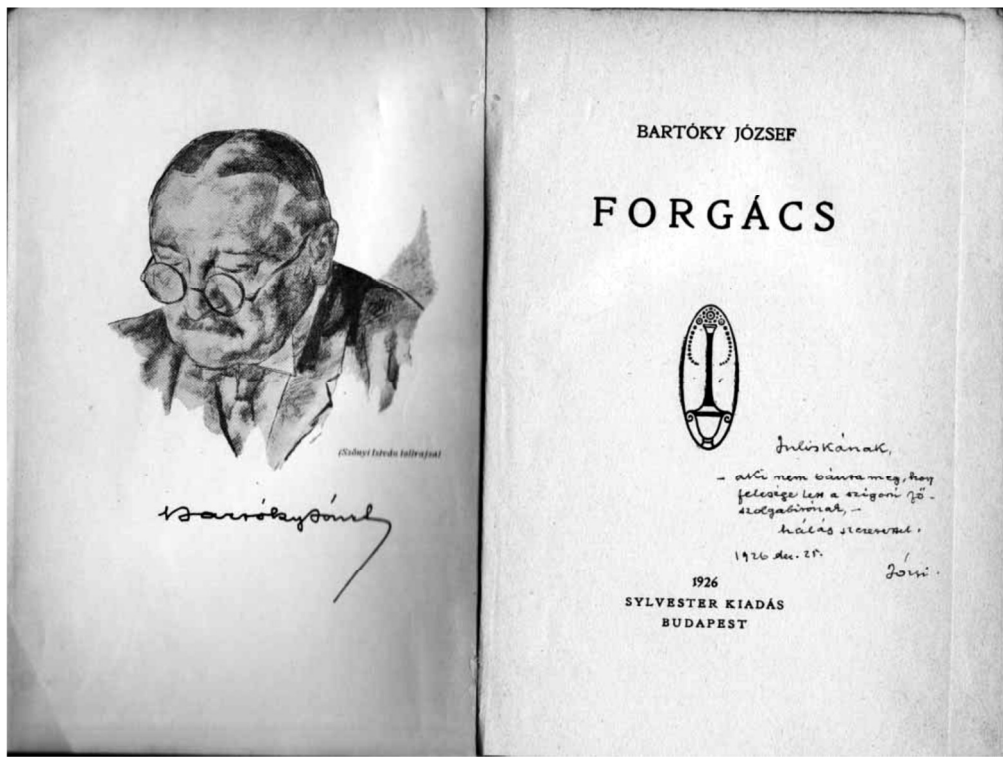
Kosztolányi Dezső székfoglaló beszéde a Kisfaludy Társaságban
1930. november 5-én, a képen, jobb oldalon Szőnyi István és Bartóky Melinda is látható

– S akit halála után, 1930-ban Kosztolányi Dezső váltott a társaságban. Ez persze köztudott irodalomtörténeti tény. Emlékezetes székfoglalóját azonban nem árt, ha újra idézzük, hiszen ott és akkor jellemábrázoló gondolatokat fogalmazott meg Bartóky Józsefről a világfinak számító „fin" Kosztolányi. „Ő – azt mondhatnám – az ősz gyermeke, a napsütéses ősz gyermeke. Nem virágos tehetség, inkább gyümölcsös tehetség. Művészi eszközei is ősziesen higgadtak. Nem tüzes. Sugaras. Nem színt ad, rajzot ad. Nem képzeletének féktelenségében gyönyörködünk: tiszta szerkezetét élvezzük. Prózája gazdaságos, szófukar, majdnem csupasz, éppen ezért kitűnő elbeszélő […] Hite a gyöngédség volt, múzsája az irgalom. […] Munkásságának, emlékének hódolva foglalom el megüresedett székét a Kisfaludy Társaságban."[12]

– Bartóky nagypapa első könyve 1921-ben jelent meg *Magyar fabulák* címen, kétszázegynéhány oldalnyi ezópusi mese, köztük az egyik nagyon rövid, s legalább annyira népszerű állatmese is: *Az egér és az ásó* című. Ilyen és ehhez hasonló állatmeséken keresztül gúnyolta ki kora társadalmát. Azután meg közreadott legalább nyolc elbeszéléskötetet,

[12] Kosztolányi Dezső: *Bartóky József, székfoglaló beszéd a Kisfaludy Társaságban 1930. november 5-én*, Kosztolányi Dezső: *Kortársak I.*, szerk.: Illyés Gyula, Bp., Nyugat, 53.

köztük a *Mécsvilág*, a *Forgács* és *Egyedül* címűeket. Érdekes olvasmánynak számíthatna szerintem ma is például *Sós János* című regénye vagy a gyerekeknek írt *Finom fickók* című képeskönyve, *Zsuzsi* című színműve, amelyet a Nemzeti Színház is bemutatott annak idején. Ezeket a műveit manapság már csak antikváriumokban lehet megtalálni, mert újabb kiadásuk azóta se volt. Őneki egyébként igazi, rendes foglalkozása, amiből ugye megélhetett, nem az írói munkája volt, hanem először is szolgabíróként működött, azt hiszem, Békéscsabán. Vagy Orosházán? Igen, valószínűbb, hogy Orosházán, mert ott

Bartóky József: Forgács, Szőnyi István Bartóky Józsefről készült rajzával illusztrálva, Sylvester Kiadás, Bp., 1926., Bartóky József feleségéhez, tollal, tintával írt dedikációjával

született édesanyám. És azután meg kinevezték földművelésügyi államtitkárnak akkor, amikor Darányi Ignác volt a miniszter, aki egy mélyreható földreform bevezetését tervezte Magyarországon. Ez még a múlt század elején, úgy 1908 táján lehetett. Sajnos, a földreformot akkor meghiúsították az ellenzői.

Nagyapám mint politikus egy valóban igazságszerető, ma azt mondhatnánk, szociálisan érzékeny gondolkodású ember volt. A szegény magyar parasztságot, akiknek még valódi szavazati joguk sem volt Magyarországon, szóval ezeket az embereket szerette volna méltányos élethelyzetbe juttatni, felemelni. És mindemellett a magánéletében egy nagyon kedves, aranyos, bajuszos, köpcös kis öregúr volt, én így gondolok vissza alakjára. Négyéves koromból már tisztán emlékszem rá, korábbról nem igazán, mert hát nagyon kicsi voltam még. Viszont nagyon is emlékszem arra a mozzanatra, amikor ott,

Bartóky József, Székács Julianna, Szőnyi István, Bartóky Melinda,
Szőnyi Zsuzsa és Szőnyi Péter a zebegényi ház kertjében 1927. július 3-án

Zebegényben a verandán ült és reggelizett, épp tojásrántottát evett, amit én is szerettem volna megkóstolni, kíváncsiskodva többször is körüljártam az asztalát, mint macska a forró kását, azon méltatlankodva, hogy nekem miért nem sütöttek valami hasonló jót. Erre aztán nagyapám nagy nehezen megszánt és megkínált, adott nekem is egy-két falatot a reggelijéből. A fényképét a gyerekszobámban őriztem sokáig, egy üzenettel. *„A Zsuzska az majd tudja, ha feltekint az égre, az ő szeme az én szememmel találkozik”* – ez volt az arcképe fotójára írva. Ezt ő maga írta rá még annak idején, úgy hiszem, a halála utáni örök időkre gondolva.

– Közben, ahogy beszéded ívét követő gesztusaidat, arcod kék derűjét, mosolyodat figyeltem, nagy hirtelen az jutott eszembe, s ha kissé pimaszul is, de engedelmeddel máris rákérdezek: voltak valaha színészi ambícióid?

– Énnekem? Á, soha! Valahogy a színészkedés abszolút távol áll tőlem, mert valahogy annyira őszinte vagyok, hogy nem tudnám egy más szerepbe beleélni magamat.

– Jó, ha ez így van, márpedig miért ne lenne így, nincs okom kételkedni, akkor talán térjünk vissza az irodalomhoz. Meg kell állapítani, hogy családotok életében a képzőmű-

vészettel párhuzamosan az irodalom számított a legfőképp jellemformáló tényezőnek, mert itt Rómában, és otthon Zebegényben is, mind a mai napig nagy és vallomásos házi könyvtáraitok voltak, vannak. Némiképp volt alkalmam megismerni mindkettőt. A Szőnyi István Emlékmúzeum könyvespolcai például még ma is telis-tele vannak fönséges könyvkülönlegességekkel, 19–20. századi irodalmi csemegékkel, ezt állíthatom, közöttük Bartóky József műveivel, például. A kíváncsi kutató-olvasó szem számára nagyjából most is jól követhető, hogy Balassitól, Madáchtól, Vörösmartytól Petőfin, Aranyon, Ady Endrén át Babitsig, Kosztolányiig, Karinthyig, Tóth Árpádig, sőt egészen Szabó Lőrincig, Berdáig; és mondjuk Jókaitól Krúdyn, Móriczon, Németh Lászlón át Márai Sándorig, Ottlikig és Mándy Iványig, kiknek a remekeit olvashatta Szőnyi mester esténként. Ebben a reprezentatív könyvgyűjteményben találtam rá egyszer, szinte véletlenül, József Attila Külvárosi éj *című verseskönyvére,*[13] *melyben – többek között – a ma már klasszikusnak számító* Mondd, mit érlel, A hetedik, *a* Munkások, *a* Medvetánc *című opusok első közlése található, s amely 1932-ben jelent meg a költő magánkiadásában. József Attila még ugyanabban az esztendőben gyöngybetűivel dedikálta kötetét az akkor már neves festőnek, a következő szöveggel: „Szőnyi Istvánnak barátsággal és szeretettel. Bp. 1932. okt. József Attila". Te magad mit tudsz arról, kedves Zsuzsa, hogy ők miként kerülhettek kapcsolatba? S egyáltalán, milyen viszonyban állhattak egymással?*

– Apám szinte mindenkit ismert az akkori szellemi életből. Mi 1930-ban költöztünk Budapestre, a Baross utca 21. alá, illetve fölé, az ötödik emeletre, ahol egy műtermes lakás volt, amelyet Pogány Móricz építész építtetett magának nagy üvegablakokkal a legfelső szinten. Apám ezt a műteremlakást bérelte, ahol volt egy magániskolája is, amiből, úgy gondolta, meg lehet majd élni. Nehezen ugyan, de hát…

Szőnyi István magániskolai hallgatóival a Baross u. 21.-ben, tetőtéri műtermében, 1932.k.

[13] *Külvárosi éj – József Attila újabb költeményeiből*, Budapest, 1932, a költő kiadása, a dedikált példány a SZIM könyvtárában található, leltári szám: 69.1372.1.

Akkoriban nagyon sok művész járt hozzánk, nemcsak az iskolába, hanem egyáltalán. Ebben a műteremben szobrászok, festők és mások is gyakran megfordultak. Ő mindenkit befogadott. S ismeretségi körében nemcsak képzőművészek, de irodalmárok, írók és költők is voltak. Így ismerhette meg József Attilát is. Ezenkívül minden héten a Gresham ávéházban volt egy asztaltársaságuk, ahová akkoriban ezek az értelmiségiek, művészek eljártak. Lehet, hogy József Attilát ott ismerte meg. Én nem tudom pontosan, hogy ők hol találkozhattak életükben először, ám azt tudom, hogy a Baross utcában többször is járt nálunk a költő. És hát anyámnak nem tetszett. Az nem tetszett, hogy Attila mindig más és más nőkkel jelent meg, akik, mondjuk úgy finoman, nem voltak a legtökéletesebb úrilányok. Anyám ezért egy kissé neheztelt Attilára, s azt mondta apámnak, hogy ezt azért mégse. Ugyanakkor azt nem mondhatta, hogy ezeket a nőket ne hozza többé mihozzánk Attila. Gondolom, hogy apám ezek után máshol találkozott vele.

– *Emlékszel-e arra, hogy 1932 táján mit festett édesapád? Ezt azért kérdezem, mert József Attila kötete, a* Külvárosi éj*, a proletársorsról, a kétségbeejtő, kilátástalan emberi sorsokról beszél. Arról, hogy*

> Mint az omladék, úgy állnak
> a gyárak
> készül bennük a tömörebb sötét,
> a csönd talapzata.

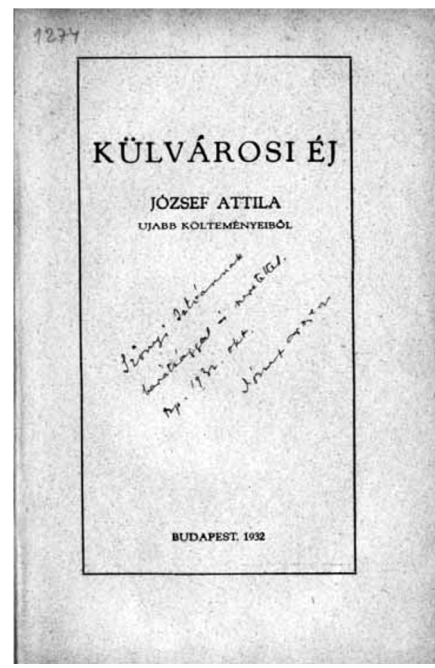
Meg arról, hogy

> Romlott fényt hány a korcsma szája,
> tócsát okádik ablaka;
> benn' fuldokolva leng a lámpa,
> napszámos virraszt egymaga.

Vajon miről gondolkozik, miről beszél ebben az időszakban festészetében Szőnyi István?

– Gondolom, ugyanerről. Van neki ebből az időből egy nagyon szép képe, amelyen fel lehet ismerni, hogy anyám és én vagyunk rajta. Én olyan hat- vagy hétéves kislányként, majdnem rongyos ruhában állok, anyám ül a széken nagy gondba borultan, mint egy szegény proletárasszony. Szóval egy ilyen képet festett meg apánk, ami József Attila hatására utal, vagy hát inkább a vele való barátságára emlékeztet.

– *Megvan még ez a kép valahol?*

Külvárosi éj – József Attila újabb költeményeiből, Bp., 1932, a költő kiadása, a dedikált példány a SZIM könyvtárában található, leltári szám: 69.1372.1.

– Igen, megvan. Férjem, Triznya Mátyás rokonságánál,[14] Budapesten. Valószínű, hogy létezik róla reprodukció is. Aztán volt egy nagy képe, az *Eladó a borjú*[15] 1933-ból. Az is egy tipikusan kétségbeejtő helyzet, a paraszt annyira elszegényedett, annyira nincs már betevő falatjuk az embereknek, hogy kénytelenek eladni a borjút, eladni a jövőjüket. Ez a nagy kép azt ábrázolja, amint egy falusi asszony áll ott kétségbeesetten, természetesen a borjú is ott van, ott álldogálnak körülöttük a gyerekek is, az egyik alak a kerítésnek vagy a falnak támaszkodik, az Derkovits Gyula. Ő szintén egy nagyon szegény, nehéz sorsú ember volt. Vele is jóban volt apám.

– Szőnyi István mély empátiával megáldott, érzékeny ember hírében állott, szociálisan szenzibilis lélek volt tehát. Részvéttel viseltetett az elesettek, társadalmi létükben fenyegetettek iránt. De úgy is lehet mondani, hogy „egyszerűen csak" ember tudott maradni az embertelenségben, akkor is, a második világháborúra készülődő harmincas években, a „kilátástalanság hevében", amikor a Külvárosi éj *versei születtek: a* Holt vidék*, a* Ritkás erdő alatt*, az* Ordas*, az* Eső *és a* Fagy*,* A kanász *és* A cipő*, a* Bánat *és a* Háló*. Ugyanakkor Szőnyi mintha bensőségesebb, már-már idillikusnak ható témákat választott volna akkor is. Hogy csak néhányat említsünk, az akkoriban választott festői témái közül: a* Dunakanyar*, a* Kertben *1927-ből, az* Anyaság *és az* Este Zebegényben *1928-ból, az* Aszszonyok a vízparton *1929-ből, a* Család*, a* Verandán *és a* Zsuzsa piros ruhában *1930-ból,* Zsuzsa az ajtóban *1931-ből,* Este *1934-ből, a* Tavasz*, a* Zebegényi táj *1935-ből, az* Interieur*, az* Ivóban *1936-ból és a* Falusi udvar beszélgető parasztokkal *1937-ből, mind-mind bensőséges harmóniákra vallanak. Mi a meglátása, érzése minderről a Szőnyi-életművel foglalkozó művészettörténésznek?*

Köpöczi Rózsa:[16] A Szőnyi Zsuzsa által említett *Anya és kislánya* című kép valóban kifejezi a József Attila-versek által sugallt életérzést, de valamivel később született, 1944-re datálható. A kompozíció először az 1941-ben festett győri Nádorvárosi templom freskóin tűnt fel az apszis jobb oldalán, a szegényeket segítő egyházat megtestesítő jelenetben.

Az anya és gyermek figurája mellett barna barátcsuhában a festő maga is jelen van. Akkor már nem közvetlen benyomásai alapján fogalmazta meg a család szereplőit, de minden anya-, gyermekfigurában feleségének és gyermekeinek vonásaira lehet ismerni. Még akkor is a saját apasága élményéből merített, amikor már a felnőttek gyermekei, és eljutott a téma ábrázolásában a madonna-képek egyetemességéig. A győri freskó legszebb és leghitelesebb része a szegényeket ábrázoló jelenet.

– Igen, azt hiszem, nem véletlenül az. Szőnyi István ugyanis élete példájával bennem egy ferences lelkületű ember benyomását kelti. Szent Ferenc és a legkisebb testvérek alázatos követője lehetett ő. Azoké a ferences rendieké, akik felismerték a szegénység, az aszkézis emberséges voltát, humánus értékeket megtartó erejét, az evangéliumi szegénység különösségét, erkölcsiségét.

– Az *Eladó a borjú* című nagyméretű vásznára, amelyről Szőnyi Zsuzsa szintén említést tesz, valóban nem véletlenül került fel a nincstelen Derkovits Gyulának, a festő prole-

---

14 Szőnyi István: *Anya kislányával*, 1944, vászon, tempera, 100×70 cm, mgt.

15 Szőnyi István: *Eladó a borjú*, 1933, vászon, tempera, 124×212 cm, Magyarok Világszövetsége

16 Köpöczi Rózsa művészettörténész – Szőnyi István Emlékmúzeum, Zebegény – közbeszólása

társorsú barátjának alakja. Szőnyi erkölcsi felelősséggel, mélyen átélte Derkovits sorsának tragédiáját is. Mégis, ha a harmincas évek elején született vásznait, grafikáit képzeletben egymás mellé állítanánk, egy derűs, örömmel teli világ bontakozna ki, melyben egyformán helyet kap a Dunakanyar lenyűgöző panorámája, a parasztudvarok mindennapi pátosza, a család meleg pillanatainak meghittsége, bensőségessége és a Duna fölött uralkodó, különös, csak Zebegényre jellemző fény.

– Elképzelhető, hogy Szőnyi István, a művész világlátásában nem is annyira a sorsa, mint inkább a folytonos európai kultúra ideája, a hely szelleme van jellemzően jelen, a klasszikus alapokat igenlő görög-kék-derű és tragédia? Ugyanakkor József Attila, a költő látásmódja meg mintha sokkal inkább a világtörvényből, önmaga sorsából, érzékenyen szomorú szenzibilitásából fakadna.

– Ha érzelmileg még közelebb szeretnénk jutni az 1932-es év távoli eseményeihez, a műveken kívül sokat segíthetnek Szőnyi barátjának, Elekfy Jenőnek István-napi köszöntői, melyeket minden év augusztus 20-án, István-napon gitárkísérettel adott elő a zebegényi ház árnyas verandáján. Elekfyné jóvoltából ismerhetjük ezeket a miniatűr hangulatjelentéseket, aki a hatvanas években, egy kis könyvben közreadta a „tizennégy nyár" krónikáját.[17] A dalok egy harmonikus, vidám, minden nehézséggel dacoló világból üzennek, a megtalált Árkádiából, Zebegényből, ahol az összegyűlt festő barátok rendíthetetlenül próbálták megőrizni szellemük frissességét, emberségüket és a derűt, mely átsugárzik képeiken. Az 1932-es év krónikája így hangzott:

Egyezer kilencszázharminckettőben
Sok volt a gond s nagy hiány a pengőben.
De mi sokszor félre vágtuk a gondot
S nálad lelénk búfelejtő hajlékot.

Kedves István nem kívánunk mást neked:
Legyen mindég asztalverős jókedved.
Jó kedv nélkül az élet nem ér sokat,
Nem tud élni, aki soha nem mulat.

Szőnyi István művészete úgy teljesedett ki, ahogyan élete. Megtalálta azt a helyet, életformát, ami autentikusan következett lényéből. Felfedezte azokat a „kisvilágokat", a vidéki élet tereit, ahol még minden emberléptékű, ahol otthonosan mozoghat a fürkésző szellem, aki a táj titkait szándékozik kutatni. Szerencsés alkatából fakadt, hogy a legnehezebb időkben is derűs, sugárzó képeket tudott festeni. Megtalálta a világ e szűk szegletében a teljességet, amibe belefért József Attila barátsága, az üldözöttek mentése, a falusi emberek munkájának tisztelete és a legéteribb merengés az élet nagy kérdéseiről. Szőnyi számára a festészet belső kényszerítő ereje nem tragikus teher, hanem az öröm forrása volt. „Művészete úgy növeszti gyümölcseit, a képeket, mint ahogy a szőlőtőke a pompás fürtöket" – írta róla a kortárs kritikus, Kállai Ernő. A két alkotó ember, József Attila és Sző-

[17] Elekfy Jenőné: *Tizennégy nyár Zebegényben*, Szőnyi István Emlékmúzeum, Zebegény, 1990

nyi István sorsa a 20. század egy bizonyos pillanatában keresztezte egymást, s hiába különbözött életútjuk, emberi alkatuk, az alapvető értékekben mélységesen egyetértettek. Megjárták mindketten a poklot és a purgatórium tisztítótüzét, hogy az alkotásban elmerülten eljuthassanak a maguk teremtette paradicsomba.

– Történelmi tény, hogy egy másik nagy formátumú költővel, bizonyos értelemben József Attila riválisával, Illyés Gyula pályájával is kereszteződött Szőnyi István életútja, mert ha jól tudom, akkor a második világháború utáni első parlamentnek mindketten tagjai voltak, vagy delegáltjai, vagy külsős bizottsági tagjai. Nem tudom pontosan, hogy miként is lehetett, de azt biztosan tudom, hogy Szőnyi és Illyés valamiképp kapcsolatba kellett hogy kerüljenek abban az időben.

– A háború utáni első parlament még Debrecenben alakult meg. Az ugye '45-ben volt?[18]… És amikor áthelyezték pár hónappal később Budapestre, mert az oroszok kivonultak, illetve bevonultak, akkor egy új nemzeti parlament jött létre Magyarországon.

– Édesapád és Illyés Gyula kapcsolatára szerettem volna rákérdezni az imént.

– Ja, igen, igen.

– A két alkotó ember, a festő és a költő egymásra hatása szempontjából érdekelne inkább a dolog, mert őszintén megvallva, kevésbé izgat kapcsolatuk politikai háttere, a politikai szerepvállalásuk, ha szabad ezt mondanom.

– Hát persze hogy szabad.

– Illyés Gyula 1954 júniusában, a Mester 60. születésnapjára rendezett jubileumi kiállítását köszöntő, rövid kézírásos levelében a következőket írja: „Élj boldogul, ahogy megérdemled; s legyen neked is annyi örömöd a munkádban, amennyit másoknak szerzel vele. A régi barátsággal: Illyés Gyula". Utóiratként ugyanakkor a levél szélén két sorban ez áll: „A fogyatékosság csak egy; hogy mindent színben mondtál el s nem versben!"[19] Ennek a mondatnak az ismeretében rá kell hogy kérdezzek: szerinted Illyés hatott Szőnyi István művészetére?

– Nem nagyon hatott. Illyés Gyula „elkanyarodott" más irányba. És sajnos, ahogy én tudom, mindenekelőtt a hatalmon lévők társaságát kereste.

– Azt már többektől hallottam, ha valamiben határozott véleményt kellett formálni, állást kellett foglalni, gyakran mondogatták a kor- és kartársak: Gyulám, te úgy beszélsz ilyenkor, te olyan vagy, olyan illékony, mint a füst. Ha valaki fogást keres rajtad, ha valaki meg akar markolni testestül-lelkestül, akkor te bizony észrevétlenül kicsúszol a fogása alól, a kézszorításából, de még az öleléséből is.

– Igen, ez volt a vélt vagy valós helyzet.

– Ugyanakkor azt is lehetett tudni, hogy az emigrációban élők és a hazai írótársadalom között mindig is létezett egy szinte láthatatlan szálakból szőtt „pókfonat", kapcsolatrendszer, amely a háború után is megmaradt. S ez értékrendet jelentett, amelynek palettájáról Márai, Cs. Szabó, Németh László, Illyés neve nem hiányozhatott. Még akkor sem, ha köztudott volt például az, hogy az önmagával szemben is könyörtelen Márai Sándor sohasem szívelte a hajlékony, kompromisszumkész írótársakat, így Illyés Gyulát sem. De Illyés

[18] 1944. december 21-én ült össze az Ideiglenes Nemzetgyűlés.

[19] Illyés Gyula levele Szőnyi Istvánhoz, tollal, tintával írva, SZIM adattára, leltári szám: 2006.267.2.

se kedvelte különösebben az „aranyrögeszmékkel megáldott" Márait. Ám emlékezetem szerint Sárospatakon, a Kossuth-kollégiumi tanáraim elmondásából értesülhettem arról, hogy bizony a „Bodrog-parti Athén"-hoz kötődő csekefalvi Szabó László és a felsőrácegrespusztai Illyés Gyula között a baráti viszony már itthonlétükkor sem volt felhőtlen, zavartalan.

– Igen, igen. Valószínűleg.

– Már a két világháború közötti időkben sem volt az?

– Ezt nem tudhatom. Én az akkori Cs. Szabót nem ismertem. Mi Matyival, már az emigrációban élő íróval ismerkedtünk meg. S mint önkéntes száműzöttel találkozott a mi franciaországi együttlétünk alkalmával, az úgynevezett „Puli-tanyán" Illyés Gyula Cs. Szabó Lászlóval, ahová Csé hívott meg mindannyinkat. Ez egy magyar újságíró házaspárnak: Doblhoff Lilynek és Albrecht Dezsőnek volt a tanyája a Loire völgyében. Ők a pulitenyésztésből szerettek volna megélni, sajnos hosszabb távon nem sikerült nekik. Illyésék pedig, feleségével, Flórával, a New York-i PEN Kongresszusról hazafelé tartva ejtették útba Párizst, s így a „Puli-tanyát" is, hogy Cs. Szabóékkal találkozhassanak. Csélaci meg Illyés Gyula barátok voltak, meg ellenfelek is, ez az igazság. Egy óriási nagy összetűzésnek lehettünk tanúi ezen a találkozón is. Ez abból kerekedett, hogy Illyés méltatlankodva elmesélte, többször becsöngetett New Yorkban Máraihoz, vagy legalábbis megpróbált telefonálni neki, hogy találkozhassanak. De Márai elzárkózott, teljesen elutasította őt mint olyan írót, aki az otthoniakkal egy követ fúj. Elzárkózott tehát, nem fogadta a látogatót.

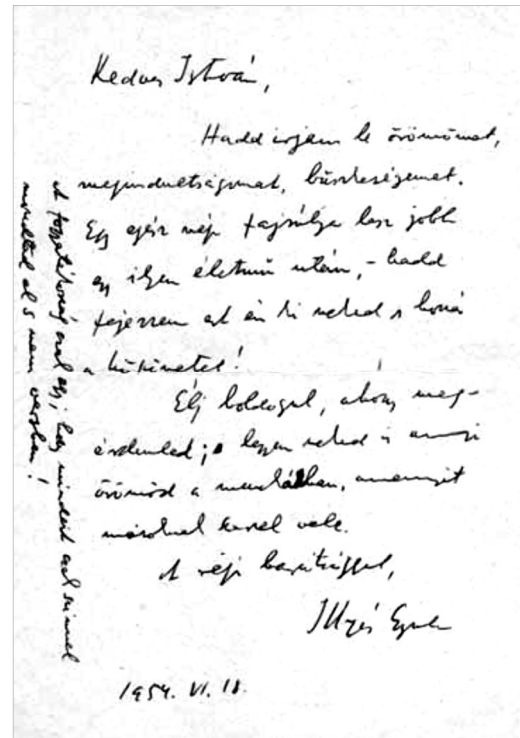

Illyés Gyula, Cs. Szabó László, Szőnyi Zsuzsa, Illyés Gyuláné Kozmutza Flóra a „Puli-tanyán" 1966-ban, mely Doblhoff Lily és Albrecht Dezső Loire völgyében fekvő háza volt. Fotó: M. Nagy László

– Hogyan is fogadta volna, mondom most én „felvilágosultan", amikor azt írja például a San Gennaro vére *című monodrámájában, hogy ő azért hagyja el szülőhazáját, mert attól fél, hogy egyszer kezet kell majd fognia egy kommunistával. Kérlelhetetlen szavak ezek! S akkoriban, aki a vasfüggöny mögül érkezett, főként hivatalos küldetésben, az a kintiek szemében válogatás nélkül mind ellenséges ügynöknek, jobbik esetben csak kommunistának tűnt, ahogy így utólag látni, vagy legalábbis olyan embernek, aki összekacsint a Kádár-rendszer „hígfejű törpéivel", s képes elárulni két tál lencséért a sajátjait, a saját hazáját. A Haza márpedig nem eladó! Ez volt, s ez maradt Márai morális alapállása mindhalálig.*

– Pontosan ezért, a két férfiú, Illyés és Csé félelmetes vitába keveredtek ott a „Pulitanyán", szét sem lehetett választani őket, mert természetesen mindegyik a maga igazát

védte. Cs. Szabó akkor már a BBC-ben dolgozott évek óta, és teljesen meghonosodott a magyar emigráció szellemi életében. Ott jelentek meg az első könyvei, külföldön. Illyés Gyula pedig, akárhogy is nézzük, de kénytelen volt jóban lenni azokkal a hatalmasságokkal, mondjuk Aczél Györgyékkel és más efélékkel, akik otthon a rendszert irányították, képviselték. Az persze más kérdés, hogy Aczél György talán nem volt a legroszszabbak közül való. Lehetett volna más, sokkal rosszabb képviselete is az íróknak, a szellem embereinek az otthoni hatalomban, mint ahogy annak idején, például Révaival elkezdődött az ötvenes évek szellemi életének megrontása. De hát ennek a fergeteges vitának a lényege az volt, hogy képtelenek voltak megérteni egymást a vitatkozó felek. Végül Flóra asszony vetett véget az áldatlan állapotnak. Illyés felesége azt mondta: „Na, most már elég volt, Gyula, menjünk aludni!" És másnap el is utaztak. Szóval egyáltalán nem voltak jóban, bár mindig is tisztelték egymást. Csé barátjának tekintette Illyést, és nyilván Illyés is Csélacit. Ezt mindketten megírták önvallomásaikban. Márai, az már más kérdés! Ő mindenkit elutasított, senkivel nem volt hajlandó szóba állni, aki otthon fejet hajtott, s hajlandó volt eltűrni a cenzúrát, azt, hogy a „nagyfejűek", a kommunista gépezet határozza meg, hogy melyik könyvet lehessen kiadni és melyiket nem. És hát bizonyos történelemkönyvekből egy csomó mindent, úgyszólván történelmi tényeket is kihagytak, kihúztak. Márai egyszerűen nem tudta megérteni, hogy ilyen körülmények között valaki hogy maradhat otthon. De hát, ez olyan persze, hogy akkor meg az egész Magyarország emigráljon? Tízmillió magyar hagyja el a szülőföldjét, a hazáját, vándoroljon ki a nagyvilágba? Ezt egyszer én is megkérdeztem tőle, hogy mégis, hogyan képzeli? Meg azt is, hogy miért olyan következetesen, könyörtelenül igazságtalan? Mert a valóság az, hogy ő direkte „igazságtalanul" nyilatkozott mindig is az emigrációban az otthoniakról. Erre azt válaszolta: – Nem, Zsuzsa, maga téved, maga nem érti, én nem a tízmillió magyarról beszélek, hanem az írókról, a szellem embereiről, az írástudók felelősségéről.

Kedves Istvánom,
Hadd irjam le örömömet, megindultságomat, büszkeségemet. Egy egész nép tapsolja ma jobb ay igen életmű után, - hadd fejezem ki én is nekem a hódolatomat!
Egy hálával, ahogy megérdemled; s legyen neked is annyi örömöd a munkában, amennyit másoknak nekem adsz.
A régi barátsággal,
Illyés Gyula
1954. VI. 11.

Illyés Gyula levele Szőnyi Istvánhoz 1954-ben az Ernst Múzeumban rendezett születésnapi kiállítása alkalmából, tollal, tintával írva, SZIM adattára, leltári szám: 2006.267.2. Fotó: M. Nagy László

– Ebben Márai Sándornak máig ható igazsága van. Az írástudók, az értelmiségiek erkölcsi felelősségvállalása körül ma is nagyon nagy bajok vannak otthon. De te, kedves Zsuzsa, mindig is különös kapcsolatban álltál Máraival, az íróval, a magányos emberrel, a

Márai Sándor 1959-ben, San Diego, publikálva: Once I Lived, I, Sándor Márai, a Petőfi Irodalmi Múzeum kiállítása Londonban a Magyar Kulturális Központban, 2004-ben, a katalógus 23. képe

mélytengeri lélekbúvárral. Erről tanúskodik a legfrissebb, a 2005/8-as Vigiliából idézhető néhány mondatod is. Itt azt olvasni rólatok, hogy egyszer Salerno környékén sétálva találkoztatok egy sugárzó tekintetű, fekete csuhás, öreg bencés szerzetessel. Márai akkor hozzád fordult, s megkérdezte: vajon mi ad ezeknek az embereknek ilyen nyugodt, végtelen derűt? Majd néhány nap múlva elkérte tőled az illető szerzetes címét, telefonszámát. Ezek után az lehet a benyomása az olvasónak, hogy „Ó, ja!…", hát persze, te vagy az a „kis-aventinusi-tündér", a minden titkoknak tudója.

– Ez egyáltalán nem stimmel. Ez így hülyeség!

– Na de te magad is láthatod, itt lapozgatjuk az általunk is nagyra becsült Vigiliát, itt van előttünk az asztalon ez a szöveg nyomtatásban. Daru Gábor Hit és Hitetlenség útjai *című írásából idéztem az imént, amelyben, Márai naplóira hivatkozva, téged citál.*

– Hát engem abszolút nem jól idéz az illető. A „Kocsma"-történetben, a *Vándor és idegen*ben, a Máraival való levelezéseim könyvében,[20] amely nemrég jelent meg a Kortárs Kiadónál, ez a történet egyáltalán nem így szerepel. Hanem úgy, hogy Salerno fölött valóban van egy Cava dei Tirreni nevű 11. századi bencés kolostor, ahol egy régi freskón Szent István és Szent Imre elhalványult képét látni. Nektek is ajánlom, Rózsával és a gyerekekkel érdemes ellátogatnotok oda. Na, szóval, Márai egyszer megkért engem, hogy vigyem fel őt a hegyekbe kirándulni, mert őneki nincs kocsija. Erre fölautóztunk oda a kolostorhoz. S ahogy ott sétáltunk, valóban, az ösvényen velünk szemközt jött egy mo-

Márai Sándor Szőnyi Zsuzsához írt levelének borítékja, 1959. október 29.

[20] *A Triznya kocsma*, Kortárs Kiadó, Budapest, 1999 – *Vándor és idegen, Márai levelek-emlékek*, Kortárs Kiadó, Budapest, 2000

solygó, kedves szerzetes, aki odaköszönt, és mi is visszaköszöntünk neki. Ekkor kérdezte meg Márai, hogy mi adhat ezeknek az embereknek ilyen végtelen derűt? Mire én azt feleltem, ezt ne tőlem, hanem a római „bölcstől", Tomek atyától kérdezze, aki a piaristák rendházában lakik. S akkor elkérte tőlem Tomek Vince telefonszámát. Vagyis a későbbiekben nem azzal a bizonyos szerzetessel találkozott Márai, aki akkor ott sétált velünk szemben derűsen, mosolygósan. Az egyébként egy számomra ismeretlen, idős olasz bencés szerzetes volt. A történtek után, úgy tudom, hogy Márai Sándor többször is meglátogatta Tomek atyát a rendházban. De hogy miről is beszélgettek? Azt sem az egyik, sem a másik ismerősöm nem mondta el a későbbiekben nekem.

– Márai istenfélő, vagy egész egyszerűen csak istenkereső ember volt?

– Hívő lélek volt, az bizonyos. Igen. Ezt ő maga is megírja emlékezéseiben, a *Föld, föld…*[21] lapjain. Különben még életében úgy gondolta, hogy megbánthat sok mindenkit, több-több embert, ismerőst, barátot, családtagot, akikről korábban véleményt alkotott. Ezért aztán sok mindent kihagyott a korábban közölt naplóiból. Azt a fejezetet például, amikor bejönnek az oroszok az országba, jól meghúzta. Ők a családdal épp Leányfalun laktak akkoriban. Ahogy bejönnek az oroszok, a rettenetes barbárságuk láttán a halálfélelem lesz úrrá mindenen és mindenkin. Ha szembekerült ilyen-olyan orosz katonákkal, s azok rászegezték a fegyverüket, akkor csak annyit mondott oroszul, amit jó előre betanult, hogy ő *„piszátyel cselovék"*, vagyis *íróember*. Megtanulta, hogy azt kell mondani: ő íróember! Mert ez az egyetlen valamirevaló „felsőbbrendű" lény, tekintély, akit még az orosz katonák, tisztek és bakák, úgy-ahogy, de képesek voltak elfogadni és tiszteletben tartani. Elképzelhetően Puskin és Lermontov költészete nyomán; Tolsztoj, Csehov, Dosztojevszkij és a többi nagy orosz klasszikus ismeretében, némelyiküket nemzeti hősnek tekintették ezek a közkatonák. Ugyanitt írja Márai Sándor, hogy végre-valahára vége a háborúnak, nem tudom most pontosan idézni, de arról van szó, hogy *„Isten reám bízta, hogy csináljam és igazítsam a sorsomat"*, vagyis mégiscsak az isteni gondviselés mentette ki őt a háború poklából, amiért örök hálával tartozik, s ezért az Istenhez mindig is közelállónak érezte magát.

– Szégyen és gyalázat, de az szó szerint úgy volt, hogy Márai Sándorról az én felnövekvő nemzedékem sokáig jószerével semmit sem tudott. Az ő nevét sikerült egy időre szinte teljesen kitörölni a magyar irodalmi köztudatból. Úgyhogy 1986 nyarán, amikor először jártunk itt nálatok, a „Triznya-kocsma" teraszán jó atyámmal, dr. Németh Lászlóval, a gömöri származású palóc patikáriussal, s feleségemmel, Köpöczi Rózsával, akkor volt életemben először Márai-mű a kezemben. Mátyás emelte le a könyvespolcról azt a német katonai zubbony világló acélszürkéjébe öltöztetett, feszes vászonborítású 1958–67-es Márai-naplót, a müncheni Újváry „Griff" Kiadó gondozásában, amely aztán otthon kézről kézre járt mint a legkedveltebb szamizdatok egyike. A gesztust, ahogy Matyi derűsen átadta nekem azokat a nálunk akkor még tiltott vagy épp csak tűrt irodalomnak számító könyveket, fotószerűen, mint „állóképeket kontraszttal", úgy őrzöm emlékezetemben. S azt a pillanatot is, amikor legnagyobb megdöbbenésemre arra kért, hogy dedikáljam első, épp abban az esztendőben megjelent Főbe(n)járó üzenet *című verseskötetemet a papköl-*

[21] Márai Sándor: *Föld, föld!… Emlékezések*, Helikon Kiadó, Budapest, 2006

tőknek, ha már Pilinszkynek szóló ajánlás is van benne: Tűz Tamásnak és Szabó Ferencnek, és persze Márainak. Csak utólag értettem meg, a viszonzásként postán érkező, Szabó Ferenc Jelek az éjszakában[22] *című vers- és esszékötete dedikációjából leginkább – „Szeretettel és köszönettel az »Üzenetért« 1986. augusztus 31." –, hogy mennyire fontos a külhonban élő emigránsoknak, száműzötteknek folytonos, élő kapcsolatban maradniuk a magyarországi irodalmi élettel. Még akkor is, ha úgy tűnt, hogy a hazaiak nem igazán kívántak tudomást venni róluk. S arról sem, hogy a 20. században a magyar diaszpórában is születtek anyanyelvünkön világirodalmi értékek, amelyek ma már láthatóan, az „egy és oszthatatlan" magyar irodalom szerves egészét képezik, vitathatatlanul.*

– Igen, ez szerintem is így van.

– De visszatérek Márai Sándorhoz. Léteztek azért olyan költőtársak is a közvetlen környezetemben, mint a Gyulai krétarajzok *szerzője, Simonyi Imre. Az öregedőn is hősszerelmes Szmola*[23] *bonviván, aki borittasan, nagy harsányan több rendben is úgy fogadott – a Dob utca 6. szám alatti, romhalmaznak beillő hátsó udvaros portáján, ahol lakásában, az ágya fölött Kohán György időt múlató, bánatos magyarjai vigyázták költői álmait –, hogy a belépő a magamfajta messziről érkező ifjú poétának az általa megvallott szentháromság tételének kötelező felmondása volt. Az pediglen így hangzott: SZENT KRÚDY GYULA, SZENT NÉMETH LÁSZLÓ és SZENT MÁRAI SÁNDOR. Aki nem tudta felmondani az aznapi leckét, néhány pohárka alföldi homoki vinkó kíséretében, a magyar irodalom szentháromságának dogmája szerint, az a delikvens bizony aznapra nem nyerhetett bébocsájtatást a „Simonyi-szentélybe". S ez az emlékhalmaz hívja elő most bennem azt a régóta megválaszolatlanul hagyott kérdést, kedves Zsuzsa, hogy szerinted mégis miként remélhetünk. „Egy nagy élet jussán…!", úgy, ahogy ő maga kívánta – nem élhette meg ugyan, de a szovjet csapatok kivonultak az országból –, meg ahogy Simonyi egy szál maga képviselte őt rendületlenül, a Márai-szilencium idején: szóval, hogy az Ő szelleme, hosszú bolyongás nyomán hazatalálhat-e még újra valóságosan és véglegesen, a maga teljességében? Lesz-e rá valaha is fogadóképes polgári társadalom, igény Magyarországon?*

– Ma a világon mindenhol olvassák Márai műveit. Most jelent meg, nem is olyan régen egy újabb könyve olaszul, majd spanyolul is *Az igazi nő* címmel, amelyben három rövidebb műve: *Az igazi*, a *Judit* és az *Utóhang* szerepel egyszerre. A legnagyobb példányszámú olasz lapok egyike, amely a legtekintélyesebbnek számít itt Itáliában, a Corriere della Sera például egy teljes oldalt szentelt az új Márai-könyv bemutatására. Lehet, hogy otthon már lecsillapodott a Márai-éhség, de a világban még tombol, továbbra is a legnagyobb igény az ő műveire mutatkozik. És csak azért nem kapta meg a Nobel-díjat, mert nem volt elég bennfentes támogatója. A világon ma, azt lehet mondani, ha megjelenik egy Márai-mű, az szenzáció. Miért, otthon talán nem?

– Nem mindig az, mint ahogy a magyar Nobel-díjasunk sem aratott sajnos osztatlan sikert a saját hazájában. Mert mi, magyarok, magyar honban, már csak ilyenek volnánk, vagyunk. Most is inkább annak a kérdése foglalkoztatja fájón a közvéleményt, hogy annak

---

[22] Szabó Ferenc: *Jelek az éjszakában, Tanulmányok és új versek*, Róma, 1983

[23] Szmola Imre (1920–1994) Simonyifalván született, innen a felvett vezetéknév.

idején mint jelöltek: Füst Milán, Weöres Sándor, Illyés Gyula miért nem kaphatták meg a Nobel-díjat?

– Igen, annak idején Illyés Gyula sem lett Nobel-díjas, pedig talán ő állt hozzá a legközelebb.

– Illyés sem kapta meg sajnos, de megkaphatta volna Pilinszky János is. És mindezek után a magyar irodalomtörténetben elsőként odaítélték a díjat Kertész Imrének, aki Sorstalanság *című opusa kéziratának sorsáról maga írja le, hogy amikor a Magvető Kiadóhoz első alkalommal adta be műbírálatra a később Nobel-díjassá lett regényét, akkor kis híján antiszemitizmussal vádolva őt, visszautasították. Azt gondolom, hogy ez azért is történhetett így, mert néhányunk olvasatában Kertész álláspontjának mélyén van valami titokzatosan misztikus, ami egyként zavarhatja a „zsidó és nem zsidó filo- és antiszemitákat".*

– Igen, valószínű, hogy van.

– Mégis, minderről mi a meglátásod?

– Az, hogy a Nobel-díj egy politikával átszőtt nagydíj, s hogy ki kapja, az legkevésbé sem azon múlik, hogy ki milyen író, hanem azon, hogy ki kit és miért hajlandó támogatni, pártolni abban a grémiumban, amelyben döntési helyzetbe jut.

– Olvastad a Sorstalanság*ot?*

– Olvastam.

– És mi a véleményed a regényről?

– Nekem a *Sorstalanság* nagyon tetszett, abban az értelemben, hogy ilyen érzékien, valószerűen és mégis olvashatóan, egy fiatalember szemszögéből leírni a világ botrányát, borzalmát, ezt így még senki meg nem tette, így még senki le nem írta. Mert a *Sorstalanság*ban nem úgy vannak megírva az események, a történések, ahogy azt egy felnőtt látta, s ahogy általában az ismert holokauszt-regények íródnak. Aki túlélte a haláltáborok borzalmait, az megírja a saját történetét. Kertész Imre is túlélte, és megírta saját sorstalansága történetét, egy ifjú „embert az embertelenségben". De mindezt a gyermek ártatlanságával, gyermeki szemmel tette. Emlékezetében vissza tudott jutni gyermekkori természetéhez, felfogásához és világlátásához. Mint ahogy a regényben olvasható, amikor az iskolába igyekvő gyerekek elcsodálkoznak azon, hogy ja, hát őket egész egyszerűen csak leterelik a buszról, majd meg fölterelik a buszra. Aztán meg utaznak a buszon, persze nem jószántukból, úgy, mint korábban, szabadon, mégis úgy nézegetnek kifelé az ablakon, látszólag ugyanolyan nyitottsággal, nagy érdeklődéssel, mint korábban, és nem kétségek közepette, vagy nem is tudom, hogyan. Valahogy úgy, mintha nem volna bennük félelem. A haláltáborok mélyén is, a legkegyetlenebb helyzetekben, mindig a dolgok jó oldalát próbálják meglátni, halálra váltan is, ezek az ifjak. Szóval nekem azért tetszett a regény, merthogy egészen új szemszögből világította meg az engesztelő áldozatok tragédiáját. És semmi olyan kegyetlenkedés és rémség nincs a könyvben, ami elviselhetetlenné tenné az olvasását. Éppen azért nincs, mert a gyermek talán lelke szerint sem tudja elképzelni azokat a borzalmakat, rémtetteket, amiket egyébként képes elviselni. És nem tudja elképzelni a poklot, s azt sem, hogy mi lehet a koncentrációs táborok legmélyén. Csodálkozó szemmel néz a világra, és azokra az ott látott szörnyűségekre is, amelyet csakis egy ilyen kataklizmában tapasztalhat meg az ember.

– A filmet láttad-e?

– Nem, nem.

– Nem láttad a filmet!? Kár. Pedig Koltai Lajos operatőr rendezése pontosan ezt az általad is kiemelt ártatlanságot, gyermeki tisztaságot, „naivitást" követte, vitte következetesen végig, szinte lépésről lépésre az egész filmen. Kertész Imrének azt a költői kérdésként megfogalmazott sejtését, amire Robert Musil, A tulajdonságok nélküli ember *írója is rávilágít 1938-ban írt* Naplójában, *hogy „az antiszemitizmus nem individuális, hanem kollektív, kollektivisztikus reakció…". Ezért ma is jogosult az a kérdésfelvetés, miszerint „az antiszemitizmus álarcát magára öltő kollektivizmus lenne korunk igazsága"? Bárhogy is van, az emberi „sorstalanságban" még mindig van remény a túlélésre, hiszen Auschwitzban is, a mindennapi borzalmak ellenére, minden reggel felkelt a nap, újrakezdődött az élet. Mindig a másik ember hal meg, nem én, aki szorongva, sírásra biggyesztett ajakkal tudomásul vehetem embertársam halálában a magam halandóságát. Ez a tény, a megmásíthatatlan filozófiai igazság. Ugyanakkor, Adorno „közhelyessé" vált, ám elhíresült mondata, hogy „Auschwitz után verset írni barbárság", mintha a tulajdonságok nélküli emberre vonatkozna, mert ez azt is jelenti az adornói negatív dialektika értelmében, hogy aki a 20. századi minősíthetetlen borzalmak, tömeges tragédiák láttán verset ír, az végérvényesen elárul valami örök emberit a humánumból. S az a valaki menthetetlenül a történések cinkosává válik. Ettől a pillanattól kezdve úgy érzékelem, hogy Theodor W. Adorno szándékával ellentétben sokkal inkább identitást gyengítő, mintsem erősítő az ő állítása. Meglehetősen abszurddá válik így a helyzet, még akkor is, ha időről időre, abban az értelemben módosul ez a kijelentés, hogy Auschwitz borzalmai láttán – 1970 tavaszán szobi gimnazistaként jártam ott – csakis Auschwitzról írhat verset a költő. Bár!?… Mindazonáltal Kertész Imrének abban nem lehet nem igazat adni, hogy Oswiecim egy bizonyos értelemben felfüggesztette az irodalmat. Mégis keresztény emberként az a meglátásom, hogy Auschwitz után, igen, verset szabad, és szükséges is írnunk, már-már kötelezően, nem feledve a felejthetetlent, de filozófiai és teológiai értelemben tovább kell lépnünk, miként azt J. B. Metz* Memoria passionis *című elmélkedésében üzeni mindahányunknak: keresztényeknek, zsidóknak és más felekezetűeknek. A harmadik évezred katolikus teológiájának igénye a com-passió együttérzésének, vagyis a másik ember szenvedésében való részesedés, az együtt szenvedés szüm-pátiájának óhaja, hogy az emberiség így, együtt szenvedve remélhessen gyógyírt a holokauszt fájdalmasan égő s minduntalan feltépett sebeire.*

„Megtörtént, holott nem követtem el. / Nem történt meg, holott elkövettem." Ebben az abszurd helyzetben, mindarra, ami a Sorstalanság *kapcsán most beszélgetésünkben tudatunk mélyrétegeiből a felszínre került, Pilinszky János Schaár Erzsébethez írt* Auschwitz *című verse adhat némi magyarázatot. Ezt a nyolcsorost idézem most:*

Négy-öt esztendős lehetek,
s az én koromban a világ,
vagy – ha úgy tetszik – a valóság,
egyszóval mindaz, ami van,

két esztendő, vagy nyolcvan év,
mázsás cipő, több tonnás kiskabát,
és főként, ami hátra van még,
pontosan öt-hat éves.[24]

– Pilinszky Jancsi!?… Annak idején Matyival jártak együtt gimnáziumba, Budapesten, a piaristákhoz. Nem voltak osztálytársak, János eggyel följebb járt, vagy kettővel följebb, azt hiszem. Mindegy is, a lényeg az, hogy már az iskolából jól ismerték egymást. Amikor Pilinszky Párizsban járt, 1967-et írhattunk, ha jól emlékszem. És akkor az történt, hogy nem tudott valahogy tovább ott maradni, baj volt az útlevelével, lejárhatott. És hát más egyéb gondok is voltak körülötte. Szerelmi, és valójában nem is tudni, miféle lelki bajok gyötörték.

– Ez a Jutta Scherrer német vallástörténésszel kezdődő kapcsolat kezdete lehetett?

– Valószínűleg, bár nem vagyok biztos benne. De akkor János írt nekünk egy levelet, hogy el szeretne jönni Rómába, s hogy tudnánk-e neki szállást biztosítani. S erre mi válaszoltunk, hogy persze, szeretetben látjuk. S ezek után Pilinszky Rómába utazott, s nálunk lakott körülbelül két hónapig. És hát meg kell mondanom, hogy nagyon rosszul érezte magát. De ez az ő, belső rossz életérzése volt, nem tudott a saját lelkével valahogy rendbe jönni, mert ő kint szeretett volna maradni Nyugaton. Nem kívánt semmi esetre sem visszautazni a vasfüggöny mögé. És akkor persze kitalálta, hogy ő akármilyen kis munkát elvállalna itt, Rómában. Erre kérdeztük tőle, na de hát egy magyar költő milyen munkát vállalhatna Rómában? Tönkretenné időnap előtt az életét azzal, ha önkéntes száműzetésbe kerülne. Szóval mi Matyival határozottan lebeszéltük erről a kint maradásról. Közben Békés Gellért, aki ugye szintén nagyon megszerette Jancsit, szerzett neki egy kis cellát az apácáknál a kolostorban, ami itt volt a közelben, az Aventinuson, szemközt a másik dombbal, ahol Békés Gellért, a bencés szerzetes minden reggel misét celebrált. Ő nagyon jól ismerte az apácákat, és megkérte őket, hogy egy kis cellát bocsássanak Pilinszky János ren-

Pilinszky János (Törőcsik Juli fotója,
publikálva: In memoriam Pilinszky,
Officina Nova Bp., szerk: Bogyai Katalin, 27.)

[24] Pilinszky János: *Auschwitz*, in: *Összes Versei*, Osiris Kiadó, Bp., 2003, 144.

delkezésére. Mikor aztán tőlünk elment, akkor odaköltözött egy időre. És ott lakott egy jó ideig. Ott élte át remetei magányában azt a bizonyos nagy drámai válságát, tépelődését, ami arról szólhatott, hogy ő bizony nem akar többé hazautazni Magyarországra. Közben az útlevele is lejárt, ami az akkori időkben halálos vételnek számított, mármint az, ha valakinek nem volt érvényes dokumentum a kezében.

– Az apácák között bizonyosan jól érezte magát, mert tudni lehet, hogy anyai ágon a szeretett nagynénikéi közül Baitz Erzsébet a szervita rend női ágának alapítója volt, apácafőnővér. János olyan öt-hat éves lehetett, amikor Bébivel, a néma nagynénikéjével, akit imádattal szeretett, s akitől állítása szerint beszélni tanult, hosszabb időket töltöttek az írástudatlan apácák és fiatal prostituáltak között Rákospalotán, a zárdában.

– Persze hogy!… Nagyon jól érezte magát, itt szeretett volna maradni, talán örökre. Igen. A jó kis hűvös cellája megvolt az olykor elviselhetetlen forróságban is. Kapott rendszeresen meleg kosztot. És ami fő, hogy senki nem háborgatta. Ő bármikor átjöhetett ide hozzánk, az Anna Faustinába. Szóval egyszerre csak, meglepetésünkre, számára is teljesen megfelelő, ideális helyzetbe került.

– Valóban, a Rómában készített fotóin is úgy látni. Az egyiken például – amely a közös ismerőseink, Hafner Zoltán és Kucsera András által szerkesztett, Pilinszky fényképei[25] *című albumban is szerepel – egy föl a végtelenbe vezető romos és szemetes lépcsősor látható, amely perspektívájával azt sejteti, hogy minden „jól van, ami van", csak épp a lépcsőszerkezet egésze van omladozóban. Nem emlékszel rá, hogy mit írt akkoriban? Írt egyáltalán valamit? Rómában datált versekről, az az igazság, hogy nem tudok.*

– Azt hiszem, hogy semmit. Én legalábbis nem hallottam róla. Arra viszont jól emlékszem, hogy rengeteget cigarettázott. Igen. És hát nagyon el volt keseredve. És mindig a saját lelkét rágta, s azon tépelődött, hogy most mit is kellene cselekednie. Menjen, maradjon? Szóval én azt hiszem, hogy ő nem írt akkor semmit, legalábbis semmi nyoma nincs, semmilyen római versről nincs tudomásom. Bárcsak tudnék róla! A levelei viszont megvannak sorban, dátum szerint. Nálunk mindig olyan nagy forgalom volt, most is annyian jönnek-mennek, hogy nem tudom, egyes emberek mikor, mit csináltak. De Pilinszky Jánosra, mondjuk, nem lehet nem emlékezni. Például arra, hogy nem akart Rómában mász-

Pilinszky fényképeiből a XXVIII. kép

[25] *Pilinszky fényképei*, szerkesztők: Hafner Zoltán, Herner János, Kucsera András, Pesti Szalon Könyvkiadó, Bp., 1995, XXVIII. kép, Róma, 1967. szeptember–október

kálni, valahogy félt attól, hogy kimenjen az utcára. Szóval egészen visszahúzódó lélek volt. Amikor Párizsban járt meg Londonban, úgy tudni, szinte mindent megnézett. A múzeumokat, meg ki tudja, hogy még mit nem. De itt, Rómában, nem kívánt meglátogatni semmit és senkit. Bár ő előzőleg, úgy '47-ben, sokáig itt lakott az Örök Városban, azt hiszem, hogy a Római Akadémia ösztöndíjasaként érkezett ide: Nemes Nagy Ágnessel, Lengyel Balázzsal, Weöres Sándorral, Károlyi Amyval és másokkal. Egy nagy magyarországi társaság volt itt akkor az Akadémián. Kerényi Károly professzor mint Róma és az ókori mítoszok nagy ismerője idegenvezette ezt a társaságot, de neki sajnálatosan Pilinszky Jancsival több alkalommal „sikerült" vérre menően összeszólalkoznia. Egyszerűen azért, mert János nem kívánta Rómát látni, nem volt kedve kisétálni a többiekkel a Forum Romanumra. Ezért aztán Kerényi jól leteremtette, hogy biztos azért nem megy barangolni velük, mert nem érdeklődik az ókori kultúra iránt. A másik nézeteltérésük a magyar klaszszikus költők megítélése dolgában támadt, mert hát a valóban kivételes tudású Kerényinek még a zseniális Arany János is félművelt poétának számított.

– Erről olvastam valahol. Talán te írtad meg, Zsuzsa?

– Nem. Nem én írtam erről a sajnálatos esetről, hanem a *Menedékház*[26] című könyvében írt róla Sárközy Márta. Pontosabban ő is csak közreadta, mert maga Pilinszky János írta meg panaszlevélben ezt az érhetetlennek tűnő, szégyenteljes veszekedést Mártának, annyira bántották a történtek.

– Elgondolkoztató, hogy vajon miért nem kerülhetett ihletett állapotba a költő, épp Rómában, az „építkező romok között", a depresszióján túl mi lehet ennek az oka? Itt tulajdonképpen szinte minden a vanitatum vanitasról, és ugyanakkor az újjászületés reményéről beszél a művészetek, a költészet kézenfekvő témájaként. Közben az emlékezetembe ötlik az Egy szenvedély margójára *című opusának néhány sora: „A tengerpartot járó kisgyerek / mindig talál a kavicsok közt egyre, / amely mindöröktől fogva az övé, / és soha senki másé nem is lenne". Meg eszembe jut az* Aranykori töredék *két idekapcsolható fogalma: „a tenger kőre", „e tenger ragyogásból". S itt van mindjárt a* Senkiföldjén *néhány sora: „Mint kisfiúk szíve a tengerparton / szökött szívem megáll és megdobog!" Ezeknek a verseknek a mondatai, jelzői és hasonlatai érzésem szerint mind-mind az itáliai élményeiből eredeztethetőek. Vagyis azt mondhatjuk, hogy a római élményeit egy jóval későbbi időszakban írta meg a költő. De mi történik végül is vele, húsz évvel később, amikor elhatározza, végleg maradni szeretne az Örök Városban?*

– Végül is Békés Gellért beszélte rá őt a hazautazásra. S közben a nővére is elintézte az otthoni hatalmasságoknál, hogy ne büntessék meg, ne legyen baja a lejárt útlevél miatt, ha haza talál menni. És akkor János nagy erőt vett magán, s valóban elhagyta aventinusi celláját s az Örök Várost, és hazautazott. Utána még sokáig írt nekünk továbbra is leveleket. S mi meg boldogan hallottuk, hogy nagyon sok fiatal gyűlt otthon köréje, és hogy tulajdonképpen jól tette, nagyon jól, hogy hazament, mert utána még nagyon nagy művei születtek.

---

[26] *Menedékház. Sárközi Márta-emlékkönyv*, szerkesztette: Széchenyi Ágnes, Magvető, Bp., 2004, 194. 1948. január 10-én, Rómában keltezett levélben ír erről az esetről Pilinszky János Sárközi Mártának.

– A másik élő klasszikus, bár ő biztosan tiltakozna e titulus hallatán, akivel úgyszintén kapcsolatban álltatok mindketten, az ugye Hubay Miklós? Ő többnyire Firenzében élt, hiszen ott tanított, ott dolgozott, ha jól tudom.

– Sokszor volt itt nálunk a „Triznya-kocsmában", hiszen annak idején gyakran járt Itáliában. És igen, hosszú ideig, talán tizennégy évig élt és tanított Firenzében. A vele való kapcsolatunk úgy alakult, hogy volt egy nagyon jó barátunk, Charles de Tolnay professzor, a firenzei Michelangelo Múzeum igazgatója. Mi gyakran átlátogattunk hozzá Firenzébe, vagy ő jött Rómába át mihozzánk, de azok a ritka találkozások számára nem voltak kielégítőek. Ő egy olyan személyiség volt, aki nagyon szerette a társaságot, szeretett hosszasan beszélgetni, szeretett elmélyedni gondolataiban, a történelmi múltban. Egyszer egy ilyen elmélyült beszélgetés alkalmával, valahogy szóba került Hubay Miklós neve, akinek műveit, a Ferenczy Noémiről írt monográfiáját, *Néró játszik* című drámáját, amelyet egyébként Firenzében is bemutattak, Tolnay már korábbról ismerte. S így megkérdezte tőlünk, hogy szerintünk a Firenzei Egyetem megüresedett magyar tanszékére meg lehetne-e hívni Hubay Miklóst vendégtanárnak, mert ő szívesen látná őt Michelangelo városában. Akkor mi azt mondtuk neki Matyival, hogy minden bizonnyal, hiszen Hubay jól beszéli az olasz nyelvet, remek társaságbeli ember, s még annál is tehetségesebb előadó. Azt persze, hogy van-e egyetemi előmenetele, nem tudtuk megmondani, de Olaszországban az egyetemi hierarchia sohasem volt olyan szigorú, mint épp akkor Magyarországon. Nem sokkal később örömmel értesültünk arról, hogy Hubay Miklóst meghívták professzornak Firenzébe. Ő ezek után 1974–88 között Michelangelo városának polgára lett. Nagyon szeretett ott élni, és hál' istennek, szerették a tanítványai, s jó barátságba került Tolnayval is. Gondolom, kiváló együtt gondolkodó és beszélgető partnerekké váltak.

– Megerősíthetem, hogy igen, Miklós azóta is jó szívvel emlékezik a Firenzében töltött éveire, és persze a „Kocsmában" elmúlatott római estékre is. Egyszer egy Madách Tanulmányi Napunk éjszakáján – a századforduló óta évente szeptember 21-én, a Magyar Dráma Napja alkalmával, ami egyébként az ő „találmánya", Csesztvén és Alsósztregován találkozunk – a váci Piarista Gimnázium diákjainak római színházi élményeiről tartott rögtönzött rendhagyó irodalomórát. És akkor tett említést például arról az egykori magyarországi olasz nagykövetségi tanácsosról: Antonio Widmarról, akinek a harmincas években készült olasz fordításában, a La Tragedia dell' Uomo *címűben, vannak sorok, melyek szerinte kifejezőbbek az eredetieknél. Ugyanakkor mesélt arról* Az ember tragédiája *előadásról is, amely Georgio Pressburger rendezésében született, s amelyet az épp akkor végzős római színművészeti főiskolások vittek színre teljes terjedelmében, szinte betűről betűre, minimális dramaturgiai rövidítésekkel jelenítve meg Madách drámai költeményét, így több mint három és fél órán át tartott. Azóta is megismételhetetlennek számít ez a „maratoni" bemutató.*

– Hubay Miklósnak több ilyen nagyszabású színházi vállalkozása is volt Rómában. Ha jól tudom, a *Tragédiát* is ő dramatizálta akkor olasz nyelven. De volt egy számomra is emlékezetes, nagy sikerű premierje, a Largo di Torre Argentinán lévő színházban – ezt magyarul akár Nemzeti Színháznak is nevezhetnénk, bár az olaszoknál kimondottan nincs ilyen – Hubay *Néró játszik* című drámáját mutatták be olaszul, *Nerone e morto* címen, olasz színészekkel, méghozzá a legnagyobbakkal. És annak valódi katartikus erejű sikere

volt. Úgyhogy nem lehet azt mondani, hogy ő itt Itáliában ismeretlen drámaíró lenne. Sőt! Nem is olyan régen a római egyetemen négy magyar egyetemista lány, akik Pécsett, a Janus Pannoniuson olaszul tanulnak, a Sigmund Freudról szóló Hubay-művet mutatták be – nem is tudom, mi a pontos címe[27] –, azt, ami az Osztrák–Magyar Monarchia idején játszódik, és a pszichoanalízis megalapítója, az ideg- és elmegyógyász, álomfejtő Sigmund Freud és a magyar királyi fenség, I. Ferenc József császár kibékíthetetlen életszemléletéről, konfliktusáról szól, hiszen ők mindketten a korabeli Bécsben éltek. Ugyanakkor az első világháború kitörésének érthetetlen körülményeit taglalja, elemzi művében a drámaíró, valójában azt, hogy a „boldog békeidőkben" mi késztethette az európai embert arra, hogy szinte dalolva háborúba kezdjen. Mint tudni lehet, a pszichoanalízis egy olyan módszer, amelynek segítségével megvizsgálható, hogy a tudattalanban rejtőzködő mélylélek milyen formában avatkozik be az egyén tudatos életébe. Freud módszere nem volt képes ugyan megváltoztatni a világot, ám ugyanakkor a valóságot érthetőbbé tette, azt hiszem, mindannyiunk számára. Ezt mutatta be ez a négy egyetemista lány úgy, hogy Hubay Miklós beszédes magyar nyelvű drámaszövegét először is ők maguk tökéletesen lefordították olasz nyelvre, s betanulták, majd négyen egy színpadon állva pódiumszínház-jelleggel előadták. Mindegyikük egy-egy szerepet vállalt, az egyik játszotta Sigmund Freud szerepét, a másik Ferenc Józsefét, a harmadik Schratt Katalinét, a negyedik pedig a narrátor szerepét. A római egyetemen ennek a Hubay-drámának nagyon nagy visszhangja és sikere volt.

– *A* Római karnevál *– katarzis két felvonásban, prológussal és közjátékkal – premierjére nem emlékszel véletlenül?*

– Dehogyisnem! Olaszországban többször is színre vitték ezt a drámát. Genovában a híres Aldo Trionfo vitte színre, úgy emlékszem.

– Otthon meg, Vácott Huszárik Zoltán, majd az ő betegsége miatt Ruszt József rendezte meg, Ruttkai Évával a főszerepben, a Római karnevált*. Több volt mint rendhagyó ennek a Hubay-drámának a magyarországi fogadtatása, ami egyébként arról a tragikus sorsú színésznőről, Lánczy Margitról szól, akinek az imént említett Widmar mint „a legszebb Évának" ajánlotta az olasz* Tragédia*-fordítását. Magyarországon minden színésznő, amikor eljött az ideje, hogy szerepkört váltson – ezt maga a szerző, Hubay Miklós írja –, önként kérte a színigazgatójától a* Római karnevál *női főszerepét. Így például Mezey Mária, Dayka Margit, Tolnay Klári, Ruttkai Éva – egyik sem kapta meg. Ám Ruttkai nem nyugodott. Latinovits Zoltán, a színészkirály halála után elfogta őt valami próféta-asszonyi hevület. Ki-kiszökött a nagyszínházak világából, ott volt minden pinceszínházi bemutatón, mint aki otthonát keresi… kész tervvel jött hozzám, megegyezett a váci Madách Imre Művelődési Központ akkori igazgatójával, Végh Károllyal, hogy ott fogja eljátszani a főszerepet.*

– Igen, meg hát a *Római karnevál* is azt sugallja, arról beszél, hogy megtörténhet mindenkivel a csoda, amit az ókori krónikákban is följegyeztek már, hogy a karneválok idején a Via del Corsón versenyfutást rendeztek a nyomorékoknak, a féllábúaknak, a bénáknak,

[27] *Freud, az álomfejtő álma*

sántáknak, és mert ők az életükért futottak, elszántságukban időnként legyőzték az olimpikonokat, a profi atlétákat is.

– Hubay Miklós írja minderről, kétfelvonásosa váci felvezetőjében, hogy amikor meghallotta ezt a történetet, úgy érezte, mindenképp drámába kívánkozik. S mindennél jobban kifejezi ez a karneváli helyzet és hangulat az akkori, a hetvenes évekbeli szocialista országokban elhatalmasodó abszurd létállapotokat, a mentalitást. Odafent az elit köreiben egyre kevésbé hisznek a forradalom eszméjében, de működik a bürokrácia és működik a protokoll. És paradox módon – csodaszerűen – fellobog az eszme a pályáról leszorítottak világában. Ők futottak versenyt a római Corsón, ők voltak a szocializmus sztahanovistái, hősei, és most ők adják bele lelküket abba az egyetlen színpadi próbába, amelyből sohasem lesz előadás.

– Pedig a dráma végére, ha mások már nem is, de ezek a társadalomból kiszorított emberek, jogfosztott „tisztátalanok" még mindig hisznek. Egyes-egyedül csak ők hisznek a változásban.

– Valóban így van ez ma is. Az antik dráma történetéből ezt maga Hubay Miklós is megvallja, elleste a kontamináció technikáját. Ami azt jelenti, hogy a dráma akkor születik meg, ha két vagy több élmény metszi egymást – ha két vagy több történet, esetenként műalkotás olvad eggyé.

Miklós összegyűjtött drámáinak hétkötetes életműsorozata épp most jelenik meg folyamatosan az Elektra Kiadóház gondozásában. S nem is olyan régen kaptam meg tőle nagy örömömre az első három kötet dedikált példányát: „Németh Péter Mikolának, legkedvesebb drámám váci bemutatójára mindig mint drámairói életpályám nagy elégtételére emlékezve, szeretettel: Hubay Miklós" – így szól az ajánlás. De Zsuzsa, visszatérve még a beszélgetésünk legelején felidézett Esti vonat *című vershez, amelyben szinte az egész életed, életetek benne foglaltatik:*

a kezdet és a vég,
jelenben izzó fényfolt
minden ami rég volt
s az éji út előtted
sötétlő rejtelem
tiéd csak a jelen
s a sólyomvágyakat
jövőbe röppenőket
tartsd vissza csak
elég a mai fény
ha a pályát követed
hű társként jár veled
lámpásod a remény.

Ezt a verset Szabó Ferenc Szőnyi István azonos című festménye ihletére írta, ami, mint már említettük is, épp itt függ beszélgetésünk hátterében a szobafalon. Ez egy mély és személyes vallomás is egyben, amelyen gyönyörűen átvilláglik érzelmi kapcsolatotok

lényege. Ő tulajdonképpen mennyire szólt bele az életetekbe, az életedbe, túl azon, hogy Matyival ők ketten testi-lelki jó barátok voltak.

– Ővele akkor kerültünk igazán baráti kapcsolatba, amikor a hatvanas évek végén ideérkezett Rómába, hogy a Vatikáni Rádiót vezesse. És Feri itt élt több mint huszonöt évig. Negyed évszázad. Sok vagy kevés? Bárhogy is legyen, ez alatt az idő alatt ő volt a leghűségesebb kocsmatagunk. Ugye beszéltünk már róla, hogy a szombat esti népes vendégséget mi mindig kocsmának neveztük.

– Ez egy jó becenévnek, sőt mi több, az „ellenség" megtévesztésére is jó fedő- vagy épp álnévnek bizonyult.

– Igen, igen. Mondjuk, lehetett volna irodalmi szalonnak is nevezni, vagy bármi másnak, de Matyi ezt választotta, Várady Imre, a Bolognai Egyetem tanára életérzése alapján, aki egyszer azt találta mondani, még a kezdetek kezdetén, hogy olyan jól érzi itt magát nálunk, mint egy kocsmában.

– Szabó atya, aki jó barát, igazi szellemi társ, mint mondtad, a családotokban, miként volt s van jelen?

– Szabó Ferenc S. J. kivételes szellem, kivételes jelenség, akiről azt lehet mondani, hogy jezsuitának tünemény. Csoda, hogy ilyen jezsuita is létezik Loyolai Szent Ignác kései utódaként a világban, mint ő, aki imádja az életet, aki ennyire képes a világba beleilleszkedni, és mondjuk, aki ennyire szereti a világi dolgokat. Szeret jóízűeket enni-inni, beszélgetni és nevetni. Úgyhogy Feri, alkatánál fogva is, nagyon egyedül érezte magát, amikor Rómába került.

Szabó Ferenc S. J. költő, író, műfordító 1965 k.

– Ez hányban lehetett? A hatvanas évek elején?

– Talán kicsit később, '66-ban vagy '67-ben, nem tudom egészen pontosan, mikor. Ő is '56-os emigráns volt, ugye. Ahogy tőle tudom, a belgiumi Leuvenben, a jezsuiták főiskolájában végezte tanulmányait. És azután meg a párizsi katolikus egyetemen szerzett teológiai doktorátust. Párizsból került ide Rómába a Vatikáni Rádió magyar tagozatához. Először nyilván kicsit elveszettnek érezhette magát itt, az Örök Városban, amikor végül is ránk talált, és azután a legnagyobb barátságba kerültünk. A férjemmel, Matyival végeérhetetlen beszélgetések kezdődtek, és nagy ivások is. A szombat esti társaságunkba is igen szeretett járni Szabó atya, úgyhogy végül is ő lett az egyik oszlopos „Triznya kocsma"-tagunk. Ő máig is, amikor itt van Rómában, elvárja, hogy szombaton este itt a „kocsmában" legyen összejövetel. Ugyanakkor persze nagy baráti köre van Budapesten is a Távlatok című folyóirat körül, amelynek alapítását ő maga kezdeményezte, amikor végleg hazatelepülhetett a rend, a Sodrás utcai házába. Külföldi kint tartózkodása idején különben az volt az igazi nagy érdeme, hogy nagyon sok francia és német teológiai munkát fordított le magyarra. Ezeket a műveket sikerült Török atya segítségével – aki piarista szerzetes volt – egy bécsi kiadón keresztül hazajuttatnia. Ők akkor felkutattak és megtaláltak olyan utakat, hogy mondjuk, az akkori sötét kommunista időkben, nem tudni, milyen módon, de

haza tudták menteni a tiltott irodalomnak számító könyveiket, és így a magyar egyházat és a magyar papságot ellátták a legfontosabb Nyugat-Európában megjelenő teológiai és filozófiai művekkel. Szabó Feri nagy odaadással, egymás után fordította a jobbnál jobb könyveket, hogy a magyarországi szellemi élet világtól való elzártsága némiképp enyhüljön. Több mint huszonöt teljes művet tudott így hazajuttatni Magyarországra.

– *Néhányat volt szerencsém olvasni, Pascal- és Teilhard de Chardin-, Valéry- és Boudelaire-, Paul Claudel-fordításait és a hozzájuk fűződő tanulmányokat. És saját köteteiből is küldött annak idején egy-kettőt. De most inkább az érdekelne*, *miután Triznya Mátyástól már nem kérdezhetem, hogy a közös akvarelles-verses könyv, a* Mielőtt szürkülnek a színek[28] *hogyan született?*

– Szabó Ferinek mindig megvolt a lehetősége a könyvkiadásra. Tehát nem úgy láttak hozzá a fiúk, hogy na most először is ennek a közös munkának egy kiadót kell keresniük, azután meg nyomdát. Ez mind adva volt az Ugo Detti nyomdájában, a Savonarola 1.-ben, ahol a legfontosabb az volt, hogy magyar betűtípusok is voltak a nyomda készletében. Békés Gellért több mint huszonöt évig szerkesztette a Katolikus Szemlét, s úgyszintén a Dettinél nyomtatta ki lapszámait. Ő is a segítségünkre volt tapasztalataival a szerkesztésnél.

Megvolt tehát az alaplehetőség a könyvkiadásra, s akkor arra gondoltunk, hogy először is a lakásunkban lévő Szőnyi-képekből szerkesztünk egy kis színes kiadványt.[29] Úgy is lett. Szabó Feri segítségével Matyi összeállította az első albumot, meg hát természetesen némiképp én is segítettem. Munka közben jött az az ötlet, hogy nahát, a Mátyás képeiről is kellene valami hasonlót kiadnunk, mondjuk a Szabó Ferenc verseivel. Ezen, úgy emlékszem, mind a ketten nagyon fellelkesültek.

– *Itt van most előttünk ez a négyzet alapú, fényes ólmozott papírra nyomtatott, színes kis könyv, amelybe ha belelapozunk, a legszembetűnőbb sajátossága máris feltűnik, az, ahogy a kötet címadó versében a költő is egyértelműen megfogalmazza, hogy Triznya Mátyás akvarelljein:*

Embert nem látsz de él
a kutak kertek kövek lelke
tört oszlopok tövén
mulandóság meditál
pineák kitárt tenyerén
arany-áldásként csorog le a fény.

Valóban, Triznya képeinek az egyik szembetűnő sajátossága ez.

[28] *Mielőtt szürkülnek a színek*, Triznya Mátyás akvarelljei, Szabó Ferenc válogatott versei, Róma, 1987
[29] *Szőnyi István (1894–1960)*, összeállította: T. Szőnyi Zsuzsa, kiadta: Triznya Mátyás és Zsuzsa, Róma, 1982

– Vagy az, hogy nagyon ritkán mégiscsak ábrázol embert. Igen. Erről írta Békés Gellért, hogy Matyi nem a mai várost, nem a mai Rómát álmodja akvarellbe. Ezeken a festményeken az örök természet hordja ölén az emberi múltat. Ezért nincs ember rajtuk. És ezért nem jelenik meg rajtuk a mai Róma sem. Az emberi valóságot a természet és a múlt itt eszmévé finomítja, de az eszme a színek és a formák varázsos játékában újra, de most már eszményi testet ölt. A másik indok, hogy miért nincsenek emberi alakok az ő akvarelljein? Talán azért sincsenek, mert Matyi nagyon szerette a történelmet. Nagyon sok történelmi könyvet olvasott, és általuk az volt a felfogása, hogy nem szabad kizárólag Európára és az európai kultúrára szorítkoznunk, sokkal szélesebb körben kell gondolkodnunk, s meg kell ismerni kötelezően más kultúrákat is. Ugye a római kultúrába beivódott a görög és más egyéb kultúra is. Tehát ő azért szerette nagyon például Ostia Anticát, a Forum Romanumot, a Via Appia Anticát meg az összes romot, ahol ember persze nem volt, mert azok az emberek már nem léteztek. De azoknak az embereknek a szelleme, a kultúrája, az öröksége, ha romokban is, de ránk maradt. S ez a fontos, hogy valamilyen jelet hagytak magukról az utókornak, minekünk. Persze vannak neki másféle képei is, amelyen emberi alakok is láthatók. A könyvbe azonban inkább csak az Ostia Antica, a Forum Romanum[30] és a Román kívüli tájak akvarelljeit gyűjtötték össze Ferivel, ahol valóban nem szerepelnek emberek, az emberekről, sorsokról a versek beszélnek.

Triznya Mátyás a Comoi-tónál fest 1962-ben

– *Miért szeretett Mátyás pont akvarelleket készíteni? Miért nem dolgozott olajjal is?*

– Azért szerethetett ő akvarelleket festeni, mert az az egyik legnehezebb műfaj. Hogy miért? Mert utólag nem lehet rajta javítani, mint az olajvásznon, mondjuk. Ott, ha az ecsetvonás megtörtént, az örökre ott maradt, nem lehetett kitörölni. És neki, úgy látszik, a keze ügyére ez esett a legjobban. Voltak olajképei is, de azok sohasem voltak olyan frissek, mert tényleg az akvarellben a frissesség a legfontosabb, mert a festő kénytelen azonnal ott a helyszínen úgy festeni, hogy később már nem javíthat, nem törölhet. Matyinak mindig is ez volt a festői műfaja, az akvarell. Azonkívül a másik szempontja az volt, hogy bárhová könnyedén elmehessen festeni, meditálni. Csak úgy, egy rajzlappal, ceru-

[30] l. 24. o.

zával vagy egy kis felszereléssel, s így nem kellett mindenféle állványokat cipelnie. Csak a hóna alá csapta azt, amire föltétlen szüksége volt az akvarellezéshez: a festékdobozát, a mappáját, benne a rajzlapjaival. S így gondolt egyet, és bármikor, bárhová busszal vagy autóval kiugrott egy-két órára festeni, mondjuk a közeli Aventinusra.

Triznya Mátyás Rómában, 1951-ben

– Szóval ezek voltak Mátyás festészetének a praktikusabb vonatkozásai. Arra emlékszel-e, hogy miként, milyen szempontok szerint szerkesztette a szerzőpáros a verses-vízfestményes albumot?

– Igen, igen… ők ketten együtt válogatták ki, lehetőleg a Szabó Feri verseihez illő akvarelleket, ezeket a kicsit borongós, melankolikus, emberi alakok nélküli római tájakat: a Palatinus fáit, Róma kútjait, a Piazza Navonát, a Forumot este, az Angol temetőt a Piramisnál, falakat az Aventinuson, a Via Appia Anticát.

– Vallomásos kötet ez a hazáról, a választott szülőföldről. Két alkotóeleme Rómához, Európához és a világhoz való kötődését mutatja meg, és a két szerző egymáshoz való viszonyáról is sok mindent elárul. Valójában hiányt pótol ez a könyv, nemcsak a ti életetekben, hanem a magyar irodalom egészében is, hiszen mindig is hiányzott a mi 20. századi irodalmunkból az igazi vallomásos művészet. Ennek nyilvánvalóan történelmi okai vannak. De te, kedves Zsuzsa, a most kiadott könyveiddel mintha ugyanezt folytatnád.[31]

– Én azt hiszem, hogy…

– Még valamit hozzátennék mindehhez, és kérdeznék is. Már elnézést, de titeket, az egész Szőnyi, Bartóky és Jékey famíliát annyi trauma érte a háború alatt és után, személy szerint téged is, hogy lelkileg és fizikailag is csoda, hogy túléltétek. Persze, már aki!… Hiszen a front alatt tragikus körülmények között, zsidó barátnőjével szolidaritást vállalva, a budapesti pincék mélyén bujdokolva, Péter öcséd tizenkilenc évesen fertőzést kapott, s penicillin híján, agyhártyagyulladásban meghalt. Mindezek után szinte hihetetlennek tűnik az a világra való őszinte kitárulkozás, nyitottságod, amit levelezőkönyveidben képviselsz. De bezárkózásra, csukottságra adhatott volna okot az a tény is, hogy ti magatok a háború után, a negyvenes évek végén, nem sokkal esküvőtök után férjeddel, Mátyással kénytelenek voltatok elhagyni a szülőföldet, mert úgy éreztétek, hogy elfogyott körülöttetek a levegő. Ugyanakkor az ötvenes években a kitelepített családtagok sorsa vált szinte elviselhetetlenné. Ennyi megaláztatást, szorongattatást okozó élethelyzet után nincs benned félsz, félelem!? Ha ezeket a leveleket, a család legintimebbnek vélt megnyilvánulásait közzéte-

[31] Szőnyi Zsuzsa a Kortárs Kiadónál megjelent könyvei: *A Triznya-Kocsma*, 1999, 2006; *Róma Summus Ámor, Cs. Szabó László és Szőnyi Zsuzsa levelezése*, 1999, *Vándor és idegen, Márai levelek-emlékek*, 2000, *Római terasz, Emigráción innen és túl*, 2006

szed, akkor a világ egyszer csak, ahelyett hogy illendően megköszönné, egy váratlan pillanatban kíméletlenül visszaél majd ezzel a gesztussal, visszaél azzal a bizalmi többlettel, az optimizmusoddal, amellyel te magad átengeded most neki a legbensőségesebbnek tartott titkaidat. Mert sajnos, megtörténhet, hogy ugyanazok az emberek, vagy utódaik az igazságot egyszer csak elviselhetetlennek érzik majd, s minden átmenet nélkül átgyalogolnak rajtad. A levelezés titkos műfaj, amelynek a lényege mélyen a személyesben fogantatik, s a legszemélyesebb lélektani összefüggésekben születik újjá. De korántsem mindegy, hogy hol és mikor, milyen formában és körülmények között történik meg ez az újjászületés, hovatovább feltámadás. Ilyetén felelősséggel tartozunk a halottainkért, akiknek látszólag már semmi szükségük ránk, mégis szinte megmagyarázhatatlan erővel hívnak bennünket álmainkban, ünnepeinken, emléknapjainkon, hogy beszélgessünk velük. Ugye, te magad azzal, hogy közzéteszed a reájuk emlékeztető írott és képes dokumentumokat, továbbra is vállalod a velük való párbeszédet, gondolom, hogy tudatosan. Ez természetesen életre szóló felelősséget jelent. Most persze azt mondhatod, hogy amiről itt beszélek, azok mind-mind az én mondvacsinált kételyeim, mert hát egy, a bizalmatlanság sarokköveire épülő ország légkörében nevelkedtem, ott lettem ún. „minden oldalúan fejlett szocialista embertípussá", egy-ügyű felnőtté. S hovatovább most ott tartok, hogy a rendszerváltoztatás „szent-káoszában", annak hatására, „a kilátástalanság hevében", azóta se voltam képes választ találni a legfontosabb dilemmáimra.

– Hadd válaszoljak először az utolsó kérdésre. Egyáltalán nem félek attól, hogy mindaz, amiről az imént beszéltél, megtörténhet velem. Már csak azért sem, mert nekem személyesen semmi titkolnivalóm nincsen. Akikkel pedig én leveleztem, és akik érdemesnek tartottak arra, hogy válaszoljanak a leveleimre, azokat mind-mind annyira szerettem, és oly jó barátaim voltak, hogy feltételezem: nem akartak, s nem is akarnak visszaélni a bizalmammal. Tehát semmi ilyen rajtam való „át-gyaloglás" vagy eltaposás előérzete leveleim közzétételekor valahogy nem fogalmazódott meg bennem. Hát persze, sokan mondják, hogy azokon a szombat estéken, melyeket a „Kocsmában" negyven éven át rendszeresen tartottunk, a szombat esti vacsorákon, beszélgetéseken, ott mindenféle emberek megfordultak; akik Rómában jártak, s a magyar kultúrkörből érkeztek, azokat szívesen vendégül láttuk. Persze nem egészen mindenkit. De azt azért nem lehetett mondani, hogy te jöhetsz, te meg nem. És azok között biztosan voltak olyanok is, akik az otthoni kommunista hatóságoknak jelentették azt, hogy itt mi történik, hogy itt miről folyik a diskurzus. Erre nekem az volt a válaszom, hát csak jelentsék, legalább valami hírük lesz az otthoniaknak arról, hogy becsületes magyar emberek is vannak a világban, és olyan dolgokról beszélgetnek, amiről érdemes minden embernek elgondolkoznia. Na, és az a rengeteg levél, amely valóban felgyűlt itt nálam, azt mind azért tettem el, és mindet azért őriztem meg, mert valahogy az volt az érzésem, hogy olyan emberek leveleiről van itt szó, akiknek még a legkisebb megnyilvánulásai, szavai is arra érdemesek, hogy valaki megőrizze, becsületben tartsa azokat. A Cs. Szabóval vagy a Máraival való levelezést például. Márai maga annyira nem állt emberekkel szóba, és nem is levelezett – a családjával persze, az otthoniakkal azért kivételt tett –, hogy kár lett volna azokat a ritkaságszámba menő leveleit meg nem jelentetni. Nagyon kevesekkel tartott kapcsolatot, csak azokkal, akiket méltónak tartott arra, mint ahogy említetted is, a Simonyi Imre-féle igazságkereső költőkkel. Simonyi

például valahogy hozzájutott Márai egyik könyvéhez, és akkor valakiken keresztül hozzám fordult, hogy adjam meg neki a Sándor címét, és én megadtam. És akkor kezdődött közöttük egy hosszabb ideig tartó levelezés, amelyet, ha jól tudom, Gyulán levelezőkönyv formájában adtak ki, nem is oly régen. Tehát mindezeket az emlékeinket szerintem valahogy meg kell tudnunk őrizni. A leveleinket mint kordokumentumokat meg kell mentenünk a jövő számára. Ezért is sajnálom nagyon, hogy a mai emberek nem leveleznek egymással, hanem minden közlésük az e-mailben kimerül azzal, hogy két-három mondatot csak úgy odapöttyentenek a számítógépen a képernyőre. Ez nem levelezés, nem igazi levelezés.

– Zsófa lányom tizennyolc éves, ő már az e-mailes nemzedékhez tartozik, a leveleit mégis kézzel szereti megírni.

– Igen, beszéltünk róla, ő kivételnek számít.

– Szerinted az, hogy ki milyen formában szeret levelet írni, vagy hogy szeret-e egyáltalán írni, generációkhoz köthető attitűd? Korábban, a 20. század elején beszéltünk rádiós nemzedékekről. Ezeknek a korosztályoknak a képzelőereje, a mese- és mítoszteremtő fantáziája állítólag még mindig jóval erősebb volt és maradt, mint az utána következő televíziós nemzedékeké. Jó, hát erre azt mondhatjuk persze, hogy a kommunikáció verbális és vizuális formáinak változásával módosult az alapállás: nemcsak nyelvében, de képében is él már a nemzet. Tehát ezt a kétféle hatást nem lehet elválasztani egymástól. Miközben észrevétlenül felnőtt több-több e-mailes és sms-ezgető korosztály. Ebben a kommunikációs formában is szövegek, textusok születnek. Tehát, így is lehet irodalmi értékű leveleket írni. Nem gondolod?

– Elméletben lehet, de gyakorlatban szerintem nem igazán.

– Tollal írni vagy tollba mondani a levelet vagy a verset, példának okáért, egészen mást jelent, mint géppel írni vagy gépbe írni egy szöveget. Mert a költő verses gondolatának az útja az ihlet pillanatától az agyból a szív és lélek együttállása, együttműködése hatására, a véráram közvetítésével a legrövidebb úton, a poéta „meghosszabbított testrészén", a pennáján keresztül a tinta által jut el a fehér papírig. Ebben az összefüggésben, képzetem szerint, az égi jelek vevőkészüléke, a „vére-költő" az agy tehát: virtuálisan és valóságosan is. Így, ezzel összefüggésben jut eszembe most a levéltitok. Valami olyasmi az, mármint a levél műfaja, amit valaki név szerint csak neked szánt személyesen, és senki másnak, vérét költötte hát éretted, amikor megírta a te személyednek szánt gondolatait, mondandóját, üzenetét.

– Igen.

– És akkor azt most bárki is, mert felhatalmazva érzi magát, halála után megszegve a levéltitkot, közzéteheti? Holott ilyet csak közös megegyezéssel lehetne megtenni. Szerinted miként van ez erkölcsileg, etikailag? Saját magával hogyan rendezi el ezt az ember? Nyilván vannak ezekben a levelekben olyan intim vonatkozású közlések is, amelyek csakis két emberre tartoznak, s nem másokra, főként nem a nagy nyilvánosságra.

– Hát persze. Természetesen olyan leveleket nem tettem eddig sem közzé, amelyben úgy éreztem, hogy az személyhez kötődő titkokat is tartalmaz. A Cs. Szabó-levelekkel történt meg, hogy a barátnője, akivel nagyon jóban volt a halála előtti időkben, nehezményezte, hogy én ki akarom adni a Cs. Szabó hozzám írt leveleit. De én akkor inkább megkérdeztem a fiát, Cs. Szabó András, hogy mit szól mindehhez. Szerinte a leveleket ki

lehet-e adni? De egyáltalán, mi a véleménye a levelek kiadásáról? Felhatalmaz-e a kiválogatásukra? Mire ő azt válaszolta: igen, természetesen. Abszolút megértő volt, s azt mondta, hogy minden, amit az apja levélben leírt, publikus. Egyrészt azért, mert jól lehetett érezni a Cs. Szabó-leveleken, hogy ő nemcsak nekem írja azokat, hanem a jövőnek, a jövő olvasójának is. Tehát nem igazán személyes levelek voltak ezek, hanem inkább nagy történelmi vallomások vagy elmélkedések, vélemények. Igazán személyes hangú levele talán nincs is a hozzám írtak között.

– Most épp arra készültök Köpöczi Rózsa művészettörténésszel, hogy édesanyáddal, Bartóky Melindával és édesapáddal, Szőnyi Istvánnal való, ötvenes évekbéli levelezéseiteket kiadjátok. Érzésed szerint ez a levelezés hozzáadhat még valami nagyon lényegeset a Szőnyi-életmű egészéhez?

– Nagyon is, mert ez a levelezés megmutatja azt, hogy Szőnyi István, aki mondjuk valóban az egyik legnagyobb magyar festő volt, ezt elfogultság nélkül állíthatom, mennyit szenvedett élete során. S hogy milyen kis pitiáner ügyekkel akadályozták őt ellenei sokszor a munkájában, az életműve kiteljesítésében. Ő akkor főiskolai tanárként tanításból kereste meg a kenyerét, és abból eltartotta nemcsak a saját családját, hanem a Zebegénybe befogadott, kitelepített rokonokat is, felesége testvérét, Bartóky Magdát, és annak fiát, Jékey Gedeont családjával együtt. Nekik is szükségük volt élelemre, és szükségük volt arra, hogy valamiből megélhessenek. Tehát az ő mindennapravalójukat is mind Szőnyi István teremtette elő. Neki felelőssége volt mások irányában is, ezért el kellett viselnie a különféle megaláztatásokat, amelyek a főiskolán minden tanárt elértek, azokét, akik ott maradtak tanítani. Minthogyha ötéves gyerekek lettek volna az óvodában, úgy viselkedtek velük szemben az „elöljárók". Berendelték őket szemináriumokra, és kikérdezték őket, hogy miért nem lépnek be a pártba. Ő persze nem volt hajlandó belépni. De volt egy nő, akit odarendeltek mellé, hogy figyelje és folyton kihallgassa őt, és állandóan duruzsolja neki, hogy a pártba, oda be kell lépnie, aminek természetesen mind megmaradt a nyoma az iratok között. A tanítványok, amikor az egész főiskola összeomlott, '89-ben, ezeket az iratokat eljuttatták hozzám. Szóval ebből látja az ember, hogy min mentek ők keresztül. A levelezésben természetesen nem merték nyíltan megírni ezeket a dolgokat. De azért a jó mama jelezte, mikor például Pestről távirat érkezett, és Szőnyinek azonnal be kellett utaznia, milyen rettegve tanakodtak, vajon miért rendelték be őt. Tehát a levelekből kiderül, annak ellenére, hogy ilyen minősíthetetlen körülmények között élt, mégis képes volt arra, hogy olyan képeket fessen, amelyekből sugárzik a remény és az élet. Persze ő festett olyan képeket is, ahol egy kerítés rávetődik a pocsolyára, s a pocsolya az akkori élet szimbóluma volt. Az ég azért reményt adón mégis ott tükröződött a pocsolya vizében. Ezt a képét küldte be Szőnyi István az ötvenes években a nagy műcsarnoki reprezentatív kiállításra, amikor mindenki nagy lelkes szocialista realista művekkel, nem tudom én, hogy miféle Lenin- és Marx-portrékkal jelent meg. És ugye mi történt!? Megdorgálták a művészt, mert nem nagyon örültek a pocsolyáinak meg a kerítéseinek, de azért, azt hiszem, ennek ellenére kiállították a képeit.

– Mit szólna most mindezek után Szőnyi István, hogy a leveleit kiadjátok? Nem azt mondaná, hogy gyerekek, ne! Az ember méltósága mindennél többet ér. Semmi köze a mi családi, legbensőségesebb viszonylatainkhoz a világnak. Tessék, itt vannak a műveim,

önmagukért beszélnek. Ha valódi értékek, akkor úgy is, alkotójuktól függetlenül tovább „festik" majd önnönmagukat a történelem vásznán.

Ha pedig nem azok, akkor meg úgyis mindegy, elvesznek az idő süllyesztőjében.

– Lehet, hogy valaki ezt mondhatja. De ugyanakkor én meg azt mondom, hogy az emberek biztosan kíváncsiak rá, milyen ember volt Szőnyi István, és hogyan élte hétköznapjait. Ezekből a levelekből szerintem ez kiderül. Máskülönben csak a művei alapján lehet megismerni az alkotót, ami valóban üdvözítő, méltó dolog, de hát miért jó az, ha nem tudja az utókor, mit gondolt, mondjuk Tiziano a saját idejében a saját életéről, a saját kortársairól, a saját koráról?

– Mégis, te magad mit nevezel levéltitoknak?

– Levéltitok az, ha például valakiről, egy megnevezett személyről, akit mindenki ismer, valami rosszat írnak egy levélben. Hát azt szerintem valóban titkosítani kell, egyszerűen ki kell hagyni a közlésből.

– Tehát minden, ami pozitív, ami végül is képzeted szerint előreviszi a világ mindennapjait, az természetesen közlendő.

– Igen, szerintem igen.

– Na de mégis, ki dönti el térben és időben, hogy mi az, ami pozitív, és mi az, ami negatív?

– Hát természetesen az, aki szerkeszti és kiadja a leveleket.

– Értem… Zsuzsa, hány éve is élsz Rómában?

– 1949 óta, ötvenöt éve.

– Tehát neked megadatott, hogy egy olyan városban élj, amely lelkében, bellemében ugyanolyan, mint küllemében. A klasszikus antikvitás végóráit idézi ez a mai Róma, Symmachusnak, az utolsó római rétorok egyikének korát, ahogy Molnár Tamás filozófus-professzorunk Lélek és gép *című elmélkedésében olvasom, amely kísértetiesen hasonlít a mostanira. „Hiszen mit is mondhatnánk, most is hanyatló korban élünk, a válság az, hogy a dekadencia megannyi jelét tapasztaljuk napjaink közgondolkodásában, szellemi életében. Kérdés az, hogy hogyan jutottunk ide, hol vette kezdetét e világjelenség, a leépülés e szomorú, lehangoló folyamata?"*[32] *Azt persze nem tudni, ám mégis reménykedünk benne, hogy ez a mi vén Európánk képes lesz még megújulni egykoron, talán.*

– Hát, én nem reménykedem ebben. Én egyáltalán nem reménykedem. És meg kell vallanom, hogy pesszimista vagyok, és nem hiszem, hogy Európa tovább fog élni, mert olyan fenyegetettség közelít, mint például a kínai birodalom expanziója, ami egész egyszerűen le fogja nyelni nemcsak Európát, de az egész világot. Nem azért, mert le akarja nyelni, hanem mert nincs más választása, hiszen az az embertömeg, az egész egyszerűen, egyszer csak elindul, s elárasztja a földkerekséget. Mert mondja meg valaki, hogy egy idő után hová teszi azt a milliárdnyi emberét Kína? Nyilvánvaló tehát, hogy ők más népek rovására keresnek majd maguknak Ázsián kívüli élettereket. Persze én nem vagyok egyáltalán se történész, se jós, de nekem az a meglátásom, hogy Európa nem fog már sokáig élni, ennyiben valóban symmachusi ez a kor, amelyben élünk.

---

[32] Molnár Tamás: *Én, Symmachus, Lélek és gé*p, Európa Könyvkiadó, Bp., 2000

– S nem tudsz elképzelni egy olyan helyzetet, hogy ez egy Földön kívüli civilizációval való kapcsolatrendszerben egészen másképp alakul majd? Tehát azok a földi létben való gazdasági egymásnak uszulások, katonai szembenállások, amik jelen pillanatban mutatkoznak, azok egyszercsak nem lesznek érdekesek, megsemmisülnek? Mert hát a kozmikus egészben valami más fog történni.

– Nem, ebben nem hiszek, nem.

– És miért nem? Hiszen képzetem szerint te egy metafizikus létet, transzcendens világot reménylő ember vagy.

– Hát nem, én elsősorban, mondjuk, római katolikus vagyok, és hiszem azt, hogy az ember halála után egy más létbe fog jutni, ahol Istent szemtől szemben, színről színre látja. De hogy ez miként lesz, milyen formában történik, azt nem tudom megmondani. Azt azonban állíthatom, hogy mindezt más bolygón elképzelni nem tudom. Szerintem ez olyan folyamat, amiről nekünk fogalmunk sem lehet. Ez egy olyan állapot, amit mi nem tudhatunk előre, amit meg se közelíthetünk képzeletünkkel. Kár rajta egyáltalán rágódnunk. Szóval nekem erről ez a meglátásom.

– Katolikus vagy, az Örök Városban élsz, a Vatikáni Rádiónak munkatársa is voltál. Ebből következően adódik a kérdés, az egyházzal, a Vatikánnal való személyes kapcsolataid?…

– Azok abszolút nem számítanak, sőt, egyáltalán nem.

– Mégis, ezek a tények mennyiben befolyásolták az életed folyását? Segítették avagy épp zavarták, hátráltatták esetleg?

– Hát, igen, zavarták, mert az ember látja, tapasztalja, hogy nem úgy mennek a dolgok, ahogy azoknak ideális esetben, a krisztusi szeretet értelemében történniük kellene.

– És akkor mégis, hogyan képzeled el a római katolikus anyaszentegyház jövőjét? Szóval milyennek kellene lennie ahhoz, hogy valóban a lelkeket szolgálja? És hogy ne egy menedzsment-egyház legyen, kufárkodva, pislogó műanyag krisztusi képeket bocsátva áruba a római Bazilika árkádjai alatt. Vagyis hogy ne állandóan a külcsínnel, a talmival, „a vad tömjénillatárral", a gazdasági és másféle világi dolgokkal legyen elfoglalva, hanem valóban a szívekkel és a lelkekkel.

– A misszionáriusok jó úton járnak. Ők elmennek Afrikába, és hitre, egészséges életre, kultúrára kísérlik meg tanítani az ottani egyszerű embereket. Segítik őket abban, hogy saját maguk képesek legyenek megművelni a földjeiket, és hogy ne a külföldtől, az ENSZ-től várják a segélyeket. Tehát hogy vízvezetéket építsenek saját maguknak. Szóval ez a fajta jószolgálati tevékenység szerintem a katolikus egyháznak nem csak feladata, de kötelessége is, amit csak részben művel, vagyis nem eléggé. A hit, a pasztoráció dolgaiban, így igaz, abszolút más síkon kellene hogy haladjon az egyházunk. De nem az itteni római egyházközség és szervezete az, amelyik a hibákat egyáltalán képes lesz majd orvosolni. Sokkal inkább a kereszténység egésze, mondjuk így, nem is annyira a katolicizmusnak, mint inkább az öt világvallás egymáshoz való viszonyának volna kívánatos a harmadik évezredben alapjaiban megváltoznia.

– II. János Pál halálakor részvéttel megmozdult az egész keresztyén, keresztény világ, megmozdult Európa. Ez mégis miről beszélt? Nem az anyaszentegyház megújulási képességéről? Vagy a Szentatyáról, aki kivételesen karizmatikus egyéniség volt, a nép irán-

ta való szeretetéről, szimpátiájáról? Szóval mi történt itt valójában? Elgondolkoztál már ezen?

– Hogyne, persze, de azt hiszem, hogy semmiféle megújulásra, az egyház megújulására jelenleg nincs remény, ezt elhiheted nekem. Itt kizárólag arról volt szó, hogy a Szentatya járt a tengeren túl, Mexikóban, Dél-Amerikában, volt mindenütt a világon, 157 vagy hány országban tett pápai látogatást, és mindenütt képes volt a személyes varázsával meghódítani az embereket. A temetésére nemcsak Európából érkeztek, hanem a világ minden részéből Rómába zarándokoltak az emberek. A fiatalok, akik mondjuk a legutóbbi nagy ifjúsági világtalálkozón is jelen voltak, Mexikóban például, ott lehetett igazán látni, hogy valami hihetetlen eksztatikus őrjöngés volt, amikor ő megjelent, ez kegyelem. Úgyhogy ezt nem lehet mással magyarázni, mint az ő személyével, tehát az ő karizmája hódította meg a híveket. Már most más kell a fiataloknak. Az persze a jövő kérdése, hogy mondjuk a következő pápa, XVI. Benedek miként lesz képes véghezvinni az evangelizációt a világban, mert egészen más habitus, más személyiség. Egy bizonyos, már most érzékelni, hogy nem tud úgy a tömegekre hatni, mint az elődje. És hát nem tudni, hogy a világban mi történik. De arról, hogy az egyház megújulna, vagy hogy az egyház újabb híveket hódítana meg, szerintem a közeljövőben szó sem lehet.

– Most végleg hazakészülsz. De végül is, melyik a te hazád? Melyik a te igazi otthonod?

– Természetesen Magyarország. Igen, Magyarország az én hazám és az otthonom.

– Egyszerűen azért, mert ott születtél? Ugyanakkor az életed nagyobbik részét Itáliában töltötted el. Elég az, ha beleszületünk egy kultúrába, a Kárpát-hazába? Ez attól a pillanattól kezdve minden szépségével, bájával és bajával, örömével és nehézségével egyetemben kötelez, az örökös hazánk maradhat? Ha ez így van, akkor is, fél évszázad után, csak úgy itt hagyni mindazt, amiben eddig éltél, azokkal az emlékekkel, a „Triznya-kocsmával", a római barátokkal, az állandóan „Triznya-korcsmázgató" gyönyörűekkel együtt? Szóval azt a miliőt, amelyet egy élet árán Matyival magatok köré varázsoltatok, azt máról holnapra itt tudod hagyni?

– Ennek a miliőnek a megteremtését ránk kényszeríttették a múlt századbéli körülmények, hiszen nem természetesen, jószántunkból jöttünk el otthonról, hanem azért, mert nem bírtuk azt a légkört, azt az állapotot, azt a szorítást, ami otthon Magyarországon kialakult körülöttünk 1947–48-ban. Mindszenthy József kirakatpere, Rajk László feláldozása, szóval mindezek a történések arra kényszerítették az embert, azt az érzést erősítették meg bennünk, hogy ki kell menekülnünk abból az életveszélyes helyzetből, kommunista uralomból, ami otthon akkor kialakult. És ezt akkoriban nemcsak mi gondoltuk így, hanem kétszáz-, vagy nem is tudom, hogy hány százezer, főleg velünk egykorú fiatal ember. Hála a jó Istennek, hogy mi itt Rómában tudtunk megragadni, hogy itt találtunk munkát, mindezt az isteni gondviselésnek köszönhetjük. Mert például élhettünk volna Ausztráliában vagy Dél-Amerikában, vagy bárhol másutt a világban. Hiszen minden magyart, aki ide megérkezett, tovább akartak küldeni, vándoroltatni akarták. Minekünk Matyival sikerült itt megragadni. Tehát az, hogy Rómában fél évszázadot megéltünk, nagyszerű volt, és ezért nagyon szeretjük Rómát, de ez nem a hazánk. Az olaszok nem a honfitársaink, bár olasz állampolgárok vagyunk és nagyon szeretjük az olaszokat. De sajnos azt kell

mondanom, hogy a mi szerencsétlen szegény kis országunk, a mi igazi hazánk: Magyarország.

– *Vagyis szíves-örömest térsz haza?*

– Természetesen.

– *És akkor, ettől a pillanattól kezdve a római kapcsolatokat miként fogod ápolni, ha nem lesz egy hely, a „Triznya-kocsma" terasza, mondjuk, ahol vendégül láthatod a barátaitokat?*

A római Triznya-kocsma teraszán Szabó atyával, Szőnyi Zsuzsával,
a családommal és a római kolónia tagjaival 2005 augusztusában

– Természetesen, akik itt vannak, azok mind nagyon sajnálják, hogy én hazamegyek, és mondják is, hogy ne, hát még ne menjek. De meg kell mondanunk azt is, hogy legtöbben, akik ezt a kocsmát látogatták, a törzstagok, már mind hazamentek, otthon élnek. Mert az ösztöndíjasok az akadémián két-három hónapig voltak csak itt, akiket azért többnyire Matyival mind megismertünk. De megismertük a kiküldetésben, Rómában járó írókat, költőket, művészeket, tudósokat, egyházi személyiségeket, politikusokat is. Így például Juhász Ferencet, a költőt, aki háromszor-négyszer járt itt nálunk, mindig jót beszélgettünk, és megszerettük egymást, de hát ő is otthon él. Tehát mindenki, akit mi itt megismerhettünk annak idején, Weöres Sándortól Pilinszky Jánoson, Huszárik Zoltánon át Rónay Györgyig, vagy Hubay Miklóstól Karinthy Ferencen, Mészöly Miklóson át Szörényi Lászlóig, és mindenki másig, ők mind otthoniak. Tehát az igazi magyar szellemi élet és a magyar műveltség az otthon létezik számomra. De mindig is otthon volt.

– *Meg abban az életben, abban a lakásban, a falon függő Szőnyi-képekben, a könyvtárban, amelyet most még magunk körül láthatunk.*

– Igen, látod, hogy külön polcokon vannak a magyar költők, a magyar nyelvű könyvek. Mindig pontosan tudtuk Matyival, hogy Magyarországon mi történik, naprakészek voltunk, mert szinte mindent elolvastunk, ami megjelent, ami a nemzetünkkel, az otthonunkkal kapcsolatban állt, ami Magyarországon igazán fontos volt. És amikor már lehetett, ’89 után, bizony nagyon gyakran hazautaztunk, egyre több időt töltöttünk otthon: Budapesten és Zebegényben.

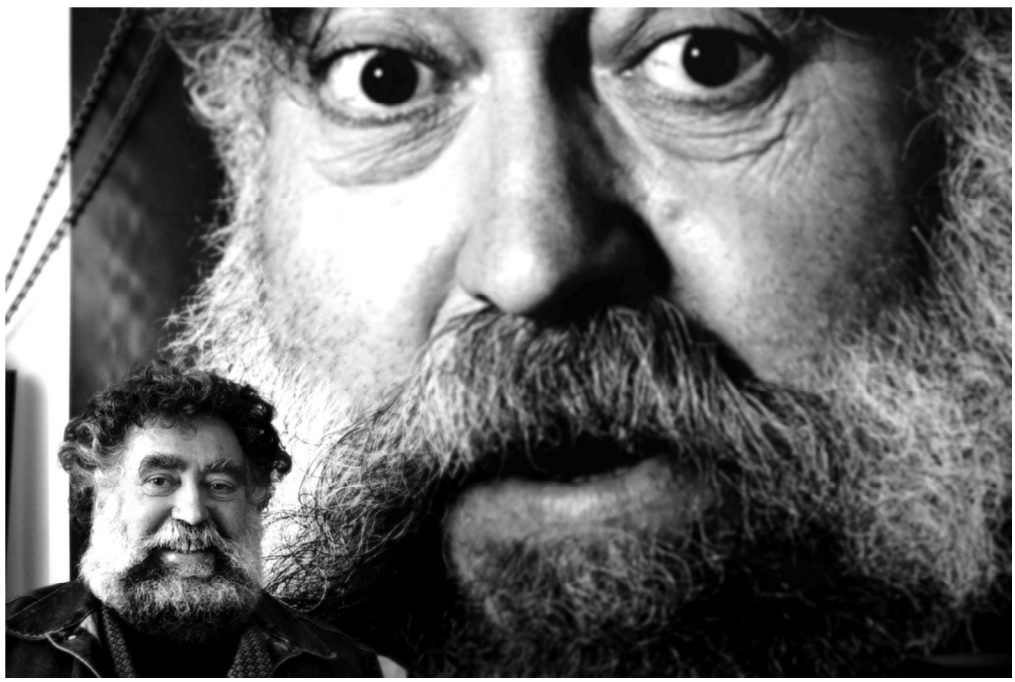
– Római küldetésed tehát lassan lejár. A missziót teljesítetted abban az értelemben is, hogy a könyvszalonotokban Mátyással évtizedeken át népszerűsítettétek az emigráns, köztük a nyugati magyar irodalom legjobbjait. Így jelentek meg nálatok a legfrissebb kiadványok, könyvek is, amelyek a magyar nyelvű nyugat-európai és tengerentúli, a diaszpórában született magyar irodalmat fémjelezték. Tehát a könyvterjesztést is külön vállalásnak tekintettétek a múlt században. Akkor tehát mikor szállsz repülőre, mikor landolsz a Feri-hegyen végleg?

– Úgy remélem, hogy tavasszal tudok majd hazaköltözni, mert ha már a könyveket említetted, itt ez a többezernyi kötet, ezzel valamit kezdenem kell. Úgyhogy az a nagy kérdés, hogy hogyan szállítsam haza az értékeimet. Majd szépen kiválogatom és becsomagolom a könyveimet, persze nem mindet, mert sok van, amiből esetleg dupla példányaink voltak, vannak, meg sok olasz könyvünk is van, ami nem annyira érdekes. És az egésznek egy részét oda szeretném ajándékozni a új rév-komáromi Sellye János Egyetem Könyvtárának, mert azt hallottam, hogy náluk a magyar nyelvű könyvekből nagy a hiány. Szóval most rendezkednem kell. Jövő év tavaszáig, a téli időszakban, ezt talán képes leszek megvalósítani.

– Kívánom, hogy úgy legyen. És köszönöm ezt a dialógust abban az értelemben is, hogy tudni való, az igazi beszélgetések általában nem szólnak „semmiről”. A létünkből azonban, úgy érzékelem, mintha észrevétlenül kicseréltünk volna egy darabkát, valami nagyon lényegeset, s az meglehet, hogy mindennél fontosabb.

– Nagyon köszönöm neked, hogy szóhoz juthattam.

EPILÓGUS

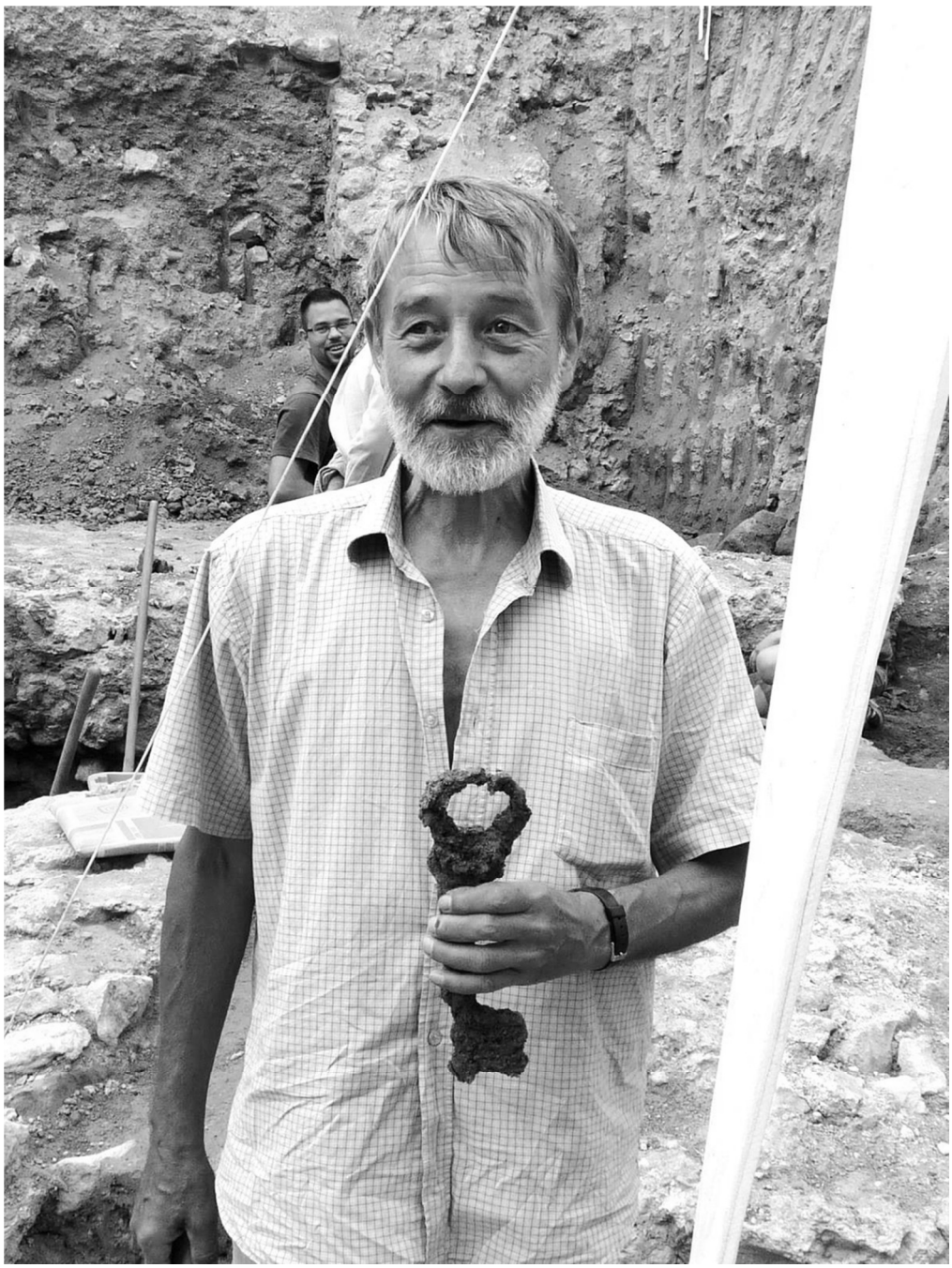
Repetitív fotó: Fekete Pi. & Fehérfarkas

ITT MI MÁR:
/…/

Meghalni se tudunk nyugodtan.
Amikor már megjön a Halál,
Lelkünk vörösen lángra lobban.
Meghalni se tudunk nyugodtan.

Mi mindig mindenről elkésünk,
Késő az álmunk, a sikerünk,
Révünk, nyugalmunk, ölelésünk,
Mi mindig mindenről elkésünk.

(Ady Endre: *Akik mindig elkésnek*)

Boldizsár Péter (1947–2017) a mennyeknek kulcsával

NÉMETH PÉTER MIKOLA

CHÁRON LADÁJÁVAL „A LEJTŐN”

(Montázsolt parafrázis Arany János költeményére)

Boldizsár Péternek odaátra

De jaj, vigyáz rám sok szigorú mester,
Csak vágyam kóborolhat szerteszét,
Míg én magam süket betűkben élek,
Mint Cháron hídjáról leszédült lélek.
(J. A.: A betűk sivatagában című versének záró sorai.)

Nem kellek már úgy a világnak,
Ahogy megszülettem!

Nekem sem kell már úgy, a
Nagyvilág, ahogy eddig volt!

„Száll az este. Hollószárnya
Megrezzenti ablakom.
Ereszkedik lelkem árnya,
Elborong a múltakon.
Nézek vissza, mint a felhő
Áthaladt vidékre néz:
Oly komor volt, – oly zöldellő,
Oly derült most az egész.”

..... Visszahív már elnapolt végzetem.
Isten veled: NAP – ÉJ – VILÁG!
Isten veled, bűnös XX. századom!
Te, aki életre öleltél sárból, napsugárból
Most lázgörbéiden könyörtelenül sodorsz tova
A mennyei teljesség Jeruzsáleme felé.
Tudd meg, én még maradni akarok, itt! Erebosz és
Nüx gyermeke obolos nélkül úgy sem enged át
AZ IPOLY KILENCSZER KÖRÜLFOLYÓ ÁRJÁN, ahol,
Mint bűvös árnyat visz, röpít szitáló ónos esőben,
Zúzmarázó sűrű ködben CHÁRON LADÁJA.

„Boldog évek! – ha ugyan ti
Boldogabban folytatok, -
Múltam zöld virányos hanti!
Hadd merengek rajtatok.
Bár panasszal, bár sóhajjal
Akkor is szám telve lőn:
Kevesebbem volt egy jajjal...
Hittel csüggtem a jövőn!”

Úgy mesélik majd, akik láthattak engem tizenkettes-
Csigolya-törten, kék corsetben, bekötött véres
tengelice fejjel, bezúzott orrnyereggel, hogy hét nap,
Hét álló éjjel siránkoztam törkölyös őrületben,
Lelkem panelkriptájában szorongva, mint
egy mókusodúba szorult vándormadár.

És, mesélik majd azt is, hogy akkor az *„Énekek Éneké”*-re
Megszelídülve, „lehetetlenül szépen” Bernecebarátin át
A *„drégeli rom” nyájas, szép zöld hegy-ormai* felé, lassú Tánc-
Lépésekkel megindulnak a Máj-hegyek szerelmetes fái,
Felhőbe hanyatlanak ifjúságunk égre virágzó topolyái, és
Szép-tevéseinkben annyira elérzékenyülünk, hogy túlvilágivá
Lesz borosan mutáló hangunk is, úgy, mint egy kifosztott
fészkén kesergő fülemüle páré, úgy, mint egy
Víz alatti magányából menekülve hátráló remeteráké.

„Most ez a hit...néma kétség,
S minél messzebb haladok,
Annál mélyebb a sötétség;
Vissza sem fordulhatok.
Nem magasba tör, mint másszor -
Éltem lejtős útja ez;
Mint ki éjjel vízbe gázol
S minden lépést óva tesz.”

Félelmes, hosszúra araszoló, bozontos téli árnyak között
Az AVERNUS KAPUJÁBAN téblábolok, keringek, pörgök;
A HÁROMFEJŰ CERBERUS hiába csahol, ugat, vicsorít:
Nem, nem rettenek meg tőle! Mézes pogácsát dobok
Lábai elé, s a Börzsöny-alji rengeteg bozót-sötétjéből
A fényre, a Magyar-hegy csillagösvényére lépek előle
Meg ……..…!

Nem kell már úgy ez a Nagyvilág,
Ahogy eddig volt.

A világnak se kellek én már úgy,
Ahogy eddig voltam.

A harmadik évezred előterében táncolok, téblábolok.
Elszabadultak a lélek alvilági szörnyei.
A teremtés vér-mosta várfokán kihallgatnám alant, őket,
A játszóterekké tipratott temetőket, s benne törökverő
Jász-kun- palóc őseinket: a dárda élű fűszálak fegyvernökeit
Hogy elmesélhessék végre életük igaz történetét, amit
Évszázadokon át némaságra váltva nem tehettek, mert
Az anyaföldet húzták ki talpuk alól legtöbbjüknek.

És mégis, mintha sírhantjukon ma is volna feszület!

Ég és föld között valakikben, ott ahol Jákob-lajtorjáján az
örökkéva(l)lóság retúrjegyével az Úr angyalai tandem
Tendálnak, s valami Ismeretlen vitálisan lüktet és dübörög,
Szárnyait próbálgatja, miközben, „vérerek sztrádáin"
A feltámadás ígéretével száguldozik a vak-reménység:
– *„Mindig a másik ember hal meg, nem Te!"* –
S szemközt vele a Styx-Ipolyon az alvilág révésze lyukas
Ladikján fáradhatatlanul evez, „csak" evez, hogy lelkeinket
Kihalássza, de minden áron, hogy azután fizetség nélkül is
Bolyongásra ítélve átmenekítse a Túlsó P'Artra, egyszer.

Emmánuel!
Karambolaink
Nap-
Éj-
Egyelősége
ez?

(Bernecebarátinál, 1996. december 09-én, LADA személygépkocsival történt majdnem végzetes karambolom, közúti balestem „ihletére". És majd 20 évvel később, Fekete J. J. felkérésére, Arany János születése 200. évfordulójára, MA ARANYA „játékára", emlékkönyvébe. Vámosmikolában, 2016. szeptember 5-én, Édesanyánk 88. születésnapján a versfolyam lezárva; Bohár András halála tízedik évfordulójára rendezett emlékkiállításon, szeptember 6-án, Bp.-en, a Magyar Elektrográfiai Társaságban felolvasva. Búcsúztatóul elhangzott Boldizsár Péter temetésén Balassagyarmaton, 2017. június 10-én a délelőtti napsütésben.)

Tükörben égek:
báb-test, pillangó-lélek
szárnyszegetlenül.

Burning mirror-death:
pupa-body, butterfly-soul
winging its flight-fate.

(Péter Németh Mikola)

NÉMETH PÉTER MIKOLA

ÉN-IDŐBEN

„Minden nagyság – kicsinység is.
Mert van még nagyobb, vagy ha nincs, lehet.”
(Weöres Sándor)

Ha eljönnek az angyalok – Szalay Ákos fotókompozíciója

A BONIS BONA DISCERE
(Jótól jót tanulni)

Kedves Váciak, bocsássatok meg mind nekem! Ha mégsem, akkor is úgy remélem, hogy nem volt hiábavaló az a törekvésem, amit városunk polgárosodásáért 1983–2000 között a Madách Imre Művelődési Központ, a Madách Rádió és Televízió munkatársaként, majd igazgatójaként tehettem, tettünk kollégáimmal, önkéntesekkel; a Fiesta Színházában és a Madách Gimnáziumban tanítványaimmal; az E(x)kszpanziókon, a Nemzetközi Kortárs Művészeti Találkozókon alkotótársaimmal, a város progresszívebb lelkeivel karöltve. Talán nem hiába írtam és szerkesztettem meg, ha már a *Katedrális* című irodalmi, művészeti és bölcseleti folyóiratunkat nem sikerült meghonosítani városunkban, több mint húsz év távolából, így utólag a Párbeszélgetéseim Könyvét sem, mindannyiunk tanulságára és tanúságára. Ám, mindenekelőtt, azok emlékezetére – Prof. Gánti Tibor, Maklári József,

Molnár István, dr. Rusvay Tibor, Pázmándy György, Sólyom Károly, Szentesi Miklós tanárurakéra; Nagy B. István, Dániel Kornél és Domin Károly képzőművészekére, s a költőkére: Illyés Gyuláéra, Faludy és Vitéz Györgyére, Örvös Lajos íróéra, Illyés Kinga színművészére, és a történész Katona Tamás, dr. Kerényi Ferenc és Csűrös Miklós irodalomtörténész emlékére, Szabados Györgyére a zeneteremtő lélekére –, akik időről időre képesek voltak átlényegíteni jelenlétükkel 20. századi mikrotörténelmünket, városunk szellemi életét. S hogy mennyire volt napi lelki szükséglet az ő jelenvalóságuk, védszellemük a legnehezebb időkben, erre csak akkor döbbentem rá, amikor ők már nem lehettek közöttünk.

Azt sajnos, csak megkésve ismertem föl, hogy valami iszonyatos lelki teher nehezedett és nehezedik azóta is erre a közép-kelet-európai kis városra, Vácra, ahol jelképesen és valóságosan is, úgy lepett el és be mindent a mindegy-szürke cementpor, mint a guanó. Amiről persze lehetett nem tudomást venni, de meg nem történtté tenni egész egyszerűen képtelenség lett volt. Hogy mire és kikre is gondolok valójában? Természetesen a nemes ifjak konviktusából lett hírhedt váci fegyházban raboskodó, éveken át sínylődő lelkekre, politikai elítéltekre elsősorban. Közülük is azokra az európéer ifjakra, akik már az 1950-es években, az ellenforradalommá hazudott ’56-os szabadságharcot és forradalmat megelőző nehéz években a kisváci Teréziánumban írt börtönverseiket *Füveskert* címmel, először 1957-ben Bécsben jelentették meg, majd ugyanott egy évvel később másodszor is közzétették.

Az enyhülés éveiben emigrációjukból egyre gyakrabban hazaérkezők, így 1988-ban elérkezettnek érezték az időt, hogy antológiájukat reprint kiadásban itthon is megjelentessék. A börtönantológia kiadása világra szóló, hősi költői-tettnek számított egykoron, és a közeledő rendszerváltással se vált veszélytelenné. Jól tudta ezt az egyre gyakrabban hazalátogató Sulyok Vince, Thinsz Géza, Tollas Tibor, Vitéz György. És az itthon maradt hűségesek még inkább tudták, közülük is Kárpáti Kamil, Tóth Bálint, Szathmáry György. És természetesen mindannyiuknak tekintettel kellett lennie az örökkéval(l)ókra: Gérecz Attilára és Béri Gézára, a hősi halált halt költőtársakra, akik nem élhették meg a békét és a relatív szabadságot. És azokra is, akik jeleket hagytak a cellák falán, ám akikről józserével alig tudunk valamit, közülük is Hámory Jenőről, Márkus Lászlóról és Péretfy Vilmosról és másokról.

Ha valaki váci létére csak belelapoz a Tollas Tiborék által szerkesztett kötetbe, s azt olvassa: *Látjátok? Éjben élünk, mint a vakok, / Bebádogoztak minden ablakot*, majd azt:

A rádiók csak üvöltsék rekedten
A szabadságot, az ember jogát,
Itt érzi csak befalazott testem
A milliókkal Moszkva ostorát.
S Váctól Pekingig súgják a rabok:
– Ha nem vigyáztok, az egész világon
Bebádogoznak minden ablakot! –

Az egykori Teréziánum, a hírhedt váci börtön „siratófala” 2017-ben

Aki tehát ezeket a sorokat betűzi, azt a valakit minden bizonnyal elfogja a *szeretet tériszonya és kicsinyes aggodalma*, mert ahogy Pilinszky János írta ugyanakkor, ha nem vigyázunk, az egész világ börtönné, koncentrációs táborrá válik. S azzal, hogy a rabtársad *Teleírja a börtönöd falát: / Földig lerombolt kápolnák alatt, / Ma Európát őrzik-e falak,* így ezek a verssorok arra figyelmeztetnek, hogy ma sincsen menekvés. Ahogy eljutottak tudatom mélyéig ezek a súlyos gondolatok, attól a pillanattól kezdve semmiképp sem gondolhattam úgy, a „mindenható” illúzióim ellenére sem, hogy jó helyen járok a világban. Hiszen mint ígéretes helyet választottam magamnak, családomnak a szívnagyobbodásos ország fővárosa és egy a Palócföldről leszakadt Pest megyei, Ipoly-menti kis település, Vámosmikola között ingázva, Vácot. Csak azért, hogy egy emberléptékű, európai szellemiségű kisváros polgára lehessek, ahogy az atyai, száműzött palóc felmenőim a gömörországi Rimaszombatban, s miként az anyai, nemes és nemzetes, törökverő jász-kun őseim, Jászberényben. Eltévesztettem volna a földrajzi helyet, ahol a végtelenség vonatjáról 1972-ben leszálltam? A kérdés persze túlontúl költői.

Faludy György, a világutazó kért meg legutóbb, 1995. márciusa utolsó napjainak egyikén arra, amikor meghívásomra Vácra, a Madách-körünkbe érkezett, hogy mutassam meg neki a váci börtönudvarnak azt a fűvel benőtt szegletét a neogótikus börtönkápolna alatt, ahol a hazaárulás és a kémkedés hazug vádjával szabadságuktól megfosztva Recsket, az Andrássy út 60.-at, Kistarcsa internálótáborát is megjárt baj- és költőtársai Goethéről, Yeatsről, Walt Whitmanról, Oscar Wilde-ról, „ráérő szabad idejükben” a világirodalom remekeiről folytathattak diskurzust. Innen az antológia választott címe is: *Füveskert*. Azon

a szeles tavaszi, borongós koradélutánon, hosszasan álltunk és vártunk Gyurkával – ő ragaszkodott hozzá, hogy így szólítsam megismerkedésünk pillanatától, az 1990-es évek eleji, Mózsi Ferenc nevével fémjelzett csobánkai Szivárvány irodalmi találkozóink óta – a Fegyház bejáratánál, miközben ő fázósan toporgott szokványos, zokni nélkül, félcipőben. Hogy némiképp felmelegedjünk, lesétáltunk a Duna-partra, átnéztünk a túlparti Pokolszigetre, ahol Gérecz Attila a költő, az öttusázó szökött fegyenc, 1954 nyarán, a nagy árvíz idején, átúszta a folyót. A felejthetetlen, olimpikoni teljesítményt egy évvel később *A szökés* című versében meg is örökítette, amiben a börtönfalak asszociációjára Jerikónak, a „bűnös városnak" nevezi Vácot. S megnéztük a közeli, a váciak által „nemes egyszerűséggel" lekőkapuzott, a Migazzi Kristóf váci püspök által Mária Terézia tiszteletére építtetett copf stílusú diadalívet is, ami alatt a császárnő állítólag nem, ám kései utódja, Habsburg Ottó „dalolva" áthajtatott. S persze hiába sétáltunk, várakoztunk kitartóan, majdnem egy órán át, végül mégsem kaptunk bebocsájtatást a korábbi biztos ígéretek ellenére sem a Teréziánumba. A börtönparancsnok, jelezve, hogy tudomása van ottlétünkről, kiküldte az egyik szolgálattevővel Faludy György *Pokolbeli víg napjaim* című könyvét, hogyha erre jár a mester, akkor ugyan már, legalább legyen szíves és „hitelesítse", kézjegyével lássa el az Andrássy út 60-ban, Recsk poklában töltött börtönéveiről írt vallomásait. Ezzel mintha azt üzente volna, ha eddig nem járt még a váci börtön történelmi falai között a poéta, akkor most, a harmadik köztársaság idején se nagyon akarjon belépni oda, nehogy még „véletlenül" a végén bennmarasztalják. Az íróember természetesen udvariasan, a maga méltóságával, tovább toporogva és mosolyogva teljesítette a kérést, s dedikálta az egyébként salátává olvasott börtönkönyvtári példányt. S mint aki jól végezte dolgát, megjegyezte aztán, hogy a *Pokolbeli napjaim után*-t ma szívesebben dedikáltam volna a börtönlakóknak, mert sohasem tudhatja az ember, hogy mi is vár rá a szabad világban. Recsk után rám a hontalanság, a teljes elbizonytalanodás évei vártak, motyogta némi malíciával a költő.

Igen, valahol otthon kell lennünk ebben a globalizálódó világban, ha világpolgároknak gondoljuk magunkat, akkor is. Ezt magam is így érzékelem. De mégis, miért is halogattam Párbeszélgetéseim könyvének kiadását ilyen sokáig? S miért teszem most, lassan két évtized távolából *Személyesség a személytelenségben* címmel, lírai „tényregényként" közzé, olvashatóvá az akkor történteket? Egyrészt azért, mert élettapasztalataim, filozófiai tanulmányaim során, főként Hamvas Béla művei és épp a Karnevál című két kötetes opusa olvasásakor, ahogy ő elindított a szépség-labirintusában, megéreztem és egyre inkább képes voltam megkülönböztetni, hogy ki kicsoda és micsoda. Különbséget tudtam tenni például némiképp Arc és Maszk között, Maszk és Álarc között. Felismertem az ArcMaszkot, hiszen ezt választottam összművészeti gyakorlatként alkotó-társaimmal Kassák Lajosra emlékezve az egyik Ekszpanziónkon. S ami a leglényegesebb, hogy felismertem idővel, hogy az, minden ellenkezésem dacára úgy igaz, ahogy Hamvas írja:
a *„személytelen az Maszk, merő indulat, irreális, alvajárás, aszociális, ateista, karneválba való, feneketlen, rongált"*. És ha a karnevál a tébolyultak mámora, akkor a személytelenség őrület. Nem csoda hát, hogy egy időben őrültnek néztek. De mihelyt valamit személyessé tettem – magamra vettem –, az őrület azonnal megszűnt, a démiurgoszi fantazma, az úgynevezett platóni „kézműves-istent", aki félúton helyezkedik el az ideák világa és az

érzéki világ között, máris aktiválhatta bennem, mert személyes erővé vált, és ezzel a normalitás helyreállt. Ebben a mai ambivalens, normális és abnormális helyzetek közötti állapotokban, amelyekben élni kényszerülünk, magát posztmodernnek hirdető teória egyik kedvelt fogalmává vált a költői személytelenség, amit én elfogadni nem tudok.

Épp a minap *Szepes Erika* irodalomtörténésznél olvasom, aki *Ami biztos a bizonytalanban* címmel írt a Napút folyóiratban pozitív hangvételű, mélyen elemző kritikát *Talán – 77 + 33 Magyar haiku…és…* című kötetemről, hogy, idézem: *„A költő személytelensége némely jeles tudósok szerint annyit jelent, hogy a szerzőnek nincsen köze az általa létrehozott műhöz, mert a mű önmagát hozza létre a nyelvből – más megfogalmazás szerint minden művet a nyelv hoz létre –, a létrejött műalkotásnak jelentése nincsen, hiszen nincsen szerzője, aki jelentést adott volna neki, a jelentést minden olvasó magának hozza létre az olvasási folyamat – a varázsszóként használt recepció – során. A művek csak a nyelvvel és egymással vannak kapcsolatban – újabb varázsszó: intertextuálisak egymással –, s ha nem képviselik a személyiséget, nem személyesek, akkor még erősebb elvárás feléjük, hogy ne merjenek megszólalni egy közösség (nép, haza etc.) érdekében sem."* Majd valahol így folytatja*:* „A költői mű, mint teremtés, egyenértékű az isteni teremtéssel. A teremtésben a költő azonos Istennel – a halandóságban különbözik tőle. Az embert talán megnyugtathatja a teljességben való feloldódás, a személyiségvesztés – hiszen ezt bizonygatják róla évtizedek óta! –, de a költőt nem. Élete végén született versei, Weöres Sándorról állítja, arról árulkodnak, hogy benne is megvolt – s talán a halál felé közeledve még erősödött is – a „nyomot hagyni", illetve, ezt már én teszem hozzá „jelet hagyni" nagyon is személyes, emberi igénye.

Tehát jómagam is ezért döntöttem ezennel a megjelentetés mellett, mert igazságkereső körútjaimon úgy érzékelem, hogy eljött a tisztánlátás, a kitárulkozás ideje, hiszen megettem már kenyerem javát, kifelé ballagok lassan az evilági létből. Bár igaz, egy ilyen döntés mindig veszélyekkel jár, főként egy olyan korban, amikor a jövőkép jobbára valami ellen és nem valamiért fogalmazódik meg többnyire az emberi fejekben, lelkekben. Ám ami továbbra is a kiadás mellett szól, az az, hogy feltehetően mindannyiunknak van már némi rálátásunk az akkor, a 20. században történtekre. De legfőképp mégiscsak azért, ha hihetünk Hamvasnak, és miért ne hihetnénk, mert ma már tudni lehet, hogy sorsunkat el nem kerülhetjük: hiszen *az emberi lélek már jóval a születése előtt megválasztja sorsának helyét, és a helyet a géniuszról ismeri fel.* S akkor talán abban is bizonyosak lehetünk, hogy már jóval a földi létünk előtti időkben eldőlt, hogy térben és időben hol, mikor és kikkel fogunk együtt élni. Egész egyszerűen akár csak lélegzetet venni is a *Lenni vagy nem lenni...* szorításában.

Vácott egzisztálni az ezredfordulón, a Kárpát-medence „öt géniusza" összefüggésében létezni a *gerince-tört Naszály alatt,* amit Petőfi még egészben láthatott: – *Nagyszálnak borszülő hegye. Távolból kékellik felém* – bizony embert próbáló feladat, annak ellenére az, hogy a Dunakanyar páratlan szépsége, a „szívnagyobbodásos ország" metropolisza árnyékában napfényt és harmóniát ígér. A Duna-medence, a Kárpát-haza egyik legpoétikusabb, festőien beszédes szegletéről elmélkedek most, ahogy Cs. Szabó László megállapította honvágyó szeretettel Londonból nézvést. És mégis, itt élni milyen nehéz! Bár igaz, hogy minden nehézsége ellenére mégiscsak van benne valami felemelő-

en reményteljes, vállalható, eleve elrendeltetett, még akkor is, ha az evilági létből kifelé „igyekvő" ember úgy is érzi: majd húsz éve elszelelt, s minden erőfeszítése a mindhiába való erőfogyás volt, s láthatóan a homályába veszett. De legyünk mégis reálisak. Vác Magyarországon a Trianoni, a Bécsi döntések után, ma is az „északi géniusz" emberléptékű kisvárosainak egyike maradt. Ez azt jelenti a Hamvas Béla-i logika, felismerés értelmében, hogy természetközelséggel, bizonyos értelemben vett gyakorlatiatlansággal, laza szociális kapcsolatokkal, provinciális életrenddel, olykor irrealitásokkal és melankóliával terhelt életvitellel, valamint önálló kultúra nélküliséggel megterhelt térség ez a miénk. Vagy mégsem? Jó magam is az „északi géniusz" szülöttje vagyok, Diósgyőrben láttam meg a napvilágot. Nem csak Vácott ismerhettem meg tehát azt a melankolikus életérzést, ami hatott jelenvalóságomra, költészetemre, most már tudni vélem, hogy az egész eddigi életemre. Mert megérkezni a kozmikus egészből palóc és jász-kun ősök valóságos világából, száműzöttként, mégis küldetéstudattal, egy olyan védszellemmel megáldott térség kisebb-nagyobb közösségeibe, mint épp a Dunakanyar, bizony nem könnyű erőfeszítések elé állítja a meghonosodni, a letelepedni vágyót. És különben is, az arculatát, barokk múltját töredékesen, a lelkiségét homályosan őrző Vác, az iparosodó püspöki urbs a szocializmusban nem tartozott az igazán befogadó városok közé, aminek megvoltak a ma már tényszerűen követhető szociológiai összefüggései.Többek között az, hogy a hatalmon lévők évtizedeken át nem hagyták a helyi tudást a maga világában érvényesülni. Ennek elsősorban politikai okai voltak, mint ahogy azoknak a környező falvakból földcsuszamlásszerűen elinduló betelepüléseknek is, amelyek az erőszakos iparosodást és a felgyorsított, egészségtelen urbanizációt szolgálták. Ezeknek a tényezőknek egész életre kiható szerepük volt és maradt. Ha csak időközben az érintett illető meg nem tanult azután vágyakozni, amit a felmenői hagytak rá életrendjükkel, hagyományaikkal, kultúrájukban. Európainak lenni Európában a harmadik évezred előterében téblábolva, most igazán átérezhetjük, a jelnkori népvándorlás idején, hogy nem is olyan egyszerű feladat, főként akkor nem az, ha képtelenek vagyunk természetesen felismerni európai értékeinket saját kultúránkban: a nyelvünkben, a művészetünkben, így például az építészetünkben, irodalmunkban, zene- és képzőművészetünkben, ott, ahol éppen élünk, mert neveltetésünk, vagy épp iskolázottságunk okán nincs meg hozzá a kellő műveltségünk, tudásunk.

Két éven át filozófiát tanítottam a váci Sztáron Sándor Gimnázium jogutódjaként ma is prosperáló Madách Gimnáziumban. A középiskola korábbi épülete a város egykori demarkációs vonalát képző magyar és német városrészt elválasztó, betömött és feltöltött árkon, a püspökké lett Schuszter Konstantin (1817–1899) piarista szerzetesről elnevezett téren, a váci Székesegyházhoz közeli épületszárnyban, a volt papi szemináriumban kapott helyet évtizedeken át. Napjainkban az Apor Vilmos Katolikus Főiskola intézménye működik benne.

A Konstantin tér városunk különös színtere a 20. században, hiszen a váci római katolikus egyházmegye szívében, a Nagyboldogasszony Székesegyház előtt a szovjet hősök emlékműve állt évtizedeken át, mint égre emelet mutatóujj kontraszttal, amit aztán 1989-ben, a rendszerváltoztatásra kész helyi politikai erők, hosszas tétovázgatás után a város bontatott le.

Németh Zoltán Pál fotója: „Történelmi álló képe kontraszttal” az 1980-as évekből

A váci Székesegyház barokk szentélye
a reneszánsz bábos korlátokkal – netfotó

Történt, hogy az egyik filozófiaórán az európai kultúra városunkban való jelenlétéről kívántam beszélni. 1993-at írtunk akkor. Átmentünk hát tanítványaimmal a D. O. M., „Legnagyobb istennek szentelve”, vagyis a Deo Optimo Maximo épületébe, hogy ott tény- és tárgyszerűen, korszakolva láthatóvá váljon mindenki számra európai kultúránk sokféleségének egysége, harmóniája. Így a reneszánsz (Báthory Miklós (1435?–1506) Mátyás király püspöke váci kápolnájából átmentett, s szentély rekesztőként beépített bábos, virágos kőkorlátok; a barokk Maulbertsch-kupola freskói, Vizitáció című főoltárképe, ami azt a pillanatot ábrázolja, amikor *Szűz Mária áldott állapotban látogatást tesz Szent Annánál,* ezért aztán majd 170 évig, a mű teológiai összeegyeztethetetlenségére hivatkozva, Migazzi elrendelésére, Johann Martin Schmidt (1718–1801) osztrák festő Golgotát ábrázoló jelenete fedte, takarta el a hívek elől a főoltárfreskót; a klasszicizmus (Isidore Canevale, 1730–1786), Franz Anton Pilgram (1699–1761) módosított terveire,

késő barokk alapjaira épített, kubusokból álló templomfalai; a boltíves, román stílusjegyek (az altemplomban Molnár C. Pál modernkori Szent József oltárképével) egymást kiegészítő formavilága és formagazdagsága.

A monumentális épületegyüttest, amit Migazzi Kristóf Antal (1714–1803) bécsi érsek váci püspöksége idején a klasszicizáló építészet egyik francia–olasz származású mestere, a már említett Isidore Canevale tervei alapján, mondhatjuk úgy is, hogy avantgárd tettként, 1763–1777 között, a forradalmi francia építészettel szinte egy időben váci építőmesterekkel valósíttatott meg. Ahogy beléptünk a nagytemplom fénnyel pásztázott korinthusi oszlopcsarnokába, elolvasva a főoltár fölötti: *„Deo Servatori Sacrum: A. MDCCLXXIV",* hangsúlyos: „Megépíteni és megőrizni" gondolatát, megkérdeztem tanítványaimat, hogy ki járt már itt, ebben a fenséges és megszentelt térben?

A Szent Jobb fogadása Vácott, 1938-ban, a Székesegyház előtti Konstantin téren – netfotó

A válasz megdöbbentett. A nagy létszámú, majd negyvenfős negyedik osztálynak még csak az egynegyede se lépett be középiskolás évei alatt a Székesegyház előterébe, pedig a nebulók, szinte, nap mint nap az iskolából jövet-menet elsétáltak a templom bejárata előtt. Hogy mégis miért, „csak" velem voltak képesek megtenni ezt az egyetlen-egy, ám annál fontosabb lépést az akkor épp érettségire készülő diákjai? Ezt így utólag mélyreha-

tóan, már kár is lenne elemezni, hiszen hozzátartozott a korszak „erős” materialista szemléletéhez az is, hogy a klerikális múltról, a filozófiaórákon kívül, jobb volt nem beszélni. Ám ha mégis, akkor így átbukdácsolva a harmadik évezred küszöbén, az egyik szülői, tanítói és poétikai parancsolat, amit Pilinszky Jánostól Párbeszélgetéseim Könyve mottójául választottam, a 21. századra méginkább érvényes, hogy:

Arra figyelj, amire városod,
az örök város máig is figyel:
tornyaival, tetőivel,
élő és halott polgáraival.

Ez a költői *Intelem* a jövő generációira nézve ma is kivételes erejű üzenettel bír, ha van, aki megerősítse, a legnehezebb időkben is beszéljen róla. Másokkal ellentétben Vácnak városában jól tudta ezt Fördős Attila, a város polgármestere, aki a gondolatot társadalmasítva, az első világháborús emlékművet visszaállította egykori helyére, a Március 15 térre, és a háborúk hősi halottjainknak emléktábláját a fehérek temploma oldalfalán helyeztette el, az ókori hellenisztikus kor szophoklészi üzenete értelmében: az utókor főhajtása kegyelettel, kötelezően kijár azoknak a hősöknek, most és mindörökké, akik a 20. század kataklizmáiban életüket áldozták hazájuk szabadságáért. Ha a felnövekvő nemzedékeknek hallásuk lesz, hiszen Vác iskolaváros, úgy ifjúi érzékkel meg is értik a morális üzenetet, különösen egy olyan helyzetben, ahol eléggé el nem ítélhető módon mind a mai napig nem szembesültünk őszintén, avval a megmásíthatatlanul felelőtlen, elszomorító ténnyel, hogy 2004–2006 között Vác középvárosi római katolikus temetőjét, voltak, akik felelőtlenül lebuldózereztessék, a földdel tegyék egyenlővé. Hogy miért? Azt azóta is csak találgathatjuk. Feltehetően a sorozatos, rosszabbnál rosszabb urbanisztikai döntések következtében történt mindaz, ami megtörténhetett: a tanácsi időkben a temetőn át jelölték ki a 2-es út nyomvonalát, ez volt az első hibás döntés. A másik, hogy amikor

már egyértelművé vált, hogy mégsem az előre kijelölt helyen vezet majd át az épülő út, akkor sem függesztették fel a temetkezési tilalmat. Majd harmincnyolc évvel később ahelyett, hogy kegyeleti emlékparkká nyilvánították volna a város legkorosabb temetőjét, miként azt korábban tervbe vették a tulajdonosok és a város első szabadon választott önkormányzati képviselői is a kulturális bizottságában, melynek jó magam is tagja lehettem, végül is a későbbiekben a végzetes felszámolás mellett döntöttek az illetékesek. De mégis miért? Kinek, kiknek állt az érdekükben, hogy a nyilvánvaló haszonszerzésre szándékával a multiknak játsszák át ezt a szentföldet? Azon az áron, hogy a város történelmi múltjának egy létező, műemlékvédelmi szempontból nagyon is fontos darabját semmisítsék meg, kegyeletsértően. Többek között a középvárosi barokk kori temető Miltényi-kápolnáját, a 150 második világháborúban elesett német katona sírkeresztjét, ahol mindig égett gyertya mindenszentekkor és halottak estelén.

Ezt a misztikus képet éjszakánként a saját szememmel láthattam éveken át, a munkából hazafelé bandukolva Deákvárra, addig, amíg nem exhumálták, s el nem szállították anyaföldjükre, Németországba hősi halottjaik földi maradványait a németek. A Borovi- és az Althann-feszületek egyedi művészi darabjait, ha minden igaz, akkor „részleges műemlékvédelem" címén a plébános kérésére bementették a Deákvári templom udvarára. De nem kímélték a város történetírójának, Tragor Ignácnak (1869–1941) és családjának kettős síremlékét sem.

Hasonlóképp nyoma veszett a váci születésű Argenti Döme (1809–1893) orvos, a hasonszenvi gyógymód, a homeopátia magyarországi úttörőjének fekete, aranybetűs márványkövének, valamint Kassai Vidor a híres komikus-színművész, Jászai Mari férje síremlékének.

És több más neves váci család sírboltját se kímélték meg a barbár kezek, köztük a Décsi Borbély család kriptáját, a Gajáry és Reitter családok nyughelyeit. És még az ártatlan Égető Jánoska sírkeresztjének se kegyelmeztek, aki egy napot élt mindösszesen, 1944-ben, az ő fellobbanó emlékét se voltak képesek tiszteletben tartani.

És ami már az abszurddal, az emberi butasággal sem minősíthető, az úgy és annyira érthetetlen számomra. Hiszen ha máshol nem is, hát az általános iskolában a „barbarizmus lovagjai" csak tanultak Landerer Lajos (1800–1854) személyéről, aki a Landerer és Heckenast nyomda és kiadóvállalat közismert tulajdonosaként, 1848. március 15-én, cenzori engedély nélkül hagyta jóvá a „Mit kíván a magyar nemzet" 12 pontjának, valamint Petőfi Sándor Nemzeti dalának a kinyomtatását. Hogy holtában, ennek az embernek se tartották tiszteletben a történelmi személyiségét – obeliszkjét gyalázatos módon megsemmisítették –, az egész egyszerűen az egész 20. szádunkat eszmerengetőn jellemzi. Hát ki érti ezt!? Kérdezzük egymástól, azóta is, mert napjainkban, ha arra járunk, jól látható, hogy egy üres, rácsokkal elzárt, gazos telek tátong a deákvári lankák, a váci rózsadomb hajlatában, mert, az ismeretlen új tulajdonosok képtelenek eldönteni, hogy lakóparkot, vásárlóközpontot avagy valamilyen depót építsenek-e a volt temető helyén. A helyzet, köztünk legyen mondva: krimibe illő. A történtek egyetlen pozitív fejezete, hogy a Középvárosi római katolikus temető tőszomszédságában lévő Izraelita temető épségben megmaradt, mert az újjáalakult váci zsidó hitközség tagjai őseik megszentelt földjét nem hagyták megbolygatni, feltúrni, meggyalázni.

A váci zsidótemető rendbetétele a múlt században – netfotó

A váci zsinagóga a restauráció időszakában az 1990-es években – netfotó

Olyannyira nem, hogy az elhanyagolt sírkertet rendbe hozták, történelmi „tanösvényeket” építettek a híres zsidó személyiségek nyughelyeihez: az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hőseihez, a munkaszolgálatosok emlékhelyeihez, a földbirtokosok és gyáriparosok parcelláihoz, Oberländerek, híres rabbik, hitközségi elöljárók sírhelyeihez, így alakították át, nagyon helyesen, Regionális Holokauszt Emlékparkká a Középvárosi temető melletti területet. Majd 2014-re oktatási-vallási-turisztikai központtá nyilvánították Vácott, az Oberländer tér 1. szám alatti területet. Így kell ezt csinálni, kedves váci polgártársaim! Van mit megtanulni azoktól a történelmi felekezetektől, amelyek nem tévesztik szem elől a parancsolatot: *Ha tudni akarod, hogy egy nemzedék, a nemzet mennyire becsüli a múltját, nézd meg a temetőit, a templomait, az emlékhelyeit*.

Ezt vajon nem tudják, tudták a történelmi keresztény és keresztyén egyházak képviselői, papjai, hívei? Hiszen ugyanott, az út másik oldalán, a ’90-es években először az evangélikus temetőt számolták fel, amin ma már, többek között az Ivánka család síremléke helyén is, több szintes lakóház áll. Meglehet, hogy ennek mintájára 2005-ben következett be a város legrégebbi temetőjének, a Középvárosi római katolikus temetőnek a végzete, mikor is Deákvár akkori főtisztelendő plébánosa, visszaélve isteni küldetésével, egyházi megbízatásával, mint valami közönséges telket „értékesítette” a temetőt. Istenem, de, hogyan!? Úgy, hogy világra szóló botrány támadt a megvalósításból. És!? Még az sem „segített”, mert ki gondolta volna, hogy felszámoláskor kegyeletsértő, szörnyű módon az emberi földi maradványokat, a csontokat, az összezúzott sírkő-tömböket tonnaszám Sződligetnél a Dunába szórják. Az Esztergom és Budapest között sétahajózók látcsövükön át vették észre először az elborzasztó látványt, a törmelék alól előbukkanó csontvázakat, emberfőket: halálfejeket, csigolya darabokat, összezúzott medence-, kar- és lábszárcsontokat. Elképesztő, de ez történt! A temető felszámolását vállaló láthatatlan „jótét lelkek”, az úgynevezett multik ennyit, úgyszólván semmit sem valósítottak meg a megvételkor vállalt kötelezettségeikből, az egyház képviseletének írásban is beígért műemlékvédelemből. A felelősök persze azóta is kerestetnek, ám „láthatatlanná váltak”, nincsenek.

Fehérek temploma külső-belső restaurációja után 2017-ben – Fotó: mikola

Kétségbeejtő, hogy mindez megtörténhetett egy, a korabeli írások szerint Szent István királyunk által alapított püspöki városban, melyet Géza király és László herceg kegyelme emelt az égiekbe, a győztes Mogyoródi csata mítosza értelmében is.

A történelmi múltunkkal, az emlékeinkkel, a halottainkkal szembeni erkölcsi viszonyunk, felelősségünk a globalizálódó világunkban mintha a semmibe veszne, mintha egyre inkább zsugorodna, és aztán meg szakadozna is, mint ama védőpajzsként szolgáló szamárbőr a hátunkon, idővel amnéziát okozva. Polgári felelőtlenségünk, az elmúlással, a halállal való ambivalens viszonyunk egyre virulensebbé, betegesebbé vált a múlt száza végére. Hiszen, még jóval a Középvárosi temető felszámolása előtt, mint ahogy már említettem is, 1994-ben irgalmat nem ismerő módon „vermelték” ki a domonkos rendiek templomából, a múlt századok hajlékából, a váci Fehérek barokk temploma két lefalazott kriptájából a 250 éve végső, békés nyugodalmukat remélő váci polgáraink 262 festett koporsóját is, vele együtt a természetes módon mumifikálódott földi maradványaikat. De miért is? Nem lehetett volna a nyughelyükön hagyni az elhunytakat? Dehogyisnem! A világot lehetett volna Vácra hívni általuk.

Egy, a megszentségtelenített váci múmiák közül – Fotonet

De semmi sem úgy történt, elsősorban az anyagiakra hivatkozással nem, ahogy azt az ember ép ésszel reméli. A feltárás „eredménye” az lett, hogy a

szó szoros értelmében, mint valami megkésett hagyatéknak vagyontárgyait szét- és elosztották a leletegyüttest a szaktudományok, a muzeológia és az orvostudomány képviselői között, hogy ki-ki a maga területén elemezhesse, agyonvizsgálhassa, mint valami talált tárgyat a mumifikálódott tetemeket. Így váltak kísérleti és kiállítási tárgyakká felmenő lelkeink, közülük az egyik „főszereplő"az Orlovits család lett, múmia-projektként, kegyeletsértő módon tették közszemlére a tuberkulózisban elhunyt idős nagymamát, középkorú lányát, vejét és kiskorú unokáit, azt elemzgetve, hogy vajon a legidősebb test milyen ellenanyagot volt képes termelni ahhoz, hogy évtizedekkel túlélje családtagjait. S a lánya és az unokák szervezetéből vajon milyen immunanyag hiányozhatott a gyógyuláshoz.

Amikor a Magyar Természettudományi Múzeumban először megláttam a kiállítást, a kiállított tetemek között egy váci illetőségű apácának az újra beöltöztetett földi maradványait, akkor Vörösmarty Mihály könyörtelen, már-már elnémított igaza jelent emlékezetemben: *Hiába minden: szellem, bűn, erény; Nincsen remény! (...) Az emberfaj sárkányfog-vetemény: / Nincsen remény! nincsen remény!* De ezzel a megállapítással, sajnos még nem ért véget az ámokfutás: 2010 júliusában, mint úgynevezett „világszenzációt" Los Angelesben, a kaliforniai tudományközpontban állították ki a váci polgárainkat. Miközben a helyüket urnás temetkezési helyként értékesítette a katolikus egyház. Így kell ezt csinálni egy európai, püspöki városban!?

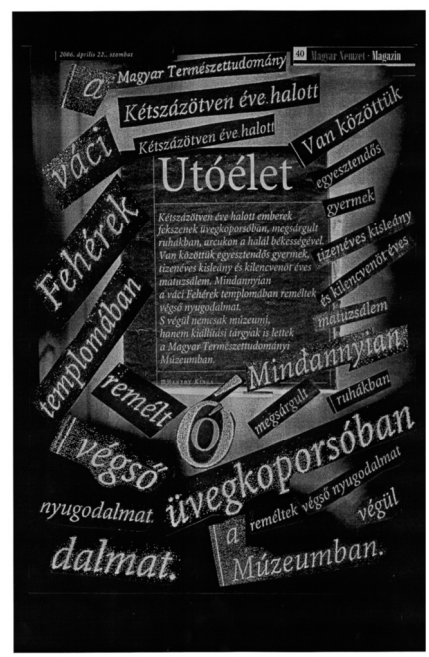

A barokk kori földijeink földi maradványainak töredékeit pedig *Memento Mori / Emlékezz a halálra* címen valakik itt „felejtették" nekünk, leendő váci polgároknak, lemenőinknek, egy dohosodó pince fenekén. De hogy ne tűnjek végképp a Tragor Ignác Múzeum munkatársaival igazságtalannak, mert szeretetreméltó személyes ismerőseim is vannak közöttük, nekik köszönhetően a „maradék" kriptaleleteket „maradandóan", ma is láthatóan szépen rendszerezték, installálták, talán azért is, hogy időről időre szembesüljünk avval a 20. századvégi botránnyal, amit meg kell vallani, hogy egész egyszerűen tehetetlenül hagytunk, hogy megtörténjen velünk.

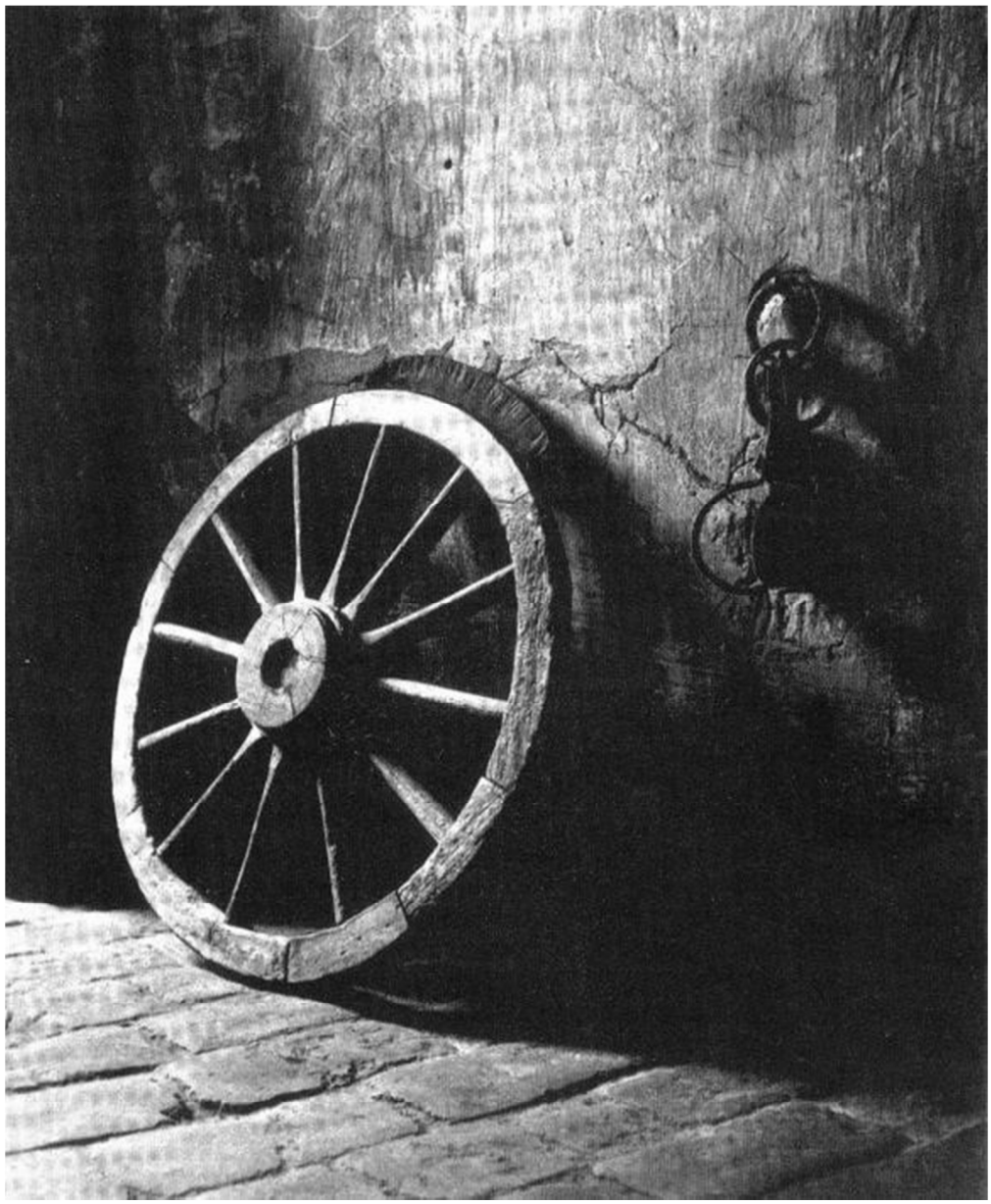
Nem protestáltunk, nem tiltakoztunk időben**.** Nekem is „csak" egyetlen tiltakozó gesztusra, vizuális költemény megírására futotta az akkori energiáimból. Nem kiáltottam az égre, felháborodva, a feltámadás hitével, hogy hagyjátok békében nyugodni halottjainkat. Mintha hallgatólagosan elfogadtam, elfogadtuk volna azoknak az ellenérdekelteknek az „észérveit", akik a tudományos gondolkozásra, a gazdaságosságra, meg más egyéb körülményekre hivatkozva a halál legyőzésére, az öröklétre tették fel az életüket. Pedig azok a kevesek idejekorán beláthatták volna, hogy örökké élni, azon túl, hogy abszurd helyzet teremtődne, talán még nehezebb, még elviselhetetlenebb, mint eltűrni, végső fokon elfogadni a végkifejletet, még akkor is, *ha az élet*, Pascal szavaival, egyébként meg *halálig*

tartó agónia. Ezen a mélyponton az volna a helyes, ha gondolkodásunk homlokterébe újra a művészetek kerülnének, de legfőképp a költészet e tárgykörben ihletetten megvallott „kisigényűsége", annak keresztényi felismerése, hogy nem a halált, mint olyat kell meg nem történtté tenni, eltörölni, hanem egész egyszerűen örökkévalóságunk hitével fel kell tudnunk készülni életre szólóan halandóságunk értelmére. A halál valójában nem tér és idő büntetése, ahogy azt Pilinszky János írja valahol, hanem térbe és időbe ágyazottan, a világ irgalma. Erre a segítő könyörületre alapozhatjuk a közeli és a legtávolabbi jövőnket. Ezért is tartottam fontosnak Párbeszélgetéseim könyve epilógusaként, egy rövid váci helyzetképet adni a ma még klasszikus értelemben aligha létező polgárságunkról, arról a közegről, amelyben élni kényszerültünk, és élünk ma is. Mert kicsoda valójában ma a váci polgár?

Úgy látni, hogy ő az a halandó, aki érvényesülni akar, de minden áron, a gazdaság, a pénz mindenhatóságát szembeállítja a világ, a „Mi világunk" humanizálhatóságával. S ugyanakkor érvényesülése terhe alatt képtelen felismerni üdvözülése fontosságát, boldogulása isteni lényegét. Polgárnak lenni, emberi minőséget, mindenekelőtt az ősök tiszteletét, de legfőképp a hagyományaink megőrzését, s új hagyományok teremtését jelenti. A polgári tradíciókhoz pedig Vácott is hozzá kellene, hogy tartozzon a kellőképpen megalapozott európai keresztény antikvitás, görög–római–judeo–keresztény műveltség, ami az európai paideia kialakulását a késő ókortól befolyásolta. Napjainkra a személy és történelem viszonya alapjaiban is megsemmisülni látszik, vagy legalábbis átalakulóban van, mert tévedés azt hinni, hogy a műveltség azonos az informáltsággal, a tájékozottsággal, a korlátlan birtoklási vágy kielégítésével. Az ugyanis, bárki bármit is mond a gazdaság mindenhatóságát hangoztatva, ma is a klasszikus humanista hagyományokon alapszik, ami együtt kell, hogy járjon a történelmi múlt, a művészetek, a zene, az irodalom, a tudományok elmélyült ismeretével és szeretetével. Ennek hiánya oda vezet, ahol épp most tartunk Európánkban, a 21. század második évtizedében: bizalomvesztéshez, erkölcsi válsághoz, létromláshoz. *A válság bennünk van!* Ebben is, mint annyi minden másban, bármennyire is tiltakozunk, végső soron Hamvas Bélának lesz igaza. Mert egyszer igazán, végre-valahára életreszólóan el kellene már fogadni, hogy a jövőnkben rejlik a jelenünk, a múltunk mindaddig, amíg végképp el nem múlunk.

Mit is tehetnénk, minthogy hiszünk abban, hogy kozmikus lény volt és lesz újra az ember, hiszenTeremtője betölti az eget és a földet. Most és mindörökké. Bízzunk a Szentlélek mindenséget átlényegítő fényében, erejében, küldetésünkben, a föld végső határáig, minden időkben megerősítve: „ki mindeneket összetart, annál van a Szó értelme".

Kocsis Iván: Kerék és bilincs

NÉMETH PÉTER MIKLOLA

Az Úr imája 2000-ben

az emberek elhagyták Istent,
most Isten hagyja el a világot.
(Babits modern próféciája)
ez az a föld, amit Isten elhagyott
(Pilinszky János)
…az Isten meghalt!
(Nietzsche)

Mi Atyánk, aki ma nem velünk,
aki, ma nem velem, – úgy lehet
a mennyekben is ellenünkre vagy!?
így nem szállhat alá a te orcádnak országa;
mindazonáltal legyen a te akaratod szerint,
és szenteltessék meg a neved is;
jöjjön el végre jóságodnak ígérete,
miképpen a földiekben,
azonképpen az égiekben is.
Mindennapi kenyerünket add meg nekünk;
és bocsásd meg a mi **f é l e l m e i n k e t**,
miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk jövőknek,
s ne engedj minket a rosszba, a kárhozatra,
de őrizz meg a jóra, igazra;
és ne vezess minket a **s e m m i b e**,
de szabadíts át a **m i n d e n s é g b e :**
– mert te vagy az az erős és igazságos,
aki most és mindörökké megteheted.
Ámen.

UTÓHANG ELSŐ OLVASATRA

Igen sokféle módon hasznosítható olvasáskor Németh Péter Mikola kötete. Először is hozzásegít a szerző, illetve a szerkesztő vagy a riporter vagy a kérdező vagy a beszélgetőtárs szerepében feltűnő költő jobb megismeréséhez. Hiszen olyanokat választott ki társul, akár folyóiratba készült cikkről legyen szó, akár televíziós vagy rádiós beszélgetésről, akár az ez utóbbiak alapján készült esszékről, illetve eszmélkedésekről, avagy olyan dialógusokról, amelyek összefoglaló jellegüknél fogva portré-interjúnak tekinthetők, és magukba foglalják mindazokat a témaköröket, amelyeket a korábbi ciklusok elkezdtek feszegetni. Abban a sorrendben próbáltam rávilágítani a szerző-szerkesztő módszerére, ahogyan ő ciklusokba szerkesztve megalkotta a kötetet.

Hozzunk egy-egy példát a dialógus-fajták jellemzésére. A *Spirál* című, „eszmélkedéseknek" minősített első ciklus két darabot tartalmaz, az első a Hubay Miklóssal, a hat éve elhunyt íróval és professzorral készített életinterjú, a másik pedig Kerényi Ferenccel, a sajnos 2008-ban hirtelen betegségben szintén elhunyt irodalom- és színháztörténésszel készült beszélgetés (*Madách, a lírikus*). Összekapcsolja őket az, hogy Hubaynak igen nagy tapasztalata volt a magyar kultúra külföldi megismertetésében firenzei professzorként és színpadi szerzőként egyaránt. Kerényi viszont azt boncolja, hogy Madáchnak miért jutott sorsul az a különös befogadottság, hogy ő az, aki Petőfi mellett egyedüli magyar íróként, mégpedig a *Tragédia* miatt egyműves szerzőként mindenhol ismeretes, hiszen szinte minden nyelvre lefordították és folyamatosan játsszák, lírai költészetét viszont még itthon is alig ismerik.

A Kerényivel folytatott hosszú és rendkívül izgalmas beszélgetésnek az a legfőbb tanulsága, hogy egyrészt Madách egyáltalán nem egykönyves és nem egy műfajú szerző, lírai költészete felér a kortárs nagyokhoz, néha még felül is múlja őket. Másrészt pedig, hogy ha a magyar kultúrpolitika nem gondoskodik olyan nagyságrendű költők külföldi megismertetésével, tehát folyamatos fordításával és kutatásával, a nemzetközi hungarológia legjobb műhelyeinek életben tartásával és programmal való ellátásával, mint mondjuk Balassi, Zrínyi, Arany, Ady, Babits, Kosztolányi etc., akkor ezt a munkát soha senki nem végzi el a magyar illetékesek helyett. Nem szabad várni a sült galambra, mert hiszen még rántotta formájában sem készíti el nekünk senki. (A beszélgetés elkészülte óta – szerencsére – van jó példa: például Balassi kiváló és hamar népszerűvé vált orosz fordítása.) Hogy a szerkesztő kiváló kérdező, azt természetesen elősegíti az, hogy nagyon szereti és ismeri a lírikus Madáchot is, ezért Kerényiből ki tudott hozni olyan következtetéseket, amelyeket egyébként ő le sem írt, csak néha a Színművészeti Főiskolán tartott óráin fejtegetett.

Az *Új Uránia* címet viselő, tévés beszélgetéseket tartalmazó ciklus utolsó darabjából (*„Az ember itt kevés a szeretetre"*) Németh Péter Mikola újabb erénye derül ki: úgy tudja megszólítani talán legkedvesebb költőjét, Pilinszky János költészetének rejtelmeiről Pilinszky hajdani, egyik legjobb barátját és kétségtelenül talán legjobb ismerőjét, Jelenits Istvánt, hogy ő maga, a kérdező is választ kap néhány alapvető kérdésre, amelyet a Pi-

linszky különleges és állandóan a némaság határán játszó metaforanyelve fölvet minden elmélyült olvasónak. De egyúttal a műsor hajdani nézői, illetve az írott változat olvasói egyrészt megismerhetik Jelenits István jóvoltából a költő esszéinek és tanulmányainak gondolatvilágát, amelyek az életmű összefüggésében a legkevésbé sem tekinthetők újságírói melléktermékeknek, sokkal inkább kulcsnak a versek világához. Másrészt a nézők-olvasók igen tapintatosan beavatást nyernek a Pilinszky-filológia legezoterikusabb kérdéseibe is, úgy, hogy egy percig sem érezhetik azt, hogy tudóskodnak velük. Míg az előbbit, Madáchról szóló beszélgetést külön motiválta, hogy a drámaköltő hajdan a váci piarista gimnázium diákja volt, tehát köze van a helyi, váci szellemi közösség kialakulásához, addig a kérdező költő Jelenitscsel folytatott beszélgetését lezáró *(helyzetjelentés)* című verse tömören foglalja össze azt a semmilyen, más hatással össze nem mérhető szuggesztiót, amelyet Mikola egész költészetére gyakorolt Pilinszky.

Átugorván sajnos ezúttal – hely hiányában – a harmadik ciklust (*„Vigyázat, humanisták”*), rögtön rátérnék a negyedikre, amelynek címe *„Ecce Homo”*. Legelsősorban az Eötvös-collegista mártírról, Brusznyai Árpád klasszika-filológusról készült interjúra hívnám fel a figyelmet, ahol a szerkesztő beszélgetőtársai Brusznyai collegista barátja, szobatársa, Rusvay Tibor tanár úr és Kahler Frigyes jogász-történész voltak. Azért jó ez a párosítás, mert Rusvay jól ismerte mint évfolyamtárs a mártírt, akit nagyon szeretett, de egyúttal folyamatosan vitatkozott is vele. Nézeteik ugyanis eléggé eltértek: Rusvay akkor nagyjából a népi írók harmadikutas álláspontját követte, Brusznyai Árpád viszont úgy volt kereszténydemokrata, hogy ezt a szót nem használta, de gyakorlatilag számára elválaszthatatlan volt a népiséget mint részelemet magába foglaló demokrácia és a megalkuvás nélküli katolicizmus. Kahler Frigyes viszont, aki a sok-sok helyre szétszórt és részben rendezetlen iratanyagot felkutatta, s így rekonstruálta a pert, illetve a bírói eljárássá intézett politikai kutyakomédiát. Azt mutatta be, hogy a pártközpont vezetői és a helyi bolsevik oligarchák hogyan találtak egymásra a legszebb ÁVH-s hagyományok értelmében, hogy a teljesen ártatlan és sok ember életét megmentő, a törvényességet soha egy hajszállal át nem lépő veszprémi forradalmár tanárból miként faragjanak a nemzetközi bolsevik propagandának is felmutatható, fasiszta-imperialista tömeggyilkost. Egyes történészek szerint a Nagy Imre-per előkészítése során testi fenyítéket nem alkalmaztak. Brusznyai Árpádnál ellenben – noha ráadásul szegénynek még az egyik lába csonttuberkulózisban is szenvedett – a legdurvább kínzásokkal tudták csak a megfelelő „vallomásokat” előhívni, kikényszeríteni.

Tulajdonképpen a Pilinszkyről szóló interjúban már alapul szolgált bűn és hit, azaz vétek és megtérés vagy üdvözülés kettőssége, lehetősége vagy lehetetlensége. Az *„Ecce Homo”* ciklusban olvasható, Pázmándy György piarista tanárral, a váci újraalapított piarista rendház főnökével készített interjúban, ami pontosan ugyanezt a fonalat veszi fel újra és ismét, hiszen témája a liturgikus év fekete vasárnapjának szimbolikus értelme, illetve a tékozló fiú evangéliumi parabolája. Németh Péter Mikola az elején a témáról magát Pilinszkyt idézi: *„lehet, hogy a Tékozló Fiú története nem történt meg, vagyis nem tény, a farizeusi gondolkodás közkedvelt szóhasználata szerint, de igaz és valóságos, ahogy Isten léte se tény, hanem valóság. A Tékozló Fiú az Újszövetség másik legnagyobb, »kivételes« szentje, a jobb Lator mellett. Ő a másik kivételezett, akinek üdvözülése felől az*

Írás semmi kétséget nem hagyott." Ehhez kapcsolódik a riporter, azaz Németh Péter kérdése, hogy mai fogalmakkal hogyan lehet megközelíteni a tékozló fiú történetét. A piarista Hugo Rahnerra hivatkozva válaszol, *„a nyugati humanizmus nem lehet más, mint keresztény humanizmus"*. Utána pedig a költő további szenzibilis kérdéseire azt fejti ki, hogy igazából nincsen többféle humanizmus, mert hiszen a szűkebb értelemben vett, a reneszánszot előkészítő humanizmus legnagyobb részben ahhoz a patrisztikus késői antikvitáshoz tér vissza, amely már szétválaszthatatlan egységbe olvasztotta egymással Jézus Krisztus, illetve a zsidó vallás és az Ószövetség üzenetét azokkal az elemekkel, amelyeket a görög és római filozófia és irodalom szolgáltatott egy új gondolkozásmód megteremtéséhez. Tehát a reneszánsz humanizmus is keresztény, alapvetően. (Hozzátenném, hogy a 20. század legnagyobb humanizmuskutatója, Eugenio Garin ugyanígy gondolta.) Ennek megfelelően a harmadik évezred humanizmusa is megköveteli, hogy a „tékozló fiak" térjenek vissza az atyai házba. Végül pedig annak a Morus Tamásnak a példáját elemzi, aki az *Utópiá*ban megalkotta talán a világ legtökéletesebb lukianoszi szatíráját, az egész emberi történelem görbe tükrét, majd utána jó katolikusként vállalta a mártírhalált. Ha sokáig is tartott, amíg az egyház le tudta nyelni a szentségnek ezt a lázadó válfaját, végül is 1935-ben szentté avatták, II. János Pál pápa pedig 2000-ben megtette őt az államférfiak és politikusok védőszentjévé.

Végül hozzunk egy példát a *Váci lokálpatrióta* című ciklusból. Ennek páratlanul érdekes darabja a Katona Tamással együtt rendezett ünnepségen, 1998 őszén elhangzott két beszéd, melyek felelevenítik a váci Madách-kör működésének hátterét, ami akkor pont tíz éve nyerte el az önálló jogi személyiségét, és amely a rendszerváltozás előtti értelmiségi egyesülések közül az egyik legizgalmasabb lokális színtérnek számított. (Azért is kellett egyébként újjáalapítani, mert a vesztüket érző helyi későbolsevikok igen nehezen viselték el a Kör működését, és a végén ellehetetlenítették.) Katona Tamás beszédéből kiderül, hogy miként lehetett nem allegorikusan, tehát nem költői nyelven, hanem a történészszakma előírásainak megfelelően reményt ébreszteni akkor, ha egy levert, nagyhatalmak által kivéreztetett szabadságharc két győztes epizódjáról, a váci csatákról beszélünk, az 1849 április 10-i, és az 1849. július 17-i ütközetekről, úgy, hogy mindenki tudja, ezek a győzelmek később, a Bach-korszakban látszólag a semmibe vesztek, holott valójában előkészítették a jövőt, ami csak azért is érvényesíteni tudta a forradalom és a szabadságharc legfőbb követeléseit. Karbantartotta a lelkeket, akárcsak a késő Kádár-korszak ellenzéki értelmiségi szubkultúrája, mivel – hogy idézzük Katonát – *„volt kilátásunk arra, hogy a szovjet jelenlét nem tarthat örökké.* […] *ma már jól látható az is, hogy nem mi, a magyar ellenzék döntötte meg a »működő« szocializmust, összedőlt az magától, úgyhogy szomorúan kell megállapítani, hogy betemetett bennünket a törmeléke."* Így egészében elmondható, hogy minden ellenzéki párt a Madách-körből nőtt ki, a szabadságvágy, a szólásszabadság jegyében. S így ez a Kör, a honi szabadság kis körei közül, egy gyönyörű európai barokk kisváros szellemi műhelyévé vált, ami ráadásul egyik fő szellemi éltetője, kapcsolata a közeli, az anyaországbeli, valamint részben a szomszéd Szlovákiához tartozó Palócföldnek. Nagy szükség is volt, van ma is erre, mert a felvidéki magyar településtömbök közül, az Ipolyon túliak, talán a legsebezhetőbbek.

Ez a fejezet tiszteletadással fejeződik be, amelyben Németh Péter Mikola felidézi Csoóri Sándor egyik Vácott elhangzott korszakos kijelentését, miszerint *a kádári-éra politikai vezetésének, hogy történelmi tudata nincsen, az egészen bizonyos, és a politikai is elvitatható.* Majd két költőbarátjának a Madách-körben elhangzott versét idézi meg, az egyiket Rózsa Endre írta, a másikat Baka István, amelyek okán félelmetes, országos és helyi politikai hadjáratot indítottak annak idején a váci *Madách-kör* és a szegedi *Tiszatáj* ellen. Ugyanott felidézi saját, az *Új ballada* című versét is, amely a váci irodalmi est és emlékezetes találkozó hatására, az ott és akkor, a Madách Imre Művelődési Központban, 1985. április 16-án jelenlévő írótársaknak és körtagoknak ajánlva született. S ami talán a korszellem egyik legpontosabb kifejezője: a szólásszabadság azóta is természetesen és kiolthatatlanul létező óhajának, vágyának:

S e lassú körénk-feketedésben,
csörömpölve hull alá
minden kimondott szó,
minden volt- és most-ige,
– ami nem történt meg;
ami mégis mindig megtörténik:
csönddé sarkítottan
a valóság történelemietlen.

Budapest, 2017. július 7.

Szörényi László

GREGORIÁN – Németh Zoltán Pál fotográfiája

XX. SZÁZADI ÁLOMMARADÉK

(Szüleimhez, fel- és lemenőimnek, képzeletben az elíziumi mezőkön járva)

Apám horkolása felhorzsolja az eget.
Szemem alatt véraláfutás.
Szél lesz holnap – mondta öreganyánk.
…… ……
Szeretni indultam
azóta Úton vagyok
Álmomból kitakarnak a csillagok
Képek riadnak bennem
Ablakunkon
jégvirág-kakast kappanol a reggel
Jász-pendelybe öltöztetne
szemmel
ver
Anyám – Édesanyánk ad rám inget és gatyát
Vállamra az se baj ha üres tarisznyát
Éneket a számra – kalitkába zárva
verdes ősemlékű idő
Időmbe fulladnak a lelkek
akik szerettek
Szemembe homokot hord a szél:
– félelemmé issza látomásaim.
Pecsétes verssel számon
Legendák nyomában járok
Hetedhét országon innen távol
Vágóhídjaink vérvörös zajától
vadvirág zokogású estén
v á g y a i m a t
kerékbetört csöndön tovagörgeti a fény
s ami marad:
mint *„Az Atyának…”* emelt
tenyéren a kenyér
kiszikkadtan – –
madárlátta magányából
felgyorsult szívveréssel
szétosztom köztetek
Pogány hitemből testálok rátok
Fekete szárnyakon fehér gondolatot:
Szeretni indultam – – azóta Úton vagyok…

(Németh Péter Mikola)

„Apák, Nagyapák világgá vert igazával az arcomon… esőcsepp a fegyver”
– Németh Zoltán Pál fotómontázsai: Fellini-idézet (részletek)

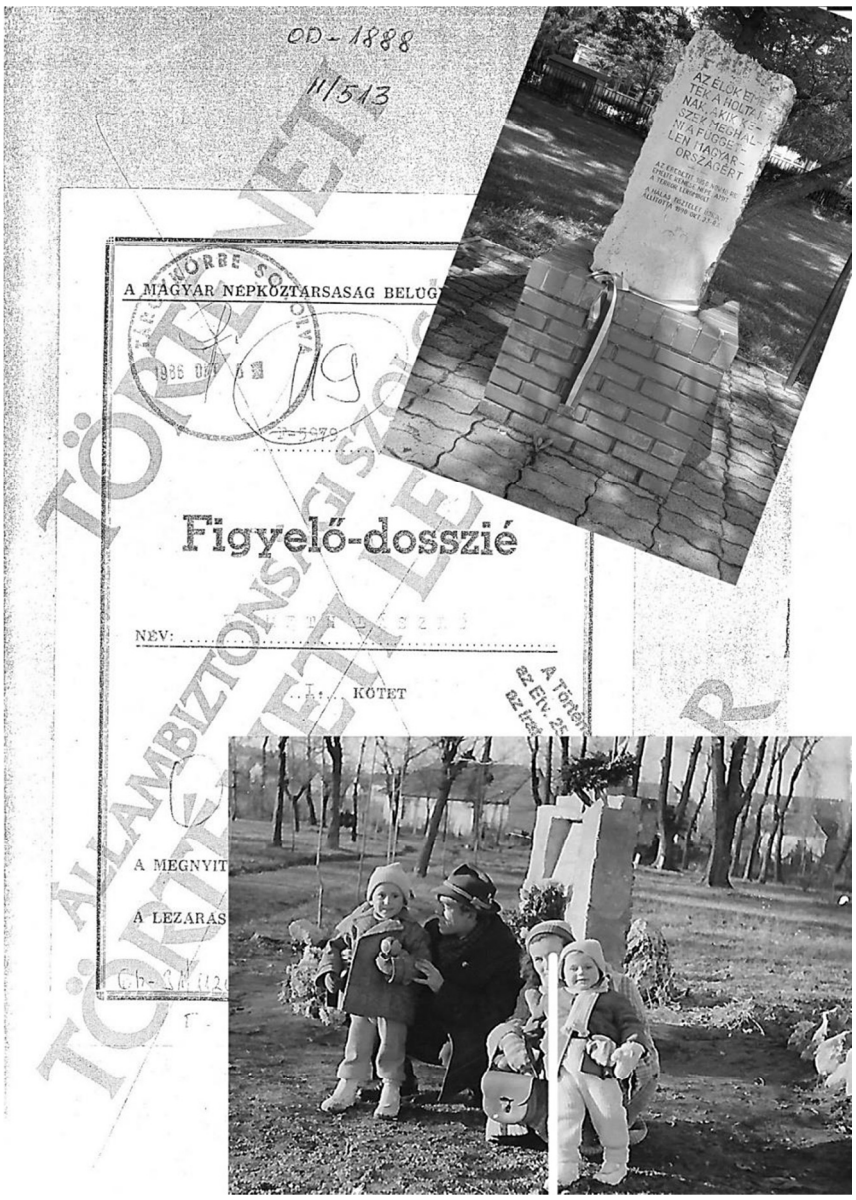
„Ama kései…” Az Atya csurom-fehérben, Tékozló Fia holló-feketében – Egy „Igen” és Egy „Nem”

Magyar skíz ’56 – Lányommal, Zsófával a Németh család kiállítás-performanszán Győrben, 2016 őszén

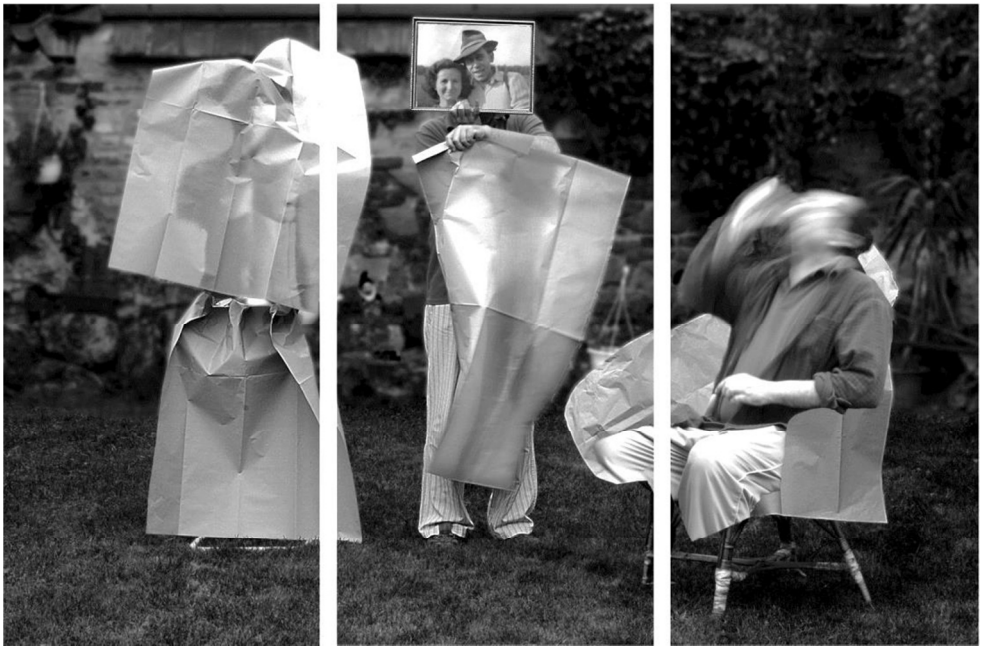

Bali fiammal a Duna-parti lépcsőkön Vácott: „Fokról fokra…” – Fotó: Attila Meenghan

Fent: A rekonstruált emlékmű látható, a hálás utókor 1990. október 23-ra újraállította. Jó apánk, lelkében egy életen át sebzetten, 2017. október 23-án, hajnalban adta vissza lelkét Teremtőjének. Testamentuma, hogy több mint 360 oldalon olvashatjuk a megfigyelői jóvoltából" életünk 20. századi „igaz" történetét. És ez úgy lehet, most még „csak" a kezdet.

Lent: Balatonkenesei családi tablóképünk. 1956 novemberében, a gyógyszertári fiókba formázott '56-os emlékoszlop előtt készült, amit „Az élők emeltek a holtaknak, akik készek meghalni a független Magyarországért" felirattal hirdette a keneseiek olthatatlan szabadságvágyát, amit a terror megsemmisített.

Németh családunk a történelemben: a magyar valóságban, alább, ahogy LAUTREC, persze nem a Henri de Toulouse, mégis, Apánk besúgó barátainak egyike, tenyerén az égbe emel Zoltán öcsém születését ünnepelve – Fotómontázs: Németh Zoltán Pál

A HAZÁÉRT ÉS SZABADSÁGÉRT
1956
A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG NEVÉBEN
AZ 1956-OS EMLÉKÉRMET
ADOMÁNYOZOM
Dr. Németh László
RÉSZÉRE
A NEMZET SORSÁT ÉS TÖRTÉNELMÉT MEGHATÁROZÓ
DICSŐSÉGES FORRADALMUNK ALATT PÉLDAMUTATÓAN
HELYTÁLLT, FOGADJA EZÉRT
A MAGYAR NEMZET KÖSZÖNETÉT
1956. OKTÓBER 23. — 1991. OKTÓBER 23.
Sorszám: № 004177
GÖNCZ ÁRPÁD
A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG ELNÖKE
A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG ELNÖKE

Fent: Magyar skíz ’56, Vácott a 60. évfordulón – ünnepi beszédet mondok október 23-án, a tanár urak: dr. Brusznyai Árpád és dr. Rusvay Tibor emléktáblájánál a Konstantin téren. A kép sarkában, első szavalatom fotója látható, az 1960-as évekből, amikor március idusán Petőfi *Föltámadott a tenger...* című költeményét mondom szorongva, Péterkén.

Lent: Győrben, együtt a Németh család, az apuka, a nagyapa és dédpapa egy személyben: 89. születésnapját ünnepeljük 2016 őszén, kiállítás-performanszunkkal.

LABDAVERŐK

Mátrafüredi „idill”, gyermekemlékezetem az erkélyről lábát lógató
megfigyelő hálójában verdes, 1957 nyarán
Fotó: Németh László dr.

Édesanyánk, dr. Bartal Hilda, kezdő gyógyszerészként, Balatonkenesén

Zoltán öcsémet a nyuszi hozta 1960 húsvétjára, a besúgóink is így jelenetették.
Történelmi lecke csecsemőknek a 20. század magyar valóságáról.

Anyukával, az örökös gyógyszerésszel, 2015 tavaszán Vámosmikolában – Fotó: Attila Meenghan

Önáltatás – Önetetés – Önámítás Isten állatkertjében. Fotó: Németh László dr.

A rimaszombati illetőségű, gömöri, költői palóc-lélek: Németh Lajosné,
született Péter Apollónia unokáival, Pepével és Cirmivel a Mátraaljában
Fotó: Németh László dr.

„Évek-évek, sok-sok évek, miért is hoztok öregséget?”
Kérdezi Póli nagymama egyik versében
Fotó: fia, Németh László dr.

ÖNREFLEXIÓ

Húszévi házasság után Elvált Édes Szüleink az ’50-es évek „fakó-zöld-lóden” korszákában „építkező történelmi romok közül” lépnek elő: Apánk sorsüldözötten, az internáló táborok, a börtön-okozta traumái ráncaival megviselten; Édesanyánk melankóliába hajló jászi derűjével, a kastély falához támaszkodva, maga elé néz, s mint azóta is, elmereng a jelenvalóságon.
A fényképet Németh László dr. készítette a Heves megyei Pétervásárán,
állványról, időzített exakta varex géppel.

Feleségemmel, Köpöczi Rózsával, gyermekeim édesanyjával az Ipoly-táji hazában
Fotó: Fekete István

Bényi rotunda, (10–11. századi körtemplom) a táj-haza szívének, axis mundiának
boldogságos szentjei, a világvégi földek alagsori csöndjéből – Fotó: Köpöczi Rózsa

Jász-kun Anyánk maszkjában

„Valahol Európában” a Mikola Betlehemessel 2017 ádventjén

NÉV- ÉS HELYMUTATÓ

Aczél György 83, 409
Ádám (bibliai) 31, 32, 39, 46, 54–56, 58, 305
Adenauer, Konrád 299
Adler, Alfred 270
Adorno, Theodor W. 58, 64, 194, 212
Ady Endre 31, 35, 38, 40, 44, 47, 48, 82, 107, 112, 162, 182, 187, 193, 198, 208, 217, 223, 224, 228, 261, 265, 267, 273, 302, 327, 380, 381, 385, 403, 433, 457
Afrika 336, 429
Agrippina, Julia Vipsania 37
Agustinus, Aurelius l. Szent Ágoston
Alba herceg 234
Albrecht Dezső 408
Algéria 96
Almási Éva 37
Alsó-Szászország 344
Alsósztregova 27, 29, 46, 60, 344, 418
Althann 448
Althann Mihály Károly, gróf 255
Ambró Ferenc Ignác 61, 321
Ambrózy Ágoston 89
Amerika 51, 82, 83, 100, 102, 173, 190, 195, 198, 214, 322, 325, 336, 381
András Sándor 83
Anglia 198, 259, 296, l. még Nagy-Brittannia
Annus József 303
Appenninek 38
Arad (Románia) 306
Aragon, Louis 387
Arany János 23, 32, 38, 44, 45, 47, 53, 55, 68, 102, 381, 392, 396, 403, 417, 435, 437, 457
Arezzo (Olaszo.) 37
Argenti Döme 448
Arisztotelész 137
Arno folyó 38
Árpád fejedelem 299
Árpás Károly 27
Athén (Görögo.) 76, 325, 394
Auden, Wystan Hugh 70
Auschwitz (Lengyelo.) 58, 59, 64, 194, 212, 332, 414
Ausztrália 430
Ausztria 34, 90, 16, 221, 297
Avignon (Franciao.) 37
Azerbajdzsán 15, 354
Ázsia 199
Nagy László, B. 134, 139
Bábel Balázs 245, 256
Babilon (Irak) 247
Babits Mihály 30, 35, 38, 40, 44, 112, 122, 229, 230, 381, 383–385, 403, 455, 457
Bach, Alexander 308, 459
Bach, Johann Sebastian 10, 127
Bácska 14
Baitz Erzsébet 416
Bajor Gizi 39
Baka István 303, 313, 460
Bakó Annamária 224
Bakony 380
Bakota Árpád 366
Bakucz József 83
Balassagyarmat (Nógrád m.) 60, 437
Balassi Bálint 38, 44, 223, 381, 403, 457
Balaton 134
Balatonkenese (Veszprém m.) 12, 470
Balatonszárszó (Somogy m.) 134
Balatonszemes (Somogy m.) 35, 131, 134
Balkán 114, 115, 252, 372, 377
Bán Márton 322
Banga, gróf 90
Bangha Béla 222, 229
Bánk bán 45, 280
Bánkövi Gyula 232
Bánkuti Ferenc 115
Barabás Miklós 280
Baránszky László 83
Barcelona (Sapanyolo.) 73

Barguzin (Oroszo.) 46
Barsi Balázs 269
Bartal Bálint 10
Bartal család 9, 10, 26
Bartal György 10
Bartal Hilda l. dr. Németh Lászlóné
Bartal István 9, 10
Bartal Istvánné Muhoray Katalin 9
Bartal Lajos, Újszászi Szakállósi 9, 13, 26, 234
Bartal Lajosné Csák Mária 13, 26
Bartók Béla 10, 44, 52, 83, 136, 169, 171–174, 185, 336, 361
Bartóky család 394, 424
Bartóky József 400, 402, 403
Bartóky Magda 427
Bartóky Melinda 394, 400, 402, 427
Báthori(y) Miklós 278, 445
Batsányi János 240, 380
Baudelaire, Charles 48, 224, 230
Bauer Tamás 109
Bazil l. Szentesi Miklós
Beauvoir, Simon de 96
Bébi l. Baitz Erzsébet
Beckett, Samuel 366
Bécs (Auszrtria) 10, 34, 69, 80, 107, 110, 139, 278, 297, 298, 318, 419, 421, 440, 444, 446
Bednarik Anasztázia 269
Beethoven, Ludwig van 35, 234, 237, 243
Békés Gellért 415, 417, 422, 423
Békés m. 79
Békéscsaba (Békés m.) 24, 401
Béládi Miklós 383
Belcourt (Franciao.) 94
Belgium 222, 325, 421
Benedek, XVI. 430
Benelux államok 296
Beneš, Edvard 29
Berda József 397–399, 403
Bergson, Henri 111, 203, 224, 230, 388
Bergyajev, Nyikolaj Alexandrovics 96
Béri Géza 440
Berlin (Németo.) 25, 72
Bernát József 76
Bernecebaráti (Pest m.) 437
Berzsenyi Dániel 38, 381
Bethlen Gábor 69
Bethlen István 107
Bibó István 236
Biharugra (Békés m.) 79
Bíró Dániel 18
Bíró Károly 310
Bíró Károlyné 310
Blaha János 281
Blaha Lujza 279, 281, vö. Kölesi Lujza
Bocskai István 69
Bodrog 408
Bogyai Katalin 415
Bohár András dr. 18, 437
Bohony Nándor 115
Bokros Levente 265–267
Boldizsár Péter 434, 435, 437
Bologna (Olaszo.) 421
Bolt, Usain St. Leo 25
Bordeax (Franciao.) 388
Borovi család 448
Bosznia-Hercegovina 195, 354
Botticelli, Sandro 38
Boudelaire, Charles 422
Borbély Szilárd 58
Börzsöny 394
Börzsönyalja 88
Bőzsöny Ferenc 71
Breton, André 387, 388
Bringsvaerd, Tor Åge 70
Brozsek Béla 346
Brusznyai Árpád dr. 234–243, 305, 458, 468
Brusznyai Margit 237
Brüsszel (Belgium) 222
Buber, Martin 18
Buda 31, 80, 215, 281, l. még Budapest, Pest
Budapest (Magyaro.) 14, 10, 35, 39, 77, 85, 92, 94, 95, 128, 135, 189, 190, 193, 221, 239, 386, 400, 403, 405, 407, 415, 421, 432, 437, 450, l. még Buda, Csillebérc, Pest, Rákospalota, Újpest, Városliget

Buják (Nógrád m.) 379
Bujdosó Alpár 84
Bujtás József 117
Bukarest (Románia) 190
Bulgária 325
Bulyovszky Gyula 296
Büchner, Georg 360
Byron, George 44
Camus, Albert 41, 54, 87, 70, 94, 96–98, 205, 225
Canevale, Isidore 278, 445, 446
Catullus, Caius Valerius 65
Cece (Fejér m.) 384
Cegléd (Pest m.) 108, 214
Chambers, Raymond Wiliems 260
Chardin, Teilhard de 230, 422
Cházár András 322
Chorin, Ferenc 139
Churchill, Winston 198
Claudel, Paul 229, 231, 422
Comói-tó (Olaszo.) 423
Croce, Benedetto 203
Czine Mihály 24, 305
Czippán Katalin 182, 183
Czövek Erna 10
Csák család 13, 14, 26
Csák László 26
Csák Mana l. Csák Mária
Csák Mária l. Bartal Lajosné
Császár (Komárom-Esztergom m.) 79
Csé l. Szabó László, Cs.
Csécsy Imre 139
Csehország 285, 354
Csehov, Anton Pavlovics 411
Csehszlovákia 88, 343
Csélaci l. Szabó László, Cs.
Cseres Tibor 95
Cserhát 372
Cservenák Péter 158, 316, 317
Csesztve (Nógrád m.) 29, 46, 60, 418
Csikász István 287, 292
Csillaghy András 38
Csillebérc (Budapest) 222
Csipes Antal 338
Csizmadia Tibor 366
Csobánka (Pest m.) 64, 79, 441
Csokonai Vitéz Mihály 45, 79
Csontváry Kosztka Tivadar 182
Csoóri Sándor 83, 84, 230, 303, 391, 460
Csorba Simon László 25
Csortos Gyula 39
Csűrös Miklós 380, 383, 440
Csűry Lajos, ifj. 209
Dachau (Németo.) 194
Dálnoki Miklós Béla 66
Damjanich János 299, 301, 307
Dánia 325
Dániel Gyula 190, 191
Dániel Kornél 189, 197, 198, 200, 201, 440
Dankó László dr. 246
Dante, Alighieri 38, 44
Darányi Ignác 401
Daru Gábor 410
Darwin, Charles 285
Dayka Margit 35, 419
De Gaulle, Charles 227
De La Motte Károlyné 53
Deák Ferenc 138
Deákvár (Vác) 182, 326, 448, 450
Debrecen (Hajdú-Bihar m.) 40, 88, 110, 240, 407
Debussy, Claude 164
Décsi Borbély család 449
Degré Alajos 292, 306
Dél-Amerika 430
Delphoi (Görögo.) 145, 325
Délvidék 195
Démiurgosz 442
Demszky Gábor 109
Dercsényi Dezső 310
Derkovits Gyula 405
Déry Tibor 72, 73
Déry Tiborné 73
Derzsi János 366
Descartes, René 17, 165
Detti, Ugo 422
Dezericzky József 320
Dienes Valéria 230
Diósgyőr (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) 444

Doberdó (Olaszo.) 40
Doblhoff Lily 408
Dobogókő (Pest m.) 315
Dobszay László 174
Dolná Strehova l. Alsósztregova
Dombay Sándor 310
Domin Károly 210, 212, 213, 217, 286, 440
Domokos Mátyás 10
Domokos Pál Péter 40
Don folyó 26
Don Quijote 34
Don-kanyar (Oroszo.) 26
Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 41, 54, 141, 263, 411
Dömény Csaba 183
Dömös (Komárom-Esztergom. m.) 326, 397
Drayblett, Arnold 15, 354
Dsida Jenő 316
Duna 38, 153, 154, 182, 224, 304, 319, 354, 393, 395, 397, 406, 442, 450
Dunakanyar 10, 199, 202, 279, 292, 326, 340, 394, 399, 406, 443
Dunakeszi (Pest m.) 307
Duna-medence 443
Dürer, Albrecht 121
Dürrenmatt, Friedrich 325, 331, 337
Eger (Heves m.) 221, 245, 246
Égető János 449
Egmont, Lamoral 234
Egressy Gábor 47, 282
Egyesült Államok 91, 135, 199
Egyiptom 58, 211, 250
Eifert János 464, 468
Einstein, Albert 51, 157, 330
Eldorádó 335
Elekfy Jenő 406
Elekfy Jenőné 406
Eliade, Mircea 184
Eliot, Thomas Stearns 70
Éluard, Paul 387, 392
Emmanuel, Pierre 224, 229, 230
Endrődy László 222
Enns folyó 115
Eörsi István 85
Erasmus, Rotterdami 82, 112
Erdei Ferenc 108
Erdély(ország) 14, 15, 47, 100, 103, 189, 281, 305
Erdély Miklós 84
Erdélyi József 79, 385
Érsekújvár (Szlovákia) 110
Érsekvadkert (Nógrád m.) 53, 60
Esterházy grófnő 89
Esterházy Miklós 139
Esterházy Péter 84, 110
Észak-Afrika 266
Északi-középhegység 394
Észak-Itália 301, l. még Itélia, Olaszország
Esztergom (Komárom-Esztergom. m.) 245, 316, 326, 450
Észtország 15, 82, 354
Európa(i) 12, 15, 16, 20, 23, 29, 34, 36–38, 44, 46, 48, 51, 57–59, 69, 70, 81, 82, 84, 95, 99, 100, 102, 103, 108, 114, 115, 134, 135, 138, 148, 163, 164, 194, 195, 198, 199, 211, 214, 217, 222, 227, 236, 241, 253, 257, 262, 278, 279, 283, 298, 335, 343, 354, 367, 378, 381, 406, 423, 424, 428–430, 441, 445, 452, 453, l. még Közép-Európa, Közép-Kelet-Európa, Nyugat-Európa
Éva (bibliai) 55
Ezópusz 20
Ézsaiás (bibliai) 263
Faludi Ferenc 222
Faludy György 63– 65, 68, 71, 75, 77, 440, 441, 442
Faludy, George l. Faludy György
Farkasfalvy Findura Imre 321
Fast, Howard 70
Fehéregyháza (Románia) 45, 46
Fehérfarkas 433
Fehéroroszország 15, 354
Fekete Gyula 40
Fekete István (fotós) 63, 65, 74, 233, 433, 475
Fekete István író 117

Fekete J. J. 437
Fekete Pi. l. Fekete István fotós
Felföld 12, 26, 29, 88
Felvidék 114, 305, 459
Fenyő Miksa 138, 230
Ferdinánd király 69
Ferenc József, I. 34, 419
Ferenczy Noémi 37, 418
Ferenczyek 37
Feri-hegy (Budapest) 432
Firenze (Olaszo.) 37, 38, 138, 139, 418
Fodor András (Bandi) 10, 236
Fónay Márta 366
Forinyák Géza 297
Forró Katalin 323
Földényi F. László 57
Földes László (Hobó) 85
Földközi-tenger 73, 393
Földváry Károly 345
Fördős Attila 447
Franciaország 37, 87, 96, 198, 296, 325, 408
Frankfurt (Németo.) 109
Freud, Sigmund 34, 388, 419
Frigyes, III., császár 69
Fülöp, II. 234
Füst Milán 84, 384, 385, 413
Gajáry család 449
Gáli József 72
Galyatető (Heves m.) 26
Gandhi, Mohandász Karamcsand, Mahátma 195
Gánti Tibor 149, 150, 157–160, 169, 176, 202, 294, 439
Garamszentbenedek (Szlovákia) 344
Garin, Eugenio 459
Garonne 111
Gaulle, Charles de 299
Genf (Svájc) 37, 92, 386
Genova (Olaszo.) 35, 419
Gérecz Attila 440, 442
Germain, Louis 94
Géza király 451
Ginsberg, Allen 85
Góbi-sivatag 381
Goethe, Johann Wolfgang 44, 65, 163, 234, 441
Gombás-patak (Vác) 20, 80, 158, 203, 207, 300, 322
Goodmen, Benny 336
Gorkij, Makszim 385
Göd (Pest m.) 217
Gödöllő (Pest m.) 300
Gömör m. 12, 26, 234
Gömörország 441
Görgei(y) Artúr 47, 300, 307, 347
Gropius, Walter 213, 214
Grotovszkij, Jerzy 365, 368
Grúzia 15, 354
Gulágok 332
Gulliver 71
Gulyás Pál 110
Gyál (Pest m.) 280
Gyarmati György dr. 133, 136–138, 140, 149, 159, 169, 293
Gyöngyös (Heves m.) 12
Győr (Győr-Moson-Sopron m.) 222, 237, 405, 464
György Mátyás 14, 15
Gyula (Békés m.) 426
Gyulai Pál 281
Habsburg(ok) 79, 103, 107, 109, 115
Habsburg Ottó 442
Hadrianus, Traianus Augustus 76
Hafner Zoltán 416
Hajdu Sándor 306
Halász Péter 90
Hamlet 34, 280
Hámory Jenő 440
Hamvas Béla 18, 21, 23, 53, 56, 167, 185, 204, 224, 357, 359, 360, 394, 442, 443, 444, 453
Hankiss Elemér 237
Harag György 366
Harlem (New York) 110
Harpagon 281
Harsányi Lajos 222, 229
Hartmann, Nicolai 328
Hawaii szigetek 199
Háy János 11, 12, 131, vö. Horváth Janó

Haynau, Julius Jacob von 301
Heckenast (Gusztáv) 449
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 32, 35, 50, 165
Hegyessy Andrea 218
Hegyi Lóránd 84
Heidegger, Martin 175, 225, 226, 330
Heine, Heinrich 81
Helemba (Szlovákia) 354
Heller Ágnes 58
Henrik, VIII. 259
Hérakleitosz, Epheszoszi 34
Herder, Johhan Gottfried 40
Herman Róbert 299
Herner János 416
Heródes 247
Hérodotosz, Halikarnasszoszi 82
Hervé (Louis Auguste Florimond Ronger) 285
Hetényi Varga Károly 222, 230
Hétkápolna (Vác) 315
Heves m. 11
Hevesi Sándor 39
Hévíz (Zala m.) 64
Hippo (Észak-Afrika) 266
Hitler, Adolf 154
Hollandia 110, 115, 230
Homérosz 47, 237
Horthy Miklós 90, 235, 236
Horváth Ferenc dr. 341, 345
Horváth Janó 11, 12, 131, vö. Háy János
Horváth Károly 56, 305
Horvátország 16, 109, 195, 354, 357
Hölderlin, Friedrich 355
Hruscsov, Nyikita Szergejevics 73
Hubay Miklós 27, 29–34, 53–56, 59, 418–420, 431, 457
Hugo, Victor 44
Hundertwasser, Friedensreich 215, 216
Hunnia 134, 380
Huszárik Zoltán 35, 419, 431
Hvar sziget (Horváto.) 355, 357, 363, 378
Ibsen, Henrik 44
Ignotus Pál 72
Ikarosz 218
Illyés Gyula 32, 40, 68, 83, 91, 138, 139, 171, 175, 229, 230, 237, 243, 380–392, 406–409, 413, 440
Illyés Gyuláné Kozmutza Flóra 408, 409
Illyés Kinga 99, 101, 104, 440
India 228
Ipoly 11, 29, 88, 354, 441, 459
Ipolybél (Szlovákia) 293, 314
Ipolydamásd (Pest m.) 354
Ipolyság (Szlovákia)) 117
Isaszeg (Pest m.) 301
Isonzó (Olaszo.) 40
Isten 20–22, 25, 30–32, 35, 41, 54, 55, 59, 157, 193, 224, 226, 227, 252, 253, 256, 263, 266–268, 296, 378
Itália 35, 37, 38, 412, 418, 419, l. még Észak-Itália, Olaszország
Ivád (Heves m.) 13
Izland 82
Jákob (biblia) 22
Jamaica 25
Jancsó Miklós 366
Jancsó Pál 281
János evangélista 247, 252, 254, 268
János király 69
János Pál, II. 246, 258, 429, 459
János Zsigmond 69
Janus Pannonius l. Pannonius, Janus
Japán 195, 199, 228, 325, 331
Jarry, Alfred 366
Jaspers, Karl 96
Jászai Mari 281, 448
Jászberény (Jász-Nagykun-Szolnok m.) 9, 10, 13, 26, 441
Jávor Pál 39
Jávorszky Ödön 19
Jehova 192
Jékey család 424
Jékey Gedeon 427
Jelenits István 119, 120, 125, 130, 229, 457, 458
Jeruzsálem 223, 246, 247, 248, 355
Jézus Krisztus 19, 35, 54, 104, 113, 120, 121, 126, 145, 157, 195, 225, 227,

228, 231, 247–252, 254, 258, 262, 263, 265, 268, 283, 429, 459
Jókai Mór 23, 44, 296, 297, 403
József (bibliai) 121, 192
József Attila 38, 44, 48, 68, 89, 91, 134, 139, 193, 209, 223, 230–232, 262, 381, 385, 389, 403–407, 435
József Jolán 89
Júdás 121, 251
Júdás Taddeus 20
Jugoszlávia 195, 377
Juhász Ferenc 381, 431
Juhász Gyula 381
Juhász Marcella 13
Kádár János 71–73, 308, 408, 459, 460
Kahler Frigyes dr. 234–238, 458
Kaifás 254
Kalifornia 452
Kállai Ernő 406
Kálocfa (Zala m.) 221, 222
Kalocsa (Bács-Kiskun m.) 245, 246
Kamcsatka 199
Kána Lőrinc 239, 240, 242
Kanada 78, 79, 81, 83, 103, 190, 325
Kant, Immanuel 191
Karcsú Antal Arzén 321, 348
Karinthy Ferenc 431
Karinthy Frigyes 381, 403
Kármán József 61, 321
Károly, VI., III., császár, király 10
Károlyi Amy 417
Kárpátalja 88
Kárpát-hegység 283
Kárpáti Kamil 440
Kárpát-medence 241, 302, 305, 443
Kassa (Szlovákia) 89
Kassai Vidor 279–282, 286, 448, vö. Kossitzki János
Kassák Lajos 14, 15, 24, 38, 84, 110, 122, 381, 385, 387, 392
Kaszap István 222
Katona József 45
Katona Tamás dr. 20, 47, 277, 287, 292, 299, 303, 305, 306, 307, 310, 314, 440, 459
Kávássy Sándor dr. 115
Kazahsztán 15, 354
Kecskemét (Bács-Kiskun m.) 60, 108, 172, 245, 320
Kelet-Európa 14
Kelet-Közép-Európa 72
Kemence (Pest m.) 114
Kemenes Géfin László 83
Kepler, Johannes 58
Kerényi Ferenc dr. 43, 56, 279, 440, 457,
Kerényi Imre 37
Kerényi Károly 224, 417
Keresztury Dezső 10, 108, 235, 236, 241
Kéri Imre 30
Kéri Pál 68
Kerouac, Jack 85
Kertész Imre 57, 58, 110, 413, 414
Keszthely (Zala m.) 354
Keszthelyi Rezső 368
Kéthly Anna 68
Kierkegaard, Søren Aabye 96
Kilián István 24
Kína 195, 228, 231, 428
King, Martin Luther 266
Kis-Jugoszlávia 354
Kistarcsa (Pest m.) 12, 441
Kisvác (Vác) 88, 325
Kocsis Gábor 78, vö. Tunyogi Csapó Gábor
Kodály Zoltán 26, 136, 169, 171–173, 175, 176, 306, 361
Koestler, Arthur 70–72
Kohán György 412
Kokics Péter 279, 283, 285
Kolozsvár (Románia) 281, 284
Koltai Lajos 414
Komárom (Komárom-Esztergom m.) 301
Komjáthy Jenő 44, 223, 368, 381
Kompkötő-sziget (Vác) 325
Kondor Béla 92, 181
Konrád György 110
Koricza Miklós 366
Kormos István (Pista) 337, 338
Kornfeld Zsigmond 139
Kosáry Domokos 47, 299, 315, 345

Kóspallag (Pest m.) 114
Kossitzki János 280, vö. Kassai Vidor
Kossuth Lajos 295, 296, 298, 300, 301, 347, 348
Koszovó 16, 97, 252, 354
Kosztolányi Dezső 14, 37, 38, 44, 55, 222, 223, 381, 385, 391, 400, 403, 457
Kovács Tünde 311
Kozmutza Flóra Illyés Gyuláné 408, 409
Kő Pál 9
Kölcsey Ferenc 50, 292, 295, 381
Kölesi Lujza 281, vö. Blaha Lujza
Köln (Németo.) 110, 247
Köpöczi Rózsa 77, 117, 277, 314, 405, 410, 411, 427
Kötegyán (Békés m.) 79
Közép-Európa 295, 372
Közép-Kelet-Európa 241, 262, 296, 308, 440
Középváros (Vác) 449
Krisztus l. Jézus Krisztus
Krúdy Gyula 403, 412
Kucsera András 416
Kuhn, Thomas 151
Kuklay Antal 126, 127
Kun Béla 298
Kutschera, Karl 10
Ladik Katalin 355, 356, 379
Ladika l. Ladik Katalin
Laiosz 332
Lánczy Margit 35, 419
Landerer Lajos 18, 275, 449
Láng Lajos 135
László Gyula 327, 329
Latinovits Zoltán 35, 131, 134, 139, 419
Lator (bibliai) 256, 458
Lator László 10, 116
Latyi l. Latabár Kálmán
Lautréamont, Comte de 20, 55
Louvain (Belgium) 230, vö. Leuven
Leányfalu (Pest m.) 411
Lecordaire, Henri 227
Leimdörfer György 76
Lendvay Márton id. 282
Lengyel Balázs 417
Lenin, Vlagyimir Iljics 427
Lermontov, Mihail Jurjevics 411
Lessing, Gotthold Ephraim 44
Lettország 15, 354
Leuven (Belgium) 421, vö. Louvain
Liszt Ferenc 35, 164
Litvánia 15, 354
Loire 408
Lokaszté 332
London (Anglia, Nagy-Britannia) 66, 103, 230, 417
Los Angeles (Egyesült Államok) 452
Losonc (Szlovákia) 61, 321
Lotz Károly 9
Lucifer 31, 32, 41, 46, 48, 54, 56, 58
Lukianosz 459
Lükő Gábor 40
Macbeth 34
Madách Imre 29, 30, 32, 36, 38–41, 43, 44–48, 50–57, 59, 60, 211, 223, 234, 381, 403, 418, 457, 458
Madariaga, Salvador de 70
Magyarkanizsa (Szerbia) 283
Magyarország 15, 16, 29, 35–38, 40, 69–72, 81–85, 94–97, 100, 103, 109, 110, 115, 123, 135, 139, 146, 172, 173, 186, 189, 190, 198, 212–214, 217, 221, 235, 240, 245, 246, 260, 283, 301, 307–309, 354, 366, 380, 394, 401, 407, 409, 412, 416–419, 422, 430–432, 444, 448
Majakovszkij, Vlagyimir Vlagyimirovics 386
Major Tamás 39
Majtényi Zoltán 24
Maklári (helyesen: Makláry) Zoltán 39
Maklári József 19, 107, 124, 133, 136–138, 169, 170, 177, 202, 294, 295, 439
Malraux, André 227
Mándy Iván 139, 403
Mann, Thomas 70, 192, 197, 380, 384
Márai Sándor 32, 39, 90, 99, 100, 102–105, 109, 234, 292, 381, 403, 407–412, 424–426
Máramarosi Gottlieb Antal 321, 322

Marcel, Gabriel 267
Mária (bibliai) 121, l. még Szűz Mária
Mária Terézia 10, 442
Maritain, Jacques 110, 111, 195, 305
Márk evangélista 40, 54
Markovits Ferenc 73
Márkus László 37, 440
Maros folyó 103
Marosvásárhely (Románia) 101, 103, 104
Marseille (Franciao.) 73, 198
Márton László 84
Marx, Karl 427
Máté evangélista 265
Mátra 13, 26
Mátraaalja 12
Mátrafüred (Heves m.) 11, 12, 13, 26, 315, 469
Mátraszentimre (Heves m.) 26
Mátyás király 445
Maulbertsch, Franz Anton 278, 445
Mécs László 229, 232
Mecsek 230
Medici, Lorenzo di Piero de' 138, 139
Mediciek 38
Medvácz Lajos 314
Meenghan Attila 464, 471
Megyeri Károly 281
Mengyelejev, Dmitrij Ivanovics 9
Mészöly Miklós 431
Metz, Johann Baptist 59, 414
Mexikó 430
Mezey Mária 35, 419
Michelangelo, Buonarrotti 30, 38, 142, 418
Migazzi Kristóf Antal 108, 278, 442, 445, 446
Mikes György 72
Mikes Kelemen 292
Mikszáth Kálmán 23
Miletics Katalin 225
Miltényi család (Vác) 448
Miltiadész 58
Milton, John 44
Mindszenthy József 430
Miskolc (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) 320, 354
Mizsér 326, vö. Mizser
Mizser 327, vö. Mizsér
Mizser Pál 324, 325, 327, 337, 338
M. Nagy László 408, 409
Mogyoród (Pest m.) 344, 451
Mohács (Baranya m.) 31, 69, 107
Moholy-Nagy László 213, 215
Moldova 82
Molière (Jean-Baptist Poquelin) 281, 282
Molnár C. Pál 446
Molnár István 115, 440
Molnár László József 202, 203, 208
Molnár Miklós 92
Molnár Tamás 428
Molnár V. József 369
Montale, Eugenio 226
Montreal 79, 81, 83
Mónus Illés 68
Moravcsik Gyula 241
Moreau, Jean-Luc 40
Móricz Zsigmond 44, 87, 88, 90, 91, 94, 95, 110, 403
Morris, William 213
Morus Tamás 259, 260, 459
Moszkva (Oroszo.) 72
Mozart, Wolfgang Adameus 142
Mózes István 311
Mózsi Ferenc 441
Muhoray Katalin Bartal Istvánné 9
Musil, Robert 57, 414
Muszorgszkij, Mogyeszt Petrovics 164
München (Németo.) 90, 91, 411
Mycoola l. Németh Péter Mikola
Nabukanodozor 247
Nádas Péter 110
Nagy B. István 440
Nagy Gáspár 35, 131, 134
Nagy Imre 79, 458
Nagy János 42
Nagy Lajos 44
Nagy László (Laci) 44, 326, 337, 381
Nagy Pál 84
Nagy Sándor 112, 154
Nagybörzsöny (Pest m.) 293
Nagy-Britannia 199

Nagykanizsa (Zala m.) 10
Nagykőrös (Pest m.) 108
Nagymaros (Pest m.) 114, 316
Nagysalló (Szlovákia) 301
Nagyszál l. Naszály
Nagyszombat (Szlovákia) 117
Nagyvárad (Románia) 31, 189, 190, 193, 202
Napóleon, Bonaparte 154
Nápoly (hegy) 80, 105, 182, 183, 326, 340, 443
Neandervölgy (Németo.) 211
Nemes Nagy Ágnes 381, 417
Németalföld 115, 234
Németh Antal 39
Németh Balázs (Bali) 10, 13, 277, 464
Németh Bali l. Németh Balázs
Németh család 26, 79, 148, 315, 431, 466, 468
Németh Dániel 24
Németh Enikő Apollónia 11, 12, 26, 315
Németh Eszter Kata, dr. 17
Németh Lajos 9
Németh Lajosné Péter Apollónia 26, 472, 473
Németh László író 32, 35, 40, 95, 108–111, 119, 128, 129, 146, 176, 236, 403, 407, 412
Németh László dr. gyógyszerész 26, 234, 315, 411, 469, 471, 473, 474
Németh Lászlóné Bartal Hilda dr. 13, 26, 470
Németh Maxicska 12, vö. Németh László dr.
Németh Péter Mikola 9, 10, 14–16, 20, 43, 53, 63, 78, 79, 87, 99, 106, 116, 117, 119, 129, 133, 136, 138, 140, 149, 159, 169, 170, 179, 187, 189, 202, 210, 221, 225, 234, 245, 256, 265, 278, 279, 287, 293, 303, 307, 309, 316, 327, 339, 341, 351, 355, 359, 378, 380, 420, 435, 438, 439, 451, 455, 457, 458–460, 462, 476
Németh Zoltán Pál 11, 19, 24, 86, 117, 444, 461, 463, 466, 468, 470, 476
Németh Zsófia (Zsófa) 10, 277, 426, 464
Németország 13, 15, 90, 99, 186, 253, 309, 325, 354, 448
Néró 36, 37
New Orleans (Egyesült Államok) 103
New York (Egyesült Államok) 83, 102, 103, 370, 371, 408
Newton, Isaac 356
Nietzsche, Friedrich 30, 35, 55, 59, 60, 266, 267, 455
Noé (bibliai) 217
Nógrád m. 29, 46, 279
Nógrádverőce (Nógrád, ma Pest m.) 279, vö. Verőce
Noszlop (Veszprém m.) 79
Noszlopy család 79
Nyugat 37, 69, 81, 83, 134, 295, 415
Nyugat-Európa 110, 175, 186, 295, 298, 299, 381, 422, 432, l. még Európa
Oberländer család 449
Obersovszky Gyula 72, 241
Offenbach, Jacques 281
Ógyála (Torontál m.) 283
Oidipusz 325, 332
Okány (Békés m.) 79
Okolicsányi Lóránt 311
Olasz Sándor 303
Olaszország 37, 40, 215, 325, 418, l. még Észak-Itália, Itália
Ophélia 125
Oravecz Imre 84
Orbán Ottó 85
Orbán Viktor 77
Orlovits család 452
Orosháza (Békés m.) 401
Oroszország 15, 26, 195, 354
Orwell, George 70,
Oswiecim l. Auschwitz
Ottlik Géza 403
Ozora (Tolna m.) 386
Örkény István 46, 366
Örvös Lajos 87, 88, 91, 98, 440
Örvös Lajosné Marcelle Savinien 93
Paál István 54
Pajor Gáspár 61

Palócföld 29, 280, 310, 441, 459
Pálóczi Horváth György 72
Pálos Antal 222
Pandora 335
Pannonius, Janus 38, 44, 381
Pannükhis 324
Pápa (Veszprém m.) 90
Papp János 242
Papp László 306, 311
Papp Tibor 84
Parancs János 84
Párizs 10, 15, 68, 73, 84, 93–95, 193, 202, 222, 230, 278, 380–384, 386–388, 391, 392, 394, 408, 415, 417, 421
Pascal, Blaise 55, 224, 225, 228–230, 422, 452
Pasolini, Pier Paolo 40
Paszkevics, Ivan Fjodorovics 307
Pátkai Ervin 84
Pázmándy György 256, 440, 458
Pázmány Péter 222
Pece- patak (Miskolc) 193, 202, 380
Pécs (Baranya m.) 222, 229, 419
Peer Gynt 44
Pellei Ilona, dr. 140, 148, 149, 159, 169, 173, 174, 294
Pelyach István 293, 294, 299, 302
Perecsény (Ukrajna) 88
Péretfy Vilmos 400
Perőcsény (Pest m.) 88, 114
Pest 281, 284, 297, 307, 397, 427, l. még Budapest
Pest m. 279, 441
Péter Apollónia, l. Németh Lajosné
Péter Mária, Ivády 13
Péter Pál 304
Péterke (Heves m.) 11, vö. Pétervására
Pétervására (Heves m.) 11, 13, 468, 474, vö. Péterke
Petőfi Sándor 38, 44–47, 50, 80, 102, 193, 196, 197, 287, 292, 296–298, 381, 384, 391, 403, 443, 449, 457, 468
Petrarca, Francesco 38, 65, 138
Pilátus, Quintus Pontius 249, 254
Pilgram, Franz Anton 445
Pilinszky János (Jancsi) 5, 21, 22, 23, 24, 25, 29, 30, 35, 38, 41, 44, 54, 55, 58, 59, 60, 66, 82, 88, 97, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 185, 199, 224, 229, 245, 249, 254, 256, 257, 263, 360, 370, 371, 381, 412–417, 431, 441, 447, 453, 455, 457
Piliscsaba (Pest m.) 230
Pintér Tamás 344
Plath, Sylvia 85
Platón 231
Plutharkosz 146
Pogány Frigyes 212
Pogány Móricz 403
Pogányvár 325
Pokol-sziget 442
Póli néni, nagymama, l. Németh Lajosné
Poppea 37
Pozsony (Szlovákia) 297
Prága (Cseho.) 36, 340
Pressburger, Georgio 418
Primo Levi 58
Prohászka Ottokár 224, 229, 230
Prospero, Ariel 200, 358
Puskin, Alekszandr Szerjejevics 411
Püski Sándor 110
Püthia 325, 326
Rába György 115, 116, 230, 392
Rácegrespuszta (Tolna m.) 408
Radnóti Miklós 81, 102, 193, 196, 381
Rahner, Hugo 257, 459
Rahner, Karl 257
Rajk László 430
Rákóczi György 69
Rákosi Mátyás 221, 298
Rákospalota (Budapest) 416
Rátkai Márton 282
Ratkó Anna 65, 85
Ratzinger, Joseph 229
Recsk (Heves m.) 66, 441, 442
Reisinger Ferenc 68
Reitter család 449
Renard, Jules 381
Renaud, Ernst 76

Révai József 409
Rév-Komárom 432
Riba Hugó Antal 302, 322
Rilke, Rainer Maria 30, 123, 371, 375
Rimaszombat (Szlovákia) 9, 12, 26, 441
Róka János 320
Rolland, Romain 70
Róma 34–38, 76, 211, 212, 217, 221, 222, 224, 241, 251, 393–395, 403, 415–419, 421–425, 428–430, 432
Románia 16, 100, 190
Romulus Augustulus 76
Rónay György 229, 260, 431
Rózsa Endre (Bandi) 17, 24, 25, 303, 311, 460
Rózsavölgyi 285, vö. Kassai Vidor
Rubicon 52
Ruff Judy (István) 354
Russel, Bertrand 70, 72
Rusvay Tibor dr. 10, 18, 24, 106, 114, 116–118, 120, 149, 158, 169, 171, 172, 176, 234, 235, 237, 244, 294, 304, 399, 440, 458, 468
Ruszkay András 120
Ruszt József 35, 419
Ruttkai Éva 35, 36, 419
Rühm, Gerhard 15, 354
Salamon (bibliai) 247
Salerno (Olaszo.) 409
Salzburg (Ausztria) 190
San Diego (Egyesült Államok) 100, 381, 410
San Vito (Olaszo.) 40
Sancho Panza 34
Sarkadi Imre 32, 92
Sárközy (Sárközi) Márta 417
Sáros László 20, 233, 340
Sárospatak (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) 10, 12, 120, 407
Sartre, Jean Paul 70, 96, 97, 205, 226
Sasbérc (Cserhát) 372
Savinien, Marcelle l. Örvös Lajosné
Savonarola, Girolamo 38
Schaár Erzsébet 59, 414
Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 203
Schengen (Luxemburg) 15, 354
Scherrer, Jutta 415
Schmidt Éva 40
Schmidt Ferenc 311
Schmitt Jenő Henrik 112
Schopenhauer, Arthur 203
Schrammel Imre 326
Schratt Katalin 34, 419
Schuman, Robert 299
Schuszter Konstantin 444
Schweitzer, Albert 266
Schmidt, Johann Martin 445
Sebestyén Márta 305
Sédius Lajos 61
Segesvár (Románia) 46
Semjén Gyula 231
Sesztalov, Juvan 40
Shakespeare, William (Vilmos) 32, 146, 277, 311, 357, 370
Show, Bernard 39
Sibelius, Jean 113
Sík Sándor 88, 89, 222, 229, 232
Simonyi Imre 412, 425, vö. Szmola Imre
Simonyi Sándor 293, 314
Simonyiak 293, 314
Simonyifalva (Románia) 412
Sinka István 79, 91, 110
Sion-hegy (Jeruzsálem) 273
Skócia 295
Soltis Lajos 366
Sólyom Károly 440
Somogy m. 92
Somogyvár (Somogy m.) 388
Soós László 90
Sophoklés 325
Spinoza, Baruch 378
Stockholm (Svédo.) 58, 103
Suba Attila 311
Suba Vilmos 311
Sulyok Vince 440
Sükei Károly 297
Symmachus, Quintus Aurelius Memmius Eusebius Syracusa 83, 428
Szabados György 159, 168, 181, 202, 305, 440

Szabados Imre Anzelm 272
Szabó András 43, 45, 48, 52, 304
Szabó András, Cs. 426
Szabó Ferenc (Feri) 72, 219, 222, 225, 393, 394, 412, 420–422, 424, 431
Szabó László, Cs. 72, 394, 407–409, 424–427, 443
Szabó Lőrinc 35, 122, 138, 139, 226, 230, 381, 391, 392, 403
Szabó Pál 79
Szabó Sándor 179, 180, 182, 185, 187, 188
Szabó Zoltán 139
Szalay Ákos 255, 275, 439
Szathmáry György 440
Széchenyi Ágnes 417
Széchenyi István 107, 135, 139, 295, 386
Szécsény (Nógrád m.) 60
Szeged (Csongrád m.) 24, 283, 302, 460
Szegedi János 106
Székács Julianna 402
Székely Gábor 366
Szemere Bertalan 348
Szendrey Júlia 47, 296, 297
Szent Ágoston 224, 229, 266, 267
Szent Anna 445
Szent Bonaventúra 269
Szent Borbála 20
Szent Ferenc, Assisi 269
Szent Ferenc, Szalézi 248, 260
Szent Ferenc, Xavéri 228
Szent György 23
Szent Ignác, Loyolai 221, 232, 421
Szent Imre 410
Szent István király 245, 246, 299, 410, 451
Szent István vértanú 269
Szent János 225, 232, 26
Szent János, Nepomuki 20
Szent József 446
Szent Kamillusz 20
Szent László herceg 451
Szent Mihály 342
Szent Pál 20, 21, 37, 180, 251, 254, 268
Szent Péter 20
Szent Rókus 255, 269
Szent Sebestyén 269
Szent Tamás 224, 227
Szentendre (Pest m.) 316
Szentesi Miklós 306, 311, 440
Szentgyörgyi István 284
Szentjóby Tamás 84
Szentkuthy Miklós 35, 84
Szepes Erika 443
Szerbia 16, 97, 195, 252, 354
Szibéria 40, 46
Szigethy Attila 237
Szigligeti Ede 45
Szilágyi Domokos 83
Szilveszter pápa 82
Sziszüphosz 97
Szkhárosi Horvát András 55
Szlafkay Attila354
Szlavónia 109
Szlovákia 16, 29, 310, 314, 354, 459
Szlovénia 16, 354
Szmola Imre 412, vö. Simonyi Imre
Szmrecsányi Lajos 26
Szob (Pest m.) 10, 106, 114, 115, 118, 120, 399, 414
Szokolya (Pest m.) 114
Szókratész 76
Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok m.) 54, 311
Szombathely (Vas m.) 168, 221, 394
Szondi György 378
Szophoklész 332
Szovjetunió 15, 211, 236, 325, 343, 354
Sződliget (Pest m.) 450
Szőllősy András 113
Szőnyi család 424
Szőnyi István 37, 201, 393–395, 397, 398, 400, 402, 403–407, 420, 422, 427, 428, 431
Szőnyi Péter 402, 424
Szőnyi Zsuzsa 37, 38, 393–397, 402, 403, 405, 408–410, 412, 420, 424, 428, 431
Szörényi Éva 39
Szörényi László 9, 431, 460
Szrogh György 212

Sztálin, Joszif Visszarionovics 70, 111
Sztanyiszlavszkij, Konsztantin Szergejevics 365
Sztravinszkij, Igor 185, 381
Szűcs Jenő 108
Szűz Mária 342, 343, 393, Mária 445
Tacitus, Publius Cornelius 82
Tamás Pál 130
Tandori Dezső 113
Tankréd 58
Taormina (Olaszo.) 182
Tápióbicske (Pest m.) 299, 300, 301
Tápiószecső (Pest m.) 79
Tatabánya (Komárom-Esztergom. m.) 116
Teilhard, de Chardin, Pierre 230
Terény (Nógrád m.) 354, 372
Teréz anya 266
Tesla, Nikola 371
Thagaste (ma: Szúk Ahrász, Algéria) 266
Théba (Egyiptom) 332
Theiseiás 325
Thinsz Géza 440
Thurzó Gábor 88
Tibet 272
Tisza 283, 304
Tisza István 107
Tiszántúl 109
Tokaj (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) 64
Tokió (Japán) 325
Toldy Ferenc 47
Tollas Tibor 440
Tolnai Ottó 366
Tolnay Klári 35, 37, 419
Tolnay, Charles de 37, 418
Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 411
Tomek Vince 411
Tompa (Sándor) Pufi 280
Torinó (Olaszo.) 37
Torontál m. 283
Torontó (Kanada) 197
Tóth Árpád 44, 122, 381, 403
Tóth Bálint 440
Tóth Béla 303
Toybee, Arnold 70
Tőkés Anna 39
Tököl (Pest m.) 12
Törőcsik Juli 415
Török atya 421
Tragor Ignác 18, 280, 321, 322, 341, 346–348, 448
Trianon 14, 15, 50, 88, 107, 227, 284, 380, 444
Trionfo, Aldo 35, 419
Triznya Mátyás (Matyi) 37, 221, 224, 225, 393–396, 405, 408, 411, 415, 418, 421–424, 430–432
Tunyogi Csapó Gábor 78, 79, vö. Kocsis Gábor
Turóczi-Trostler József 81
Tüskés Tibor 383
Tűz Tamás 222, 232, 412
Udine (Olaszo.) 215
Újpest (Budapest) 210, 316, 325
Újszászi Szakállosi l. Bartal Lajos
Újváry (Kiadó) 411
Újváry Sándor 89, 90, 91
Újvidék (Szerbia) 366
Új-Zéland 103
Ukrajna 15, 16, 88, 354
Ungvár (Ukrajna) 87, 88
Urbán Aladár 299, 397
Utassy József 48, 205
Vác 5, 10, 16–20, 24, 35, 36, 38, 61, 64, 72, 73, 76, 80, 86, 87, 99, 105, 108, 114, 119, 121, 124, 129, 133, 135, 137, 158, 177, 180, 184, 202, 209, 210, 214, 218, 219, 225, 232, 233, 236, 243, 245, 246, 255, 256, 264, 266, 272, 273, 275, 278–280, 284, 286, 292, 293, 299–302, 304, 305, 307, 309–311, 313–316, 320–323, 327, 329, 338, 340, 341, 343, 344, 346–348, 354, 367, 392, 399, 418–420, 439–448, 450–, 458–460, 464, vö. Wac, Watzenburg
Váci György 311
Vácz Boldog Remete 130
Váczika l. Vác
Vajda János 44
Vajdaság 195

Valéry, Paul 230, 422
Vámos György 311
Vámosmikola 10–12, 114, 148, 293, 437, 441, 471
Vámossy Ferenc 213
Van Gogh, Vincent 123
Várady Imre 421
Varázséji Gusztáv 322
Varga Károly l. Heténvi Varga
Varga Zoltán 306
Városliget (Budapest) 90
Vas István 248
Vásárhelyi Zoltán 117, 172
Vasvári Pál 296, 297
Végh Károly 36, 419
Verecke (Ukrajna) 79
Vereckei-hágó (Ukrajna) 299
Veres Péter 95, 108
Verne Gyula 371
Verőce (Pest m.) 279, 325, vö. Nógrádverőce
Veszprém (Veszprém m.) 12, 234, 239, 240, 243
Vésztő (Békés m.) 79
Vetch, Rose 231
Vidrócki Márton 12
Vígh Károly dr. 306
Villon, Francois 63, 76, 248
Vinci, Leonardo da 142
Visegrád (Pest m.) 326
Vitéz (Németh) György 78, 79, 440
Vivaldi, Antonio 250
Voltaire (François-Marie Arouet) 51
Vörös László 303
Vörösmarty Mihály 38, 44, 48, 55, 381, 403, 452
Wac 344, vö. Vác, Watzenburg
Watzenburg 344, vö. Vác, Wac
Weil, Simon 137, 171, 191, 208, 226, 294, 358
Weöres Sándor 22, 38, 39, 44, 84, 122, 216, 218, 335, 381, 391, 413, 417, 431, 439, 443
Werbőczy István 108
Wesselényi Miklós 295
Whitman, Walt 441
Widmar Antal (Antonio) 35, 418, 419
Wien l. Bécs
Wilde, Oscar 441
Windisch-Grätz, Alfred Candidus Ferdinand 307
Wysocki, Józef 300
Yburg (Németo.) 344
Yeats, Willam Butler 441
Zagyva 14
Zala m. 79, 221
Zalaegerszeg (Zala m.) 222
Zalaszentgrót (Zala m.) 79
Zarathustra 266
Zay Balázs 113
Zebegény (Pest m.) 106, 114, 159, 189, 191, 197, 199, 201, 338, 393–397, 402, 403, 405, 406, 427, 432
Zelk Zoltán 382
Zelkovits l. Zelk Zoltán
Zomborka Márta 323, 346
Zrínyi Miklós 386, 457
Zsámbék (Pest m.) 229

Tartalom

„VALÓSZÍNŰ VILÁG(OK)BAN” – VISSZASEJTESÍT
Szörényi László adventi dialógusa Németh Péter Mikolával 9

SPIRÁL (Eszmélkedések)
A HŐSÖK NÉLKÜL*TŐL*, *AZ* ELNÉMULÁS*IG*
In memoriam Hubay Miklós (1918–2011) 29
MADÁCH, A LÍRIKUS
Beszélgetés Kerényi Ferenc (1944–2008) színház- és irodalomtörténésszel, Szabó Andrással, a Forrás Kör előadóművészével a váci Madách Rádió névadója, a drámaköltő születése 175. évfordulóján 43
AZ EMBER TRAGÉDIÁJA MAI OLVASATA AZ EMBERI SORS ÉS SORSTALANSÁG, VALAMINT A GÉNIUSZOK ÖSSZEFÜGGÉSÉBEN
Érsekvadkerti eszmélkedés a XXII. Madách Szimpóziumon, Madách Imre halálának 150. évfordulóján 53

ÚJ URÁNIA (Madách-televíziós beszélgetések)
ÖRÖKMOZGÓ ÉS ÁLLÓ ÉLETKÉPEK KONTRASZTTAL
Párbeszélgetés Faludy Györggyel, a poéta sacerrel a váci Madách Körben és az Új Urániában 63
„RENDHAGYÓ IGÉK ÉS IGÁK...”
Költői terefere a Kanadából hazalátogató anti-vátesz Vitéz Györggyel, az *Arkánum* című avantgárd folyóirat egyik alapító szerkesztőjével 78
„ELVÁGVA A VILÁGTÓL” – MÉGIS BENNE…
Örvös Lajos költő, író, szerkesztővel, Albert Camus fordítójával, a 20. század retúrjegyével zsebünkben az élet abszurditásairól beszélgetünk 87
„BELSŐ CSENDÜNK ÉS HARMÓNIÁNK MEGVÁLTÁSA FELÉ…”
Vallomásos beszélgetés Illyés Kinga színművésznővel Márai Sándor *San Gennaro vére* című egyfelvonásosa váci előadásának estéjén 99
A TÁVOZÓRÓL ÉS A MEGTARTÓRÓL − DR. RUSVAY TIBOR
„Az önnön mélységei fölé hajoló szellem megrendült számadásai” 106
„AZ EMBER ITT KEVÉS A SZERETETRE”
Adventi beszélgetés Pilinszky János költészetéről gyóntatójával, Jelenits István piarista szerzetes-tanárral, irodalomtörténésszel 119
(helyzetjelentés) (Németh Péter Mikola verse) 129

„VIGYÁZAT, HUMANISTÁK” (Madách-rádiós diskurzosok)
„MINDENT REFORMÁLNI AKARUNK, CSAK MAGUNKAT NEM”
Diskurzus az ezredvég hajlékában, Vácott, dr. Gyarmati György történésszel, a Pécsi Tudományegyetem Modernkori Történeti Tanszéke docensével, valamint telefonon, Maklári József főiskolai tanárral, Liszt-díjas karnaggyal 133
A LOVAG, A BÖLCS ÉS A POLGÁR
Elmélkedések ideákról és a valóságról dr. Pellei Ilonával, a Semmelweis Orvostudományi Egyetem (SOTE) filozófiatanárával 140
„ÉS MINDENNEK VOLT ÉS VAN ELŐZMÉNYE” – AZ EVOLÚCIÓTÓL A KEMOTON ELMÉLETIG
Délelőtti beszélgetés Gánti Tibor biológus professzorral 149
„HISZEN A LEVÉLBEN IS BENNE VAN A FA”
Ezredvégi dialógus Szabados György zeneteremtő lélekkel, zongoraművésszel 159
VOX HUMNA – GOND ÉS GONDOLAT
„ÚGY ÉLNI, MINTHA MINDEN TETTÜNKET AZ EGY IGAZ ISTEN NÉZNÉ”
Töprengéseink Maklári József Liszt-díjas karnaggyal, a Zeneművészeti Főiskola tanárával a szépség és szeretet egységéről, Kodály és Bartók aranykorról vallott nézeteiről 169

VOX HUMANA
GAIA ÉS AIES – LÉLEKTELI VÁRAKOZÁSAINK – EZ EGY SZEMÉLYES ALBUM
Eszmélődések az ünnepvárásban Szabó Sándorral, az akusztikus gitárok művészével, zeneszerzővel 179
„KÉTELKEDŐ VAGYOK, AMINT ITT ÜLÖK”
(ÚGY ÉRZEM, HOGY EGY KIS GYERTYA VOLTAM, DE SOK MÁSIKAT MEGGYÚJTOTTAM, ANÉLKÜL, HOGY TŰZVÉSZT OKOZTAM VOLNA)
Dániel Kornél festőművésznek, a zebegényi Szőnyi István Nyári Képzőművészeti Szabadiskola alapítójának vallomása az elmúlás szorításában, a tél utolsó napjaiban 189
MEGÉRTENI SZERETNÉM A VILÁGOT, ÉS NEM MEGVÁLTOZTATNI
Csendes beszélgetés Molnár László József grafikusművésszel 202
„A TELJESSÉG LEGYÉL TE MAGAD”
Párbeszélgetés Domin Károllyal, a vasutas építő- és szobrászművésszel 210

„ECCE HOMO” (Madách-rádiós eszmélődések)
„ÚJRA MERTEM VERSBEN MONDANI MAGAM”
Madách Rádiós eszmélkedés Szabó Ferenc jezsuita papköltővel, a Vatikáni Rádió egykori munkatársával, a váci Apor Vilmos Főiskola teológus tanárával 221
„URAM, URAM! MIÉRT HAGYTÁL MAGAMRA ENGEMET?”
DR. BRUSZNYAI ÁRPÁD ÜDVTANÁRÓL, MÁRTÍROMSÁGÁRÓL
Dr. Rusvay Tiborral és dr. Kahler Frigyessel eszmélődünk 234

„ET RESURREXIT TERTIA DIE" − VIRÁGVASÁRNAPBÓL
A NAGYHÉTBE ÁTFOLYÓ IDŐ LITURGIÁJA
Búcsúbeszélgetés Bábel Balázs teológussal, a váci Borromei Szent Károly Hittudományi Főiskola és Szeminárium rektorával 245
FEKETE VASÁRNAP – A TÉKOZLÓ FIÚ ÉS AZ ATYAI HÁZ TÖRTÉNETE
Beszélgetőtárs Pázmándy György novícius magiszter, az újraalakuló váci Piarista Rendház alapító házfőnöke, biológia szakos tanár 256
ÁDVENTUS DOMINI
„ÉN NEM TUDOM MEGMONDANI: KI, MERRE KERESSE AZ ISTENT"
Ezredvégi eszmélődés Bokros Levente atyával 265

VÁCI LOKÁLPATRIÓTA (Töprengések)
„ÖNFELMUTATÁS" 277
„TÖBB ÉLETET ÉLNI EGYETLEN EGYBEN" KASSAI VIDOR EMLÉKEZETE 279
Beszélgetés Kerényi Ferenc irodalom- és színháztörténésszel, valamint Kokics Péterrel a Színművészeti Főiskola hallgatójával 279
BOLDOGSÁG – 2002 – ÁRNYAKKAL
Vers-beszéd vázlat a Váci csata 53. évfordulójára *(Németh Péter Mikola verse)* 287
A TÍZPARANCSOLAT BETARTÁSÁNAK HUMÁNUS VOLTÁRÓL
Múlt századi töprengéseink Pelyach István történésszel mindennapi cselekedeteinkről a reformkor ürügyén 293
„ELSÜLLYEDT CSATATÉR" TÍZ ÉVE ÖNÁLLÓ JOGI SZEMÉLY A VÁCI MADÁCH-KÖR
Új ballada *(Németh Péter Mikola verse)*
Katona Tamás történész, elnök – Németh Péter Mikola költő, ügyvezető elnök párhuzamos „ünnepi" beszédei 1998-ban 303
VÁCI KÖRKÉP
Beszélgetés Cservenák Péterrel, a született váci lokálpatriótával..... 316
JELEK ÚTJÁN, ÉGI-FÖLDI VILÁGOK KÖZÖTT
„Keletkezés, átalakulás, elmúlás" Párbeszélgetés Mizser Pál festőművésszel..... 324
CSEND-ÉLET *(Németh Péter Mikola verse)* 339
„MARADJON VALAMI NYOMA FÖLDI PÁLYÁNKNAK" 341
Dr. Horváth Ferenc levéltárossal, a Váci Történelmi Tár szerkesztéséről, az új váci címer kialakításának heraldikai szempontjairól, Tragor Ignác helytörténeti munkásságáról beszélgetünk 341

MAGYAROK EURÓPÁBAN (Dialógusok)
EXPEDIÁL(T) EURÓPA *(Német Péter Mikola verse)* 351
HVAR–DÈJÁ VU
„Passzív annyit tesz: szívd magadba a világot. Aktív annyit tesz: légy jelen benne." – Tengerparti dialógus Ladik Katalin, költő-performerrel 355

„PÁRIZS TETT MAGYARRÁ” MADÁCH-KÖR FÓRUM ILLYÉS GYULA 90. SZÜLETÉSNAPJÁN
Beszélgetés Csűrös Miklós irodalomtörténésszel,
a költő avantgárd korszakáról 380
„A MÚLT, A JELEN ELÉ TARTOTT TÜKÖR”
Augusztusi dialógus Rómában Szőnyi Zsuzsával, 2005-ben 393

EPILÓGUS
CHÁRON LADÁJÁVAL „A LEJTŐN”
(Montázsolt parafrázis Arany János költeményére – *Németh Péter Mikola verse*) 435
ÉN-IDŐBEN *(Németh Péter Mikola)* 439
AZ ÚR IMÁJA 2000-BEN (*Németh Péter Miklola verse*) 455

UTÓHANG ELSŐ OLVASATRA (*Szörényi László*) 456

CSALÁDI FOTOPOÉZIS (1952–2018) 461

NÉV- ÉS HELYMUTATÓ 477